

Fundatia Culturală „Vasile Netea”

Gheorghe Șincai – sub semnul luminilor

Fundatia Culturală „Vasile Netea”

**GHEORGHE ȘINCAI
SUB SEMNUL
LUMINILOR**

Antologie de texte și bibliografie de și despre Gheorghe Șincai,
alcătuită de
Dimitrie Poptămaș

Editura NICO
Târgu-Mureș • 2016

Antologie apărută sub auspiciile Fundatiei Culturale „Vasile Netea”
Președinte: Dimitrie Poptămaș
Târgu-Mureș • România

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Gheorghe Sincai – sub semnul luminilor; ed. Dimitrie Poptămaș.
– Târgu-Mureș,
Editura NICO, 2016

ISBN 978-606-8785-15-8

- I. Poptămaș Dimitrie (ed.)
- II. Cornel Sigmirean (pref.)

COLECȚIA „MAREA UNIRE – 100”
Nr. 37

Coperta și tehnoredactarea: Alexandru Tcaciuc
Lector: Mariana Ciurca
Copyright© Dimitrie Poptămaș

Editura NICO, Târgu-Mureș, Romania

Tiparul executat la S.C. INTERMEDIA GROUP S:A:
Târgu-Mureș, str. Revoluției nr. 8, telefon: 0265-216666
ROMÂNIA

În loc de prefață

Gheorghe Șincai: operă și destin

Acum 200 de ani, în data de 2 noiembrie 1816, în localitatea Szinnye, din Slovacia de astăzi, s-a stins din viață marele învățat iluminist Gheorghe Șincai. Prin opera sa, de lingvist, filolog, teolog și istoric, Gheorghe Șincai s-a numărat printre părinții națiunii române moderne. Erudit prin excelență, Șincai a fost autorul colecției de izvoare istorice *Rerum Spectantium ad universam gentem daco romana*, prin care marele învățat a oferit o imagine asupra națiunii române din cele mai vechi timpuri până în secolul al XVIII-lea. Pe baza acestei opere a scris celebra lucrare *Hronica vechimii și a mai multor neamuri*, prima sinteză de istorie a românilor. Împreună cu Samuil Micu, Gheorghe Șincai a tipărit și prima gramatică a limbii române, *Elementa linguae daco romanae sive valachice*, apărută la Viena în anul 1780. Director al școlilor „naționale” unite din toată Transilvania, Gheorghe Șincai a organizat peste 300 de școli, pentru care a tipărit numeroase manuale didactice. S-a numărat printre principalii autori ai memoriului înaintat la 1791 împăratului de la Viena în numele națiunii române, intitulat, *Supples Libellus Valachorum*. Prin argumente de ordin istoric și demografic, *Supplexul* cerea reșezarea națiunii române în drepturile sale cetățenești, egalitatea în drepturi cu națiunile politice și reprezentarea proporțională a românilor în viața publică.

După peste 50 de ani de la dispariția merelui învățat, Alexandru Papiu Ilarian a ținut primul „discurs de recepție” la Academia Română, în data de 14 septembrie 1869, având ca subiect „Viața, opera și ideile lui Gheorghe Șincai”.

Entuziasmat de măreția personalității evocate, Al. Papiu Ilarian rostea poate cele mai elogiase cuvinte care s-au spus vreodată despre marele învățat: „*O, geniu nemuritor al lui Șincai! Tu care înainte de începutul acestui secol ai strigat cu voce puternică ce răsună încă și va răsuns în etern, în Carpați și la Dunăre, în Carpați și la Prut: fii ai nemului lui Traian, aceasta este Dacia! Din naufragiul secolelor, ea pentru voi a scăpat, lumina și puterea răsăritului voi sunteți. Iată documentele originii, titlurile nobleței voastre, iată temelia trecutului și a viitorului vostru. Mulțumită veșnic numai ție! Tu ne-ai redat conștiința răzvrătirii; semeția neperitoare a latinității în noi, tu ai reînviat; tu ai făcut să se cunoască frații din depărtare ce de mult își uitaseră unii de alții; calea limbii tu ai deschis: Spiritul tău fie în mijlocul nostru.*”

Cuvintele lui Papiu rămân până astăzi cea mai cuprinzătoare analiză asupra operei marelui învățat Gheoghe Șincai, punând în evidență spiritul de jertfă al istoricului, înscris într-un adevărat ritual al nașterii națiunii sale.

Născut la Șamșud¹, azi satul Șincai din județul Mureș, într-o familie de nobili, viitorul istoric și filolog a studiat inițial la Săbed, localitate aflată la doar câțiva kilometri de satul natal. La doar 12 ani, în 1766, a fost trimis la Târgu-Mureș, la Colegiul Reformat, unde învață limbile latină și maghiară, iar la 14 ani pleacă la Colegiul Catolic din Cluj, pentru a studia poetica și gramatica. După patru ani de studii ca elev eminent al colegiului iezuit, la recomandarea tatălui său, trece la Gimnaziu din Bistrița pentru a învăța limba germană. La doar 20 de ani este primit la Blaj, ca profesor de retorică și poetică. În 1774, episcopul Grigore Maior îl trimite la studii la Roma, în Colegiul Urban De Propaganda Fide, însoțit de mai tinerii săi colegi, Petru Maior și Ioachim Pop. Timp de cinci ani studiază filosofia și teologia, încheindu-și studiile cu un doctorat la Academia „Sf. Toma” din Roma. Anii de studiu petrecuți aici au însemnat pentru Șincai întâlnirea cu latinitatea, ideea originii romane a poporului român reprezentând pentru el fundamentul istoric al operei de renaștere a națiunii. La Roma a adunat 19 tomuri de documente pentru opera sa de mai târziu dedicată istoriei românilor. „*Am notat-mărturisește Șincai în Elegie-mai ales acele lucruri din codicele manuscrise care-mi ajută la pregătirea Istoriei daco-romane sau valachice, căreia atunci i-am pus temelii foarte solide.*” După cinci la Roma, Șincai pleacă la Viena, unde studiază un an la Școala Normală „Sf. Ana”, ca intern în Seminarul de la „Sf. Barbara”. Aici studiază noile forme didactice introduse în învățământul elementar din Imperiu, urmând cursurile de metodică și catehetică, puse sub autoritatea lui Ignatius Felbiger, marele reformator al învățământului austriac. La Viena a urmat și cursurile de drept canonic și de drept natural la Facultatea de Drept a Universității vieneze. Capitala Imperiului a însemnat pentru Șincai o etapă importantă în pregătirea sa ca istoric. Aici și-a perfecționat cunoștințele de germană. Aici s-a familiarizat cu realizările importante ale istoriografiei din Austria. La Viena a avut șansa să-i cunoască pe marele bibliofil Andrei Hadik, președinte al Cancelariei de Război, fost comandant al Transilvaniei, în a cărei bibliotecă a putut citi cărți mai puțin cunoscute referitoare la români, pe învățatul maghiar de origine slovacă, Daniel Cornides, pe istoricii

---

¹ Locul nașterii lui Gheorghe Șincai rămâne un subiect controversat în istoriografia română. Alexandru Papiu Ilarian, Ovid Densușianu, Nicolae Iorga, D. Popovici ș.a. au indicat Șamșudul ca loc al nașterii sale. Mircea Tomuș, autorul monografiei *Gheorghe Șincai*, Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe în *Fragmentarium iluminist*, și Serafim Duicu optează pentru satul Râciu de Câmpie, unde s-a născut în casa bunicului său dinspre mamă. În Colegiului Urban De Propaganda Fide de la Roma, la locul nașterii apare Mezösámsond (Șamșud). Constantin Mălinaș, în urma unei cercetări pe teren, spune că Șincai s-a născut între cele două localități, Râciu de Câmpie și Șamșud, bazându-se pe faptul că și azi locul spre Șamșud se numește „La Grecu”, amintind de proprietarul pământului, bunicul lui Gheorghe Șincai, Grecu (Görög).

Benkő József și Franz Josef Sulzer. La Viena a continuat munca de documentare pentru redactarea *Cronicii* neamului său, completându-și informațiile despre istoria românilor. Prin intermediul lui Samuil Micu a intrat în posesia *Cronicii Bălăcenești*, pe care i-a copiat-o un oarecare Vasile Vlad. Ștefan Costa, funcționar imperial, l-a ajutat să copieze o scurtă istorie a domniei lui Mihai Viteazul, *Duo Comitua Transilvanica celebrata sub Michaele Principe Transalpiniae Valachiae*. De asemenea, a copiat o cronică a Moldovei, numită de el *Cronica lui Miron*.

După terminarea studiilor, care au prefațat opera sa de istoric, pedagog și filolog, Gheorghe Șincai s-a întors la Blaj. Numit director al școlilor naționale greco-catolice, în paralel cu înființarea de școli, a scris și a editat manualele care au stat la baza învățământului românesc din Transilvania: în 1783 a scris *Gramatica latino-română*, destinată elevilor școlii de normă și ai Gimnaziului din Blaj; în același an a publicat un abecedar bilingv, român și german, *Alphavit pentru folosul și procopsala școalelor normalesci a neamului românesc*; un al doilea abecedar, intitulat *Alfavit sau Bucoavnă pentru folosul și procopsala școalelor neamului Românesc*, tipărit în latină-germană-maghiară-română; în 1783 tipărește *Catehismul cel mare, cu întrebări și răspunsuri, alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc*, utilizat mai ales de cler până pe la 1850; în 1783 la Blaj a tipărit *Îndreptare către aritmetică, întâia parte, alcătuită și întocmită pentru folosul și procopseala tuturor școalelor normălești a neamului românesc*. Prin opera sa de pedagog, Șincai a pus temelia învățământului românesc din Transilvania.

Același merite îi revin și în domeniul istoriei, fiind primul român care ne oferă o istorie a întregului neam românesc, din toate provinciile românești, prin opera sa anticipând crearea României Mari. La 25 februarie 1804 el îi scria lui Engel: „*Mi-am propus să scriu analele națiunii române întregi, prin urmare și ale Cuțo-valahilor sau Țințarilor (cum îi numesc), ceea ce am și făcut, începând de la Traian sau mai bine zicând, de la cel de întâi resbel al lui Decebal în contra românilor până la 1660. Continui această lucrare din zi în zi, o înavușesc și o netezesc, nici cuget a o tipări înainte de ce voi aduna și strânge tot ce voi putea spre completarea și continuarea anilor.*”

Așa cum arată Al. Papiu Ilarian, „*Șincai în Cronica sa, e departe de a fi numai ardelean; el e român din toate părțile ambelor Dacii. Cronica sa e pentru toți românii. La Miron Costin, cu retragerea legiunilor și invaziunea barbarilor; la Cantemir, cu a doua descălecare, din Făgăraș și din Maramureș, de o dată cu fatala despărțire, se întrerupe firul ideii unității române. Șincai, mai fericit, începând de la Traian, nu a scăpat din mâini acest fir al legăturii comune, până în zilele noastre.*” În opera sa se regăsește întreaga romanitate răsăriteană, istoria domnilor și domniilor din Țara Românească și Moldova, dar și a popoarelor cu care românii au ajuns în contact. În prefața la gramatica *Elementa linguae dacoromanice*, Șincai arată originea romană a românilor, aduși în Dacia de Traian, și că ei se întind în Țara Românească, Moldavia, Transilvania, Maramureș, Ungaria,

până la Tisa, Silvania, Banat, Cușo-Valachia, Basarabia și până în însuși Crimeea. Cu toate că a fost greco-catolic, el nu a vrut ca deosebiri religioase dintre români să le afecteze unitatea, anticipând nașterea națiunii moderne, în care primează conștiința națională, peste cea confesională. Astfel, scrie despre românii din Balcani, afectat că grecii și-au legitimat istoria cu gloria Bizanțului, care, de fapt, le aparținea românilor. Combate pretențiile ungarilor și polonezilor la stăpânirea țărilor române, „fala goală a polonilor și nebuneasca și deșarta mândrie a ungarilor”, care au profitat de „sfada” dintre români. Solidar cu suferințele românilor, Șincai este mândru de faptele lor de glorie. Dar, în contextul politic de atunci, el crede în renașterea românilor, în reaşezarea celor din Transilvania în drepturile lor. Astfel, el publică actul regelui Andrei al III-lea de la 1291, din care rezultă că românii pe atunci „ședeau și judecau dimpreună cu craiul”, despre treburile țării. Marele învățat regretă, că o mare parte a nobilimii românești a trecut la catolicism și la calvinism, îndepărtându-se de poporul român. „Ție, cetitorule bun!, fie-ți destul că ți-am arătat care domni sunt de viția și porodiția, niaoși români, măcar că și-au strămutat legea, și prin aceea și neamul.” Ca urmare, românii au dreptul să fie conduși de oameni care provin din rândul lor, să primească autonomie politică, administrativă și bisericească, „să fie pe picior de egalitate cu ungurii și sașii”. „Uitându-și vița și sămânța” (romană n.n.) au ajuns în condiția umilă. De aceea, Șincai scrie *Cronica* pentru a le arăta românilor locul ce li se cuvine, în condițiile în care „*dușmanii neamului nostru [...] au ascuns toate din care puteam scrie pentru folosul neamului, și eu din mâini străine am căpătat și acelea din care am scris până aici și voi scrie și mai înainte despre episcopia Făgărașului și mitropolia Bălgradului*”.

Hronicul neamului nu a putut vedea lumina tiparului în timpul vieții sale, cu excepția primelor pagini, apărute în calendarul/almanahul publicat de tipografia din Buda. În anul 1808 au apărut circa 40 de pagini, de la anii 86 la 169, iar în cel din 1809 încă 40 de pagini, de la 174 la 264. *Hronicul*, la care mărturisește că a lucrat 40 de ani, a fost publicat integral doar în anii 1853-1854.

Scrierea operei istorice a poporului român a fost pentru Șincai o întreagă odisee, cu enorme sacrificii. Cred că este primul care în cultura română a prefigurat ideea de jertfă a istoricului, cu gândul la un viitor fericit pentru poporul său, convins că prin opera lui istorică și filologică poate contribui la emanciparea națiunii sale. „*Iată documentele originii, titlurile nobleței voastre, iată temelii trecutului și a viitorului vostru*”, spunea Al. Papiu Ilarian cu gândul la sentimentele care l-au stăpânit pe Șincai în marea lucrare de recuperare a istoriei poporului român. La moartea lui Samuil Micu, la 13 mai 1806, Gheorghe Șincai nota: „*Moartea unui bărbat atât de mare m-a consternat și pe mine, întrucât am pierdut un prieten incomparabil și întrucât de acum trebuie să ostenesc singur pentru folosul națiunii, și mă tem că nu voi fi de ajuns, deoarece lucrările sunt de pe acum grele și amenință (să fie) și mai grele, dacă vrem ca fericirea națiunii să fie promovată.*”

Atât Gheorghe Șincai, cât și Samuil Micu și Petru Maior, au scris în anii când în Europa, sub influența evenimentelor generate de Revoluția franceză și de războaiele napoleoniene, s-au născut națiunile moderne. Într-o conferință susținută la Sorbona, în 11 martie 1882, cu tema *Qu'est que une nation*, Ernest Renan, afirma că „națiunea este rezultatul unui lung trecut de strădănie, sacrificii și dăruiri”; și tot el adăuga: „cultul strămoșilor este, dintre toate, cel mai legitim; strămoșii ne-au făcut ceea ce suntem”. Elitele culturale ale popoarele Europei, prin urmare, subliniau faptul că fiecare națiune își are proprii eroi, are o istorie, prezentul aflându-se într-o strânsă legătură cu trecutul și că fiecare națiune are o limbă proprie. Astfel, începând cu învățații Școlii Ardelene și continuând cu istoricii și filologii secolului al XIX-lea, în cultura română s-au scris numeroase sinteze de istorie, menite a contribui la cunoașterea trecutului, ca răspuns la contestările și controversele care s-au născut în legătură cu trecutul românilor. Pentru români, reperul a fost originea romană a poporului și latinitatea limbii române, de aici și insistența cu care au cerut introducerea alfabetului latin și renunțarea la cel slavon, nepotrivit pentru o limbă latină cum era limba română. În 1804, într-o epistolă către Lipszky, Șincai arăta că: *Dacă aceste litere cirilice ar fi să se păstreze cu cerbia și mai departe, apoi, dieu, nici cu ajutorul lui însuși Apolline, nu va fi cineva în stare de a scrie gramatica română, căci câte cuvinte, atâtea reguli i-ar fi necesar. Ce ușor scapi de aceasta necuviință primind iarăși literele latine*. Latinitatea pentru Gheorghe Șincai, Samuil Micu și Petru Maior a fost un adevărat manifest național. Mircea Eliade, marele istoric al religiilor, afirma în acest sens că: „În zorile lumii moderne, «originea» se bucura de un prestigiu aproape magic. A avea o «origine» bine stabilită însemna, de fapt, a te prevala de o viziune nobilă. «Suntem urmașii Romei» repetau cu mândrie intelectualii români din veacul al XIX-lea. Conștiința descendenței latine era însoțită la ei de un fel de participare mistică la măreția Romei.” S-a creat mitul națiunii române, o națiune de origine romană, cu o limbă latină, care a generat o uriașă forță mobilizatoare, capabilă să pună în mișcare forțele până atunci latente ale poporului român. Realizarea României „Mici” la 1859 și apoi a României Mari la 1918 au fost consecința proiectului național care s-a configurat prin opera lui Șincai și a tuturor învățaților Școlii Ardelene. Scriitorul Ion Slavici afirma la 1885 că Șincai a fost omul care a dat „îndrumări fundamentale și în politică”, redactorul de atunci de la „Tribuna” mărturisind că „are conștiința că lucrează pe linia indicată de acești înanțași”, cu referire la învățații Școlii Ardelene.

Gheorghe Șincai, potrivit majorității istoricilor, s-a stins din viață la 1816, în localitatea Szinnye din Slovacia, unde s-a retras în ultimii ani ai vieții sale, la familia Wass de Țaga. Istoricii au în vedere copia de pe *Extrasul morților* Parohiei Keletény de care aparținea satul Sinea, apărută în ziarul *Concordia*, nr. 51 din 1866. Aici se consemna că Georgius Sinkay a decedat la data de 2 noiembrie 1816, în vârstă dev 75 de ani (de fapt, avea 62 de ani), fiind înmormântat de preotul romano-catolic Andreas Koleszar, în satul Szinnye (azi Svinica). Așa cum remarcă

Ioan Chindriș, despre Gheorghe Șincai știm „că a murit singur, pe pământ străin, că a fost îngropat în țărână străină și că nici un român nu i-a văzut vreodată mormântul.” În entuziasmul generat de discursul de recepție a lui Papiu din 1869, s-a propus aducerea în țară a osemintelor lui Șincai. Dar, treptat, entuziasmul s-a stins. În 1968, scriitorul Romulus Rusan a vizitat localitatea Svinica pentru a merge la mormântul lui Șincai. Un preot în vârstă i-a spus că în anul 1945, în urma unui bombardament care a lovit și cimitirul, acesta a fost distrus și strămutat în altă parte... La Șincai, ca dealtfel și la Micu, Maior și Budai Deleanu, nimeni nu le-a văzut mormântul.

Istoricul Gheorghe Șincai, așa cum arată Papiu, a fost un profet al poporului român, iar cartea sa, evanghelia noastră pentru secolele care au urmat, un fapt necontestat de nimeni până astăzi. Dar, limba în care Gheorghe Șincai și-a scris opera rămâne mai puțin accesibilă astăzi, studiile și monografiile dedicate lui sunt mai greu de cuprins într-o lectură exhaustivă. De aceea ne bucură inspirata inițiativă a istoricului Dimitrie Poptămaș, președintele Fundației „Vasile Netea”, care la împlinirea a 200 de ani de la moartea marelui învățat a reunit într-un singur volum o parte din opera lui Gheorghe Șincai. Volumul este întregit cu studii, articole și eseuri pe care istorici, filologi, oameni de cultură, mai ales din județul Mureș, le-au dedicat marelui învățat, cu mențiunea că o mare parte a studiilor au fost publicate în numărul III al revistei *Libraria. Studii și Cercetări de Bibliologie*. De la primul studiu despre viața și opera lui Șincai, scris de Al. Papiu Ilarian la 1869 și până la studiile mai recente, din 2004, opera învățatului iluminist s-a bucurat de aprecieri unanime. Din toate studiile selectate de editor răzbate valoarea de pionerat a operei lui Șincai, prioritatea în plan istoriografic și filologic, nelipsind evocarea destinului tragic al învățatului iluminist. De asemenea, aceeași reprezentare a vieții și operei rezultă și din creațiile literare dedicate lui Șincai, din care poate pagina scrisă de Geo Bogza este cea mai expresivă pentru evocarea destinului tragic al creatorului, comparându-l pe Șincai cu Dante. Autorul „Divinei Comedii”, creatorul marii capodopere a fost obligat la 20 de ani de surghiun. Despre Șincai, Geo Bogza nota: „*Ce poate fi mai tragic și mai amar decât să scii, cu abnegație de apostol și competență de erudit, istoria neamului tău, și fiindcă i se refuză lumina tiparului, care ar fi însemnat lumină pentru un întreg popor, să rătăcești până la moarte purtând atât de lipsitul noroc manuscris, înghesuit într-o traistă.*” Volumul *Gheorghe Șincai sub semnul luminilor*, editat de Dimitrie Poptămaș, ne oferă astfel posibilitatea întâlnirii cu opera lui Șincai, cu viața unui învățat, ne invită la meditație, despre ceea ce reprezintă conștiința istoricului, despre destinul creatorului, altfel o lucrare cu valoare de omagiu, adus prin intermediul Fundației „Vasile Netea” învățatului iluminist născut la 1754 la Șamșud (azi Șincai)/Râciu de Câmpie din județul Mureș.

Cornel SIGMIREAN

Notă asupra ediției

În anul 2004, cu prilejul împlinirii a 250 de ani de la nașterea lui Gheorghe Șincai, Biblioteca Județeană Mureș a organizat un simpozion național de mari dimensiuni. În bună parte comunicările prezentate au fost elaborate de oamenii cărților: cercetători, scriitori, istorici, filologi, bibliotecari, muzeografi, oameni de cultură, care și-au înscris în decursul timpului pe lângă preocupările de bază cercetarea operei, vieții și activității marelui cărturar iluminist, fiu al plaiurilor mureșene, iubit și îndrăgit de poporul român. Cu acest prilej am bătut în bronz la Monetăria Statului, în semn de prețuire și aducere aminte o plachetă memorială cu bustul cărturarului și momentul aniversar, pe vers și avers. Tot atunci am confecționat în atelierele de la Alba Iulia un bust de porțelan în miniatură și un blid inscripționat cu portretul cărturarului și momentul aniversar. Și pentru ca amintirea să dăinuie prin prețuirea contemporanilor, anuarul Bibliotecii Județene Mureș pe acel an a fost consacrat lui Gheorghe Șincai (*Marisia*, vol.III, Tîrgu-Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, 2004).

Încă de pe atunci și în acest scop am preconizat ca sub egida Fundației Culturale „Vasile Netea” să edităm o antologie de texte cuprinzătoare, de și despre Gheorghe Șincai. Apariția acesteia ar fi însemnat existența unui volum cuprinzător de texte semnificative din opera sa istorică și filologică, de știință popularizată, de reeditare a discursului lui Al. Papiu Ilarian susținut în plenul Societății Academice Române și Răspunsul domnului George Barițiu la acesta. Apoi am considerat oportună republicarea proceselor lui Gheorghe Șincai, o dramă, un mare sbucium, care l-a urmărit toată viața fără a avea nici o vină.

În toate aceste demersuri ne-am folosit de textele editate de Florea Fugariu, *Hronica românilor...*, Tom I – III, București, Editura pentru Literatură, 1967-1969, *Școala Ardeleană*, vol.I, București, Editura Minerva, 1963, iar pentru Discursul lui Al. Papiu Ilarian am apelat la textele editate de Corneliu Albu și Ioan Chindriș, acesta din urmă apărut în volumul *Al. Papiu Ilarian, ideologul-academicianul*, Tîrgu-Mureș, Editura Ansid, 2008.

Pentru partea filologică (cele două ediții ale gramaticii) am apelat la studiul autorizat al profesorului culjean Mircea Zdrenghea, *Elementa linguae* – la 200 de ani, apărut în volumul Samuil Micu – Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sine valachicae*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

Am mai adăugat la volum studiile și comunicările apărute la cei 250 de ani de la naștere în anuarul Bibliotecii Județene, *Libraria*, considerând că acesta având o destinație precisă – bibliotecile, nu a avut o bună difuzare. Un alt capitol intitulat „Șincaiene” cuprinde câteva texte, poezie și proză închinată lui Gheorghe Șincai.

Nu puteam să nu încheiem cu o bibliografie substanțială privind omul și opera, o bibliografie incompletă, dar, care să stimuleze interesul de cercetare.

Având în vedere vechimea unor texte, pentru a fi mai ușor lecturate am recurs la unele îndreptări, actualizări cum ar fi: *pre/=pe*, *aceaia/=aceea*, *careea*, *carele*, *carii/=care*, *sânt/=sunt*, *dară/=dar*, *iaște/=este*, *adecă/=adică*, *iarăș/=iarăși*; la nume: *Dachia/=Dacia*, *Decheval/=Decebal*, *Bassarab/=Basarab* etc.

Prezenta antologie se dorește a fi un material la îndemâna profesorilor, studenților, elevilor, un îndrumar pentru toți cei care doresc să afle mai multe despre ce a însemnat la noi Școala Ardeleană, curent cunoscut mai nou sub denumirea de epocă a luminilor și ce a însemnat acest lucru pentru Gheorghe Șincai, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai acestuia, părintele învățământului românesc și istoric desăvârșit.

Dorim cititorilor noștri să aibă o lectură plăcută și cu folos, alături de unul dintre marile noastre spirite ale culturii românești – Gheorghe Șincai.

Dimitrie POPTĂMAȘ

CUVINTE DE SUFLET

Antologia Gheorghe Șincai, trezind spiritul

Valentin MARICA

Orice timp, reflecta Malraux, are antologia sa. Ne întâlnim, acum, cu *antologia Gheorghe Șincai*, cu textele care “își supraviețuiesc” prin efort și conștiință, de asemenea prin prestigiul care le-a fundamentat. *Eroul culturii române*, cum este supranumit Gheorghe Șincai, a primit de la Papa Pius al VI-lea favoarea de a studia în bibliotecile Vaticana, Sopra la Minerva și Benedictina, iar cardinalul Stefan Borgia, secretar la De Propaganda Fide din Roma, unde învăța Șincai, îi indica cu ardoare cărțile în care apărea identitatea românilor. Vorbim de efort, conștiință și prestigiu printr-o operă a *crucișului și curmezișului* spiritului românesc, trecut prin litera de învățătură la Tg.Mureș, Cluj, Bistrița, Blaj, Viena și Roma, sau prin litera tipărită în anii petrecuți la Buda.

I se dă, așadar, zilei noastre o antologie Gheorghe Șincai, un corpus de texte ale exemplarității, căci lumea trebuie “îmbolnăvită”, cum spunea Constantin Noica, cu neliniști creatoare, nu “însănătoșită” cu lucruri iluzorii. Când Gheorghe Șincai compune în versuri latinești *Elegia Nobilis Transilvani*, când elaborează împreună cu Samuil Micu prima gramatică tipărită în limba română, *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae* (Viena, 1780) sau când scrie *Hronica* este purtătorul neliniștilor creatoare până la nivelul trăirii tragice. Plecând de la Blaj la Cluj, pe jos, pentru a obține dreptul de publicare a *Hronicii*, cererea îi este respinsă, autoritățile afirmând că opera “e vrednică de a fi aruncată în foc iar autorul de pus în furci”. S-a întors deznădăjduit la Oradea, moment după care nu se mai știe nimic de autorul *Hronicii*, acesta acceptând periplul tragic al pierderii urmelor, anticipând rătăcirea în taina munților a lui Avram Iancu. Retragerea cărturarului în anonim însemna retragerea istoriei în umbră, căci, după cum scria August Treboniu Laurian, cel care a publicat *Hronica* în ediție integrală, “cât timp nu va fi publicată, Românii nu vor avea istorie”.

Antologia Gheorghe Șincai, cea de acum, ne salvează din mediocritate, amnezie, din lipsa de onoare și de discernământ, propunând ceea ce Andrei Marga numea, într-o recentă carte a sa, *gândirea altfel*, confruntarea, cu realitatea românească răvășită de amatorism și abuzuri, de democrația butaforică, formalismul instituțional și viața științifică de ceremonii, sperând la o *prefacere a ceea ce este*. Astfel, antologia Gheorghe Șincai devine cartea ce trezește spiritul. Iar când o carte *trezește spiritul*, aparține nu doar unui timp, ci timpurilor, și cartea aceea se așează în rădăcini de lumină, luând, aproape, chipul potirului, eliberând omul din viclesugurile clipei, precum psalmii lui David l-au eliberat pe Saul din

duhul cel necurat. *Stropi-mă-voi cu isop și mă voi curăți*, sunt cuvintele psalmistului. Poartă această menire, cu precădere, cartea pe care Gheorghe Șincai, “om al școalelor” și *ctitor de cultură* (v. Mircea Tomuș, monografia *Gheorghe Șincai*), ne-a dat-o sub numele de *Hronica românilor și a mai multor neamuri în cât au fost ele amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora față de ale altora nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de autori, în cursul a treizeci și patru de ani culese*.

Prin temeinicia ei, “că urât lucru iaste românului să nu știe istoria neamului său”, *Hronica* își caută cititorul zilei. După George Sion acesta e doar “românul cel adevărat”, înțelegând că scrierea pe care Șincai a voit s-o ducă “la lumină” “n-are preț de aur, ci preț de viață”, apărând vechimea și noblețea noastră într-o încinsă luptă cu neadevărul. Omul trebuie oprit din rătăcirea gândului, credea Gheorghe Șincai, ca și ceilalți purtători ai mesajului Școlii Ardelene, învrednicindu-se să îndrepte mintea. Astfel, operele cărturarilor Școlii Ardelene sunt “cuvântări ale minții” (ale *minților luminate* după expresia lui Lucian Blaga) pregătite de jertfă, devenind eterne învățături prin puterea lor de a limpezi și echilibra. “*Voi sfârși munca pentru folosul Românilor* – consemna Gheorghe Șincai, într-un timp al vicisitudinilor – *dintre cari unii vrea-m-ar mort decât să scriu unele ca acestea*.” Mărturia cărturarului își sporește sugstivitatea în confruntarea cu un timp când omul este orbit să nu discearnă esențialul. Scria *Nicolae Steinhardt*: “Oamenii răi, tiranii, propaganda ideilor rele caută să încurce lucrurile, să le ieie așa încât secundarul și principalul să se amestece și ochiul omului să nu mai poată desprinde limpede ceea ce este esențial.” Numai că *spiritele mari*, conchide Steinhardt, nu pot fi duse cu vorba, cu „regia”, cu prestidigitația, pentru că ele au distins esențele, știind și să vadă, spre exemplu, că *Ioana d’Arc* era nevinovată. De aceea, de *spiritele mari*, aduceți-vă aminte!

Luminătorul

Dimitrie POPTĂMAȘ

Gheorghe Șincăi rămâne pentru noi rodul mirific al Câmpiei Transilvane. Relieful acestei regiuni se deosebește de toate celelalte. Localitățile sunt așezate la poalele dealurilor de lut cu văi brăzdate de ape, când furioase, când secate de secetă. Râciul așezat pe valea Comlodului este una dintre acestea. Ea devine leagănul în care Gheorghe Șincăi vede lumina zilei din rodul dragostei unui harnic și bogat nobil făgărășan cu o fiică a locului. Cazul nu este singular deoarece discipolul său, Al. Papiu-Ilarian, își avea mama originară tot de aici, motive în plus pentru simpatia față de înaintașul și mentorul său spiritual. De peste coline, Căpușul de Câmpie ne aduce aminte de Petru Maior, iar Bandul l-a dat pe Iosif Hodoș, revoluționarul care și-a legat viața de opera lui Dimitrie Cantemir.

Gheorghe Șincăi și Petru Maior rămân cele mai alese spirite ale ținuturilor „davelor”, multe dintre ele devenite castre în timpul ocupației romane cum au fost Morești-Cristești, Iernut sau Lechința de Mureș. Toate acestea ne fac să credem că strămoșii noștri au fost niște ziditori. Cu brațele lor s-a ridicat cetatea celor șapte coline străjuită de faimoasa „Columnă Traiană”. Tot ei, după sute de ani în timpurile imperiale, și-au avut partea lor în zidirea și înflorirea cetăților Buda și Viena. Astăzi ne este greu să înțelegem de ce tocmai ei au fost exceptați de drepturi naționale, politice și sociale: 1437, 1514, 1784 sunt ani de durere care i-au frământat pe acești fii ai pământului. Singura salvare a rămas dovedirea originii nobile a românilor ignorați și batjocoriți de toate neamurile. La baza activității lor a stat luminarea (de la latinescul *lumen* din care provine și „lume”) devenită luminism ca doctrină, ideologie și cultură. Primele argumente ale originii noastre nobile au stat la baza *Supplexului*, reluate apoi în toate operele de istoriografie elaborate pe bază de documente de către Micu, Maior, Șincăi și Budai-Deleanu. Tot atât de importantă era istoria ecleziastică, a trăirii întru credință, fiecare dintre ei consacându-i o lucrare de valoare. Mai mult decât atât, ei au fost aceia care au fundamentat legitimitatea luminării și, prin ea, aspirația la lumea civilizată. Grație lor, tipografiile tributare până acum cărților de cult și-au oferit neîntârziat spiritul luminător – cartea. Primul manual a fost *gramatica*, i-a urmat *catechismul*, cărți de povățuire, îndreptare, de învățătură... elaborate de acești titani sau traduse din literatura altor neamuri.

Peste Transilvania se așterne un suflu nou. Școlile înfruntă neștiința și ignoranța. Cetățile care trebuiau să ne considere drept ziditori și-au deschis universitățile și pentru români. Roma, Viena, Budapesta au devenit centre ale tinerilor români, dornici de cunoaștere, adăpați din „fântânile darurilor” care iau o mare amploare – „Directorul” lor, Gheorghe Șincăi, rămânând de neegalat. Sunt motive pentru ca acum, la împlinirea a 200 de ani de la moarte, să-i aducem cuvenita recunoștință.

Gheorghe Șincai, dincolo de vremi și vremuri

Nicolae BĂCIUȚ

Două secole de la moartea lui Gheorghe Șincai. Nici timpurile și nici vremurile, într-o furtunoasă și continuă schimbare, n-au putut eroda semnificațiile unei vieți și ale unei opere. Ele rămân vii în conștiința neamului, atât prin dimensiune cât și prin consecințe. Gheorghe Șincai a apărut pe scena istoriei într-un moment crucial pentru destinul românilor, dovedindu-se un spirit deschis înnoirilor într-o Europă a epocii luminilor, o conștiință lucidă, vizionară. Doctor în filosofie și teologie, slujind cu credință neamului său, Gheorghe Șincai a cercetat cu pasiune și neostoire istoria românilor, adunând documente pentru a demonstra un adevăr care să certifice științific identitatea noastră – originea romană și latinitatea limbii române.

Hronica românilor și a mai multor neamuri se constituie într-o operă de pionierat, prima istorie a românilor, realizată cu rigoare și spirit analitic, într-o cuprindere de la anul 86 până la 1739. „*Hronica lui Șincai*, spunea Mihail Kogălniceanu, în Dacia literară, – este un lucru atât de mare, atât de prețios, încât cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea. Mii de documente necunoscute, rare, se află adunate, și nu stau la îndoială de a zice că cât *Hronica* aceasta nu va fi publicată, românii nu vor avea istorie.”

Putem spune acum că românii au istorie și datorită lui Gheorghe Șincai, care a netezit drumul istoricilor care i-au urmat demersul, pe de o parte, dar a și întărit convingerile naționale ale celor care i-au îmbrățișat ideile.

Gheorghe Șincai a fost, de altfel, el însuși făuritor de istorie, într-un orizont de acțiune de mare extindere și diversitate. Ca ilustru reprezentant al Școlii Ardelene, el a militat pentru drepturile și libertățile românilor din Transilvania, în circumstanțe cel mai adesea ostile, punând înainte interesele neamului său, cu generozitate și spirit de sacrificiu.

Cele trei sute de școli românești înființate prin inițiativa și eforturile sale în Transilvania, în calitate de director al învățământului primar unit din această provincie, susținute și de editarea de manuale și cărți de popularizare a științei, de pregătirea dascălilor, au dus nu doar la luminarea neamului ci și la „*creșterea limbei românești*”, cum ar spune cronicarul. În același sens, se înscriu și cercetările

sale legate de istoria limbii, dar și acțiunile conjugate cu ale altor cărturari, de înlocuire a alfabetului chirilic cu cel latin.

Personalitatea lui Gheorghe Șincai a fost una exemplară pentru contemporanii săi, dincolo de orice „incidente” biografice. După 200 de ani de la moartea sa, Gheorghe Șincai rămâne contemporanul nostru, iar contribuția sa la devenirea noastră, ca neam, trece examenele oricât de exigente ale cercetătorului.

Evocarea sa acum, e încă un prilej de a repune în circulație decupaje dintr-o operă substanțială, care mai poate oferi încă multe surprize, dincolo de ceea ce au analizat cercetători renumiți, de la Serafim Duicu la Mircea Tomuș, de la Ion Lungu la Dumitru Micu.

Spiritul lui Șincai

Lazăr LĂDARIU

„Musa întâi în Săbed m-a nutrit în studii; pe urmă / Locul părinților mei mi-a fost scump, totdeauna, Samșudul, / După aceea, doi ani m-a hrănit Oșorheiul, de unde / Drumul spre Cluj l-am luat...”. Am ales, pentru început, câteva versuri din Elegia a 3-a, de Gheorghe Șincai, tradusă de Teodor Naum.

- Șincai – cel născut la Râciu, în inima Câmpiei Transilvaniei.
- Șincai – școlit la Târgu-Mureș, la Colegiul Reformat, apoi la Colegiul Iezuit din Cluj, cel neîntrecut în școala de gramatică și în clasa de poetică, apoi elev eminent la Gimnaziul Piaristilor din Bistrița.
- Șincai – cel din școlile Blajului, ca profesor, trimis, împreună cu Petru Maior și Ioachim Pop, la Colegiul de Propaganda Fide din Roma.
- Șincai – cel care adună acolo, din biblioteci, într-o fericită întoarcere la izvoare, mărturiile istorice ale originii românilor, trudă încununată de cele 27 de tomuri de documente culese în Cetatea eternă.
- Șincai – cărturarul, istoricul și filologul iluminist.
- Șincai – nume legat de o vastă mișcare culturală denumită Școala Ardeleană.
- Șincai – eroul unor episoade dramatice ale luptei de renaștere națională a românilor din Transilvania.
- Șincai – mare conștiință socială activă a vremii, cel cu viața atât de agitată, dedicată sacrificiului și credinței.
- Șincai – doctor a două facultăți (filosofie și teologie), îndreptându-se spre Viena.
- Șincai – cel întors la Blaj, unde încep neînțelegerile adunate în cortegiul de suferințe și de umilințe, culminând cu părăsirea hainei monahale, din cauza ironiei lui necruțătoare care stârnește ura dușmanilor lui de moarte.
- Șincai – cel asupra căruia se abat furtunile necruțătoare.
- Șincai – cel care, după o legendă, încins cu sabie, amenința: „Ori pier eu, ori piere episcopul!”
- Șincai - „Iacobinul” – arestat și dus la închisoarea Aiudului, ca răufăcător.
- Șincai – cel care, prin procese, dorea să-și facă dreptate.
- Șincai – cel cu orgoliul rănit, cu demnitatea și cu mândria ofensate.
- Șincai – cel care exclama: „...*declar solemn că voi triumfa înaintea zeilor pământești.*”

– Șincai – cărturarul care cerea: „*Deșteaptă-te, drept aceea, o iubit neamul meu, și ai minte!*”

– Șincai – director al școlilor românești din Transilvania, care a deschis peste 300 de școli, acele renumite „*ferestre ale darurilor*”.

– Șincai – deținutul și pârâțul, „*necugetând la legile severe care s-au alcătuit împotriva tulburătorilor liniștii obștești și a nobilei patrii la timpul lumii lui Horea și la răscoala românească năprasnică și la zarva sângeroasă*”.

– Șincai – cel acuzat de „tulburarea binelui și a liniștii obștești”, când, la Blaj, ar fi clamat: „*Eu sunt autorul răscoalei și capul conjuraților*”.

– Șincai – cel care cerea eliberarea sa, pe chezășie, „*întrucât – spunea – sunt nobil*” cu „*drepturi și moșteniri și azi pe pământul Făgărașilor*”. Acolo, localitatea Șinca este un semn și un reper al rădăcinilor neamului lui.

– Șincai – cel căruia „pârâșul” Gyjitó, îi cerea condamnarea cu pierderea capului și a bunurilor”.

– Șincai – pe care drumurile vieții l-au purtat pe la Țaga, Oradea și Buda.

– Șincai – care termina *Hronica românilor și a mai multor neamuri* alcătuită vreme de 34 de ani, cronică ce întâmpină refuzul tiparului, declanșând alt episod al hărțuielilor cu autoritățile.

– Șincai – o viață zbuciumată, plină de suferințe, până la sfârșitul nebulos și la dispariția lui în tăcere...

– Șincai – obosit, răpus de neînțelegerile celor din jur, prăbușit sub greutatea nedreptăților, purtând în desagă, o viață, *Cronica neamului*.

– Șincai – pribeagul și martirul unui neam, stins pe pământ străin.

– Șincai – cel fără de mormânt (se bănuiește că-și duce somnul de veci undeva, într-o localitate din Slovacia).

Am creionat portretul intelectual și uman al lui Gheorghe Șincai – sub imperativul și genericul titlu *Spiritul lui Șincai*, într-o superbă zi de 1 Decembrie, în Șamșudul de odinioară al ilustrului cărturar.

Manuscris imaginar

Petre CURTICĂPEAN

Pe sub fagi cu frunza rară,

Mi-a venit dorul de țară...

Și m-a uscat la inimă mai cumplit decât armatanul. Șoptea ceva despre locurile dragi rămase departe, și totul părea desprins dintr-o poveste cu zâne... Șamșud... Comlod... Râciu... Săbed... Oșorhei.

În minte se înfiripau năluci.

Lumina palidă a lămpii din biblioteca imensă a Colegiului „De Propaganda Fide” pâlpâia încât abia se mai zăreau șirurile ordonate ale cărții lui Dio Cassius.

Zilele și nopțile îmi păreau prea puține pentru a aduna tot ce străbunii transmiteau din Câmpiile Elizee.

Doamne, cât m-a chinuit acest dor!

L-am simțit venind șerpește când iarăși, cu plavazul în mână adunam ca furnica informații în bibliotecile Vienei. N-am pregetat să mă dedic întru totul slujirii nației. Am și spus, de altfel, că „tot timpul ce-l am liber îl dărui neamului meu”.

... M-am uscat apoi de dor purtându-mi de nenumărate ori pașii pe drumurile Pestei ori ale Vienei.

Acasă n-aveam tihnă, cu toate că dădusem românilor peste 300 de școli în care am sădit toată dragostea și puterea mea. Pentru pruncii români am lăsat „ABC sau alfavit”, „ABC sau bucoavnă”, „Catehismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri”, „Elementa...”, „Îndreptare către Aritmetică”, „Povățuire pentru Economia de câmp”, „Prima principia Latinae gramaticae ad usum scholarum...” și câte altele.

Mi-aduc aminte cum, într-un rând am spus: „Purtați-vă bine pui de români și nu uitați și pe Șincai”...

Lui Ioan Bob și alor săi nu le-a convenit însă felul meu și altora ca mine de a ne purta. Câtă tristețe putea să cuprindă spusa prietenului meu Budai-Deleanu când, întrebat fiind, departe de țară, de ce nu se întoarce, acesta a răspuns să nu poate până când „încă mai trăiește acel Ioan Bob...”.

Și m-au purtat prin tribunale până ce puțină vlagă ce o adunasem am împrăștiat-o, nevoit să iau iarăși căile dorului în desagă cu fătul meu „Hronicul...”. Dar nici desaga nu mai rezistă mult. Un colț deja s-a ros și iese la iveală cartea.

... Nnicând nu m-am simțit mai singur ca acum...

La Șirnea, binefăcătorul meu contele Vass, mi-a deschis cu drag casa dându-mi cele necesare traiului. Dureros este să vezi că străinul ți-e mai aproape de suflet decât ai tăi...

Rămân neîmpăcat că visul meu și rodul trudei mele n-a putut fi dat luminii. Poate, cândva, cine știe?!?

Pe sub fagi cu frunza rară,

Mi-a venit dorul de țară.

Descoperit la Sinea în noiembrie 1816.

Preluat și adaptat de prof. Petru CURTICĂPEAN

GHEORGHE ȘINCAI – OPERA ÎN SECVENȚE

Hronica românilor și a mai multor neamuri

încât au fost iale așa de amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora, față de ale altora, nu se pot scrie pe înțeles, din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani culeasă și după ani de la nașterea Domnului nostru Is. Hs. Alcătuită de Gheorghe Șincai din Șinca... la anul 1808.
(Fragmente)

Tom I

[Cucerirea Daciei de către romani]

Anii 101-102

„După ce au pornit împăratul Traian asupra dacilor, nici nu au fost departe de locul în care se așezase cu toată oastea sa Decebal, craiul dacilor, iată se aduce la el un burete foarte mare, pe care era scris cu slove lătinești: Cum burii cu toți soții lor cearcă pe Traian ca făcând pace să se întoarne acasă. Traian totuși s-au lovit cu ei; în care bătae de au și căzut mulți dintră daci, dară dintre romani atâța au picat răniți, cât nici cărpe cu care se-i lege avea. Drept aceea Traian (precum zic, care știu), nici veșmântului său au părținit, ci mai pe-urmă ș-au tăiat cămeșa și o a dat se lege ranele ostașilor celor vătămați, iară celor morți le-au rădicat altare și au poruncit ca pe acelea în tot anul se li se facă pomenirea. De-acolo Traian au purces spre munți și cuprinzând dealurile, nu fără de primejdie au ajuns la cetatea în care era scaunul cel crăesc al dacilor, pe care, strâmptorindu-i de altă parte Lusie povățuitorul, pe mulți din ei au tăiat și prins.

Văzând acestea craiul Decebal au trimis pe unii dintră cei ce purta cugime (cumănace) la Traian, să ceară pace, făgăduind că va face oricâte i se vor porunci. Iară împăratul Traian i-au poruncit ca armele și mașinile (unelte) cele de război și de stricat ziduri, împreună cu meșterii care le făcea, și cu cei fugiți se i se dea; cetățile și turnurile se le strice; din părțile care le cuprinsese de la vecini să iase, și pe aceia se-i ție pretini sau protivnici, pe care vor țânea și românii. Condițiile acestea Decebal, după ce fu adus înaintea lui Traian, cât de cât trebui se le priimească și, căzând la picioarele lui Traian, i s-au închinat.

Traian, după ce au așezat acestea, s-au înturnat în Italia, și solii lui Decebal s-au slobozit în senat, unde lepădând armele și cu mâinile încleștate ca și șerbii, puțințele au cuvântat și cu umilință. După ce s-au întărit pacea, numiții soli iarăși au încins armele, și împăratul Traian au ținut foarte frumos triumf de daci, poreclindu-se și Dachic.”

Până aicea sunt cuvintele lui Dion Cassie², cu care se lovește Petru Patrachie și Magistru³, numai cât acesta zice: 1. Că Decebal pentru aceea au trimis acum dintră cei cu cugime, piloforus, soli la Traian, pentru că aceștea era mai de frunte decât comiții oi κόμηται de care au fost solii cei mai dinainte, 2. că Decebal au dat romanilor toată partea Daciei câtă au fost cuprins Traian, ce nu e de a se crede că așa ar fi fost dată Dacia până în Sarmizoghetuza, ce e prea mult; ci mai bine zice Dion că au întors cât au fost cuprins de la vecini, nu romanilor, ci stăpânilor celor dintâi, precum se va vedea din cele ce se vor însemna la anii viitori.

Dion nu numește locul în care au fost bătaia aici adusă, drept aceea lezne las se fie fost pe șesul Turdzei^a, precum voiaște Catona⁴, nu singur, totuși întreb pentru ce n-au fost pe șesul Jibetului, cum vreau alții mai mulți?

În câtu-i despre solii dacilor cei la Roma trimiși și în senat intrați, înseamnă că senatul de-atunci îndată au poruncit de le s-au cioplit chipurile din marmure tocmai cum era făcuți la statură, la fisognomie și la haine, adică: obrazul, grumazii, peptul și picioarele cu cioarecii, din marmure albă; iară cugima, părul și țintra (sugmanul), din marmure neagră; gluga, iarăși din marmure albă, tocmai cum iaște portul românilor celor ce lăcuiesc pe lângă Sibiiu. Chipurile sau statuetele acestea încă de-atunci s-au ținut în Capitoiul Romei până la anul 1775, luna lui februarie, când au luat patriarhul Evlavie al șeselea moștenirea S. Petru (il Possesso). Eu încă atunci le-am văzut.

Anii 103-104

Care s-au întâmplat întru acești doi ani, pentru aceea le scriu și pun înainte cu cuvintele lui Dion Cassie, ca să se vază cu câtă credință s-au fost zis acelea, care se cuprind în Istoria românilor, partea 2, § 4,5. Așadară Dion zice:

„Când se fac acestea, iată vine veste că Dechebal multe face împotriva păcei: câștigă arme, primește pe cei fugiți, întărește cetățile, pe neamurile de prin împrejur le îndeamnă prin solii săi la răscoală și pe cei ce nu-l ascultă îi prădează și că pân-acum încă au cuprins o parte a ținutului iagizilor, care în zădar o-au cerut aceștea dup-aceea îndărăpt, că Traian nu li-o-au întors.

Pentru pricinile acestea, Decebal, de la senat iarăși s-au judecat protivnic romanilor. Iară Traian însuș, și nu prin povățuitori, au isprăvit acel război. Și măcarcă Decebal era cu mult mai slab decât Traian, totuși puțin au fost de nu l-au

---

² În Trajanum.

³ De legationibus.

⁴ În Synopsi chronologica, part. 2, sect 1.

omorât pe acesta cu vicleșug. Pentru că Decebal au trimis în Mesia, în chip de fugiți, pe unii care se omoară pe Traian, la care și de alte ori, dară mai vârtos în vreme de război era tocmai slobod a intra; ci acei în chip de fugiți n-au cutezat a face acea fără de lege pentru că unul dintră dâșii, după ce au căzut în prepus, s-au prins și trăgându-se la munci, au descoperit vicleșugul. De-aici Decebal pe Longhin, povățuitorul romanilor, care era foarte învățat în meșteșugul la oaste, la atâta l-au adus (prilejuind ca cum ar vrea să facă ce el ar porunci), cât au mers la dânsul. Pe acesta, după ce au mers, au poruncit de l-au legat și înaintea tuturor l-au întrebat despre sfaturile lui Traian; ci nimica putând scoate din gura lui, au poruncit să-l dezlege și la închisoare se-l țână; apoi s-au rugat prin cărți lui Traian ca, pentru slobozirea lui Longhin, să se împace cu sine. Căruia Traian așa i-au respuns cât s-au văzut nici a prea prețui pe Longhin, nici a nu-l băga în vreo samă, ca pe unul a cui moarte nu o vrea, dară viața încă nu i-o prea poftea. Care până când le-au socotit Decebal și au cercetat ce ar trebui se facă, Longhin, bind veninul care-l căpătase, au murit.

Într-aceea Traian au făcut pod de piatră peste Dunăre, de care eu însumi nu poci destul a mă minuna. Căci măcarcă au făcut Traian mai multe lucruri minunate, dar podul acela pe toate le întrece. Fost-au făcut pe doazeci de stâlpi de piatră cioplită și-n patru cornuri tăiată; fieștecare stâlp era, afară de temeiu, înalt 150 de picioare (mathemicești), lat de 60 de picioare, și era stâlpii depărtați unul de altul 170 de picioare și cuprinși cu bolte pe de-asupra. Cheltuiala făcută cu podul acesta au fost nespună, dară pentru aceea au fost podul mai minunat, pentru că s-au făcut în râu vâltoros și plin de moală și pentru că apa râului nu s-au putut abate într-altă parte. Iară eu nu pentru aceea am pus lățimea râului, pentru că doară ar fi prea mare (căci a une ori, când inundează, de doazeci și de trei ori încă e mai mare), ci pentru că atâta este în locul acela, care e cel mai îngust, decât care mai de-ndămână de a face pod, loc altul nu s-au aflat. În care, cu cât cură râul din lat în mai îngust și iarăși din îngust în mai lat, cu atâta cură mai repede și e mai afund, ce îmărește greutatea cea de a face pod. Din care lucru lezne se poate înțelege inima cea mare a lui Traian.

Podul acela, nouă nu ne este de folos, căci nu se trece pe dânsul, ci stau stâlpii numai de-a fala, ca și când ar fi acum făcuți, ca să se cunoască dintrâșii că nu este ce n-ar putea face mintea omenească. Traian au făcut podul acesta că se temea ca nu cumva, înghețând Dunărea, să se pornească vreun război asupra romanilor celor dincolo; care de cumva s-ar întâmpla, se poată lezne trece oștile peste dânsul. Ci Adrian, temându-se ca nu cumva varvarii, omorând păzitorii podului, mai lezne se treacă în Mesia, au poruncit se răsipească părțile cele de-asupra ale podului. Drept aceea Traian, după ce au isprăvit podul, au trecut Dunărea, apoi mai mult fără de primejdie decât în grabă s-au oștit și de-abea au învins.”⁵

---

⁵ In Trajanum.

Iată că Dion Cassie apriat scrie cum că întâiu pe Longhin, povățuitorul romanilor, nu Traian l-au trimis, ci Decebal l-au înșălat la sine, a două, apa Dunării nu s-au abătut de la matca sa, a treia, podul n-au avut 24 de stâlpi, ci numai 20, a patra, nici s-au făcut numai într-un an, precum Calvisie încă arată⁶.

În câtu-i despre iazigi, căroro Traian nu le-au întors partea țanutului, cea prin Decebal cuprinsă, înseamnă că ei stăpânea tot pământul, cât se cuprinde întră Dunăre, Tisă, munții Carpatului și apa Branului⁷, adică: toată partea ungurească, cea de către Peșta, câtă se cuprinde întră num itele otare și că ei, în vremea aceea, încă nu era supuși romanilor, fără numai cât le era soți, pentru că Traian au fost cel dintâi, care au lățit și întins stăpânirea Romei peste Dunăre⁸.

Anul 105

Fiindcă „împărăției romanilor prea mult i-ar fi scăzut, de n-ar fi cuprins Traian, împăratul cel mai mare și mai viteaz, Dacia, ațitat fiind și de împotivirile dacilor și de bunătatea țerei, zice Cheleşeri⁹, acelaș împărat, cât au isprăvit podul, îndată au trecut Dunărea și bătându-se, așa de rău au înfrânt pe daci, cât n-au rămas nici care se agonisească pământul, nici care se lăcuiască prin cetăți¹⁰. Drept aceea în anul acesta și în cei doi ce urmează¹¹, foarte mulți lăcuiitori au dus în Dacia din toată lumea romanilor¹², dară mai ales din Roma și din Italia, precum adeverează înscripțiile, care până-n zioa de astăzi custă, mai cu samă în Ardeal¹³; din care înscripții aceea încă se dovedește, că nu numai gloate mișele, ci și familii de frunte au fost duse sau strămutate în Dacia. Lung ași fi în vorbă de aș enumera toate familiile, câte se află în înscripții, ci tu le citește la Fridválschi¹⁴. Cetește și cele ce am scris în Istoria românilor (care s-au typărit la sfârșitul cărindariului de anul 1807), partea 2, § 8, 9, 10. Eu, la anul acesta, mai multe nu înșir, fără numai că nu e cu neputință să fie fost și din familia Corvinilor^b (din care a fi prăsât, Matiaș, craiul Ungariei, cu de-adinsul dorea să se arete¹⁵ aduși din Dacia, măcarcă Corvinii în înscripții nu se cetesc.

Anul 106

Traian, după ce au învins și stâns pe daci, au zăbăvit în Dacia, Mesia și Thrachia până la anul 108, precum se va adeveri de-aici încolo. În anul acesta, 106,

---

⁶ In Opere chron.

⁷ Claud. Ptolomeus, lib. 3, cap. 7.

⁸ Aurelius Victor în Breviario rer. Rom.

⁹ Samuel Koleseri în Aurar. Romano-Dacic., cap. 1, nro. 5.

¹⁰ Eutropius, lib. 7; Paulus Diac., lib. 10.

¹¹ Katona în Synopsi chron.

¹² Eutropius et Paulus Diaconus, 11. Cc.

¹³ Fridvalskii, Inscript. Dacic.

¹⁴ Eaedem Inscript. Dacicae.

¹⁵ Zamoscius în Analectis Dacicis, cap. 11.

mai mult au fost în Dacia, pentru că au separat visteriile lui Decebal de sub albia Streiului¹⁶, au jărvit și mulțămii zeilor, întâiu pentru că au putut învinge pe Decebal și a supune Dacia romanilor¹⁷, a doua pentru că au aflat visteriile¹⁸, au cinstit cu foarte multe și frumoase daruri pe Marc Lichinie Muchian pentru bună purtarea lui în războiul cu dachii¹⁹, au dăruit cetățile cele stricate ale Daciei și au zidit unele nouă de iznove, care sunt: Caputbovis (Capul Boului), Nicopolul Valahiei, Theodora sau Turnul, la capul podului cel din Valahia, și Puntea, la capul podului cel din Bulgaria²⁰, și mai pe-urmă au făcut căile și apeducturile despre care destul am cuvântat în Istoria românilor, part. 2, 11, care o vezi.

[Retragerea aureliană]

Anul 272

Care le-am adus la anul trecut din Orosie, nu toate s-au făcut în anul acela, ci în trei ani după o altă s-au întâmplat, precum mărturisește Vopisc²¹, adică: pe gothi i-au bătut Aurelian și atunci și în anul de-acum; pe Zinovia o-au suppus în anul acesta, pe Tetric l-au învins în anul 273²².

Anul 274

Acesta este anul cel însemnat și încă și de price întră mine și întră d. directorul Eder, care prea aspru au scris în contra *Cererei* sau *Instanței* ceii în anul 1791 date împăratului Leopold II, de românii din Ardeal. În *Critica* sa au voit numitul Eder se arate cum că românii ar fi de viță varvari, nu romani, pentru că (zice el) pe colonia de Traian dusă în Dacia Veche, împăratul Aurelian, în anul acesta, o-au trecut Dunărea și o-au așezat în partea Mesiei-de-Jos, a Mesiei-de-Sus și a Dardaniei, precum scriu Flavie Vopisc²³, Evtropie²⁴, Paul Diaconul²⁵, Sextul Ruf²⁶, Calvisie²⁷, Brietie²⁸ și alții.

---

¹⁶ Dion Cassius, în Trajanum.

¹⁷ Inscriptio Dacica, 3.

¹⁸ Inscr., 69.

¹⁹ Inscript., 43.

²⁰ Procopius De aedif., lib. 4, c. 6.

²¹ În Aurelianum.

²² Calvisius în Op. Chron.; Katona în Synopsi chron.

²³ În Aurelianum.

²⁴ Lib. 9.

²⁵ Lib. 10.

²⁶ În Breviario rer. Rom.

²⁷ În Opere chron.

²⁸ În Chron. Univ.

Cum că împăratul Aurelian vrând a merge împotriva persilor, în anul acesta au scos leghioanele din Dacia Veche și o parte a coloniei și le-au așezat de-a dreapta Dunării, nu se poate tăgădui, dară a îngădui încă nu poci, cum că toată colonia o ar fi trecut în Dacia-cea-Nouă, pentru că cei mai mulți dintră coloni au trebuit să fie dați spre economie, care așa lesne știu că nu o-au lăsat, mai vârtos după atâta mulțime de vreme, cât au fost întră Traian și întră Aurelian, precum scrie și Sarnichie²⁹, care argument, de se va vedea slab, din cele ce vor urma la anii viitori, încă se va dovedi că, până la venirea bulgarilor, romanii stărnicește au stăpânit și de-a stânga Dunării, care arătându-o, se arată cum că nu toată colonia au fost trecută de Aurelian în Dacia-cea-Nouă. Vezi despre aceasta și Dialogul care l-am făcut despre români.

Din partea coloniei care au rămas în Dacia Veche, și din romanii cei de Crumn trecuți peste Dunăre (vezi la anii 812, 8113 și 814), s-au prăsit apoi toți românii câți sunt de-a stânga Dunării, cum cură în Marea Neagră; iară din partea coloniei care s-au trecut Dunărea și s-au așezat în Dacia-cea-Nouă, așșderea și din romanii, pe care i-au dus Marele Constantin în Thrachia, Machidonia și Thessalia, s-au prăsit românii cei ce sunt de-a dreapta Dunării, care s-au numit după aceea, amu vlahi³⁰, amu cotzo-sau cuzo-vlahi³¹, iară mai pe urmă, țințari³², tocmai cum s-au numit și cei ce au rămas de-a stânga Dunării, întâiu români³³, apoi abotriți³⁴, după aceea comani și paținachite³⁵, mai pe-urmă munteni, moldoveni, mărgineni, mocani, frățuți³⁶; ci, oricum s-au numit sau se numesc și acum, tot de o viță și porodită sunt, adică romani de sânge, precum firea și virtutea îi mărturisește, și eu, la anii viitori, tot mai pe larg voi arăta, pentru că la anul acesta numai Dacia-cea-Nouă o voi mai scrie. Așadară:

Dacia-cea-Nouă, după cum mărturisesc Flavie Vopisc, Sextul Ruf și Evtropie³⁷, au fost de-a dreapta Dunării, așezată de Aurelian avgustul, într-o parte a Mesiei-de-Jos, în altă parte a Mesiei-de-Sus și într-o parte a Dardaniei; și au fost împărțită în doao, adică în Dacia-cea-Râpoasă și în Dacia-cea-de- Mijloc. Dacia-cea-Râpoasă se întindea pe lângă țermurii Dunării, numai prin Dunăre fiind despărțită de Dacia lui Traian sau cea Veche; se ocârmuia prin consulariu, care avea sub stăpânirea sa mai multe cetăți, întră care cea mai de frunte au fost Rațiară³⁸, ce se numește acum Arezar³⁹ sau Nicopolul Bulgariei⁴⁰; Dacia-cea-de-

---

²⁹ De rep. Goth., lib. 4, c. 5.

³⁰ Choniates, lib. 1, De Isacio Angelo, c. 6.91.

³¹ Cantacuzenus, lib. 3, c. 53; Anna Comnena, Alexiados lib. 5; Zonaras, lib. 18, nro. 23.

³² Usus.

³³ Authores sub quatuor prioribus num. Citati.

³⁴ Eginhardus ad ann. 824; Lucius, lib. 1, c. 15.

³⁵ Zonaras, Anna Comnena, Cantacuzenus et Gregoras, 11. Cc.

³⁶ Usus.

³⁷ Ll.cc.

³⁸ Hierocles în Notit. Imperii orient.

Mijloc cădea mai departe de Dunăre, spre Dardania, ocârmuindu-se iarăși prin consulariu și având metropolis cetatea Sardichiei⁴¹, care fu vestită pentru soborul ce s-au ținut întrânsa la anul 346, și acum se chiamă Triadița⁴².

Greșesc așadară cei ce zic că Dacia-de-Mijloc e Ardealul.

[Întemeierea Țării Românești]

Anul 1329

La anul de-acum scrie Anonymul românesc⁴³, zicându – „Al cincilea Basarab Vodă, de la anul 1329 până la anul 1340, la letopiseș nu este, dară în hronica sârbilor și în hronologhia ungurilor scrie că la acest vălat au avut rezboiu cu Carol neapolitanul, craiul ungurilor și s-au biruit craiul. Se găsește acest Basarab Vodă cu doamna lui, Marghita, la pomelnicul mânăstirei Câmpullungului”. Enghel, cum s-au arătat la anul 1323, zice că Basarab acesta s-au numit Mihail. În cât este pentru rezboiul lui Carol Robert cu Basarab Vodă, războiul acesta toți istoricii îl pun la anul 1330 și eu încă acolo, adică la anul viitoriu, voi cuvânta despre dânsul, numai Haner⁴⁴ zice că s-ar fi întâmplat la anul de-acum, pentru un hrisov, care l-au dat Carol arhimandriei din Cherț, în 6 dechemvrie al anului 1329; și încă îndoindu-zice aceasta.

Anul 1330

„Văzând Mihail, craiul Bulgariei, zice Gregora⁴⁵, că Ștefan, craiul Serbiei, nu se va așeza până când nu se va izbândi despre dânsul, căci au lepădat pe soru-sa, din care avea prunci de a urma în crăime, și s-au căsătorit cu sora împăratului, au trimis soli la împăratul și l-au îndemnat ca se năvălească în Serbia, prin ținutul romeilor, pentru că el încă va năvăli cu mare oaste pe de altă parte, ca stringându-l de doao laturi, se nu se poată apăra, ci perzând mult din ținutu-și se slăbească. Drept aceea până la sfârșitul primăvărei s-au gătit de oaste și cu începutul vărei, împăratul, care nu avea oști de ajuns împotriva sârbilor, s-au tăbărât în șesul Pelagoniei, lângă cetățuicile ce erau supuse romeilor, și acolo aștepta până va auzi ce s-au întâmplat cu năvălirea cea mai mare a lui Mihail, ca el apoi se facă cum i s-a vedea mai bine. Iară Mihail adunând oaste mare (căci avea din țeara sa 12.000 și trei mii de români, pe plată), prin partea cea de către mează-noapte a Hemului, au

---

³⁹ Hofmannus în Lexico.

⁴⁰ Niger în Geogr.

⁴¹ Hierocles, l. C.

⁴² Bruzenn Dictionario.

⁴³ Anonymus Valachicus, cap. 44.

⁴⁴ Georgius Ieremias Haner, Reg. Hung., periodi 11 212, nota v.

⁴⁵ Nicephorus Gregoras, tom. 1, p. 279 seq.

năvălit în Serbia, mai pe acolo, de-unde începe râul Strimonului. Deci patru zile după olaltă, toate le-au prădat și ars, câte i-au venit înainte, tăind și arborii, nici stându-i cineva împotrivă. A cincea zi s-au ivit craiul Serbiei, în răsăritul soarelui, aducând mari oști cu sine, ale cărora arme cu strălucirea lui lua vederea ochilor. Stând oștile gata de a se bate și rădicându-se steagurile, Ștefan craiul pe ai săi i-au îndemnat să se bată cu inimă, el cu o mie de călăreți francești, care era mari în trup, tari și foarte învățați la bătae, s-au slobozit la steagul lui Mihail și luându-l fără de muncă, s-au grăbit la oastea lui Mihail și tăind sau culcând mare parte dintrânșii, pe însuș Mihail l-au prins viu, ci rănit, ceaialaltă oaste a lui Mihail mai toată au perit acolo; câți au mai rămas, li s-au luat armele și hainele și goli s-au lăsat acasă. Iară Mihail după aceea au mai trăit trei zile, dară așa de rănit, cât nu-și cunoștea pierderea sa, apoi nemaiputând răbda ranele, au murit a patra zi și împăratul auzind aceasta, nici făcând sau pierzând ceva, s-au înturnat în Țarigrad.”

Așișderea scrie Cantacuzenul⁴⁶, numai cât zice că Ștefan cu trei sute de alemanni s-au răpezeit de au luat steagul de la Mihail IV și că pe bulgarii cei prinși, pentru aceea nu i-au ținut sârbii robi, pentru că sunt omofili și au gândit a fi păcat a-i ținea robi.

Iară despre Basarab Vodă așa scrie Turoție⁴⁷: „În anul acela, când au perit Felician cel nevrednic de pomenire, adică în anul Domnului 1330, după ce au strins craiul Carol Robert mare oaste, dară nu toată puterea sa... prin Zevrin au trecut în țeara lui Basarab, voivodului românilor, în luna lui septemvrie, îndemnat fiind de Thoma, voivodul Ardealului, și de Dionysie, fiul lui Nicolae, al fiului lui Anha, care țeară nu e de a se lăcui de neam strein, ca din țeara aceea se scoată craiul pe Basarab sau se-o dea vrunuia dintre acei doi îndemnători, ca se-o moștenească, măcarcă prințul (Basarab) tributul sau haraciul totdeauna l-ar fi, cu credință, plătit maiestății crăești. Iată după ce au cuprins craiul Severinul și castellul lui, toate le-au dat numitului Dionisie, cu cinste de ban. Care făcându-se, Basarab așa au vorbit cu craiul prin soli de omenie: «Pentru că voi, domnule al meu craiu! Ați lucrat în stringerea oștilor, munca voastră vi-oi plăti cu șapte mii de marce de argint; Severinul încă l-ați luat cu puterea și-l aveți în mâni, vi l-oi lăsa de bună voe; peste acestea haraciul cu care sunt detoriu coroanei voastre vi l-oi plăti cu credință în tot anul; și totuși pe unul din fiii noștri l-oi da curței voastre se slujească cu cheltuiialele noastre, numai vă înturnați cu pace și vă feriți de primeșdii, că, de veți veni mai încoace, nu veți scăpa de dânsule». Care auzindu-le craiul, cu sumeție au grăit către soli, zicând: «Așa spuneți lui Basarab: că el este păstoriul oilor mele, de barbe îi voi scoate din bârloagele sale». Atunci un baron credincios, comitul Zoliului și al Liptoului, anume Donci, așa au grăit craiului: «Doamne! Cu mare umilință și spre cinstea voastră vorbește Basarab, pentru aceea scrieți-i îndărăpt cu milă crăiască și cu dragoste». Atunci craiul au poftorit cuvintele mai sus aduse și

---

⁴⁶ Ioannes Cantacuzenus, tom. 1, p. 262.

⁴⁷ Ioannes Thuroczius in Chronica Hung., part. 2, cap. 97.

lăsând sfatul cel mai înțelept, îndată au purces mai încolo să se bată și neputând afla zăhărea, pe sama sa și alor săi, în țeară necunoască, între munți și între păduri, în scurt timp au început a flămânzi însuș craiul, ostașii lui și caii lor. Care întâmplându-se. S-au făcut trevgă sau încetare de la arme cu Basarab și făgăduind acesta că va fi ascultătoriu și craiului îi va da securitate de a se înturna cu ai săi și le va arăta cale direaptă. Craiul se înturna secur, și încrdințat în făgăduința necredinciosului shismatic, au venit într-o cale, cu toată oastea, care cale încungiura și de îmbe părțile se închidea cu râpe prea înalte și mai nainte, unde era calea mai largă, era umplută tare de români, pe mai multe locuri. Neștiind acestea craiul și băgându-se cu ai săi în calea aceea, mulțime nenumărată de români îmblând pe țermurii căei, arunca segeți în oastea craiului, care era în fundul căei, ce nici cale se poate zice, ci ca o corabie strimță, unde, pentru strimtoare, cădea caii cei mai tari cu călăreții de toate părțile, pentru că nici se putea sui împotriva românilor, pentru țepișul de îmbe laturile, nici putea merge mai încolo, nici putea fugi pentru împlături, ci sta ca și peștii în veise sau în mreață; cădea tinerii și bătrânii, prinții și cei puternici, fără de alegere, ținând mișaoa întâmplare de sâmbătă până marți... Și s-au făcut acolo ucidere prea mare și au căzut mulțime nespūsă de ostași, de prinți și de boieri, sâmbătă în ajunul Sfântului Martin și duminică. Acolo au perit și trei prepoșiți, adică Andrei, prepositul Albei-Crăiești, bărbat foarte de cinste, și sub-cancelarul maiestății crăești, cu pecetea craiului au perit, iarăși Mihail, prepositul din Poșega, și Nicolae, prepositul din Alba Ardealului, iarăși Andrei, plebanul din Șarub și fratele Petru dintre dominicani, bărbat de omenie, au priimit păharul morței cel amar, pentru că în capetele lor au bătut cue de lemn. Omorātu-s-au și niște preoți, care era capellani craiului, căzut-au și dintre comani mulțime nespūsă... Dus-au românii așadară mulți prinși, vătămați și citovi, luat-au multe arme și veșmânturi scumpe, aurul și argintul și vasele cele scumpe, multe pungi de bani și mulți cai înșalați, înfrânați, care toate le-au dat lui Basarab. Craiul mutându-și armele și hainele au îmbrăcat cu iale pe Dejeu, feciorul lui Dionysie, pe care socotindu-l a fi craiul, amar l-au omorât. Iară craiul cu puținei, prin apărarea unor credincioși, de-abea au scăpat... Cădea prin pregiurul oștilor și din căneasca mulțime a românilor, ca muștele... Numerul românilor, care s-au ucis acolo prin unguri, numai computista din iad l-au cules. Craiul, după întâmplarea aceasta, au venit la Timișoară și de-acolo la Vissegrad.”

De vei lua afară slăbăciunea inimei, care o arată Turoție în sfârșit asupra românilor, așșderea scriu Bonfinie⁴⁸, Dlugosz⁴⁹, de Reva⁵⁰, Spondan⁵¹ și alții mai mulți.

⁴⁸ Antonius Bonfinius, Rev. Hung., decad. 2 lib. 9.

⁴⁹ Ioannes Dlugosius În Hist. Pol., lib. Q.

⁵⁰ Petrus de Reva, Centuria.

⁵¹ Spondanus ad ann. 1330 nro.

Cum că pecetea, care au perit cu Andrei, prepositul Albei-Crăești, au fost pecetea cea nouă a craiului Carol Robert, se vede din hrisovul ce s-au dat lui Dejeu din elefant, tot întru acesta an mai nainte de a peri Andrei, care hrisov se află la Feiervari⁵² și se încheie așa: „Am dat cartea aceasta, întărită cu pecetea noastră cea înduplicată, nouă și avthentică. Dat prin mânilor cucernicului bărbat Andrei, prepositului besericei Albei, sub-cancellariului curței noastre, – în anul Domnului 1330, al crăimei noastre iarăși 30”.

[Întemeierea Moldovei]

Anul 1359

„Murind Ștefan voevodul Moldovei, zice Dlugosz⁵³, la români, mai marii căroră fugăriți fiind din Italia, se cred a fi fost din neamul volscilor. Aceștea fugărind pe ruteni sau ruși din Moldova, întâiu cu înșălăciuni, apoi cu puterea, mai pe-urmă au priimit legea și obiceiurile rutenilor, ca, cu atâta mai lezne se poată cuprinde Moldova de la dâșii. Grea price s-au stârnit între doi feciori ai răposatului voevod, adică între Ștefan și Petru, pentru stăpânirea Moldovei. Pentrucă cu Petru, mărcă era mai tiner în vârstă, ținea cea mai mare parte a boierilor, pentru istețimea minței lui; și el cu sârguința sa și cu ajutorința ungurilor, fugărind pe Ștefan și pe boerii, pe care nu i-au putut trage în partea sa, au cuprins toată Moldova. Iară Ștefan cu boierii săi neputând răbda nedreptatea ce i se făcuse, și temându-se ca nu cumva Petru dobândind domnia se-i facă ceva mai rău, au năzuit la Cazimir, craiul Poloniei care avea bani și oaste destulă, rugându-se ca se-l ajute și legându-se că, de va dobândi domnia Moldovei, toată țeara, el și următorii săi, vor fi credincioși supuși ai craiului Cazimir și ai următorilor lui. Care condiție priimindu-o Cazimir, din sfatul divanului său, au trimis oaste din Cracau, Sandomir, Lublin și din Rusia, cu Ștefan, ca se-l pună în scaunul Moldovei. Oastea aceasta pornind îndată după Sân-Petru și agiungând la pământul nemicilor vreo câteva bătai mici au și sprânginit cu noroc de la nemic, care se ferea de vreo bătae deplin. Iară Petru încungiuând bătaia deplin cu Ștefan și cu leși, s-au întors la înșălăciuni. Era în ținutul Sepenicului niște păduri foarte mari și neagonisite, ce se chiea Plonini de români, prin care trebuia să treacă Ștefan cu oastea leșească, ca se străbată în Moldova. Pădurile acestea, cei despre partea lui Petru, pe lângă căi le-au tăiat cu firezuri așa, cât copacii de îmbe părțile, și de-a dreapta și de-a stânga, au stat numai înțânați, ca împingându-i de amândoa capetele, unul se oboară pe altul spre drum. Întrând așadară polonii sau leșii în pădure, români au împins copacii cei din capete și căzând copacii, unii pe alții au oborât peste drum și au zdrobit și încurcat nu numai pe vonici, ci și pe cai și armele, fără de război.

---

⁵² Carolus Fejervari, în analectis, tom. 2, nro. 310.

⁵³ Ioannes Dlugosius, în Historia Polon., lib. 9, ad arm. Chr. 1359.

Pentru că trupinele și ramurile, pe cei mai viteji vonici încă i-au turtit și le-au vătămat la unii mânilor, la alții picioarele și la mai mulți alte părți ale trupului. Ceialaltă mulțime spăimântându-se au priimit jugul supunerii și cu ceva mai mulți s-au prins decât s-au tăiat. Prada care o-au dobândit, cu atâta au fost mai plăcută nemicilor, cu cât au fost mai întreagă. Căci măcară caii mai mare parte era strugiți de arburi, totuși armele, veșmintele și uneltele, fiindcă nimenea au putut scăpa sau a duce ceva îndărăpt, s-au cuprins de biruitori... Auzind Cazimir craiu de pierderea aceasta, au trimis pe unii dintre ai săi se rescumpere pe cei prinși, și dându-i români pe ușor, cu mic preț au rescumpărat și pe ostași și pe celalalt norod. S-au fost prins în perirea aceasta Sbigneiu din Olesnica și Casa lui Dambno, moșul cardinalului și episcopului Cracoviei, Sbigneiu, care până la moartea sa au șchiopătat pentru vătămarea fluerilor picioarelor, care atunci o-au căpătat. Navogie din Tațin, feciorul lui Andrei din Tațin, palatinului din Cracovia, fugind din primeșdia aceea, s-au rușinat a se mai întâlni cu tatăl sau și cu prietenii, și din locul în care s-au întâmplat perirea au mers la Roma și s-au hirotonit preot... Pădurile acestea, cu vreme, lucrându-se, s-au făcut câmpuri. Doasprăzece steaguri s-au prins de la poloni, trei crăiești și nouă șlectcești.”

Așișderea scriu Cromer⁵⁴, Brietie⁵⁵, Albin⁵⁶, Sarnichie⁵⁷, Spondan⁵⁸, Mihovie⁵⁹, Stricovschi⁶⁰, Calvisie⁶¹ pune întâmplarea aceasta la anul 1360, iară Hofmann⁶², la anul 1369.

Iară prea vestitul Enghel, după obiceiul său, așa încâlcește toată istoria aceasta: Întâiu⁶³ aduce cuvintele lui Stricovschi, care așa scrie, ca și Dlugosz, precum scrisiu mai nainte, apoi scrie așa: „Se vede a fi adevărat că aici se amestecă doi Cazimiri, unul din anul 1359 și altul din anul 1450”. A doua⁶⁴: La anul, cum i se pare, 1361, scrie: „§ 8: Sas, fiul și următorul lui Dragoș, au domnit 4 ani, de la 1361 până la 1365. Mai mult nu știm despre dânsul. Îmi aduc aminte că din numele Sas, oare unde s-au închis că Sas Vodă au fost de neam sas, sau că mumă-sa au fost sască sau săsoaică

Istoria Moldovei întru început nu bine merge. De au stăpânit așa de puțin domnii cei dintâi, după cum scrie Miron, adică: Dragoș 2 ani, feciorul lui, Sas, 4 ani, despre ale căruia fapte nimica se scrie, Lațco, fiul Sas, 8 ani, Dragoș au

⁵⁴ Martinus Cromerus De origine ef rebus gestis Polonor., lib. 12.

⁵⁵ Philippus Brietius în Chronico universali ad ann. Chr. 1359.

⁵⁶ Petrus Albinus în Commentuiiuncula ds Valachia, pag. 160.

⁵⁷ Stanislaus Sarnicius în Annalibus polonicis, lib. 7 „ea.p. 1.

⁵⁸ Henricus Spondanus ia Continuatione Baronii ad ann. 1359, nro. 10.

⁵⁹ Michovina, lib. 4, cap. 10.

⁶⁰ Strijkovski, ediți Konigsberg, p. 440.

⁶¹ Sethus Calvisius în Opere chronol.

⁶² Ioannes Iacobus Hofmannus în Lexico universali.

⁶³ Ioan. Christ. Engel în Antiq. Hist. Moldaviae, pag. 106, 107.

⁶⁴ Idem Engel, ibidem, p. 107, 108.

trebuie se fie bine bătrân, când s-au strămutat românii din Maramurăș, și nu numai pe fecior, ci și pe nepot, se-i ducă cu sine”.

Mai pe-urmă, acelaș Enghel⁶⁵ «aduce cuvintele lui Peissonel din pagina 216, care întorcându-le de pe frâncie pe românie, sună așa: „După cum scrie Ureche vornicul: Dragoș au domnit 2 ani, Sas Vodă 4 ani, Lațco Vodă 8 ani, Bogdan Vodă 6 ani, Petru Vodă 16 ani, Roman Vodă și Ștefan Vodă 7 ani, care fac laolaltă 43 de ani”.

Îndată după acestea, care le aduseiu aici mai sus, iarăși scrie Enghel⁶⁶, precum urmează: „§ 9. Fiiul lui Sas, Lațco, au domnit 8 ani, de la 1365 până la 1373”. De-aici pășind mai nainte tot acelaș Enghel⁶⁷ scrie: „§ 10. Bogdan au domnit 6 ani, de la 1373 până la 1379... Pe acesta îl numește Cantemir: fiiu lui Lațco și-l poreclește Mușat. Despre acestea tac *Annalii* rusești și *Hronica Iașilor*; însemnarea lui Scarlat Vodă nici pomenește pe Bogdan Vodă. Miron zice că Bogdan Vodă au fost următoriu, iară nu fecior lui Lațco Vodă”.

Acestea scrie preavestitul Enghel, adevărat urmând pe Miron, pe Peissonel, pe Cantemir și pe Annalistul rusesc, ci eu avtorilor pe care i-au urmat preavestitul Enghel, cum am zis și la anii 1284 și 1309, nu poci crede, pentru hrisovul lui Ludovic celui dintâi, craiului Ungariei, care hrisov se află la Vagner⁶⁸, scris din avtentică copia a conventului din Leles și sună așa:

„Ludovic, din mila lui Dumnezeu craiul Ungariei, ș.c., întorcându-ne cugetul inimei noastre spre sârguitoriul bărbat Bale, fiiul lui Sáaz, voivodul nostru din Maramurăș, iubitul și credinciosul nostru, și aducându-ne aminte de prea nemăsurate slujbele lui, care ni le-au făcut de-atunci, de când cu așa de ferbinte dragoste s-au lipit de maestatea noastră, cât din Țeara noastră cea Moldovenească lăsând și punând după spate pe iubiți părinții săi și pe mai multe frății sau rudenii ale sale, așîșderea și toate bunurile sale, câte au avut în țeara aceea a noastră, au venit în crăimea noastră a Ungariei sub sinul dragostei noastre, ca se plinească slujbele, care din sârguința cu el născută le cunoscuse a „ne fi spre creșterea cinstei și a puterei noastre, făcându-se plăcut maiestății noastre, iar noi socotind acestea și alte prea mari vrednicii ale slujbelor lui, care cunoscându-le că le-au făcut cu cea mai mare râvnă a sârguinței, pretutindenea și mai ales în zisa Țeara noastră cea Moldovenească, nu fără de vărsarea propriului său sânge și suferirea ranelor celor de moarte, cu omorirea cea tyrănească a fraților lui și a mai multor slujitori, cu de-adinsul credem că le va face și de-aici înainte, și așa judecând a fi drept, ca celor vrednici, vrednice, celor mari, mari daruri să se dea, și sudorile cu ostenele bogată simbrie se le șteargă și se le răsplătească, în semnul mai alesei noastre iubiri și arătarea dragostei, un sat, ce se chiamă Cuhnia (Cuhnya) din Țeara noastră a

---

⁶⁵ Idem Engel, 1. c.

⁶⁶ Idem Engel, 1. c.

⁶⁷ Idem Engel, ibidem, pag. 109.

⁶⁸ Carolus Vagner în *Dissertatione de Cumania*, nro. 4.

Maramurășului, cu alte sate, chiemate Iood, Bacicou, doao Bizou, Moize, Borș și doao Seliște din numita Țeară a Maramurășului, care se țin de acelaș sat Cuhnia, cu toate folosurile lor, adică cu apele, pădurile și munții și cu toate câte se țin de dânsle, măcar cum se chiamă, care au venit la mânilor noastre cele crăești de la voivodul Bogdan și de la fiii lui, adică de la cunoscuți necredincioșii noștri, pentru blăstămată însemnarea necredinței lor, drept aceea ca acelaș Bogdan și feciorii lui, fulgerându-i diavolul, nemicul neamului omenesc, care tare rănind inima lor cu săgeata reuțăței și cu veninul înșelăciunei, la aceea i-au îndemnat, ca sa se lase de calea dreptăței, și mai adese ori rătăcind de la statornicia detorinței cei credincioase, se treacă pe-ascuns din crăimea noastră a Ungariei în zisa Țeara noastră cea Moldovenească și să se silească a o ținea spre rușinea maiestății noastre, sub aceleași mete directe și vechi, sub care s-au avut și ținut și până acum, din bună voința și învoirea preanălțatei prințipessei doamnei Elisavet, crăiessei Ungariei, maicei noastre cei prea iubite, și din sfatul cel rescopt al prelaților și baronilor crăimei noastre, luându-se de tot numitele sate de la acelaș Bogdan și de la fiii lui, ca de la niște nevrednici, spre pilda altora, ca se nu patre și alții unele ca acestea, stricându-se și chiemându-se îndărăpt și toate cărțile câte au fost avut numitul Bogdan și feciorii lui, despre zisele sate, le-am dat, dăruit și cinstit, numitului voivodului Bale și printrânsul lui Drag, Drâgrmer și Ștefan, fraților lui celor de un pânțece, moștenilor lor și următorilor tuturor, cu cădință de pururea și nechiamăciosă îndărăpt, ca se le moștenească, țină și aibă, mântuite remânând cadințele altora, întru a căruia lucru pomenire și tărime de pururea, am dat acest privileghion, întărit cu avtentica și înduplicata pecetea noastră, ce spânzură de dânsul. Dat prin mânilor cinstitului în Hs. părintelui domnului Nicolae, arhiepiscopului din Strigon, și al locului aceluia comitului de pururea, cancellariului curței noastre, iubitului și credinciosului nostru, a patra none ale lui februarie, în anul Domnului 1365, iară al crăimei noastre 24, fiind arhiepiscopi cinstiții în Hs. părinți și domni, acelaș Nicolae al Strigonului, Thoma al Colocei, Ugoim al Spălatului, Nicolae al Iadrei și Elia al Raguzei; episcopi, Dimitrie al Orădzei, Dominic al Ardealului ș.c. măriții bărbați, Nicolae cont. palatin, Dionysie, voivod Ardealului ș.c.”

Diplomatul sau hrisovul acesta, împotiva căruia numai acela va grăi, care nu știe critica, chiar arată că toate zisele prea vestitului Enghel, câte aduseiu mai nainte, la anul acesta, sunt tocmai bârfele, de vei lua afară ce scrie despre mama lui Sas Vodă, care au putut fi sască din comitatul Scepusiului sau din ținutul Bistriței, de-unde o-au putut lua sie muiere Dragoș, care oare eșit-au din Maramurăș în Moldova? Și în ce tâmp? Căci pe vremea, care o otărește preavestitul Enghel cu avtorii de el aduși, se fie eșit, nu lase hrisovul, pentru că arată ca bunurile lui Bogdan și ale feciorilor lui, cele din Maramurăș, craiul Ungariei, Ludovic cel dintâi, pentru aceea le-au dat și dăruit, în anul 1365, feciorilor lui Sas Vodă, lui Bale, Drag, Dragmer și Ștefan, pentru că acestea, după ce au omorit Bogdan cu feciorii săi pe Sas Vodă, tatăl lor, și au cuprins Moldova, au venit în slujba lui

Ludovic, închinându-i și Moldova, care o perduse. Așadară cu fundământ închid eu: întâiu că Bogdan nu după Lațco, de la anul 1373, până la anul 1379 au domnit în Moldova, ci cu mult mai înainte de anul 1365, căci zice Ludovic craiul, în hrisovul său, că Bogdan au cuprins Moldova, se-o țină pururea; a doua, că Lațco n-au putut fi fecior lui Sas Vodă, ai căruia feciori au trecut în Ungaria; a treia, că istoricii leșești nu amestecă pe doi Cazimiri, cum scrie preavestitul Enghel, ci scriu adevărul, luând afară ce scriu despre urzirea românilor, despre care mai multe am cuvântat la anii trecuți. Pentrucă, după hrisovul acesta, se poate zice că Ștefan, ai căruia feciori, Ștefan și Petru, s-au sfădit în anul de-acum pentru domnia Moldovei, au fost fecior lui Bogdan Vodă. Părerea aceasta a mea, de li se va părea și altora, precum trebuie se li se pară, după puterea hrisovului adus, care se ține în original în arhivul preanălțatei camerei ungurești de curte din Buda, toată sireaoa domnilor din Moldova, începând de la Dragoș Vodă, pâna la Petru Mușat Vodă, va merge așa: 1. Dragoș, 2. Sas, fiul lui Dragoș, 3. Bogdan, ucigătoriul lui Sas, 4. Ștefan I, fiul lui Bogdan, 5. Petru I, fiul lui Ștefan celui dintâi, despre care scriu istoricii leșești la anul de-acum, 6. Lațco, fiul lui Petru celui dintâi, 7. Petru Mușat sau al doilea, despre care voi cuvânta mai multe la locul său.

Ci așa întocmind sireaoa domnilor din Moldova, avtorii, de prea vestitul Enghel aduși, remân de scădere, dinpreună cu dânsul. Tu cetitorule! Gâcește dintre domnii Moldovei cei aici numerați care când și cât au domnit? Dară mai almintrelea gâcește, decât cum au gâcit cei ce n-au cetit hrisovul mai sus adus. Vezi și anul 1387.

Tom II

[Lupta de la Baia]

1459

Murind fata palatinului Ladislav Gara, cum s-au zis la anul trecut, Matiaș, craiul Ungariei, în anul de-acum s-au căsătorit, precum mărturisește Bonfinie⁶⁹ a două oară cu Ecaterina, fata lui Gheorghe Podiebrad, craiului Bohemiei, care încă n-au trăit fără numai patru ani cu dânsul și au murit stearpă mai înainte de a se încorona el.

Matiaș, craiul Ungariei, miercuri de după Rusalile din anul 1459, prin diplomatul din Buda dat, care se află la Heverieși⁷⁰, au îngăduit ca în Mânășturul Clujului și în Beci să se facă târg de țeară în tot anul; în Mânăștur, la Sântămăria

---

⁶⁹ Bonfinius, f. 524.

⁷⁰ Hevenessi, mss. suorum tom. 5, p. 169.

Mare, iar în Beci la Sânziene, unde au îngăduit să se facă și târg de septămână în toată marța.

În zioa de Sânvăsiu din anul 1459, acelaș Matiaș craiul, prin diplomatul din Seghedin dat, care se aduce de Cornides⁷¹, dăruise lui Petru Plebanului din Martonfalău și guvernatorului abbației din Cherț, sororei lui, Elisavetei, și nepoților, Petru și Elia, Galtiul din comitatul Albei Ardealului.

Iar Ștefan V, domnul Moldovei, care pentru vitejia și faptele lui nu în zădar s-au numit după aceea cel Mare sau Bun, în anul de-acum au dat diplomatul care se află la Doghiel⁷² și sună așa:

„Noi, Ștefan Vodă, din mila lui Dumnezeu domnul Moldovei, cunoaștem prin rândul acestora înaintea tuturor căroră se cuvine, celor de-acum și celor viitori, că măriții domni Andrei Odrovas, palatinul și căpitanul Rusiei generariu, și Hrițco de Pomorzani, palatinul Podoliei și căpitanul Trembovilului, fiind trimiși cu deplinită putere, cu cărți de credințe scrise pe pergamen și pecetluite cu acățată pecetea preînserinatului craiului Poloniei, domnului nostru celui preaslăvit, ca ambasadori, cu noi pentru toate războaiele, sfădzile, prădzile, aprinsurile și vărsările de sânge, care s-au făcut între țările Podolia, Russia și Moldova, așa s-au împăcat și întocmit, ca toate sfădzile, războaiele, prădzile, furturile, aprinsurile și vărsările de sânge de tot se încete și mai mult se nu se patre. Iară de se va întâmpla ca oarecarele dintre domnii sau lăcuiorii numitei Țerei noastre Moldovenești se facă ceva rău în Podolia și Russia cu furtul, prada și altă faptă rea, pentru aceea se nu se înoiască războiul, ci la otar să se facă direptate de pe stricătorul păcii, după obiceiul cel vechiu. Iară câte s-au pătrat în sfada și războiul de-acum, să se lase până la venirea domnului preaslăvitului craiu în părțile Rusiei și în fața domnului nostru craiu sau în fața domnilor care se vor trimite la aceea prin serenitatea sa, fiind și noi de față, judecându-se se va face destulă direptate fieștecăruia. Făgăduim mai încolo că Cetatea Hotinului (care se ținea de Măria, văduva lui Elia I, precum s-au zis la anii trecuți, mai ales la anul 1456) nu o vom zărvi, ci o vom lăsa în pace cu vama ce se ține de dânsa din zilele cele vechi, cu orașul și cu pescuitul în apa Nistrului, și vor putea eși lăcuiorii la trebile sale și vom îngădui să se ducă în oraș lemne, câte vor fi de lipsă, fân și altele, de care vor avea op, nefăcând vreo silă și neluând ceva de la cineva cu puterea. Pe neguțetori, soli și orce fel de oameni îi vom lăsa se meargă și se treacă cu luntrile, numai vama cea obicinuită luând de la dânșii. Iară de va vătâma cineva dintre cei din Cetatea Hotinului pe vrun supus al nostru din Țeara Moldovei, vom înștiința pe numitul palatinul Hrițco, prin solul nostru, se facă direptate, precum îi este poruncit, până ce vom înștiința pe preaslăvitul craiul nostru. Ci întru aceea sau stând acestea așa, Petru Vodă se nu zăbăvească în Hotin, nici se călărească sau se-l cerce în persoana sa, nici se lăcuiască mai aproape decât în Smotrici, de Moldova, până la înștiințarea domnului

---

⁷¹ Cornides, Mss. dipl. om. 7, p. 131.

⁷² Dogiel în Codice diplomatico Poloniae, tom. I, p. 602.

craului nostru. Făgăduim și domnilor românilor, care din învoirea maiestății crăești slujesc lui Petru Vodă, ca le vom întoarce bunurile cele părintești și drepte și-i vom cinsti după vredniciile lor. Făgăduim că pe neguțetori îi vom lăsa se meargă, treacă, zăbăvească și isprăvească toate trebile sale în tot ținutul Moldovei, plătind vama cea obicinuită. Făgăduim mai pe urmă că nu ne vom lipi de alte părți, nici vom avea împreună cu Țeara Moldovei alt domn, fără numai domnului craiu și crăimei Poloniei vom sluji și vom merge întru ajutoriu în coantra paginilor, de ce se ferească Dumnezeu, când va fi op, și venind domnul craiu în părțile Rusiei, precum ne vom întocmi, laolaltă, toate nevătămat le vom ținea sub credința, cinstea și jurământul nostru și domnul craiu trebuie se ne iubească și apere pe noi, ca pe supusul său, după obiceiul cel vechiu. Prin puterea acestora, care s-au întărit cu pecetea a noastră, a domnului Valah, a domnului Dobroci, cancelarului (sau logofătului) nostru, a d. Alb spătariului, a d. Lazar Magn, a d. Thoma Lohinda, a d. Cușmă, a d. Bohtă; a d. Sahes, spătariului nostru, a d. stolnic, a d. Boeran commisului, a d. Lusco Godițchi și a domnului Olenet. Dat în râpa Nistrului, lângă satul Overchieldvițe, în anul 1459, joi după Paști.”

Din diplomatul acesta poți culege că pe Petru V. Aron poloni încă l-au fost ajutat asupra lui Ștefan V și că Miron logofătul mai adeverat scrie la anul trecut despre Petru V. Aron decât hronicile moldovenești.

Anul 1467

Desdinarea ardelenilor, despre care am cuvântat la anul trecut, au silit pe Matiaș, craiul Ungariei, de întru al zecilea an al crăimei, al patrulea al încoronării sale, după cum arată hrisoavele lui, adică în anul acesta, 1467, au mers asupra lor cu 12.000 de ostași, dară ardelenii n-au stat la bătae, ci cu craiul lor cel nou, Ioann comitul, au căzut la picioarele lui și s-au rugat de grația, care o au și dobândit⁷³. Ci pe Ioann comitul l-au mazălit din voivodzie și în locul lui au pus voivod Ardealului pe Sigismund, fratele lui, căruia i-au dat colegă pe Bertold din Moniocherec⁷⁴. După aceea au strins seim în Turda, și în adunarea aceea a Ardealului au așezat ca căpeteniile răscoalei se nu-și peardă viața, fără numai bunurile, și ei pururea să se sârgunească din țeară⁷⁵, drept aceea care au fost mai înțelepți dintre căpetenii s-au și dus într-alte țeri, precum Benedict Vereș votavul, în Polonia, iară care au nădăjduit grația și n-au scăpat, nu bine au petrecut⁷⁶. Despre unii dintre acestea voi cuvânta la sfârșitul anului, după întoarcerea craiului din Moldova, a căruia mergere acolo așa s-au întâmplat, după Dlugosz⁷⁷:

Sfădindu-se trei bărbați între sine pentru domnia Moldovei, adică Ștefan (V), Petru (V) Aron și Berendeiu, care tustrei zicea că sunt din semânța prinților

---

⁷³ Bonfinius, f. 543 seq.

⁷⁴ Timon În Epit. chron., f. 73; Faschingius, Nov. Daciae, part. 3, p. 150.

⁷⁵ Bonfinius, f. 546.

⁷⁶ Bonfinius et Faschingius, II. cc.

⁷⁷ Dlugossius, lib. 13 ad ann. 1467.

Moldovei, tocmai din semânța lui Alexandru (celui dintâi), Ștefan, care întrecea pe cei doi cu înțelepciunea, mintea și sângele, lezne i-au fugărit pe ei și sângele au moștenit prințipatul la românii din Moldova, pe care cu asprimea și dreptatea sa, nelăsând vre o reutate nepedepsită, la atâta i-au adus, cât în toate îl asculta și nu numai pe ostași și pe boieri, ci și pe proști încă îi deprinsese în arme, învățând pe fieștecarele cum se-și apere patria sa. Dacă afla că vrun prost nu are săgeți, arc și sabie, sau mergea la tabără fără de pinteni, aceluia, fără de milă, îi tăia capul. Pe acesta, Cazimir, craiul Poloniei, încă l-au întărit în domnia Moldovei, nebagând în samă pe cei doi, pe Petru și pe Berendeiu, care năzuise la dânsul, cum am zis mai sus, făgăduindu-i foarte multe, de-i va așeza în scaunul Moldovei.

Așa dară Matiaș, craiul Ungariei, care primise pe Berendeiu, când s-au dus din Polonia, și-i făgăduise că-l va așeza în prințipatul Moldovei, nesuferind ca de Ștefan care era în partea craiului Cazimir, să se batjocorească, au adunat mare oaste și având pe Berendeiu cu sine, ca se-l așeze în scaunul Moldovei, alungând pe Ștefan și cădința prințipatului eii se o ia de la craiul și crăimea Poloniei, pe la mezul lunei lui octomvrie (ungurii zic pe la zioa Ecaterinei), cu a sa oaste și cu oaste pe plată, eșind din Ardeal și punând povățuitoriu peste oaste pe Ioann Ghiscra de Brandis bohemul, au intrat în Moldova și trecând munții și plaiurile, au sosit în Totruș (nu Hotruș), pe care arzându-l, mergea pe lângă munții. În Bacov, în târgul Roman și în Neamț. Care toate din preuna cu satele de prin împrejur arzându-le, tot pământul lăcuit și lucrat l-au împlut de ucideri, nepărtinind cuiva de ori ce stat sau fel ar fi fost, și măcar că l-ar fi întâmpinat la Totruș Ștefan Vodă, cu oastea sa, totuși mult ținând de oastea lui Matiaș (căci avea cu sine ca la 40.000 de ostași) și temându-se și de ai săi pentru tyrănnia făcută, când au omorit pe cei de frunte, mai pe toți, n-au îndrăznit a se lovi cu toată oastea, ci din leșuri pe Matiaș craiul foarte l-au năcăjit în 40 de zile, oprindu-l și de la jăfuirea cea mai depărtată. Iară după ce au sosit Matiaș craiul la orașul Baia și au întărit orașul (căci se temea de năvălirea moldovenilor) cu șanțuri și cu carre, Ștefan Vodă, care se așezase cu oastea sa între râurile Moldova și Someșul, gândind că au venit timpul când cu puțini se bată pe mulți, lăsând caii și sarcinile în locul taberei, numai pedestru și ușor au venit în Baia și aprinzând orașul de vro câteva laturi, în 15 dechemvrie, noaptea au năvălit peste unguri și au ținut bătaia amestecată, până în revărsatul zorilor. Iară căzând mulți dintre unguri și mai mulți sodomindu-se de flacăra, craiul Matiaș rănit pe trei locuri, ci nu de moarte, ca se nu vina viu în mâinile românilor, cu o leptică s-au scos din locul bătaiei. Partea cea mai mare a oștilor ungurești, venind la munți și aflând drumurile îndesite cu arbori, ce se tăiasă de moldoveni, au ars carrele și bagagia și îngropând în lut 500 de bombarde, ca se nu se poată folosi moldovenii cu dânsese, au scăpat cu fuga în Ardeal. Prin facerea de bine a unui român au scăpat craiul Ungariei, de nu s-au prins sau nu s-au tăiat, pe care român, Ștefan Vodă l-au pedepsit cu moarte, după ce au înțeles înșălăciunea. Spun că 10.000 de unguri au perit în bătaia aceea. Steaguri militare vro câteva s-au prins, care le-au trimis Ștefan Vodă, prin solii săi, în semn de biruință craiului Cazimir, care atunci era în

Vilna. Ștefan Vodă și oastea lui, mare pradă, corturi, carre și bombarde au dobândit... înturnându-se Matiaș craiul în Ungaria, s-au împăcat cu guvernatorul Henric Diac, iară pe ardeleni, pentru că s-au fost lipit de Ioann, comitul de Bazin, i-au globit cu 400.000 de florinți, bani gata, cu care bani au început a aduna nouă și mare oaste, mai mult din streini, decât din ai săi, la care oaste n-au vrut se meargă polonii, căci se credea că o strânge asupra lui Ștefan Vodă, ca se-și șteargă ocară precum și Ștefan Vodă prin deși soli și mai multe cărți, se ruga de Cazimir craiul ca se-i trimită ajutoriu asupra craiului Matiaș”.

Așișderea scriu toți istoricii leșești și cei sterini: Cromer⁷⁸, Mihovie⁷⁹, Albin⁸⁰, Vossie⁸¹, Fabrichie⁸², Cureu⁸³; ba încă și dintre unguri: Iștvanfie⁸⁴, Podlușani⁸⁵ și Borșai Pal⁸⁶; Miron încă⁸⁷, care adaogă că Berendeiu au căzut în bătaia de la Baia, iară Petru V. Aron, după ce s-au biruit Matiaș, craiul Ungariei, au fugit în Polonia; numai Bacșai⁸⁸, Turoție⁸⁹, Ranzan⁹⁰ și Bonfinie⁹¹ scriu că Matiaș craiul au biruit pe Ștefan V, domnul Moldovei, despre care zice Spondan⁹²: „Tocma de rușine întunecare a istoriei este aceasta, fie de unguri sau de poloni stârnită! Cum că Bonfinie nu se năvăște cu sine însuș în multe cuvinte, n-ar fi greu a arăta, așa de încâlcit scrie avtorul acesta și numai din pizmă, tătuși cu frumuseța cuvintelor face destul cetitorilor săi.”

Nici te mira că Turoție, Ranzan și Bonfinie, pe care apoi i-au urmat istoricii, cei ce n-au știut critica, așa de orbește s-au lingărit craiului Matiaș, pentru că, după cum arată acelaș Spondan, cu puțin mai în sus de cuvintele aici aduse, tustrei era prietenii lui, și Bonfinie tocmai de el adus se scrie istoria ungurească; iar Matiaș craiul era din creștet până în tălpi fală goală, precum îl arată toate faptele și cuvintele lui, dintre care aduc aici epistola lui⁹³, care o au scris către poloni și sună așa:

„Doao sunt care ne împuțați nouă prin cărțile voastre: năvălirea asupra Moldovei, ca a unei țeri ce se ține de crăimea voastră, și pagubele sau buturile ce s-

---

⁷⁸ Cromerus, lib. 27, p. 398.

⁷⁹ Michovius, lib. 4, c. 64.

⁸⁰ Petrus Albinus în Comm. de Valachia, p. 162.

⁸¹ Gerardus Ioann. Vossius, p. 105.

⁸² Georgius Fabricius, lib. 2.

⁸³ Ioachimus Cureus, p. 173.

⁸⁴ Istvanfius, lib. 4, p. 51.

⁸⁵ Podlussani, p. 346.

⁸⁶ Borsai Pal în ms. Chronico Hung., ubi de bellis Mathiae Corvini.

⁸⁷ Miron în ms. Chronico Val.

⁸⁸ Baksai, p. 925.

⁸⁹ Thuroczius, part. 4, c. 66.

⁹⁰ Petrus Ranzanus, Indice, 33.

⁹¹ Bonfinius, Decad. 4, lib. 1.1.

⁹² Spondanus ad ann. 1467, nro. 7.

⁹³ Epistola Mathiae Corvini ad Polonos inter impressas, part. 3, p. 56.

au făcut voao și la ai voștri din Ungaria, prin ai noștri, și ne cercați pe noi ca se ținem legăturile cele bătrâne, ce s-au făcut între îmbe crăimile și poftiți ca se slobozim la judecată de obște cele pătrate. *Întâiu*, în cât este pentru Moldova, noi n-am fost de altul îndemnați se ne apucăm de dânsa, fără numai de Ștefan, tyrannul țerei aceia, care neținându-și făgăduința și priimind pe sârguniții^d noștri a, apoi prădând și robind din crăimea noastră^e, ca și turcii, nencetat lucruri și oameni și cercându-se, nevrând se îndrepte faptele cele rele, au n-au fost vrednic ca de noi să se pedepsească? *None digne a nobis meruit castigari?* pentru care, zeu, împotriva măcar căruia strein, pe lege ne-am fi putut scula cu harț. Ci noi pe el, din mărturisirea lui, îl știm că este supusul nostru. De cumva și voao se lingărește cu numele acela, face după obiceiul său, pentru că la turci și la tătari încă așa se lingușește, pentru aceea ca între atâta domni ne credința lui mai îndelung se remână nepedepsită. Dară cum că țeara aceea se ține de cădința noastră, arată titlul cel prea de demult și necurmat al predecessorilor noștri, crailor Ungariei, care titlul nu l-au purtat în zădar, ci cu moștenire necurmată; căci se tăcem cele mai de demult, de când se pomenește de oameni, voevodzii Moldovei totdeauna crailor ungurești au slujit și țeara aceea n-au avut alt povățuitoriu, fără numai pe acela, care s-au întărit sau s-au trimis de-aicea, întru atâta, cât tatăl nostru, măcar că era numai gubernator, mai mulți voevodzi au pus acolo pe rând și fără de vreo împotrivire. Care toate mai tari și mai de folos sunt decât inscripțiile (de cumva s-ar putea vrunele aduce) cele făloase, ci noi, pentru cuvioase, pricini, mai pe afund despre acestea nu vrem a vorbi ș.c. În anul 1468.”

La cuvintele ce sunt puse și lătimește, înseamnă oarecine zicând: „Din epistola aceasta, chiar se vede ca Matiaș craiul atunci au învins și supus, pe români; drept aceea greșesc polonii, care scriu că prea mulți unguri s-au tăiat și ceialalți cu fuga au scăpat în Ardeal. Nici e de a se crede că Matiaș ar fi fost așa fără de rușine, ca să se fălească că el au biruit, știindu-se pretutindenea pierderea lui.” Frumos syllogism! Dară de necritic făcut, căci Matiaș, craiul cel lăudat al Ungariei (pagubă că fiind român, au fost și tyrann, împreună cu tatăl său, pentru care până astăzi gemem, nu numai noi, românii, ci și ungurii!!!! Ci despre aceasta mai multe a scrie nu poci), prin cuvintele: *nonne digne meruit a nobis castigarii?* Nu zice că au învins și supus pe Ștefan V cu moldovenii lui, ci numai ca au vrut se facă aceasta, dară nu i s-au lovit pentru pricinile de istoricii leșești aduse, pentru că, de ar fi învins el, ar fi pus domn Moldovei pe Petru V. Aron, perind Berendeiu, cum zisă mai nainte Miron logofătul, în cât este pentru celealalte zise ale craiului Matiaș, răspund eu că craii ungurești n-au avut titlul Moldovei vreo dată, măcar că Moldova s-au numit oarecând Comania Mare, ci s-au numit craiul Comanilor cei Mari și cei Mici, ce sunt în Ungaria de-acum, cum s-au arătat la anul 1239. Ioann Huniadi, tatăl lui Matiaș I, încă nu au dat domni moldovenilor sau muntenilor, după plăcerea sa, fără numai cât au ajutat pe vro câțiva de ș-au apărat cădințele lor: adică pe Petru IV, de au fugărit în anul 1448 pe Roman III din Moldova, și pe Dan IV, de au scos „în anul 1445, pe Vladislav III din Valahia, dară cu Ciubăr Vodă din

Moldova, în anul 1449, nu i s-au sfetit așa, căci nici au avut Ciubăr sau Ciupor vre o cădință în Moldova. Sigismund împăratul și craiul încă în zădar s-au silit în anii 1412 și 1429 să se împartă Moldova, ca se-și facă cădință întrânsa.

Pretensia polonilor la Moldova și a ungarilor și la Moldova și la Valahia, dintru aceea s-au stârnit, că românii din amândoa țerile acestea, adese ori nu s-au năvălit între sine în punerea domnilor; drept aceea partea cea mai slabă totdeauna au năzuit sau la poloni, sau la unguri și au făgăduit toată supunerea și ascultarea, numai să se ajute împotriva părții cei mai tari; de unde au urmat de partea cea mai tare încă toate le-au făgăduit, numai se nu se ajute partea cea mai slabă. Așa au lucrat după aceea moldovenii și muntenii și la turci, până când au căzut sub jugul lor, cum vei vedea la anii viitori. Iară polonii, ungurii și turcii s-au bucurat de sfezile românilor și pururea au căutat prilej de a putea surpa pe beții români, cum poți culege din epistola craiului Matiaș, cea către fiscul sau voivodul din Ardeal, în anul de-acum, 1467, trimisă, care se aduce de Catona⁹⁴ și sună așa: „Între celealalte, care cu înțelepciune și folos s-au înnoit și orânduit în adunarea cea mai de curând trecută a prelaților, baronilor și nobililor noștri, despre bunurile crăesti și veniturile fiscului nostru, aceea încă s-au orânduit, ca de aici încolo, întru avenire, nici noi, nici craii care ne vor urma, se putem sau se poată ori cum înstrăina ținuturile Făgărașului, Omlășului și Rodnei cu pertinențiile lor, ci numitele ținuturi pururea se fie gata în mâinile crailor, ca, de cumva va fi op, să se poată da oarecărui voevod muntenesc sau moldovenesc de lăcaș, spre îngrozirea și câștigarea părților acelora. Și fiind că acestea și altele din voința noastră s-au orânduit prin numiții prelații și baronii noștri, și chiar se cunoaște că sunt spre folosul nostru și al crăimei, drept aceea credincioșirei voastre tare vă poruncim ca almintrelea se nu faceți, ci zisele ținuturi, Făgăraș, Omlăș și Rodna, cu pertinențiile lor, măcar întru a cui mâni vor fi, cât veți vedea acestea, îndată se le cuprindeți și se le țineți în mâinile voastre, până când ne va plăcea nouă, apărându-le ca și cum apărați celealalte bunuri ale noastre, almintrele a lucra nici cum îndrăznind. 1467”. — Vezi cu ce meșteșuguri se silea neamurile de prin împrejur se surpe pe români! Adecă ținea dominiuri și bunuri întregi pe sama acelora, care se nevoia se-și mânce neamul. Așa au lucrat și polonii, cum s-au arătat la anii trecuți, ci prin meșteșugurile acestea, ce au dobândit și ungurii și polonii? De nu știi tu, îți voi spune eu, ascultă-mă: polonii, pentru fala lor au roșit și îngrășat pământul Moldovei cu sângele, și pe moldoveni i-au îmbogățit cu prădzile din ținutul lor; ungurii au dat Ardealul de jaf și moldovenilor și muntenilor, până când au căzut acestea sub jugul turcilor. Fericiți au fost ungurii până a nu se osebi de români! Ci eu mă întorc la firul istoriei.

Matiaș I, craiul Ungariei, după ce au așezat rescoala din Ardeal, cea în anul trecut începută pentru nespuse stoarcerile de bani și au pierdut în Moldova 10.000 de ostași, el încă de-abea au scăpat rănit pe trei locuri, nu numai în spinare?

---

⁹⁴ Stephanus Katona, Hist. Crit., tom. 15, p. 240.

Și au ajuns pe Crăciun în Brașău; așa au pedepsit pe vrăjmașii săi cei din Ardeal. Prin hrisovul dat din Brașău, în 31 dechemvrie din anul lui Hristos 1467, al crămei lui 10, al încoronării 4, care hrisov se află în arhivul mănăstirei din Cluș-Mănăstur⁹⁵, au luat de la Ladislav și Sigismund, fiii banului Deșeu din Loșonț, pentru că stătuse lângă Ioann comitul, satele Nemetii, Peterhaza și prediul Silageul, în gimătate Gherla, Sas-Nireșul, Varolia, Ciabotul, Batinul, Țobtetecul, Fizeșul și Sânbenedicul din comitatul Solnocului din lăuntru; Vița, Sântmărtinul, Chetchea, Tombottelchea, Oșorheiul, Micula, Sâiacovul, Chiraleșul cu curtea dintrânsul, Chentelecul, Araclia, Roșii, almintrelea Zăret și Somfalăul din comitatul Dăbâței; așșderea Pusta, Cămărașul și Sâmbotelecul din comitatul Clușului și le-au dăruit lui Ioann eppului, care fusese în anul 1457, cu el prins, și eppiei Orădzei-Mari. Luat-au mai nainte de a merge în Moldova mai multe bunuri de la alți vrednici și le-au dăruit la alți nevrednici, despre care vezi *Culegerea mea cea mare*, sau *Annalii Românilor*, la anul acesta, 1467.

[Moartea lui Ștefan cel Mare și Sfânt]

Anul 1504

Ștefan al cincilea, domnul Moldovei, coroana vitejilor, în anul trecut luase Pocuția de la poloni, ci bătrân și bolnav fiind și apropiindu-se de moarte, iarăși o au dat îndărăpt, în anul de-acum, căci scrie Cromer⁹⁶: „În vremea aceea Moldova s-au prigonit și năcăjit de polonii noștri, așa, cât Ștefan au trebuit se-și scoată oastea din țărîmile Pocuției, mai vârtos că el avea prea mare durere de picioare, din care mai pe urmă, nu mult timp după aceea, au și murit. Fost-au bărbat ca acela, care pentru inima cea mare, înțelepciunea militărească, știința lucrurilor de război și faptele cele norocoase asupra turcilor, ungurilor, polonilor și a tătarilor, în veci trebuie să se pomenească. Căruia i-au urmat în domnie fiiful său Bogdan (al treilea) Luscul (adică ponihosul, nu orbul de un ochiu). La ai noștri destul le-au fost că au câștigat înapoi Pocuția.” Așșderea scrie Mihovie⁹⁷.

Ioachim Cureu⁹⁸ scrie: „În anul 1504 au murit și Ștefan românul, ostașul cel vrednic de vecinică pomenire, care cu mărimea și țărimea sufletului și cu norocul cel bun au sprijinit toate năvălirile turcilor, ale tătarilor, ale ungurilor și ale polonilor, pe care toți, i-au învins cu mari bătăi.” Așșderea scriu Iștvanfi⁹⁹, Brietie¹⁰⁰ și Spondan¹⁰¹, care vaeră pe Ștefan V că n-au fost unit cu beserica Romei.

⁹⁵ Archiv. conventus Kolos-Monostoriensis, tom. 2, p. 281.

⁹⁶ Cromerus, lib. 30, p. 452.

⁹⁷ Michovius, lib. 4, cap. 84.

⁹⁸ Ioachimus Cureus în Annalibus Silesiae, p. 223.

⁹⁹ Istvanfius, lib. 4, p. 51.

¹⁰⁰ Brietius ad h.a.

Miron logofătul, care mai bine au știut lucrurile și obiceiurile Moldovei cele din lăuntru, decât streinii, așa scrie¹⁰² despre Ștefan al cincilea: „În anul 7012, nu mult timp dacă s-au întors Ștefan Vodă de la Pocuția la Suceava, fiind bătrân, bolnav și slab, ca un om, care au fost întru atâtea războaie și ostenele și neodihne, în 47 de ani și mai bine, în toate părțile de se bătea cu toți, și după multe războaie cu noroc ce au făcut cu mare laudă, au reposat marți, iulie 2. Fost-au acest Ștefan Vodă, om nu mare la stat, mândros și grabnic a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospete omorea fără de judecată; iară de alta, era om întreg la fire, nu leneș și lucrul său îl știa apăra foarte bine și unde nu gândea, acolo îl aflai. La lucrurile de război era meșter și unde era greu, se nevoia de însuș se vârea, ca văzându-l ai săi, se nu se îndărăpniceze și pentru aceea rar război era de nu învingea și unde îl învingea alții, nu perdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, se rădica de-asupra biruitorului... Iară pe Ștefan Vodă l-au îngropat țeara cu multă jele și plângere, la mânăstirea Putnei, care este de dânsul făcută... După moartea lui până astăzi îi zic Sântul Ștefan cel Bun, nu pentru suflet, că este în mâna lui Dumnezeu, căci el încă au fost om păcătos, ci pentru lucrurile vitejiei lui, ca nimene din domnii, nici cei mai nainte de el, nici după el au făcut, nici pe el l-au ajuns... Domnit-au acest Ștefan Vodă patruzeci și șapte de ani și doao luni și trei septemâni. Apoi au stătut la domnie fiul său, Bogdan (al treilea) Vodă, căruia îi zic Orb și Grozav. Ștefan Vodă aproape de moartea sa au chemat vlădicii și toți sftenicii săi, boierii cei mari și pe alții, câți s-au tâmplat aproape și le-au arătat că nu vor putea ei se țină țeara, cum o au ținut el, ci socotind din toți mai puternic pe turc, au dat învătătură să se închine turcilor.

Dimitrie Cantemir Vodă¹⁰³, despre același Ștefan V, scrie precum urmează: „Ștefan, prințul Moldovei, au fost viteazul cel mai mare de pe vremea sa. El au învins pe Matiaș, craiul cel lăudat al Ungariei, și au luat de la dânsul munții Ardealului, care până astăzi sunt otarele Moldovei de către apus. El, după mai multe biruințe, au supus șie Pocuția și Podolia și mergând în rând de bătae, cum se cuvine, asupra polonilor, au bătut oastea leșească la Cotnar ș.c. (Precum am scris la anul 1497, după care, acolo aduse ale lui cuvinte, merge mai încolo și zice), toate cetățile dintre Leopoiu și Moldova le-au luat de la poloni. Cu Baiazet Ghilderim au ținut doao bătai: în cea dintâi s-au învins, întru a doua l-au bătut și după bătae au făcut șapte movile mari din trupurile turcilor celor tăiați, care și Hesarfen, ce s-ar tâlcui: «O mie de viclenșuguri», istoricul cel nelingușitoriu al turcilor încă o mărturisește. El au supus șie Valahia până în București și au pus pe Vintilas ocârmuitoriu peste acest dărab de țeară. El au stăpânit Bessarabia, ce se numește acum Bugeac... Cu un cuvânt, el au prealățit otarale Moldovei, precum voi arăta mai cu de-a-dinsul, de voi trăi se poci sfârși istoria despre Moldova cea veche și

---

¹⁰¹ Spondanus ad ann. 1504.

¹⁰² Constans Miron în ms. *Chronico Valachico*, cap. 32.

¹⁰³ Princeps Demetrius Cantemir, în *Hist. Osmanici regni*, lib. I, cap. 5, nro. 2.

cea nouă. În statul acesta au lăsat lucrurile, când s-au chemat de pe lume, după ce au domnit patruzeci și șapte de ani și cinci luni. Fiii lui, Bogdan (III), au supus Moldova turcilor. De-aici se numesc moldovenii... de turci bogdani.”

În cartea 3, capul 4, numărul 17, *Despre împărăția turcească*, în notele la cuvântul Bogdan, același Dimitrie Cantemir Vodă, din hronicile moldovenești, aduce cuvântarea lui Ștefan V către Bogdan III, fiul său, și către moldoveni, făcută mai înainte de moartea sa, cu care i-au îndemnat ca, din bună voia lor, să se supună turcilor, apoi scrie: „Ca se urmează voiei cei mai de-apoi a tătâne-său, Bogdan întru al șeptelea an al domniei sale au trimis sol la Baiazet II (nu la Soliman II, cum se va arăta la anul 1511) și i-au supus Moldova.” Mai înainte scrisese același Cantemir¹⁰⁴, așa: „Nu se poate tăgădui că pe muntenii au supus turcii cu armele; pentru aceea au fost că mai de demult ocele și vămile se cumpăra de la cămara împărătească până la Matheiu Vodă, când înălțându-se tributul sau haraciul până la 50.000 de taleri, iarăși s-au dat îndărăpt țerei. Iară moldovenii, care din bunăvoința lor, s-au dat pe sine turcilor sub apărare, până la Petru (VI) Rareș, numai bairâm-pișchieși, adică cinste de Paști plătea împăratului turcesc 4.000 de galbeni, 20 de șoimi și 40 de cai moldovenești. Pe vremea acestuia au poftit turcii mai mare sumă de bani sub nume de haraci; ci Petru Rareș au respuns că el își poate da domnia, dară nu poate cinstea sau darul se-l mute în haraci, sau să adauge la suma, care obicinuisă a o trimite împăratului, că aceasta nu stă în puterea lui. Tătuși după ce i-au strâmtorit la cele mai de pe urmă și el au scăpat în Ardeal, turcii nu s-au lăsat de pofta sa și punând următoriu lui Petru Rareș, atâta au suit plata, cât nefericiții moldoveni, peste haraciul cel de 75.000 de taleri, s-au îndatorit a plăti și pentru cinstea de la Paști 50.000 de lei.”

Stricovschi¹⁰⁵ împlând el prin țările românilor, scrie că au auzit cântarea aceasta despre Ștefan V, domnul Moldovei: „Ștefan, Ștefan voievoda, biial turcov, bil tatarov, biial vugrov, rus i polacov, adică: „Ștefan. Ștefan-Voevodul, bātu pe turci, bātu pe tătari, bātu pe unguri, pe ruși și pe poloni.”

După sfârșitura *Annalilor rusești* scrie preavestitul Enghel¹⁰⁶: „Ștefan au avut 4 feciori, pe Petru, Alexandru și doi Bogdani, după cum am văzut, din mai multe mueri. Dintre acestea au murit Petru, Alexandru, și un Bogdan.” Eu zic: dacă au avut Ștefan V doi Bogdani, pentru ce n-au putut avea și doi Petri? Precum au și avut, că în hrisovul confederației, care l-am adus la anul 1499, se vorbește de mai mulți feciori ai lui Ștefan V și la anul 1527 se va arăta că Petru VI Rareș, domnul Moldovei, au fost feciorul cel mai tiner al lui Ștefan V.

Iarăș Enghel¹⁰⁷ scrie: „Bogdan cel cu un ochiu, care se poreclește de istoricii leșești Luscus, feciorul lui Ștefan celui Mare, după însemnarea din Iași, au domnit

¹⁰⁴ Idem Cantemir, l.c., lib. 2, cap. 3, nro. 8.

¹⁰⁵ Strikovski apud Engel în Antiq. Hist. Moldaviae, p, 154.

¹⁰⁶ Engel, l.c., p. 157.

¹⁰⁷ Idem Engel, ibidem.

ani 12, luni 9, adică de la 1504–1517.” Dară Luscus nu însemnează cu un ochiu, ci ponihos.

Mihail Chendeffi de Malomviz încă în anul acesta, 1504, în 19 noemvrie au căpătat slobozenie de la Vladislav al doilea, craiul Ungariei, ca se poată aduce din Țeara Muntenească doasprăzece corturi de țigani și se le așeze în bunurile sale, cele din Ardeal, precum arată hrisovul de la Cornides¹⁰⁸.

[Războiul țărănesc de sub conducerea lui Gh. Doja]

Anul 1514

Acesta este anul cel mai nefericit pentru românii care sunt sub Sântă Coroana Ungariei, pentru că în anul acesta au căzut sub jugul, sub care și astăzi gem mișei. Pricina nenorocirii au fost, precum scrie Calvisie¹⁰⁹, că: „În anul 1514 solul papei Leon X au vestit în Ungaria indulgenții sau ertare de păcate acelora, care se vor oști împotriva turcilor. Prin vestirea aceasta mulți s-au adunat laolaltă, care neavând cele de lipsă spre hrana vieței, și-au ales sie povățuitoriu pe Gheorghe Secuiul sau Secheli și au jăfuit toată Ungaria, împrotivindu-se tuturor, în patru luni au omorât la șeptezeci de mii de oameni, între care au perit patru sute de nobili. Ioann Zapolia, voievodul Ardealului, pe aceștiea mai pe toți i-au prins și i-au flămânzit trei zile, apoi i-au slobozit asupra pāvățuitorului lor să-l sfârtice cu dinții și după ce l-au sfârticat, i-au tăiat capul.”

Annalii besericei din Brașău zic: „În anul 1514, răzmirița curuților din Ungaria, ce s-au fost stârnit prin povățuirea lui Gheorghe Doșa secuiul, s-au stins prin Ioann Zapolia, voievodul Ardealului. Gheorghe Doșa s-au prins lângă Timișoara și după ce s-au încununat cu coroană de fier arsă, s-au sfârticat cu dinții de ai săi.”¹¹⁰

Mai groaznic scriu despre tragedia aceasta Paul Iovie¹¹¹, Tuberon¹¹², Sigler¹¹³, Sambuc¹¹⁴, Iștvánfi¹¹⁵ și Han¹¹⁶, pe care îi poți ceti. Iară Sommer¹¹⁷ scrie despre pedeapsa curuților acestora, precum urmează: „*Quidquid inhumana potuit furor asper ab arte., Protulit în sontes carnificina viros*”, adică: „Ori câte au putut

---

¹⁰⁸ Cornides, Mss. dipl., tom. 7, p. 292.

¹⁰⁹ Sethus Calvisius în Op. chronologico.

¹¹⁰ Annales templi coronensis ad h.a.

¹¹¹ Paulus Ilovius în Hist. sui tenporis, lib. 13, p. 222 seqq.

¹¹² Tubero, p. 288 seqq.

¹¹³ Sigler, f. 65.

¹¹⁴ Sambucus în App, ad Bonfin., f. 736 seq.

¹¹⁵ Istvánfi, f. 47 seqq.

¹¹⁶ Han, p. 223 seqq.

¹¹⁷ Sommer, Reg. Hung., 33.

mânia cea aspră împrumută de la meșteșugul cel tyrănesc, toate le-au plinit în chinuirea bărbaților celor vinovați”.

Haner¹¹⁸ scrie că sub povățuirea lui Gheorghe Doșa secuiul s-au fost adunat ca la 40.000 de proști din toate neamurile, care toți ș-au fost cusut cruci roșii pe veșmintele sale, ca cei ce ar fi mers asupra turcilor, de nu le-ar fi lipsit hrana și că de la crucile acelea, s-au numit curuți, care nume nemții, după aceea, l-au luat întraltă parte și însemnare.

Ci oricum au fost cruzimea aceasta, românii și ungurii cei proști, de sub Sânta Coroană a Ungariei, o pot plânge pururea; pentru că aceștia mai nainte era oameni slobozi, adică se putea muta de pe un loc pe altul, când vrea, dacă plătea domnilor, pe ale căror locuri ședea, ce li se cuvenea, și-și plătea detoriile, dară în toamna din anul acesta 1514 (când s-au priimit și *Tripartitul* sau *Fundământul legilor ungurești și ardelenesti*, cel de Ștefan Verbeuți alcătuit, din care¹¹⁹ scriu acestea: s-au făcut iobagi deplini, adică așa s-au legat locurilor, pe care ședea, cât dintrânsele nu s-au putut după aceea mișca, sau, de s-au mișcat neștine, s-au dus înapoi cu sila. Tătuși slujba care era detori se o facă domnilor pământești, dintru început n-au fost fără de măsură grea, căci era datori se lucre numai o zi în septămăna, să dea în toată luna fieștecarele câte o găină, pe an doao găște, una la Rusalii alta pe la zioa Sântului Martin, apoi iarăși pe an zece gazde dinpreună un porc gras, pe sama domnilor săi celor pământești, precum arată decretul VII al craiului Vladislav II¹²⁰. Iară după ce s-au milostivit atotputernicul Dumnezeu a cerca mândria Sântei Besericei Romei prin mădulările ei, adică prin protestanți ce (ce s-ar zice tudumănitori) sau luterani și calvini, care singuri au deschis mintea apusenilor (aceasta zic nu că doară că eu însumi m-aș abate de la acelea, care le-au descoperit Dumnezeu, le-au învățat Domnul nostru, Isus Hristos, le-au propoveduit ss. lui apostoli și ucenici și sântă beserica lui mi le dă se le cred, căci acestea toate le mărturisesc și, cu ajutorul lui Dumnezeu, sunt gata a le apăra și cu punerea vieței mele, ci pentru că știu năravurile popești, ca unul care am fost între dânșii și în cinul lor, cel mai de jos în sfințire, dară al doilea în deregătorie, ca un canonic în zece ani, de la anul 1774 când pliniseam a vârstei mele 19 ani, până la anul 1784, neamul nostru cel românesc întreg, adică nu numai proștii, ci și nobilii din Ardeal și părțile Țerei Ungurești, pentru că n-am primit rătăcirile protestanților, precum nu primisem și obiceiurile Besericei Romei mai nainte, la atâta au ajuns, cât numai suferiți s-au ținut în Ardeal și părțile Țerei Ungurești, precum arată *Aprobatele Ardealului*¹²¹; ba proștii la atâta agiunsese pe vremea mea, de se vindea ca dobitoacele fără de loc, nu cu locul pe care lăcuia împreună; afară de slujbele, care le făcea domnilor pământești, începând de luni până sâmbătă seara, în toată

¹¹⁸ Haner Reg, Hung., period 16, 404.

¹¹⁹ Tripartatum part. 3, tit. 25, 2.

¹²⁰ Decretum VII Vladislai II, ariac. 16 seq.

¹²¹ Approbatae Constit., part I, tit. 8.

septămâna, peste tot anul, duminica, fiind ca alta nu se putea lucra, domniile cei pământești, pe iobagii săi îi trimetea cu cărți pe la alți domni. Preoții românești trebuia se dea dăjdi domnilor pe an și se le crească și hrănească câni; pe feciorii lor îi răpea de la învățături și făcându-i curteni îi silea se-și mute legea și credința și altele mai multe făcea domniile cei pământești cu bieții români, mai vartos domniile aceia, care se lepădase de neamul, legea și credința românilor din care era prăsiți, numai ca să-și poată tăgădui neamul, și să se arete a fi de neamul unguresc. Mulți domni de aceștea ți-aș putea numera aici, ci îi las pentru țensura, prin care va merge hronica aceasta mai nainte de a se typări, de se va typări sub S. Coroana Ungariei, precum mi-ar fi voia. Ție, cetitoriule bune! Fie-ți destul că Ț-am arătat la anii trecuți și îți voi mai arăta și la cei viitori ani, care domni sunt de viță și porodiță diaoși români, măcar că ș-au strămutat legea și prin aceea și neamul.

Tyrănnia aceasta socotindu-o avgustă Casa Austriei și fiindu-i milă de bieții români, după ce au luat Ardealul de la turci, la sfârșitul veacului al șeptesprăzecelea, au adus unirea între româniile din Ardeal, numai ca să poată ajuta nobililor și preoților celor românești, care unire n-au stat nici stă din alta, fără numai se nu clevetim pe cei ce se țin de Beserica Romei, pentru obiceiurile lor, iară noi româniile se ținem obiceiurile Besericei Resăritului și latiniile încă se nu ne clevetească pe noi, căci cele patru puncturi, care sunt între uniți și neuniți (cu ertare se fie zis de mine), necum se le știe româniile cei proști și nenvățați, dară dintre cărturarii românești încă mulți nu le înțeleg, ci numai pleve vorbesc, neînțelegând unul pe altul. Unirea aceasta, cum se va arăta la locul său, mai pe urmă numai popilor au folosit, că acestea au dobândit puțină scutință cam anevoe, dară nobilii au rămas și rămân cu buzele drâmboiate până astăzi, căci latinilor destul le este că înșălând pe români în partea lor, au putut învinge cu numărul pe calvini, care în sine era cei mai tari, în timpul acela. Româniile cei proști au gemut sub tyrănnie până la anul 1785, când s-au milostivit avgustul împăratul, Iosif II, a strica iobăgia, precum se va arăta la anul acela. Barem de ar fi trăit împăratul Iosif până când ar fi ușurat și jugul bieților proști, care nu mult s-au ușurat prin stricarea iobăgiei.

Despre Moldova așa scrie Miron logofătul¹²²: „În anul 7022 au intrat fără de veste în țeară, cu oaste ungurescă, un Trifăilă, ce se făcea fecior de domn, ci oblicind Bogdan Vodă, cu cine au putut pe vreme de iarnă, când toate oștile au prins a fi în odihnă pe la casele sale și au eșit la pod la Vaslui și acolo dându-i război, au prins pe Trifăilă viu, în 27 februarie, pe care ducându-l la Bogdan Vodă, i-au tăiat capul.”

---

¹²² Constans Miron în ms. *Chronico Valachico*, cap. 39.

[Unirea țărilor române sub Mihai Viteazul]

Anul 1600

Mihai Vodă după ce au sfârșit seimul din Bălgrad, cum s-au arătat la anul trecut, și s-au așezat oștile de iarnă, au înștiințat pe împăratul Rudolf II despre toate câte pătrase în Ardeal și, după cum scrie Petru de Reva¹²³: „Au cerut ca pentru credincioșirea și strădania aceasta se i se dea lui și fiiului său (lui Petrașco), Ardealul de moșie dinpreună cu Oradea Mare, Hustul, Baia-Mare și celealalte părți ale Ungariei; a două, ca toate bunurile și vâlfele, care le avusese Sigismund Batori de la împăratul, se le aibă și el; a treia, ca să i se fâgăduiască că, de s-ar întâmpla se cadă la robie, îl va rescumpăra împăratul și, de s-ar alunga din Ardeal, se i se numere 100.000 de galbeni. Acestea de le va primi împăratul, tot ținutul de la Marea Neagră (nu Caspică) până la Buda, Bălgradul din Serbia și Solnoc, îl va supune împăratului”. Așisderea scriu Calvisie¹²⁴, Brietie¹²⁵, Brentan¹²⁶, Bucolcer¹²⁷, Bulenger¹²⁸, Palatie¹²⁹, Dogâioni¹³⁰, Dionigi¹³¹.

Ci Samuil Gronzchi¹³² scrie că împăratul numai atâta au respuns acum de o dată lui Mihai Vodă că va trimite solii săi în Ardeal, și aceea toate le vor așeza, cum va fi mai bine, precum au și trimis, cum se va arăta acuș.

Întru aceea Mihai Vodă, după cum se citește într-o scrisoare cu mâna la Hevenesi¹³³: „Din îndemnul lui Dimitrie Napraghi, episcopului celui latinesc din Ardeal, în anul 1600, la începutul lui februarie, au poruncit să se pecetluiască besericele arianilor din Turda și din Cluș, și la aceasta au trimis pe secretariul Iacobn, care încă era arian. După aceea s-au pornit mare goană asupra nobililor care era ariani și li s-au cuprins bunurile pe sama fiscului.”

Până când au făcut Mihai Vodă toate, câte le-am zis mai nainte Gheorghe Basta, pe care îl lăsase arhiduxul Maximilian în locul său, mai mare generariu peste Ungaria-de-Sus și ale căruia viclenșuguri și tyrănnii le voi scrie întru avenire, nu înceta a pârî pe Mihai Vodă la împăratul Rudolf II, numai ca să poată domni el peste Ardeal; ci Mihai Vodă încă nu mult îl socotea pe Basta, de-unde i-au venit apoi perirea lui Mihai Vodă, precum mărturisește Iștvanfi¹³⁴ și eu voi arăta de-aici

¹²³ Petrus de Reva, Centuria 6.

¹²⁴ Calvisius în Op. chron. p. 954.

¹²⁵ Brietius ad ann. 1600.

¹²⁶ Brentanus ad h.a.

¹²⁷ Bucholcerus, p. 762.

¹²⁸ Bulengerus, lib. 10, p. 329.

¹²⁹ Palatius, lib. 47, cap. 2.

¹³⁰ Doglioni, tom. 2, part. 8, p. 745.

¹³¹ Dionigi, part. 5, lib. 10, p. 465.

¹³² Samuel Gronzki în Ms. ad h.a.

¹³³ Ms. apud Hevensi, tom. 68, p. 116.

¹³⁴ Istvánfi, lib. 31, p. 739.

înainte. Drept aceea împăratul au și trimis soli, după cum făgăduise, la Mihai Vodă pe David Ungnad și Vârtolomeiu Peț, ca să împace pe Mihai Vodă cu Basta, care și bani au dus lui Mihai Vodă (de este adeverat ce scrie Palatie¹³⁵), 30.000 de galbeni; ci lui Mihai Vodă banii aceia i s-au părut puțini și, precum arată Spondan¹³⁶, au respuns solilor că, de vrea împăratul se trimită ocârmuitoriu Ardealului pe vrulul din avgustă Casa Austriei, el bucuros va da Ardealul, dară lui Basta nu-l va da, pentru că tare și vârtos crede că împăratul Rudolf încă nu va lăsa neresplătite vredniciile lui.

Întru aceea s-au întâmplat de Poarta turcească (care în tot typlul cerca pretenșugul lui Mihai Vodă, cum s-au arătat și la anul 1597) au trimis soli la Mihai Vodă, precum scrie Palatie¹³⁷: „Pe Huraia (sau Hieraiana, după Calvisie) aga, om cinstit pentru căruntețele sale, pe care el, cu foarte mare pompă l-au priimit, eșindu-i întru întâmpânare cale de o gimătate de milă; când nu era departe de laolaltă, amândouă s-au pogorit de pe cai și dându-și binețe, aga au descins sabia cea persianescă de pe Mihai Vodă și l-au încins cu altă sabie turcească, grămădită cu petri scumpe, dându-i și alte daruri, între care au fost septe asturcan; prea buni și pene de pus în cumănace, ce se ducea înaintea lui Mihai Vodă, și așa au intrat amândoi în Brașău.” Acestea toate scotea ochii nu numai lui Basta, ci și solilor celor mai sus numiți; ci Mihai Vodă le-au spus că el le face acestea pentru cinstea care se cuvine solilor, totuși solii împărătești nu în bun nume au priimit acestea, cosorându-i Basta, care au și repus după aceea Ardealul, cum se va arăta de-aici înainte.

Sigismund Batori, omul cel lunatec și stricarea Ardealului, după ce au înțeles moartea vărului său, a cardinalului Andrei Batori, iarăs ș-au băgat în cap să se facă prinț Ardealului. Drept aceea, precum scrie Ioann Palatie¹³⁸: „Sigismund Batori unindu-și puterea cu Eremia Movilă, despotul Moldovei, s-au adunat bună oaste dintru ai săi, din turci și din poloni și se găta se cuprindă Ardealul. Aceasta oblâcindu-o Mihai Vodă, ca să nu-și adune ei mai tare oaste, au pornit asupra lor, în Moldova, și Sigismund cu Ieremia au fugit de fața lui, neavând atâtea oști, ci oastea lui Mihai Vodă totuși la atâta agiunsesse pentru lipsa zahărelei, de se hrănea cu frunzele arburilor. Agiungând mai pe urmă la Nistru, lângă Ormun, în marginea Poloniei, pe Sigismund care se încredința ajutoriului celui nou, căci avea ca la 30.000 de ostași, amar s-au bătut, perind mulți de îmbe părțile. Mai pe urmă biruința au fost a lui Mihai Vodă. Dintre batoriani au perit 8.000, dintre români de-a-bea au picat doao mii. Așa au cuprins Mihai Vodă toată Moldova, sub numele împăratului, și i-au dat ocârmuitoriu pe fiul său, iară el s-au înturnat în Ardeal.” Așșderea scrie Spondan¹³⁹; o scrisoare cu mâna de la Heveneși¹⁴⁰ zice: „Când au

---

¹³⁵ Palatius, l.c. u Spondanus ad ann. 1600 nro. 21.

¹³⁶ Spondanus ad ann. 1600 nro. 21.

¹³⁷ Palatius, l.c.

¹³⁸ Palatius, l.c.

¹³⁹ Spondanus, l.c.

mers Mihai Vodă în Moldova cu oaste, pe la Rusalile din anul 1600, s-au sfătuit ca se trimită în Valahia cu fiul său, treizeci de nobili de cei mai de frunte din Ardeal, pentru aceea, ca, de cumva n-ar avea noroc în Moldova, ci s-ar învinge și protivnicii aducând pe Sigismund Batori, l-ar scoate din Ardeal și l-ar strâmtori în Valahia, se aibă acolo pe nobilii din Ardeal, ca un zălog. Iară nobilii, pe care i-au trimis, au fost acestea: Șeniei Pongraț, Bodoni Iștvan, Banfi Gabor, tustrei boieri de divan, Bogati Micloș, Camuti Farcaș, Nicola Ianos. Belei Gheorg, Giulai Freņț, Taroci Șebeșten, Torma Criștof, Baladfi Iștvan, Bornemisa Iștvan, Beseniei Iștvan, Banfi Gheorg. Mihai și Freņț și alții până în treizeci, care cinci luni au zăbăvit acolo, de primăvara până la seceriș.” Așadară n-au pus Mihai Vodă ocârmuitoriu Moldovei, pe fiul său, Petrașco, cum scriu Palatie și Spondan, ci de aceasta nu te mira, pentru că toți istoricii, câți au scris despre lucrurile în anul acesta pătrate de Mihai Vodă, foarte amestecă toată istoria care eu drept aceea așa o pun în rând, însemnând fieștecăre lucru, de unde l-am luat.

Când au dat Sigismund Batori Ardealul cardinalului, după Anonymul din Bălgrad¹⁴¹, ca să se mântue de muieră sa. Maria Criștierna, pe care o au trimis la părinți, au pentru că nu o au iubit vreo dată, au, cum scrie Palatie¹⁴², pentru că au fost legat de Ioanna, baba lui Ioann Coacocie, l-au urmat în Polonia, după Iștvanfi¹⁴³. Frantisc Vaș, Gavriil Betlen și alții, care l-au sfătuit ca, după moartea cardinalului, să se întoarne în Ardeal și cu ajutoriul leșesc, turcesc și moldovenesc se alunge pe Mihai Vodă dintrânsul și acum și trăsese Sigismund pe cumnatul său, Ioann Zamoschi, cancelarul și hatmanul Poloniei, și pe Eremia Movilă, domnul Moldovei, în partea sa. Oblicind aceasta Mihai Vodă, precum scrie Anonymul din Bălgrad¹⁴⁴, au trimis pe Ioann Muralie în Polonia și Moldova, se omoare și pe Sigismund și pe Eremia, au de nu va putea face aceasta, se-i aducă pe amândoi la aceea, ca Sigismund Batori să se căsătorească cu Florica, fata lui Mihai Vodă, și Eremia Movilă se-și dea fata după Petrașco, feciorul lui Mihai Vodă, că așa Mihai Vodă numai Brașăul și Făgărașul va ținea pe sama sa, iară Ardealul cu celealalte cetăți, îndată le va întoarce lui Sigismund Batori și el se va înturna în Valahia. Lui Sigismund i-au plăcut și ar fi mers bucuros, pentru că tare îl îndemna la aceea Baltasar Silvași și David Deac, ci Hertelie n-au lăsat, după ei; Eremia Movilă, domnul moldovenesc, încă au prins pe Ioann Muralie și l-au ținut în ferre până când, la rugămintea lui Sigismund, l-au slobozit, când au venit Sigismund la bătaia de la Gorăslău, și după aceea Ioann Muralie au trăit în Sibiu împreună cu Anonymul din Bălgrad, care scrie acestea.

Până când au făcut Ioann Muralie acelea, care s-au zis mai sus, Mihai Vodă au lucrat cu solii împăratului Rudolf II, precum am scris mai nainte, dară din

¹⁴⁰ Ms. apud Hevenesi, tom. 68, p. 265.

¹⁴¹ Anonymus Carolinensis în Ms., p. 66.

¹⁴² Palatius, l.c.

¹⁴³ Istvánfi, lib. 32, p. 747.

¹⁴⁴ Anonymus Carolinensis în Ms., p. 23.

sumeție mare au greșit, pentru că scrie Anonymul din Bălgrad¹⁴⁵: „Au îmbătat odineoară Mihai Vodă pe Vărtolomeiu Peș și pe David Ungnad și el încă fiind derdeteag, i-au întrebat: «Fată e au nevastă, împăratul nemțesc? așa spun»”. Care întrebare nu s-au cuvinit lui, măcar cât de viteaz au fost, pentru că sumețiile acestea i-au și mâncat mai pe urmă viața. Întru aceea, precum scrie Mico Frenț¹⁴⁶, Mihai Vodă toată iarna s-au gătit asupra lui Eremia Movilă, și primăvara cu mari oști au trecut în Moldova, de unde, după ce au cuprins Moldova, cum s-au zis mai sus, numai în iulie s-au înturnat în Ardeal. Ci rău au lucrat că au lăsat pe Moisi Secheli și pe Ștefan Ciachi să bată Hotinul, unde se trăsesse Eremia Movilă Vodă, pentru că aceia s-au înțeles cu Sigismund Batori ca să-l aducă iarăși în Ardeal, și lăsând baterea Hotinului s-au înturnat acasă.

Mihai Vodă după ce s-au înturnat, au mers în Bălgrad, iară oștile, după cum scrie mai încolo acelaș Mico, și le-au așezat: „Pe ungurii cei cu sulite, care era sub căpitanii Gheorghe Maco și Ștefan Tarconii, în Țeara Bârsei, pe șârbii cei cu sulite la Cohalm și la Șincu-Mare, pe cozaci la Sighișoara și la Mediaș. Moisi Secheli încă, fiind generariul lui Mihai Vodă (după ce s-au înturnat), o vreme au rămas în Țeara Bârsei, în Boșfalău și în Feldioara, și de-acolo s-au înțeles cu căpitanii și hodnogii să se scoale lângă Sigismund Batori, asupra lui Mihai Vodă... De-aici Moisi Secheli au mers la Sighișoara, unde era casnicii lui cu socru-său, Wolfgang Corniș, cel sfânt; acolo nu mult au zăbăvit și s-au dus în Polonia se aducă oști împotriva lui Mihai Vodă. Care oblicindu-o Mihai Vodă, au prins pe Wolfgang Comis, și pe Mihail Somai, așîșderea pe Franțisc Farcaș, i-au tăiat. „Pe Wolfgang Corniș l-au dus la Bălgrad în prinsoare, cum vom vedea acuș.

Veazănd Mihai Vodă că Ioann Zamoschi foarte tare s-au amestecat în reducerea lui Sigismund Batori în Ardeal, precum; scrie Anonymul din Bălgrad¹⁴⁷, au început a se înțelege cu Muscul, cu duxul Chioviei și cu arhiduxul Maximilian, ca dinpreună cu el să se scoale asupra Poloniei și se pună craiu întrânsa pe Maximilian. Drept aceea au trimis, dară sub alt pretext, pe Stroia Rusescul și pe Gheorghe Raț în Polonia, la craiul Sigismund III, ci mai nainte de a eși acestea din Ungaria, s-au rescolit ardelenii asupra lui Mihai Vodă, care înțelegându-o Sigismund Racoți, pe amândoi i-au prins la Muncaci și pe Stroia l-au slobozit după scurtă vreme, dară pe Gheorghe Raț l-au ținut rob până când s-au întors Mihai Vodă de la împăratul, în anul 1601, și atunci l-au slobozit.”

Mai nainte de a se începe rescoala asupra lui Mihai Vodă, așa scrie oarecine la Hevenesî¹⁴⁸: „Că în luna lui avgust din anul 1600, au tăiat Mihai Vodă Hoedinul; aceasta au fost pricina: Mihai Vodă își împărțise darabanii prin orașe, pe care trebuia se-i hrănească orașele, și măcar că era olărit ce și cât să le dea, totuși

---

¹⁴⁵ Idem Anonymus Carol., p. 67.

¹⁴⁶ Miko Ferentz în Ms. ad. ann. 1600.

¹⁴⁷ Anon. Carol., p. 67.

¹⁴⁸ Manuscriptum apud Hevenesî, tom. 68, p. 124.

darabani nu se îndestula cu atâta, ci mai multe nășărâmbे făcea proștilor, în Hoedin așezase 180 de darabani roși, pe care îi ținea cu mâncare și beutură hoedinenii și de biu le da ce li se cuvinea, tătusi cât bea o țiră, toate relele făcea, gazdelor sale și orașul îl suduia și spurca cu cuvintele, S-au întâmplat odineoară lucrul acesta: în Hoedin au obicinuit a se face târg duminica, unde se adună românii și ungurii de prin împrejur, cu gloata, unii cumpărând, alții vânzând. Darabani preâmbându-se prin piață, au scornit aceasta: Era între dânșii un lotru, care s-au rămasit cu ceialalți pe o vadră de vin, ca el singur va întiri tot târgul. Drept aceea s-au gătit și au luat doao bâte la sine, una în mâni, alta în brâu și pornind asupra târgului au început a bate pe români și pe unguri, pe bărbați și pe muieri, întru atâta, cât toți au fugit și au lăsat în piață, tot ce dusesse se vândă. Iară dărăbanii ceialalți care era de față, au răpit toate, batjocorind pe târgoveți, că n-au fost harnici de a se apăra de un singur român, care n-au avut alte arme fără numai bătă. Și făcându-se jalobă despre acestea la hodnogiul darabanilor, acesta încă numai în răs au luat tot lucrul. După aceea hoedinenii s-au sfătuit între sine ca duminica, până nu vor eși din beserică, se nu dea dărăbanilor de mâncat și de beut. Într-o duminică s-au întâmplat de orășenii au intrat în beserică și popa le făcea învățătură, numai un orășean mergea mai târzău; pe acesta l-au întâmpinat trei dărăbani dinnaintea beserice și rău i-au pisat cu muchea securilor, pentru ce nu le-au dus hrană. Iară orășeanul au scăpat în beserică și au lărmut pe toți orășenii, care eșind cu toții s-au sculat asupra dărăbanilor și cu ce arme proaste au căpătat a mână, pe toți i-au deculat, doară zece sau doisprăzece de au scăpat fugind la câmp au la pădure, au în curțile nobilitărești, din 180 de darabani. Așa deculându-i însuși hoedinenii au săpat o groapă mare lângă beserică și i-au aruncat întrânsa. Unii dintre dărăbani încă nu murise, totuși de vii i-au astrucat, și cerând apă însătoșați fiind pentru curgerea sângelui din multe rane, le respundea hoedinenii că mai nainte nu-i putea sătura cu vin, și atunci le-ar fi fost bună și apa, și nu le da, până ce i-au astrucat pe toți. Înțelegând aceasta Mihai Vodă în Bălgrad, vrea se trimită se tae pe toți hoedinenii, ci unii dintre sfetnicii cei ardelenesți, l-au sfătuit se cerce mai nainte ce au smintit dărăbanii, apoi se țină lege și după lege se pedepsească pe hoedineni. Au și primit Mihai Vodă sfatul, măcar cât de cumplit era, ce au fost minune. Iară acum prinții și generării cei creștini (în margine se înseamnă că Basta se înțelege), nu lucră, cum au lucrat Mihai Vodă, ci fără de leac de lege și dreptate omoară, prind, tae, giăfuesc și întiresc pe nobili, pe cetățeni și pe proști. Drept aceea Mihai Vodă au adunat pe boierii românești și pe sfetnicii ardelenesți în Bălgrad și trimetând se joare mărturiile ce știa vina dărăbanilor, au ținut lege, iară legea au aflat că hoedinenii sunt vinovați și sunt rebelii pentru aceasta, pentru că, de au greșit dărăbanii și hodnogiul lor n-au făcut dreptate hoedinenilor, acestea trebuia se ajungă la Mihai Vodă, în contra hodnogiului și, de nu le-ar fi folosit și Mihai Vodă, atunci ar fi avut cale se facă ce au făcut. Așa curând judecata, după vro câteva zile au trimis 500 de dărăbani români, să tae și să ardă Hoedinul și au ales pe Ștefan Ciachi din Aghireș și Almaș se meargă cu dărăbanii. Dară au Ștefan

Ciachi au altul dintre sftnici au fost înștiințat pe hoedineni mai nainte se aibă grija că toți vor peri. Drept aceea hoedinenii au fugit care încărău au putut fugi, unii la Silagi, alții în Oradea Mare, alții întralte părți, numai 10 sau 12 calici care n-au priceput lucrul, au rămas acasă; pe aceștia i-au tăiat românii și Hoedinul tot l-au ars, numai vro doao curți nobilitărești, în care se mântuise dărăbanii cei rămași, le-au lăsat întregi. Lucrul acesta s-au întâmplat cu trei sau patru septămâni mai nainte de a se învinge Mihai Vodă la Mirăslău.”

După ce s-au înturnat Mihai Vodă din Moldova, în 20 de zile ale lui iulie din anul 1600, ținuse adunare de țeară în Bălgrad, ale cării închieturi le-au întărit în 26 iulie, precum arată diplomatul lui¹⁴⁹. Diplomatul acesta îl poți ceti întreg, în scrisorile mele, ale lui Gheorghe Șincai, cele mari, la anul 1600. Se vorbește întrânsul despre dări pe sama oștilor, despre reducerea iobagilor și a șerbilor, despre gătirea nobililor la război, despre scutița popilor celor românești de la slujbele cu proști, despre a doua însurăciune a preoților celor românești și despre voivodatul țiganilor; care toate s-au orânduit în seimul acela, după obiceiul de atunci, despre care acum a vorbi toți ardelenii ne scârbim, varvarie ca aceasta au fost mai nainte de a stăpâni avgustă Casa Austriei, Ardealul între noi! Ci eu mă întorc la scrisul rescoalei cei asupra lui Mihai Vodă pornite.

Despre rescoala aceasta așa scrie Mico Frenț¹⁵⁰: „Acuma începuse a se vesti la Mihai Vodă lucrul care se așezeasă la apa Nistrului, între Sigismund Batori, Ioann Zamoschi și Eremia Movilă și între ardeleni despre reducerea lui Sigismund în Ardeal; drept aceea Mihai Vodă au chemat pe sftnicii ardeleni cu de-adinsul în Bălgrad, ci acestea s-au adunat la Turda, Cap și cel dintâi în rescoala aceasta au fost Ștefan Ciachi, care strămurând pe nobilii cei în Cluș adunați, pe ungurii cei ce slujea pe plată la Mihai Vodă, cu multe făgăduințe i-au tras la sine și pornind Gheorghe Mico cu Ștefan Tarconii din Țeara Bârsei, s-au împreunat cu oștile de sub Ciachi la Turda, luând puțină simbrie. Întru aceea vezând Ștefan Ciachi și nobilii slăbăciunea oștilor lor pe lângă oștile lui Mihai Vodă, au ajuns la Gheorghe Basta... care plecându-se rugămintei solilor și făcându-i-se milă de Ardeal, n-au întârziat a veni cu câte oști au avut, adică cu 5.000 de nemți și cu 2.000 de călăreți ungurești și s-au împreunat cu oastea țerei la Turda; Mihai Vodă încă n-au zăbăvit, ci în pripă s-au strâns oștile cele cozăcești, sârbești și românești la Sas-Șebeș și au chemat și pe secui la sine, care bucuroși au mers; chemat-au și oștile din Ieneu, Lipova și Logogi, care încă au mers cu căpitanul lor, Andrei Barciai. Dară până ce au așteptat Mihai Vodă să se adune oștile acestea, Gheorghe Basta cu ai noștri, care foarte mare inimă căpătase și pentru ci oastea cea mai tare a lui Mihai Vodă trecuse la ei cu căpitanii Mico și Tarconii și pentru că Basta avea buni călăreți și buni pușcași..., pornind de la Turda, s-au tăbărât la Uioara, lângă Mureș. Drept aceea Mihai Vodă încă au pornit și s-au tăbărât din sus de Aiud, între păduri, aproape de

---

¹⁴⁹ Diploma principis Michaelis, quo confirmat articulos diaetae Carol., die 26 iulii 1600.

¹⁵⁰ Miko Ferentz, l.c.

Mirăslău. Ai noștri agiungând la Mirăslău, Mihai Vodă încă s-au adus oștile între păduri și între Mirăslău și formoase scaramuce s-au făcut de ambe părțile, dară nu de mare folos sau stricare. Basta care ocărnuia toată oastea, pentru aceea lucra așa, ca se înțelegea ce vrea protivnicul și se-i vadă oastea, câtă este. Aci n-au vrut Basta se țină bătae, Mihai Vodă încă nu s-au putut aici bate, pentru că Basta încărcase strâmtoarea de la Mirăslău cu tunuri și cu pușcași pedestri. Drept aceea pricepând Basta ce voise a ști, s-au tras tunurile de pe șanțuri, au aprins Mirăslăul și au întors spatele către protivnic; ci aceasta o au făcut din meșteșugul bătaei, ca se tragă pe protivnic mai la larg și se-l aducă la aceea, ca să-l gonească fără de rând, precum s-au și întâmplat. Pentru că când se gonise oastea lui Basta până la Decea de oastea lui Mihai Vodă, au oprit Basta oastea sa, și dând pept cu oastea lui Mihai Vodă, din pronia și ajutoriul lui Dumnezeu, izbânda au fost a lui Basta, și Mihai Vodă perzând foarte mulți ostași, au fugit. Aci mulți secui nebuni de ai noștri au perit. Așa ș-au luat plata slobozeniei sale, uciderii și fugăririi nobililor! Mihai Vodă după ce au fugit din bătae ș-au strâns oastea cea resipită și mergând la Bălgrad, au scos din prinsoare pe Wolfgang Corniș și l-au tăiat la scaldătoare, de-aici s-au dus la Făgăraș și de-acolo au mers în Țeara Bârsei, unde l-au întâmpinat oștile, care îi venea întru ajutoriu din Valahia și din Moldova.”

Eniedi Pal¹⁵¹ adaogă acestea, scriind; „Pe Mihai Vodă l-au bătut în 18 septembrie (din anul 1600), luni, pe la ameză; după aceea au astrucat trupurile celor tăiați. Un aiudean au făcut răvașul celor tăiați. În groapa cea mai mare s-au astrucat, nu departe de locul bătaei, nouă mii, în cea mai mică, doao mii. Fugind Mihai Vodă în Țeara Bârsei, acolo iarăși i s-au înmulțit oastea, până la 18.000 de ostași. Feciorul lui încă au venit la dânsul. Basta cu ardelenii s-au cărat după dânsul, iară Mihai Vodă au trimis la dânsul de l-au întrebat ce are asupra sa, când și el este credinciosul împăratului nemțesc? Și după multe vorbe s-au întocmit ca Mihai Vodă se domnească în Valahia, se lase Ardealul de tot și, de va rămânea credincios împăratului Rudolf II, că-l vor ajuta asupra polonilor care venea se cuprindă Valahia. Așa Mihai Vodă s-au înturnat în Valahia, iară Ioann Zamoschi, cancelarul Poloniei, din porunca craiului său iarăși l-au bătut, având cancelarul 20.000 de ostași cu sine, și Mihai Vodă fugind prin Ardeal s-au dus la împăratul nemțesc.

După aceasta ardelenii au ținut seim în Lețfalău, în care au orânduit ca se trimită soli la împăratul Rudolf, să-i mulțamească pentru ajutor și se facă o căpâlnă la Mirăslău, în locul acela, unde au fost bătaia, ca trecând cineva pe acolo, totdeauna se mulțamească lui Dumnezeu pentru biruința aceasta; și ungurii se serbeze pururea zioa aceea, în care s-au întâmplat războiul; orânduit-au și aceasta, ca se aducă iarăși înapoi prinț și pe Sigismund Batori, dară așa, ca se fie credincios împăratului nemțesc.”

---

¹⁵¹ Enyedi Pál apud Anon. Carol., în Ms., p. 3.

Adaogă Bod Peter¹⁵² vorbind despre seimul ce s-au ținut în Lețfalău, satul din scaunul Chezdi, în 25 septembrie din anul 1600, și zice: „În seimul din Lețfalău și aceasta au așezat, ca preot românesc din Valahia se nu vină în Ardeal, dară mai ales călugării să se oprească din Ardeal, pentru că acestea au fost spionii lui Mihai Vodă, când au venit pe Ardeal.”

Despre pierderea lui Mihai Vodă în Valahia, Mico Frenț¹⁵³ încă așa scrie: „Zamoschi, cancelarul leșesc, au scos pe Mihai Vodă și din Valahia, punând în locul lui pe Simeon Movilă, iară Mihai Vodă au fugit după fiul său, la Hațeg, de unde au mers în Ineu și de-acolo la împăratul, în Moldova au rămas domn iaraș Eremie Movilă.”

Despre războiul de la Mirăslău mai scrie Anonymul din Bălgrad¹⁵⁴: „La războiul de la Mirăslău, măcar că cu mare îndrăzneală mergea, totuși se îngrozise și Basta și ardelenii, pentru că atunci când au socotit oastea Pancratie Șenniei, numai pușcași 20.000 era în oastea lui Mihai Vodă, cu care acestea rămăsesse dintră nobilii ardeleniști: Pancratie Șenniei, Ștefan Bodoni, Ștefan Becheș, Andrei Barciai și vânzătorul Daniil Zalașdi.”

Anul 1601

Mihail V, domnul muntenesc, care în comun numai Mihai Vodă cel Viteaz se numește, după ce fu părăsit de norocul cel dintâi și învins mai întâiu de Gheorghe Basta și de ardeleni, la Mirăslău, apoi de Ioann Zamoschi, cumnatul lui Sigismund Batori (cum s-au zis la anii trecuți), în Valahia, pe Novac Baba, generariul său cel mai credincios decât Gheorghe Mico și Ștefan Tarconii (secuții cei blăstămați care pururea numai pentru aceea slujesc, ca se înșale pe alții), l-au fost comădat lui Gheorghe Basta, ca se-l primească în slujba împărăției nemțești, și el s-au dus la împăratul Rudolf II ca să se apere de pâriile protivnicilor, mai ales ale lui Basta. Precum arată Spontoni¹⁵⁵, Novac Baba au mers la Gheorghe Basta care se întorsese din Brașău la Cluș, ca se primească slujba cea împărătească. Ci Ștefan Ciachi, vânzătorul lui Mihai Vodă, care, după cum scrie Istvánfi¹⁵⁶: „Biruința de la Mirăslău mai mult din sumeție și nebulie, decât din înțelepciune, ș-o apropia sie și nu lui Basta, râvnind domnia Ardealului, în care lucru nici lui Moisi Secheli, nici lui Ștefan Bocicai, fără numai lui Sigismund Batori vrea se îngăduie, de nou au strâns seim la Cluș și prin oamenii care ținea cu el, întâiu au șârgunit din țeară și pe Ștefan Bocicai și pe Moisi Secheli.” Apoi, după cum scriu Palatius¹⁵⁷, Bulenger¹⁵⁸, Piasețchi¹⁵⁹ și alții mai mulți, au pus pe doamna și

---

¹⁵² Bod Péter az Ujvári János református püspök életében.

¹⁵³ Miko Ferentz, l.c.

¹⁵⁴ Anonym. Carol., în Ms., p. 73.

¹⁵⁵ Spontoni, lib. 6, p. 130.

¹⁵⁶ Istvánfi, lib. 32, p. 756.

¹⁵⁷ Palatius, lib. 47, cap. 2.

¹⁵⁸ Bulengerus, lib. 11, p. 335.

¹⁵⁹ Piasecius ad ann. 1601.

pruncii lui Mihai Vodă la închisoare, în Făgăraș. După aceasta, nu în anul trecut, cum scrie Istvánfi¹⁶⁰, ci în anul de-acum, în luna lui ianuarie, precum arată Enyedi Pál¹⁶¹, Gronzchi¹⁶² și Anonymul din Bălgrad¹⁶³, au făcut Ciachi cu seimul său, tyrănnia cea ne mai auzită pe lume, de au ars de vii, în piațul dușului, pe Novac Baba, generariul cel vestit al lui Mihai Vodă, care mersese, cum am zis mai în sus, se ia slujbă la Basta, și pe un preot sârbesc, anume Șaschi, pe care, după ce i-au fript, i-au scos lângă baștea săbăilor de către Feleac, și acolo au împlântat frigările cu trupurile cele fripte. Mers-au fost Novac Baba la Basta cu 400 de vonici și Basta l-ar fi putut și mântui, de ar fi vrut, dară inima cea rea nu l-au lăsat, drept aceea așa s-au luat și folosul.”

Căci scrie Enyedi Pál¹⁶⁴: „Seimul din Cluș așa au așezat, ca se nu fie mai îndelung sub stăpânirea Neamțului, ci să se supună Turcului. Aci nobilii nu s-au nărăvit la olaltă; drept aceea au prins pe Caspar Cornis. Până când au ținut adunarea aceasta, Sigismund Batori era, aștepta, și eșuia în Moldova, pe cine vor alege prinț, și se făcuse veste că este cu 9.000 de ostași, măcar că nici cu nouă au fost lângă sine, adică nici cu toții nouă. Prins-au atunci și pe Pancratie Șenniei și pe Petru Gheți și pe Petru Husar, băgându-le vină: lui Corniș și lui Șenniei că au fost una cu Mihai Vodă când au venit acesta în Ardeal, iară tuturor, că acești patru bărbați n-au vrut ca să se aducă îndărăpt Sigismund Batori, și pentru reducerea aceasta a lui Sigismund, Basta încă foarte s-au scârbit și s-au supărat. Făgăduit-au ardelenii mare domnie lui Basta, ci Basta nepriimind făgăduințele lor, au eșit din Ardeal, punând mai nainte în Gyerla, pârcălab pe Sifrid Ribis, pentru că, după ce au perdut Mihai Vodă bătaia, la Mirăslău, pârcălabul cel românesc o luase pe picior.” Anonymul din Bălgrad¹⁶⁵ așa scrie: „Albert Deac, Ștefan Ciachi din Almaș, Nicolae Vitez și Ioann Sentpali au fost pricinile de au eșit Basta din Ardeal și s-au rupt ardelenii de către împăratul nemțesc. Acestea au și lucrat de iarăși au redus pe Sigismund Batori în Ardeal. Aceasta așa e de adevărată, cât Albert Deac în public au zis, când au dus la robie pe Pancratie Șenniei și pe Caspar Corniș, că, de nu s-ar fi putut face într-alt typ reducerea lui Sigismund Batori, ar fi sculat pe proști asupra lor. Toate acestea cu ostași le-au isprăvit Albert Deac, Ștefan Ciachi și ceialalți. După acestea au trimis întâiu pe Paul Nagi din Seghedin și Lavrentie Șigmond; apoi pe Nicolae Bogați cu Mihail Vaida; mai pe urmă pe Ștefan Toldi, Ștefan Ciufoș și pe Baltasar Eurdeug (Ordog) în Moldova, ca se reducă pe Sigismund Batori, pe care l-au aflat la Botoșeni, într-o curte, sub pază leșească. Acolo au tăiat o fereastră, au scos pe Sigismund Batori și așa l-au adus în Ardeal, întru întâmpinarea căruia frumoasă oaste au mers din Cluș.” Pentru ce au fost Sigismund Batori sub pază leșească? Au nu pentru aceea, pentru că Ioann Zamoschi vrea se

¹⁶⁰ Istvánfi, lib. 32, p. 755.

¹⁶¹ Enyedi Pál în Ms., p. 4.

¹⁶² Gronzki în Ms. ad h.a.

¹⁶³ Anonymus Carolinensis în Ms., p. 22.

¹⁶⁴ Enyedi Pál în Ms., p. 4 seq.

¹⁶⁵ Anonymus Carol., l.c.

facă prinț Ardealului pe fiul său și nu pe Sigismund? Cum scrie Spontoni¹⁶⁶. Ci eu mă întorc la zisele lui Eniedi Pal care scrie mai încolo, precum urmează:

„Când au adus în Ardeal pe Sigismund Batori și se aduna mare oaste la Cluș împotriva lui Basta care eșise acum în Ungaria să se împreune cu Mihai Vodă, Ribis au dat Gerla lui Sigismund, pentru care” „Sigismund i-au dăruit Uioara de lângă Murăș. După aceea Sigismund au trimis pe Moisi Secheli se pedepsească pe secuii din Ciuc, pentruuciderea cardinalului, pe care i-au și tăiat și jăfuit. Moisi Secheli acesta era vonic sfințit, pe care Ștefan Batori, craiul Poloniei, l-au fost sfințit. Sigismund au strins seim în Cluș, pe a doua zi de Rusali, în care seim au orânduit lucrurile războiului, ce era să-l facă asupra lui Basta. Mulți ostași au adunat Sigismund. Domnul Moldovei, Eremia Movilă încă i-au trimis întru ajutoriu trei mii de curteni.”

Ci Anonymul din Bălgrad¹⁶⁷ scrie așa: „Când se găta Sigismund Batori la război din Silagi asupra lui Basta, i-au venit întru ajutoriu o samă de călăreți și curuți de la Eremia Movilă; mare veste era că ar fi o mie, al cărora povățuitoriu era boierul Urs. Ursul acesta au trebuit se fie fecior de vodă, pentru că era jugănit la nas, pe care și eu însumi l-am văzut.” Merge mai încolo Eniedi Pal și scrie:

„Venit-au și sârbi întru ajutoriu lui Sigismund Batori de la Țeara-de-Jos, dară acestea numai cu giumătate de voe mergea lângă unguri, pentru bătaia de la Mirăslău. Turcul au trimis lui Sigismund doao sute de tătari și buzdugan cu sabie. Mare oaste avea Sigismund, cu care; au trecut prin Silagi la Eriu, dară socotindu-se apoi s-au înturnat la Goroslău. Cu Basta au fost 8.000 de ostași și 2.000 de călăreți ungurești cu sulite. Mihai Vodă au venit de la Dunăre cu 1.300 de haiduci și cu 2.000 de cozaci. La Goroslău s-au lovit laolaltă și nemții au luat tunurile de la oastea lui Sigismund, apoi oastea lui Mihai Vodă au împrăștiat pe ostașii lui Sigismund tăindu-i bărbătește. Sigismund au fugit în Moldova și de-acolo s-au înturnat după aceea curând la Brașău.” Până aici Eniedi Pal, pe scurt, dară destul de chlar. De vrei se știi lucrul mai pe larg, citește pe Iștvanfi¹⁶⁸, pe Gronzchi¹⁶⁹, pe Spontoni¹⁷⁰ și pe Petru de Reva¹⁷¹.

Spontoni¹⁷² și aceasta scrie, că împăratul Rudolf II, când au trimis pe Mihai Vodă întru ajutoriu lui Basta asupra lui Sigismund Batori i-au numerat o sută de mii de taleri, ca să-și strângă oaste. Adaogă. Piasețchi¹⁷³ că Ardealul încă l-au făgăduit lui Mihai Vodă, împăratul, numai să scoată pe Sigismund Batori dintrânsul. Iară Iștvanfi¹⁷⁴ scrie că Ferdinand Gonzaga, commendantul Ungariei, din porunca împăratului au împăcat pe Mihai Vodă cu Basta, chiemându-i pe

---

¹⁶⁶ II cavalier Ciro Spontoni nella Storia di Trannia, lib. 6, p. 126.

¹⁶⁷ Anonym. Carol., în Ms., p. 25.

¹⁶⁸ Istvánfi, lib. 32, p. 756 seqq.

¹⁶⁹ Gronzki, l.c.

¹⁷⁰ Spontoni, lib. 6, p. 150 seqq.

¹⁷¹ Petrus de Reva, cent., 6.

¹⁷² Spontoni, l.c.

¹⁷³ Piasecius, l.c.

¹⁷⁴ Istvánfi, l.c.

amândoi la prânz, în Cașovia, mai înainte de a merge ei la bătaia de la Goroslău. Ci împăciuirea aceasta nu mult au ținut, pentru că o scrisoare de la Hevenesî¹⁷⁵ sună așa: „În bătaia de la Goroslău haiducii și sârbii de sub Mihai Vodă au fost luat șeztezeci și doao de steaguri de la ostasii lur Sigismund Batori. Basta au cerut steagurile acestea se le trimită el la împăratul, iară Mihai Vodă, din sfatul banului Mihalcea și al comisului Leca, i-au respuns că fiind luate prin ostașii lui, el vrea se le trimită la împăratul. Iarăș au trimis Basta se-i dea steagurile, pentru că lui i-au fost încredințat tot războiul și se cuvine ca din mâinile lui se meargă steagurile la împăratul; și Mihai Vodă iarăși nu i le-au dat, ci după aceea gândindu-se i le-au trimis prin Thoma Capreoli și prin Aloisie Radibrad. Pentru lucrul acesta Basta s-au mâniat foarte pe Mihai Vodă. Mai pe urmă când au ajuns la Turda, au cerut Mihai Vodă trei sute de valloni de la Basta, cu care se meargă la Făgăraș, se-și aducă muierea și pruncii de-acolo, și Basta i-au fâgăduit. Vallonii s-au și gătit sâmbătă ca se pornească duminică, pentru că toată oastea lui Mihai Vodă se împrăstiase prin țeară. Dimineța căpitanul vallonilor cu ai săi au mers la cortul lui Mihai Vodă. Mihai Vodă i-au eșit înainte, și pentru ca se-i facă cinste l-au mânat se între întâiu în cort, ci căpitanul n-au vrut se facă aceasta, drept aceea au mers întâiu Mihai Vodă și tocmai când intră în cort, căpitanul așa l-au străpuns cu o alabardă prin spate, de au eșit vârful alabardei de o palmă de ceaia parte: alt vallon întru aceea l-au împușcat și apoi i-au tăiat capul. Perit-au atunci dintre cei ce era cu Mihai Vodă până în 16 bărbați.”

Acestea, care le-am scris aici din Hevenesî, despre moartea lui Mihai Vodă celui Viteaz, sunt culese din rostul românilor, celor ce au fost cu Mihai Vodă, pentru că scrie la început: „Uciderea lui Mihai Vodă cea din anul 1601 (18 zile ale lui avgust așa o spun românii”. Drept aceea spunerea aceasta cu mult mai adevărată trebuie se fie, decât minciunile ce le-au scornit Gheorghe Basta cu părtenii lui, care minciuni lezne le-au primit scriitorii cei ce pătimise câte ceva de la ostașii lui Mihai Vodă, după obiceiul vremilor de resmiriță, neștiind ce vor se pățească întru avvenire de la Basta și de la ostașii lui. Așadară minciună este că Mihai Vodă s-au omorât pentru că s-au înțeleș cu turcii asupra împăratului Rudolf II, căci s-au omorât numai din pizmă, pentru vitejia lui, la care n-au putut agiunge Basta, precum mărturisește Borșai Pal¹⁷⁶, așa scriind: „Mihai Vodă și Gheorghe Basta după biruința de la Gorăslău (ce au fost în trei zile ale lui avgust din anul 1601), au mers se cuprindă Ardealul pe sama împăratului Rudolf, ci Basta cel fără de Dumnezeu, făcu să se omoară Mihai Vodă fără de leac de vină, numai din pizmă și se piardă pe prințul cel viteaz, de care se temea și împăratul turcesc. Înțelegând aceasta Sigismund Batori s-au bucurat dinpreună cu toată Țeara Ardealului și Batori iarăși au venit în Ardeal și țeara toată au stătut lângă dânsul și s-au tăbărât cu el. Iară Basta cel fără de Dumnezeu au ars prin oamenii săi Ardealul, l-au prădat, l-au robit și partea cea mai mare cu cetățile o au tras la împăratul.”

---

¹⁷⁵ Manuscriptum apud Hevenesî, tom. 68, p. 101.

¹⁷⁶ Borsai Pál în ms. Chronico Hung. ad h.a.

Vezi! Cum scrie ungurul cel adevărat, Borșai Pal care numai înșălat de alții au greșit în istoria sa, nu cum au scris Anonymul din Bălgrad¹⁷⁷, zicând: „Și ca și de la noi care atunci năcăjeam în Sibiiu, se aibă ceva cinste, i-am făcut versurile acestea lui Mihai Vodă, se i le pună pe mormânt:

*«Hic jacet ille ferus, latro merus et Nero verus,
Canis atrox Dacus, scelerum lacus, ille Valachus!
Hac qui transibis, bis terque cacabis et ibis.»
Ast ego respondens indigno nomine dico:
Quisquis is es, taceas et meliora sape;
Nam fuit hic heros, qualem non protulit aetas,
Nec feret; huic flores florida spargat humus.
Tu qui ferre virum non vis, Anonyme! Linge
Merdam ejus, tibi quae semper in ore fuit.
Sic etenim disces, quae sunt dignissima scriptu,
Et quid dicendum, quaeque tacenda tibi,*

pentru că istoricilor nu se cuvine a scrie alta, fără numai întâmplările, precum au fost, în care treaptă foarte au greșit Spontoni tălianul, prietenul lui Basta și mai vârtos ungurii care încă nu gustase dulceața lui Basta, ale căruia fapte de-aici înainte cu mult mai amare au fost de cât ale lui Mihai Vodă. Nu te mira, așadară, de au pus Mihai Vodă steag în locul, în care au fost înfiptă frigerea cu trupul cel fript al generariului său, Novac Baba; nu te mira că au aprins Turda, unde se sfătuiseră ardelenii asupra lui; nu te mira că sârbii așa de cumplit au lucrat asupra ardelenilor pentru frigerea de vii a lui Novac și a preotului Șașchi, precum scrie Anonymul din Bălgrad¹⁷⁸, ci judecă, oare n-au avut și Mihai Vodă și sârbii cădință de a se izbândi? Și gândește, de ți s-ar fi fost ție făcut acestea ce făcuse lui Mihai Vodă și ostașilor lui, oare nu ai fi făcut tu cu mult mai cumplite asupra dușmanilor tăi? Care, de le vei socoti bine și deamăruntul, vei pricepe că Gheorghe Basta au fost un om tocmai de nimica. Ce și din batjocura, care o au făcut lui Mihai Vodă, după ce l-au omorât, încă poți culege. Pentru că, după cum scriu toți istoricii cei mai sus aduși, capul i l-au pus pe o mortăciune de cal și așa l-au ținut vreo câțva timp, iară de pe trup i-au tăiat sfâșii, apoi l-au dat unor sârbi să-l îngroape. Nu așa au lucrat Mihai Vodă cu capul și trupul cardinalului Andrei Batori, cum s-au văzut la anul 1599, de-unde poți culege care au avut mai bună creștere, Mihai Vodă au Basta? Ce are dară preavestitul Enghel¹⁷⁹ de aruncă creșterea lui Mihai Vodă? Căci almintrelea, că-l laudă, nu greșește.

Spontoni¹⁸⁰ scrie că capul lui Mihai Vodă s-au trimis în Valahia de Basta, ca se creadă boierii din ținutul Craiovei, pe care nu-i supusese și Simeon Movilă vre

---

¹⁷⁷ Anonym. Carol., p. 70.

¹⁷⁸ Idem Anonym. Carol., p. 68 seq.

¹⁷⁹ Engel în Recent. Hist. Val., part. I, p. 268.

¹⁸⁰ Spontoni, lib. 7, p. 172.

odată, și se-și aleagă alt domn; și că, cu prilejul acesta, l-au commândat pe Marco, feciorul lui Petru IV Cercel, despre care am vorbit și la anul 1591, ca se-l aleagă domn, ci boierii nu l-au priimit, pentru că era tiner, numai de 18 ani. Mai multe scriu avtorii mai sus numiți despre Mihai Vodă cel Viteaz sau Mihail V, domnul muntenesc, care le poți ceti la dânșii, căci eu trec la lucrurile ce s-au făcut în Valahia tot întru acesta timp.

Arătat-am la anul trecut, că Ioann Zamoschi, cancelarul Poloniei, au fost alungat pe Mihai Vodă din Valahia-cea-Mare, ci în Valahia-cea-Mică, adică în banatul Craiovei n-au intrat, pentru că acolo au ținut Mihail V sau Mihai Vodă cel Viteaz oștile sale, până când s-au omorât, prin viclenșugul lui Basta, precum bine scrie Spontoni¹⁸¹, dară rău face că și ținerea oștilor acestora încă o tâlcuiește în rea parte, numai ca se poată acoperi nelegiuirea lui Basta. Drept aceea jafurile despre care scrie Anonymul românesc¹⁸², că le-au făcut Simeon Movilă, numai în Valahia-cea-Mare le-au făcut, și nu pentru alta, fără numai pentru că nu avea nădejde de a putea domni în Valahia, mai vârtos înțelegând că Mihai Vodă cel Viteaz s-au înturnat de la împăratul nemțesc și au biruit și pe Sigismund Batori la Goroslău. Nu bine scrie așadară Anonymul nostru, că „Auzind de moartea lui Mihai Vodă, Simeon Movilă Vodă au venit cu leșii și cu moldovenii și prădând țeara, pe boieri și mânăștirile, s-au făcut domn” pentru că domn, cum am zis, se făcuse în anul trecut. Ci apoi bine scrie, zicând; „Iară trei frați Buzesti vezând atâta pradă a țerei, s-au rădicat cu oștile Craiovei și au scos pe Simeon Vodă din domnie.” Pentru că și preavestitul Enghel așa scrie¹⁸³ din Filștîh: „Nefiind de față Mihai Vodă, Simeon Movilă cu moldovenii și cu polonii, cu care venise în Valahia, foarte au prădat țeara. Iară frații Buzești s-au rădicat asupra lui cu oștile de la Craiova, dară Simeon n-au cutezat a-i aștepta, ci au fugit în Moldova. Buzeștii s-au cărat după el și i-au ajuns oștile dincoace de Focșani, la un râu; aici au tăiat pe mulți dintre ostașii lui Simeon și au luat înapoi tot, cât prădase din Valahia; de-aici Buzeștii s-au înturnat cu mare dobândă, și râul lângă care au bătut pe ostașii lui Simeon Movilă, l-au numit Căcata. Tocma în timpul, în care s-au întâmplat aceasta, au nimerit și boierii aceia din Ardeal, la Căneni, care slujise pe Mihai Vodă până la moartea lui, cu tabăra ce mai rămăsese, și s-au tăbărât la satul Cârștinești, lângă Argeș, la care au venit și Buzeștii și s-au sfătuit se-și aleagă domn ca acela, sub care să se odihnească țeara și, cu ajutoriul lui Dumnezeu, au ales pe Șerban, feciorul Radului, nepotul lui Basarab Vodă, din familia lui Basarab celui Bătrân, pe care cu triumf l-au dus în scaunul țerei, la Târgovești.”

Șerban acesta, atunci când s-au rădicat domn Valahiei, s-a numit Radul (care, în șirul domnilor muntenești, după cum am scris eu șireaoa, este Radul al zecelea), cum bine înseamnă Wolfgang Bethlen¹⁸⁴, pentru că și el se iscălește *Ioann Radul*, în cartea, care o au scris lui Moisi Secheli, în 11 iunie din anul 1603, cum

¹⁸¹ Spontoni, lib. 7, p. 171.

¹⁸² Anonimus/Valachicus în MS. cap. 44.

¹⁸³ Engel, l.c., p. 268 seq.

¹⁸⁴ Volfg. Bethlen, V, p. 175.

vom vedea acolo; nici greșește Betlen, când zice că țeara au fost trei și mai multe luni fără de domn, după moartea lui Mihai Vodă celui Viteaz, și atunci au pus Basta pe Radul X, pentru că așa zice și cartea boierilor muntenești către Moisi Secheli, care o voi aduce la anul 1603. Spontoni¹⁸⁵ bine osebește pe Radul X, care și Șerban Basarab se numește de alți istorici, de Radul XI, feciorul lui Mihail IV sau Mihnea Turcul care i-au urmat în anul 1611.

Ce scrie preavestitul Enghel¹⁸⁶ despre Chevenhiller, adică că zice că Basta, după uciderea lui Mihai Vodă, au comandat muntenilor domn pe Marco, feciorul lui Petru IV Cercel, adică pe nepotul din frate al lui Mihai Vodă, dară boierii nu l-au primit, ci dintâi au vrut să pună domn pe Stoiza sau Staicul, apoi nepriimind acesta domnia, așa au pus domn pe Radul X, nu smintește Chevenhiller, pentru că și Spontoni așa scrie mai nainte. Dară smintește preavestitul Enghel¹⁸⁷ așa scriind: „Despre familia lui Mihai Vodă știm, cum se va zice în istoria Moldovei, că Florica și Petrașco s-au robit de tătari. Carra iarăși amestecă timpul când zice că Petru, feciorul lui Mihai Vodă, au călătorit la Beci ca se ceară domnia muntenească și să se jăluiască pentru uciderea tătâne-său, dară acolo nimica au isprăvit și de năcaz și mișălătate au murit... Și aceea tocmai nu e adevărată, ce scrie el dinpreună cu Cantemir, că Ancuța, fata lui Șerban (a Radului X), au fost muierea lui Petrașco. Adevărul este că Șerban au luat pe Ancuța, fata lui Mihai Vodă, și așa Șerban au fost ginere lui Mihai Vodă. „Zis-am că smintește preavestitul Enghel, pentru că zice o scrisoare de la Hevenesi¹⁸⁸: „Ce au dat doamna lui Mihai Vodă lui Menhard Bogati ca se i le țină, sunt acestea; trei mintei cu scofiu de aur și căptușite cu soboli, un asturcan foarte formos înșălat, înfrânat cu sersamuri ținuite cu petri scumpe, care cal l-au dat după aceea Bogati lui Ladislav Giulafi, un lanț de aur ce plătea o mie de galbeni, o bătă foarte frumoasă ce o cumpărase Mihai Vodă din Țarigrad cu o mie de florinți nemțești. Pentru întoarcerea acestora trimesese Petrașco, feciorul lui Mihai Vodă, poruncă împărătească în Ardeal, asupra lui Menhard Bogati, ca prin commissariul Craușeneg se le poată dobândi. Ci Bogati au dăruit pe Craușeneg cu cupe și scafe de argint și orbindu-l cu darurile, nimica au întors lui Petrașco. „Iată! că Petrașco n-au fost robit de tătari, cum scrie Enghel, ci au mers la Beci. Șerban sau Radul X încă n-au putut fi ginere lui Mihai Vodă, măcar că cu Enghel ține și Anonymus al nostru¹⁸⁹, pentru că nu se citește să fi avut Mihai Vodă mai multe fete decât pe singură Florica, pe care au vrut să o mărite după nepotu-său, Marco, și se-i dea zestre Valahia, de este adevărat ce scrie Spontoni¹⁹⁰; remâne așadară că nu greșește Carra și direct are Dimitrie Cantemir¹⁹¹ când scriu că Ancuța, muierea lui Petrașco, au fost fata Radului X, cum se va mai zice și la anul 1690. Sigismund Batori după ce au perdut bătaia cea din

---

¹⁸⁵ Spontoni, lib. 8, p. 188.

¹⁸⁶ Engel, l.c., p. 269.

¹⁸⁷ Idem Engel, l.c., p. 27.

¹⁸⁸ Ms. apud Hevenesi, tom. 68 p. 101.

¹⁸⁹ Anonym. Valachicus, l.c.

¹⁹⁰ Spontoui, lib. 7, p. 161.

¹⁹¹ Cantemir în Hist. Osm. regni, lib. 4, cap. 2, nro. 16.

3 zile ale lui avgust 1601, de la Goroslău, și au fugit în Moldova, nu mult au zăbăvit și luând trei bași turcești cu sine au venit la Brașău, în luna lui septemvrie, pentru că scrie Anonymul din Bălgrad¹⁹²: „Sigismund Batori venind în Brașău, fără de știrea și voia țerei ș-au legat îmblăcii pe-ascuns de nemți, în care treabă au pus mișlocitoriu pe iezuvitul Antonie Mariet. Acesta au tras în partea lui Sigismund pe Ștefan Ciachi, Nicolae Bogați și pe vro câțiva nobili. Iară Sigismund, ca mai lezne se-și dobândească scopul, cu puterea turcească și tătarească au strâmtorit afară din Ardeal pe Gheorghe Basta care s-au tras și s-au șanțuit pe iarnă lângă Dej; dară întru aceea în toate se înțelegea cu Sigismund. Sigismund ca se amăgească pe turci și pe tătari că el nu are vreun amestec cu nemții, după ce au trecut vremea cea bună, de doao luni după Sânmihaiu, la începutul lui dechemvrie, când știia că nu se vor putea bate oștile de frig, au încungiurat și au început a bate Clușul, care drept aceea o au făcut, căci nădejduia că prin mișlocirea lui Basta va dobândi de la împăratul Rudolf II ca iarăși se remână prinț Ardealului, pentru aceea nici el se scula pe Basta, nici Basta pe el. După ce au zăbăvit Sigismund, sub Cluș, zece zile cu turcii, cu tătarii, cu secuii și cu ungurii, au ars oștezele și într-o duminică dimineața... s-au întors de la Cluș și Basta a treia zi au mers în Cluș, iară Sigismund înturnându-se în Bălgrad cu toate oștile și înțelegându-se cu Basta, pe doi bași i-au slobozit acasă, numai pe Bec-bașa l-au ținut la sine. În Bălgrad nu îndelung au zăbăvit Sigismund, ci s-au dus cu lăcașul în Deva, de-unde la sfârșitul lui ianuarie din anul 1602, s-au mutat în Brașău.”

---

¹⁹² Anonymus Carol., p. 58.

Tom III

[Unirea cu Biserica Romei]

Anul 1697

(...)

Despre unirea românilor din Ardeal, zice *Ortul fi progressul neamurilor din Dacia*¹⁹³: „Adunându-se săbor în luna lui februarie din anul 1697, mitropolitul Theofil la atâta au adus lucrul, de în luna lui martie din acelaș an, unirea cu Beserica Romei de toți s-au priimit prin mărturisirea aceasta:

„Noi, Theofil, din mila lui Dumnezeu episcopul Besericei românești din Ardeal și din părțile Ungariei lui împreunate, și tot clerul aceiași beserici, lăsăm pomenire cu scrisoarea aceasta, tuturor căroră se cuvine, cum că în trecuta luna a lui februarie când am avut săbor mare în Bălgrad, cu o inimă am așezat se ne întoarcem în sânul maicei Besericei Romano-catholicești și iarăși se ne unim cu dânsa, toate acelea priimindu-le, mărturisindu-le și crezându-le, câte le primește, le mărturisește și le crede dânsa. Și mai întâiu mărturisim acele patru puncturi în care până acum ne-am împărechiat:

1. Cunoaștem că patriarhul Romei este cap văzut a toată beserica lui Hs. care peste toată lumea este lătită.

2. Mărturisim cum că afară de ceriu, scaunul celor fericiți și afară de iad, temnița celor osândiți, al treilea loc este, în care sufletele cele ce încă nu sunt curățite se țin și se curățesc.

3. Nu ne îndoim cum că pânea azimă este destulă materie a Cinei Domnului și a jirtvei din s. liturghie.

4. Credem că Duhul S. care este a treia față în Troiță, de la Tatăl și de la Fiiul purcede. Și priimim, mărturisim și credem toate celeaialte, care s. Romano-catholica Beserica le primește, le mărturisește și le crede.”

Dinprotivă după această mărturisire a credinței, trei lucruri au cerut de la chesaro-crăiasca maestatea sa:

„1. Ca pe preoții și călugării cei de legea grecească se-i facă părtași aceloraș privilegiuri și cădințe cu care se folosesc nu numai preoții Romano-catholici, ci și arrianii sau unitarii, luteranii și calvinii,

2. Ca în fieștecare sat, în care este preot, beserica se aibă casă preotească, ca parohul se nu lăcuească în casă streină.

3. Ca toată cârma și rânduiala preoților se fie pe lângă episcop și nici de cum pe lângă mireni, precum au fost până acum.”

---

¹⁹³ Ortus et progressus variarum in Dacia gentium, p. 7 seqq.

După care așa s-au iscălit:

„Noi, zicem, cei mai sus numiți, episcopul Theofil și tot clerul, acestea prea cu umilință le cerem de la preanaltă chesaro-crăiască maestatea sa acum, și la cele mai sus zise puncturi ne legăm înaintea cinstului părintelui Pavel Baranii, plebanului besericei romano-catholice din Bălgrad, întru a căruia lucru credință și întărire, cu mâna noastră ne-am iscălit și cu pecetea episcopescă și cu a săborului am întărit. Dat în Bălgrad, în anul 1697, zile 21 ale lui martie. Theofil episcopul și tot clerul.”

Aceasta au fost începerea unirei românilor din Ardeal și din părțile Ungariei lui împreunate, despre care Betlen Micloș¹⁹⁴ încă scrie precum urmează: „Atunci, în anul 1697, noi trei inși (adică Gheorghe Banfi, guvernatorul, Ștefan Apor și Nicolae Betlen) eram în Vienna sau Beci și odineoară, fiind în conferenția, Chinschi luă înainte instanția statului catholicesc, în care punctul cel dintâi suna despre unirea aceasta. Este scrisă între cărțile mele copia instanției aceia și a rezoluției, ce s-au scris pe dânsa. Noi amândoi, eu și guvernatorul, ziserăm că noi nici de vestea instanției aceia am auzit și, precum vedem, este împotriva celor trei religii din Ardeal, și mai vârtos împotriva religiei calvinești, ale căria noi numai mădulări suntem, măcar că suntem cei mai de frunte pentru că în religie nu este guvernator nici cancellariu; drept aceea că noi nu putem grăi la aceea ș.c. Zise Chinschi: „Nu grăiți ca calvini, ci grăiți ca consiliari împărătești ș.c.”; noi destul am tudumănit și instanție încă am dat împăratului în contra instanției aceia, dară nimica am isprăvit, că rezoluția tot s-au dat. Dintru acestea poți culege cât s-au nevoit dușmanii spre stricarea neamului românesc, dară la anii viitori și mai chiar o vei vedea aceasta. Iezuviții încă așa lucra pentru folosul românilor, ca ei apoi se oblăduescă peste români, cum și aceasta o voi arăta la anii următori. Drept aceea n-au și numit pater Baranii, care au făcut mărturisirea credinței cea mai sus adusă, pe Theofil mitropolit, cum era, ci numai episcop.

(Gheorghe Șincai. *Opere. Vol. 1–3. Hronica Românilor*. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și Note de Manuela Neagoie. București, Editura pentru literatură, 1967. *Vol. 1*: p. 9–14; 48–50; 469–473; 4934–499. *Vol. 2*: p. 49–51; 67–74; 143–146; 181–184; 367–385. *Vol. 3*, p. 234–235).

---

¹⁹⁴ Bethlen Miklos a Maga életében ad ann. 1697.

Note

- a. Îndoiala lui Șincai a fost confirmată de cercetările ulterioare. Luptele cu dacii nu s-au dat pe Câmpia Turzii, ci până la Sarmisegetuza, pe un aliniament care urmează drumul de la Porțile de Fier-Sarmisegetuza.
- b. Matei Corvin pretindea că se trage dintr-o familie română. Genealogia aceasta fusese stabilită la vremea domniei lui și într-o epocă în care genealogiile cele mai neverosimile erau alcătuite de „savani” întreținuți de curțile regale și princiare. Așa cum arată documentele și mărturisirile contemporane, Matei Corvin era de origine română, dintr-o familie de nobili mărunți din Hațeg. Stârpirea dacilor de către romani este un argument, pentru unii din reprezentanții Școlii Ardelene, în demonstrarea purității romane a poporului român.
- c. Relatarea lui Dlugosz despre Ștefan și luptele dintre fiii săi este foarte interesantă, și problema interpretării ei este una dintre cele mai dificile din istoria Moldovei. Data pe care o propune Dlugosz și pe care Șincai o acceptă în legătură cu evenimentele relatate este aceea de 1359. Este știut și sunt documente precise pentru acest an că în Moldova domnea atunci Bogdan I, întemeietorul Moldovei. Interpretările moderne plasează evenimentele furnizate de cronica lui Dlugosz în anii care au urmat morții lui Lațcu, fiul lui Bogdan, deci după 1373.
- d. O parte dintre nobilii transilvăneni care se răsculară împotriva lui Matei Corvin au fugit în Moldova. O cauză a campaniei din anul 1467 o constituie faptul că Ștefan sprijinise răscoala și promise la curtea sa pe nobilii fugiți din Transilvania.
- e. Interpretarea scrisorii regelui Matei este bună, așa cum o face Șincai. Pretențiile de suzeranitate pe care le formulează Matei Corvin asupra Moldovei își află justificare mai înainte de întemeierea Moldovei. Regii unguri și-au luat titlul de regi ai cumanilor mai înainte de anul 1239 datorită cuceririlor făcute de cavalerii teutoni între anii 1211–1225. Din pricina tătarilor, cumanii au părăsit Moldova și li s-a îngăduit să se așeze în Ungaria în 1239. Șincai, pentru a demonstra că ungurii n-au stăpânit niciodată, efectiv, Moldova sau Țara Românească, încearcă să ne convingă că numai după această dată (1239) regii unguri și-au luat titlul și de regi ai cumanilor. În secolul al XIV-lea ungurii poartă lupte cu tătarii pe teritoriul Moldovei, și la mijlocul secolului, cu sprijinul românilor maramureșeni, de sub conducerea lui Dragoș Vodă, se pune problema întemeierii unei țări la răsărit de Carpați. Primii domni ai Moldovei sunt feudali supuși Coroanei maghiare, și numai cu Bogdan I se câștigă independența față de Ungaria. Pentru a face față încercărilor

- ungurești de subordonare a Moldovei, voievozii moldoveni vor accepta suzeranitatea regilor poloni. Până în vremea lui Iancu de Hunedoara regii unguri n-au putut să se amestece în treburile Moldovei. În timpul acestuia, așa cum s-a văzut mai înainte, unii domni moldoveni au venit în scaunul Moldovei cu sprijinul său. De o stăpânire a Moldovei nu poate fi vorba și Șincai are dreptate atunci când spune că Iancu de Hunedoara „fără numai cât au ajutat pe vro câțiva da ș-au apărât cădințele lor”.
- f. După tradiție, pe care Ureche a consemnat-o în Letopisețul său, Bogdan cel Orb a închinat țara turcilor după sfatul lui Ștefan cel Mare. Ni se spune că logofătul Tăutu a mers la Constantinopol ca să trateze condițiile acestei subordonări. De bucurie, sultanul, după ce l-a primit cu cinste pe logofăt, căruia i-a dat cafea, pe care logofătul a băut-o ca pe vin, i-a întors banii tributului, cu care bani Tăutu a ridicat biserica de la Bălinești. În realitate, în afara haraciului pe care-l plătea Moldova anual, și în afară de faptul că a fost trimisă o solie care să înștiințeze pe sultan de moartea lui Ștefan și urcarea lui Bogdan în scaun, n-a avut loc nicio închinare a Moldovei față de Imperiul Otoman.
- g. Dimitrie Cantemir consideră că Moldova s-a supus Porții în anul 1511. Față de Ureche, el se apropie mai mult de adevăr, pentru că în anul 1512 are loc o înțelegere între Bogdan cel Orb și Selim, sultanul turc.
- h. E vorba de ungurii care au mers cu Mihai să cucerească Moldova. Șederea lor acolo coincide cu durata campaniei și timpul cât a stat Mihai Viteazul în Moldova. Boierii moldoveni au cerut lui Mihai să le dea domn pe fiul său Nicolae-Pătrașcu, dar a fost trimis ca domn Marcu Vodă, fiul lui Petru Cercel.
- i. Uciderea lui Mihai Viteazul a avut loc la 19 august 1601.
- j. În momentul în care Buzeștii au aflat că vine Mihai Viteazul, s-au ridicat și l-au alungat pe Simion Movilă. Cu boierii și oastea lui Mihai, care veneau din Transilvania, Buzeștii au ales ca domn pe Radu Șerban. În octombrie 1601, Simion Movilă vine și-l alungă pe Radu Șerban. Abia în iulie 1602 reușește Radu Șerban să-l alunge pe Simion Movilă și să ocupe tronul până în anul 1611. Între timp, turcii încercaseră, fără să reușească, să pună domn pe Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul.
- k. Mihai Viteazul a avut doi copii, pe Nicolae Pătrașcu și pe Florica. Nicolae Pătrașcu s-a căsătorit cu Ancuța, fata lui Radu Șerban, iar Florica s-a măritat în 1603 cu Preda Postelnicul.

Elementa linguae daco-romane sive valachicae,

Composita al Samuele Klein de Szad. Ord. S. Basilii M în Collegio graeci ritus catholicosum Vindolonensi ad. S. Barbaram ephemero locupletata vero, et în hunc ordinem redacta a Giorgio Gabriele Sinkai ejusdem ordinis AALL Phil. Et ss Th. D. Vindoloniae, Typ Josephi Nob. De Kurzbok, 1780.

GHEORGHE GAVRIL ȘINCAI [DOREȘTE CA] CINSTITULUI
CITITOR DOMNUL SĂ-I DEA SĂNĂTATE

Sunt șaptesprezece secole de când Traian, după ce a învins pe Decebal, a adus coloniști* în Dacia lipsită de locuitori¹. Cei care sunt familiarizați cât de puțin în istorie vor înțelege ușor la câte și cât de mari schimbări au fost expuși, de atunci, aici [în Dacia] urmașii romanilor. Căci mai întâi, în timpul domniei lui Gallienus, au fost subjuogați de goți, apoi de gepizi, mai târziu de bulgari sau de alți barbari nordici, după cum adevăresc în afară de Iornandes² alți șase sute de istorici, parte anteriori lui, parte posteriori, ale căror dovezi mai de seamă le-a adunat acum câțiva ani foarte învățatul Samuil Micu în lucrarea sa manuscris despre *Originea daco-românilor*; însă mai multe am adunat eu în colecția mea în tot timpul celor cinci ani ce i-am petrecut la Roma în preavestitul Colegiu urban De propaganda fide [= de propagare a credinței].

Cine se poate îndoi că în asemenea servitute limba latină a strămoșilor noștri s-a corupt [– s-a schimbat] foarte mult, dar că s-a corupt cum este acum, ar susține greșit cineva. Căci se știe din scriitorii faptelor daco-romanilor și îndeosebi din *Cronica în manuscris* a lui Miron Costin**, logofătul Principatului Moldovei³, pe care nu de mult ne-a dat-o pentru a o citi preaeruditul și preaînvățatul domn Francisc Iosif Sulzer, precum și din *Descrierea Moldovei* de prealuminatul domn Dimitrie Cantemir, fost odinioară domn și principe în acea provincie, că atunci au căzut strămoșii noștri în barbaria [= decăderea limbii] în care suntem acum, când

---

¹ Să fie văzut Dion în Traian, FI, Vopiscus în Aurelian, Sextus Rufus în Breviarul lucrurilor romane, Orosius, Eutropius etc.

² Despre lucrurile geților.

³ În Alexandru, I, cap. 18, § 5.

au început, din nefericire, a introduce în oficierea celor sfinte limba scrisă a slavilor sau (dacă mai vrei) a illirilor în vremea Conciliului de la Florența. Aceasta s-a făcut, spune preluminatul autor, ca să facă voia mitropolitului cetății Achridei [Ohrida] din Bulgaria, care, îndemnat (precum se crede) de Marcu din Efes, cugeta ca în acest fel să închidă alor noștri orice cale spre sfânta unire cu biserica romană.

Se temeau adică acești doi schismatici ca nu cumva, dacă daco-romanii precum mai înainte⁴ așa și de aici încolo vor oficia cele sfinte în limba lor, italo-romanii să o învețe fără multă greutate, din cauza mării asemănări cu aceasta, și nu cumva să tipărească cărți cu care poporul nostru mai ușor poate fi adus să îmbrățișeze unirea. De aceea susnumitul mitropolit bulgar a pus în mișcare totul*** ca să atragă pe daco-romani la părerea sa.

Nici nu l-a înșelat speranța. Căci într-adevăr Alexandru I, domnul Moldovei și principe, i-a făcut pe voie și a poruncit ca limba slavo-illirică să se folosească în cele sfinte în întreg principatul său. Exemplul acestuia l-au urmat apoi și alți domnitori ai daco-romanilor, deși cu îndoită pagubă a națiunii întregi, anume cu despărțirea îndelungată de biserica latină și cu cea mai mare stricăciune a propriei lor limbi: din care [pagube] celei dintâi mă rog din inimă ca *Dumnezeu cel de trei ori preabun* să aducă cândva îndreptare; iar celeilalte întrucâtva i s-a și adus îndreptare, căci limba slavă, puțin după aceea, anume după scurgerea unui secol, strămoșii noștri au scos-o din nou, reținând numai literele; de altă parte ne vom sili a-i aduce [vindecare] când se vor anunța școlii românești după modelul celor germane-austriece, din mila preaauguștilor împărați.

De aceea am socotit că trebuie să amintesc aici aceasta ca nu cumva să creadă cineva că noi în întreagă această lucrare nu am avut altceva înaintea ochilor decât să perfecționăm limba noastră. Căci nu ne-am trudit să o perfecționăm, ci numai să arătăm că nu avem alt scop decât să dovedim râvna și iubirea noastră spre folosul obștesc și să dăm ascultare dorințelor elevilor daco-romani din Colegiul grecesc de la „Sf. Barbara”, care, fiind foarte iubitori de știință, nu numai că ne-au cerut de mai de mult să dăm la lumină acest opuscul, ci chiar ne-au ajutat în multe. Căroră cu atât mai bucuroși le-am făcut pe voie, cu cât cu mult mai înainte am prevăzut că mulți oameni de diferite condiții și stări vor trage foarte mult folos din această lucrare a noastră.

---

⁴ Că daco-romanii încă chiar de la primirea credinței creștine, adică din secolul al II-lea, la sfârșitul căruia a fi fost creștini o dovedește din plin Tertullianus în Cartea contra iudeilor, s-au servit în cele sfinte fără întrerupere până în secolul al XV-lea, de limba lor maternă, voi arăta în Istoria pe care m-am hotărât a o compune despre faptele strămoșilor noștri; aici amintesc numai că preavestitul bărbat, părintele Le Quien, în Orientul său creștin, nu s-ar fi mirat că a întâlnit numele mai multor episcopi ai Daciei și diferite semnături latinești dacă ar fi știut că aceștia au fost și după origine și după limbă romani.

Căci sau că ar face cineva comerț cu daco-romanii sau că ar face o călătorie prin Țara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureș, Ungaria de dincolo de Tisa****, Silvania [= Crișana], Banat, Cuțo-Vlahia, Basarabia, chiar și în Crimeea, va avea nevoie de limba daco-romană înaintea altora, fiindcă nu vei auzi nici una mai des folosită în provinciile enumerate. Dar despre aceasta destul. În sfârșit, cititorule, am să te rog cu tot dinadinsul să nu uiți că această Gramatică este prima care a apărut în limba daco-romană; din care cauză să nu te miri dacă vei afla unele lucruri omise sau greșite, sau ne la locul lor și în mod potrivit spuse.

Datoria noastră va fi de aici încolo să ne dăm silința să adăugăm cele ce vor lipsi din această ediție, greșelile să le îndreptăm și chiar această Gramatică, împreună cu Dicționarul daco-roman pe care (dacă timpul și liniștea nu vor lipsi de a-l scrie) avem de gând a-l scrie, să o ducem la o mai mare perfecțiune și să o facem mai folositoare publicului.

Între timp tu, binevoitorule cititor, această lucrare și osteneală a noastră, oricum ar fi, primește-o cu bunăvoință și fii sănătos.

Note

- * În original *colonia* = colonie.
- ** În original *Constantis Miron*.
- *** În original: a mișcat orice piatră.
- **** Lucrarea fiind scrisă la Viena, prin Ungaria de dincolo de Tisa se înțelege Ungaria din estul Tisei, până la actuala frontieră.

Samuil Micu – Gheorghe Șincai: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea. Cluj-Napoca. Ed. Dacia p. 3–11

Catehismul cel mare

cu întrebări și răspunsuri. Alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normalești a neamului românesc de Gheorghe Gavril Șincai, Directorul și catechetul Școalei celei Normalicești din Blaj și cell.
În Blaj, 1783*

Cuvânt înaintea

După ce s-au îndurat, în anii trecuți, prea înălțatul și de Dumnezeu încoronatul ÎMPĂRATUL nostru, domnul IOSIV II, a porunci crăescului său guberniu, din Marele Prințipat al Ardealului, ca, precum la alte neamuri, așa și la români se se rădicesc școale, în care să se învețe toți pruncii în limba sa a cetii, a scrie, a numera sau aritmetica și învățătura creștinească, ca se poată fieștecarii dintră dânșii fi nu numai buni fii ai patriei sale, ci și adevărați creștini și s-ar fi și rădicat** în anul mai de curând trecut, 1782, școala normalească, în Blaj, a caria director fuiu însuș orânduit de la înălțatul crăescul guberniu, alta nu era înapoi, fără numai se mă apuc se fac și se typăresc cărțile cele poruncite pentru folosul și procopsala numitelor școale. Drept aceea, iată, m-am apucat și am și făcut *Catehismul* acesta, în care, cât mi-au fost cu putință, am cuprins, sau, se zic așa, am strâns și am grămădit, pe scurt, laolaltă toate dogmele și închieturile credinței cei adevărate, toate deregătoriile creștinești și toate obiceiurile Besericei Resaritului, care mi s-au văzut a fi pruncilor (pentru care s-au și făcut această carte) mai de lipsă a le învăța și a le ști; căci, toate a le îmbulzi nu le-am putut, mai vârtos pentru aceea, ca nu cumva facându-se cartea mai mare, prețul încă să i se suie și, dintraceaia, se se nască pricină, pentru care cei seraci, de care mai mulți se află în neamul nostru, decât bogați, se nu ș-o poată cumpăra. În care muncă a mea, m-am sârguit, cât am putut, ca de la cuvintele și vorbele cele tocmai românești, nicicum se nu me abat și depărtez, ci se le aleg, după cum pe unele locuri mai bine vorbesc românește de cât pe altele, precum am și făcut, nu pentru alta ceva, fără numai ca prin normă, prin care, după prea înaltă voie a chesaro-crăescului maiestat trăbue se

se îndrepte toți oamenii, se se îndrepte și se se sporească și limba noastră, precum și a altor neamuri;

Dreptaceaia, tu, care vei ceti cartea aceasta, nu me judeca pentru cuvintele și vorbele care doară ți s-or vedea nouă sau streine, precum au făcut, fac și vor face unii care, în viața lor, nici atâta n-au făcut pentru binele de obște, ci numai au zăcut și au cârtit pe alții pizmuindu-le numele și lauda, care pe dreptate l-au căpătat prin lucrurile cele bune, cele făcute pentru obște, ci, o ia, o citește și, dacă vei afla întrânsa vro sminteală care se fie adevărată, o iartă, aducându-ți aminte că tu încă poți în multe sminti. Fii sănătos.

Note

* În – 8 mic, de 4 foi, 180 p. și 1 foaie pentru errata. Pe verso paginii de titlu se află o „Aprobație” de tipărire, din partea unei comisii eclesiastice de revizori.

** După ce... și s-ar fi fi rădicat... concordanța improprie sintaxei frazei românești evident. Nu este vorba de o construcție românească perimată între timp, ci de un acord al modurilor, în latină, denumit consecutio temporum, prin care, după anumite conjuncții, se pretind anumite moduri, indiferent de felul acțiunii.

(*Școala Ardeleană, vol. 1. Ediție critică note, bibliografie și dosar de Florea Fugariu. București. Editura Minerva, 1983, p. 34–35.*)

Elegia

Nobilului Transilvănean George Șincai din Șinca, Doctor de la Roma în Artele Liberale ale Filosofiei și Sfintei Teologii, emeritul Director al Școalelor Naționale Româno-unite din marele Principat al Transilvaniei, trimisă Autorului Orodiei din Oradea Mare în ziua prăznuirii Sf. Arhanghel Mihail, 1803, de la moșia episcopului Darabant*).

Nu doar prin nume, ca unii, ci mare fiind, o iubite,
Prin poezia latină ș aceea a patriei tale,
Cine sunt eu poate-ntrebi, care, – așa cum făcură și alții,
Îi preamăresc pe cei buni în elegiacul meu cântec?
Și că-ntre ei te salut și pe tine, poetul celebru,
Eu chiar, un necunoscut, nu te miri tu de asta acum?
Eu sunt acela pe-ai cărui părinți odraslitu-i-a *Șinca*:

Elegia

Larii lor stau înșirați în podoabă de ceară străveche.
Muza întâiu în *Sabed* m-a nutrit în studii; pe urmă
Locul părinților mei mi-a fost scump totdeauna, *Șamșudul*.
După aceea doi ani m-a hrănit *Oșorheiul*, de unde
Drumul spre Cluj l-am luat, la școlile lui învățate.
Eu acolo începui să mă-nvăț cu dulceața lui Febus
Și să mă urc pe Parnas, pe culmile lui desfătate.
Iar de la Cluj am luat-o la *Bistrița*, unde cu arta
Lui Cicerone-mi plăcu să cultiv mai departe-a mea minte.
Iară de-acolo plecat-am la *Blaj*, ca să-nvăț tineretul
Vreme de-un an: când acesta s-a scurs mi-a fost dat să văd Roma.
Timp de cinci ani petrecut-am la Roma și-n vremea aceasta
Vrednic de laur fiind, mi s-au dat cele două diplome.
Roma în studii mi-a fost de-ajutor și-i aduc mulțumire,
Căci bibliotecile ei mi-au fost totdeauna deschise.
Din o mulțime de cărți mi-am luat însemnări fără număr.

Stephanus Borgia¹, el, îmi făcu mie binele-acesta
Cu învățații deprins fiind el a-și petrece tot timpul,
Dânșii în preajmă să-mi stea porunci și să-mi fie-ndreptare.
Când m-am întors de la Râm – pe când soțu-mi pleca spre pământul
Patriei lui – eu rămas-am un an, din poruncă, la Viena,
Unde-nvățat-am un an *Metodul*², *Canoanele*, *Dreptul*.,
Ș-am răsfoit manuscrise-o mulțime; de asemeni, acolo
Cărți tipărite-am citit un noian și ziua și noaptea,
Ca să pot scrie frumos istoria Daciei noastre.
Cornides m'a îmboldit ne'ncetat și Garampi și Benkő³.
Toți ocrotire mi-au dat și sprijinul lor fiecare.
Însă mai mult decât toți îmi dădu ajutor Darabantiu⁴,
Marele stăruitor al trimiterii mele la Roma.
Mie, și-n patrie-ntors, el nu mi-a lipsit niciodată:
Chiar și acum, departe de ea, încă-mi dă ocrotire.
Domnului, dar, eu, de aceea, mă rog să-i dea anii lui Nestor
Și-mbelșugate răsplăți în ceruri, târziu, să primească!
Dar... să mă-ntorc iar la patrie, Spune-voi ce binefaceri
Eu am făcut pentru-a Nației mele cultură și cinste.
Iată: scosesem *Gramatica* mea ș-ale mele *Principii*⁵
Ș-Abecedarele două *Normatice* întitulate.
Am desvoltat și *Doctrina lui Christ*⁶ mai pe larg decât fuse
Cartea aceasta lăsată cândva Românilor noștri.
O *Aritmetică* bună lipsea în școlile țării:
M-am ostenit ca s-o fac și pe asta din nou. Dup-aceea,
A trebuit de trei ori să străbat Transilvania toată,
După porunca ce Iosif mi-a dat, Apostolicul Rege.
Și, străbătând-o de trei ori, în școlile noastre române
Multe-am făcut de folos pentru cinstea națiunii ș-a limbii.
Ani doisprezece mereu ostenitu-m'am fără'ncetare
Școlile să le sporesc ș-apoi să le-așez mai temeinic.
După ce îns'am făcut eu aceste-nchinându-le toate

---

¹ Cardinalul Ștefan Borgia, care, în vremea în care Șincai studia la Roma, era secretarul cunoscutei Congregații De Propaganda Fide.

² Metodica (pentru școlile naționale normale).

³ Daniil Cornides și Iosif Benkő, istorici unguri; Garampi, arhiepiscop și nunțiu apostolic la Viena.

⁴ Ignațiu Darabant, episcopul greco-catolic de la Oradea Mare, pe atunci preposit al Mănăstirii Sf. Trinități de la Blaj și vicar general al Episcopului de Făgăraș.

⁵ Principii de gramatică latină (*Prima Principia Latinae Grammatices ad asum Scholarum Valachico-Nationalium... Balasfalvae. . .*, 1783).

⁶ Adică un Catehism.

Binelui obștei, avui de-ndurat suferinți o mulțime.
Ce să mai spun că silit eu am fost să mă las și de studii,
Ba să cultiv cu priceperea mea și ogoare străine⁷!
După ce vai! de pe lume răpit a fost regele Iosif
(Care mă jur că deapururea vrednic era să trăiască)
Mi-au poruncit mai întâiu să nu predau limba germană
Amenințându-mă aspru stăpânii semeți; dup-aceea,
Ei născociră-mpotrivă-mi pricini ce puteau să mă piardă,
Le născociră, dar Cerul prielnic opri mișelia!
Astfel, de-aceste și alte necazuri lovit și din slujba
Ce-o-ndeplinisem⁸ gonit pe nedrept și lipsit de-ocrotire,
M-am apucat să termin Istoria cea începută,
Neisprăvită rămasă din pricina vitregei soarte.
Și, cum aveam eu în țara Ungariei mare speranță
Să răsfoiesc o mulțime de cărți și de vechi manuscrise,
Plec la Oradea, cetatea cu învățăturile-n floare
Care, prielnică, sprijinitori îmi nutrea o mulțime.

Pe-ocrotitorii mei vechi acolo i-am cinstit cum se cade,
M-am închinat cu smerire Stăpânului mare, Ignațiu,
Oaspe, pe urmă, le-am fost Canonicilor greco-catolici,
Cărora cinste le-am dat în casa prietenă mie.
Pe la mai mulți, în sfârșit, am fost eu atuncea pe care
Mi s-a ntâmplat să-i cunosc, din popor sau și din nobilime.
Mulți doar acolo-s în floare, nu numai prin steme de nobili,
Ci și iluștri bărbați în artele zânei Minerve.
Dintre prietenii mei mai de seamă pe *Tertina-l* caut,
*Tertina*⁹, gloria rară a școlii regești, despre care
Îmi ajunsesse un zvon mincinos, care mult mă scârbise,
C'ar fi murit cu doi ani înainte, dar iată c-atuncea
Eu sănătos l-am găsit și-n brațe l-am strâns cu iubire:
Ce bucurie aprinsu-mi-a inima-n pieptul meu vesel!
Tertina, el chiar, cel vrednic să fie cântat și de tine,
O! prea ilustre poet, pe lira-ți Apolliniană!
De la luminile cele-nvățate-ale nației noastre,
Închinăciuni el primi o mulțime din gura mea însăși.
El, cărui Țara ce peste păduri se întinde-i păstrează

---

⁷ Prigonit astfel de dușmani, Șincai se puse sub ocrotirea comitelui Vass de Czege, pe-ai cărui copii el i-a instruit; la aceasta face aluzie expresiunea metaforică din versul acesta.

⁸ Șincai fusese doisprezece ani (1782–1794), la Blaj, director al școalelor naționale din tot Ardealul.

⁹ *Tertina*, profesor și director al Gimnaziului din Oradea Mare.

Nobilu-i nume pe drept în mare cinstire. Dar poate
Vrei tu să știi începutul și ținta vorbirii cu dânsul?
De Revoluție¹⁰ multe-am vorbit noi atunci împreună,
Vorba veni de Frumoasele Studii și despre profesori,
De prețuirea pe care le-o dau străinele nații,
Cât e de grasă răsplata ce-o dau învățaților Rusul
Și Bavarezul, odată c'o stare ș'o soartă mai bună
Și ce mari lucruri pun, încă, la cale Prusacul cu Primul – Consul al
Franciei pentru ca Artele să înflorească!
Îngrijorați, cântărit-am și noua-ne soartă din veacul
Nostru, prin care-așa bine a fost instruit tineretul.
Dar întorcându-ne iarăși la versuri și iarăși la scrieri,
Tu¹¹, mai ales, ne-ai dat nouă prilej să vorbim împreună. Tertina, cum
a văzut că-mi plac poeziile tale,
Datu-mi-a versuri de-a-tale mai multe și vesel, atuncea,
Eu am cetit elegiile'n care pe Pray și pe Valyi¹²
Tu i-ai cântat și Capitolul cel din Cenad laudat-ai.
Ba am cetit și cântarea de jale în care deplâns-ai
Moartea eroului mare Gvadanyi, poetul de frunte.
Și să mă crezi că nici eu n-am putut opri Muza mea însăși
Numelui Tău să nu-i dea o smerită-nchinare și Ție
Să nu se facă, la fel, cunoscută și ea, prin iubirea
Caldă cu care dorește să-ți cânte și ție talentul.
Cum îns-atunci, prin străini, eu n-aveam hârtie nici pană,
Numai decât mi le dete el, Tertina, scumpul prieten,
De amicitia lui învățată e-o glorie mare
Parte să am pentru Tine e-o deosebită onoare.
Zilnic mă duc ca să-l văd în oraș, chiar acasă la dânsul,
Și totdeauna-s primit și cu drag stă de vorbă cu mine.
Mai învățat totdeauna mă'ntorc, săturat de bogata
Învățătură ce-i curge acestui bărbat de pe buze.
Și mi-i de dânsa cu-atâta mai drag, că-mi desvăluie-un suflet
Alb cum e laptele, cum e zăpada din munții Ripheici¹³.
Iară atunci când i-am descoperit că, de mulți ani, eu însumi
Scriu mai pe larg o istorie-a nației noastre române
Și i-am cerut ajutorul pe care putea să mi-l deie
Neprețuita comoară de cărți ale lui, el atuncea

---

¹⁰ E vorba de Marea Revoluție franceză.

¹¹ Nagy Laszló, autorul Orodiaei.

¹² Pray György, istoric, de origine tiroleză (1723–1801), canonic în Oradea la 1790; Valyi Nagy F., filolog și poet ungur (1765–1820).

¹³ Nume dat în antichitate unor munți de la nordul Dunării, aplicat câteodată și Carpaților.

Gata și-n grab-arătat-mi-a multe și multe volume
Rare și nemaivăzute de mine, bogat fiind dânsul
Și în monede și-n cărți și-n feluri de scrieri și chipuri,
Ce bibliotecii lui sunt o strălucitoare podoabă.
Mult m-am mirat că un om adunat-a noianul acesta
De pieritoare-nsemnări despre-a-patriei vremuri trecute.
Toate sunt ele de preț și de-ar fi tuturor cunoscute
Ele de mare folos ar fi pentru mulți. Și pe toate
Prea învățatul stăpân le-a-nchinat bucuros folosinței
Mele, el însuși fiind pentru mine o bibliotecă
Vie, ba deseori el și la masă mă puse cu dânsul,
Dornic fiind să m'ajute cu sfatul cel bun totdeauna.
Eu dar, nevrednicu-i închinător, se cuvine-a-i aduce
Pentru tot binele lui, mulțumiri și, cu gândul cucernic,
Nu mai puțin a-l cinsti, căci pe noi cunoscutei deopotrivă
Dânsul făcutu-ne-a: Ție pe mine și mie pe Tine!
Dalba lumină a numelui său mai strălucitoare
Chiar decât nimbul aprins al lui Febus și împodobită
De bucuriile-adânci ale celor aleși, se cuvine
Și de-a mea liră să fie cântată!

Soartă fericite! Prin darul ceresc ne-ai păstrat pe Tertina,
Ca să ne fie podoabă și nouă și patriei sale.

Dacă prin votul din Lemberg fu vrednică *Zamosciana*¹⁴ Tertina s-o-
mpodobescă prin studii frumoase, de asemeni Vrednică este de gloria unui bărbat
ca acesta Dulcea lui mamă, Oradea Mare. Locașul de Muze,

Care, fiindcă și ție ți-i mamă, i-aduc închinare,

O, prea mărite poet, tu gloria patriei tale.

Nu, nu pe toți învățații Panonici răpitu-i-a timpul.

Vârsta de azi, depărtată de ei, pe mulți doar ne dete:

Între aceștia, va rătăci, cu Nagy, și Tertina

Pururi, pe creștetul nalt al Castaliei. Bine-ar fi dacă Buna-nțelegere i-
ar fi mânat pe mai mulți într-acolo.

Și-ar fi gonit și Invidia sălășluită în suflet,

Și dacă ura cea neagră, disprețul ș-atâta mândrie

Fierea la mulți nu le-ar fi tulburat-o ș-un suflet sălbatec.

Ce ți-i bun oare să fii învățat, dar la suflet asemenea

Vulpilor tu să le fii și tigrilor celor sălbateci?

Aibă și suflet savanții ș-atuncea pe ei cetățeanul

Și nobilimea puternică preț o să pună mai mare.

¹⁴ În 1789, Tertina dăduse un concurs pentru o catedră la Universitatea din Lemberg.
Cathedra Zamosciana, după numele umanistului polonez Jan Zamoyski (1542–1605).

Dar mai întrebi ce urare mai fac? Lat-ascult-ale mele
Calde urări. Eu i le-am închinat chiar în fața lui însuși.
„Tertina, tu, făcătorul de bine-al junimii Ungare,
Marele cârmuitor al gimnaziului cel din Oradea,
Cel ce-a gonit oarecând din astrele nalte pe Demoni
Să-ți ocrotească deapururea casa și însuți pe tine!
Fii tu al meu, eu al tău și cu Nagy, bunul nostru prietin,
Domnul păzească-te și'ndeplinească-ți dorințele tale.
Și, dimpreună cu muma-i, trăiască- Alexandru! Asemeni
Tatălui său fie vrednic de-a merge spre culmile cinstei!
Iar tu, a numelui zi fericită, întoarce-te iarăși
Veselă, ani delungați, și pe Tertina-ntreg mi-l păstrează!
Nagy și cu Tertina deci să trăiască și să-mpodobească
Patria lor prin onoare și glorie, merite, cântec!

Note

*) În anul 1803 George Șincai, fiind la proprietatea episcopului Ignațiu Darabant de la Oradea, compuse în versuri latine o „elegie” autobiografică, pe care o închină lui Nagy Laszlo, autorul unei antologii de poezii ocazionale intitulate „Orodias”. La îndemnul Părintelui Protopop E. Dăianu, un cercetător și admirator al activității învățatului ardelean, înfățișăm aici versiunea românească a acestei „Elegii”, pentru aceia care nu și-ar mai da osteneala s-o citească în originalul latin. Distihurile elegiace ale lui Șincai fiind însă numai o formă a expunerii și „Elegia” lui având numai valoare de document biografic, cititorul nu trebuie să caute și nici nu va găsi (în afară de câteva expresii care vin din arsenalul poetic al antichității latine) ceea ce vestește titlul și forma. Materia este foarte prozaică și de aceea și sarcina traducătorului a fost destul de ingrată. Credem, totuși, că ea nu va fi cu totul lipsită de interes pentru cercetătorii trecutului românesc.

„Elegia”, publicată în întregime în Archiva pentru filologia și istoria (1868) al lui Cipariu, dimpreună cu notele cu care a întovărășit-o Șincai însuși, se găsește reprodușă în Anexele la Discursul de recepțiune în Societatea Academică Română al lui Al. Papiu-Ilarian (Vieția operele și ideele lui Georgiu Șincai din Șinca. Discursul de recepțiune de A. Papiu Ilarian și respunsul de Georgiu Barițiu, București, Tip. Naționale 1869, v. Anesse, pag. 160 sqq.). După textul acesta am făcut și noi traducerea în hexametre românești, întovărășind-o numai de câteva note neapărat trebuitoare.

(Gheorghe Șincai. *Elegia*, Traducere de Teodor A. Naum. În „Gând românesc”, VIII, nr. 1–4, 1940, p. 54–59).

Elementele limbii daco-romane sau valahice,

Emendate, ușurate și așezate într-o ordine mai bună, de către Gheorghe Șincai de aceeași, doctor în artele liberale, filosofice și științe teologice, primul și fost director al școalelor naționale românești din marele principat al Transilvaniei, actualmente corector pe lângă tipografia regală a Universității din Pesta. Cu tiparul universității regale din Pesta. 1805

Prefață către cititor

Neamul care întrebuințează una și aceeași limbă adică romană sau latină coruptă (schimbată), deosebită totuși de italiană, franceză și spaniolă, însă apropiindu-se mai mult de vallică* și italiană, mi-a plăcut nu numai mie ci chiar și altora să-l numim cu un nume comun dacoroman**, de aceea că locuind diferite regiuni și provincii i s-au dat diferite nume după acestea sau după anumite părți ale acestora.

Astfel, aceia care locuiesc în Valahia Transalpină [=Țara Românească] între ei și chiar și de alții se numesc *munteni* „montani”; care [locuiesc] în Moldova și Bucovina *moldoveni* „moldavi”, care [locuiesc] în Transilvania [sunt numiți] în general *români* „romani” și în special: locuitorii din preajma Carpaților, *mărgineni* „marginales”, locuitorii Munților Abrudului, Trascăului, Huedinului și ai ținuturilor din mijlocul lor *mocani* „mokanyones”; cei care locuiesc în Banatul Timișoarei *frătuți* „fraterculi”; în sfârșit, cei care, părăsind Dacia veche, locuiesc provinciile Trans-dunărene, se numesc cu un singur nume *țânțari*, de greci *cuțo* sau *κοτξο-βλάχοι*, vlahi schiopi.

Aceștia toți în timpurile mai apropiate (căci de secolele de mai înainte, când aceiași [români] au fost numiți sau patinați, sau cumani, sau cu alt nume, am vorbit în „Dialog” și voi vorbi mai pe larg în „Analele daco-romane”) sunt numiți de greci *βλάχοι*, de alți europeni vlahi sau valahi.

Că întinderea acestui neam daco-roman (căci unor transilvăneni le mai place a numi pe românii din Transilvania neam decât națiune, pentru marea lor mulțime cred) este cu mult mai mare de cum se pare multora, se vede negreșit de acolo că este întins peste toată Dacia veche sau Dacia lui Traian, pe care [întindere], până când voi publica *Analele daco-romane*, îmi place a o mărgini cu: Pontul Euxin sau

Marea Neagră, râul Tyra, acum Nistru, muntele Carpat, râurile Tisa și Istru sau Dunărea.

Răspândit este, de asemenea, peste noua Dacie sau a lui *Aurelian*, care cuprinde părțile: Moesiei de jos, acum *Bulgaria*, ale Moesiei de sus, acum *Serbia* și ale Dardaniei, acum *Albania*. Ba mai mult, [mai adaug că] după unirea imperiului românilor cu bulgarii, s-a răspândit peste toată Bulgaria, Munții Hem și Pind, peste Moglena, provincie a Thesaliei, Macedonia, Tracia, Crimeea, Podolia, Pocuția, ca să tac [să nu vorbesc] despre Pesta, Agria, Mișcolț și alte târguri ale Ungariei de dincoace de Tisa – cum scriu eu la Buda –, Viena Austriei, Veneția și mai multe târguri atât din Europa, cât și din Asia, în care negustorii români atâta s-au înmulțit, încât și-au ridicat biserici publice și foarte frumoase.

Cine nu vede că, în urma unei răspândiri așa de mari a neamului românesc, este foarte necesară folosirea limbii lui pentru aceia care fie pentru a face negoț, fie pentru a primi și a îndeplini alte slujbe, fie numai pentru a călători sau a conversa vor dori vreodată să vină la români? Negreșit, toți câți vor fi meditat oricât de puțin la însemnătatea acestei chestiuni, pot să o înțeleagă foarte ușor. De aceea trebuie ca asemenea [oameni] să dorească cunoașterea acestei limbi. Dar prin ce mijloace?

„Noi câțiva români, râvnitori să învățăm [pe, alții] limba noastră, ne-am străduit totdeauna nu numai pentru a îndeplini această dorință, ci ne-am străduit a găsi și mijloacele prin care să se poată ajunge cât mai ușor la un scop atât de folositor.

Căci într-adevăr, eu și preavenerabilul domn Samuel Clain de Sad, asesor consistorial al Episcopiei de Făgăraș și cenzor al cărților, a cărui foarte strălucită activitate în diferite domenii a prezentat-o nu demult strălucitul și preavrednicul bărbat care merită prețuire din partea obștii cărturarilor, domnul Michael Tertina, în *Orodiada*, [operă] preavrednică de citit, a strălucitului bărbat, domnul Ladislau Nagy de Peretsen (Periceni), noi, zic, în anul 1780 am editat cei dintâi *Gramatica daco-romană*, ale cărei exemplare au fost așa de mult vândute încât nu se mai află nici unul de vânzare. După opt ani, adică în anul 1788, aceeași gramatică a noastră, revizuind-o și completând-o a tipărit-o la Viena, în limbile germană și română, strălucitul domn Ioan Molnar de Mullersheim.

Măritul și strălucitul domn Ion Budai, altfel *Deleanu*, consilier la tribunalul nobililor din regatul Galiției, a alcătuit un *Dicționar român-latin* etc., dar încă nu știu*** la ce grad de perfecțiune l-a adus. Alt Dicționar a compus mult laudatul reverendissim Clain, care va apărea în curând în patru limbi, anume: română, latină, germană și maghiară.

În *Gramatica* noastră *daco-romană* ne-am străduit a demonstra în tot felul formarea limbii române din latină și, totodată, pe cei ce cunosc bine latina să-i învățăm româna printr-o metodă mult mai ușoară și pe o cale mai scurtă; dacă am ajuns scopul încercării noastre, judece alții, căci prin regulile pe care le stabiliserăm în aceeași *Gramatică*, anume de a scrie românește cu litere latine, puțin a lipsit să nu facem limba română asemenea celei franceze în ce privește scrierea și citirea.

Astfel, solicitat de mai mulți să mă îngrijesc să editez din nou aceeași *Gramatică daco-romană* îndreptată de mine și redactată după o metodă mai ușoară de a scrie și de a citi – într-o scrisoare pe care de curând am trimis-o respectabilului și strălucitului bărbat, domnul căpitan al călăreților Ioan de Lipszky, și pe care am dat-o la tipar, am adăus o *Tabelă* care arată felul de-a scrie românește atât cu caractere chirilice cât și latine; această Tabelă, deoarece se află de vânzare și poate fi procurată ușor și la preț potrivit, aici nu o mai reproduc, ci în această *Gramatică daco-romană* îndreptată, omițând cu totul caracterele chirilice și modul de a scrie cu ele, lăsându-le mai degrabă pentru *Gramatica slavo-română* pe care am de gând să o continuu dacă străluciții domni cenzori slavonești nu-mi vor refuza ajutorul lor în chestiunea aceasta – omițând, zic, caracterele chirilice, voi trata numai despre literele latine, anume cum să ne folosim de ele, dând astfel toate regulile care constituie o gramatică completă și totuși scurtă și care arată cum cei ce cunosc bine, după cum am spus, limba latină pot să învețe cât se poate de ușor și în scurt timp limba română, observându-le cu atenție, mai ales pe acelea unde voi trata despre transformarea cuvintelor latine în cuvinte românești. Tu, binevoitorule cititor! Primește în bine și de bună această lucrare a mea și *Gramatica daco-romană* accept-o cu bunăvoință și fii sănătos.

Note

- * T. Cipariu spune despre vallică în notă: „Înțelege cea din Anglia, de care mulți au crezut că este aproape de cea românească, ci pe nedrept” („Archiv”, 1869, nr. XXIX, 20 oct., p. 567).
- ** în text este daco-romanam, adică de genul feminin, fiindcă se referă la gentem (= gintă, neam). Noi am tradus pe gens cu neam și de aceea am spus daco-roman.
- *** Nu-mi este cunoscut.

Samuil Micu – Gheorghe Șincai. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 113–119

Învățătura firească spre surprerea superstiției norodului

(Fragmente)

Capul I

Despre învățătura firească în comun

§1

Prin cuvântul fire se înțeleg toate trupurile, câte se află în lume; și învățătura care vorbește despre proprietățile, puterile și lucrările trupurilor se numește învățătură firească, învățătura firească, drept aceea, numai cu trupurile cele din lume are de a face și de a cerca pricinile întâmplărilor celor din trupurile acestea, care învățătură, după elenie sau grecia cea veche, se zice fysică, adică știință sau meșteșug al firei.

Așadară, noi avem ceva știință din învățătura firei când învățăm, pentru pildă, ce proprietăți au trupurile, când străbatem cu mintea ce alcătuire au focul, aerul și apa, când cuprindem iarăși cu mintea cum se nasc ploaea, zăpada și grândinea dinpreună cu celelalte meteori ce se fac în văzduh, precum sunt fulgerul și trăsnetul, când pricepem ceva despre mișcarea ce o fac luna și stelele și, mai pe urmă, când cunoaștem pricina pentru care se întunecă Luna și Soarele.

Capul IV

Despre legile mișcării trupurilor

§19

După ce ați învățat că meșteșugul de a lega pe tâlhari, pe paseri, pe feare și flintele cu tot feliul de puști nu e alta fără numai nebunia superstițiozilor, mai trebuie încă și altă superstiție se vă aduc și pun înaintea, care foarte s-au lățit și înrădăcinat și între unii români. Aceasta stă în aruncarea cu ciurul, prin care superstițiozii cearcă a descoperi lucrări ascunse și neștiute. Iară aruncarea cu ciurul așa au obicinuit a se face de oamenii cei superstițiozi: superstițiozul cel mai mare, adică magistrul sau meșterul, ia un ciur și niște foarfeci, care unelte, după

întypzuirea lui cea nebună și rătăcită, amândoa trebuie să fie moștenite de la părinți și nu almintrelea câștigate. Și vrând se găsească furul, întinde foarfecile și, cu capetele sau vârurile tăișului, le împlântă în veșca ciurului, ca cu acelea se înalță ciurul de la pământ. Apoi doao persoane își pun degetele sale cele de mișloc, de la amândoa mânilor, sub urechile foarfecilor, ca așa ciurul se stea în aer. Acuma magistrul își începe meșteșugul său cel superstițioz cu niște mornăituri de cuvinte ce nimica însemnează. Deci, numește el pe personale acelea despre care, pentru vreo reutate sau pentru vreun furtișag ce le-au pătrat mai nainte, poate fi presupus și, cât se zice numele celui vinovat, ciurul încă trebuie (după cum rău cred superstițiozii) să se învârtească și, prin aceea, se arate pe vinovatul. Iată, acestea sunt ceremoniile ce le țin superstițiozii la aruncarea cu ciurul, aceasta e superstiția lor care voi încă o puteți cunoaște a fi mare nebunie pentru că gâcitoriul cel mincinos nu are op de alta, fără numai cât de puțin de a-și mișca degetul, și ciurul îndată se va învârti. Aceia, care zic că ciurul și foarfecile pentru aceea au osebită putere de a arăta lucruri ascunse, pentru că sunt unelte de moșie, vorbesc fără de nici o pricepere, și ei însuși nu știu ce grăesc. Ei fac din ciur ființă înțelegătoare și-i dau proprietăți de acelea care nu se cuvin vreunui trup. Zic alții că ciurul se învârte de dracul; ci, acela care au învățat legile mișcării, lezne poate vedea că dracul nu are de a face nici cu învârtirea ciurului, nici cu altă gâcire. Pentru că el nu poate nici a lucra în trupuri, nici a se însoți cu oamenii. Iară noi știm că fieștecare trup, pentru trândăvirea sa, pân-atunci trebuie se remână în odihnă, până când se mișcă prin puterea altui trup. Așadară, de s-ar da dracului putere de a mișca ciurul, el ar putea muta și legile mișcării, care totuși numai despre atotputernicul Dumnezeu se poate zice. Alții iarăși își întypzuesc că însuși Dumnezeu mișcă ciurul prin atotputernică voia sa. Ci, acestea, prin urâtă gândirea lor, preanecinstesc pe Dumnezeu, pentru că îl aseamănă zidirei căriia ei vreau se-i poruncească prin vrăjiturile sale. Și tocmai prin aceea cad ei în prea groaznic păcat. Aceasta e pricina că Dumnezeu nu numai au poruncit ca între izrailteni se nu se afle vrăjitori, ci chiar au și zis că el se scârbește de dânșii, precum se poate ceti în mai multe locuri ale *Testamântului celui vechiu*.

Iară în cât este pentru învârtirea ciurului, aceea așa se poate tâlcui: după ce au ținut amândoa persoanele cu degetele sale, cele sub urechile foarfecilor așezate, vreo câtăva vreme ciurul, încep degetele a tremura și, prin tremurarea aceea ce nu lezne se poate simți, ciurul care, pentru așezarea și întocmirea lui, prealezne se poate învârti, atâta se împinge, cât se mișcă din odihna lui. Iară mișcarea ciurului, pentru aceea se face tocmai întru acelaș tâmp când se numește persona despre carea e prepusul cel mai mare, pentru că magistrul mai cu samă atunci numește pe persona de care are el presupus că e vinovată, când încep a tremura degetele celor doao persoane. Sau, de nu-i slujește meșteșugul acesta, lezne poate el însuș, prin o mică și nesimțită împingere cu degetul, mișca ciurul din odihna lui. Gâcirea adevărului ce se cearcă prin aruncarea cu ciurul, drept aceea, atâta de nebună și de

ne-ntemeiată este, cât și superștițiozii o văd și o mărturisesc a fi înșălătoare și mincinoasă.

Afară de aruncarea cu ciurul mai este și altă gâcitură care tocmai așa de ne bună și de nelegiuită fiind; ca și aruncarea cu ciurul, așisderea cearcă adev erul prin o cheae iarăși moștenită de la părinți. Și la gâcitura aceasta se lucră precum urmează: gâcitoriul cel nebun înfige cheaia cea moștenită în *Biblie*, la acelaș loc, unde începe *Evanghelia Sântului Ioann* și întru acelaș typ, ca mânunchiul cheei se remână afară de *Biblie*. Apoi ia o brăcina sau baeră, care, după întypzuirea lui, iarăși moștenită trebuie se fie, și cu brăcina aceasta așa leagă *Biblia*, ca se nu cadă dintr-însa cheaia. Deci doao persone, ca și la aruncarea cu ciurul, își pun degetele cele din mișloc ale mânilor sub mânunchiul cheei și rădică *Biblia* în aer. După acestea magistrul zice niște cuvinte nelovite și ne-nțelese și numește pe mai multe persone. La numirea personelor celor nevinovate cheaia nu trebuie să se miște, iară la numirea celor vinovate cheaia trebuie să se învârte cât mai tare. Superștițiozii, când lucră așa, zic că prin modrul acesta de a gâci, cu atâta mai lezne se pot nimeri făcătorii de rău, cu cât mai adev[er]at e, că cuvântul lui Dumnezeu este ne-nșălătoriu.

O! ce nelegiure și ce fel de dumnezeire este a schimosi *Sânta Scriptură* și a pângări cuvântul lui Dumnezeu, prin superștiții de acestea. Eu însumi mă mir și mă încrucez, când ved cât de strâmb se folosesc superștițiozii cu cuvântul lui Dumnezeu! Căci măcar că este adevărat că cuvântul lui Dumnezeu e ne-nșălătoriu, totuși, Dumnezeu nu ne-au învățat pe noi, cu cuvântul său, meșteșuguri de acelea, prin care se descoperim lucruri ascunse și neștiute, ci el ne-au pus înainte, cu cuvântul său, adev eruri care trebuie se le știm și se le credem spre mântuirea și fericirea noastră. De vă îndoiiți despre aceasta, spuneți-mi voi, în care loc al *Sfântei Scripturi* ne-au făgăduit nouă Dumnezeu că, prin cuvântul său, vom putea descoperi furturile și alte fapte rele ale oamenilor? Nu ne-au învățat pe noi Dumnezeu, nici ne-au făgăduit de acestea, ci, mai vârtos, ne-au arătat și ne-au încredințat, prin descoperirea sa, care ni-o au făcut, că el urăște vrăjiturile și se scârbește de toate boscoanele care sunt aruncarea cu ciurul, căutarea cu cheile, cu bobii și cu ceara, spunerea norocului și altele. De care toate voi încă așa trebuie se vă scârbiți și se vă feriți, ca și de o ciumă care înghite neamuri și noroade multe, de nu vreți se vă numerați cu aceia care sunt întocma cu închinătorii bozilor...

Capul V

Despre greutatea trupurilor

§ 23

Tocma așa se întâmplă și când călărim. De călărim pe deal în sus, ne plecăm înainte, iară de călărim în jos, ne plecăm înapoi, ca, așa plecându-ne, linia cea oablă a greutății calului să se întâlnească cu linia cea oablă a greutății noastre, în centrul locului ce se cuprinde de picioarele calului. Pentru că almintrelea lezne s-ar poticni calul. Drept aceea, regulile de călărit încă în greutatea trupurilor au mai cu samă temeul său.

Aplecarea acestora asupra superstițiilor

De arătările ce se fac prin greutatea trupurilor se ține și nuiaua cea de găcit, despre a căriia batere foarte încălcit judecă nu numai oamenii cei de rând, ci și cei mai de frunte. Nuiaoa aceasta e o mlădiță cu doao crengi care se tae prin superstițiozi în otărătă vreme și ceas, sub mornăirea unor cuvinte, de pe un alun, și cu baterea sa în pământ trebuie se descopere toate lucrurile cele ascunse și mai ales comorile cele din pământ.

De va avea ramul de alun doao crengi, ca și furca de lemn se taie, tocmai prin punctul din care cresc crengile și, de va fi crescută furca spre resăritul soarelui, cu mult mai mare putere trebuie se aibă nuiaua aceea. Înse nuiaua de găcit se poate face și din alt fel de lemn, nu numai din alun. Ba unii o fac și din drot, din potir și din oase de pește. Săpătorii cei nebuni de comori zic și întăresc că nuiaoa cea de găcit trebuie tăiată în ajunul Sânziianelor, noaptea, de la 11 până la 12 ceasuri, și că, atunci când se tae ramul, trebuie grăit către dânsul în numele Preasântei Troițe.

Apoi zic că nuiaua așa tăiată trebuie se aibă putere de a arăta, la pofa vrăjitoriului, unde se află vâne de metalluri sau comori în pământ, și care oameni sunt ucigători și furi și că cu mult mai nemincinos va arăta adevărul, prin baterea eii de se va ceti atunci capul cel dântăiu din *Evangelia de la Ioann*: „Întru început era cuvântul ș.c.”, sau *Psalmul 23*: „Toiagul tău și varga ta m-au mângăiat ș.c.”

Ci nebunia vrăjiturei aceștiia destul de chiar se arată de-acolo, că până acum încă nu s-au întâmplat ca cineva se fie descoperit, prin nuiaua cea de găcit, lucruri ascunse. Toate istoriile, câte se spun despre nuiaua aceasta, sunt numai minciuni și înșălăciuni. Barem de s-ar opri și cărțile în care se află băieșii zugrăviți cu nuiaua cea de găcit, ca se nu se amogescă mulți nepricepuți prin icoanele acelea. Vlăjitura cu nuiaua 28 cea de găcit, fără de îndoială, atunci s-au scornit, când credea superstițiozii că prin baterea eii se pot descoperi mai multe lucruri ascunse.

Dară, în vremea de-acum, nimenea se folosește cu dânsa, încă nici băieșii cei ce au minte și înțelepciune, ci, cu toții o țin a fi mincinoasă și înșălătoare.

Carii zic că nuiaua cea de găcit nu are altă putere fără numai de a descoperi vinele metalurilor și comorile cele din pământ, aceia țin că lucrarea sau baterea eii este naturalnică. Drept aceea aduc spre pildă magnetul, și zic că, precum are magnetul, din firea sa, putere de a se învărti când apropiem de dânsul vrub dărab de ferr, tocmai așa are și nuiaua cea de alun, din firea sa, putere de a se pleca către metalururi și de a arăta unde se află metalururi în pământ. Ci, zisa aceasta se împotrivește experienței, pentru că nuiaua aceasta și către locurile acelea încă se pleacă, în care nici un metal se află. Tot temeul plecării nueuei cei de alun razemă în elasticitatea și greutatea eii. Despre care lezne te vei învinge, numai de vei lua bine și de-amăruntul sama la acelea ce le fac superstițiozii când vrăjesc cu nuiaua cea'de găcit..

Capul VI

Despre apă

§ 25

Apa este una dintre stihiiile cele mai de folos de pe lume; dânsa e tocmai de lipsă spre traiul oamenilor, al dobitoacelor și al plântelor. Oamenii și dobitoacele ar trebui să se topească de sete, de nu ar avea apă. Arburi, plântele și erburile încă ar seca, de le-ar lipsi elemântul sau stihia aceasta. Lipsele oamenilor încă mult se ajută prin apă, pentru că prin apă se învărtesc morile și mâhinile ce sunt făcute spre tihneala și folosul oamenilor. Prin apă se ușurează și se țin neguțatoriile cu țerile cele depărtate. Cu apă se frământă pânea, se ferb bucatele, se spală hainele și se stâng focurile și aprinderile. Stați, drept aceea, și socotiți cât folos aduce apa, pe fața pământului și minunându-vă de puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu care le-au arătat când au zidit apa, mulțamiți-i pentru bunătatea lui!

Unele râuri cură răpede, altele mai lin. Pricina curgerii aceștia este sau albia râului sau afunzimea apei. Toate râurile, de la izvoarele lor până la sbocaturile lor în alte râuri mai mari sau în mări, au albiile sale, la vale făcute, care de ce se întind, de aceea caută mai în jos, drept aceea, fața apei încă tot mai la vale trebuie se cadă. De se ține apa mai tare deolaltă la fund într-un râu decât în alte râuri, prin greutatea sa, mai răpede se va și mișca într-însul. Și, de va fi apa mai afundă într-un râu decât într-altele, atunci apa cea dedesupt se va apăsa de cea de-asupra și, drept aceea, și mai răpede se va mișca.

De-aici se întâmplă de, tot acelaș râu, pe unele locuri, mai răpede cură decât pe altele, și aceasta de-acolo vine, că albia îi este mai strimță, căci așa fiind, apa se înflă și cea de-asupra apasă pe ce dedesupt, care făcându-se, apa cea dedesupt cu

mult mai grea este și mai răpede se și mișcă. Așadară, apa are puterea sa, ca și celelalte trupuri, despre o parte, din mulțimea materiei sale, despre altă parte, din răpezirea mișcării sale. Aceasta se poate chiar vedea la morile cele de pe apă, pentru că, cu atâta mai mare putere au, cu cât cade mai afund apa. Iară, cu cât mai afund cade apa, cu atâta mai răpede se mișcă roata și, cu cât mai răpede se mișcă roata, cu atâta mai mare putere are moara.

Înse răpezirea apei așa încă se poate dobândi, dacă se va lua apa de la zuguri și se va sili se cură numai pe jilipuri, că așa apa se va înfla și cea de-asupra așa va apăsa pe cea dedesupt, de aceasta mai răpede se va mișca și mai iute va învârti roata. Aceasta e pricina de a putea da mare putere și la apa cea mică, care o știu morarii românești.

Din greutatea apei și aceasta se înțelege, pentru ce stă așa de sus apa în țevile cele gârbove sau strimbe, și pentru ce tocmai atâta se sue dânsa într-însele, cât de sus cură. Întru aceasta și-au temeiul său toate fântânile cele cu meșteșug făcute, în care se aduce apa prin țevi din deal la vale, și apoi, prin țevi mai siptiri slobozându-se, se face de sare.

Când cură apa pe sub pământ sau pe fața pământului, din trupurile acelea peste care trece, pururea suge în sine niște părțicele și proprietăți. De trece apa curgând peste sare, dânsa încă se sară și de-aici se urzesc izvoarele cele sărate din care apoi, în multe locuri, se ferbe sare, cu care trăesc oamenii, ca și cu sarea de grunz. Căci nu în toate țerile se află grunzi de sare ca în Dacia cea Veche. De curge apa peste minerariuri, ale acelora părțicele și proprietăți le trage la sine, și de-aici se fac apele cele minerălești și borcuturile, dintre care unele sunt acre la gust, și acestea au părțicele de ferr în sine, iară altele sunt sărate, și acestea au foarte tămăduitoare sări în sine.

Aruncându-se gălle sau galeș în oarecarea apă acră, de se va murgi și negri aceea, e semn că într-însele se află vitrior sau galițheu. Sânt și ape calde din care se fac scăldătorile ce se numesc băi, și acestea pentru aceea sunt calde, pentru că, sau li se încălzesc izvoarele prin niște focuri de sub pământ, sau curgerea le este peste cremeni, din care spălând și trăgând în sine multe părțicele, dobândesc dinpreună și căldura cremenilor; și apele sau băile aceste calde, sunt tămăduitoare de multe boale, pentru care oamenii mult au de a mulțami lui Dumnezeu. Se întâmplă, câteodată, de, într-unele locuri, resar izvoare nouă, ale cărora ape oamenii cei nepricepuți le țin a fi tămăduitoare de toate boalele. Pentru aceea le și beau fără de măsură și fără de rând. Dară apele acestea n-ar trebui beute mai nainte de a li se cerca puterea și folosul prin doftorii cei mai procopsiți, pentru că pot cuprinde în sine materii de-acelea, care tocmai strică bolnavilor. Izvoare de-acestea mai multe sunt mai vârtos în Ardeal, despre care a vorbi nu-mi voi uita când voi scrie *Topografia* a toată românia.

Capul VIII

Despre vânt și sunet

§ 53

La vântoase, mișcarea aerului este foarte tare. Ba câteodată așa de tare, cât smulge arbori cu rădăcini cu tot din pământ, strică turnuri și căsi, ba le și restoarnă tocmai din fundămint. Putere așa de mare, prin iuțimea sa capătă aerul cel mișcat, căci fiind aerul greu, de se va mișca în mare marsă și răpede, cu lovirea lui lezne poate face toate acelea. Iară aerul, cu atâta mai răpede și mai iute se mișcă, cu cât mai mult i se turbură cumpătul, și vântoasele atunci se fac mai vârtos, când e prea mare deschilinirea între puterea de întins și greutatea aerului celui din țerile cele vecine.

Vorbura e un aer mișcat ce se învârte rotogol, iară aerul atunci se învârte rotogol, când mișcarea lui dă de împotiviri ca acelea prin care se silește a se abate de la îndreptarea cea oablă.

Aplecarea acestora asupra superștiziozilor

§ 54

Așadară, nebunie este când muminile cele bătrâne, cu alți superștiziozi de sama lor împreună, își întypzuesc că vântoasele cele cumplite, de dracul se stârnesc. Superștizioazele acestea povestesc pruncilor săi că dracul, pe vremea vântoaselor, se îmbracă în haine roși, nici se poate vedea mai nainte de a-l zări cu picioare de cal au de cocoș. Decât care întypzuire ce este mai de răs? pentru că dracul nu poate lucra în trupuri și mai puțin poate el stârni vântoase sau vorbure. Eu încă numai pentru aceea am adus înainte nebunia aceasta, pentru că adeseori am auzitu-o a se povesti, cu mare pagubă și stricarea tinerilor, care mult se înșală cu istorii de-acestea.

Capul X

Despre electricitate

§ 73

De mai mulți ani se știe că peatra sau cleiul ce se numește succin sau chirivâriu sau electru, de se va freca tare și vârtos pe dinafară, trage la sine lucrurile

cele ușoare, precum sunt plevele, ațele și altele; și, cum le trage, așa le și împinge de la sine, cât dai în palmi. Tocma așa lucră și peatra pucioasă, ceara cea de pecetluit, reșina și glaja, dacă se freacă mai nainte. Așa, p.p., de vei lua în mâni o țeve de glajă care se nu fie umedă, și o vei freca vro câțeva vreme cu o curea iarăși uscată, apoi o vei ținea peste un disc în carele se fie mărunțușuri de hârtie, de spegmă, de foi de aur, și de alte lucruri ușoare, vei vedea, nu fără de mirare, că mărunțușurile cele din disc, se vor sui și lipi de țevea cea de glajă, dară, puțin rămânând lipite, după o clipeală de ochi iarăși vor cădea în disc; nici vor rămânea statornicește în disc, ci, iarăși se vor sui și pogori de vro câteva ori de la țevea cea de glajă. Acuma, puterea aceasta, cu care așa lucră trupurile, după frecarea lor, de mărunțușurile cele mai ușoare le trag și le împing de la sine, o numim noi electricitate, de la cuvântul electru, în care peatra dintâiaș dată s-au priceput numita putere. Trupurile care prin frecare se pot aduce la un stat ca acela, ca se aibă putere de a trage și împinge de la sine pe alte trupuri mai ușoare, se numesc electrice.

Și la trupurile acestea, când întru întunec tare le frecăm, simțim o scânteie care dacă ne ațingem cu degetul de trupurile acelea, cu lumină, cu ceva sunet și cu ceva durere, străbate în degetul nostru. Perii unei mâțe sau pisici încă dau scânteii întru întunec, de se vor freca îndărăpt.

Capul XI

Despre meteori sau lucrările din aer

§ 91

Grindina nu este alta fără numai o mulțime de stropi de apă înghețați. Grindina, așadară, se face când stropii cei de ploae, căzând, înghiață în aerul cel mai de sus e mai rece decât în cel mai de jos, pentru că în aerul cel mai de jos sunt mai aproape deolaltă razele soarelui, care se aruncă sau se bat înapoi de pământ, de cum sunt în aerul cel mai de sus. Ce lucru este, așadară, mai firesc decât acesta, ca stropii cei de apă se înghețe când vin într-o parte ca aceea a aerului, care e prea rece? Iară grăunțele de grindină cu atâta sunt mai mari, cu cât cu mai mulți aburi apătoși se întâlnesc în căderea lor, carii încă înghețe cu dânsule. De-aici și aceasta o poți judeca că înse grăunțele cele de grindină, încă pot îngheța laolaltă, prin care grăunțele acelea foarte se îmăresc. Fiind dară că grindina prea de sus cade la pământ, prin care nu numai iuțimea eii se îmărește, ci și mărimea atâta-i crește, de mai adeseori este cât un ou de porumb și mai mare, lezne e a pricepe, că grindina foarte mare pagubă poate face, mai vârtos de se va purta de mare vânt, care și mai tare îi va îmări iuțimea.

Însemnare

Cine nu ști groznicia cea minunată și înfricoșată a grândinei! care în puține minute așa zdrobește țarinile, de toată nădejdea lucrătorilor de pământ o întoarce în mare supărare! Drept aceea, fi-ar de lipsă ca să se afle o mișlocire prin care să se împedecă nenorocirea aceasta. Ce, măcar că este greu de a și gândi, totuși, nu putem zice că nu se va afla, cu vreme, pentru că grindina mai tot atunci cade când și trăznetele se arată și, de s-au găsit mișlociri împotriva trăznetelor, pentru ce se nu se poată afla și împotriva grândinei? Până când s-ar găsi și alte mișlociri împotriva grândinei, românii noștri nu rău fac că trag clopotele înaintea vremilor celor grele, pentru că, prin sunetul clopotelor, mai vârtos de sunt mari clopotele, norii se resipesc, precum ne-nvață experiența; ci, atunci nu e bine a trage clopotele când stau norii cei grei tocmai de-asupra turnurilor, pentru că, reschirându-se aerul de sunetul clopotelor, lezne pot cădea trăznetele în turnuri. Mie mi se vede că de s-ar slobozi mai multe tunuri asupra norilor celor grei, norii aceia s-ar respi, și grindina încă n-ar bate țarina.

Fysicii cei vechi au crezut că aerul așa e întocmit noaptea, de stropii cei apătoși nu pot îngheța într-însul. Și, drept aceea, au judecat că noaptea nu poate bate grindina. Dară experiența alta ne-nvață, pentru că în anul 1761, precum scrie Helmut, în *Fysica* ce o au scris pentru țerani, și alți istorici, pe lângă Volfenbitel din Saxonia, noaptea au stricat grindina mai multe otare, și eu încă noaptea am văzut în fânațele Tiuriului de lângă Blaj, în anul 1787, așa de mare grindină ca care în viața mea n-am văzut.

(*Școala ardeleană*, Vol. 1, Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu. Introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, București, Editura Minerva, 1983, p. 630–646)

Istoria naturei sau a firei¹

(Fragmente)

Istoria naturei cuprinde în sine cunoașterea tuturor fapturilor pământești, ci eu nu poci aduce aici, toate fapturile pământești, pentru că nu toate fapturile pământești ne sunt cunoscute nouă. Fieștecarea țeară are osebite plânte, osebite minerariuri și osebiți viețuitori și, într-unele țeri, nici nu au putut străbate evropenii pân-acum. Drept aceea, cine ști câte feliuri de fapături se pot afla în țerile cele nemblate sunt și de-acelea fapături, care așa de mici sunt, cât nici se pot zări cu ochii nentrarmați. Doară îți va cădea cu greu a crede că întrun strop de apă încă se află o mulțime de jivinii, ci cu microscopul (adică cu unealta cea de glajă, care îmărește lucrurile), se pot vedea jivinii acestea. Dară câți jivini nu pot fi în codrii, munții, stanii și mărirele cele nestrăbătute de oameni! Fapturile acestea (zic) nu toate le poci eu numera în *Istoria* aceasta, ci numai despre acelea voi cuvânta, care sunt mai vrednice de a se socoti.

Iară, toate fapturile acestea se împărțesc în trei feliuri: în plânte, în minerariuri și în viețuitori. De viețuitori se țin fapturile acelea care trăesc și simțesc, între plânte acelea se numără, care trăesc, dară nu simțesc, adică plântele nu trăesc cu simțire, ca și viețuitorii, să se poată, după voia lor, muta dintrun loc întraltul, ci numai atunci se zic a trăi, când părțile cele curgătoare ale lor sunt în nencetată mișcare. Așadară, plânta când nu suge vreo umezeală din pământ, sau mustăreața eii se strică sau se împedecă, atunci se veștezește și se zice că moare. Dinpotrivă, a simți, atâta însemnează, cât a ști despre custarea sa. Drept aceea, viețuitorii știu despre custarea sa, pentru că ei nu numai trăesc, ci și simțesc și știu despre sine, ce nu pot face plântele nici minerariurile. Fapturile aceste pământești toate se împărțesc în trei classuri sau împărății, despre care voi a scrie precum va urma.

---

¹ Manuscris autograf Șincai. Se păstrează la Biblioteca de stat Cluj-Napoca (Fondul Oradea), nr. 40.

CAP I

Despe plânte

§ 1

Plântele, precum s-au zis, numai așa numită viață au, dară nici o simțire. Așadară, au uneltele cele de trăit, dară nu cele de simțit.

§ 2

Tot trupul plântelor se face din părțile ce urmează, adică: din rădăcină, din triipină sau trunchiu sau cocean sau cotor sau tuleu sau paiu, și din foi sau frunze, luate, sau laolaltă, sau câte doao, sau numai una dintre dânsule. Pentru că lycoperdul tuberos sau buretele cerbilor numai rădăcină are; tremella are, afară de rădăcină, și niște foi cam mucoase, bureții numai rădăcini și coceni au, fără de frunze, filicile cele mai multe au rădăcini și frunze fără de paiu.

I Arburii

§19

Dintre arborii unii au frunze înguste, alții ascuțite, ceialalți late. Arburii, care au frunze late (afară de puspâng și de hederă sau fanchiu), în climatul nostru, peste iarnă nu-și țin frunzele; trunchiul într-o înălțime de la pământ și împrăstie în crengi, nici cresc numai din semânță, ci și din surcele și din ramuri și din cheșiturile ce rămân, după ce se taie; și mai toate sunt roditoare. Iară arburii aceia, care au frunze înguste, pururea rămân verzi; sunt numai de un trunchiu; numai din semânță se sporesc, nici cresc din cheșituri, și vătămăturile din strobiri lezane le suferă; numai șnepenii și tisa aduc rod rotund. Arburilor celor cu frunze întinse le place frigul și munții; iară celor cu frunze late le place aerul stâmpărat și rare ori cresc pe vârful munților, luând afară mesteacănul, care și în Grenlândia și în Spițberga (unde nu cresc alți arborii) încă crește, dară mărunț, pentru frigul cel prea mare. Așa-dară, fiindcă arburii cei selbateci cresc de sine, fieștecă fel locul în care se crească încă și-l alege, adică uscat sau umed, șes, dâlmós, sau muntos, după cum îi mai place și-i mai folosește. Până când sunt arburii tineri, cearcă umbră, de frica, și a soarelui și a brumei, iară după ce cresc, poftesc lumină și aură; de sunt deși, arburii cresc siptiri, înalți, obli numai la vârș, crenguroși și pușini roditori, dară, de sunt mai rari, cresc mai scurți, mai groși, mai crenguroși și mai mult roditori. Drept aceea, numai

în statul desimei cei de mișloc trebuie ținute pădurile. Traiul arburilor mai totdeauna răspunde vremii creșterii lor, ce, într-unii sunt mai multe veacuri.

Însemnare. De foarte mare folos este a ști ce felii de pământ poftesc fieștecările dintre arburi cei ce cresc în climatul nostru. Drept aceea, se știe că arburi cresc precum urmează:

În *pământ gras*: jugastrul, carpenul, frasinul, nucul, stăjeariul, socul, scorușul și teiul. În *pământ uscat*: mesteacănul, ulmul, șinepenul și pinul, în *pământ humos și nisipos*: plopul tremuros, acaciul, răchita, iarăși pinul și mesteacănul. În *pământul umed și apătos*: arinul, plopul negru și alb și tot felii de sălci. În *coastele munților*: stăjeariul, fagul, aghistnii, bradul roșu. În *munți*: *molidul și mai tot felii de brazi*. Pe lângă văi și vii: acrișul roșu cornul, mălinul negru, porumbelul, verigariul, lemnul cânelui, ruja cănească sau rugul, socul, păducelul și salba moale. În *umbră*: numai alunul.

§ 20

Arburi cei selbateci ne sunt de folos cu coaja, cu materia. cu rodul, cu frunzele și foile, cu suc, cu reșina, cu cleul, și încă și cu vătămurile lor, adică cu bolfele și cu galele sau goangele lor.

Însemnarea 1. Coaja suberului sau a stăjeariului celui moale, pentru unghițele pescarilor și astupușele glăjilor este foarte de lipsă. Cu scoarța stăjeariului, a mesteacănului, a sălcilor nășipoase ș. c., curărarii își lucră și întocmesc pieile. Din scoarța mesteacănului, țeranii din Sveția își fac acoperământ cășilor, iară varvării din America, iscusite luntrițe. Din scoarța teiului se fac pe la noi funi și călcăie la încălțăminte, iară în Russia, opinci. Afară de coșerci, corfe, scaune, paturi. Din scoarța gorunului apătos se face bun cleiul păsăresc. Din scoarța unui fel de frăgariu, chinezii fac foarte fain papir, dară dintre toate scoarțele nu sunt mai scumpe decât china și scoarța chinamomului, aceasta pentru ferturi, iară aceea pentru leacuri.

Cea mai de frunte și mai de lipsă parte a arburilor, spre întrebuințarea și folosul oamenilor este materia lor. Care tocmai așa se osebește, precum și arborii unul de la altul cu colorii, cu desimea, cu mărimea și cu molimea. Oamenii încă nu au început a se folosi în tot tipul cu materia arborilor, când dintrânsa tot felii de unelte au făcut și fac și pân-acum. Fieștecarea materia de arburi, ca se fie spre folos trebuie să fie bine uscată, îndesată și necrepată. Dară care se îngroapă în pământ, mai mult vecuiește, dacă se îngroapă mustoasă. Fabrii sau bărdașii cei mai procopsiți așa zic, că mai nainte de a se tăia arburi de folos este a-i curăți de coajă sau a-i cresta prin împrejur, ca stând în sus să se uște și apoi să se taie. Aceia încă mult folosește ca trunchii arburilor, îndată cât se fac de la rădăcină să se cioplească sau să se firezuiască în scânduri și să se corlească în apă, ca să se îndese se nu crepe. Precum sunt meșteșugurile, așa trebuie să fie și materiile care se lucră. Pentru armariuri se socotesc a fi mai buni pini și chedrii pentru că cu mirosul lor fugăresc moliile de la veștinte. Iară armariurile pe dinafară se încrustă sau se

îmbracă cu scândurițe de nuc, de jugastru, de prun, de tisă și rădăcinile cele undulate ale unor arbori. Frasinul, ulmul și fagul slujește spre facerea uneltelor celor ce se întrebuițează la carre. Teiul este bun spre cioplirea statuelor și spre măcar ce scobire, pentru că nu răpede se creapă. Carpinul este bun de hădărăge și de gânjuri, păducelul și cornul, de măselele de roată la moară, aghistinul și acaciul-de pari de vie, pentru că nu putrezesc așa curând ca alți arbori. De cercuri este bun alunul, mesteacănul, drâmăxul și răchita. Mocanii din Ardeal fac cercuri și din rădăcinile brazilor, iară cei din Laponia ferbând în leșie rădăcinile aceste de brad, fac dintrânsele coșerci și funii. De a-face ceva sub apă, nu este mai bun decât arinul, bradul cel roșu și stejeariul tiner, pentru că se împetresc sub apa. Din fieștecarea materia de arbori se pot face cărbuni și cenușă, spre câștig, iară dintrunele materii se pot face și vâpsele, mai vârtos dintru acelea, care se aduc din India.

Însemnarea 2. Lăcuiitorii din Canada ferb succul de jugastru până ce se îngroașă și fac zahăr dintrânsul. Pentru ce nu s-ar putea face zahăr și la noi din mustul de jugastru și de mesteacăn? Tot feliul de pini aduce reșină, colofoniu. Balsamurile cele prea mirositoare toate se aduc din India, între care cel mai de frunte este peruvianul și opovalsamul.

Gummi sau cleu asudă din amygdali, din pearseci, din pruni, din vișini ș.c., dară, cu mult mai bun este care se culege în Aravia, de pe mimoza Nilului și în Africa, mimosa Senegal.

Însemnarea 3. Galesul, din care se face negreala, se aduce din țerile de către resărit, iară gallele cele de stăjeariu, care se bagă în vâpsele, se fac și pe la noi.

§ 21

Arburiile cei roditori, după multă osteneală și mare șirguintă a oamenilor, la atâta s-au adus, de roada lor nu numai e bună și șinătoasă la mâncare, ci și mult folositoare și desfătăță pentru fieștecare om, fie de ce vârsta sau vâlvă va fi. Semânța arburilor acestora, totuși, la atâta nu s-au putut aduce, ca dintr-însa să se sporească arbori de-aceia, care iarăși se facă roduri așa de bune, precum au fost acelea din care s-au luat semânța. Ci, din semânța arburilor celor blânzi, iarăși se fac arbori, de nu tocmai selbateci, dară mult depărtați de la firea părinților săi, care nici se pot aduce la firea părintească almintrelea, fără numai prin oltuire, despre ale carăia mai multe feliuri s-au cuvântat în *Economia* cea românește typărită.

III Erburile

§ 27

Erburile lucrate de câmp, unele sunt spre mâncarea oamenilor, altele spre hrana dobitoacelor, altele spre facerea de oleiu, altele de vâpsit, și altele spre mai multe folosuri:

1. Spre hrana oamenilor sunt: hrișcă, care fain crește și în pământ sec și-l îngrașă cu frunzele ei. Dacă au început odată a înflori, nu înceată până toamna, pentru aceea este prea de folos stupilor, care bine se hrănesc din florile ei, după ce se veștejesc alte flori. Mulți oameni mai numai cu hrișcă trăesc.

Curechiurile, care sunt mai de multe feluri, slujesc spre hrana și a oamenilor și a dobitoacelor. Curechiul cel cu căpățină este cel mai de frunte între erburile cele lucrute de câmp, pentru că murat se mănă și iarna și vara, și verde fiind se pot hrăni cu dânsul și vitele și oile.

Legumele, între care se numeră bobul, linte, mazerea, sunt spre hrana oamenilor și cresc și în pământ mai slab, pe care îl îngrașă.

Poamele de pământ nu numai împlu pe oameni și pe dobitoace, ci îi și hrănesc. Cresc în pământ de mișloc, dară nu îndesat, și plivându-se, mai mari și cresc. Între dinsele napii sunt cei mai de frunte, după năpi vin merele și perele cele de pământ, care tăindu-se în mai multe darabe, încă tare se sporesc în pământ. Așîderea se sporesc picioicile, ba acestea fiindcă ernează în pământ, atâta se sporesc prin rădăcinile sale, de împlu tot pământul, unde se seamănă o dată.

2. Spre hrana dobitoacelor, care erburi, cum se seamănă, s-au zis în *Economia* cea românească; drept aceea, citește-le acolo.

3. Spre facere de oleiu, în climatul nostru, cresc acestea: din semânță fieștecării fel de curechiu se face foarte bun și șinător oleiu, dară belgii și galli sau frâncii mai numai pentru aceea seamănă năpii, ca se facă oleiu din semânța lor.

Tătuși, mai bun oleiu nu se face decât din în, din mândole, din nuci, din mac, și din floarea soarelui, căci care se face din cânepă și din răpîță, mai fain este de ars decât de mâncat.

4. De văpsit, între cele mai multe erburi lucrute, acestea sunt: rubia la roșu, solovârvul, la roșu și la mai mulți colori, indigo la vînat, rezeda la galben, serătula, iarăși la galben, și cârtamul la narangiu sau roșu ca ruja.

5. Spre mai multe folosuri sunt inul și cânepa, dintru ale cărora paiuri, dacă se topesc, se sbiciulă, se meliță, se xeaciălă, se perie și se torc, se țes fel de fel de pânze și giolgiuri, mai ales din în, iar din fuioarele de cânepă cele netoarse, se fac tot felul de funii.

Tabacul încă se ține de erburile cele ce se seamănă la câmp; poștețe pământ gras și mare grijă, până ce se lucră deplin. Când se coace, frunzele i se buburezează, se gălbinesc petate, și încep a miroși. După ce se culege, trebuie să se pună la dospeală și gălbînându-se întrânsa se înșiră și se uscă mai bine la umbră decât la soare.

§ 28

Erburile cele de grădină unele sunt văratece, altele tomnatece. Cele văratece în tot anul se sporesc din semânță, nici țin mai mult decât peste o vară, precum busuiocul, măgeranul cel de rând ș.c., iară cele tomnatece țin doi și mai mulți ani, precum violele cele gălbine, secfiul ș.c. Drept aceea, aceste tomnatece erburi

trebuie bine grijite peste iarnă, ca se nu degere, ci se li se poată lua semânța, pentru că, de nu se vor griji precum se cuvine, lezne se pot selbătăci, ca și dobitoacele. Unora dintre erburile acestea le place pământul gras, precum curechiurilor, lăptucelor; altora, cel de mișloc, precum napilor și cepelor ș.c.; altora, iarăși cel macru, precum tuturor legumilor. Iară erburile cele de grădină sunt de mai multe feliiuri, și așa ne folosim cu dânselle:

1. Verdețurile, numai pentru frunzele lor, se seamănă în grădini, și unele se mână numai crincede, făcute cu oleiu și cu oțet, precum salatele; iară altele se ferb și așa se mână, precum spinătul și tot feliiul de verde, dintre care este și cartifiolul, a căruia măciulie este în mare preț, mai nainte de înflori.

2. Cu rădăcinile sale pe noi ne hrănesc: năpii, morcovii, svegelle, sellerul petrinjeii, rădățele și hireanul, căruia îi place pământul umed și după ce se sădește odată, atâta se sporește, de împlie tot locul și anevoie se poate apoi stânge dintrânsul.

3. Aiul, hâșmele și ceapa ne dau hrană cu bulbii lor și sunt de mare folos la gățirea ferturilor, numai sunt grele la miros, când resuflă cei ce le mână. Spargă se sporește și din semințe și din rădăcini și numai cotorul eii se mână, până când este fraget.

4. Peapinii, desfătarea grădinilor, fiind de mai multe feliiuri, și gust și miros au osebit de laolaltă. Cresc pe locurile cele mai călduroase dară patria lor este ținutul de lângă Marea Caspiă. În locurile cele di sub munți, nu le place aura, și numai în straturi de gunoiu făcute cresc, cam mărunți. Crastaveții copti sunt numai de semânță, cei tineri se culeg și sau se taie de salată și se mână cu oțet și cu oleiu, sau se murează și așa ne folosim cu ei.

5. Jaia, levendula, mintă ș.c., dinpreună cu șafranul numai spre diresul ferturilor se sporesc în grădini.

I. Pământurile

§ 52

Pământuri cremenioase nevărsăcioase sunt: 1. Cvarzul, care se aseamănă cu glaja; crește pe vârvul munților și se rumpe în dăraburi cu patru unghiuri. Se găsește și dinnaintea metallurilor sau dinnaintea vinelor celor de metalluri. 2. Petrile cele scumpe, ce sunt alcătuite din părți foarte lipite de olaltă, de preamare învârtoșare, după ce se poliesc, cu colori fulgerători, nu mari, deosebită figură, și de osebi și cresc. Patria le sunt Indiile și tocmai puține cresc în Evropa. Se poliesc în unghiuri, ca cu atâta mai mult se sclipească. Iară între petrile cele scumpe se numeră: a. Diamantul, care e la față ca și apa cea limpede sau ceva și mai verde, mai roșu, sau mai galben. Dacă se poliește cu de-adinsul, se numește briliant. Cel mai bun se află în India de la resărit și în Brasilia, numai în pământ sau între nășip. Dară și în Bohemia crește, ci nu este așa de bun ca mai sus numiții diamanți;

b. rubinul, care este foarte roșu și cu puțin mai moale și mai ușor decât diamantul; *c.* safyrul, care este de color vânăt și cu cât este mai întunecat colorul lui, cu atâta e mai de mare preț; *d.* smaragdul, care este verde, și mai cu samă crește în Peru; *e.* hrysolitul, care este ca iarba verde, cam galben, și crește în Saxonia, Bohemia și Ungaria, la Leuciovia; berillii cei verzi ca marea, se aduc din Siberia; *g.* Topaziul este roșiu-galben, nici e mai bun cel din Brasilia decât cel din Saxonia; *h.* hyacinthul este galben-roșu și crește în India; *i.* Amethystul, nu cu mult e mai bun decât cvarzul, drept aceea nici este vrednic de a se numera între petritele cele scumpe.

§ 53

Achații sau petritele scumpe cele de mai mic preț, sunt mai puțin îndesate, și frânte au color de glajă, care se poate muta prin foc. Se fac în pământ numai de osebi, și adeseori și în crepăturile munților. De achați se țin: *a.* opalul, precum se întoarce spre lumină, își mută fața sau colorul, pentru că acuș iaptă color verde, acuș roșu, acuș alb, totdeauna sclipitorii! Odeauna se aducea din India, iară acum se află și în Ungaria de-Sus, încrescut petrilelor celor de color cenușos și can galben; *b.* hydrofanul, de este uscat, este opac, adică întunecos; de primește apă în sine este vederos, și aceea patria o are, care și opalul; *c.* calcedoniul are color ca laptele, carneolul, roșu, și strălucirea amânduror este neguroase; *d.* onyhul și sardonyhul numai cu colorii săi se osebesc de la calcedoniul și de la carneol; *e.* ceialalți achați sunt nenumerați.

§ 54

Iăspida este tare, opacă, și după ce se poliește, sclipitoare; toți colorii îi primește, și crește în munți pe straturi. Cremenile sunt cunoscute tuturor; cresc și în dealurile pe lângă Tocaiu, dară cele mai bune se aduc din Gallia.

§ 55

Pământuri cremenioase vărsăcioase sunt:

a. spătul scânteitoriu, adică bicășei, care sclipesc după ce se frâng; sunt de mai mulți colori, și nu tocmai așa de vârtoși ca cvarzul; de se bat cu amnariul dau scintei. De se topesc împreună cu cvarzul, se face din amândoi granit; iară, de se topesc bicășei singuri, se mută în glajă. De bicășei se țin: 1. adularia, care are color de mărgăritariu, și dintâiaș dată s-au aflat în munții Helveției. 2. piatra zisă labrador, care, cuprinsă în aur, acuș arată color verde, acuș vânăt, acuș și verde și vânăt. 3. ochiul mâței, care piatră „în inele, tocmai așa sclicește ca și lumina ochilor mâței;

b. granatul, atins de ferr se roșește, și dintr-însul se fac mărgelile cele roșie. De se topește în foc, se mută în glaja. Crește pe staniile cei de cvarz, pe petritele ce se numesc ale șerpilor și pe spoiala cea neagră, din care se fac tăblile cele de scris. Cel din Bohemia este mai prețuit, iară cel din Stiria și din Carintia, cu mult mai mare;

c. scorlul este o piatră ce crește ca o prismă încrustată cu linii de-a lungul, și este de mai mulți colori și de mai multe mărimi; și se face pe munții cei mai înalți. Turnalinul este cunoscut de pe puterea sa cea electrică, și mai nainte se aducea din ostrovul Ceilon, iară acum se află și în Tirol;

d. basaltul crește ca columnele cele mari, de color acuş sur, acuş negru, acuş cam verde, și înalță vârurile munților. Mulți țin că basaltul s-au făcut din pământ vulcânos, dară cei mai mulți cred almintrelea.

Trapul este de aceeași materie cu basaltul, numai cât este mai scârnav.

e. zeolitul este figurat și vinile lui de multe ori se întruloacă în glob. În foc se topește cu bulbuci și sclipește. Piatra lazului se ține de zeolit, este vânăată, și așa o și cheamă românii în commun.

f. piatra reșinoasă sau reșina de pământ este ușoară, netedă, opacă și nescânteoasă. Se află în Ungaria, pe mai multe locuri, sub mai mulți colori, dar mai cu samă, sub color galben, amestecat cu verde.

IV. Metallurile

§ 76

Metalluri deplin, cum s-au mai zis, sunt acelea, care se turtesc și se întind sub măiuguri. Acestea se împart în mai mult prețuite și în mai puțin prețuite. Prețul metallurilor vine din obiceiul oamenilor, care le socotesc sau după folosul sau după rărima lor în care se întâlnesc și folosul și rărima, acelea sunt cele mai scumpe și mai prețuite, și sunt aurul, platina și argintul.

§ 77

Aurul este cel mai scump, cel mai greu, și cel ce se poate mai tare și mai mult întinde între toate metallurile, pentru că aurarii numai atâta aur, cât merge într-un ducat, îl pot întinde în frunze de 300 de degete, în lung, și de 3, în lat. Aurul se face și crește mai cu samă în petri cremănoase și foarte rar; se culege și din arina râurilor, prin spălare, mai vârtos în Ardeal; și este de atâta preț, înaintea celor mai mulți, cât mai nu se poate spune. La Secărâmb, în Ardeal, se sapă în color de cenușă, și se află crescut în lespegioare vânjoase.

§ 78

Platina este un metall alb, ce se aseamănă cu greutatea și cu întinderea cu aurul, nici mult se osebește de dânsul, pentru aceea se numește de unii aur alb. Dintâiaș dată s-au găsit în America, la anul 1736, dară acum se află și în Secărâmbul din Ardeal. Din platină nu se bat bani, fără numai unelte se fac.

§ 79

Argintul este de color alb și sclipitoriu; mai ușor decât mercuriul sau argintul viu, decât plumbul, decât aurul, și decât platina, dară mai greu decât alte metalluri.

Crește în petri, dară se află și curat, ci arare ori. După aur și după platină, el se poate întinde mai subțire. Șese spră zece loți de argint lămurit fac o marcă; ci argintul mai cu samă au obicinuit a-l mesteca cu aramă; drept aceea, dacă se amestecă 15 loți de argint cu un lot de aramă, argintul se zice a fi de 15 probe, iară dacă se amestecă doi loți de aramă cu 14 loți de argint, argintul este de 14 probe și așa mai încolo, până ce vine argintul de este numai de 8 probe adică gimătate argint și gimătate aramă. Și bunătatea banilor de argint din amestecarea aceasta se socotește.

Cap. III

Despre viețuitori

§ 87

Viețuitorii se numesc toate făpturile, care trăesc, se mișcă, simțesc și știu despre custarea sa. Altele, care s-ar putea aduce ca să se osebească viețuitorii de la celealalte făpturi, ce sunt pe pământ, nu mi se ved a fi de lipsă; ba doară ași și sminti de ași grămădi mai multe, în tâlcuirea viețuitorilor.

§ 88

Trupul viețuitorilor se face din cap, din coș, și din mădulari. Capul cuprinde în sine crieri, din care resar toate vinele; coșul acopere mațele și toate mărunțările; mădulările sunt părțile acelea, prin care se mișcă viețuitorii, care toate sunt de lipsă în fieștecare viețuitoriu, ca se fie întreg. Capul și coșul într-unii viețuitori este: sau osos dinlăuntru și dinafară cărnos și coperit cu peale, precum în toți viețuitorii cei sugători, în passeri, în amfâbii și în pești; sau dinafară osos și cornos și dinlăuntru cărnos, precum în scoice, în raci, în coralle ș.c.; sau numai pelos pe dinafară și cărnos pe dinlăuntru, precum în toate insectele și în vremi. Din coș ies mădulările, și sunt: sau mâni, sau picioare, precum la om; sau numai mâni și pentru picioare, precum la maimuțe; sau numai picioare, precum la dobitoace; sau picioare și aripi, precum la passeri și la unele insecte: sau numai aripi, precum la pești; sau nici unele, precum la șerpi și la cei mai mulți vermi. Din mădulări vine de întru atâtea typuri se mișcă viețuitorii, căci unii îmblă, sar, și se sue; alții se târesc; unii înoată: alții zboară, precum le-au împărțit natura.

§ 89

Cea mai de frunte parte a trupului este capul, pentru că întrânsul se cuprind ochii, cu care vedem: urechile, cu care auzim: nasul, cu care mirosim și palatul sau limba, cu care gustăm. Numai pipăitul este în fieștecare parte a trupului. Mai multe simțiri decât aceste cinci, nu are vreun viețuitoriu, dară unii pot avea mai

puține. Căci mulți vermi se vedea a fi fără de ochi, mărară, de bună samă nu se știu, au ochi au ba. Despre șerpi, șopârle și pești, nu demult ne-au învățat experiența că nu le lipsește auzul. Unele simțiri cu mult mai puternice sunt într-unii viețuitori decât în oameni, precum în passeri, vederea, în soboli, auzirea. În vulturi, adulmecarea, în câni și mai în toți sugătorii, mirosirea. Pipăirea încă așa de puternică este în întrunii viețuitori, și mai vârtos în passeri, de simțesc și cea mai mică mutare de aer, de unde s-au și întâmplat de păgânii foarte mult au crezut passerilor. Simțirile pricinuesc și aceea în viețuitori, de sau se însoțesc laolaltă, sau se uresc unii pe alții. Așa urește mîța pe șoarece, elefantul pe porc și pe găină, toate passerile pe buhă; iară, dinpotrivă, se însoțesc laolaltă leul cu lupul, mîța cu vulpea și mai mult cănele cu omul.

De neamul cănesc se țin: *a.* lupii, care sunt groaznici, triști, și, toată noaptea, după pradă alergători. Mai pretutindinea lăcuiesc și cei din țerile călduroase sunt roși la păr, iară cei din cele reci, sunt albi; *b.* vulpile sunt cunoscute de pe sirguinta lor. Își fac gropi, în marginile pădurilor, în preajma satelor, și cearcă toate căile către colnițe, apoi săpând pe sub păreți sau pe sub garduri întră și, câte galițe află, toate le omoară, în păduri leșuesc, și mai nainte culeg passerile cele înviscate decât păsărării. Pescui încă știu și a prinde raci. Vulpea lagopă lăcuiește în părțile cele înghiețate este sau albă sau vânătă la păr și părul eii este mult prețuit. În *Istoria Moldovei* se arată că Duca Vodă, domn Moldovei, cu doao pei de vulpe neagră, dintre care una o au dat împăratului, alta viziriului turcesc, și-au rescumpărat odineoară și capul și domnia; *c.* În Asia lăcuiește sub pământ o feară ce se numește hiena, care scoate trupurile camenilor celor îngropați, și cu acelea se hrănește.

Dobitoace

§ 114

Dobitoacele la atâta s-au adus prin oameni, de acum sunt foarte blânde, și ne hrănesc cu carnea și cu laptele, ne ajută cu munca, ne folosesc cu pealea, cu părul, cu coarnele, și cu gunoiul lor, se nu grăesc despre singele și celealalte dinlăuntru ale lor. Între dobitoace boul este cel mai de frunte dinpreună cu vacile. Cum ca boii tot dintru același neam sunt cu/ zimbrii, nu se poate tăgădui. Hrana boilor este tot feliul de notreț, dară mai place-le notrețul cel de fânațe. De neamul boilor se țin și biholii, care mai bine se hrănesc la rături, și le place a se băga, și a zăcea în mocirle și în lacuri, până în grumazi, în comun biholii sunt negri, dară se dau și albi, încă și târcați. Laptele biholâțelor este foarte smântânos, pentru aceea se și țin mai cu samă, căci carnea nu le este așa de bună ca cea de vită. Este în împărăția Tibetului un fel de biholi, care au coadă ca și caii, și albă ca neaoa. Coada aceasta se cinstește bașilor celor turcești și persești, nu de cal, cum gândesc unii nepricepuți.

§ 115

Oile, de la urzirea lumii au fost plăcute oamenilor, și pentru blândețele lor și pentru alte folosuri, căci cu carnea și laptele lor ne hrănim. Cu lâna și peile ne-nbrăcăm; iară cu balega lor ne-ngrășăm pământurile. Hrana lor cea mai bună, peste vară, este iarba de munte și de râpe, căci cea de râț le strică, mai vârtos atunci când sunt ploii multe. Hrana de peste iarnă le este fânul de fânațe. Celealalte, care sunt de lipsă spre grija oilor, s-au zis în *Economia* cea românească. Aci numai atâta însemn, că sunt și oi selbatece, în Sardinia, în Corsica, în Grecia și mai ales în Siberia, care îmblă în botee, sunt mai mari în trup și la coarne decât oile cele blânde; au lâna moale și mărunță, can seină: de cozi sunt scurte și fugace.

§ 116

Caprelor le mai plac pădurile și tufărilor decât râturile și fânațele. Arburilor sunt foarte primejdioase, pentru că le rod mugurii.

§ 123

Hipopotamul sau calul de apă încă se numeră între bellue, se naște și se ține în râurile Nilului și Nigrului, și într-alte râuri ale Africei. Mare este mai cât un elefant, dară picioarele îi sunt scurte; peala lui nu se poate străbate cu săgețile și mai mult mugește decât rântiază; noaptea iasă afară din apă, la pășune. Oare sloboade-și el însuș singe ca să se mântue de boală, cum scriu istoricii cei bătrâni, au ba?

Chiți

§ 124

Chiții au picioarele cele dinnainte îmboldorite cu peale, care slujesc lor în loc de aripi; picioarele cele dindărăpt li se amestecă în coadă; peala lor este golașă, și multă grăsime sub dânsa, din care topesc unsoarea ce o chiamă de pește. Chiții sunt de patru feluri: balena, care are în loc de dinți, pe falca din sus, lespezi de os; fysitera, care are, pe falca din jos, lespezi de os; delfinul, care are dinți, și din sus și din jos; și monodonte, care are, din sus, doi dinți obli, eșți afară și lungi de șapte picioare, care se mai lovesc cu dinții cei de elefant. Iară între balene, musticetul este cel mai mare, căci este lung de o sută și mai multe picioare, și din grăsimea unuia, dacă se topește, es câte 80 până la 90 de toane de unsoare, spre întrebuițarea timârilor și ciobotarilor celor nemțești. În Grenlandia și Laponia se și mână unsoarea aceasta. Musticetul, oricât de mare este, nu se hrănește cu altă ceaia, fără numai cu raci, cu vermi și cu goange de mare. Nici are altă armă, fără numai coada, cu care neputându-se bine apăra de unii pești, fuge, și de multe ori așa se lovește de stanii cei din mare, de, îndată creapă. Chiții, mai cu samă, se prind

în marea cea înghiețată de lingă Grenlandia și Spițberga, prin hollanzi și angli, cu multă trudă și mare meșteșug, pentru oasele și unsoarea lor.

Passerile

§ 139

Passerile nu le mai înceată gura, și unele cântă foarte formos. Între dânsese puține mueruște cântă. Bărbătușii încă numai până atunci cântă mai vârtos, până când încep a-și schimba penele; iară atunci înceată, până ce le cresc altele. Passerile sunt de nenumerate feliuri, ci eu numai acelea le voi aduce înainte, care sunt mai cunoscute pe la noi.

§ 140

Iară passerile cele mai cunoscute sunt: 1. Porumbii, care se împărțesc: *a.* În porumbi de casă; *b.* În porumbi selbateci; *c.* În porumbi gurați, și *d.* În turturele. 2. Ciocârliile, care sunt și de pădure și de câmp, și amândoa feliurile se pot învăța se cânte, după meșteșug. 3. Graurii, care scot puii săi în borteles lemnelor și în găurile de prin ripe, sunt prea strigători și lezne învăța a vorbi ca omul și a floera; se hrănesc printro vite, cu muște și cu goange, dară cucuruzului încă mult strică, când e lăptos, așîderea și poamelor, când se coc; dorm noaptea în trăstie; de unde stârnindu-se trag la lumină; drept aceea lezne se pot covri în mreajă. 4. merlele, care mult strică viilor. Acestea toate sunt bune și de mâncat.

§ 141

Cunoscute sunt tuturor vrăbiile, pressurile, cintrinellele, știgții, țiclanii, rundunelele, codobaturile ș.c., dară decât toate acestea mai minunate sunt priveghitoarele, care, cât se desprimăvărează, îndată, începe a cânta, și până atunci nu înceată, până când nu scot de doao ori și-și cresc puii și cei mai de pe-urmă. Se hrănesc cu vermi și cu oaă de furnică.

III Amfibiile

§151

Broaștele au picioarele cele dindărpt mai lungi, drept aceea sa și nu îmbla. Oaă în bălți, sau grămadă, precum cele de rând, sau în șir precum cele râioase. Din oaăle acestea nu es chiar broaște, ci bidigani cu coadă, care pe-ncet se mută în formă de broască. Hrana tuturor sunt goangele, ba și șoarecii și puii passerilor. Cele râioase fug de lumină-și numai pe-ntunec își cearcă hrana; sunt veninoase au ba? nu se ști, dară destul de urite sunt, și, când se prind, se pișă spre vrășmașul său. Broscoii mult ocăcăesc, la vremea lor. Despre broasca ochi, iată se zice că, în America, mugește ca boul. Broaștele tânpurărie, toamna, iarna și primăvara lăcuesc în apă, iară vara, pe uscat și, pe secetă, se ascund în găuri, sub iară și sub petri, pe ploae se ivesc foarte multe; și de-aici judecă cei nepricepuți că au ploat broaște. Ra-cametele așșderea este broască, ci cu totul verde, și se sue pe burleni, și așa sbeară.

IV Peștii

§ 159

Prea puțini pești fată, ceialalți oaă; cei din râuri oaă pe lângă țermuri, unde este apa mai mică și, de pot, oaăle și le lipesc de plântă; es și la lacuri și se oaă, și cei ce es din mări la râuri, tot în sus, spre izvoarele nurilor înoată, cu atâta râvnă, cât peste bolovanii ce le stau înainte, încă sar. Prășirea peștilor ar fi prea mare, căci într-un crap, care au apăsă o gimătate de funt, s-au numerat 100.000 de oaă, iară într-un sturion, 300.000, dară mult o împedecă broaștele, passerile, peștii cei răpitori și alte bidigani, care, iau oaăle le strică, sau pe peștii cei mărunți îi mânâncă. Almintrelea, peștii răpede cresc, și mult și trăesc; căci cărașii trăiesc 70 de ani, iară crapii, 150 de ani și mai mult, precum scriu unii oameni învățați, ce cu puține dobitoace se întâmplă.

V Insectele

§ 176

Nu ne putem îndoi despre ochii insectelor, ci aceia mai în toate sunt tari, mari și bulbucăți, și în cele mai multe sexagoni sau de șese unghiuri, cu care ved. Dară multe insecte mai au și în vârful capului trei ochiuți făcuți în formă de trianguli. Care insecte nu au ochi tari, acelea au ochi singurateci, mai totdeauna mai mulți de doi; și-i au, sau pe creștet, precum painginii, sau în coaste și trunchiu,

precum scorpii dară nări și urechi n-au vezute. Mădulările cele de gustat ale insectelor sunt fălcile cele osoase care se deschid ca foarfecile; palpii sau vârvul buzelor, gura și, la unele, și limba. Multe insecte au cioc găurit pe mișloc, precum stretea, țințariul ș.c. Hrana unora este succul florilor, al frunzelor și al arburilor; altora șingele, umezeala, și încă și gunoiul viețuitorilor. Ci, sunt și de-acelea insecte, care trăesc cu răpiri, prinzând și mâncând pe cele mai slabe.

§ 183

Între hymenoptere, după albini, mai vrednice de a se socoti sunt care urmează: *a.* furnicile, care așisderea sunt foarte străduitoare. Bărbătușii și mueruștele dintre furnici au aripi, iară cele lucrătoare sunt fără de aripi. Cuibul și-l fac cucuiat, ca să se scură ploaia de pe dânsul, în care își pun și oaăle și hrana, care o strâng; și cele lucrătoare atâta grijă au de oaă și de prăsilă, de, pe acelea mai adeseori le scot și le prăjesc la soare atâta, cât este op. De vrea nestine se-și adune oaă de furnică pe sama filomelilor sau pentru altă întrebuintare, nu departe de furnicariu, curățească și netezească un dărab de loc; facă un șănțuț în formă de cerc, pe lângă locul cel netezit, și-l împle cu apă în mișlocul cercului aceluia, sape o groapă și întrânsa, așeze un blid, pe care îl acopere cu alt blid, ci așa ca se poată străbate furnicile la blidul cel dedesupt; apoi ducă furnicariul și-l împrăstie pe locul cel netezit; că înse furnicile vor căra toate oaăle în blidul cel dedesupt, numai ca se nu le ardă soarele; *b.* vespele, care își fac fagurii nu din ceară, ci din rosuri de lemn cleit cu scopitul, pe sus sau în pământ; *c.* vespele cele mari și galbine, care străpung cu acul său cel din podină, omidele, și întrânsele își slobod oaăle ca să se clocească, din care eșind puii cei de vespe, omoară pe clocitoarele sale, așa mulțemindu-le pentru sălaș; *d.* cinipii, care străpung frunzele și tiocurile arburilor cu acul din podină, și slobozind în găuricâle acelea, oaăle, îndată se bumburezase frunzele sau tiocurile, și din bimburezele acelea, după ce se hrănesc cu mezul lor vermuleții, și es goange deplin, dintrânsele, se fac gallele care sunt de mare trebuință curărarilor, mai vârtos cele de stejeariu, ce se numesc și guboace.

§ 184

Dipterele au numai doao aripi, și toate au cioc, unele au și ac, nu. în podină, ci în gură. Iară între diptere se numeră: *a.* *oestrul* sau stretea cea mare, care foarte amar pișcă dobitoacele vara. Oestrii aceste oaă pe spatele boilor, ale vacilor, și ale tarânzilor ș.c., de-unde se culeg ouăle lor prin corbi, cioare, cioici și grauri, fără de vreo vătămare, ci încă, și cu plăcerea dobitoacelor. Oestrii așa de cumpliți și înfricoșați sunt, cât taurii cei mai feri încă fug numai de vederea lor; *b.* muștele, care au cioc nu atâta spre pișcat, cât spre subt dară stretile cele de rând foarte amar pișcă nu numai pe dobitoace, ci și pe oameni; *c.* țințarir nu se mai satură de singe; oaă pe lacuri, drept aceea pe lângă și roesc, nici se pot fugări almintrelea, fără numai cu fum.

Despre om

§ 197

Omul are cinci simțiri, prin care toate le cunoaște și le socotește câte sunt afară de dânsul, și simțirile acestea sunt: vederea, auzirea, pipăirea, gustarea și mirosirea. Părțile trupului omenesc prin care se-cunosc și se socotesc lucrurile, se numesc uneltele simțirilor.

§ 198

Unealta vederei este ochiul, pe care l-au zidit Dumnezeu în partea trupului cea din sus, ca cu atâta mai multe se vadă. Ochiul este rotund și așezat într-o groapă cu grăsime plină și lunecoasă, ca mai lezne să se poată mișca spre toate părțile.

Oasele, care stau în preajma lui, îl păzesc de primeșdii. Perii de pe gene îl apără de prav și de insecte. Sprâncenele îl acopere ca se nu cură întrânsul sudorile de pe frunte, genele îl acopere spre somn și pândesc spre aceea, ca se-l spele cu umezeala, ce pururea izvorește dintr-însul. Umezeala aceasta, care se face din lacrimi, se adună în unghiul ochiului unde se și înghite, și apoi, pe-ncet, se strecură în nas. Lumina ochiului este făcută din mai multe pelițe și din umezeala ce se învălește cu dânsule, care în sine nu se poate vedea, ci dinpreună cu părțile ce vor urma, cuprinde toate părțile ochiului cele dinlăuntru, care numai prin anatomia ochiului se pot deschilini. Tocma dindărăptul luminei ochiului zace mreaja cea albă, ce este țesută din vânuțele vederei, în care se întypuesc toate, câte le vedem, ci în mai mică formă, căci prea multe raze nu poate priimi. Așadară, dacă vreau se între mai multe raze, de câte se cuvin, rotila ochiului de sine se strânge și nu le primește, precum se vede la cel ce iasă de la întunec la lumină, al căruia ochiu mai deschis este la întunec decât la lumină; și ochiului mult îi strică a eși răpede de la întunec la lumină. Afară de cele ce s-au zis pân-aici, mai are ochiul și alte pelițe și umezeli, care mai lezne se pot arăta în anatomia lui, decât a se scrie. Pupilla ochiului este făcută din cea mai lămurită umezeală, care e cleasă și vederoasă ca și cryștaiul; aceasta acoperindu-se cu peliță, prin care nu străbat razele se zice a avea albeață, care se poate vindeca; iară, de se strică vânuțele, din care este țesută mreaja cea dindărăptul luminei ochiului, albeața este neagră, și aceasta nu se poate vindeca.

§ 209

Afară de puterea de a judeca și de a închide, sufletul are mai multe puteri, dintre care numai trei voi aduce aici: memoria sau aducerea aminte, întypuirea și voia slobodă; despre care tutte trele dechilin vreau a cuvânta, precum urmează:

§ 210

Memoria sau aducerea aminte este putere prin care noi, lucrurile ce le-am auzit, văzut sau simțit mai-nainte, iarăși ni le punem înaintea, măcar că acum nu le mai auzim, vedem sau simțim mai mult. Așadară, a ne însemna ceva sau a învăța de-a rostul este munca memoriei, care fără de samă se poate întări și mări, căci de se va deda neștine a învăța în toată zioa o samă de cuvinte sau de sentințu, care încap pe un optariu de coală de hârtie, acela după scurt timp se va deda a învăța și atâtea cuvinte și sentenții, câte încap pe un pătrariu de coală, tot întru atâta vreme.

§211

Întypuirea este o putere, prin care ne punem înaintea mai multe lucruri, lalolalte, care noi nu le-am cunoscut deodată, ci numai pe rând. Așa, p.p., eu îmi întypesc un câmp mare, pe care nu l-am văzut în viața mea; în câmpul acesta eu gândesc a fi toate florile, câte le-am văzut pe-airilea, laolaltă, și gândirea aceasta este întypuirea sufletului. Ci, prin întypuirii de acestea lezne poate omul nebuni; drept fieștecare om trebuie se aibă bine grijă de întypuirile sale și se judece mai nainte, oare au temeiu gândurile lui, au ba; și de nu au, șanse să se șirgueasca a le lepăda din minte.

§ 212

Voia omului este poftirea aceea, prin care el alege ceva sau leapădă. Așa, p.p., eu vreau a ceti psaltirea, sau nu o vreau; și voia aceasta este slobodă în fieștecare om.

Mai pe-urmă, despre om înseamnă aceasta, că, dacă se desparte sufletul de la trup, omul moare, pleacă: sufletul nu lucrează mai mult prin trup, și așa trupul rămâne fără de lucrare, și este mort. Dară sufletul nu moare, căci, ce se îngroapă în pământ, este trup, nu ființa aceea care gândește în om și alege; și așa sufletul este nemuritoriu.

(*Școala Ardeleană*. Vol. 1. Ediție critică, note bibliografice și glosar de Florea Fugariu. București. Editura Minerva 1983, p. 656–672)

Povățuire

cătră economia de câmp pentru folosul școalelor românești celor din țeara ungurească și din părțile ei împreunate. Cu milostiva îngăduință a împărăteștii și chesaro-crăeștii și aposto-liceștei măririi. Nelegata cu 30 grei. La Buda, în crăiasca typografie a universității ungurești, 1806¹

Despre economia de câmp. Scurtă învățătură. Tâlcuirea economiei

Prin economie se înțelege învățătura care arată cum trebuie lucrat pământul, ca să se sporească câte ne sunt spre hrană, spre îmbrăcăminte și spre alte folosuri.

Cap. I

Despre pământ

§ 1

Despre feliurile de pământ

Fieștecare plugariu mai nainte de toate are op (lipsă) ca se cunoască pământul, pe care îl lucră, ca nu cumva se-i fie în zădar munca și osteneala, care o pune. Drept aceea trebuie se știe că pământul e de trei feliuri:

A. Rece sau greu

1. Întră feliurile pământului celui rece sau greu, se numeră lutul și tina cea cleoasă.

2. Pricinile pentru care se numește lutul și tina cea cleoasă, grea, sunt, pentru că părțile lutului și a tinei cei cleoase, întră sine, așa sunt de îndesate și încleștate, cât nu au vreo găunire, iară rece se zice pentru că pururea e umed și, drept aceea, și rece, pentru că răveneala cea de iarnă, care o a supt, pentru tărimea sa, nu o sloboade afară, ci o ține îndesată în sine.

---

¹ În -8⁰ mic de 23 pagini text și 15 pentru indice.

3. Pământul cel rece și tare e și neroditoriu, pentru că fiind tare și greu, așa zace pe rădăcini, cât nu se pot întinde, și fiindcă e și rece, bucatele, plântele, legumele și erburile încă, nu pot crește.

4. Pământul de rece și de tare așa se poate cerca: se ia un pumn de pământ, se udă, apoi se face brușăl și, dacă se uscă, de rămâne tare ca o gloanță, e semn că pământul e rece și tare.

B. Cald sau moale.

1. Întră pământurile cele calde sau moi se numeră cele văroase, humoase, năsăpoase, cretoase și petroase.

2. Pământurile acestea se numesc calde sau moi, pentru că au multe și mari găuniri; drept aceea razele soarelui lezne pot străbate întrânsele și a le desface de la olaltă.

3. Pământurile cele calde și moi iară sunt neroditoare, pentru că fiind foarte găunoase nu se lipesc de rădăcini, și tare străbătând razele soarelui întrânsele, umezeala, care o au în sine, încă răpede o perd; drept aceea nu se pot hrăni rădăcinile, ci se veștezesc și pier, sau cresc mai mici și mai jigărite.

4. Pământul de cald și de moale, așa se cearcă: se ia un pumn de pământ, se udă și stringându-se în mână, dacă nu se face dodoloț, ci se resăpește, e semn că pământul e cald și moale.

V. Negru sau murg.

1. Pământ negru, murg, sau de grădină, se zice acela, care, sau din firea sa, sau prin șirguința omenească, e amestecat cu mai multe feliuri de pământ; căci cercând noi, cu bună socoteală, pământul acesta, putem afla că el așa este alcătuit din cele mai nainte zise doao feliuri de pământ, adică din lut și tină cleoasă, din pământ văros, humos, năsăpos, cretos și petros, cât din unul nu are mai mult, de cât din altul.

2. Pământul acesta așa se cearcă: se ia un pumn de pământ, se udă și făcându-se dodoloț, dacă rămâne în mâni ca o cotcă (1 optă) și apoi, uscându-se puținel, iarăși se răsipește, e semn că pământul e negru, murg, sau de grădină.

3. Pământul cel negru, murg sau de grădină, e cel mai roditoriu, nu numai pentru că se lucră mai bine și mai neted, ci și pentru că cu mult mai bine se lipește de rădăcini, și găunirile lui încă cu mult mai bine priimesc aerul, și razele soarelui, fiind nici prea strimte, nici prea largi; de-unde urmează că în pământul cel negru ploaia, roaia, și umezeala din negură străbate mai încet la rădăcini, și părțile cele mai cleoase ale pământului celui negru nu le lase se răsufle. Drept aceea în pământul cel negru, murg, sau de grădină, foarte bine cresc bucatele, legumele, plântele și erburile.

Cap. II

Despre lucrarea pământurilor celor arătoare

§1

Despre uneltele, care sunt de lipsă la lucrarea pământurilor celor arătoare

Uneltele, care sunt de lipsă la lucrarea pământurilor celor arătoare, sunt cunoscute plugurilor, totuși nu strică, încai pe cele mai de frunte a le pomeni, care sunt acestea:

A. Plugul, care are aceste părți: grindeiu, coarne, plas, corman, bârsă, și doao feruri, lat și lung; este de două feluri: șuchieat și schimbătoriu, care așa se osebesc de la olaltă.

1. Plugul cel șuchieat are grindeiul puțințel strâmb, cormanul stătătoriu, custura pătrunzătoare prin ferul cel lat și prin grindeiu, și fiindcă cormanul nu e stătătoriu, nu se poate cu el ara, fără numai în loc șes, unde se poate ara pământul cu dânsul, sau în doao părți, către doao răzoare, și atunci se covățește pământul la mijloc, sau la mijloc, și atunci se ducă (rădică, înalță) pământul la mijloc.

2. Plugul cel schimbătoriu are grindeiul oblu, cormanul schimbătoriu, custura lipită de bârsă, și cu cârlig ca să se poată acăța cârligul cormanului de dânsa, și ferul cel lung de a se schimba prin chindete; cu plugul acesta se poate ara ori unde, ci plugarii, șesurile le ară cu pluguri șucheate, pentru că acestea duc brazde mai mari și, drept aceea, sunt mai cu sporiu; iară coastele le ară cu plugul cel schimbătoriu, pentru că coastele nu se ară în sus, căci foarte cu anevoe ar fi în sus a se ara, cu numai în jos sau de-a vale și într-o brazdă, de-unde și acesta folos se are, că coastele, arându-se mai de multe ori la vale, scad și se prefac în mai roditoare.

3. Grindeaele plugurilor acestora amânduror trebuie se aibă în capătul, care vine pe osia rotilelor, mai multe găuri, ca, legându-se cu potângul de rotile, măseaoa să se poată muta în care gaură vei vrea și-ți va fi de lipsă, căci cu cât se sloboade plugul mai lung de la rotile, cu atâta mai afund pătrunde în pământ, numai se-i fie fearele și cormanul curățite de rădăcini și de tină, spre a cărora curățire slujește oticul.

B. Grapa, care e alcătuită din grindeae și din colți, se face, după obiceiul țărilor, din mai multe sau mai puține grindeae, și cu colți de lemn sau de fer; ci de lipsă ar fi ca fieștecare plugariu se aibă (pentru folosul lor) doao grape, una cu colți de fer, alta cu colți de lemn.

1. Grapa cea cu colți de fer se osebește de cea cu colți de lemn prin mărime și prin folos:

a. grapa cea cu colți de fer e și mai lungă și mai lată, căci pretutindenea e cu un grindeu mai lungă și cu altul mai lată decât cea cu colți de lemn. Grapa cea cu colți de fer mai cu seamă are 10 grindeae, cinci în lung și cinci în lat. Iară colții așa trebuie se fie de lungi: cei din șirul dintâi, ca de trei țoli și cei din șirurile următoare tot cu un țol mai lungi decât cei din șirul cel îndată mai dinnainte. Mai pe-urmă colții așa trebuie bătuiți în grindeaele cele ce stau curmeziș, ca fieștecarea colț din grindeiul următoriu se cadă întru doi colți ai grindeiului celui îndată mai dinnainte.

b. Grapa cea cu colți de fer este de mare folos, căci vara, când pentru alte lucruri plugarii nu-și pot întoarce ogoarele, cu aceasta le grapă și le curățesc de buruenele și rădăcinile cele ce au crescut sau au rămas întrânsele; în arăturile cele de toamnă și cele de primăvară, de se vor ara prea brușos, se zdrobesc brușii, mai nainte de a se semăna. Grăpându-se cu grapa cea cu colții de fer, și răturile sau fânatele, pe acestea le netezește și scormonindu-le, le preface, ca mai lezne se poată străbate la rădăcina erburilor umezeala, gunoiul, aerul, roaoa și negura.

2. Grapa cea cu colți de lemn are mai cu seamă opt grindeae, patru în lung și patru în lat; colții eii nu trebuie se fie prea lungi, ca grăpând mai mult grindeaele decât colții se astupe semânța. Înțelepsește fac plugarii, care sub grindeiul cel mai dindărăpt leagă un șir (rând) de spini, căci spinii așa legați după grapă, cu mult mai bine astupă semânța.

B. *Chylindrul* sau *tăvala* (lătinește *cylinder*, nemțește *Walker*, ungugurește *Görgő fa*);

1. Chylindrul, până acum, întră plugarii din Țeara Ungurească și întră cei din Ardeal, au fost puțin cunoscut, mai întâiu de șvavi s-au adus în țerile acestea. Chylindrul acesta este un lemn gros, și rotund, în capetele căruia se întocmesc doao pregiți, așa ca Chylindrul să se poată înturna în dânsule; pregițile acestea se închie în doao grinduțe, care stau curmeziș ca și chylindrul, întruna dinnainte și întralta dindărăpt de chylindru. Apoi, de capetele grinduței cei dinnainte se leagă doao lanțuri nu prea lungi, ca de capetele acestor doao lanțuri, se poată trage dobitoacele cele de tras; în grinduța cea dindărăpt se pune un mânuchiu, de care ținând plugariul, așa îndreaptă chylindrul, precum vrea. În care chylindru se bat colți, ca cu atâta mai bine se zrumice brușii și gliile, se chiamă chylindr colțat.

2. Folosurile chylindrului sunt acestea: cu chylindrul, mai ales cu cel colțat, se sfărâmă brușii și gliile, se apasă arătura, după ce s-au semănat și grăpat, ca să se strângă pământul pe lângă semințe, ca cu atâta mai lezne se-și sugă umezeală și se crească. Primăvara încă foarte mult folosește holdelor celor de toamnă, pentru că înghețul sau gerul cel de iarnă înflă pământul și-l face țărânos, pentru care pricină răpede se resuflă umezeala cea hrănitoare dintrânsul, dacă nu se va apăsa cu chylindrul, încă și atunci folosește chylindrul holdelor, când sunt mai mărișoare, numai la nod se nu crească, pentru că omoară goangele, găocii și vermuleții cei stricători holdelor, și rădăcinile bucatelor le face mai tufoase, de unde urmează că

seceratul încă trebuie se fie mai mănos și mai spornic. Arătura încă o oblește și o netezește chylindrul, de unde iarăși foarte mare folos au plugarii, care își adună bucățelele cu coase.

B. Feliurile cele mai bune ale bucatelor sunt:

1. Grâul, care e mai de multe feliuri:

a) Roșu, care e de toamnă sau de primăvară, iarăși păros (țăpos) sau golaș.

b. Alb, care iarăși este păros sau golaș, numai de toamnă.

Grâul de toamnă cel păros e mai roditoriu decât cel golaș și fărina lui este mai sățioasă, iară aluatul din fărina grâului celui de primăvară este mai vânjos.

v. Spelta sau tencul (lătinește *triticum spelta*, ungurește *Tenkely*, nemțește *Dunkel*) e prea roditoriu, mai ales cel de toamnă, și fărina lui e foarte albă și bună de colaci, de covrigi, de plăcinte ș.c. Se seamănă pe mai multe locuri în Țeara Ungurească, și întrunele, în Ardeal, cu mare folos al plugarilor, pentru că semănat numai în pământ de mijloc, rodește de doao zeci până la trei zeci de ori atâta, cât s-au semănat.

g. Muchiat sau în patru dungi, care ungurește se numește *Jerusalemi Buza*, și se agonisește în Țeara Ungurească, pe lângă Tisa, iar în Ardeal, pe mai multe locuri; are foarte mari grăunțe, care semănându-se mai departe de la olaltă, rodesc mai multe spice. Acesta numai toamna se seamănă.

d. Cel din Syrmium, căruia îi zic ungurii grâu minunat (*csudálatos buza*). Acesta se seamănă înainte de 40 de Sfinți. Semănându-se mai rar, fieștecare grăunț aduce cinci, șese, și șapte spice, și spicele cele mai mari au în sine de la șeptezeci până la o sută doao zeci și patru de grăunțe. De-unde se poate vedea cât e de cu sporiu și de folos plugarilor a-și prăsi și semăna grâu de acest minunat!

e. Îmblătoriu, care se seamănă întrun an toamna și întraltul primăvara. Grâul acesta se seamănă mai pe multe locuri, și măcinându-se dă cea mai bună fărină.

2. Secara, care e de trei feliuri: secara de rând, care cade cam vânătă; secara albă; și secară rodită sau muscăcească. Cea albă e mai bună decât cea cam vânătă, ci cea muscăcească e mai bună și decât cea albă, pentru că și în paiu e mai tare sau mai țapănă, și mai mult, rodește, și fărina încă ei este mai bună.

3. Orzul, care iarăși e de trei feliuri: de doao dungi; de patru dungi sau muchiat; și golaș. Cel de doao dungi mai mult este în uz, pentru mărimea spicului.

4. Ovăsul, care așjderea e de trei feliuri: alb, galben, și cam murg. Cel cam murg se ține a fi mai bun, nu numai pentru rodirea lui, ci și pentru mana, care o are în sine.

5. Cucuruzul sau mălaiul, pe care îl numesc în Țeara Românească porumb, în Moldova păpușoiu, pe la Oradea Mare și pe alte unele locuri tentiu, după descoperirea Americii, s-au adus în Evropa.

Acesta, în vremea de-acum, întrun atâta se agonisește în Țeara Ungurească și în Ardeal, cât pe multe locuri serecimea numai cu bucate făcute din fărină de cucuruz trăeaște, despre a căruia semănătură și lucrare amuș se va vorbi mai pe larg.

6. Mălaiul cel mărunț (meiul), din care se face păsat foarte bun pentru hrana oamenilor, se îngrașă cu dânsul mai ales cu fărina lui, dacă se opărește și se face lături, porcii, se hrănesc oarăle, mai cu seamă găinele și pui lor ș.c., vom vedea amuș, când, în ce fel de loc, și cum trebuie agonisit.

7. Hrișca, care e prea spornică și mănoasă.

De bucate se țin și legumile, a cărora numai rodul, care crește în boane, îl mâncăm: dintru acestea cele mai de frunte sunt: fasolea (păsula), bobul, mazărea, linte și țirțerița. Întră legumi s-ar putea numera și: macul, inul, cu cânepa, căci celealalte legumi le las la locul lor.

1. De vor fi holdele cele de toamnă prea mari și spurdate, ca se nu cadă pe vremea rodirei, iarna, când e pământul tare înghețat, se pasc cu turmele și ciurzile, ci mai bine fac aceia, care primăvara le tund vârvul cu secerea sau cu coasa, și strângându-l îl dau hrană dobitoacelor celor ce au eșit macre din iarnă.

2. Secara se seamănă primăvara și toamna; aceasta e mai grea și sloboade mai multă fărină, aceea face pâne mai gustoasă; cea de toamnă e mai uzată (obicinuită). Din secară atâta se seamănă întră acelaș pământ, cât și din grâu. Poftește pământ de mijloc, nu iubește nici pământul cel umed sau îndesat, nici cel uscat sau resfirat. De semântă se țâne a fi mai bună cea dintră acelaș an, decât cea mai veche. De se vor prea îmbueci, holdele cele de toamnă de secară, așa trebuie făcut cu dânsule, ca și cu grâul.

3. Orzul, în orice fel de pământ crește și rodește, numai lutos se nu fie, pentru că în pământul lutos se îneacă și peare. Atunci e mai bun semănatul orzului, când, după grapă, merge pulbere, apoi ploao curând și lin, căci resare gras și frumos. Crește în paiu mai scurt, care are opt noduri. Ce seceriș vei se aibi, poți judeca din resărirea lui, căci de va resări tare verde, secerișul va fi bun, iară de va resări cam galben, secerișul va fi slab. Orzul cel în doao dungi, mai cu seamă, se seamănă primăvara, iară cel în patru, toamna, tot întră atâta măsură, întră acelaș pământ, în câtă, secara.

4. Ovăsul se poate semăna în orice pământ, totuși mai bine rodește în pământul gras. Se seamănă primăvara, de va fi cu puțință, în mustul omătului, ci nu la lună nouă, căci pe cel semănat la lună nouă, precum țan unii plugari, îl mâncă puricii.

Despre plivirea holdelor

1. Vremea plivitului este până când sunt mai tinere holdele și bucatele n-au crescut în paiu, pentru că atunci nu se vătămă, tocmai de se și calcă holdele.

2. Iară gozurile și golgotinele, de care mai cu seamă trebuie plivite și curățite holdele, sunt acestea: puciozna, laptele-cânelui, bozii, rapița, macul cel păseresc, măzerichea, ciormăiagul, neghina, odosul, holbura, tot felul de scai, obsiga. lușca (ceapa ciorască), și polomida, pentru că acestea toate sunt păguboase holdelor.

Despre îmblătitul, curățitul și grijitul bucatelor. Despre îmblătīt

Îmblătītul bucatelor se face cu trăeratul și cu îmblăcīii. Traeratul e mai cu sporiu decât îmblăcīii, ci, totuși, mai de folos se vedea a fi îmblăcīii, pentru că mai bine se adună grăunțele cu îmblăcīii decât cu trăeratul, și paele încă nu se izidesc, ci se întrebuițează pentru notreț la vite, mai vârtos în anii cei mai sugșugați de fânuri. Drept aceea nici voi a vorbi despre trăerat, fără numai despre îmblătīt, care așa se face.

Despre căratul bucatelor

Dupăce ți-ai cărat bucatele, numai atâta trebuie îmblătīt, cât vei socoti că-ți este de lipsă de semânță și pentru casă, mai ales când te asuprește: lucrul de vară sau de toamnă; cellalt îmblătīt trebuie lăsat pe iarnă, când n-ai atâta de a lucra, și întâiaș dată grăul trebuie îmblătīt, pentru că acesta place mai tare paserilor și șoarecilor. Ovăsul și alacul au obicinuit a se lăsa mai pe-urmă.

Cucuruzul, care e talpa casei, în partea cea mai mare a româniei, se poate măcărând îmblăți, numai se fie bine uscat. Iară, ca să se poată usca, precum se cuvine, când se culege, cel lăptos se alege și se dă la porci sau la oară, apoi cel mai copt se pune pe podul casei sau în coștee, se-l poată agiunge vântul. Îmblătītul cucuruzului e cu mult mai lezne decât al altor bucate.

B. Despre curățitul bucatelor

1. Curățitul bucatelor sau felezuitul cu mătura cea lată poște mare șirguință de la plugari, dacă le este voia ca se semene și secere bucate bune, ba încă se le și poată cu mai bun preț vinde.

2. La vânturat trebuie cercat vânt de mijloc, ca să se aleagă grăunțele cele rele de la cele bune. Iară acelea grăunțe sunt mai bune, care cad mai departe când se vântură; așadară, dintru acestea trebuie gătită semința, ba încă și cât vrei se vinzi, ce mai întrece îți va remânea pentru lipsa casei, iar coadele pentru dobitoace și pentru oară.

3. Mai pe-urmă, toate bucatele, dar mai vârtos cele de semănat și cele de vândut, mai nainte de a se lua depre arie, trebuie foarte bine cernute, ca să se curețe de toate golgotinele cele netrebnice.

V. Despre grijitul bucatelor

1. Când se iau bucatele depre arie și se așează, nu trebuie gros grămădite peste olaltă, pentru că toate grăunțele, cât se scutură din tiocurâle sale, îndată trag umezeală la sine, care în grămada mai groasă crește și drept aceea lezne s-ar încinge și strica bucatele.

2. Pentru așezarea bucatelor sunt bune hambarele, găvănașurile sau cămățile cele de ținut bucate; ci, fiindcă nu fieștecăre plugari nu are modru de a-și face de acestea, cu de-adinsul trebuie să se ferească fieștecărele de aceea, ca se nu-și așeze bucatele sale pe podul grajdurilor, în care se ernează sau vărează dobitoacele, pentru că aborul, care iase de la dobitoace, străbate prin podele și, încingând bucatele, le face duhoase. Podul casei, în care lăcuești, și a bucătăriei (cuhnei) pentru fumariu (hornoiu) încă nu e prea bun, căci lezne se pot încălzi bucatele. Decât toate sunt mai bune spre ținerea bucatelor, podurile de tindă, de pivniță, de sopru și de șură. În care nici din jos, nici de-asupra, nici de pe delaturi poate străbate căldura și umezeala, la dânsale.

3. Tinzile, pivnițele, șoprurile, colnițele și șurile, pe a căroră pod s-au așezat bucatele, așa trebuie grijite, ca se nu străbată la bucate ploae sau căldură; drept aceea trebuie se fie bine coperite și se aibă fereștile bine întocmite, care pe frig, pe vânt, și pe vreme zvântată se deschid, ca să se resufle bucatele, dară pe căldură, pe negură, pe ploae, și pe ori ce vreme umedă totdeauna se închid.

4. Gazdele cele șirguitoare, ca se-și poată mai bine țânea și păstra bucatele, primăvara și vara le întoarnă tot a opta zi, iară toamna și iarna tot a patrasprăzecea zi, prin care întoarcere și aceasta încă își folosesc, ca gărgărițele nu pot reseri din oaole, ce sunt în bucate.

5. De paseri se pot apăra bucatele prin ferești, făcute de drot, de ața ca și mreaja, sau de nuele, numai se fie cam des îngrădite, iară de șoareci, dacă vei uda vro câțava fărina cu mursă, apoi o vei amesteca cu var nestins, și așezându-o în loc de-așa, unde ții bucatele, vei pune lângă dânsa un blid cam lat cu apă, pentru că fiind dulce fărina de mursă, șoarecii bucuroși o mânâncă, și bând după dânsa, se aprinde varul într-înșii și creapă.

6. Mai pe-urmă, spre ținerea bucatelor se fac hambare de lut galben cleos, care au de-asupra o ușiță, prin care se bagă, și, dedesupt, altă ușiță, prin care se scot bucatele. Hambarele acestea, după ce se uscă, trebuie tare arse dinlăuntru și după ce s-au răcit, așa acoperite, cât se nu le ploae nici pe de-asupra, nici pe delaturi. Temeiul lor încă trebuie zidit de peatră sau de cărămidă cu doi sau trei țoi mai sus decât fața pământului, ca nici dedesupt se fie umede. Așa gătind hămbariul, afară că nu-ți vine în mare cheltueală, mai bine poți țânea întrânsul, bucatele, decât în măcarce groapă, cum o numesc, de grâu; ba, poci zice, decât pe măcarce pod, pentru că nici trebuie de atâtea ori întoarse, nici ai de a te teme de foc, căci de ar și arde coperișul, va remânea hămbariu cu bucatele, care iarăși îl poți coperi.

Cap. VI

Despre prăsirea dobitoacelor celor de casă

B. Despre vitele cele cu coarne

1. Despre boi

a. Despre folosul boilor

Fiindcă boii sunt mai de îndelungată șinătate și mai tari decât caii, spre cea mai grea muncă de câmp încă sunt mai buni și mai răbdurii. Hrana lor încă nu stă întru atâta, în cât stă a cailor. După ce au purtat jugul zece sau și mai mulți ani, încă au prețul său, pentru că îngrășându-se se pot vinde măcelarilor, sau fleșerilor (misărășilor), sau beli pentru hrana casei.

b. Despre prăsirea boilor

Mai bine și mai de folos ar fi ca însuși plugarii, boi încă se-și prăsească, boi decât se cumpere; drept aceea de lipsă este ca se-și câștige vaci tinere, mari și bine făcute în trup, șinătoase, bune de prăsilă și de lapte. Taurii încă trebuie se fie aleși de frumusețe și de fel, și fiindcă fieștecarele plugariu nu e în stat de a-și ținea de sine taur, au obicinuit comunitățile (obștile) plugarilor a țânea împreună ațița tauri, câți le trebuie pentru vacile lor, sau împrumută taurii de la domnii cei pământești. Bouții, pe unele locuri, se întearcă după cinci sau șase săptămâni, precum și vițelele, dară mai înțelepțește se ved a face care, de la o vreme, aleg viței de la vaci, și numai atunci îi slobod la mumânele lor, când le mulg, ca se le moae țitele și ugerul, pentruca se se mulgă mai ușor, apoi îi: cutiesc sau îi bagă întrun juguț, care așa este întocmit în capul unui pociumb, cât să se poată învârți viței pe lângă pociumb, până se mulg vacile, după aceea se slobod din jug și se lase până ce storc tot laptele din ugerul mumânilor, apoi iarăși se aleg. Și așa se mână, până când nu-l întearcă vacile pe viței. Din facerea aceasta doao folosuri au plugarii unul, că viței cresc mai bine, mai frumoși, mai sinătoși, și mai tari la virtute, precum poți culege din viței cei mânzați; altul, că vacile încă dau mai mult și mai bun lapte.

Bouții, care se cresc de jug, cu cât mai tineri se jugânesc, cu atâta mai frumoși se fac la păr, și la coarne. Junci făcându-se, până nu vor plini trei ani, nu trebuie învățați în jug, nici trebuie lăsați se treacă peste cinci ani, că apoi mai anevoe se dumeresc, învățându-i în jug, ia seama, se-i prinzi păreche laolaltă, de vârstă, de păr, de coarne, de iuțime, de trup, și mai ales de vârtute, pentruca cel mai mare în trup, și mai tare, răpede poate prăpădi pe cel mai mic, și mai slab. În cât este pentru rândul prinsului, cei mai iuți și mai mari la coarne se prind dinafară, iară cei mai leneși și mai mici la coarne, de către om. Când se învață juncii, întâiaș

dată numai sub puțină greutate trebuie siliți, care se poate îmulți din zi în zi până ce se vor deda a purta greutatea, care o poartă boii cei mari*.

V. Despre hrana boilor

Hrana boilor cea de iarnă e fânul în sine, sau amestecat cu pae, și foile cele de cucuruz sau penușele; bine ar fi de li s-ar putea da și câte puțin ovăs sau orz, precum fac pe unele locuri. Cea de vara hrană le este iarba la iasele, dar mai mult pășunea la câmp; iară cea de toamna tot felul de trifoiu, și frunzele de verde (curec), ci pe lângă acestea li se dă și câte puțin fân, mai vârtos noaptea, ca se nu-și peardă din putere.

2. Despre vaci

a. Despre prășitul vacilor

Vacile se prășesc ca și boii; despre înțercatul vițelelor încă s-au zis unde s-au vorbit despre bouți; aici numai aceasta înseamnă, că junincele nu trebuie date la taur, până ce nu vor plini trei ani.

b. Despre grija vacilor

Pe unele locuri vacile și vara încă se țin la iasele, ci întru români, mai ales întră plugari, ca să se facă aceasta, nu e de lipsă, că ei lăcuiesc în locuri, unde se află destule pășuni, sau, de nu se află, se pot prea lezne face, numai dacă vor lucra, după cum s-au zis, mai nainte, unde s-au vorbit despre diresul riturilor și al finațelor. Aci numai atâta zic, că vacile se pot da și în ciurdă, numai să se șirguească plugarii, ca se aibă adăpători bune, și seara încă se le miluească cu câte ceva, că așa vor da mai mult lapte. Junincele, când fată dintâiașdată, trebuie mulse de trei ori în zi, ca se li se lărgească și lățească vinele ugerului cele ce adună și slobod laptele, ci corastra, adică laptele cel dintâi după fătat, nu trebuie luată de la viței, pentruca corastra nu numai din viței, ci din orice puiu de dobitoc atunci născut, curățește toată reutatea, din care, după aceea, le-ar urma multe boale.

2. Despre oi

2. Despre împreunatul oilor cu berbecii

Când se bagă oile în măsură, adică când se aleg, cu totul, mieii de la dânsule, berbecii cu oile cele sterpe încă se aleg, întră care apoi cu vreme, se amestecă pe unele locuri, și mieii, ci, preia Sân Petru sau minteni după aceea, mieii și oile cele sterpe iarăși se amestecă cu oile cele mulgătoare, iară berbecii se pasc de chilin până la Vinerea Mare, adică până la mezul lui octomvrie. Atunci, alegându-se mieii și miorile, care încă nu sunt de mârliț, dechilin, berbecii se slobod întră oi, nici se aleg mai mult, până când nu se bagă iarăși în măsură oile.

Berbecii pentru aceea se slobod, pe la Vinerea Mare, întră oi, ca acestea se nu fete nici prea în iarnă, nici în vară. Dară aici înseamnă, că toți oamenii, cei ce sunt de mare esperieanție și au luat cu de-adinsul seama la ținutul, chivernisitul și sporitul oilor celor de bun fel, cu un cuvânt întăresc cumcă nu e cu puțință a ținea și cruța felul cel bun al oilor, de se va amesteca, pe vremea mârlițului, singe cu

singe, adică tata cu fata, sau fratele cu sora. Drept aceea, dau sfat, ca fiecare plugariu se-și schimbe berbecii cu alți vecini mai adeseori, dacă vrea se-și țână felul oilor. Obiceiul acesta de a-și schimba berbecii întră sine, pe vremea mârilitului, îl țân tare pecurarii cei din Șveția; pentru aceea întru atâta ș-au dires turmele, cât lina oilor lor, din care se face câștigul cel mai mare, întrece pe cea din Anglia.

3. Despre grija, care trebuie purtată, când fată oile

Oile poartă mieii, accurat doao zeci și una de septemâni; așadară, care oae se mârlește în zioa de Vinerea Mare (în a patrasprăzecea zi a lui octomvrie), fată în zioa de Patruzeci de Sfinți, adică în a noaoa zi a lui martie; ci pe-atunci tâmpul e încă răcuros, pentru aceea pe seama oilor celor de a fâta trebuie făcut coșeriu (ocol) de chilin, și întrânsul colniță (șopru) bine coperită, ca neaoa (zăpada), ploaea, și viforul se nu agiungă la oi, nici se le bată vântul cel de ameazănoapte. Afară de aceea, mai nainte de a fâta oile, pecurarii cei mai procopsiți au obicinuit a le afuma cu niște materii, a căroră fum este foarte mirositoriu, precum sunt: copitele de cai, unghile de vite, ori ce fel de coarne, părul, coama, lâna cea netrebnică ș.c., apoi semânța cea de brad sau șineapănul (finiorul), pelinul, măgeranul, tămâia și alte erburi și flori mirositoare. Pe vremea fâtatului oile trebuie mai adeseori cercetate, ca, de cumva nu ar putea fâta, se li se ajute, și, cât fată, îndată trebuie curățite de flori pe la uger, mulș câțva lapte, și spălate cu dânsul țitele, ca să se mai moae, apoi trebuie aplecați mieii. Iară laptele nu pentru aceea se mulge, pentru că doară ar strica mieilor, fiind cel dintâi, ci pentru ca să se spele cu dânsul țitele de peri, ca se nu-i sugă mieii, că perii foarte le strică.

4. Despre creșterea mieilor

Mielușcii după opt zile încep a ciuguli câte ceva și a roade. Pentru aceea foarte de folos ar fi ca, pe lângă fânul bun care se dă la miei, să se fearba puțintel ovăs, în apă sărată, și, după ce s-au răcit, să se pună unde stă fânul, dinnaintea mieilor, ca se apuce cât de cât și din ovăs, pentru că de ovăs foarte cresc și se întăresc mieii. De folos este și aceea, că mieii, după vro câteva zile, să se aleagă de la mumâni, pentru că se nu se sbată prea tare oile, prin suptul mieilor, și se slăbească; pentru miei, încă e mai bine să se aleagă, căci mai în grabă se dedau a mânca și a bea; ci și aleși trebuie sloboziți se sugă în toată zioa de trei ori, dimineața, la ameazi, și seara; și aceasta până atunci trebuie să se facă, până când se bagă oile în măsură. Supt vremea aceasta, se poate oțârî care și câți miei să se lase de prăsilă; ceialalți se vând de belit, sau, care sunt berbecuți și nu sunt de arete, se jugănesc mai nainte de a da musca, și așa se cresc berbeci mari. Aceasta încă o înseamnă, că pe miei de iarba cea tinără lezne îi lovește cufureala, de care ca se-i aperi, mai nainte de a-i mâna la iarbă, le dă să lingă sare cu semânță de brad și cu pelin laolaltă zdrobită și pistată.

B. Despre grija oilor

Păgubos lucru este a mulge oile până când sug mieii, nu numai pentru miei, ci și pentru oi, și pe vremea aceea trebuie să se deschilinescă de berbeci, și de

sterpăciuni, ca să se poată închide noaptea în coșere, sau sub șopruri, și hrăni mai bine decât oile cele sterpe. Când sunt multe ploi, oile nu trebuie păscute pe șesuri, nici pe rături, ci pe coaste și pe dealuri, sau, de n-ar fi în hotar coaste și dealuri, mai bine să se oprească o casă sub șopru, până ce trec ploile, pentru că vremea ploioasă, vântul umed și iarba crescută în locuri umede, pricinuesc boală oilor. Așișjderea și iarna, când e zăpada mare, nu trebuie scoase din coșeriu, ci, de ar fi cam aproape niscare coaste, pe care cresc tufe de brad (finori), și chypru (erică), la acelea se pot scoate și iarna, când și când, ca se roadă în vro câteva ceasuri. Cu vitele cele cornute a închide oile, nu numai nu e vreun folos, ci e mare pagubă, pentru că se calcă de vite, zdrohul, care cade din iaselea vitelor, nu-l mânâncă, și de aburea și vâpura, care iasă din vite, se nădușesc foarte tare; ci, nici vitele pot suferi duhoarea de oi, care pururea le este nesinătoasă vitelor.

D. Despre boalele oilor.

4. Boalele oilor sunt foarte multe și din multe pricini le și vin. Eu numai unele, care sunt mai cunoscute și mai primejdioase, voi aduce înainte, arătând pricinile din care vin, ca gazdele se-și poată apăra oile de dânsese, și spunând împotriva boalelor și niscare leacuri, care sau din cărți sau de la pecurari bătrâni și mult procopsiți le-am învățat:

1. Pe vreme ploioasă, dacă se pasc oile în rituri, mai totdeauna capătă călbează, care se face în ficatul oilor, lată ca unghia de la degetele mânei; de aceasta oilor le caută să se stângă, totuși am văzut în Ardeal, în varmegia Dăbâței, la groful Vas Daniil, că cu brahă și cu otcă de vinars (rachie) s-au mântuit de călbează nu numai oile, ci și vitele cele cornute, care încă se călbeiise.

2. Căldura, setea, și osteneala face pe oi de se șingeră, adică li se îngroașă singele, de nu poate îmbla prin vine, cum ar trebui; de boala aceasta se mântuesc nu numai oile, ci și vitele cele cornute, prin slobozirea singelui din urechi și din nas; precum bine știu toți păstorii, adică pecurarii, boarii, văcarii și vițelarii.

3. Vărsatul tocmai așa iastă de primejdios oilor, precum e oamenilor. Iară leacurile împotriva lui sunt acestea:

a. Se amestecă o uncie de prav de gândaci de turbare, care sunt verzi, și se fac mai cu seamă pe frasini, cu patru uncii de oleiu de in, și amestecătura aceasta, care se chiamă latinește (emplastrum cantaridum), se pune la oaea cea vărsată, întră picioarele cele din dărăpt, unde e lâna mai rară.

b. Se fearbe orz, și în zama aceea se toarnă puțintel ozet și puțintică mieare, apoi i se dă de beut; iară de mâncat numai iarbă verde, și napi dărăburiți i se dau.

Măi pe-urmă, trebuie băgat de seamă ca oile cele vărsate se aibă pururea aură rioao și stâmpărată.

4. De multe ori capchie oile, adică își întoarnă capul către coaste, și iute se învârtesc rotogol. Reutatea aceasta vine sau din prea marea îmflare a crierilor, sau de la vermii, care năzuesc spre crieri, adică sunt niște muște, care până când este tinără glăvățana mieilor, o găuresc cu ciocul, și slobod oaă întrânsa, din care oaă apoi se fac vermii, care, după aceea, pasc crierii. Căpchiearea cea ce vine din

îmflarea crierilor, se poate vindeca, slobozându-i singe oiei din frunte, și dându-i de beut și de mâncat așa, precum s-au zis la vărsat; căpchiearea, care vine din rosul vermilor, almintrelea nu o vei vindeca, fără numai cu leacul, căruia îi zic în apotecă: *Spiritus cornu cervi* și *oleum cornu cervi*, spiritul stâmpărat cu apă îl toarnă pe nări, iară cleiul amestecat cu mieare îl toarnă în gură, că așa or peri vermii din crieri.

5. Râia este cea mai primejdioasă boală la oi, pentru că de la una se lățește mai la multe, ba încă și la turma întreagă. Drept aceea, oile care se pricep a fi râioase, îndată trebuie alese de la cele sinătoase, și până atunci spălate cu zamă de tabac (duhan, tutun) fert, pânăce se vindecă. Fac alții și alte leacuri împotriva râiei, ci, precum însumi am cercat, nu odată, ca de la pecurari bătrâni mai nainte. Încredințat, nu e mai bun leac, decât zama de duhan, pentru că și lezne se câștigă, și în grabă vindecă.

6. Păduchii oilor încă per de zama de duhan, precum a vitelor celor cornute, de oleiul ranced de in, ci, unii spun că oile se pot curați de păduchi și cu unt amestecat cu gălbinaș de ou, dacă se va încălzi și se vor unge oile, preunde au păduchi.

3. Despre rămători sau porci

G. Despre boalele porcilor

Boalele, căroră sunt supuși porcii, sunt mai de multe feliiuri, și se stârnesc din mai multe pricini, care toate a le numera nu voi, ci numai unele, care sunt dese întră porci. Acestea sunt:

1. Cufureala, care o capătă din mâncarea lobodelor celor puturoase; ci, de aceasta lezne se mântuesc porcii, dacă mîncă grăunțe și altă hrană uscată.

2. Râia, de care se vindecă, dacă se spală cu leșie și li se dă de mâncat a patra parte de uncie de antimonie amestecată cu fărină, și cu puțintică mieare.

3. Brânca sau îmflarea grumazilor, care atâta e de cu primejdie, cât în 24 de ceasuri, dupăce îl lovește, peare porcul, almintrelea nu se poate vindeca sau împedeca fără se alegi porcii, pe care încă nu i-au lovit, se le slobozi singe din grumazi și se le dai de beut atâta zer, cât or putea bea. Strâng unii broaște râioase și tăindu-le foarte mărunț, le amestecă în lături și le dau porcilor de mâncat, după a căroră mâncare nu lovește brânca pe porci.

4. Gâlcile, care se vindecă dacă se sloboade singe porcilor de sub limbă și li se freacă gura pe dinlăuntru cu sare mărunț și cu fărină de grâu.

5. Căpchiearea, care se cunoaște dintru aceea, dacă îmbla porcii cu capetele strâmbе, și, după ce au alergat câțva prin pășune, iute stau și cad la pământ. În boala aceasta trebuie luat seama, în care parte își întorc capetele, ca apoi de sub urechea cea de altă parte, și de sub coadă, se li se sloboadă singe; după aceea, se închid vro câteva zile, și li se dau lături de fărină de orz, făcute cu apă caldă.

4. Despre galițe sau oară

Galițele, care mai cu de-adinsul se țin și se sporesc de plugari, sunt de trei felii: scurmătoare sau răcăitoare, înătăitoare și sburătoare. Toate sunt de mare folos plugarilor, mai vârtos celor ce lăcuiesc aproape de cetăți și de orașe, pentru că le pot vinde cu bun preț; afară de aceasta, plugarilor încă le sunt spre bună hrană, nici le vine scumpă sau cu anevoe ținerea și sporirea lor.

A. Despre gălițele cele scurmătoare

1. Despre găini

Găinile sunt vestite pentru oatul lor, drept aceea și mai vrednice de a le țânea decât ori ce fel de galițe. Găinile au obicinuit a oa peste tot anul, luând afară timpurile, când își schimbă penele, și când li se face a cloci. Poți face (precum zice Panca) ca găinile niciodată se nu clocească, ci pururea se oao, dacă le vei lega de pui mici vârful cozei, din care cresc penele cele lungi, așa de tare cu ațe, cât se sece, apoi, după ce s-au uscat, îl vei tăia. Când li se face găinilor a cloci, încep a clocăi; drept aceea, atunci trebuie alese oaăle, care sunt mai proaspete, și puse sub dânsule, ci, nu toate oaăle sunt bune de scos, fără numai cele cocoșite. În câtu-i despre cocoș, pentru cincisprezece găini destul este unul, care după patru ani nu mai este bun de cocoșit, precum nici găinile, de scos. Se zice că din oaăle cele rotunde se scot puice, iară din cele lungărețe pui sau cocoșei. Supt o găină de rând numai cincisprezece oaă se pun, iară sub cele mai mari se pot pune și mai multe.

Puii dau în viu cam la noasprezece zile, după ce încep găinile a cloci, drept aceea atunci și ciocnesc găocile oaălor. De cumva ar fi pui slabi și n-ar putea sparge găocile, trebuie ajutați. Se pot pune puii de la mai multe găini tot la una, dară, ca se rămână găinile de oat, au obicinuit găzdoarele cele bune a da puii la coponi, se-i crească; și aceasta, așa o fac.

În zioa, în care es puii din găoci, se prinde coponul, i se smulg puținele pene de pe pânțele, apoi se urzică bine pe pânțele, după aceea i se îndoapă pe grumazi o bucața de pine întinsă în vinars, și băgându-i-se capul sub aripă, se învârtește de patru sau cinci ori, din care învârtire amețește. Făcându-se aceasta, se culeg puii, se pun sub copon la loc cam întunecos, și se acopere cu un cătreț, ca desmețându-se coponul se nu poată fugi. Plinindu-se toate acestea, coponul socotește că el însuși au scos puii, și, drept aceea, îi grijește până când sunt în stat de-a se putea hrăni de sine.

Găinăriștile, în cât va fi cu puțință, trebuie făcute spre resărit, și așa, cât ulii, găile, și alți protivnici ai găinilor se nu poată străbate la dânsule. Nici trebuie lăsate găinile să se culce pe mesii, lădoae, coșuri, sau table, căci din găinațul, pe care zac, li se vatămă picioarele și capătă podagră (boală de picioare), ci trebuie, prin găinăriște, sus de la pământ, ca se nu se poată sui dihorii sau vulpile, împlântate mai multe rude (prăjini, leături) mai asemenea, una mai sus, alta mai jos, dar așa, ca se nu cadă una de-asupra alteia, ca nu cumva unele găini se spurce pe

celealalte, ca pre rudele acestea să se sue și se doarmă găinile. Iară de se vor închide găinile, unde se închid, trebuie pusă pulbere și cenușă, ca să se poată scălda și rășchira penele sale.

Boalele găinilor sunt și se vindecă, precum urmează: de păduchi se preaseră cu piperiu mărunț pisat sau se ung cu oleiu de in; de cobe se vindecă luându-li-se cobea cu acul sau altă unealtă; de ciumpăgire sau podagră, ungându-se pe picioare cu untură de găină; de alte boale, zdrobind coajă sau lemn de frasin și băgând pravul în apa, din care beau. Care leac este bun și foarte de folos nu numai pentru găini, ci și pentru celealalte galițe.

2. Despre corcotine, adică curcani și curci

Corcotinele, mai nainte de a se afla sau descoperi America, în Evropa au fost necunoscute, iară după aceea așa s-au sporit, cât în timpul de acum pretutindenea se prăsesc cu mică osteneală, dară cu mare folos al plugarilor, pentru că nici o oară se vinde așa de scump, ca curcanul.

Cât trece iarna, curcile îndată încep a se cocoși și oao până în cincisprăzece, altele și mai multe oă, după aceea cad a cloci și clocesc patru septemâni închiate. Unele curci oao și scot pui și toamna, ci puii aceștia pier de frig mai totdeauna. Corcotinele trebuie alese de mari și tari în trup, și mai bine este ca se fie tot de un color (de o față) la peale. Primăvara se pun curcile la clocit pe douăsprăzece până în patrusprăzece oă, în luna lui aprilie, ca scosul puilor se cadă când e vremea caldă și frumoasă, pentru că puii, când es din găoci, sunt foarte gingași și nu rabdă nici frig, nici ploae, nici orice vreme umedă; drept aceea, pe vremi ca acestea nici este obicei a-i slobozi din coteș sau din casă până după opt zile. Am văzut cu ochii în Ardeal, varmegia Dăbâcei, satul Suhutard, la groful Voăș Daniil, unde se scotea puii de curcă câte cinci-șese sute și mai mulți, că, cât eșea puii de curcă din găoci, îndată îi spală pe picioare cu vinars de drojdii și le bagă câte un fir de piperiu întreg în gușă, apoi le da de mâncat oă coapte, tăeate mărunț și amestecate cu coada șoricelului sau cu urzici crăești, iarăși mărunț tăeate; după ce se mai întărea cu mâncările acestea, le da mălaiu mărunț, semătășă și mez de pâne mueat în lapte, până când creștea și putea mânca grăunțe; și mergea totdeauna foarte bine puilor, pentru că piperiul le întărea stomacul și îi iușea, iară vinarsul atâta ajuta, cât, după aceea, nu le strica nimic urzicatul, de care almintrelea tare pier puii cei de curcă. Când le eșea mărgелеle, iarăși îi spăla cu vinars de drojdii pe grumazi și nu avea nici o bântueală; drept aceea, eu încă sfătuesc pe toți aceia, care vreau a-și prăsi și spori corcotine, ca așa se lucre cu puii.

Cap. V

Despre grădini

B. Despre creșterea arburilor

După ce au plinit mlădițele un an, din locul, în care au resărit, se pot muta în alt loc, care, drept aceea, se gătește în pomet, ca întrânsul să se crească arburile, până ce sunt de oltuit, și se numește școală de oltui, precum se numește și locul, în care se seamănă, școală de semănat. Când se mută pomii din școala cea de semănat în cea de oltui, li se taie rădăcina cea din mijloc, ca cele de pre de laturi cu atâta mai bine să se poată lăți și întări; ci mlădița nu trebuie vătămată, pentru că vătămându-se, foarte tânjesc pomii; nici trebuie des sădiți, ca se poată crește și în rădăcină, și în trupină.

V. Despre oltuit.

Fiindcă toți pomii, care resar din șimburi, cât de cât selbăticesc, ca să se țână în bunețele cele mai dinnainte, trebuie oltuiți; iară oltuitul e mai de multe feluri și se face precum urmează:

1. Prin împlântatul ramurilor în trupină, care se face în doao chipuri: împlântând ramurile întră coaja și lemnul trupinei, sau în crepăturile trupinei. În cea dintâi împlântare, la acestea se ia seama:

a. Ramurile cele de oltuit trebuie culese din pom roditoriu și de bun fel, în luna lui făurariu, mai nainte de a porni mugurul spre înflorit, și trebuie culese, care sunt nevătămate, și numai în anul trecut, mai târziu, crescute, adică numai cu un nod; apoi trebuie țânute până la vremea oltuitului, în loc acoperit, unde se nu înghețe, și cu capul cel rupt băgate în pământ sau învălite cu lut, ca se nu se veștejească.

b. Ramurile trebuie se fie de o fire cu trupinile, în care se oltuesc, vreau a zice, trebuie să se lovească în șimburi, că numai așa se prind. P. p., păr în măr, sau măr în păr, și amândoao feliurile în gutâiu bine se prind, iară nu întralt fel de arburi, luând afară sălcile și păduceii; așijderea se prind prunii în pearseci, cireșii în vișini și în porumbei, și dinprotivă. Ci, cu mult mai de folos iastă ca fieștete fel de ramuri să se oltuească în trupini de acelaș fel.

v. Din luna lui martie începând, până în sfârșitul lui aprilie, se pot oltui mai întâiu cireșii și vișinii, apoi pearsecii și prunii, mai pe-urmă perii și merii. Când se oltuește, trupinile, pe-unde le este mai citovă coaja, de la rădăcină mai în sus cu un șuh, sau cum vei voi se taie cu firezul, apoi se netezesc foarte bine cu cuțitul, după aceea făcându-se un icuz de soc uscat sau de bucs, cu icul acesta se deslipește coaja trupinei de către lemnul eii, întră atâtea locuri, câte ramuri îți este voia ca se împlânți în trupină (înse așa, ca se nu crepe coaja) și ramurile cele de împlântat se cioplesc tocmai pe lângă nod din jos, după cum este cioplit icul, ca să se lovească

lemnul ramului în lemnul trupinei, și coaja în coajă, și în locul icului se împlântă ramul așa gătit; care făcându-o, coaja trupinei se strânge tare către lemn și se leagă cu sfoară sau cu scoarță de teiu, apoi se unge trupina, pe-unde s-au rătezat, cu flaștrom făcut din ceară, reșină, seu și terpentin, sau numai cu lut de cel cleos; după toate acestea, se pune pământ jilav pe lângă rana trupinei și se leagă cu cârpă sau cu ceva goz, ca se nu cadă.

g. De vei voi se-ți crească pomii înalți, când îi vei oltui, îi rătează cât de sus de la pământ, iară voind se crească mai mărunți, îi ratează tocmai pe lângă pământ.

2. Împlântatul ramurilor în crepăturile trupinei, tocmai așa se face ca și cel dintră coajă și lemn, numai ia seama că unii creapă trupina peste tot de atâtea ori, câte părechi de ramuri vreau se împlante întrânsa; alții numai pe de laturi o creapă, apoi ramurile le cioplesc, ca și cum este făcut cuțitul cel de crepat. ca împlântându-se în trupină să se lovească lemn în lemn și coajă în coajă. Mie mi se vede că mai bine lucră acești de pe urmă, pentru că trupina nevătămându-se așa tare, mai lesne se vindecă și se prinde laolaltă.

3. Prin înoculație, întru care ia seama la toate, câte urmează:

a. din ramul întru acesta an crescut, din care vrei se oltuești, pe mugurul, de care nădăjduiești că va odrăsli, așa îl tae cu un cuțit ascuțit, ca se remână și puțintel lemn sub coajă, tocmai drept dânsul.

b. Coaja pomului, în care vrei se inoculești, o tae curmeziș, și din tăetură o spintecă nu mult în sus, ca se fie tăetura toată ca un T întors, coaja așa, în trei unghiuri, tăeată, o desfă puțintel, și mugurul cel gătit îl vără sub dânsa, ci așa ca numai coaja de pe lângă mugur se vină sub coaja trupinei, iară mugurul se remână afar, apoi unge rana cu flaștrora sau cu lut cleos, și o leagă cu scoarță de teiu sau cu petează (papură) așa, ca mugurul se nu cadă sub legătură.

v. După ce s-au prins mugurul, cloamba, în care s-au înoculit, o tae de ceaia parte, de drept mugur, costiș în sus, și o unge cu flaștrom sau cu lut cleos, ca să se apere de soare și de ploae, până când îi va crește coajă.

g. Iară, mlădițele, care odrăslesc din pomi, trebuie cu *de-adinsul* rupte, ca se nu ia hrana odraslelor celor ce sunt din mugurii cei înoculiți.

d. Înoculația se face în iunie și în iulie, până când sunt pomii mârzoși la coajă, și unii muguri nu odrăslesc până primăvara.

4. Întilincirea iarăși în iunie și în iulie se face, precum urmează:

a. se ia un ram crescut întru acelaș an, ca și la înoculație.

b. Cam dela, mijlocul ramului (pentru că la mijloc sunt mugurii mai buni) se trage o tilincuță cu un mugur sau și cu mai mulți, numai să se poată.

v. În pomul acela, pe care vrei se-l oltuești, se lase numai atâtea ramuri, câte vrei se întilincești, iară celealalte se tae; cele lăsate încă se curate de toate odraslele și de toți mugurii cei de sub frunze.

g. Se cearcă un ram de aceeaș grosime cu tilinca, i se tae vârful, coaja de către vârful se desface în doao, trei, sau și mai multe părți, apoi trăgându-se tilincuță, pe ramul cel belit atâta se apasă încet, ca se nu crepe, până când se împle

cu lemnul ramului celui belit, tocmai precum au fost de plină, cu lemnul său, și se bagă puținel dedesupt, cu capătul cel din jos sub coaja ramului celui belit.

d. Lemnul, cât întrece din tilinçuță, se rătează tocmai pre lângă dânsa, și capătul se preasără cu pulbere, ca umorii din lemn și din tilinçuță se nu poată eși; coaja cea belită, de va fi lungă, ca se nu atârne prea tare, încă trebuie suvrintată, înse cu luare de seamă, ca se nu se crepe coaja, sub care s-au vârat tilinçuță cu capul cel din jos.

5. Prin măritat se oltueaște, când se oltuesc laolaltă doi pomi, care sunt de o grosime; și aceasta așa se face:

a. pomul cel selbatec, pe care vrei se-l oltuești, se ratează pe-unde vei socoti, apoi se tae costiș, la deal, ca de doao degete.

Așijderea se face și cu pomul, pe care vrei se-l măriți, numai cât acesta, în capăt, se tae costiș, la vale.

b. Trebuie luat bine seama, ca oltoiul cu trupina așa să se lovească la olaltă, ca și când s-ar fi tăeat cu o tăetură de la olaltă, adică lemnul și coaja oltoiului să se lovească întru toate cu lemnul și coaja trupinei cei selbatece.

v. După aceea oltoiul și trupina se ung cu flaștrom, pe la tăetură, se strâng și se leagă tare la olaltă, cu scoarță de teiu sau cu fuior de cânepă, și se înfășură la amândoao capetele tăeturei cu cârpe; apoi bătându-se un par țeapăn lângă trupina. se leagă de dânsul, ca se nu-l rumpă vântul sau altă ceva, și așa se lase până ce se vindecă laolaltă.

6. Prin aplecat se oltueaște când se pleacă un ram de pom bun într-un pom selbatec, care așa se face:

a. Pomul cel selbatec se tae atâta de sus, cât se poate pleca ramul cel de oltoit, și se tae costiș, ca ramul cel de aplecat să poată sta cu vârful în sus.

b. Se creapă pomul cel selbatec, ca și când ai împlânta întrânsul, apoi ramul cel de aplecat se cioplește ca și cel de împlântat, ci numai de gimătate, ca se poată îmbla prin dânsul umorii cei din trupina lui, din care au crescut. După aceea:

v. Împlântă ramul în trupina cea selbatecă așa, ca se cadă coajă în coajă și cu vârful la deal, precum s-au zis, apoi ungându-l cu flaștrom, îl leagă și-l lase întrun an așa, până ce li se vindecă coaja laolaltă. După ce s-au vindecat coaja oltoiului celui aplecat laolaltă cu coaja trupinei cei selbatece, tae oltoiul tocmai pe lângă coaja trupinei cei selbatece și despărțându-l de la mumă-sa, tăetura iară o unge cu flaștrom, și vei avea oltoiul gata deplin.

Poți pricepe că aplecatul nu se poate face fără numai atunci, când zace aproape trupina cea bună de cea selbatecă, pentru aceea cu mult mai lezne s-ar putea face când ori care dintră trupini ar fi sădită în vas, pe care se-l poți purta, cum vei voi.

7. Nu numai pomii, ci orice fel de arburi se pot spori și prin omlituit, adică se le îngropi cloambele în pământ, și se le lași până ce fac rădăcini, apoi se le tai de la trupinile lor; ci această lucrare vine prea târzie, nici se cuvine altor arburi, fără numai acelora, care, din firea sa, au mulți umori. Mie, care am cercat cu fapta tot feliiul de oltuit, nu mi-au plăcut ca oltuitul făcut prin împletitul ramurilor în trupinile crepate, și ca întilincirea.

Cap. VI

Despre agonisirea viilor

§ 2

Despre lucratură viilor

Fiindcă cartea aceasta se întoarce în limba românească, pentru folosul tuturor românilor, și români așa sunt de sporțiți și lățiți prin mila dumnezească, cât nu o țeară sau doao, ci mai multe au le oblăduesc (stăpânesc cu toată maestatea), precum este Moldova și Țeara Românească, au le lăcuesc de sine, precum este Bucovina, sau împreună cu alte neamuri, precum sunt Ardealul, Bănatul, Maramurășul și alte varmegii, ci sub maestatea S. Coroanei apostoliceștei crăimi a Ungariei, s-ar cuvini se arăt cum trebuie lucrate viile în fieștecarea patria românească ci scurtarea muncii, care de la mine se pofteste, aceasta a o face nu-mi îngădue. Drept aceea, lăsând Moldova și Țeara Românească, numai despre aceea voi vorbi, cum trebuie lucrate viile în Țeara Ungurească și în Ardeal, deschilinit, pentru că viile încă, almintrelea se lucră întru amândoa patriile, așadară:

A. Despre tăeatul viilor

1. În Țeara Ungurească

a. viile nu trebuie tăeate mai nainte de cinsprăzece zile ale lui martie, ca nu întâmplându-se vreun îngheț, fără de veste, se le strice frigul.

b. Rădăcinile, care au crescut pe lângă bucium, trebuie bine curățite, și lugerii cei uscați sau vătămați.

v. Mlădițele cele roditoare așa trebuie tăeate, cât se remână în locul cel mai gras patru, în cel mai macru, doi ochi pe dânsule.

g. Câte mlădite trebuie lăsate de rod la fieștecare bucium, vei judeca din feliul viței, din grăsimea locului și din obiceiul altor vieari; unii numai trei mlădite lase.

d. Mlădițele trebuie tăeate cu cuțit foarte ascuțit, pe la mijlocul întrânodurilor, și din jos în sus dinprotiva ochilor, ca mazăga, care cură din tăetură, se nu cură pe ochii mlădiței și se-l orbească.

2. În Ardeal, viile se lucră pe cerc, adică se tae toamna, îndată după cules, toate vițele cele gârjobe, și dintrânsele se aleg atâtea cârlige, câte trebuiesc gazdei spre sădit, iară celealalte se pun pe gardul viei sau se duc acasă de foc. Vițele cele oable, și cele bătrâne și cele tinere, dintru acelaș an crescute, nu toate, fără numai care sunt mai frumoase, mai coapte și mai bune de rod, se curăte de cărci și de frunze, și tăindu-li-se din vârș atâta, cât este necopt, se lase așa de lungi, ca să se poată primăvara face din fieștecare un cerc, încă și doao, apoi se culcă la pământ spre deal, și se acopere cu țerână, ca se nu degere peste iarnă. Primăvara, cât se

duce zăpada, și se zvântă locul, parii, care se gătesc iarna, se duc la vie și se împlântă lângă fieștecarea bucium un par sau și doi, după cum vei judeca că este de trebuință. Când se împlântă parii, vițele încă se scot de sub țerână, ca să se mai resfățează, apoi, după ce se mai încălzește vremea, vițele se leagă în forma cercului pe lângă pari, așa ca cercurile se nu împedece îmbiatul pîntră rînduri și lucratul viei.

Cârligele cele de sădit așa se aleg din vițele cele gârjobe și tăeate: mlădițele dintru acelaș an crescute, se aleg de coapte, se lase lungi ca de doao palme; din vița cea bătrână, din care au crescut mlădițele, încă se lase ca de o gimătate de palmă și de o parte și de alta, apoi aceasta se sucește, ca se crepe, și, după aceea, se sădește, precum s-au zis mai nainte.

Despre culesul viilor

§ 3

B. Despre cuvioasa culegere a strugurilor

Modul bun de-a culege strugurii potolește paguba, care în unii ani se întâmplă în vii, pentru că cu șirguintă alegând, și cu meșteșug culegând strugurii, de nu vei și avea atâta vin, cât ai avut întru alți ani, dară cu mult mai bun poți avea, numai la acestea ia bine seama:

1. Ca strugurii, la cules, se-i deschilinești, adică pe cei mai frumoși și mai copți se-i culegi într-o cadă, pe cei putrezi întralata, pe cei necopți întru a treia cadă.

2. Ca strugurii cei mai copți se nu-i culegi pe roao sau ploae, ci pe vreme bună și zvântată, ca cu atâta mai limpede să se poată tescui, nici se lași mari coceni sau cotori la dînșii. Cei putrezi și necopți se pot culege mărcând.

3. Nu este bun obiceiul a rumpe cocenii strugurilor cu mâna, pentru că mișcându-se buciumii și vițele, se scutură boambele cele mai mândre și mai bune, pe care puținii culegători le adună. Cu cuțit ascuțit se tae bine cocenii strugurilor, dară cu foarfeci anume pentru-aceea făcute, cu mult mai bine se tae, căci nu numai cocenii se survrintă mai scurți, ci nici frunze, care amestecându-se cu treverile amăresc vinul, încă nu cad atâtea întră struguri.

V. Despre grijitul mustului, unde se ia seama la trei timpuri

1. Înainte de tescuit

a. Mustul nu trebuie îndelung lăsat la soare, ca se nu se silească de căldura soarelui, mai nainte de vreme a ferbe. Pentru aceea foarte de lipsă este, de nu casă, încai șopru a face sub fieștecarea vie, sub care să se poată așeza buțile, ca se stea la umbră; de-unde și acesta folos se poate avea, că pe vreme ploioasă nu va ploa în must, ca se-l slăbească.

b. Mustului nu-i folosește a sta îndelung peste trevere și peste coceni, pentru că suge, ca și apa, în sine amărăciune și cruzime din trevere, și din coceni, și vinul îl face negustos; drept aceea, cât se culeg strugurii, îndată trebuie și tescuiți.

2. Supt tescuit, când se tescuesc strugurii cei mai copti, mai vartos la aceea trebuie luat seama, ca boambele, care au trecut prin coșerca cea de strecurat, să se curate de tină și apoi să se tescuească, pentru că așa se va face vinul bun. Iară cocenii strugurilor celor mai copti, se pot tescui după aceea, cu strugurii cei putrezi sau cu cei necopti.

3. După tescuit

a. După tescuit, mustul îndată se toarnă în buți, ci butile nu se împlu, ca să se mai poată băga întrânsele must, de cumva ar fearbe prea tare, pentru că tocmai așa se stâmpără mustul, când fearbe, dacă se bagă must nou întrânsul, ca și apa cea ce fearbe, dacă se bagă apă rece întrânsa.

b. Mustul, până când n-au încetat a fearbe, nu trebuie așezat în pivniță, întră vinurile cele vechi, pentru că aburea mustului, care o pricinueaște fertul lui, strică vinurilor celor vechi.

v. Până când fearbe mustul, cu mare șirguintă trebuie grijit ca puterea mustului se nu facă pagubă în buți, sau altă nenorocire se nu pricinuească. După ce stă mustul de a fearbe, dopurile, înfășurate cu cârpe, se pot pune pe vrenele buților, numai se nu se țepenească în vrene, până când nu se va așeza mustul, ca nu cumva aerul cel întră must închis, se spargă fundurile buților. După ce s-au așezat vinul cel nou, se împlu buțile, după obiceiul vinurilor, și se așează în pivniță pe zâscuri.

G. Despre grija teascului, după cules

Teascul, cu toate câte se țân de dânsul, după cules, ca mai nainte de cules, trebuie spălat, uscat, și așa grijit, ca se nu remână must prin găuri sau prin crepături, pentru că mustul așa rămas, se oțetește, și, în anul următoriu, tocmai de se și uscă, precum adevărat se usca, strică mustului celui nou, căci oțeteștea cea din lemn trece în mustul cel nou.

D. Despre facerea vinului celui de boambe sau de struguri uscați

Vin de boambe se chiamă care se face din boambele cele zbârcite ale strugurilor celor mai copti. Pe la Tocaie și pe airelea încă, așa îl fac; cu mare șirguintă culeg boambele cele zbârcite de pe strugurii cei mai copti, le pun grămadă, în vase osebite, și le lase până când gată de a stoarce ceialalți struguri. După ce au stors toți strugurii, mustul, care s-au scurs din boambele cele zbârcite, numai de sine, îl iau, îl toarnă în vase spre aceea treabă gătite, și-l numesc esseanție. După ce nu mai cură de sine must din boambele cele zbârcite, cu amândoi pumnii le iau și le mută întră alt vas, unde atâta le calcă cu picioarele, până ce se zdrobesc laolaltă. După aceea, toarnă peste iale atâta must de cel mai bun, cât socotesc că trebuie ca se nu fie nici prea mult, nici puțân, și acoperind îndată vasul, ca se nu se resufle, îl lasă acoperit doao sau trei zile, înse mustul și boambele cele zdrobite și atunci se mestecă mai adese ori. Cât au început a se încălzi amestecătura aceasta, se ia cu pumnii, și mustul se stoarce întrălt vas; iară

hoaspele se tescuesc și, cât must cură, se amestecă cu mustul cel prin pumni stors, apoi se așează în butlane. Așa se face vinul cel mai bun, de boambe. Se poate face și al doilea vin de boambe, dacă iarăși vei turna must peste hoaspele cele tescuite odată, și vei lucra ca mai nainte; numai la al doilea mai îndelung stă mustul mestecat cu hoaspele.

Z. Despre diresul vinurilor celor stricate

Vinurile se strică sau pentru negrijirea buților, sau pentru negrijirea pivnițelor, în mai multe chipuri, adică sau se oțetesc, sau înfloresc, sau capătă șmeag, sau se trag. Vinurile cele oțetite mai cu anevoe se pot lecu și direge, iară celealalte se direg mutându-le întralte buți și lecuindu-le, precum urmează:

Unii, mai ales pentru tragere, într-o bute de zece acao (patruzeci de vedre sau ferii ardelenesti) bagă o cupă (un moș, doao ițe) de vinars de drojdii de vin, și tăvălind și hălțăcărind butea, până când încă nu e de tot plină, o împlu și o așează la locul eii, în care, după nu multă vreme, se direge vinul.

Alții zdrobesc beșică de pește, ce se numește moron, și aceea o bagă în vin, tăvălind, ca mai în sus, și hălțăcărind buțile.

Dară mai bine și mai pe ușor se lecuesc vinurile de orice boală a lor și se direg, făcând pe cum urmează: ia cărbuni de stăjeariu, îi pisează mărunț, îi cerne cu sita, și pravul de sub sită, ca la doao ițe, îl amestecă cu doasprăzece albușuri de oaă proaspete, în care se nu fie nici țără de gălbinaș, pentru că gălbinașul ar strica vinului; apoi bătând amestecătura aceasta în bute, tăvălește și hasltăsărește butea, ca mai nainte, și împlându-o, o așează la locul eii. Esperieanția ta îți va arăta că vinul, după scurtă vreme, a pearde oțetirea, florile, șmeagul, și nu s-a mai trage, ci se va limpezi, precum este zicala, ca cristalul.

Meștesugul acesta l-am învățat de la un bugner (pinter, făcătoriiu de buți) foarte procopsit, din Țeara Nemțească, și de câte ori m-am folosit, sau alții s-au folosit, cu dânsul, după spunerea mea, niciodată nu m-am înșălat, nici s-au înșălat.

Cap. VII

Despre goangele cele de folos oamenilor

J. Despre râtezatul stupilor

Stupii se râtează după obiceiul locurilor, mai de multe sau mai de puține ori întrun an. În patriile cele românești, mai cu seamă de trei ori să râtează: primăvara, după Patruzeci de sfinți, când se slobod, vara, pe la Macavei, adică pe la începutul lui avgust, și toamna, în luna lui octomvrie, căci tăeatul trântorilor și al țitelor sau al căsuliilor celor de matce, după ce au roit destul, nu-l numer întră râtezaturi. La râtezatul cel de primăvară, se tae fagurii cei mucezi, roși de șoareci, și plini de vermi sau de molii, pentru că pe aceștia nu-i pot suferi albinele; dară fagurii cei citovi, nu se ating, ca nu cumva, cu tăearea lor, să să tae și plămădeala albinelor. La

rătezatul cel din luna lui avgust, se curățe fagurii de toată vătămătura, și atâta de afund se tae, cât se aibă albinele unde lucra până toamna. La rătezatul acesta, puținta mieare încă se poate lua de la stupii cei mai buni. Iară la rătezatul cel din octomvrie, cu mult mai multă mieare se ia, pentru aceea, pentru că așa trebuie rătezați fagurii, ca să se poate, cu cuviință, așeza stupii pe iarnă, de se vor pune și în fân; ci, totuși, trebuie luat seama foarte cu de-adinsul ca nu cumva din lăcomiia câștigului se-ți pricinuești o pagubă, care apoi se nu o poți tămădui sau vindeca, vreau a zice, ca nu cumva vrând a avea multă mieare, se-ți lipsești stupii de hrană, și cu totul se-i prăpădești.

Despre uneltele cele de lipsă la rătezat, precum sunt cuțitele, cel oblu și cel strâmb, oalele și materiile cele de afumat, peana cea de șters albinele de pe faguri ș.e., n-am de a povesti, pentru că acestea fieștecine, care are stupi, le știe; numai aceasta o însemn, că stupilor, cu mult mai bine le merge, să se ratează pe vreme noroasă, după ameazi, pentru că atunci nu se înverșună alți stupi împotriva lor, pentru clătutul mierei, care, peste noapte, iarăși o astupă albinele, că zdrumicăturile și fărmiturile cele de faguri încă le culeg.

Z. Despre omorâtul sau ucisul stupilor

Bine ar fi când s-ar putea face ca se nu se omoară nici o albină, fără numai miearea și ceara să se ia de la stupi, ca se dobândim folosul, pentru care țanem stupii, ca și de la dobitoacele cele domestice, pentru a cărora ținere, ne trudim; ci aceasta, adică se luăm miearea și ceara, și albinele totuși se nu le omorâm, numai aceia și-o au băgat în cap, care nu socotesc paguba, ceace o ar avea stuparii din cruțarea și ținerea tuturor albinelor, pentru că, pe o mare parte de albine ar trebui să o hrănească cu mieare sau de cumpărat sau de la ceialalți stupi ai săi; iară a hrăni stupii cu mieare de cumpărat, nu fac ei atâta, câtă este cheltuieala, și pentru ce se țână omul ceva, de-unde nu are vreun folos, ci mai multă pagubă? De-și va hrăni stupariul stupii cei mai slabi cu mieare de la stupii săi cei mai buni, pe aceștia nu numai îi slăbește, ci folosul, care l-ar avea de la dânșii, încă îl pearde. Așadară (zice Șpițner, stupariul cel mai vestit din Țeara Nemțească, pe care, în zilele trecute, l-au mai scurtat profesorul Mitterpaher și l-au întypărit în C. Typ. a Universității ungurești de aici, din Buda), stupii cei slabi, cei bătrâni, și cei fără de matcă sau văduvi, nu trebuie ținuți, ci omoriți, a cărora moarte așa se pricinueaște: se sapă o groapă largă cât cojnița, și afund ca de un șuh, și în groapa aceasta se aprind niște cârpe, care au fost muate în peatră pucioasă, apoi se așează cojnița pe groapă, și se strânge țarină pe lângă dânsa, ca se nu între aer nou întrânsa. Așa lucrând, și bătând cojnița cu palma, albinele se îmbată de fumul cel de peatră pucioasă, cad în groapă și creapă, peste care se trage pământul cel din groapă săpat. Prin care lucrare, mai lezne se potopesc albinele, decât prin orice fel de foc sau flacăra, și ceara încă remâne mai curată.

Z. Despre primejdiile stupilor

Reutățiile, care vin pe stupi, sunt de două feluri, dinlăuntru sau dinafară, și amândoaș purced din negrijă; drept aceea mai cuvine-se a griji stupii, decât a-i lecu.

1. Primejdiile sau boalele cele dinlăuntru ale stupilor sunt, precum urmează:

a. Ciuma stupilor, care o capătă din putoarea, cea ce vine din plămădeala albinelor și a trântorilor cea în căsulii clocită, dară nu scoasă, sau pentru că albinele au fost prea slab hrănite, nici au avut destul aer preste, iarnă, sau pentru că au fost prea puțâne, nici au ajuns se scoată toate plămăditurile. De boala aceasta se vindecă stupii, dacă li se rătează fagurii cei împuțiți, și ei se afumă cu tămâe și cu alte materii mirositoare.

b. Turbarea, care se cunoaște dintru aceea că albinele atâta sboară încoace și în colo, până ce cad și mor. Boala aceasta o capătă albinele din mirosul unor flori, din mieare strânsă de pe drojdii de beare, și dintralte erburi veninoase, nici le trebuie vreun leac, căci trece boala de sine.

v. Cufureala, care o capătă primăvara, din negrijirea cea de peste iarnă. De cufureală se tămăduesc albinele, dându-le vin amestecat cu zahăr.

2. Primejdiile albinelor, cele dinafară, care sunt cu mult mai mari decât cele dinlăuntru, sunt acestea:

a. Mâncatul între dânsele, care se poate împedeca întâiu făcând din hârtie un coperiș nu prea mare și cam plecat de-asupra ordișului stupului celui mai slab, ca se nu poată intra oblu și sburând albinele cele răpitoare, în cojnița lui. A două, străpungând fagurii stupului celui răpitoriu, cu cuțitul cel de rătezat, pe mai multe locuri, ca, având de a-și cârpi fagurii, se uite de a prăda pe altul. Dară a treia, mai bine vei face, de vei întoarce pe stupul cel prădătoriu, cu gura cojniței în sus, și vei presăra printră fagurii lui, o mână de mac, pentru că îndată se va apuca de curățit, și până când va curăți tot macul dintră faguri, va uita prădatul. Iară, ca se poți cunoaște din care cojniță vin albinele cele prădătoare, pe acestea, când es cu prada, le preasere cu fărină, și luând seama după dinsele, lezne le vei cunoaște. Ci, peste toate, bagă de seamă ca stupii se nu ți-i rătezi pe vreme serină, și călduroasă, nici se-i hrănești, fără numai pe vreme ploioasă sau noaptea, dacă voești se nu ți se prade.

b. Moliile încă mult strică stupilor, pentru că ceara o rod, mierea o mână, cu gunoiul și cuiburile sale, cojnițele le spurcă; înprotiva căroră lezne poți sta, curățind mai adese ori cojnițele și silindu-te a țânea stupi cu mai multe albine, căci albinele fiind mai multe, nici se uită la vrăjmașii lor cei mai mici.

v. De nu m-aș teme că-mi va crește cartea prea mare, ași arăta cum trebuie apărați stupii de șoareci, de rândunele, de ciocănitore, de vespi, de formici, și de alți vrăjmași ai lor, ci, fiind că-mi este frică, apărarea de numiți vrăjmași o încredințez grijei cei șirguitoare a stuparilor.

C. Despre ernaiul stupilor

Stupii nu se ernează tot întrun chip: pe unele locuri îi lase în stupină, cum au fost așezați peste toamnă, pe altele îi bagă în fân, iarăși unii îi pun în căsi, alții pe podul căsilor, ba unii oameni sub pământ încă-i bagă. Dintră toți, aceia se ved a lucra mai bine, care își ernează stupii, sau unde era toamna așezați, sau în fân, pentru că în casă sau cămară, și pe podul casei, mai lezne pot străbate șoarecii la ei,

și gâlceava oamenilor încă nu le ticește, iară sub pământ, mai lezne mucezesc și cojnițele și fagurii; de-unde urmiază cea mai mare stricare a stupilor. Drept aceea, cei dintâi, despre care am zis că se vedea a lucra mai bine, la acestea trebuie se ia seama:

1. ca să caute cojnițele mai nainte de iarnă, se le curăță și se îndrepte ce va fi de îndreptat întrânsele, pentru că nu folosește a îmbla la dânsele peste iarnă.

2. Cei ce lase stupii în locul, în care au fost așezați, trebuie se lipească foarte bine cojnițele, și așa se le așează pe scândurile cele dedesupt, cât vântul, și, mai ales, zăpada se nu strebată întrânsele, înse la vreană totuși trebuie lăsată o găurice, spre intratul aerului, ca se nu se nădușească albinele; apoi pe fieștecarea cojniță trebuie pus câte un jup de rogoz, spre aceea treabă gătit, și încins jupul pe lângă cojniță, ca se nu-l sufle vântul. Preste iarnă zăpada încă trebuie aruncată de pe lângă cojnițe, și găuricea de la ordiniș, mai mărită, cât se duce omățul, ca se poată eși și a se curați pe sine albinele.

3. În fân n-ar fi pentru ce să se bage, căci pe cum nu degeră stupii cei fugiți în borte, așa și acești domestici, nu vor degera în cojnițe, numai albine se fie multe; ci fiindcă obiceiul de a băga stupii în fân, peste iarnă, e bătrân, cei ce urmează lui, trebuie se bage de seamă că pe sub stupi, se nu pună fânul prea gros, de va fi și redicat de la pământ, pentru că punându-l prea gros, aerul nu poate străbate printrânsul, și stupii se nădușesc. Primăvara, iarăși, cu de-adinsul se ia seama ca se și scoată stupii din fân, cât începe a se încălzi vremea, pentru că es albinele prin fân și, neputându-se înturna în cojnițele sale, toate per.

Despre purtatul stupilor dintrun loc întraltul, hrănitul lor cel de peste iarnă, lucrutul roilor, străcuratul mierei, storsul cerei, și fertul miedului, care toate se țin de stupi mai multe ași avea de a scrie, ci mai multe a scrie nu o țiu de folos.

Despre gândacii sau vermii cei ce fac mătasa

A. Despre firea și folosul gândacilor celor ce fac mătasa

1. Despre firea lor

Gândacii cei ce fac mătasa, sunt un fel de omide, care s-au adus în Evropa pe vremea împăratului Iustinian, prin niște monaci. Gândacii acestea, de pe lângă Țarigrad, după aceea, s-au prăsit în Italia, Spania, Gallia, în Țeara Nemțească, și în Țeara Ungurească, și au firea omidelor, pentru că se prălesc din oală și se schimbă ca și omidele, căci întâiu își strămută pealea, apoi se învălesc, mai pe-urmă rumpându-și sau rozându-și învălitura și amescându-se bărbătușii cu mueruștile, atâta oao până ce creapă. Iară folosul lor este mătasa, din care se face tot felul de haine.

Nici este greu a prăsi, țânea, spori și griji gândacii acestea, pentru că grija lor nu se poartă îndelung, și se poate purta de fieștecine, încă și de cei ce nu sunt harnici de a lucra altă ceva, precum sunt bătrânii și pruncii.

Cheltueală mare pe dânșii încă nu se face, ci folos se dobândește foarte bun, pentru că poate dobândi, în vreme mai scurtă de doao luni, trezeci de florinți și mai mulți, pe mătasă.

V. *Despre scoaterea și hrănitul gândacilor celor ce slobod mătasă*

Despre scosul lor

Cu șirguintă trebuie avută grijă, ca ouțele gândacilor, celor ce slobod mătasă, să se țână la frig peste iarnă, ca nu cumva, încălzându-se mai nainte de vreme, se dea în viu. Pe vremea scosului, când timpul se încălzește, și frunza frăgarilor încă dă afară, trebuie luate de la răceală cu șcătuia, în care stă hârtia sau giolgiul, pe care s-au oat fluturii, duse în casă caldă, puse întră doao perine încălzite, și atâta ținute întră perini, până când dau în viu. Iară dacă nu ar da în viu, întră perini, leagă giolgiul sau hârtia cea cu ouțele, într-o cârpă curată, o bagă în șin și o poartă până seara, luând bine seama, ca se nu agiungă motoșcuța de peale-ți, nici se străbată sudoarea la ouțe, căci se vătămă de sudoare.

Preste noapte, le pune sub căpătâiu-ți, ca se le fie cald, și așa fă, până ce vor da în viu. După ce au resărit vermuleți din ouțe, întinde hârtia pe care sunt vermuleții, pe masă sau pe o scândură, culege frunze de frăgari, le pune pe lângă vermuleți, și pe de-asupra lor, ca să se poată sui pe dânsele și se începă a mânca. Iară ouțele, din care încă nu s-au făcut vermuleți, le culege și le țâne, ca și mai nainte, în loc cald, până ce vor da în viu și acestea, după aceea lucră cu dânsele, precum am învățat.

2. Despre hrănitul lor

Când s-au suit pe frunze vermuleții, culege frunzele câte una împreună cu vermuleții, le pune pe altă hârtie, într-o sită, și o așează pe masă, sau pe scândură. Înse ia seama ca se nu amesteci pe vermuleții cei mai târzii, cu cei mai timpurii, ci pe fieștecarii îi hrănește de chilin, de doao ori în zi: seara și dimineața. Iară frunzele cele de frăgari, se nu fie umede de ploae sau de roao, când le dai vermuleților, ci zvântate; drept aceea, temându-te de ploae, frunzele le culege mai nainte, le pune la loc răcuros, și le împrăștie, ca se nu se încălzească stând peste olaltă, și se strice vermuleților. Fiind vreme umedă și rece, casa o încălzește de-abea, căci frigul strică vermuleților celor tineri și slabi. În vreme ca aceasta nu va strica a afuma casa cu semântă de brad sau cu alte materii bine mirositoare. Când dai de mâncat vermuleților, bagă de seamă se nu remână unii dintre dinșii flămâzi, și tot a treia zi curăță dintră dinșii ce n-au mâncat și gunoiul; iară aceasta așa se face: se pun peste vermuleți frunze proaspete, și după ce se sue pe dânsele, acestea se culeg împreună cu vermuleții, și se pun pe altă hârtie, iară hârtia cea vechi îndată se aruncă afară, ca se nu pută vermuleților.

G. *Despre patru somnuri ale vermuleților*

1. Despre somnul cel dântâiu

Hrănindu-se vermuleții șese, șapte, sau mai mult opt zile, precum s-au zis, în timpul acela ia seama bine la dânșii, și, de le vor fi capurile scurte, rotunde, groase, și strălucitoare, nici se vor mișca, ci vor sta țeapeni și cu capurile rădecate la deal, e

semn că dorm, și somnul lor acest dintâi ține doazeci și patru de ceasuri, care și dintru aceea se cunoaște, că atunci își perd pealea cea de nainte, și se îmbracă în peale chiar vânăta.

2. Despre al doilea somn

După ce au dormit vermuleții, nimica mâncând doazeci și patru de ceasuri, dă-le de mâncat iarăși de doao ori într-o zi, dară mai mult, căci sunt mai mari și mâncă mai mult, și le curăță, ca mai nainte, tot a treia zi gunoiul; a șaptea sau a opta zi, iară se vor face la cap rotunzi, groși și luminoși, și vor dormi treizeci de ceasuri, nimica mâncând, apoi pealea lor se va muta în mai întunecat vânăta.

3. Despre al treilea somn

După somnul cel de al doilea, până la al treilea, tot așa se hrănesc și se grijesc vermuleții, așa și adorm, ca și mai nainte, numai cât în al treilea somn dorm șapte zile întregi, și pealea din întunecat vânăta li se mută în sură ca cenușa. Dormind și nimica mâncând în șapte zile, după ce s-au deșteptat, întru a opta zi încă nu li se dă de mâncat, dară întru a noaoa zi, și în toate zilele, până când adorm a patra oară, tot de trei ori li se dă de mâncat, dimineața, la ameză și seara, ci nu li se dă mult, ca se nu capete zăbele.

4. Despre al patrulea somn

La al patrulea somn al vermuleților, din care se fac gândacii, cei ce slobod mătasa, fiindcă e cel mai de pe urmă, mai multe se pot pricepe, înainte de a adormi a patra oară, vermuleții, ca și înaintea celorlalte trei somnuri, iară se fac rotunzi, groși și strălucitori la cap.

După ce au dormit și a patra oară, cât au avut de dormit, și pealea li s-au făcut roșie, scândurile, pe care se țin vermuleții, se freacă cu pelin, și toată casa se afumă cu slănină (clisă) aprinsă, ca se dobândească vermuleții apetit la mâncare; după aceea, începe a-i hrăni, ci, în zioa dintâi nu prea tare, a două zi de trei ori, dimineața, la ameză, și seara; iară a treia zi și în celelalte, tot după doao ceasuri îi hrănește foarte bine, și-i ține curați, căci mai pe-urmă sunt tocmai gingași, și repede pot crepa. Așa îi grijește opt, nouă, până în zece zile. Când se fac pe pânțele lucii și sclipesc, iară din gură încep a slobozi mătasă, e semn că le-au venit vremea să se închidă.

(*Școala Ardeleană*. Vol. 1. Ediție critică, note bibliografice și glosar de Florea Fugariu. București, Editura Minerva, 1983, p. 678–704)

PROCESELE LUI GHEORGHE ȘINCAI

Procesul Șincai, Aiud – 11 septembrie 1794

Actul cercetării făcute asupra lui Gheorghe Șincai,
la 11 septembrie 1794, când a fost dus în închisoarea din Aiud

În românește de Liviu MOLDOVAN

Copia întrebărilor puse lui Gheorghe Șincai și mai multor persoane arătate de el, în ziua de 11 septembrie 1794, la Aiud, în nobilul comitat Alba, împreună cu răspunsurile date în fața comisiei nobiliare compuse din șapte persoane și anume: contele Bethlen László, contele Mikes Sigmond, baronul Zeebergi Vangheli Márton, contele Torocskai Pál, Ajtai Andrei, Gyújtó Sándor și Sz. Poli Sándor. Cei audiați sunt aceștia: Gheorghe Șincai, director, Ladislau Vitéz, locuitor din Oieșdea, Samuil Clain, Simion Zdrenghe, protopop român din Tiur, Ioan Erdélyi, preot român din Mănărade, Gheorghe Pop, preot român din Veza.

Stimate și nobile stări ale comitatului,

Noi fiind trimiși în ziua de ieri și anume la 11 septembrie în anul curent 1794, prin hotărârea onoratului nobil comitat cu scopul de a trage la răspundere pe domnul acuzat Gheorghe Șincai și pe mai mulți părtași arătați de el, acuzat în fața nobilului scaun pentru niște vorbe necuviincioase și josnice îndreptate pentru răscolirea liniștei și să-l confruntăm pe fiecare, unul cu altul, în urma acestei hotărâri a nobilului comitat, chemând pe domnul Gheorghe Șincai în fața noastră, l-am supus următorului interogatoriu:

1. Când vi s-a cerut socoteala, domnule Șincai, de către domnul vicecomite Gyujtó pentru cuvintele dv.: ego sum author rebellionis et dux conjuratorum (eu sunt autorul răscoalei și capul conjurațiilor – n.n.) ați răspuns trăgând cu mâna de-a curmezișul gâtului, că *secretum pandere noli* (nu descoperi secretul – n.n.). De asemenea și în discuția cu domnul prefect (administrator – n.n.) al mării sale episcopului ați afirmat că în curtea episcopului nu va porunci cel de acum. Vă întrebăm acum dacă tăgăduiți cuvintele acelea pe care le-ați spus în fața domnului vicecomite (subprefect – n.n.)? sau recunoașteți că sunt ale dv.? Care este răspunsul?

R. (răspuns). *Nu le tăgăduiesc, așa este, dar le-am spus din minte.*

2. Î (întrebare). Mai departe, întrucât dv. ați amintit de conjurație și ați enumerat anumite persoane, ca Vasile Vitez, Vasile Pop și pe mulți alții, aceste persoane fac parte din ea și conform declarației dv.?

R. *Da, spun și acum același lucru. Cu toții facem parte din ea și sunt gata a o adevăra și prin jurământ.*

3. Î. Cu ce fel de dovezi adeveriți dv. că aceștia sunt complici?

R. *Ei au vorbit și înaintea altora despre această conjurație, iar pe aceia sunt gata a-i aduce aici.*

4. Î. Această conjurație pe care dv. o amintiți cu jurământ, a fost conjurație sau nu?

R. *Când am spus conjurație, am greșit, deoarece nu se poate numi decât conspirație, înțelegere împotriva episcopului.*

5. Î. Dv. ați spus că acest lucru vi s-a dat *secreta natura* (sub natură secretă – n.n.) și sunt mai repede gata a-mi sacrifica viața, decât să descopăr un lucru dat sub așa de mare jurământ. Confrunțați cu cele spuse mai înainte.

R. *Din teologie am învățat că un lucru care se dă sub natură secretă, nu se poate spune fără păcat. Sunt gata deci mai bine să mor decât să păcătoiesc.*

6. Î. Deoarece dv. spuneți că din teologie așa ați învățat, că ceea ce se dă sub natură secretă nu se poate spune fără păcat, din acea teologie ați învățat așa că și dacă acel lucru este rău, dăunător și condamnable, să nu-l puteți spune?

R. *Dacă este spre răul altuia, mă duc la preotul sau episcopul meu, și luând de la el dezlegare, îl spun.*

7. Î. Dar fără dezlegarea episcopului sau a preotului în cazul în care este spre paguba sau distrugerea altuia, nu se poate spune acest secret? așa ați învățat?

R. *Dacă este îndreptat spre marea pagubă a unui particular, mă duc la preot, dacă acea pagubă privește comunitatea sau țara, mă duc la autoritatea publică și acolo îl declar.*

8. Î. Aceasta, fie că a fost conspirație, fie conjurație ce țel avea?

R. *Chiar acela de a-i produce rău episcopului. De la Para am auzit, că Para și Füzkuti ajutându-l la episcopie, domnul episcop le-a promis atunci că și pe slujbașii domeniului îi va numi cu știrea lor, ceea ce însă acum nu face și nu le dă nici un butoi de vin.*

9. Î. Dar aceea, că azi-mâine altcineva poruncește în avere, ce ați înțeles și ce ați vrut dv. cu aceasta?

R. *Eu numai de aceea am spus, pentru că și domnul episcop este om și prin urmare este muritor și altul poate să fie după el.*

10. Î. Oprindu-ne și acum la spusele dv. că dv. sunteți dux rebellionis et author conjunctionis, rezultă din acestea că și dv. sunteți părtaș al acestei conjurații. Ce neplăcere ați avut dv. cu domnul episcop?

R. *Eu până atunci n-am avut nici o mânie împotriva domnului episcop, ci Para m-a întărâtat împotriva lui, dar eu n-am acceptat aceasta, ci fără a trăda pe nimeni am anunțat lucrul episcopului, însă trimițându-se la guvernii un denunț împotriva mea, s-a ordonat anchetă.*

Cu această ocazie ducându-mă la călugări, acolo între pahare ei au zis: „Ei, Șincai, bine au dres lucrurile asupra ta”, la care și eu am spus: „Dacă așa se poartă cu mine domnul episcop, ego etiam ero dux et author rebellionis atque conjuratorum” (eu încă voi fi capul și autorul răscoalei și al conspiratorilor – n.n.).

Atunci profesorul de filosofie apostrofându-mă, că mare vorba spun și mă joc cu capul, eu i-am răspuns că n-am ofensat nici țara nici pe rege, ci am vorbit împotriva episcopului.

11. Î. Mai înainte ați declarat că ceea ce vi s-a dat sub secret așa ați învățat din teologie, că nu se poate spune. Dar mai departe ați mai spus, că pe dv. v-au întărit alții pentru tulburări împotriva episcopului și dv. ați anunțat aceasta episcopului fără a trăda pe nimeni. După primul dv. răspuns însă, declarația dv. a fost nu despre nume, ci despre lucruri, prin urmare ori presupunem că acesta a trebuit să fie un secret așa de mare încât nu-l puteați spune fără dezlegarea episcopului, ori că conspirația împotriva episcopului ați adus-o odată la cunoștință episcopului. Această conjurație ținută în mare secret, trebuia să fie altceva decât conspirația împotriva domnului episcop?

R. În declarația mea din primul răspuns, eu nu m-am referit la lucruri, ci numai la persoane, întrucât și întrebarea a fost numai împotriva persoanelor.

12. Î. Spuneți-mi de unde a pornit conspirația și pe ce drum a mers?

R. Para a spus că la Năsăud îl va chema pe Vasile Nemeș, protopopul din Sânmărghita, și prin acesta va scrie.

13. Î. Așadar, dv. știți bine că conspirația s-a făcut prin scrisori?

R. Para mi-a spus, așa știu.

14. Î. Cine au fost purtătorii acelor scrisori și știți dv. dacă există undeva vreuna din aceste scrisori?

R. Poștele le-au dus, preoții le-au purtat și poate și alții, dar nu știu dacă vreuna ar exista undeva.

15. Î. Dv. ați spus că conjurația s-a făcut prin scrisori, iar dintre conspiratori ați și numit câțiva, deci trebuie să știți că acele scrisori cum au mers la ei și din ce motive i-ați pus dv. pe aceia între conspiratori?

R. Pe cei pe care i-am numit, i-am auzit cu urechile mele vorbind împotriva episcopului, ceea ce pot să dovedesc și prin depoziție de martori.

16. Î. Dar dv. unde v-ați întâlnit cu Ladislau Pop?

R. De trei ori a fost la Blaj, de două ori mers la mine la Todoroaia de la Brâncioaia și a spus că se întoarce înapoi la Ladislau Vitez.

17. Î. Dar despre Tiron Dragoș de unde știți că era interesat?

R. Știu din cuvintele sale, fiindcă de curând, cam după Rusalii, într-o joi noaptea, a venit la mine cu directorul din Vulcan și au petrecut la mine până sâmbătă după masa, deoarece au fost găzduiți la mine. Din vorbele lor am înțeles atunci că ei fac parte din conspirație.

18. Î. Dar directorul din Vulcan ce treburi a avut la Blaj că atât de mult a stat acolo și domnul episcop de ce i-a grăbit plecarea, conform spuselor dv. de mai înainte?

R. Despre aceasta nu știu nimic, domnul episcop însă de aceea nu-l suferea, fiindcă a ocărât pe Timar, fostul vicar din Hațeg.

19. Î. Dar despre ceilalți mai îndepărtați, ca protopopii, preoții și alții din Szántó, din districtul Chioarului și din Recea, de unde știți dv. că făceau parte din conjurație?

R. *Arhidiaconul din Szántó, preotul din Remetea și alți preoți pe care i-am numit au venit din oficiu la Blaj, iar cu această ocazie am aflat din cuvintele și frământările lor. Arhidiaconul din Remetea a mers așa de departe, că nici la poruncă n-a venit, ceea ce sunt gata dovedi și prin depoziție de martori. Despre arhidiaconul din Szántó, îmi amintesc de o scrisoare a sa în care lauda pe episcopul din Oradea și se plângea împotriva celui de aici, poate găsesc și scrisoarea.*

20. Î. Dv. ați răspuns la scrisoare?

R. *N-am răspuns.*

21. Î. Cam în ce vreme a venit această scrisoare la dv.?

R. *Cam pe la Paști sau după.*

22. Î. Dv. ați spus că Ladislau Pop mergând la dv. la Blaj, din vorbele sale ați înțeles că și el este părtaș în conspirația aceasta și că Ladislau Pop s-a întors înapoi pe la Vitez. Vă întrebăm ce a vorbit la dv. Ladislau Pop din care să se poată înțelege conspirația și ce înțelegeri dintre Ladislau Pop și Vitez cunoașteți dv. de acum sau de mai înainte?

R. *A ocărât pe Timar, protopopul din Hunedoara, deoarece acela se purta necuviincios și a spus că de ce ține episcopul un astfel de om. Nam noscitur ex sociis, qui non cognoscitur (căci se cunoaște după însoțitori, cel care nu este cunoscut prin sine – n.n.). Alte discuții însă dintre domnul Vitez și domnul Ladislau Pop nu cunosc, dar cam pe timpul când Ladislau Pop a avut ceva necaz cu comitatul, el a mers la Sibiu și am auzit că au scris o cerere sau petiție, pe care a scris-o și vicarul din Făgăraș, acesta însă a revocat-o. Nu știu însă ce a fost în acea cerere, pentru că atunci fiind la moșie, n-am putut să fiu acolo aproape.*

23. Î. Dar despre Samuil Coltore și Clain (Samuil Micu Clain – n.n.) ce știți în mod sigur că ar fi făcut parte din conjurație?

R. *Pe Clain l-am auzit cântind că episcopul nu poartă grijă de biserică și de asemenea acum mai de curând s-a plâns pentru niște cărți: „Numai o sută de florini să pot căpăta pe an, apoi nu mi-i de el”.*

24. Î. Dv. ați spus că faptele lui Para le-ați adus la cunoștință prin Coltore, episcopului, pe atunci neavând cu domnul episcop nici o ceartă. Deci atunci nici Coltore neavând nici o neplăcere cu el, ce l-a îndemnat ca peste scurt timp să se împotrivescă episcopului?

R. *Aceea că Coltore însuși a citit în public pamfletul, din care cauză domnul episcop l-a și certat.*

25. Î. Dv. puteți deosebi bine și exact conjurația de conspirație, iar pe Coltore îl socotiți printre conspiratori, însă nu arătați motive și fapte suficiente care să-l definească ca atare de ce îl faceți și îl socotiți dv., deci pe Coltore, a fi între conspiratori?

R. Pentru că acum doi ani episcopul l-a amenințat pe Coltor prin mine, pentru niște excese, că îi trage 25, pentru aceea Coltor a scris episcopului o scrisoare necuviincioasă, de care poate că domnia sa își amintește.

26. Î. Spunându-le acestea despre Coltor, nu reiese de aici conspirația, ci numai atât că, Coltor era mândros pe episcop, arătați-ne deci ceva prin care să dovedeți că Coltor este între conspiratori?

R. Din faptele lui, fiindcă a scris domnului episcop o scrisoare atât de josnică, fiindcă a răsculat pe studenți împotriva episcopului și a atacat casa prefectului... din cuvintele sale prin care a ocărât pe prefect dar și pe episcop, ceea ce dovedesc și prin depoziție de martori.

27. Î. Din cercetarea făcută la Blaj reiese că dv. după arestare, n-ați stat cu nimeni în corespondență decât cu domnul Vitez. Ce era în această corespondență?

R. După ce am fost arestat, ținându-l pe domnul Vitez de prieten bun cum era mai înainte, i-am dat de știre printr-un om anumit, să mă ajute în acest necaz, la care el mi-a răspuns și acea scrisoare o și aduc fiindcă se află la Blaj. Scrisoarea era însă furioasă și dojenitoare.

28. Î. Dv. până acum n-ați dat încă pe de-a întregul asemenea fapte asupra acelor pe care i-ați numit conspiratori, din care ei să fie considerați ca atare. Dar în cercetarea făcută înaintea domnului vicecomite, dv. ați declarat că ați fost rugat de către ceilalți să fiți *dux conspirationis* (capul conspirației – n.n.); cine v-a rugat și cine v-a numit pe dv. de cap al acestei conspirații?

R. Para m-a rugat la aceasta.

29. Î. Acest răspuns nu se aseamănă cu acela pe care dv. l-ați dat la întrebarea pusă în fața domnului vicecomite. Ce spuneți la aceasta?

R. Eu atunci ca un om bolnav și ajuns la strâmtoare, poate că am greșit stilul, dar și atunci după cum îmi amintesc numai despre Para am spus.

30. Î. Cine au mai fost în conspirație afară de cei pe care i-ați înșirat?

R. Preotul de la Sibiu, Chiril Țopa și Nicolae Popa, preotul din Lupu.

31. Î. La conspiratorii numiți de dv. acum, s-a ținut la vreunul din ei vreo adunare, știți ceva despre ele, dacă știți, ce știți?

R. Nu știu nimic.

După declarațiile pe care domnul Șincai le-a făcut până acum, aducând în fața noastră și pe domnul Vitez din Oieșdea, pe care domnul Șincai l-a dat de părtaș al conspirației amintite, spre deosebire de declarațiile sus amintitului Șincai, el spune acestea:

Tăgăduiesc din toată puterea de a mă fi înțeles oare-cândva cu domnul Șincai. Dimpotrivă, din cauza purtării sale rele, totdeauna am fost împotriva sa și chiar și în sinodul general am declarat că recunosc pe episcop de căpetenie, care ocupă locul de frunte, deasupra domnului Șincai.

La care și noi am întrebat mai departe:

1. Î. Șincai zice că din cuvintele dv. știe că sunteți în această conspirație. Ce spuneți la aceasta?

R. *Eu niciodată n-am vorbit împotriva domnului episcop, căci niciodată n-am avut ceva cu el și mi-e și rușine a mă răzvrăti împotriva aceluia care mi-e căpetenie. Toate acestea domnul Ladislau Vitez spunându-le lui Șincai în față, Șincai a răspuns că e gata a dovedi prin depoziție de martori tot ce a spus împotriva lui Vasile Vitez.*

Este întrebat mai departe L. Vitez și anume:

2. Î. Domnul Șincai spune că în anul acesta, Ladislau Pop umblând de trei ori pe la Blaj, ultima oară a mers înapoi la Oieșdea, pe la dv. și de acolo deduce că poate atunci a vorbit și s-a înțeles cu domnul Vitez.

La care răspunde:

R. *Pe la mine Ladislau Pop n-a umblat de când era vicecomite și anume în anul 1789 în drumul său de la Ciumbrud s-a abătut pe la mine. Nici atunci nu m-a găsit acasă ci în drumul său din vremea aceea ne-am întâlnit în Alba Iulia, la masa excelenței sale domnului episcop, iar de atunci nicăieri nu l-am mai văzut.*

3. Î. Gheorghe Șincai a declarat mai departe că Ladislau Pop ducându-se odată la Sibiu, dv. încă ați mers acolo, unde în înțelegere cu el ați scris o petiție, pe care a scris-o domnul Vitez și vicarul Făgărașului, care însă a revocat-o?

R. *Este adevărat că am fost la Sibiu, dar în interesul unui anumit om cu numele Andrei Bocskor, m-am întâlnit acolo și cu Ladislau Pop, dar despre pretinsa petiție nu știu nimic.*

Cu această ocazie Ladislau Vitez i se adresează lui Șincai că dacă știe ceva despre o astfel de petiție, să spună ce a fost aceea, la care domnul Șincai îi răspunde că: „Am auzit de la Ioan Halmágyi, vicarul Făgărașului, când era profesor la Blaj și de la Para, vicarul din Năsăud, precum și de la Țopa, protopopul Sibiului. Timar, vicarul de atunci al Hațegului mi-a spus atunci, că ei n-au fost în stare să întocmească la data aceea o petiție bună. Dar nu știu ce a fost în ea. Pe de altă parte găzduirea domnului Ladislau Pop, pe timpul când era vicecomite, în casa lui Ladislau Vitez, o dovedesc din însăși scrisoarea lui Ladislau Pop, pe care mi-a scris-o din casa domnului Ladislau Vitez.

Domnul Ladislau Vitez din nou persistă pe lângă declarația sa de mai înainte că Ladislau Pop n-a fost la casa sa de când era vicecomite și chiar și atunci, după cum a spus mai înainte, nefiind acasă, s-a întâlnit cu el în Alba-Iulia, la masa excelenței sale domnului episcop.

4. Î. Este întrebat mai departe că ce fel de cunoștință a avut domnul Vitez cu domnul Ladislau Pop?

La care răspunde: *Când eram jurist (student în drept – n.n.) la Viena, a venit la mine Ladislau Pop și mi s-a plâns o dată că un comandant din Hațeg, după cum îmi amintesc Spurlati, a vrut să-l pună pe el nobil autentic, să plătească dare și era necăjit că poate consilierul Cserei a dus lucrurile până acolo. Aceasta a fost prima mea întâlnire, iar după aceea eu întorcându-mă de la Viena, niciodată n-am mai avut cu el prietenie deosebită.*

5. Î. După aceea v-ați mai întâlnit cu Ladislau Pop și dacă v-ați întâlnit, unde v-ați întâlnit?

R. *După cum am spus mai sus, m-am întâlnit cu el în 1789 la masa excelenței sale domnului episcop în Alba-Iulia, apoi după cum am amintit mai sus, m-am întâlnit și la Sibiu în 1790 sau 91. După aceea nu m-am mai întâlnit cu el, n-am călătorit cu el, nici n-am stat în corespondență cu el.*

După interogatoriul prin confruntare al acestor persoane, întrebând la rândul său pe Ladislau Vitéz, îi reamintim din nou despre datoria nobiliară pe care a îndeplinit-o până atunci cu cinste în comitat, fiind cu adevărat un nobil autentic și de omenie. Totuși însă de ceea ce a fost învinuit de Șincai, dacă altfel nu, dar cel puțin prin legătura de religie și deci prin încrederea aceloră, dacă știe ceva despre țelurile lui ascunse, să le spună, căci și prin aceasta își întărește și își sprijină cinstea.

La care domnul Vitéz a spus că pe cinstea sa și pe fericirea singurului său copil, niciodată n-a auzit nimic și nu știe nimic, deoarece desigur că având în vedere credința sa de până acum către comitat, ar spune și ar anunța. N-a întârziat a anunța nici până acum, dacă undeva s-au întâmplat lucruri care au dat de bănuț. După cum mai de curând cu ocazia recrutării servitorilor sau vizitiilor, venind cu această intenție mulți tineri la Alba-Iulia pentru a fi recrutați, nu i-a primit temându-se de o ilegalitate care s-ar fi putut întâmpla, ci a raportat mai întâi domnului jude suprem Vajna Antal și apoi în scris domnului director suprem, pentru a dispune. După care primind răspuns de la guvern, a procedat în acest sens.

6. Î. Vă întrebăm mai departe ce motive cunoașteți, pentru care preoții acuzați de Șincai au fost întărâtați a persista împotriva episcopului? La care răspunde:

R. *Nu știu nimic, dar vă comunic că socrul meu Simion Zdrenghe, protopopul din Tiur, a avut un rât pe care încă răposatul Grigore Maior i l-a dat spre folosință; luându-i-l împreună cu fânașul, episcopul de acum Ioan Bob la intrarea lui în episcopie, socrul meu s-a plâns înaltului guvern, iar de acolo i s-a dispus asistență avocațială împotriva episcopului. Eu văzând aceasta pentru a-i împăca pe socrul meu cu domnul episcop, i-am trimis vorbă că dacă nu se împacă, nici eu nici soția mea nu vom mai merge niciodată la casa lui. Pornind de aici l-am convins să vină cu mine la domnul episcop, unde a predat râtul de bună voie. La dorința episcopului a dat și o scrisoare despre aceasta, care pentru această faptă l-a binecuvântat pe socrul meu conform ritului nostru și i-a dăruit după aceea un alt rât mai bun decât celălalt, pe care l-a defalcat dintr-un teren comun.*

După toate acestea domnul Vitéz cerând din nou să fie întrebat insistent, reclamantul Șincai, să-i comunice ce motiv i-a prilejuit și ce l-a îndemnat a-l face pe dânsul părtaș al acestei conspirații anunțate și când a intrat el în acea conspirație? La care el răspunde astfel:

R. *Alte dovezi în afară de cele date până acum nu pot da (privitor dacă domnul Vitéz ar fi în conspirație), dar că Ladislau Pop a fost la domnul Vitéz și că au discutat despre lucruri împotriva episcopului, aceasta mi-a spus-o Ladislau Pop, apoi am și dovezi despre aceasta, de altfel dacă mi se va da timp să pot cerceta pe îndelete și să mă informez, sunt gata a arăta și a pregăti dovezile mele.*

Presupunând că cele redade de domnul Gheorghe Șincai sunt toate lucruri adevărate, totuși ele nu pot arăta pe deplin decât că domnul Ladislau Vitéz împreună cu ceilalți erau porniți împotriva episcopului. Din toate acestea însă nereieșind concluzia că cineva ar fi în acea conjurație și din cauza aceasta să fie bănuțit; la cererea justă a domnului Ladislau Vitéz i s-a pus din nou întrebarea domnului Șincai să dea câteva dovezi sigure despre conspirație și despre amestecul în ea a domnului Vitéz. La care el a răspuns numai atât.

Rămânând la declarațiile mele de până acum despre Ladislau Vitéz, că el ar face parte din numărul conspiratorilor, dă din nou ca dovadă numai mânia sa împotriva episcopului, de care a auzit și o știe chiar de la domnul episcop însuși. În afară de aceasta nu numai că nu poate da vreo dovadă despre existența sa în conspirație, ci des amintitul domn Șincai neagă și aceea că ar fi declarat prin vreo mărturisire a sa că conspirația este un lucru isprăvit, exceptând ceea ce a anunțat în declarația sa de mai înainte, că Para s-ar fi pregătit să scrie niște scrisori împotriva episcopului.

Nu încetă mai departe domnul Ladislau Vitéz, de a pretinde și a cere de la nobila comisie, că întrucât a fost învinuit de conspirație, să declare că unde a conspirat? Când? și în fața cui? La toate acestea însă des amintitul Șincai răspunde legându-se de cele de mai înainte, că domnul Vitéz n-a conspirat și nu știe dacă a conspirat cu alții, ci a avut numai bănuială asupra lui cunoscând mânia domnului Vitéz împotriva domnului episcop.

L-am mai întrebat și aceasta: Dacă domnul Vitéz n-a conspirat nici cu dv., nici cu alții nu știți dacă a conspirat, când ați fost trași la răspundere de domnul vicecomite, de ce ați spus că în conspirație sunt și o sută și de ce l-ați pus pe domnul L. Vitéz ca al cincilea. Numai atât a răspuns: „Am avut bănuială.”

Este chemat apoi părintele Samuil Clain, preot al ordinului basilican din mănăstirea de la Blaj, care neștiind ungurește a fost interogată în limba latină în modul următor:

Î. Știe domnia voastră că domnul Gheorghe Șincai s-a declarat de cap și autor al conspirației?

R. Știu că domnul Șincai l-a înștiințat pe domnul episcop prin Coltor despre o uneltire împotriva sa și că a fost chemat de a fi capul acestei conspirații și la sfârșit a declarat că n-a acceptat sarcina aceasta fiind sigur că această legătură îl va învinge pe el.

Î. Știe reverența voastră, că a fost acuzată de Șincai însăși reverența voastră, de a fi participant al acestei conspirații?

R. Știu și am fost deja confruntat de domnul vicecomite.

Î. Ce spuneți de această conspirație, în apărarea dumneavoastră?

R. *Neg toate și nu recunosc de a fi conspirat.*

Î. Șincai afirmă că reverența voastră a întreținut și întreține și acum o prietenie mare cu domnul Para, care după declarația sa pretinde a fi autorul și capul acestei conspirații.

R. *Prietenia mare pe care și-o asumă n-am cu el, ci am numai cunoștință cu el, nu l-am văzut de timp de un an și cu atât mai puțin am avut cu el corespondență. Domnul Șincai arată de fapt că am fost jignit de episcopul nostru pentru neaprobarea unei dedicații pe o carte. Mai înainte cu o lună, Șincai a afirmat înaintea vicecomitelui că eu fiind jignit aș fi conspirat acum jumătate de an.*

Î. Dacă astfel reverența voastră recunoaște că n-a luat nici o parte în conjurație, o rugăm ca pe credința sa preoțească să nu refuze a ne spune dacă știe de vreo iască aprinsă sau scânteind, împotriva episcopului, a patriei sau a principelui?

R. *Nu știu deloc nimic și mă refer la confruntarea instituită în fața vicecomitelui.*

Chemând în fața noastră și pe Simion Zdrenge, protopopul din Tiur, Ioan Erdélyi, protopopul din Mănărade și pe Gheorghe Popa, preotul din Veza, pe care Gheorghe Șincai i-a menționat a fi părtași în conspirația anunțată de domnia sa, au fost interogați în modul următor:

Î. Știți dv. că Gheorghe Șincai s-a dat a fi capul unei conspirații? La care ei au răspuns astfel:

R. *Nu cunoaștem acest lucru și n-am auzit de el până când n-am fost citați la Blaj înaintea domnului vicecomite.*

Î. Dv. știți aceea, că Șincai v-a dat ca părtași ai acelei conspirații?

R. *Știm, dar cu toții negăm pe conștiința noastră dreaptă și pe credința noastră preoțească, de a fi amestecați în vreo uneltire, fie cu alții, fie cu domnul Șincai.*

Î. Dar cum vă dezvinovațiți dv. de sub această acuzare?

R. *Noi cu nimic, în afară de declarația pe conștiința noastră dreaptă, dar dacă știe domnia sa, să dovedească ceva.*

Î. Mai departe Șincai spune că Para a trimis niște scrisori pentru începerea acestei conspirații, dv. știți ceva despre aceste scrisori?

R. *Cu Para n-am avut niciodată nici un fel de corespondență și nici nu ne-am întâlnit cu el decât cu prilejul depunerii jurământului omagial pentru Leopold al doilea. Dar nici atunci n-am avut nici o discuție cu el și nu știm nimic nici de trimiterea scrisorilor, nici de conspirația pretinsă.*

Î. Dacă dv. vă adevărați atât de mult nevinovăția, spuneți pe conștiința dv. dreaptă și pe credința dv. preoțească, ce știți despre o asemenea conspirație, dacă este în curs sau ar vrea să înceapă undeva?

R. *Pe conștiința noastră dreaptă, nu știm nimic.*

După toate acestea chemându-l înăuntru iarăși pe Gh. Șincai și rugându-l din nou să reproșeze celor patru preoți de mai sus conspirația anunțată de el pe care în prima sa declarație i-a declarat de pătași, și să spună că aceștia unde și în ce mod au conspirat, el reluându-și iar ocoliturile mărunte a vrut să micșoreze și să tulbure lucrul cu fapte fără importanță din care nu se poate lămuri nimic.

Nu ne-am înțeles nici aici și în continuare i-am pus această întrebare:

Î. Dv. la început când ați vorbit despre dv. ați amintit despre o conjurație, dar totodată voind a slăbi noțiunea de conjurație, ați afirmat tot atunci că secretul pe care îl cunoașteți, este de așa natură că fără prejudicierea conștiinței și fără dezlegarea episcopului nu puteți dezvălui acest secret.

Având în vedere aceasta afirmație, în celelalte răspunsuri ați întors de fapt vorba în sensul că un lucru care se știe că este spre paguba altuia îl puteți spune, dar prin trecerea sub tăcere a numelor celor vinovați. Acum după dezlegarea episcopului, numind un anumit număr de oameni, conjurați sau conspiratori, toate declarațiile dv. luate la un loc, în urma lungului interogatoriu, nu sunt decât lucruri atât de mărunte și fleacuri, încât n-au meritat nici denumirea de conspirație, nici dezlegarea preoțească după o teologie oricât de severă. Dv. trebuie să cunoașteți deci lucruri mai importante și mai ascunse, iar privitor la oameni, cu mult mai ascunse. Ceea ce știți spuneți. La care el răspunde astfel:

R. *Nu cunosc alt secret decât acela pe care l-am declarat. Dacă însă numele celor pe care i-am specificat n-am vrut să le spun fără dezlegare episcopască, a fost după cum am spus și mai sus, că m-am temut de păcat. Ar fi fost însă prilej de păcat dacă i-aș fi numit și dacă le-aș fi anunțat episcopului faptele și afirmațiile fiecăruia, căci i-aș fi expus mai ales pe unii mâniei episcopului, pentru alții însă ar fi fost și mai periculos.*

Î. Dar casa și averea de ce v-ați pus-o în vânzare?

R. *De aceea, fiindcă văzând că nu pot ținea bucătăreasă, m-am gândit că dacă rămân mai departe în directorat, să rămân la mănăstire și deci nu voi avea nevoie de casă; iar lucrurile de aceea, fiindcă sunt multe și n-am de ce să le țin dacă mă duc să trăiesc în vipt.*

Î. Dar în ceea ce privește zăloagele, de ce ați trimis vorbă acelor care aveau zăloage la dv., să le răscumpere, fiindcă altfel va fi situația.

R. *N-am trimis vorbă că altfel va fi situația, numai unui țigan care avea un pahar de argint la mine, i-am trimis vorbă să-mi dea procentul și să-și răscumpere zălogul.*

Î. Toate acestea pe care le-ați declarat dv. le-ați declarat într-adevăr?

R. *Într-adevăr.*

Î. Cum ați putut să le declarați acestea într-adevăr când mai înainte ați spus, că acestea vi s-au dat sub secret așa de mare, că nu s-ar putea spune fără pericol de moarte, așa cum ați spus dv., jura perjura secretum pandere noli (jură, jură fals, nu descoperi secretul – n. n).

R. Nu-mi amintesc de a fi spus atunci acest vers, dar domnul vicecomite l-a repetat de câteva ori. Este adevărat că eu i-am spus domnului vicecomite că acest lucru mi s-a spus sub secret, iar ceea ce mi se încredințează sub secret nu vreau să-l descopăr fără dezlegarea preotului, fiindcă mă tem cu nu cumva să păcătoiesc, iar decât să păcătoiesc sunt gata mai bine să mor, aceasta însă de personis non prodendis ita intellexi (am înțeles-o astfel despre persoanele care nu trebuie date la lumină – n.n.).

Noi notând toate acestea, ceea ce susnumiții care au fost aduși în fața noastră au declarat și spus și pentru mai mare tărie scriind numele lor cu mâinile lor proprii sub acele declarații, le înaintăm cu aceasta, onoratelor stări nobiliare ale comitatului.

Neîncetat rămânând a nobilelor stări ale comitatului supuși slujitori.

c. Bethlen László, c. Mikes Zsigmond, b. Zervergí Van Teli Márton, c. Toroczkai Pál, Ajtai András, Gyújtó Sándor.

Aiud, în ziua și anul notat mai sus.

(ss) Sz. Páli Sándor

A. Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai*, București, 1869, p. 91–102 (text în l. maghiară).

Vatra, XI, nr. 6 (123), 20 iun 1991, Supl. p. B, C, D și nr. 7 (124), p. 7

Dezbaterea procesului lui Gheorghe Șincai adus în fața scaunului filial, unde i se cerea condamnarea la moarte pentru îndemn la răscoală și sentința scaunului general care a declinat competența scaunului filial de mai sus.

Se constituie procesul din oficiu al stimatului domn Alexandru Gyujto, unul din vicecomiții nobilului comitat al Albei de Jos ca pârâș, împotriva domnului Gheorghe Șincai, directorul emerit al școlii normale, care a locuit în Blaj, în prezent deținut și pârât.

Pentru pârâș, avocatul Sigismund Kováts, prin respectarea mijloacelor legale, prezintă în fața scaunului de judecată, sub A. o binevoitoare ascultare de martori din 11 septembrie 1794, din care își expune astfel acțiunea sa:

Pârâtul necugetând la legile severe care s-au alcătuit împotriva tulburătorilor liniștii obștești a nobilei patrii, la timpul lumii lui Horea și la răscoala românească năprasnică și zarva sângeroasă, s-a amestecat în multe ilegalități. Astfel în vara anului 1794, aici în nobilul comitat al Albei de Jos la Blaj, amestecându-se în numeroase beții notorii și în răutăți, s-a dedat împreună cu alții la tulburarea binelui și a liniștii obștești. Câștigând și pe alții și atrăgându-i la el pentru tulburarea liniștii obștești a spus acestea: „Ego sum auctor rebellionis et dux conjuratorum” (eu sunt autorul răscoalei și capul conjurațiilor – n.n.) și că în complot sunt mai mult de o sută, dintre care pe mulți i-a și enumerat. În afară de această declarație prin care și-a dezvăluit intenția sa îndreptată spre răutăți, mai rezultă și aceea că a spus că în timp de o lună, el va porunci în domeniul din Blaj, când va pune să o bată cu spini

în piață pe soția prefectului, (domeniului – n.n.), iar măriei sale episcopului și prefectului său le va tăia capul. Pe lângă aceasta s-a îmbătat în mod notoriu, a înjurat și a amenințat cu incendieri, ceea ce nici el nu poate tăgădui, căci de o parte le atestază documentul prezentat, iar de altă parte, dacă i se va da o delegație în acest scop, pârâșul este gata a le dovedi. Ca urmare pârâșul cere conform Decretului Tripartit, partea I, titlul 14 și partea III, titlul 23, precum și a Constituțiilor Aprobate, partea III, titlurile 47 și 17, ca pârâțul să fie condamnat la pierderea capului și a bunurilor, precum și la plata către pârâș a cheltuielilor și a oboseli.

Alexandru Bartos Albisi, avocatul numit al pârâțului după certificarea din ambele părți a actelor, prin respectarea mijloacelor legale, prezintă:

1. Un memoriu în copie, sub A. A., care a fost predat la 29 iunie 1793, Adunării nobilului comitat Cluj.

2. Un act de împărțire a bunurilor, tot în copie, din anul 1793, septembrie 4, sub B. B.

După predarea acestor acte, el face contestație împotriva scaunului de judecată cu următoarele motive:

Din actul înaintat sub litera A. A. rezultă clar că eu am fost un om care s-a bucurat de prerogative nobiliare împreună cu fratele meu, ceea ce sunt și acum. Omul care este nobil însă, conform Constituțiilor Aprobate, partea III, titlul 6, articolul 1, trebuie împrocesuat totdeauna la scaunul competent de judecată, scaunul filial nu-mi este forul competent fiindcă la acesta se obișnuiește a fi aduși țărani în fața legii. Cer de aceea de la judecătorie, să fiu judecat de către tribunal.

Din actul de împărțire a bunurilor de sub litera B. B. rezultă apoi că în satele Șamșud (azi Șincai – n.n.) și Tiptelnic posed în prezent proprietăți, afară de acestea am însă și la Blaj o casă construită cu cheltuielile mele proprii, care valorează peste 2000 de florini.

Având în vedere acestea, întrucât sunt nobil și am avere suficientă, cer conform Decretului Tripartit, partea I, titlul 9 și al Aprobatelelor, partea III, titlul 6, articolul 3, ca până la condamnarea mea legală să fiu lăsat liber. Dacă totuși averea mea nu s-ar considera suficientă pentru siguranță, sunt gata a pune în scurt timp chezași până la suma dorită, menționând Aprobatelele partea III, titlul 47, articolul 17, conform căruia și cel care n-are avere suficientă se eliberează sub o bună garanție, cu atât mai mult unul ca mine, deci solicit pe baza celor scrise mai sus, să fiu eliberat.

Pârâșul răspunde la contestația împotriva scaunului de judecată, prin acestea:

1. Este adevărat că pârâțul prezintă ceva, din care se vede că se bucură de imunitate cuvenită, dar și aceea este clar că nu ne prezintă nimic despre o donație veritabilă sau despre un act că ar avea, ci dânsul spune că și dacă ar fi avut, s-a pierdut cu cererea sa la dietă, conform declarației făcute.

2. Acolo unde pretinde că ar avea donațiuni în țara Făgărașului, sunt bunuri ale fiscului (visteriei – n.n.), deci nu putea să aibă donațiuni acolo, ci doar o

oarecare situație de posesiune liberă, n-are deci nobilitate și în consecință forul este legal.

3. Este cu mult mai importantă darea în judecată, decât ca pârâtul să poată fi eliberat, dar să admitem că prin concesie ar fi eliberat, în cazul acesta el și-ar putea vinde averea și s-ar duce în altă parte. În afară de aceasta el nu dovedește că în multe locuri are proprietăți, cea din Blaj a pus-o în vânzare și astfel din motivele invocate pârâșul cere să fie casată contestația sa împotriva scaunului de judecată și să nu fie eliberat nici pe cauțiune, ci să fie mai departe tras la răspundere.

Pârâtul ripostează prin avocatul său de mai înainte astfel:

La 1. Despre donația veritabilă și după cum rezultă din actul meu de sub litera A.A., căci aceste dovezi fiind înaintate de fratele meu, i s-a aprobat acțiunea. Este adevărat că actul original de donație s-a pierdut, cu toate acestea însă nobilitatea mea nu poate fi pusă la îndoială, având drepturi și moșteniri și azi pe pământul Făgărașului în cele două sate, care prin dreptul de donație, ni se cuvin nouă.

La 2. Fără donație nu se puteau poseda asemenea averi ca ale mele și ale predecesorilor mei, dar oricum ar fi, sub A. A. mi s-a aprobat nobilitatea, în consecință acest for nu este competent.

La 3. Că am moșii se constată, de ce se teme însă domnul pârâș că în cazul dacă aș fi eliberat, ușor aș putea să-mi înstrăinez bunurile, despre această onorată instanță ar putea da o asemenea dispoziție, încât nici cu vorba să nu mă pot atinge de ele. Oferind și acum în afară de bunurile mele, chezașia, vă cer eliberarea mea prin darea sentinței.

Pârâșul răspunde a doua oară, astfel:

Pârâtul în contestația sa de schimbare a scaunului de judecată, vrând să-și dovedească nobilitatea nu afirmă și nu dovedește nimic, fiindcă spune că diploma nobiliară a familiei s-a pierdut, dar i-a rămas dreptul. La aceasta răspund: Averea invocată este fiscală (a visteriei – n.n.), deci acolo pârâtul niciodată n-a posedat avere prin moștenire și niciodată n-a avut nobilitate după ea, astfel a hotărât și dieta țării. Dacă ar putea să aibă pretenții asupra sumei ipotecate, să le caute pârâșul personal. Aceasta nu este deci nobilitate ci numai o clauză și chiar dacă cândva își va procura-o (diploma de nobilitate – n.n.), dar ceea ce prezintă acum este numai copie, iar copia nu valorează nimic în fața legii. Decretul Tripartit, partea II, titlul 17.

2. Pârâtul nu prezintă acte despre acordarea nobilității privitoare la persoana sa, cele pe care le prezintă despre fratele său, sunt simple copii și rezoluții, dar nu sentințe, și în consecință pentru dovedirea nobilității aceste probe nu ajung. Nici aceea că în acel și acel sat are avere, fiindcă aceea ar putea fi după ramură maternă, mama însă nu înnobilează, dar actul certifică.

3. Că ar avea mai multe posesiuni în afară de cea din Blaj, pârâtul n-o dovedește, ci *utifamafert* (după cum s-aude – n.n.), întrucât a comis prevaricațiuni la vânzarea părții fratelui său din Șamșud, este și acum în proces. Nu poate să

dovedească nici că nu și-a vândut averea din Blaj, prin urmare nu poate să constituie garanție averea pârâtului. În consecință cazul pârâtului fiind important, el nu poate fi eliberat pe cheazășie. Pârâșul insistând asupra cererii sale de mai sus, cere a se pronunța sentința.

În procesul intentat împotriva mea de către domnul Alexandru Gyujto de S. Martonos, avocatul meu domnul Alexandru Barthos în răspunsurile sale privitoare la contestația împotriva scaunului de judecată, neizbutind a demonstra în mod satisfăcător nobilitatea mea, aceste lipsuri ale avocatului meu, eu Gheorghe Șincai le revoc conform Decretului Tripartit, partea II, titlurile 79, 80 și 81. După această revocare, angajându-l din nou pentru continuarea atribuțiilor sale, prezint aici:

1. O cerere înaintată la 31 ianuarie 1791 stimatelor Stări Ardelene, sub C.C., în original.

2. O scrisoare de depunere de jurământ, din 5 iunie 1753, sub D.D., în original.

3. O altă scrisoare de depunere de jurământ din 2 ianuarie 1702 sub E. E., în original.

După înaintarea căroră îmi expun astfel motivele revocării mele:

Că eu, frații mei și toți predecesorii mei din timpuri imemorabile, și până acum ne-am bucurat totdeauna de prerogative nobiliare este lucru cunoscut și se poate adevăra prin obiceiul apucat din strămoși și intrat în uz. Dacă însă aceasta nu este de ajuns, din cele trei acte de depunere de jurământ pe care le-am înaintat sub A. B. C., ca anexe la cererea către dietă, de sub C.C., a rezultat clar că până azi am beneficiat de prerogative nobiliare. Dacă acestea nu sunt suficiente, din cele două acte de luări de jurământ, de sub D.D. și E.E. reiese că predecesorii noștri au posedat moșii nobiliare.

Acest act înaintat, n-aș vrea să-l predau și îl cer cu stimă înapoi împreună cu anexele alăturate la această revocare, de către avocatul meu. Din toate acestea fiind clară nobilitatea mea vă rog cu stimă a dezaproba scaunul de judecată.

Răspunsul pârâtului revocator este următorul:

Pentru dovedirea nobilității mele sunt suficiente actele prezentate acum, din care rezultă că din vremuri imemorabile predecesorii mei au posedat averi nobiliare în Persani, Șinca și Veneția de Jos, dar aceasta din urmă pe linie maternă, celelalte două de la tatăl meu, sub E. E. De pe aceste moșii (chiar dacă alții dimprejur au fost dijmuiți) predecesorii mei niciodată n-au dat dijmă, sub B. B. De aceste drepturi câștigate de predecesorii noștri, ne-am bucurat și noi până azi, nu din greșală, ci în mod sigur, după cum dovedesc actele. Dacă cineva s-ar fi îndoit de beneficierea acestor nobiliare drepturi, de bună seamă că predecesorii noștri sau noi am fi fost până acum trași la răspundere. Conform acestor acte, fiind dreaptă nobilitatea noastră, vă rog din nou a accepta revocarea și a dezaproba forul.

Pârâșul răspunde a doua oară, foarte pe scurt, astfel: La 1. Dacă pârâtul n-a putut fi prezent cu ocazia pronunțării sentinței, a fost prezent avocatul său și putea să-i comunice chestiunea, în consecință motivul adus de pârât nu valorează nimic,

iar fără taxă revocarea sa nu poate fi acceptată. 2. Revocatorul scrie că și acum dă aceleași motive despre nobilitatea sa, pe care le-a dat ieri, deci cu atât mai mult revocarea sa n-are motive. 3. Nobilitatea nici acum nu-i dovedită, fiindcă *abusus non tollit legem* (abuzul nu suprimă legea – n.n.). Revocatorul nu prezintă nici un act de bază, că de la cine ar avea nobilitatea și în consecință beneficierea eronată de nobilitate nu-l face nobil. Din motivele de mai sus, pârâșul cere anularea atât a revocării cât și a protestului și le supune sentinței.

Sentință

Conform actelor prezentate în revocarea avocațială scaunul de judecată (filial – n.n.) se dezaprobă (i se declină competența – n.n.).

Din registrul de procese-verbale judiciare a comitatului Alba de Jos. Aiud, la 5 iunie 1795

L. S.

Emis de Paal Beniamin
vice notar

Arh. Stat. Târgu-Mureș, Fond Primăria orașului Târgu-Mureș,
acte juridice, dosar 768/1796 fila 7–12.

Vatra, X, nr. 9 (114), 20 sept 1980, Supl. p. D

1796. Ancheta în contra lui Gheorghe Șincai acuzat de rebeliune

În perioada când Șincai era director al școlilor românești din arhidieceasa Blajului, când alături de ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene lupta pentru răspândirea culturii între oameni se naște o ciocnire între ambiția lui Ioan Bob și mândria și demnitatea celor trei călugări: Micu, Șincai și Maior, izvorâte din superioritatea lor intelectuală. Ironia usturătoare a lui Șincai nu cruța nici pe superiori. El nu pierdea nici o ocazie să ironizeze pe episcop, rudele sau sateliții săi. Prin aceasta își câștigase o mulțime de dușmani de moarte, care încep o luptă sistematică de distrugere totală a lui.

Primul mare act de nedreptate împotriva marelui cărturar a fost reclamația formulată către guvern în anul 1794 împotriva sa de către episcopul Bob.

Episcopul cere guvernului să trimită la Blaj un comisar care să ancheteze lucrurile. Guvernatorul Bánffy declanșează ancheta. Au fost ascultați mai mulți martori, dintre care unii sunt amintiți și în procesul verbal publicat de Papiu Ilarian în monografia sa despre Viața, operele și ideile lui Gh. Șincai.

După anchetă, Șincai, cuprins de furie, face o serie de declarații care îi îngreunează situația. Merge la locuința lui Ștefan Vlad, omul episcopului, încins cu sabie, afirmând; „Ori pier eu, ori piere episcopul...” declarație interpretată în sensul că ar recunoaște că este capul unei conjurații.

Nemulțumit de încetineala cu care guvernul Transilvaniei conduce ancheta, Bob și oamenii lui formulează noi reclamații în care îl califică pe Șincai drept „iacobin”, iar subprefectul Alexandru Gyújtó îl arestează.

Ajuns în sumbra închisoare a Aiudului, Șincai scrie autorităților să-l pună pe picior liber, afirmând că are oficiu public, e nobil și astfel nu poate fugi, iar pe de altă parte, fiind arestat, i se risipește avutul și mai are și doi nepoți orfani de care trebuie să poarte grijă. Toate intervențiile au fost zadarnice, Șincai rămânând în continuare arestat.

În timpul detenției în închisoarea din Aiud, negându-i-se dreptul de nobil, se intentează proces împotriva lui la scaunul filial, forul care judeca pe iobagi. Acesta, de bună seamă, l-ar fi osândit la moarte. Șincai, adunându-și dovezile necesare și lămurindu-și dreptul de nobil, cere ca procesul său să fie dezbătut de forul competent al nobililor, la scaunul general al comitatului. Procesul se transpune la forul competent care-l dezbate în vara anului 1795. Abia după 10 luni se dă sentința: rebeliunea de care a vorbit nefiind împotriva țării, el nu poate fi pedepsit cu moartea, dar pentru cuvintele sale și celelalte acuze ce i se aduc, Șincai să plătească cheltuielile de judecată. Este eliberat. Fiind convins că a fost închis pe nedrept, Șincai cere darea în judecată și despăgubiri de la cei care i-au cauzat atâtea dureri fizice și pagube materiale. Cererea ajunge la Tabla Regească judiciară din Târgu-Mureș, care a ordonat audieri de martori, pentru a vedea cum s-au întâmplat faptele, cu un an și ceva mai înainte.

Documentul pe care ne bazăm este un proces-verbal original, scris de mână în limba latină și maghiară, întocmit la Blaj în anul 1796 de Iosif Almási și Ioan Santos, notari jurați ai Tablei Regești din Târgu-Mureș. Documentul aflător la Arhivele Statului din Târgu-Mureș pe care îl dăm în traducerea lui Liviu Moldovan, conține pe larg anchetarea propriu-zisă a 55 de martori ale căror depoziții aduc știri noi despre împrejurările în care s-a făcut deținerea lui Șincai și cu privire la mersul procesului intentat lui.

Documentul, deși a fost cunoscut cercetătorilor, nu a fost publicat până acum. Credem că facem un act de dreptate și de cultură restituind timpului nostru un document revelator de acum 180 de ani.

Gheorghe HOSU

... Ni s-a adus la cunoștința Maiestății Noastre prin persoana nobilului Gheorghe Șincai de Șinca că acesta, sub cuvântul și în temeiul unor anumite chestiuni ale sale, vrea să fie luate niște declarații, în prezența nobililor aleși Iosif Almási și Ioan Santos, secretari și notari jurați ai Tablei noastre Regești din Transilvania, care au fost trimiși de noi în mod special pentru acest scop, de asemenea (în fața) comiților supremi, a vicejuraților judecătorești, a notarilor scaunelor comitatelor Alba din Transilvania, Târnava, Turda, Cojocna, Dobâca, Solnocul Inferior și de Mijloc, Crasna, Hunedoara și Zarand, apoi a vicejuraților

regești, a juraților și notarilor scaunelor noastre secuiești Odorhei și a filialelor sale Cristur și Brăduț, a celor trei (scaune) Sepsi, Kezdi și Orbai, precum și Micloșoara, Ciuc și cu cele două Giurgeu și Cașin, în fine Mureș și Arieș, a Țării Făgărașului și Chioarului, apoi a căpitanilor de nobili, a asesorilor jurați, a notarilor și vicejuzilor orașelor noastre Turda, Dej, Aiud, Șimleu, Ighiu, Șard, Vurpăr, Bărbant, Vințu de Jos și Agârbiciu, în fine a înțelepților și chibzuiților juzi primari ai orașelor regești și ai scaunelor și a vicejuzilor satelor și celorlalți cetățeni jurați, notari și secretari ai scaunelor, districtelor, orașelor și târgurilor noastre săsești Sibiu, Brașov, Sighișoara, Mediaș, Bistrița, Rupea, Nocrich, Miercurea, Sebeș și Orăștie, în fine, primarilor și juzilor regești, a senatorilor și celorlalți cetățeni jurați, și a notarilor orașelor și târgurilor noastre Cluj, Alba-Iulia, Târgu-Mureș și Târgu-Secuiesc, Sf. Gheorghe, Ilieni, Ocna Sibiului, Hunedoara, Hațeg, Deva și Ilia. Oamenii noștri regești, pentru asigurarea și apărarea drepturilor lor voiesc să li se aprobe prin lege luarea unor declarații și adevăriri. Deoarece mărturisirea adevărului și recunoașterea dreptății nimănui nu i se poate refuza. Prin urmare prin această (scrisoare) vă delegăm și vă poruncim sever că dacă și când veți fi întrebați, împreună cu cei prezenți sau separat, numai decât sub pedeapsa a șasesprezece mărci grele pentru fiecare, care se va încasa de la aceia pe care îi privește sau îi va privi, la ziua și la locul care se va fixa pentru aceasta de către amintitul reclamant sau de oamenii lui pe care îi va trimite aici, să vă prezentați personal, iar acolo, după credința voastră convenită lui D-zeu, oricum se va înfățișa certitudinea adevărului despre și asupra lucrurilor care se vor întreba, sunteți datori a-l declara și spune integral așa cum se cuvine.

Asupra căror declarații și adevăruri ale voastre voim și poruncim să se dea scrisoare de către numiții oameni ai noștri regești cu sigiliile și semnăturile lor pe credința lor și să fie dată reclamantului amintit, pentru asigurarea mai bună în viitor a drepturilor sale, așa cum cere justiția comună și dreptatea. Altfel să nu faceți. S-a cetit prezenților și s-a restituit înfățișătorului. Dat în orașul liber și regesc Târgu-Mureș, în ziua de cinci a lunii ianuarie, în anul Domnului o mie șapte sute nouăzeci și șase. Și era scrisă la dreapta, cetită și corectată, fiind întărită și roborată cu sigiliul judiciar și autentic al Transilvaniei, apăsător în marginea de jos a scrisorii la mijloc, pe ceară roșie, aplicat pe hârtie, întocmită și întărită sub formă deschisă.

Pe care (scrisoare), după ce am primit-o, voind să dăm ascultare și să executăm porunca Maiestății Voastre preasacre Cezaro-regești întotdeauna și întru toate după cum se cuvine, în acest an prezent o mie șapte sute nouăzeci și șase, în ziua de șapte a lunii ianuarie, am venit cu scrisoarea de ascultare de martori și de adevărire în orașelul fiscal Blaj și anume la casa lui Gheorghe Raț și în vecinătatea de o parte a casei lui Samuil Fogarasi, iar de altă parte a casei episcopale cumpărate a greco-catolicilor, zidită și situată tot acolo, cuprinsă în cinstitul comitet al Albei de Jos, iar acolo pe martorii subscriși, în puterea scrisorii de ascultare de martori și de adevărire, după ce în parte i-am citat și i-am convocat (după ce am luat mai întâi de la ei legământul prea puternic al jurământului), i-am cercetat și interogat, în mod

just și serios, după credința lor datorată lui D-zeu asupra punctelor de întrebări predate nouă de către pomenitul pârâș, iar mărturia adevărului obținută de la ei am scris-o mai jos, în ordinea următoare:

Punctele de întrebări date nouă erau acestea:

1. Cunoaște martorul pe stimatul domn Gheorghe Șincai de Șinca, pe fostul director o bună bucată de timp al școlilor naționale greco-catolice din acest mare principal al Transilvaniei? dacă da

2. Știe vădit și sigur că domnul pârâș (reclamant) ar fi de la început și nefiind tras de nimeni la îndoială, om nobil legal și cu proprietate și dacă știe, ce fel de moșii strămoșești sau achiziționate i le cunoaște? dar

3. Pe domnul pârâș, în anul trecut 1784 în ziua de 24 august, în timp ce stătea liniștit și în pace la casa lui proprie din Blaj, în nobilul comitat Alba de Jos, la casa domnului Iosif Pop de Biia, prefectul Excelenței Sale Ioan Bob, episcopul unit român, cine și cu ce pretext l-a chemat acolo și de către cine și pe domnul pârâș cine l-a insultat, cu ce fel de ocări, înjurături și anume cu ce forme și figurete de sudalme cu „teremtette” (sudalme ungurești n. trad.) și după aceea cine l-a atacat și cine și în ce forme l-a pălmuț și, pe această persoană batjocorită, pălmuț fără milă și arestată, cine și din ce fel de poruncă l-a îndemnat și l-au convins prin scrisori proprii ca să meargă la Blaj și pe domnul pârâș să-l prindă și să-l aresteze deoarece ar fi rebel împotriva patriei și că ar avea mai mult de o sută de căpitani, cu care ar fi complotat să înceapă în patrie rebeliune? Scrisoarea aceea ați văzut-o cu ochii proprii? ați citit-o? ați auzit-o citindu-se? sau dacă martorul a auzit-o de la persoane care au citit-o; dacă da, spuneți cuprinsul întregii scrisori, de asemenea să arate cu numele pe autorul și pe deținătorul ei? și astfel

4. Că pe domnul pârâș, înainte de citație și sentință în acest mod, după ce a fost ocărat, dus cu forța și bătut fără milă, fiind arestat, unde a fost dus, la a cui casă sau palat și din nou de către cine a fost insultat și cu ce fel de insulte și anume de către cine a fost acuzat de rebeliune cu această ocazie și altădată, iar la 18 septembrie unde și din a cui poruncă a fost legat în fiare și în închisoare, întâi la casa juratului, apoi și în alte locuri, unde și cât timp a fost ținut în fiare și din a cui poruncă?

5. Știe precis și sigur martorul că pârâșul ar fi fost dat în judecată de trei ori înainte de aceea, de către persoana care l-a arestat, în calitate de om nobil imun de lege? Dar cu această ocazie și de altă dată, unde și în ce fel de locuri, de la cine și în ce perioade diferite de timp a fost semnalat ca fiind nenobil și țăran și, cu aceste ocazii, la scaunul filial al nobilului comitat, de către cine a fost pârât ca țăran și când la acest for în contestația făcută împotriva forului s-a adus sentința domnul pârâș a fost lăsat înăuntru să asculte sentința și ca deținut a fost introdus înăuntru; sau dimpotrivă, sentința a fost pronunțată în afara prezenței sale; dar după aceea,

unde și la ce foruri și de către cine a fost pârât, ca om nobil sau ca țăran, și cu ce fel de rebeliune a fost învinuit de către cei care l-au arestat și de cei arestați; a fost osândit de către tribunal ca fiind de aceștia sau a fost declarat nevinovat? totuși mai departe

6. După arestarea sa cine i-a invadat casa și curtea din Blaj a pârâșului, pe care a construit-o el cu cheltuielile proprii, terenul acestei menționate case de către cine, în ce fel și din a cui poruncă a fost dat pârâșului și de acolo cine i-a dus armele, actele și alte lucruri, semănăturile și altoii cine i le-au distrus, averea domnului pârâș (separând de acolo fântâna, grajdul, closetul, toată grădina de legume și curtea lui) cine și din a cui poruncă, ce fel de lucruri neobișnuite au săvârșit în casa și în gospodăria pârâșului, ce pagubă și în ce valoare i-au cauzat pârâșului? Armele, actele și alte obiecte i s-au dat înapoi sau nici până în ziua și dacă s-au dat înapoi, câte și de ce fel?

7. Pe când domnul pârâș a cerut de câteva ori de la prefectul domeniului din Blaj judecata prin tribunal a fost trimis la tribunal sau din contră inculpatul întotdeauna a fost îndrumat înaintea oficiolatlui comitatului și anume prin asemenea acte că împotriva pârâșului chiar inculpatul a cerut și a și obținut darea în judecată: astfel, în timp ce un compactor cu numele Fazakas András, pe pârâș, la casa lui proprie, l-a înjurat de Horea și l-a insultat și cu alte ocări și pe acela pârâșul, cu strigăte de ajutor, l-a prins, cine a sărit din locul de pândă și cine l-a eliberat; și acel deținut a avut el domiciliu sau nu? în sfârșit

8. Lucrurile puține care i-au rămas pârâșului după jefuire, cine a fost cauza și din ce cauză a fost silit pârâșul să le vândă la licitație și prin această licitație domnul pârâș aproximativ câtă pagubă a suferit?

La întrebări, martorul să declare pe puncte ce știe, după conștiința sa dreaptă, tot împreună cu toate împrejurările cum s-au întâmplat.

Urmează martorii și declarațiile lor,

Întâiul martor: *Arsunte Ilie*, de 42 ani. La l-a. Pe domnul Gheorghe Șincai de Șinca, care a fost o bucată mare de timp directorul școlilor naționale din acest mare principat al Ardealului, îl cunosc bine. La 2-lea. Așa am auzit de la alții că domnul pârâș ar fi om nobil, cu locuință stabilă. La 3-lea. În acel timp când a fost prins, eu fiind la târgul de la Teiuș, după ce m-am reîntors acasă am auzit că a fost arestat de unul dintre vicejuzii nobilului comitat Alba de Jos, cu numele Alexandru Gyujto, am auzit că stimatul vicejude l-ar fi pălmuit, dar că ar fi rebel și că ar fi complotat cu mai mult de 100 căpitani ai săi împotriva nobilei patrii n-am auzit; cu atât mai mult nu știu nimic de scrisoarea lui și de autorul ei n-am auzit. La 4-lea și 5-lea nimic. La al 6-lea. După ce a fost arestat, că cine i-a invadat casa (după cum am amintit și mai sus, eu n-am fost acasă) nu știu, dar am auzit după aceea că prefectul Excelenței Sale episcopului român i-a ocupat casa după a doua evaluare; terenul căreia, dacă i s-a dat de către împărat sau de Excelența Sa domnul episcop, nici aceea n-o știu. La a 7-a nimic, la al 8-lea. După jefuire, lucrurile care i-au rămas,

cine a fost cauza și din ce motiv a fost silit să le vândă la licitație și câtă pagubă a suferit domnul pârâș, nu știu.

Al 2-lea martor: *Mihail Raț*, de 46 ani. La 1-a. Pe stimatul domn Gheorghe Șincai de Șinca îl cunosc bine. La 2-lea. Am auzit că domnul pârâș ar fi om nobil, cu locuință stabilă. La 3-lea. În anul 1794, pe la târgul Teiușului, care a avut loc în luna august, în timp ce stimatul domn Gheorghe Șincai de Șinca, fostul director emerit al școlilor naționale greco-catolice, stătea pașnic la casa sa, am auzit că stimatul domn Iosif Pop de Biia, prefectul Excelenței sale domnului Ioan Bob, episcopul român unit, voind să cheme la el pe menajera stimatului domn pârâș, nevoind s-o lase acolo singură, a mers cu ea însuși domnul pârâș, și am auzit că pe domnul pârâș, stimatul domn Alexandru Gyujto, unul dintre vicejuzii emeriți ai nobilului comitat Alba de Jos, l-ar fi palmuit, dar de câte ori, aceasta n-am auzit-o; că cine l-a îndemnat și determinat, pe baza scrisorii proprii, de a merge la Blaj și de a-l prinde și aresta, fiindcă ar fi rebel împotriva patriei, nu știu, dar am auzit de la oameni că ar fi vorbit împotriva Excelenței Sale episcopului și din cauza unei poezii satirice (pasquillas), pe care ar fi scris-o în contra Excelenței Sale episcopului român unit, dar eu nu cunosc cuprinsul acestei scrisori, nici pe autorul și pe cei care au răspândit-o. La 4-lea. De vreme ce domnul pârâș a fost bătut înainte de citația și judecata legală, a fost dus în casa lui Ioan Fogarasi zis Precup, nobil jurat de aici, de acolo fiind dus la casa lui proprie, acolo a fost ținut câțva timp sub stare de arest și a fost păzit ziua și noaptea din porunca domnului vicecomite, de aici apoi știu precis și sigur, întrucât cu căruța mea proprie a fost dus la închisoarea din Aiud, din porunca judeului de aici. La 5-lea nimic. La al 6-lea. Știu precis și sigur că domnul vicejude a pus mâna pe casa domnului pârâș; până când s-a reîntors de la Aiud menajera (bucătăreasa, n.n.) domnului pârâș, până atunci a avut grijă de casă prin oamenii de aici și a străjuit-o. Așa știu că Excelența Sa domnul episcop român i-a dat terenul pentru casa aceasta, dar din a cui poruncă nu știu. Că cine i-a luat armele și cine i-a dus alte lucruri, de asemenea nu știu, dar știu precis și sigur că directorul interimar de acum a dus el însuși niște cărți, care după cum am auzit au aparținut de școală. Știu că Excelența Sa domnul episcop român, cu excepția casei pârâșului, celelalte toate le-a luat împreună cu grădina sa de zarzavat; câtă pagubă și nedreptate a căzut asupra casei și averii pârâșului, n-o pot spune. La 7-lea nimic. La 8-lea: Știu sigur că și-a vândut la licitație lucrurile, dar că cine a fost cauza, nu știu și nici câtă pagubă a avut.

Al 3-lea martor *Ioan Corvin*, de 33 ani. La 1-ul. Pe stimatul domn Gheorghe Șincai de Șinca îl cunosc bine. La 2-lea. Am auzit de la alții că domnul pârâș ar fi om nobil cu proprietate. La 3-lea și 4-lea. În 1794 luna august, pe când se întâmpla faptul la Blaj, n-am fost prezent că eram la târgul de la Teiuș, după ce am sosit acasă de la târg am auzit că în casa de aici a lui Iosif Pap de Biia, prefectul Excelenței sale domnului Ioan Bob, episcopul român, l-ar fi palmuit domnul vicejude Alexandru Gyujto pe domnul pârâș și după cum am auzit a fost chemat la casa domnului prefect pentru niște poezii satirice, dar prin cine n-am auzit. Înainte

de a fi fost judecat legal și de a fi fost arestat după ce a fost bătut, știu precis și sigur că a fost deținut în arest în casa lui Ioan Fogarasi; aceasta pot să o spun deoarece și eu, din porunca Curții și a orașului, l-am străjuit și păzit pe domnul pârâș la casa lui proprie; și până când a fost ținut în arest, de multe ori ne-au înjurat funcționarii curții, temându-se că domnul pârâș va fugi, deoarece fiind oprit de la biserica română a vrut să meargă în biserica reformată, dar nici acolo n-au vrut să-l lase; pârâșul a fost ținut mult timp în arest, din porunca Curții și a stimatului domn vicecomite Alexandru Gyujto, dar câte săptămâni, nu pot să știu. La 5-lea nimic. La 6-lea: După arestarea sa, așa știu că casa domnului pârâș, construită cu cheltuielile sale proprii, a fost ocupată de Curtea episcopală de aici, din porunca Excelenței Sale domnului episcop; acest teren a fost dat de excelența Sa domnul episcop, după cum am auzit, la porunca înaltului guvernii regesc, domnului pârâș.

Actele sale, după cum am auzit, au fost răvășite de vicecomitele Alexandru Gyujto împreună cu prefectul¹ Excelenței sale domnului episcop român. Acest loc a fost încuiat din porunca domnului episcop, împreună cu grădina de zarzavat a domnului pârâș, cu grajdul, fântâna și closetul lui, în așa măsură că nu s-a lăsat decât o jumătate din curtea sa și până azi nu i-au dat înapoi nimic din lucrurile sale și nici grădina. La 7-lea și 8-lea nimic.

Al 4-lea martor: *Gheorghe Gyulai*, cantor episcopesc, de 55 ani, declară la 1-ul: Pe stimatul domn Gheorghe Șincai de Șinca îl cunosc bine. La 2-lea: am auzit că pârâșul Gheorghe Șincai ar fi om nobil, dar nu știu și n-am auzit despre averile sale moștenite și achiziționate. La 3-lea și 4-lea: asupra acestora nu pot să zic altceva decât că domnul pârâș a fost ținut în arest în casa juratului Ioan Fogarași alias Precup, iar de acolo a fost mutat în casa unde de asemenea a fost deținut vreo două săptămâni, fiind păzit de orașenii de aici și de săteni; de aici a fost dus apoi la Aiud în închisoare și am auzit de la alții vorbind că de aceea a fost prins și deținut în arest, fiindcă ar fi avut 100 de partizani jurați, dar n-am auzit că în contra cui ar fi fost această conjurație, iar scrisori despre executarea acestui lucru nu numai că n-am văzut, dar nici n-am auzit de ele, deci nici despre autorul și cuprinsul lor. La 5-lea și 6-lea: la aceste întrebări pot să răspund numai atât că locul acela pe care domnul pârâș a construit casă pe cheltuiala sa proprie i-a fost dat de către Excelența Sa domnul episcop; pe lângă aceasta mai știu însă precis și sigur că din porunca Excelenței Sale domnului episcop i-au fost închise closetul și grădina sa de zarzavat, cu un cuvânt totul în afară de casă, dar câtă pagubă i-au pricinuit în casa și averea domnului pârâș, nu știu. La 7-lea și 8-lea nimic.

Al 5-lea martor: *Ivașcu Muntean*, de 40 de ani, a fost ascultat în felul acesta: La 1-ul: cunosc bine pe stimatul domn Gheorghe Șincai. La 2-lea: am auzit de la alții că domnul pârâș este om nobil cu proprietate, dar unde are averea, nu știu. La 3-lea: în anul 1794, dar nu pot spune în ce zi și în ce lună, am auzit că a fost chemat la casa prefectului Excelenței sale domnului episcop, dar din a cui

---

¹ Prefectul Curții = administratorul Curții episcopale.

poruncă a fost chemat acolo, nu știu, dar am auzit că stimatul domn vicecomitele Alexandru Gyujto l-ar fi palmuit pe domnul pârâș, altceva nimic nu știu. La 4-lea: înainte de citația și judecata legală, după ce a fost bătut, a fost dus în arest întâi la casa lui Ioan Fogarași, alias Precup, jurat orășenesc, iar aceasta de acolo o știu fiindcă eu, vrând să mă duc la domnul pârâș, împreună cu domnul Gheorghe Gyulai, când m-am apropiat de casa în care era arestat, pârâșul ne-a chemat din fereastră, să mergem la dânsul, dar noi n-am mers, temându-ne de a sta de vorbă cu el, și am mers în treaba noastră; de altfel, văzând multe străji în jurul casei, n-am fi putut să intrăm; de aici apoi a fost condus la casa lui proprie pe care a construit-o cu cheltuielile sale și, ca persoană arestată, a fost sever păzit de către străji; dar din a cui poruncă a fost arestat, nu știu. La 5-lea nimic. La 6-lea: locul pe care a fost construită casa pârâșului a fost acordat domnului pârâș de către Excelenta Sa domnul episcop, dar sub ce formă, nu știu. În afară de numita casă a fost închis totul din porunca ilustrului domn episcop Ioan Bob, toate semănăturile i-au fost distruse în timpul când pârâșul a fost la închisoare. Câtă pagubă i s-a produs reclamantului prin această opreliște, nu știu, și nici dacă lucrurile luate i s-au dat înapoi sau nu. La 7-lea: printre altele știu că pârâșul a cerut de la prefectul domeniului din Blaj să i se servească legea și a și primit; eu de asemenea am fost chemat acolo ca martor; în rest la acest punct nimic. La 8-lea: știu că domnul pârâș a vândut la licitație puținele sale lucruri, dar din ce cauză, nu știu.

Al 6-lea martor: *Andrei Orian*, pantofar de 60 ani. La 1-a: cunosc bine pe domnul pârâș, stimatul Gheorghe Șincai. La 2-lea: am auzit de la un nobil cu numele Galtovi Vajda, atunci când pârâșul era în închisoarea de la Aiud, că este om nobil cu proprietate. La 3-lea nimic. La 4-lea: la această întrebare pot să spun atât că atunci când am ajuns acasă de la târg am văzut pe domnul pârâș deținut în arest la casa juratului Ioan Fogarași; aceasta o știu cu atât mai clar, fiindcă eu atunci fiind jude orășenesc, am trimis străji pentru paza domnului Gheorghe Șincai, dar că arestarea domnului pârâș s-a făcut din porunca vicecomitelui sau din a Curții, nu știu; de asemenea domnul pârâș fiind condus la casa sa proprie, a fost păzit acolo cam două săptămâni. La 5-lea nimic. La 6-lea: după ce a fost arestat, casa și curtea lui, pe care a construit-o cu cheltuiala proprie, din porunca Curții atâta timp am păzit-o cu orășenii și cu sătenii, până când s-a întors acasă de la Aiud menajera domnului pârâș și a mers acolo să locuiască.

Acest loc de cine i s-ar fi dat domnului pârâș, nu știu. Că ar fi dus de acolo alte cărți în afară de cele de școală, nu știu și nici n-am auzit, iar acestea le-au dus în prezența domnului prefect. Grădina, curtea și tot ce avea, din porunca Excelenței Sale domnului Ioan Bob, episcopul român, au fost închise. La 7-lea: când domnul pârâș a cerut cu un prilej de la prefectul domeniului din Blaj, să i se servească legea, atunci împreună cu funcționarii comitatului l-au pedepsit pe inculpat. Am auzit că domnul pârâș a arestat pe un compactor cu numele Fazakas Andrei din cauza că l-a ocărât și apoi l-a eliberat pe garanție; acest compactor n-are nici un domiciliu, ci lucrează pe seama mănăstirii. La 8-lea nimic.

Al 7-lea martor *Gheorghe Kalbori*, cojocar, circa de 36 ani, a declarat în felul următor: la 1-ul: cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La 2-lea: am auzit că domnul pârâș ar fi om nobil cu proprietate. La 3-lea nimic. La 4-lea: am auzit că domnul pârâș a fost deținut în arest la casa primului jurat Ioan Fogarași, apoi la casa sa construită cu cheltuielile proprii, dar din a cui poruncă, n-am auzit. La 6-lea: am auzit că locul acela pe care a construit casa pe cheltuielile lui proprie, Cămara i l-a dat domnului pârâș; am văzut cu ochii mei că administratorul Katanay i-a îngrădit fântâna, grajdul, closetul și grădina de zarzavat până la jumătatea curții. La 7-lea și 8-lea nimic.

În anul notat mai înainte, în ziua 8-a a lunii ianuarie, în numitul orașel și în casa prescrisă, în fine am continuat interogarea noastră:

Al 8-lea martor: *Dumitru Rus*, judele târgului, având 30 ani, declară astfel: la 1-ul: pe stimatul domn Gheorghe Șincai, fost director, îl cunosc. La 2-lea: am auzit că domnul Gheorghe Șincai ar fi nobil, cu proprietate. La 3-lea: în timpul acela, când s-a întâmplat fapta, am fost la târgul din Teiuș și când am ajuns acasă, am auzit că pe domnul pârâș unul din vicecomiții emeriți ai acestui nobil comitat Alba de jos, l-ar fi palmuit, și aceste palme de aceea le-ar fi primit pentru că ar fi spus niște cuvinte împotriva soției prefectului de la domeniul de aici; am auzit din zvon public și că ar fi vrut să pornească o rebeliune și că ar avea o sută de căpitani, dar împotriva cui și pentru ce, nu știu, n-am auzit; de altfel, aceste sunt numai vorbe care circulă între oameni, și păreri, dar de scrisori sau de autorul și cuprinsul lor, n-am auzit. La 4-lea: știu precis și sigur că întâi a fost la casa lui Ioan Fogarasi zis Precup, care era primul și cel mai mare jurat al acestui oraș, apoi a fost dus la casa sa, unde de asemenea a fost ținut sub arest sever, încât nu i s-a permis domnului pârâș nici să scrie, nici să comunice ceva cuiva, apoi a fost dus la Aiud în închisoare. La 5-lea nimic. La 6-lea: după arestarea lui, că cine i-a invadat casa sa din Blaj, pe care a construit-o cu cheltuielile proprii, nu știu; acest loc a fost dat domnului pârâș de Excelența Sa domnul episcop român Ioan Bob; de alte lucruri ale sale, în afară de cărți și acte, pe care după cum am auzit prefectul de aici le-ar fi dus cu el, n-am auzit. Din porunca Excelenței Sale domnul Ioan Bob, episcopul român, i-au fost închise toate ale domnului pârâș, a fost exclus din grădina lui de zarzavat, de la fântână, de la grajd, cu un cuvânt, de la toate. Ce pagubă s-a produs la casa domnului pârâș, nu știu, dar e sigur că cu această ocazie s-a produs (pagubă). La 7-lea și 8-lea nimic.

Al 9-lea martor, reverendul domn *Dumitru Caian*, de 43 ani, notar general, protopop și paroh din Blaj, fiind interogat în mod onorific, declară următoarele: la 1-ul: cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai de Șinca. La 2-lea: am auzit că este nobil și că la Șamșud Șincai au ceva avere; de altă avere achiziționată nu știu. La 3-lea: la această întrebare, întrucât n-am fost acasă, aici, la Blaj, nu pot să zic altceva decât că după ce m-am reîntors acasă de la Cluj, am auzit că domnul vicecomite Alexandru Gyujto l-a arestat. La 4-lea: după cum am spus mai sus, în acel timp când s-a întâmplat faptul, eu fiind la Cluj, nu pot să zic precis nimic, dar

după ce am ajuns acasă, am auzit că în palatul Excelenței Sale, a domnului episcop, era cu Excelența Sa domnul episcop unul din vicecomiții nobilului comitat Alba de Jos, domnul Alexandru Gyujto, și cu prepozitul mănăstirii de aici, domnul Ștefan Pop. Am auzit și faptul că ar fi fost ținut în arest la casa lui Ioan Fogarași, și după cum am auzit, din zvon public, din ordinul domnului vicecomite. După aceea, a fost dus la Aiud la închisoare. La 5-lea nimic. La al 6-lea: nu știu cine a invadat casa din Blaj a domnului pârâș, dar locul acela, pe care era construită casa sa, a fost îngrădit de către mai mulți învățători, din porunca Excelenței Sale domnului episcop, dar pe baza cărui ordin, nu știu, dar Iosif Benyai din Biia, prefectul emerit al acestui domeniu, mi-a povestit că domnul Fosztó Ferencz, în fața domnilor director Gheorghe Tatu și învățătorul Samuil Coltor, au ales dintre celelalte acte, actele aparținătoare școlii și le-au dus la școală. Grajdul, grădina de zarzavat și toate i-au fost îngrădite din ordinul Curții. Ce fel de semeții și pagube au făcut în continuare casei domnului pârâș, nu știu, dar știu că nu i-au restituit actele; în ce privește legumele din grădina sa am auzit că administratorul curții, Alexandru Katanai, le-a cules pentru el, dar în ce cantitate, nu știu. La 7-lea: având domnul pârâș de câteva ori neplăceri cu prefectul domeniului din Blaj, a cerut să i se servească legea pentru a scăpa de necazuri; dacă a primit sau nu, nu știu, și anume pentru furtul unor pătrânjei, pentru un cocoș și un câine; despre acestea am auzit că ar fi avut proces la forul orășenesc, exceptând chestiunea pătrânjeilor, despre care nu știu dacă a avut proces. După ce s-a reîntors acasă de la închisoarea din Aiud, am auzit că a avut ceartă cu un compactor numit Fazakas Andrei și, după cum am auzit, acesta l-ar fi numit pe pârâș Horea, și că ar fi fost prins, dar de cine, nu știu; îmi amintesc însă că contabilul curții l-a băgat la închisoare, dar de acolo în ce formă s-a eliberat, nu știu, dar atâta știu că numitul compactor n-are nici un domiciliu.

Al 10-lea martor *Gheorghe Tînțar*, de 22 ani, a declarat în modul următor: la 1-ul cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai de Șinca. Am auzit, la punctul al 2-lea, că ar fi nobil cu proprietate. La 3-lea: în anul 1794, dar nu știu în care zi și lună, am auzit că unul dintre emeriții vicecomiți ai comitatului Alba de Jos, domnul Alexandru Gyujto, l-ar fi palmuit pe domnul pârâș, altceva nimic. La 4-lea: știu însă că domnul pârâș a fost ținut sub pază severă întâi în casa lui Fogarasi, apoi în casa pe care a construit-o cu banii săi proprii, dar din a cui poruncă, nu știu. La 5-lea nimic. La al 6-lea: după arestarea sa știu precis și sigur că domnul pârâș a fost păzit de străji, din ordinul Curții în casa pe care a construit-o cu cheltuiala lui proprie; locul acestei case de cine a fost dat, nu știu; nici despre armele lui nu știu nimic, dar despre actele lui am auzit că directorul actual al școlilor, domnul Gheorghe Tatu, le-a luat la el; grădina de legume, grajdul, fântâna, cu un cuvânt tot ce era al lui, Curtea le-a îngrădit; domnul pârâș n-a avut voie să între acolo, dar că cine i-a prădat averea, nu știu. La al 7-lea: Fazakas Andrei, compactor din

localitate, după cum am auzit, defăimând pe domnul pârâș, acesta a strigat „tolvaj”² și l-a arestat, iar administratorul Curții a poruncit să-l aresteze în închisoarea Curții. La punctul 8-lea: Știu că domnul pârâș și-a vândut la licitație lucrurile, dar din ce cauză, nu știu.

Al 11-lea martor *Ioan Pop*, de 38 de ani, declară astfel: la 1-ul: pe domnul pârâș Gheorghe Șincai îl cunosc bine. La 2-lea: așa am auzit de la alții că domnul pârâș ar fi om nobil. La al 3-lea nimic. La al 4-lea: deoarece la începutul întâmplării n-am fost acasă, nu pot spune nimic, dar am auzit că a fost ținut în arest întâi la casa lui Fogarași; știu sigur că apoi la casa sa a fost ținut o bucată de timp în arest domnul pârâș, sub pază grea, dar pentru ce, nu știu și nici din a cui poruncă. La 5-lea nimic. La al 6-lea: înainte ca domnul pârâș să fi fost arestat, Curtea i-a îngădit averea și fântâna, grajdul, cu un cuvânt tot ce era al lui. La 7-lea și 8-lea nimic.

Al 12-lea martor *Gheorghe Brîncean*, de 30 de ani, declară în modul următor: la 1-ul: pe domnul pârâș Gheorghe Șincai de Șinca îl cunosc bine. La 2-lea: am auzit că domnul pârâș este nobil cu proprietate. La 3-lea: nimic. La al 4-lea: am auzit că domnul pârâș a fost ținut în arest întâi în casa juratului Ioan Fogarași, apoi la casa lui. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: am auzit că directorul de acum și prefectul, împreună cu alții, i-au dus actele și cărțile, dar n-am auzit că unde le-au pus. Știu că odată trecând pe lângă casa domnului pârâș, am văzut că toate, împreună cu grădina, i-au fost îngădite, și, după cum am auzit, din porunca Curții. La punctul al 7-lea: am auzit că ar fi venit în ceartă cu un compactor cu numele Fazakas Andrei, la care pârâșul a strigat „tolvaj” deoarece ar fi vrut să între cu puterea în casa sa. Administratorul Curții l-a băgat în închisoare pe numitul compactor. La al 8-lea: am auzit că domnul pârâș de aceea a fost nevoit a-și vinde ieftin lucrurile, deoarece i s-a luat pâinea.

Al 13-lea martor, sârguitorul *Nicolae Kavits*, de 30 ani a declarat în acest mod. Pe domnul pârâș Gheorghe Șincai de Șinca îl cunosc bine. La al 2-lea. Am auzit că ar fi om nobil cu moșie. La al 3-lea. Am auzit de la oameni că în anul 1794, ziua și luna nu le știu, că domnul pârâș a fost chemat la prefectul Excelenței Sale domnului episcop românesc Ioan Bob și apoi am auzit că domnul Alexandru Gyujo vicecomitele nobilului comitat Alba de Jos, l-ar fi palmuit, dar pentru ce, nu știu. La al 4-lea. Știu însă precis și sigur, că a fost pus în arest sub pază grea în casa primului jurat Ioan Fogarași de acolo apoi a fost dus tot în stare de arest în casa lui construită pe cheltuielile proprii, iar de aici domnul pârâș a fost dus din porunca orașului, eu fiind cărașul, împreună cu străjile și cu măciucașii, l-am dus din porunca vicecomitelui la Aiud. În Aiud întâlnindu-mă cu domnul vicecomite, a poruncit să-l ducem pe domnul pârâș la locuința lui, primind această poruncă l-am dus acolo și de aici a doua zi domnul pârâș a fost dus la închisoare.

---

²Adică strigă ajutor, vin hoții.

Atunci pârâșul, domnul Gheorghe Șincai, mi-a spus să mă duc la Excelența Sa domnul episcop român Ioan Bob și să-i spun să-l ajute acum Excelența sa domnul episcop, deoarece poate ajuta, pentru a-l elibera din mizeria cea mare în care se află, iar această cerere și vorbă amabilă i-am și spus-o Excelenței Sale domnului episcop, la care cerere Excelența Sa domnul episcop a zis: „Nu eu l-am băgat acolo ci funcționarii comitatului; diferendele pe care le am eu cu domnul pârâș le voi rezolva pe cale judecătorească”. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Nu știu cine a ocupat casa domnului pârâș, nici aceea nu știu cine i-a dat locul acela. Actele sale, după cum am auzit, le-ar fi luat cu el prefectul care funcționează în prezent; pe lângă aceasta, grădina sa de legume, fântâna, grajdul său și totul au fost înconjurate cu gard și acolo nimeni n-a avut drept să între; această împrejurare, așa știu, că s-a făcut din porunca Curții. La punctele 7 și 8 nimic.

Al 14-lea martor, onesta femeie *Éva Szakadáti*, de 65 ani, văduva răposatului sârguitor Dumitru Brâncian, a declarat astfel: La 1-ul: Cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai de Șinca. La al 2-lea: Am auzit că ar fi om nobil cu avere. La al 3-lea: Știu precis și sigur că în anul trecut, 1794, dar ziua și luna nu le știu, am văzut cu ochii mei când domnul pârâș a mers la casa prefectului, fiind chemat, dar pentru ce ar fi fost chemat acolo nu știu; am auzit că vicecomitele, domnul Alexandru Gyújtó Sándor, l-ar fi palmuit pe domnul pârâș. La al 4-lea: Am văzut că pârâșul a fost condus în arest în casa juratului Ioan Fogarași și a fost ținut sub pază, după aceea în casa lui proprie. De aici a fost trimis în închisoare la Aiud, dar nu știu din a cui poruncă. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Am auzit că din ordinul Curții i-au fost închise toate și i-au fost blocate. La al 7-lea și 8-lea nimic.

Al 15-lea martor, onesta femeie *Anisia Drusu*, soția lui Gheorghe Kálbori, de 32 ani, a declarat în acest mod: La 1-ul: îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai de Șinca. La al 2-lea: Am auzit de la oameni că domnul pârâș ar fi de neam nobil. La al 3-lea: Am auzit că pe domnul pârâș, în anul trecut, l-ar fi chemat la casa domnului prefect, dar n-am auzit pentru ce; am auzit că domnul Alexandru Gyujto, unul dintre vicecomiții emeriți ai nobilului comitat Alba de Jos, l-ar fi palmuit. La al 4-lea: Am văzut de la casa domnului prefect că domnul pârâș a fost dus în arest în casa lui Ioan Fogarași și de acolo în casa sa în arest, iar de aici a fost dus în închisoare la Aiud, dar din a cui poruncă nu știu. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Am văzut că în afară de curte totul i-a fost îngădit, după cum am auzit, din porunca Excelenței Sale a domnului episcop românesc Ioan Bob. La al 7-lea și 8-lea nimic.

Al 16-lea martor, onesta femeie *Sofia Radu*, de 32 ani, soția lui Ioan Pop, declară astfel: La 1-ul: Cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit de la oameni că domnul pârâș Gheorghe Șincai ar fi om nobil. La al 3-lea nimic. La al 4-lea: Am auzit că domnul pârâș a fost ținut în arest la Ioan Fogarași, apoi la casa sa și de aici a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Am auzit că casa domnului pârâș Gheorghe Șincai a fost pecetluită; mai știu că grădina sa de legume, fântâna și grajdul, împreună cu

jumătate curtea, au fost îngrădite (blocate) din porunca Excelenței Sale domnul episcop Ioan Bob. La al 7-lea: Știu că a cerut de la prefectul domeniului acțiune judiciară și i s-a și dat, ceea ce o știu de acolo fiindcă servitorul meu a mers odată în grădina domnului pârâș; văzând că acolo umblă liber vitele, a smuls din pătrunjel, iar când a aflat domnul pârâș fapta servitorului a vrut să-l dea în judecată, dar eu m-am împăcat cu domnul pârâș pentru fapta aceea a servitorului și i-am trimis înapoi pătrunjeii. La al 8-lea: Pentru ce și-a vândut hainele domnul pârâș, aceasta numai el o știe.

Al 17-lea martor *Margareta Badila*, de 20 ani, necăsătorită, a declarat în modul următor: Îl cunosc bine pe domnul pârâș. La al 2-lea: Am auzit că ar fi om nobil domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 3-lea: În anul trecut, 1794, luna și ziua nu le știu spune, știu precis și sigur că domnul prefect și domnul vicecomite Alexandru Gyujto, trimițându-mă după menajera pârâșului și domnul pârâș a mers acolo, împreună cu menajera sa, iar eu fiind în persoană la domnul prefect am văzut; când l-a palmuit n-am fost prezentă, ci am mers cu soția prefectului în casa din fund; când am vrut însă să merg acasă, am auzit pe ușă din gura sa cum a spus domnul Șincai că împreună cu el ar fi o sută cu voința identică, împotriva Excelenței Sale domnului episcop Ioan Bob, dar altă rebeliune sau acte sau pe autorul și cuprinsul lor n-am văzut, n-am auzit și nu știu. La al 4-lea: Am văzut cu ochii mei când pe domnul Gheorghe Șincai l-au dus la arest în casa lui Ioan Fogarași, după aceea apoi la casa lui, dar de aici a fost dus în închisoare la Aiud, după cum am auzit, din porunca funcționarilor ai nobilului comitat. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: După arestarea lui asupra casei sale din Blaj Curtea a pus mâna, locul cărei case așa știu că i-a fost dat domnului pârâș de Curte; grădina sa de legume, altoii, fântâna și toate i-au fost puse sub zăvor din porunca Excelenței Sale a domnului episcop român unit Ioan Bob, dar ce pagube a suferit în ele, nu știu. La al 7-lea: Știu și aceea că atunci când domnul pârâș a cerut procedura judiciară asupra inculpaților, Curtea i-a acordat-o și i-a servit-o. La al 8-lea: Lucrurile sale am auzit că de aceea le-a vândut fiindcă vrea să se mute de aici altundeva.

În același an, în ziua următoare, în orașul amintit din nobilul comitat al Albei de Jos și la casa sânguitorului Dumitru Sârb, judele orașului amintit, în vecinătatea de o parte a casei văduvei Brândceana, de cealaltă parte cu casa văduvei sânguitorului Iosif Lodormani, a fost continuată interogarea noastră în ordinea următoare, unde

Al 18-lea martor, reverendul domn *Samuil Coltor*, de 31 ani, profesor de gimnaziu, declară la punctul 1: Cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Știu sigur că domnul pârâș este om nobil legal și cu proprietate și că la Șamșud, în scaunul Mureș, a avut avere, dar că era moștenită sau în zălog, nu știu. La al 3-lea: În luna august din anul trecut 1794, dar ziua n-o știu precis, am auzit că Excelența Sa domnul episcop român unit, nu știu sub ce pretext, l-a chemat la casa domnului prefect Iosif Pop de Biia, dar am auzit că după ce domnul pârâș a mers la casa domnului prefect, acolo domnul Alexandru Gyujto, unul din emeriții

vicecomiți ai nobilului comitat Alba de Jos, l-a pălmuit pe domnul pâraș, și am auzit că l-a înjurat, dar cu ce fel de sudalme l-a înjurat, n-am auzit. Am mai auzit mai departe că la stăruința prefectului domeniului de aici a fost chemat aici prin scrisoare, domnul vicecomite de mai sus, și după cum am auzit, de aceea fiindcă în mănăstire, domnul pâraș ar fi spus cuvintele acestea: „Ego sum dux conjuratum et auctor rebellionis” (Eu sunt capul conjuraților și autorul răscoalei); am mai auzit că ar fi fost mulți conjurați, dar n-am auzit că împotriva cui, și nici nu i-am văzut nici vreo scrisoare de acest fel; deci nu cunosc nici cuprinsul nici pe autorul ei. La al 4-lea: Înainte de citare și de sentința legală, știu precis și sigur că domnul pâraș a fost dus în arest în casa lui Ioan Fogarași și de acolo, după ce a fost ținut o bucată de timp, a fost dus în casa sa ca persoană arestată, fiind sever păzit, iar de aici a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: După arestarea sa, casa și curtea lui de aici din Blaj, pe care a construit-o cu cheltuiala proprie, al cărui loc i-a fost dat de Excelența Sa domnul episcop român unit Ioan Bob, i-au fost închise. Mai știu precis și sigur că primul jude, domnul Anton Vajna, și domnul vicecomite Alexandru Gyujto, au luat armele domnului pâraș, pe care arme le-au dus la prefectul Curții și acolo s-au pus în păstrare. În ce privește actele, din porunca domnului vicecomite Alexandru Gyujto, mergând la casa domnului pâraș, în prezența domnului pâraș, domnii vicecomite, împreună cu judele primar și cu prefectul, răvășind toate cărțile și actele sale, am căutat să găsim vreun act care să fie împotriva patriei sau a Excelenței Sale domnului episcop, dar negăsind nimic, am mers acasă. După aceea eu, în prezența domnului Francisc Foszto și a directorului interimar actual și a prefectului, luând protocoalele aparținătoare de școală, directorul actual le-a dus la casa sa. Că cine i-a prădat altoii și legumele, nu știu; fântâna, grajdul, closetul și tot ce avea au fost zăvorâte din porunca Excelenței Curții; ce fel de insolențe și pagube i s-au produs și în ce valoare, nu știu. Din armele sale i s-au restituit, dar câte, nu știu. La 7-lea: La această întrebare pot să răspund numai atât că am auzit din zvon public că s-a certat cu Fazakas Andrei, compactor, dar că ce i-a spus Fazakas Andrei domnului pâraș, nu știu. La al 8-lea nimic.

Al 19-lea martor, nobilul *Nicolae Vidrai* de Vidra, de 45 ani. La 1-ul: Pe domnul Gheorghe Șincai de Șinca îl cunosc bine. La al 2-lea: Am auzit că domnul pâraș ar fi om nobil cu proprietate. La al 3-lea: Am auzit că în anul 1794 domnul pâraș, fiind în casa domnului prefect, acolo după cum am auzit domnul vicecomite l-ar fi pălmuit pe domnul pâraș, dar nu știu pentru ce și nici cu ce fel de înjurături l-a încărcat; cine și cum este și la îndemnul a cui scrisori a venit domnul vicecomite la Blaj, pentru a aresta pe domnul pâraș, nu știu, dar am auzit vorbindu-se că domnul vicecomite de aceea a venit să-l prindă pe domnul Gheorghe Șincai, fiindcă ar fi rebel și ar avea mai mult de 100 de căpitani; dar nu că aș fi văzut scrisoarea lui sau autorul și cuprinsul ei, dar nici n-am auzit de ea. La al 4-lea: Știu precis și sigur că pârașul a fost dus în arest în casa domnului Ioan Fogarași și acolo ținându-l o bucată de vreme, de acolo a fost dus la casa sa ca persoană arestată,

fiind aspru păzit, iar de aici a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Nu știu cine a invadat casa pârâșului, dar știu că locul acelei căsi l-a dat pârâșului Excelența Sa domnul Ioan Bob, episcopul român. Ci cine i-a dus armele pârâșului nu știu, dar am auzit că le-ar fi dus venerabilul domn administrator Francisc Foszto și directorul interimar de acum. Legumele și altoii cine le-a prădat nu știu; fântâna, grajdul și toate ale sale i-au fost închise din porunca Excelenței Sale a domnului episcop român unit Ioan Bob, domnul pârâș fiind scos din ele. La al 7-lea: Aici atâta pot să spun că având ceartă cu un om numit Zsiváni Iminovits, domnul pârâș a cerut satisfacție legală de la prefectul domeniului și a și primit. La al 8-lea: Cine ar fi cauza pentru că și-a vândut hainele, nu știu. La al 8-lea nimic.

Al 20-lea martor, *Moise Pop*, învățător al unităților de rit grecesc, de 35 ani. La 1-ul: Pe domnul pârâș Gheorghe Șincai îl cunosc bine. La al 2-lea: Am auzit că domnul pârâș ar fi om nobil cu avere. La al 3-lea: Întâia oară când s-a întâmplat prinderea pârâșului fiind la Bălcaciu, nu cunosc faptele de la început, dar am auzit că la casa domnului prefect, domnul Alexandru Gyujto, unul din vicecomiții emeriți ai nobilului comitat Alba de Jos, l-ar fi palmuit pe domnul pârâș, dar n-am auzit pentru ce. A spus de fapt domnul pârâș că peste o sută sunt împotriva domnului episcop Ioan Bob și a și numit câțiva dintre ei ca: Vasile Pop Para și Țopa, preotul din Sibiu. Dar am văzut cu ochii proprii că domnul pârâș a fost ținut în arest la casa lui Ioan Fogarasi și acolo a fost sever păzit de străji, apoi a fost în arest la casa lui, de aici, din porunca nobilului comitat, pârâșul a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Cine i-au invadat casa domnului pârâș nu știu, dar știu că locul acela, pe care era casa domnului pârâș, i l-a dat pârâșului Excelența Sa domnul episcop român Ioan Bob. Armele sale am auzit că le-au dus la Curte; despre acte n-am auzit să le fi dus, ci numai protocoalele care aparțineau de școală. Grădina de legume, curtea sa și toate ale domnului pârâș au fost închise. Ce fel de violențe și pagube i s-au făcut, nu știu și nici aceea, dacă armele sale i-au fost date înapoi sau nu. La al 7-lea: La această întrebare nu știu să răspund, ci am auzit că un oarecare compactor cu numele Fazakas Andrei s-ar fi certat cu domnul pârâș și atunci a și fost prins și imediat a fost dus în închisoarea Curtii; acest compactor n-are nici o locuință. La al 8-lea nimic.

Al 21-lea martor *Ioan Bratu*, cismar, de 24 ani. La 1-ul: Cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit că este un nobil. La al 3-lea și al 4-lea: în anul 1794, în luna august, în timp ce domnul pârâș sta în liniște și pace la casa sa proprie, a fost chemat la domnul Iosif Benyei de Biia, prefectul episcopului român unit a Excelenței Sale a domnului Ioan Bob, dar sub ce motiv și pretext a fost chemat acolo domnul pârâș, nu știu; dar atâta știu că domnul pârâș a fost chemat de un dorobanț, în prezența domnului vice-comite Alexandru Gyujto Sándor și am mai auzit că domnul vicecomite l-ar fi palmuit; atunci am fost trimis de strajă și împreună cu patru inși și pe domnul pârâș, domnul vicecomite l-a trimis în arest în casa primarului; dar acesta nefiind acasă, l-au dus în arest la casa juratului Ioan Fogarași, care era cel mai mare dintre jurați; până dimineața acolo l-

am păzit; dimineața însă, înlocuindu-ne alte străji, au început, conform poruncii, să-l păzească aspru, până când l-am străjuit noi pe domnul pârâș; asupra lui era pază mare încât nu i-a fost permis să vorbească cu nimeni, să scrie la nimeni și nici să mănânce și să bea; dar după multe cereri și intervenții ale noastre i s-a permis să bea un sfert de vin cu apă; și după cum am auzit, pe domnul pârâș l-au arestat din cauza unei poezii satirice (parquillus); de aici l-au dus în arest la casa sa, dar înainte de a-l duce acolo, la ordinul domnului vicecomite, domnul pârâș a fost dus în Curtea Excelenței Sale a domnului episcop și acolo, în prezența noastră și a altora, domnul pârâș a fost examinat și după examinare (cercetare), la cererea domnului pârâș, a fost deținut în arest în casa lui proprie, cam două săptămâni, iar după aceea a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea: La această întrebare pot spune numai atât (fiind prezent) că în casa domnului prefect, i-a spus pârâșului, domnul vicejude: descinde-ți sabia, fiindcă ești om simplu (nenobil), iar oamenilor simpli nu le compete sabie și armă. La al 6-lea: După arestarea lui, domnul prefect i-a invadat casa, pe care a construit-o cu banii săi proprii, și a intrat sub grija Curții. Acest teren i l-a dat Excelența Sa domnul episcop Ioan Bob, din porunca împăratului. Armele sale însă, din porunca Curții, le-a luat de la pârâș prefectul.

Răvășind toate actele, au căutat un act viclean privitor la rebeliune, dar nu știu dacă au găsit sau nu un asemenea act. Dar știu că multe acte i-au dus de la casa pârâșului domnul prefect și domnul Alexandru Gyujto. Curtea, grajdul, closetul și toate ce-i aparțineau domnului pârâș, fiindu-i închise, domnul pârâș a fost lăsat afară. Câtă pagubă, în ce valoare i-au făcut și ce i s-a dat înapoi din armele sale, nu știu și n-am auzit să i se fi restituit. La al 7-lea: Am auzit pe pârâș jeluindu-se cu gura sa că atunci când a cerut de la Curte să i se dea judecată legală, Curtea l-a îndrumat pe pârâș să meargă la comitat; nobilul comitat l-a respins iarăși și n-au voit să aplice nici o lege asupra inculpaților. Un compactor cu numele Fazakas Andrei, certându-se cu domnul pârâș în casa lui proprie, l-a înjurat de Horea pe domnul pârâș; am auzit cu urechile mele cum l-a înjurat și l-a numit nebun. Domnul pârâș, văzând impertinența acestui om, a strigat ajutor și a pus să-l prindă pe numitul compactor, prin primarul sâtesc; dar când l-au dus la închisoare la casa primarului sâtesc, intervenind domnul administrator Alexandru Katonai, a dat ordin să-l elibereze și l-au și eliberat juzzii sâtești, pentru care faptă Curtea n-a aplicat niciodată legea asupra compactorului. Acest compactor n-are nici o avere. La al 8-lea nimic.

Al 22-lea martor, *Alexandru Ritter*, zidar, de 48 de ani, declară la 1-ul: Cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai de Șinca. La 2-lea: Am auzit că pârâșul ar fi om nobil cu avere. La al 3-lea: În anul 1794, dar luna și ziua nu le știu, mergând ocazional la pârâș, la domnul Gheorghe Șincai de Șinca, pentru datorie, a spus să șed și am prânzit împreună cu domnul, am beut, am mâncat. După ce acolo am petrecut liniștit, mergând acasă, am auzit (la al 4-lea) că a fost arestat și a fost dus în arest în casa lui Ioan Fogarasi, jurat mai mare; auzind aceasta, am mers imediat acolo, unde am auzit că domnul Gheorghe Șincai se află în arest și am

intrat la domnul pârâș, care mi-a spus acestea: „Uite, Alexandre, sunt la arest”. După plecarea mea știu sigur că a fost ținut într-un arest mai aspru, astfel ca să vorbească sau să povestească cu alt om nu i-a fost permis, despre care Onu Fogarasi mi-a spus că este porunca domnului vicecomite Alexandru Gyujto. Apoi știu că a fost dus la casa sa proprie, construită cu cheltuielile sale, și o bucată de timp a fost acolo; de aici a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: După arestarea sa, așa știu că menajera lui a avut casa în îngrijire, dar nu știu să fi invadat cineva casa aceea. Acest loc i l-a dat domnului pârâș Excelența Sa domnul episcop român Ioan Bob, și în felul acesta a construit casă pe el, care casă eu i-am tencuit-o și eu i-am construit pivnița, despre care, cât mi-a plătit, nu știu, dar atât știu că domnul pârâș mi-a plătit. Armele sale, domnul prefect Iosif Benyei de Biia a spus să i le ia; alte lucruri n-am văzut să fi dus, nici actele nu le-am văzut. Din porunca Excelenței Sale a domnului episcop, curtea, fântâna, grajdul și toată grădina de zarzavat i-au fost puse sub zăvor. La al 7-lea: Am auzit că a avut neplăceri cu câțiva oameni și anume cu un compactor numit Fazakaș Alexandru, pe care, după cum am auzit, a pus pe juzii sătești să-l prindă, dar dacă a obținut satisfacție juridică sau nu, nu știu, n-am auzit. La al 8-lea nimic.

Al 23-lea martor, sârguitorul *Iosip Orian*, de 52 ani. La 1-ul: Cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Totdeauna, de când îl cunosc pe domnul pârâș, îl știu că este om nobil și este considerat și de alții ca atare; de la alții am auzit că ar avea averi la Samșud (azi Șincai) în scaunul Mureș și adeseori povestea domnul pârâș că ar avea avere moștenită la Samșud și că ar trebui să meargă acolo. La al 3-lea: În 1794 știu precis și sigur că din casa sa proprie a fost chemat la Curte de un dorobanț, dar nu știu pentru ce; am auzit că domnul vicecomite Alexandru Gyujto Sándor l-a palmuit pe domnul pârâș; despre altă rebeliune n-am auzit, dar alții așa mi-au spus că ar avea 100 de cantori la care le poruncește și cărora le este căpetenia. La al 4-lea: Știu că a fost ținut în arest aspru întâi la casa lui Ioan Fogarasi, apoi la casa lui proprie; de aici apoi l-au dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: După arestarea sa, casa pârâșului, pe care a construit-o cu cheltuiala sa, a ocupat-o Curtea, iar curtea a luat-o vicecomitele domnul Alexandru Gyujto, până când a fost lăsată acasă servitoarea domnului pârâș. Acest loc, Excelența Sa domnul episcop român Ioan Bob l-a dat domnului pârâș. Că cine i-a luat și dus armele, nu știu, dar am auzit că veneratul domn Samuil Coltor, domnul prefect Francisc Foszto Ferencz și actualul director Tatu i-au răscolit actele domnului pârâș și i-au dus cărțile care aparțineau de școală, dar din a cui poruncă, nu știu. La al 7-lea: Când domnul pârâș a avut cu cineva vreun necaz și a cerut procedură judecătorească de la domeniul, am auzit că până când aduceau sentința dimpreună cu funcționarii nobilului comitat, vinovatul era eliberat pe chezașie; certându-se cu un om cu numele Fazakas Andrei, domnul pârâș a pus să-l prindă și că pe chezașie Curtea l-a eliberat, dar n-am auzit ca acest lucru să fi avut vreo consecință. La al 8-lea: Știu că pârâșul și-a vândut lucrurile, dar nu știu pentru ce.

Al 24-lea martor, *Gheorghe Ketskes*, de 35 ani, cizmar. La 1-ul: Cunosc bine pe domnul pârâș. La al 2-lea: Am auzit de la alții că domnul pârâș este nobil cu avere. La al 3-lea, nimic. La al 4-lea: Știu precis și sigur, întrucât am fost trimis din partea orașului ca paznic în arest lângă domnul Șincai, l-am păzit în casa lui Ioan Fogarași, de dimineța până după masă. După masă însă domnul pârâș, ca persoană arestată, a fost dus la Curte în fața domnului vicecomite Alexandru Gyujto; acolo, în timpul cercetării, domnul vicecomite l-a înjurat pe domnul pârâș, cu aceste cuvinte: „Minți, f... pe mamă-ta”, la care domnul pârâș a zis: „Îl rog, îl rog pe domnul”. După aceea domnul vicecomite ne-a poruncit nouă, ca paznici, să-l ducem înapoi în arest unde a fost, la care poruncă a domnului vicecomite l-am și dus înapoi în arest pe domnul pârâș; pe când l-am dus la arest în casa notată mai sus și când am ajuns acolo, a sosit o poruncă de la domnul vicecomite să-l conducem pe pârâș la casa lui proprie, tot în arest și aici, la cererea lui; la casa lui, noi l-am păzit până seara, dar până când l-au ținut aici în arest, nu știu. Înainte de a fi dus cu ordin sever la Aiud, porunca severă a domnului vicecomite ca nimeni să nu-i dea să mănânce și să bea, pe lângă pedeapsă grea, am dorit să o ținem, dar domnul pârâș, cerând beutură ca pomană în numele lui D-zeu, un locuitor din oraș, cu numele Ivașcu Muntean, i-a adus o jumătate cupă de vin spunând: „Eu pot să-i dau oricui, prin aceasta nu greșesc nimănui”, și acest vin l-au beut amândoi; într-aceea, sosind aici un gornic (curier) de la Bucerdea și după el mulți însoțitori cu furci de fier, l-au așezat în căruța și l-au dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea, nimic. La al 6-lea: Cine au invadat casa domnului pârâș, nu știu și după cum știu, acel loc i l-a dat domnului pârâș Excelența Sa domnul episcop român unit. Celelalte arme, în afară de o spadă, pe care i-au luat-o de la domnul pârâș, i-au fost restituite. Actele sale toate le-au răvășit, pe unele alegându-le de o parte, pe altele de altă parte și domnul pârâș a spus după aceea că i-au luat două cărți, altceva că i-ar fi luat n-am văzut, n-am auzit. Grădina sa de legume, fântâna, grajdul său și closetul, domnul episcop le-a închis cu gard, și după aceea buruiana i-a umplut de tot frumoasa grădină de legume, nimicind-o. La al 7-lea și 8-lea, nimic.

Al 25-lea martor, *Onu Tiplea*, de 36 ani, taxalist, declară: La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit că este nobil. La al 3-lea, nimic. La al 4-lea: Știu precis și sigur că domnul pârâș, înainte de citare și de sentința judecătorească, a fost ținut în arest la casa lui Ioan Fogarași; apoi la casa lui, construită cu cheltuielile sale proprii, a fost ținut în arest sub pază grea, dar până când, nu știu; de aici apoi știu că, fiind paznic, m-a rugat domnul Gheorghe Șincai să-i caut un om care să meargă la domnul Vitéz din Oiejdea, ca pe garanție să obțină ca pârâșul să fie eliberat din închisoare; am și angajat pe fratele meu propriu, Gavrilă, tocmindu-ne pe doi florini cu domnul pârâș, despre care, după ce Curtea și domnul vicecomite au aflat, m-a pedepsit în mod nevinovat cu 12 lovituri de băț, pe motivul că i-aș fi călcat porunca domnului prefect. Bătaia mea s-a întâmplat la Curte. Apoi pe domnul Gheorghe Șincai l-au trimis în închisoare la Aiud. La al 5-lea, nimic. La al 6-lea: Cine a invadat casa domnului pârâș, sigur nu

știu; locul pe care era construită casa domnului pârâș, l-a dat Excelența Sa domnul episcop român unit. Lucrurile sale, armele, actele, cine le-au dus, nu știu, dar grădina lui de legume, closetul și celelalte au fost închise din porunca Excelenței Sale a domnului episcop, până la jumătate din curte. La al 7-lea: La această întrebare pot să spun că atunci când am lucrat la o casă, auzind strigătul „ajutor” (tolvaj), la gălăgia aceasta am mers la casa domnului Șincai, unde având treabă cu un compactor cu numele Fazakas András, domnul pârâș l-a predat judei sătesc pe acest compactor; văzând aceasta, contabilul Curții a poruncit să-l aducă la Curte pe compactor; că ce au făcut cu el, nu știu. La al 8-lea, nimic.

Al 26-lea martor, chibzuitul *Simion Popovits*, iobagul episcopului de rit grec-unit, declară la 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș. La al 2-lea: Am auzit de la alții că ar fi om nobil. La al 3-lea, nimic. La al 4-lea: Știu precis și sigur că domnul pârâș a fost ținut în arest în casa juratului Ioan Fogarași, deoarece în acea noapte și eu l-am păzit, el fiind persoană arestată; după aceea, la casa lui proprie l-am păzit în același chip; apoi am auzit că a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Din porunca primarului, atâta timp am străjuit casa domnului Gheorghe Șincai, până când servitoarea lui a venit acasă de la Aiud. Am văzut și aceea că oamenii Excelenței Sale domnului episcop român unit până la o parte a curții, totul i-au închis. La al 7-lea: La această întrebare pot să spun că în timp ce ne-am adunat mai mulți la ridicarea unei căsi, izbucnind gălăgie mare în oraș, soția mea venind la mine, mi-a spus: „Nu auziți gălăgia mare și strigătele de ajutor”, după care am pornit spre locul gălăgiei și de aici, de unde era gălăgia, a zis că orașenii n-au cu el nici o treabă și astfel vrând să dea pe compactor în mâna juzilor sătești, a sosit acolo domnul administrator Katonai, cu câțiva treierători și luând pe compactor de la juzi, l-a trimis în închisoare la Curte; după aceea ce a făcut cu el, nu știu; este adevărat că mult a protestat domnul Gheorghe Șincai ca să-l dea juzilor sătești pe compactor. La al 8-lea, nimic.

Al 27-lea martor, sârguitorul *Ilie Corvin*, de 20 de ani, declară: La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit că este om nobil și că are avere la Șincai. La al 3-lea, nimic. La al 4-lea: Știu precis și sigur că întâi la casa lui Ioan Fogarași apoi în casa lui proprie a fost ținut în arest sever, pe urmă a fost dus în arest la Aiud. La al 5-lea, nimic. La al 6-lea: După arestare așa știu că sub mâna Curții a fost casa sa. Locul acestei case a fost dat pârâșului de Excelența Sa domnul episcop român unit Ioan Bob. De-a lungul curții s-a făcut un gard din porunca Excelenței Sale domnului episcop și prin aceasta domnul pârâș a fost exclus din toate, dar ce pagube a suferit nu știu. La al 7-lea: La întrebarea aceasta pot să spun că în timp ce ne-am adunat pentru ridicarea unei case, a izbucnit o gălăgie mare în oraș, la care gălăgie am pornit spre casa de aici unde era gălăgia; domnul Gheorghe Șincai a zis: Orașul n-are cu el nici o treaba și pe compactorul acela cu care s-a certat, vrând să-l predea în mâna juzilor sătești domnul pârâș, a sosit acolo domnul administrator Alexandru Katonai cu câțiva treierători și luând pe compactor, l-a trimis în închisoare la Curte; a protestat destul

de mult pârâșul ca să-l dea pe compactor pe mâna judeului regesc. La al 8-lea, nimic.

Al 28-lea martor, *Silvester Iminovits*, de 26 ani, declară la 1-ul: începând de la vârsta de șase ani îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Așa știu că domnul Gheorghe Șincai este nobil cu avere. La al 3-lea: La aceasta nu pot spune altceva decât că oamenii care au fost acolo prezenți au povestit în mod clar că domnul vicecomite Alexandru Gyujto l-ar fi pălmuit de trei ori pe domnul pârâș și că l-ar fi înjurat urât, dar pentru ce, nu știu, n-am auzit. La al 4-lea: După puțin timp, primul jurat chemându-mă la Curte, în calitate de jurat al orașului, domnul vicecomite mi-a poruncit să aducem patru străji pentru paza domnului pârâș, pe care a dat ordin să-l ducem și să-l însoțim la casa primarului; dar primarul nefiind acasă, l-am dus în arest, sub pază grea, la casa primului jurat, Ioan Fogarași; când ni s-a dat în mână domnul pârâș, domnul vicecomite a ordonat să nu-l lăsăm nici să bea, nici să mănânce și nici să scrie, nici să vorbească cu preoții sau cu oricare alți oameni; după aceea a fost dus la arest în casa sa proprie și sub pază și mai grea, apoi de aici aducând o căruță cu trei cai, gornicii l-au dus pe domnul pârâș în închisoare la Aiud. La al 6-lea: Știu că atunci când era la Curte, i s-a luat sabia și în afară de sabie nu știu să i se fi mai luat ceva. După arestare așa știu că casa pârâșului a fost pe mâna Curții. Locul acestei case i s-a dat din partea ilustrului domn episcop. De-a lungul curții s-a făcut un grad din porunca ilustrului domn episcop și prin aceasta domnul pârâș a fost exclus de la toate, dar ce fel de pagube s-au făcut, nu știu. La al 7-lea: Știu că a avut procese la Curte cu mulți, dar cum s-au terminat, nu știu. Am mai auzit că compactorul a năvălit asupra casei domnului pârâș, dar cum s-a terminat aceasta, nu știu. La al 8-lea, nimic.

Al 29-lea martor, sârguitorul *Onu Gelanu*, de 54 ani, a declarat în felul acesta: La 1-ul: Cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit că este nobil și că la Samsud are avere. La al 3-lea: Nimic sigur. La al 4-lea: Știu precis și sigur că domnul pârâș a fost ținut în arest întâi la casa lui Ion Fogarasi, apoi la casa sa și pe urmă a fost dus la Aiud în închisoare. La al 5-lea, nimic. La al 6-lea: Altceva nu știu decât că din porunca Curții i s-a îngrădit totul. La al 7-lea: În timp ce lucram la o casă, auzind gălăgie mare și strigăte de „ajutor” (tolvaj), am mers acolo unde era gălăgia, la casa domnului pârâș și încă atunci, pe lângă protest, compactorul a fost dat pe mâna juzilor sătești, dar administratorul Katonai a trimis pe niște îmblătitori să-l ducă pe compactor în închisoare la Curte, și după aceea am auzit că l-a eliberat pe chezășie; nu știu să aibă vreun domiciliu acest compactor. La al 8-lea, nimic.

În anul notat mai înainte, în ziua a 11-a a lunii ianuarie, în orașul și casa amintită mai sus, am continuat în fine cercetarea noastră.

Al 30-lea martor, *Paul Kováts*, de 36 ani, declară la 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit că domnul pârâș ar fi nobil cu avere. La al 3-lea: Am auzit că domnul pârâș, în anul amintit, ar fi fost chemat la casa prefectului domonial Iosif Benyei de Biia și, după cum am auzit, acolo

vicecomitele domnul Alexandru Gyujto i-ar fi dat două palme domnului pârâș, dar pentru ce, nu știu; că ar fi rebel împotriva patriei și că ar avea peste o sută de căpitani, cu care ar fi complotat ca să înceapă rebeliune în patrie, n-am auzit: dar am auzit de alții că ar fi în contra Excelenței sale, domnului episcop Ioan Bob, dar n-am văzut și n-am auzit de nici o asemenea scrisoare sau de cuprinsul ei. La al 4-lea: Știu precis și exact că înainte de citație și sentință judecătorească a fost pus în arest; întâi la casa lui Ioan Fogarasi, apoi în casa sa proprie a fost ținut în arest până când a fost dus în închisoarea de la Aiud; din a cui poruncă, nu știu. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: După arestarea sa, Ilustra Curte i-a ocupat casa pârâșului. Am auzit că terenul acela pe care a fost casa, i s-a dat de Cămară (vistierie – n.n.) și i-a fost măsurat de Curte, astfel și-a construit pe el casă domnul pârâș. Grădina sa de legume, grajdul și toate fiindu-i țarcuite de Curte, iar din porunca Curții au fost evaluate după cum îmi amintesc la 70 florini; când i-am evaluat casa, ca arbitri, în grădina amintită așa a crescut buruiana, că nici omul nu se vedea din ea; toate aceste evaluări s-au făcut din porunca Curții. Altceva nu pot spune decât că toate legumele i-au fost distruse și au mers în pagubă, dar câtă pagubă a fost, nu știu. La al 7-lea și 8-lea nimic.

Al 31-lea martor, sârguitorul *Iacob Bugner*, de 42 ani, declară astfel: La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș. La al 2-lea: Am auzit că ar fi nobil cu avere. La al 3-lea nimic. La al 4-lea: Știu precis și exact că înainte de citație și sentință a fost pus în arest în casa lui Ioan Fogarași, după aceea a fost ținut în arest la casa sa proprie, până când a fost dus în arest la Aiud. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Am auzit despre cărțile domnului pârâș că le-ar fi luat domnul prefect împreună cu domnul Coltor. Grădina lui de legume și toate ale sale le-a îngădit Curtea, din porunca domnului Ioan Bob, episcopul român unit, și știu și aceea că în grădina domnului pârâș s-a produs multă pagubă, dar câtă, nu pot să știu. La al 7-lea și 8-lea nimic.

Al 32-lea martor, sârguitorul *Cristian Kómúves*, de 45 ani, declară la 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La 2-lea: Am auzit de la alții că ar fi nobil. La al 3-lea, 4-lea și 5-lea nimic. La al 6-lea: Am auzit că Excelența Sa domnul episcop i-ar fi ocupat casa domnului pârâș. Această casă a fost construită cu cheltuielile sale proprii, când după aceea, din porunca Ilustrului domn episcop român am evaluat-o; am evaluat-o la 1060 florini, adică o mie și șazeci de florini renani, în total, exceptând grădina sa de legume, care cu ocazia evaluării a doua, a fost evaluată la 750 florini ungurești, deoarece până când a fost la închisoare domnul pârâș s-a distrus foarte mult, și fântâna s-a stricat, iar grădina sa de legume s-a nimicit complet, legumele și altoii săi într-atât s-au pustiit, încât au devenit cu totul fără folos, din cauză că nimeni nu le-a avut grija; dar câtă pagubă s-a produs, nu știu.

Al 33-lea martor, *Samuil Fogarași*, de 55 ani, a declarat astfel: La 1-ul: Pe domnul pârâș Gheorghe Șincai îl cunosc bine. La al 2-lea: Am auzit de la alții că domnul pârâș ar fi nobil cu avere. La al 3-lea: La această întrebare nu pot răspunde

altceva decât că am auzit că domnul vicecomite Alexandru Gyujto l-ar fi pălmuț pe domnul pârâș, dar nu știu pentru ce; am mai auzit că domnul pârâș ar fi spus că împotriva Excelenței Sale domnului episcop român unit Ioan Bob ar fi cu el o sută, dar n-am văzut și n-am auzit despre scrisoarea sa sau despre conținutul, autorul și transmitătorul scrisorii. La punctul 4: Știu precis și exact că domnul pârâș a fost ținut întâi în arest la casa primului jurat, Ioan Fogarași, apoi a fost ținut în casa sa și în sfârșit, când l-au dus la Aiud pe domnul pârâș, l-au dus prin fața casei de vamă. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Știu că îi era păzită curtea, dar din a cui poruncă, nu știu; dar atâta știu că ilustra Curte i-a îngrădit tot ce aparținea pârâșului. La al 7-lea și 8-lea nimic.

Al 34-lea martor, nobilul *Ioan Fogarași*, zis Precup, de 67 ani. La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș. La al 2-lea: Am auzit de la alții că domnul pârâș ar fi nobil cu avere. La al 3-lea: Asupra acestei întrebări nu știu altceva să răspund decât că cu gura sa mi-a spus domnul pârâș că l-au acuzat că ar fi vrut să facă rebeliune împotriva patriei, ceea ce niciodată nu i-a fost nici chiar în gând de a face așa ceva împotriva patriei, întrucât el are diferendul cu ilustrul domn episcop Ioan Bob și nu cu țara. La al 4-lea: Domnul vicecomite Alexandru Gyujto, nefiind acasă primarul, a trimis un dorobanț după mine să mă duc la casa prefectului, la domnul vicecomite. Când am ajuns acolo, domnul vicecomite a zis să-l ducem pe domnul pârâș la casa mea, eu fiind jurat prim, și să-l ținem sub pază severă. Până când a fost la casa mea, a fost dus de două ori la Curte pentru cercetări, la casa domnului prefect, din porunca domnului vicecomite. După ce la mine a fost ținut în arest o zi și o noapte, tot la ordinul domnului vicecomite, domnul pârâș a fost condus în arest de la Curte direct la casa lui; atunci au fost mulți cu mine și chiar domnul vicecomite și prefectul; l-am condus până la locul arestului. Aici a fost ținut în arest începând de la târgul Teiușului până la târgul Sibiului. Și atunci primarul nefiind prezent, eu a trebuit să comand căruța și oameni, din porunca domnului vicecomite, dintre care numai căruța a plecat de aici, iar gornicii comitatului l-au dus în închisoarea de la Aiud pe domnul pârâș; cine i-au ocupat casa, nu știu, dar când a fost dus în arest la casa sa, atunci luând armele de la domnul pârâș le-am dus la casa domnului prefect. Îngrădirea fântânii sale, a curții și a grădinii sale de legume am văzut-o, dar nu știu din a cui poruncă au fost închise. Cu ocazia evaluării grădinii sale am văzut cu ochii mei că în ce stare era grădina, dar când domnul pârâș a sosit acasă de la închisoare, buruiana și mărăcinișul i-a acoperit deja grădina. La al 7-lea și 8-lea nimic.

Al 35-lea martor, *Iosif Raica*, de 40 de ani, vizitiul Excelenței Sale domnului Ioan Bob, episcopul românilor uniți de rit grecesc, a declarat în acest mod: La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit de la alții că este nobil, dar nu știu că este nobil sau nu. La al 3-lea: La această întrebare nu pot spune altceva decât că am auzit că pe domnul pârâș l-ar fi pălmuț domnul vicecomite Alexandru Gyujto și aceasta am auzit-o de la cei din Curte, dar n-am auzit pentru ce; am văzut de fapt o poezie satirică (pasquillus), dar nu-i cunosc

cuprinsul, dar știu că domnul prefect a pus să-l bată (pentru ea – n.n.) pe un nepot al domnului prefect. La al 4-lea: Știu precis și sigur că dintâi domnul pârâș a fost dus în arest în casa lui Ioan Fogarași, apoi la casa sa pe care a construit-o cu cheltuielile proprii, la urmă apoi a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Armele sale i-au fost luate din porunca domnului vicecomite Alexandru Gyujto Sándor, lucrurile sale au fost luate de ilustra Curte, grădina sa de legume a fost în stare foarte bună. La al 7-lea: Știu că Farkas Andrei, după ce domnul pârâș a venit acasă de la închisoare, a mers la el și bătându-se cu el, a fost arestat, dar Curtea l-a eliberat pe acest om, pe garanție, după care nu știu dacă a fost sau nu dat în judecată; acest om n-are nici un domiciliu.

Al 36-lea martor, *Anton Trif*, de 45 ani, lăcătuș, declară: La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit că este nobil și că are avere zălogită. La al 3-lea nimic. La al 4-lea: Știu sigur că domnul pârâș (reclamant) a fost ținut întâi în arest la casa lui Ioan Fogarași, apoi la casa sa, unde l-am păzit și eu. În fine, a fost dus la Aiud în închisoare. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Nu știu cine i-a invadat casa domnului pârâș. Grădina lui de legume a fost închisă din porunca Excelenței Sale domnului episcop român împreună cu toate cele din curte. Eu am evaluat lucrările de lăcătușerie; după cum îmi amintesc, la 50 florini au fost ele evaluate. La al 7-lea și 8-lea nimic.

Al 37-lea martor, *Sia Prabase*, de 40 ani, soția lui Iosif Raica, vizitiul Excelenței Sale domnului episcop al uniților de rit grecesc, a declarat astfel: La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș. La al 2-lea: Am auzit de la alții că ar fi nobil cu moșie. La al 3-lea: În 1794, luna și ziua nu le știu, în acest timp fiind la casa prefectului, domnul Șincai după cum știu venind împreună cu menajera sa la casa domnului prefect, pârâșul certându-se cu domnul vicecomite, am auzit cu urechile mele că atunci când domnul vicecomite l-a pălmuit pe domnul pârâș, a sunat tare, dar din cauza multor oameni care s-au adunat, n-am putut să văd precis; l-a și înjurat, dar pentru că nu știu ungurește, nu știu cu ce fel de înjurături l-a încărcat. Din a cui chemare a venit aici domnul vicecomite nu știu. Am auzit de la domnul pârâș spunând că el ar fi împotriva ilustrului domn episcop și că ar fi mulți cu el. Acestea însă le-a spus în casa prefectului. Am văzut o poezie satirică (pasquillus) în casa domnului Șincai, despre care menajera domnului pârâș a spus că ar fi adus-o cu poșta de la Aiud, care era împotriva ilustrului domn prefect și a soției prefectului, și pe aceștia scrisoarea aceasta îi batjocurea. Cetind-o fiul lui Rajtor și după aceea spunând soției prefectului, domnul administrator a dus-o domnului prefect, în care n-a fost nimic scris împotriva patriei. Pe autorul acesteia nu l-a spus, ci a declarat că ar fi mai mulți de o sută care au scris-o. La al 4-lea: Știu că domnul pârâș a fost ținut în arest întâi la casa prim-juratului Ioan Fogarași, apoi la casa sa pe care a construit-o cu cheltuielile proprii, până când în sfârșit a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea, 6-lea, 7-lea și 8-lea nimic.

Al 38-lea martor, *Ioana Todi*, de 40 ani, soția soldatului Vasile Moldovan, declară la 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea nimic. La al

3-lea: Eu fiind la domnul prefect, a venit acolo domnul pârâș împreună cu menajera sa, menajera mergând în casa dinapoi, iar domnul Șincai în cea din față, acolo unde era domnul vicecomite Alexandru Gyujto; apoi am auzit cu urechile mele că s-au certat cu domnul vicecomite, astfel spunând domnul vicecomite, „de ce mă împingi?”, apoi am auzit loviturile de palme, dar din cauza oamenilor, n-am văzut. L-a rugat domnul vicecomite să spună domnul pârâș împotriva cui sunt îndreptate poeziile satirice (pasquilele), la care a răspuns că nu știe ce spovedanie este și de aceea nu spune dar îi va spune personal Excelenței Sale domnului episcop. Înainte de aceea, având însă discuție cu soția prefectului asupra menajerei sale, l-a rugat să spună cine este autorul acelei poezii satirice, în care au amestecat-o și pe ea și a spus să-l trăznească dacă el ar fi cauza că a amestecat-o (în acea poezie). La acestea domnul pârâș a spus că ar fi mai mult de o sută de conjurați la redactarea acestei poezii satirice (pasquillus) de aceea nu-i spune. Am văzut și eu pasquillul (satira), dar nu-i cunosc cuprinsul. La al 4-lea: Știu că domnul pârâș a fost ținut în arest la casa prim-juratului Ioan Fogarași, iar după aceea a fost dus în închisoare la Aiud. La 5-lea nimic. La al 5-lea: La această întrebare pot să spun numai atât că averea domnului pârâș a fost închisă din porunca ilustrului domn episcop român unit Ioan Bob. La al 7-lea și 8-lea nimic.

Al 39-lea martor, *Ladislau Borbély* de Fițenșu Mare, de 32 ani, provizorul Excelenței Sale domnului Ioan Bob, episcopul uniților de rit grecesc, fiind interogat în mod onorific, a declarat în acest mod. La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al doilea nimic. La al 3-lea: La aceasta întrebare pot să spun numai atât că atunci nefiind acasă nu știu cine l-a chemat pe domnul pârâș la casa domnului prefect și prin cine, dar am auzit că domnul vicecomite Alexandru Gyujto l-ar fi palmuit pe domnul pârâș, nu știu din ce motiv. Am auzit apoi că ar fi scris niște pasquile, dar n-am auzit de cuprinsul lor. La al 4-lea: Am auzit că de la Curte a fost dus în arest la casa lui Ioan Fogarași, de acolo la casa sa și de aici la Aiud, din porunca domnului vicecomite. La al 5-lea nimic. La al 6-lea: Am auzit că după arestarea pârâșului, casa aceea a fost păzită puțin timp, apoi i-a purtat de grijă servitoarea lui, dar nu știu din a cui poruncă. Am văzut sabia pârâșului în casa domnului prefect, dar cine a luat-o și cine a depus-o acolo nu știu. Eu, în calitate de funcționar la porunca ilustrului Curți, am îngrădit curtea pârâșului, fântâna lui și grădina de legume împreună cu grajdul. La al 7-lea și 8-lea nimic.

Al 40-lea martor respectabilul domn *Francisc Foiztó*, de 34 ani, cercetat în mod onorific, declară la punctele de întrebări astfel: La 1-ul: Pe domnul Gheorghe Șincai îl cunosc bine, până când a locuit în vecinătatea mea, am trăit în bună vecinătate. La al 2-lea: Ca totdeauna până acum a trăit cu libertatea nobiliară și tot așa scaunul filial când avea procese acolo l-a considerat ca nobil. La al 3-lea: Când a fost arestat și bătut Gheorghe Șincai eu am fost în comitatul Dobâca, deci nu știu mai multe decât cele auzite, dar la al 4-lea: Am fost prezent în nobilul comitat Alba de Jos, la ședința aceea, în care domnul Șincai adus în față, a fost interogat, apoi legat în lanțuri și trimis în arest, din porunca comitatului. La al 5-lea: Știu că

domnul Șincai de câteva ori a fost pârât de fisc (ad-ție) ca nobil, și între altele domnul vicecomite Alexandru Gyujto Sándor, pentru că a bătut pe paznicul sau straja sa din Blaj, pornind proces pârâșului, la intervenția mea i-a admis pârâșului și a renunțat la proces, cu condiția de a plăti durerea paznicului. La dezbaterile pârâșului de la scaunul filial și scaunul general n-am putut fi de față, dar procesele și sentințele arată sfârșitul și închiderea proceselor. De asemenea, am auzit că la scaunul general pârâșul a câștigat să primească păgubire, dar fiscul (ministerul public) a făcut apel împotriva acestei sentințe. La al 6-lea: După arestarea pârâșului eu nu știu, dar atâta știu că în timpul detențiunii pârâșului, punându-se un alt director (dacă îmi amintesc bine, cu numele Tatul), venind la mine odată Excelența Sa domnul episcop cu prefectul său domnul Iosif Benyei și cu preotul cu numele Coltor, a spus că unele ordine guberniale și scheme aparținătoare de socoteli ar fi rămas în casa pârâșului, de care (acte) fiind mare nevoie ar vrea să le scoată din casa pârâșului în fața mea și a prefectului. M-a rugat, deci, să mă duc și eu, cedând cererii am mers, menajera a deschis casa pârâșului, iar preotul Coltor a mers direct la acele obiecte care au constat din două sau trei registre-jurnale, luându-le el apoi am ieșit cu toții. Grădina sa, grajdul, fântâna și curtea pârâșului Excelența Sa domnul episcop a poruncit să le îngrădească, aceasta se știe, și eu am văzut când s-a făcut gardul, din ce motiv a făcut aceasta, el știe, ce pagubă i s-a produs pârâșului eu nu pot să știu, după cum am auzit pârâșul a procedat la evaluarea ei, deci actul de evaluare poate să o arate. La al 7-lea: împotriva taxalistului Sivan știu că pârâșul a avut odată proces la scaunul domenal, despre Ștefan Farkas însă ce diferend a avut cu domnul pârâș nu știu. La al 8-lea: La vânzarea lucrurilor pârâșului n-am participat, ce pagubă i s-a tras și de aici nu știu, am auzit că multe lucruri bune le-a vândut ieftin, mai ales a avut cărți frumoase și toate au fost vândute ieftin.

În anul prenotat, în ziua de 12 a lunii ianuarie am ajuns în posesiunea Petiș situată în nobilul comitat al Târnavei și anume la casa spectacabilului domn Iosif Miske de M. Csesve, care este construită și situată și aici am continuat investigația noastră.

Al 41-lea martor spectacabilul domn *Iosif Miske de Cistei* de 28 ani, jurat al nobilului Comitat Târnavă declară la 1-ul: Îl cunosc bine pe pârâșul Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit că este nobil și că la Șamșud, în scaunul Mureș, ar avea avere. La al 3-lea: În anul trecut 1794, de ziuă nu-mi amintesc, când s-a întâmplat arestarea domnului pârâș, eu personal am fost în Blaj la casa ilustrului domn episcop și acolo am auzit că domnul prefect Iosif Benyei de Biia l-ar fi chemat pe domnul vicecomite Alexandru Gyujto prin scrisoare, pe motivul că Gheorghe Șincai ar duce viață imorală cu menajera sa.

La casa domnului prefect fiind prezent și domnul vicecomite a trimis după menajeră, s-o aducă la casa domnului prefect, la care domnul Gheorghe Șincai amintindu-se de noblețea sa a răspuns că nu o dă și că își va rezolva chestiunea pe cale judiciară, precum și că este gata a răspunde în fața legii dacă va trebui, dar după acest răspuns după ce oamenii trimiși de domnul vicecomite pentru aducerea

acelei femei, am fost respinși, domnul Gheorghe Șincai personal a însoțit pe menajera sa la casa prefectului și acolo intrând imediat l-a întrebat domnul vicecomite că de ce ține la casa sa acea persoană imorală, scandalizând pe alții și că în calitate de fiscurul (procuror) comitatului, i-a adus la cunoștință că nu permite și are datoria de a o aresta. Atunci domnul Gheorghe Șincai i-a răspuns următoarele: că cine are acțiune împotriva sa să o ceară prin tribunal și atunci va răspunde. Tot atunci a venit în discuție situația unei paschile (poezie satirică) pe care au scris-o despre Excelența Sa domnul episcop și despre soția prefectului (domeniului), pentru care domnul vicecomite l-a întrebat de asemenea pe domnul Gheorghe Șincai: atunci domnul Gheorghe Șincai a zis următoarele: pot să-i spun domnului că sunt mai mulți de o sută de conspiratori. La auzul despre conspirație, domnul vicecomite aprinzându-se l-a întrebat pe Gheorghe Șincai despre esența acelei conspirații, declarând că nu va pleca din această casă până când nu va explica-o, deoarece ca vicecomite este obligat a urmări cu atenție acestea și chiar dacă n-ar fi (vicecomite), ci numai ca nobil a cărui datorie este de a priveghia asupra liniștii patriei, nu poate suferi acest cuvânt. Atunci și domnul Gheorghe Șincai răspunzându-i înapoi cu asprime, i-a amintit că este nobil și că domnul vicecomite nu poruncește, în afară de aceea mai adăugând că după religia sa nu poate să spună acest lucru, până când Excelența Sa domnul episcop nu-l va delega, întrucât acel lucru a fost dat sub secret (jurământ). Astfel continuând disputa între cei doi domni Alexandru Gyujto l-a pământuit, ceea ce în casa Excelenței Sale domnului episcop a recunoscut chiar domnul vicecomite Alexandru Gyujto și înaintea mea, venind amândoi în casa Excelenței Sale domnului episcop, domnul Gheorghe Șincai cu părul ciufulit căzut peste ochi, de îndată a raportat plângând Excelenței Sale domnului episcop că dacă Excelența Sa domnul episcop permite ca directorul său în domeniul său astfel să fie batjocorat, cine va fi în felul acesta director, căci uite, pe mine stimatul domn de trei ori m-a pământuit. Atunci Alexandru Gyujto luând cuvântul: să tacă domnia ta, așa să expună lucrul cum s-a întâmplat, și a început astfel: Uite Excelența Voastră domnule episcop, eu sunt vicecomite, dânsul în fața mea de comite a spus că sunt mai mult de o sută de conspiratori, când l-am întrebat pe domnia sa să explice ce se înțelege prin aceasta, când i-am spus aceasta el a început să se plimbe beat prin odaie și să-mi bage vină că eu nu sunt om mai bun decât el și n-a vrut să-mi dezvăluie conjurația. Eu văzând că domnia sa bate drumurile și răspunde necuviincios, l-am pământuit pe dsa de trei ori și de aceea l-am adus înaintea Excelenței Voastre ca Excelența voastră să-l ia sub garanție, întrucât lucrul s-a întâmplat în domeniul Excelenței Voastre, deoarece dvoastră vi-l predau, dar altfel, ca tulburător al păcii publice, ca comite care trebuie să fie atent la aceste lucruri, sunt obligat a-l trimite la închisoare. La care Excelența Sa domnul episcop, deși l-a rugat și domnul Gheorghe Șincai a-l scoate cu garanție și să pună pe alții în număr oricât de mare, dacă domnul vicecomite ar accepta zicând pentru mine tot clerul este garant, dar domnul comite n-a vrut să accepte nimic. Atunci domnul Gheorghe Șincai a adresat din nou rugămintea către

Excelența Sa domnul episcop, acesta le-a răspuns Excelența Sa domnul episcop „eu fiule, pe dumneata nu te iau sub garanție, spinul din piciorul dumitale nu-l scot pentru a-l înfige în al meu, pentru că conjurația este împotriva patriei și înseamnă un mare lucru, eu pentru dumneata însă fiule, nu-mi voi face necaz”. La auzul acestora domnul comite a zis: În felul acesta, dacă Excelența voastră nu-l ia sub garanție, eu îl duc. Și după ce am ieșit din camera interioară a Excelenței Sale domnului episcop, i-a spus gornicului de acolo „descinge-i sabia de la brâu”, și acum nu-mi amintesc bine dacă i-am luat sabia înăuntrul palatului sau după ce am ieșit de acolo, deoarece și eu l-am însoțit. De aici am mers la casa domnului prefect, acolo domnul Alexandru Gyujto înjurând „teremtette”, porcule, a poruncit să cheme pe judele orașului, spunând „te învăț eu în curând”, judele orașului nefiind prezent, sosind prim-juratul i-a poruncit: „Du-l de aici”. La al 4-lea. Și pune peste el patru măciucași care astfel să-l păzească, ca domnia lui să nu scrie, nici să nu vorbească cu nimeni, și dumnealui n-are voie la altceva decât, cum a spus-o pe românește: „Să mănânce, să bea și să se cace”. Împotriva acestui ordin dat, un om de-al vicecomitelui, cu numele Onu, mergând cu un mesaj la unul dintre măciucași, nu știu la Emeric Csata sau la domnul Vitéz, în cursul investigației, înțelegând aceasta domnul Alexandru Gyujto, pentru această faptă l-a bătut. La al 5-lea. Când l-au adus pe domnul pârâș de la Blaj la Aiud, în fața scaunului general și acolo la ascultarea citirii cercetării s-a pus chestiunea că trebuie dat în judecată ca nobil sau ca nenobil. Unii au zis, dar nu-mi amintesc cine, că nu este nobil și, ca atare, domnul vicecomite i-a înaintat acțiunea numai la scaunul filial, dar cum i s-a terminat chestiunea lui nu știu. La al 6-lea. După arestarea lui, casa sa din Blaj, din porunca Excelenței Sale domnului episcop, după cum am auzit, administratorul cu oamenii chemați pentru acest scop i-a închis-o. Urmare acesteia, întrucât închiderea s-a făcut de episcopie, au rezultat pagube în clădiri, fructe și altoi, că aceste pagube la cât se urcă nu pot s-o hotărâsc. La al 7-lea. Asupra lui Farkas Andrei și a altor oameni care aparțin domeniului episcopesc, a cerut de la prefect darea lor în judecată, aceasta este incontestabil adevărat și întrucât și eu am fost judecător și nici replica sa n-a aparținut de miezul problemei, ci mai mult din care se putea vedea că vrea să tragă și să amâne procesul, pentru care faptă a fost și tras la răspundere domnul prefect. La punctul 8 nimic.

Al 42-lea martor, Ștefan Orban, de 64 ani, jude principal al Excelenței Sale domnului Ioan Bob episcopul uniților de rit grec unit, declară la 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea. Am auzit că ar fi nobil cu avere. La al 3-lea. Am auzit de la oamenii de acolo că la porunca și oficiul domnului vicecomite, la casa domnului vicecomite ar fi venit domnul pârâș împreună cu menajera și mi-a poruncit domnul prefect să stau la ușă împreună cu gornicul, pentru ca să nu iasă din casă domnul pârâș, și l-a ocărât cu tot felul de înjurături astfel zicând „câine de Horea, de aici nu ieși până nu ne spui cuprinsul acelei scrisori”, care după câte am înțeles a fost scrisă împotriva Excelenței Sale domnului episcop, dar că cine și ce fel n-am auzit; discutând mult asupra emiterii și

cuprinsului acestei scrisori, a spus domnul Gheorghe Șincai că chiar dacă îi taie și capul nu va spune, fiindcă ar fi mai mulți de o sută de conjurați; între înjurături de „teremtette” l-a palmuit de trei ori în fața noastră și mai departe l-a constrâns domnul viceconte să declare cu ce scop și împotriva cui au conspirat, pentru bine sau pentru rău. La care din nou a zis domnul pârâș că este pregătit mai bine să-și depună viața, decât să spună și după cum am auzit de la alții ilustrul domn episcop a trimis și l-a chemat la Blaj pe domnul vicecomite. La al 4-lea. Mie mi-a spus mai întâi domnul pârâș Gheorghe Șincai să mă duc la Excelența Sa domnul episcop, să vină puțin în jos. Eu însă i-am spus că dacă poruncește domnul prefect mă duc, la aceasta domnul prefect a zis: „Eu nu poruncesc”, dar domnul vicecomite i-a spus domnului pârâș „să mergem împreună la ilustrul domn episcop”. Au și mers împreună dar ce au făcut acolo, nu știu, căci întorcându-se împreună l-a predat primului jurat, întrucât primarul nu era acasă, să-l ducă la arest, întâi la casa juratului, apoi la casa sa și de aici la urmă a fost trimis la Aiud în închisoare, din a cui poruncă nu știu. La al 5-lea Nimic. La al 6-lea. Cine au invadat casa domnului pârâș nu știu, dar aceea știu că acest teren după ce a fost măsurat a fost însemnat cu țărui. La acest loc a mai fost adăugat și locul judelui curții, până la partea domnului Francisc Foszto, pe care loc aducându-l în stare bună, a construit pe el (casă) și a mai făcut o grădină frumoasă de legume cu altoi și pomi. Avera domnului pârâș i-a îngrădit-o Curtea din porunca ilustrului domn episcop. La al 7-lea și 8-lea nimic.

În anul și ziua scrisă mai sus în posesiunea Blaj din nobilul comitat Alba de Jos și în casa lui Martin Zudor, iobag al ilustrului domn Ioan Bob, episcopul uniților de rit grecesc, jude al posesiunii numite, ne-am continuat cercetarea noastră în modul următor:

Al 43-lea martor *Martin Takáts*, de 50 de ani, iobag al Excelenței Sale domnului episcop al uniților de rit grecesc. La 1-ul. Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea. Știu că este nobil și că are avere. La al 3-lea. În 1794, dar ziua și luna nu le știu, întrucât am fost gornicul acestui nobil comitat, când s-a întâmplat arestarea lui Gheorghe Șincai, domnul Alexandru Gyujto Sándor, vicecomitele acestui nobil comitat, m-a chemat la casa domnului prefect și mi-a poruncit ca gornic să mă duc conform obligației mele la domnul Gheorghe Șincai și să-i spun să vină imediat cu menajera lui, împreună cu mine, în fața domnului vicecomite. Am și mers după porunca domnului vicecomite și găsind acasă pe domnul pârâș i-am spus porunca ce mi s-a dat mie.

Când a auzit aceasta domnul pârâș i-a poruncit menajerei sale să se îmbrace cu hainele cele mai frumoase, întrucât trebuie să meargă în fața domnului vicecomite și nu-i place ca menajera lui să meargă în haine murdare. Și după ce s-a îmbrăcat și domnul pârâș, am beut împreună două pahare de vin și după aceea am plecat noi trei la casa domnului prefect, dar nu știu de ce l-a chemat, dar am văzut cu ochii mei întrucât la ordinul domnului prefect și a doamnei prefect am fost postat la ușă împreună cu meșterul zidar Ștefan Orbán și am văzut că l-a palmuit de

două ori pe domnul pârâș, domnul vicecomite spunându-i „Câine de valah puturos și de Horea, eu aș pălmuși și pe alt om mai deosebit decât tine, dacă ar greși împotriva mea ca vicecomite, și cu atât mai mult pe un valah puturos cum ești tu”, și am mai auzit că au amintit despre rebeliune și conspirație și l-a silit să spună cu cine este conspirat și în contra cui, la care domnul pârâș a răspuns că el nu-i spune întrucât el nu este preotul său confesor și dacă va obține aprobare de la ilustrul domn episcop va spune.

După aceea am mers la casa ilustrului domn episcop, cu domnul vicecomite Alexandru Gyujto și cu domnul pârâș, nu știu ce au vorbit în casa Excelenței Sale domnului episcop, deoarece domnul vicecomite m-a postat în afara ușii, ca de acolo să nu mă mișc, acolo am și rămas până când s-au întors înapoi. Atunci domnul vicecomite i-a poruncit domnului pârâș să-și descingă sabia, pe care a descins-o și predând-o mie, după care eu mergând la casa domnului prefect cu domniul pârâș și vicecomite, am dus acolo sabia. Domnul vicecomite a pus motivul că este rebel și că ar avea mai mult de o sută de căpitani și că ar exista și un pasquillus (poezie satirică) la domnul Gheorghe Șincai, care a fost trimisă cu poșta, din Aiud, dar nu cunosc cuprinsul acestei scrisori nici pe autorul ei. La al 4-lea. A fost ținut 24 ore în arest aspru la casa primului jurat Ioan Fogarasi, în a doua zi chemând aici pe procuror și pe judele suprem Anton Vajna, l-au interogat, apoi l-am însoțit la casa sa și aici după ce l-am păzit aproximativ două săptămâni l-am dus pe domnul pârâș în închisoare la Aiud. La al 5-lea. Nimic. La al 6-lea. După arestarea sa, Excelența Sa domnul episcop i-a ocupat averea domnului pârâș, acest teren după cum îmi amintesc, din ordinul guvernului i l-a dat domnul episcop, domnului pârâș. Armele sale le-au dus la Curte, la casa domnului prefect; actele sale și alte lucruri i-au fost sigilate de domnul jude suprem Anton Vajna împreună cu domnul Alexandru Gyujto Sándor și cu domnul prefect. Din porunca Excelenței Sale domnului episcop i-au închis totul și i-au țărcuit, câtă pagubă i-au făcut pârâșului nu pot să spun. O pereche de pistoale, sabia și o pușcă i-au fost restituite în fața mea, la prefectul. La al 8-lea. Văzând că a fost jefuit de toate, domnul pârâș a fost nevoit să-și vândă lucrurile pe preț de nimic, mai ales și din motivul că întrucât i s-a luat casa, n-a avut unde să-și țină lucrurile.

Al 44-lea martor, Ștefan Hajdu, de 50 ani, iobagul Excelenței Sale domnului Ioan Bob episcopul uniților de rit grecesc declară la punctul 1. Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea, 3-lea, 4-lea și 5-lea. Nimic. La al 6-lea. Excelența Sa domnul episcop i-a închis averea domnului pârâș, asta o știu, de asemenea că după cum îmi amintesc că evaluând prima oară această casă prin jurații orașenești de aici și cu cei din Mănărade, această evaluare neplăcându-i ilustrului domn episcop a pus să fie evaluată și a doua oară, și această evaluare s-a ridicat până la o mie de florini. La al 7-lea și 8-lea Nimic.

Al 45-lea martor, Samuil Borbély, de 40 ani, jeler al respectabilului domn Francisc Fozsto declară la 1-ul. Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea. Am auzit că domnul pârâș este nobil cu avere. La al 3-lea. Nimic. La al

4-lea. Știu că domnul pârâș a fost în arest întâi la casa lui Ioan Fogarasi, apoi la a lui, iar la urmă a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea Nimic. La al 6-lea. Cine i-au ocupat casa domnului pârâș, nu știu, dar despre loc când i s-a predat domnului pârâș, am auzit din gura domnului Gheorghe Șincai spunând că acel loc i-a fost dat de către împărat. Și după cum știu a fost împrejmuit din porunca Excelenței Sale domnului episcop, tot ce avea domnul pârâș, iar grădina umplându-se cu buruieni, s-a distrus. La al 7-lea și 8-lea Nimic.

În anul scris mai înainte, în ziua de 13 ianuarie, la locuința ilustrului domn Iosif Benyei, inspectorul excelenței sale domnului Ioan Bob, episcopul uniților de rit grecesc, în amintitul oraș Blaj, am continuat investigația noastră.

Al 46-lea martor, respectabilul domn *Iosif Benyei* de Biia, de 36 de ani, inspector al Excelenței Sale domnului Ioan Bob, episcopul uniților de rit grecesc, asesor al Albei de Jos, fiind întrebat onorific, răspunde în modul următor. La 1-ul. Îl cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea. Nu știu că ar fi nobil, dar îmi amintesc că de aproximativ patru ani pârâșul a dat o cerere sinodului preoțesc care s-a întrunit aici în Blaj, pentru ca sinodul să binevoiască a-l ajuta a-și procura de la Maiestatea Sa, diplomă nobiliară, dar nu știu ce rezoluție a primit domnul pârâș, nici aceea nu știu dacă mai înainte a avut diplomă de nobilitate sau a cerut-o acum. Am mai auzit că la Samsud ar avea o parte mică de moșie. La al 3-lea. În anul și luna amintită domnul vicecomite Alexandru Gyujto a chemat pe domnul pârâș la casa mea de prefect, prin gornicul (curierul) său Martin Takáts – pentru a-l întreba după cum îmi amintesc, de ce înjură, cu cuvinte murdare, beat, în mod public, pe stradă, pe Excelența Sa domnul episcop și chiar și pe soția mea, spunând că va pune s-o bată cu spini în piață, și a mai fost scris un pasquills (satiră) îndreptat în contra ilustrului domn episcop, a soției mele, a preotului Caian și a preotului Timar, cuprinsul cărții pasquillus a fost că persoanele numite mai sus ar duce o viață imorală. Venind aici domnul pârâș, la porunca domnului viceconte, domnul vicecomite l-a întrebat de ce face domnul pârâș asemenea lucruri și să-i spună domnului vicecomite ce fel de conjurație sau complot este acela despre care a vorbit în zilele trecute la casa prefectului, înaintea prefectului, a soției lui Boincian și a altora, la care domnul pârâș a răspuns: eu nu pot să spun pentru că mi s-a predat cu condiția de a păstra secretul, însă este adevărat că suntem la un loc mai mult de o sută de conspiratori, dar nu pot să spun în contra cui. A doua oară, întrebându-l iar pe pârâș domnul vicecomite că ce înseamnă aceasta că s-a dat în secret și să-i numească cine sunt acei conspiratori, la care domnul pârâș și a doua oară a răspuns că dacă Excelența Sa domnul episcop îl dezleagă, va spune. În timp ce se spuneau aceste cuvinte, domnul vicecomite, în casa mea de prefect, l-a palmuit de vreo două ori, zicându-i astfel: „Dar tu încă mă împingi pe mine, porc beat!” După acestea domnul pârâș a mers împreună cu domnul vicecomite la Excelența Sa domnul episcop să-l dezlege (de jurământ) pe pârâș, dar acolo nu știu ce s-a întâmplat, deoarece n-am fost prezent. La al 4-lea: Coborându-se de la Excelența Sa domnul episcop, domnul vicecomite cu domnul pârâș, am văzut că

sabia nu este la domnul pârâș, ci a fost la gornicul cu numele Martin Takáts, deoarece domnul vicecomite a dispus să se ia de la domnul pârâș, și văzând că de loc nu vrea să numească constituirea conjurației, de aici din casa mea l-au dus în arest la un taxalist cu numele Ioan Fogarași, de aici la casa sa, unde a fost ținut în arest o bucată de timp și apoi, la porunca domnului vicecomite, a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea: Știu că a avut procese la scaunul parțial, dar nu știu că în calitate de țaran sau de nobil. Am auzit din gura administratorului Alexandru Katanai că nu este de neam nobil, deoarece pe fratele său, pe domnul Andrei Șincai, bătându-l un nobil, a trebuit să jure și ar fi rezultat că este nenobil. La al 6-lea: Îmi amintesc că domnul jude suprem Antonie Vajna, împreună cu domnul vicecomite Alexandru Gyujto și cu domnul pretor, Ștefan Csiki, au mers la casa lui în prezența lui Gheorghe Șincai, cercetându-i toate actele pentru a găsi acte în legătură rebeliunea, dar nu știu dacă au găsit acte. Atunci i-au luat și armele și le-au adus aici la mine, asupra cărora am avut ordin de la oficiolat (comitat) să nu le dau. În prezența mea și a domnului Francisc Foszto, ca oameni oficiali, știu că directorul de acum, domnul Gheorghe Tatu, a luat din casa pârâșului cărțile care aparțineau școlii, lista căror cărți se găsește la domnul Francisc Foszto. La al 7-lea: Întrucât această întrebare mă privește pe mine ca președintele domeniului, nu răspund la ea, deoarece ar fi fără valoare în fața legii. La al 8-lea: Nimic.

Al 47-lea martor, onesta femeie *Agneta Bob*, de 24 ani, soția spectacolului domn Iosif Benyeide Biia, fiind investigată în chip onorific a răspuns în acest mod: La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Nu știu dacă domnul pârâș este nobil ori nu. La al 3-lea: În anul și luna amintită, pe pârâș l-a chemat la casa noastră prin gornicul numit Martin Takáts, domnul vicecomite Alexandru Gyujto pentru a-l întreba pentru ce a amenințat cu vorbe murdare, în stare de ebrietate, pe stradă, în mod public, pe domnul episcop; după cum îmi amintesc, chiar și de mine a zis că mă va bate cu spini în piață și am văzut și un pasquillus care era în contra Excelenței Sale domnului episcop, a domnilor preoți Caian și Timar. Cuprinsul acelu pasquillus a fost că persoanele numite mai sus ar duce o viață imorală, despre care în primul rând o femeie, cu numele Sâia, soția lui Kotsis, mi-a spus ce a văzut domnul pârâș cu bucătăreasa sa – că de mine vorbește acel pasquillus și că ar fi în contra mea. Când a fost aici la noi domnul pârâș, l-am somat să-mi spună de ce m-a amestecat în pasquillus, la care a răspuns „Să-l bată D-zeu, dacă a amestecat-o”. După aceea a spus că pentru fratele meu, pentru Excelența Sa domnul episcop m-a amestecat. Acest pasquillus (poezie satirică) l-am văzut, pentru care pe copilul lui Rajter l-au și bătut la Curte, dar nu știu cine a scris acest pasquillus. Venind aici la ordinul domnului vicecomite domnul pârâș, l-a întrebat domnul vicecomite ce fel de conjurație sau conspirație este aceea de vorbit în zilele trecute în casa domnului prefect, în fața soției lui Boincian, a mea și a mai multora. La acestea pârâșul a spus „nu pot să spun, căci este un secret mare, dar este adevărat faptul că mai mulți de o sută suntem conjurați”, dar n-a spus împotriva cui. A doua oară, întrebându-l domnul vicecomite pe domnul pârâș

pentru acel lucru că ce este acel mare secret și cine sunt acei conjurați să-i numească, la care domnul pârâș și a doua oară a răspuns că dacă Excelența Sa domnul episcop îl dezleagă, va spune. În timp ce urmau aceste cuvinte, după cum îmi amintesc, în casa noastră, l-a palmuit o dată, după aceea eu am ieșit din casă. Apoi domnul pârâș și domnul vicecomite au mers în sus la domnul episcop, dar acolo ce s-a întâmplat nu știu. La al 4-lea: Coborându-se domnul vicecomite de la Excelența Sa domnul episcop, am văzut că sabia domnului pârâș nu este la el, ci era la gornicul Martin Takáts. Văzând că în nici un chip nu spune numele conjuraților, domnul pârâș a fost dus de aici din casa noastră, la ordinul domnului vicecomite, în arest la un taxalist cu numele Ioan Fogarasi, de aici apoi a fost o bucată de timp în arest la casa sa și la urmă, din porunca domnului vicecomite, a fost dus în închisoare la Aiud. La al 5-lea. Nimic. La al 6-lea: Armele sale i-au fost luate de către funcționarii comitatului și le-au adus aici la casa noastră, Știu precis și sigur că grădina și casa i-au fost îngădit-o și că din porunca domnului contabil i-au dus legumele. Eu însumi am trimis o dată să-mi aducă niște mazăre din grădina sa gândindu-mă că deja este a Curții, căci servitorul domnului administrator a spus că domnul administrator îi plătește domnului pârâș grădina. La al 7-lea și 8-lea. Nimic.

Al 48-lea martor *Alexandru Katonai*, de 30 ani, administratorul Excelenței Sale domnului episcop al uniților de rit grecesc, fiind chestionat, a răspuns în acest mod. La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea Mai înainte cu 4 ani, fratele său Andrei Șincai, având un diferend cu domnul Ștefan Széplaki, după cum îmi amintesc și știu eu, bătându-l pe fratele său, din cauza aceasta a pornit proces, iar domnul Széplaki fiind citat la comitat pentru această bătaie, domnul Széplaki a întrebat dacă este nobil sau nu, și din declarații a rezultat că este (iobag) eliberat, dar nu nobil, acest proces deci a fost sistat. Mai știu că cu ocazia sinodului general, pârâșul a dat o cerere venerabilului cler pentru obținerea nobilității, dar nu știu ce s-a ales de ea. La al 3-lea: La aceasta pot să spun numai atât că împreună cu o sută ar fi complotat în contra ilustrului domn episcop, am auzit-o din gura pârâșului cu ocazia interogării. La al 4-lea: Știu că întâi a fost dus în arest 24 de ore, la casa lui Ioan Fogarasi, apoi la casa sa, unde de asemenea a fost ținut câteva zile, apoi a fost trimis în închisoare, la Aiud. La al 5-lea. Nimic. La al 6-lea: Grădina sa da zarzavat, cu aprobarea administrației, eu însumi am închis-o, întrucât și mai înainte a fost grădina judelei Curții și a administratorului. Când am îngădit această curte s-a putut întâmpla că, fiind zi de post, oamenii au luat vreo ceapă din acea grădină și nici aceea nu pot să spun că bucătarii n-ar fi adus din ea legume, dar niciodată din porunca mea. Eu am curățat odată de buruieni acea grădină cu scopul că dacă nu Curtea, cel puțin altcineva să-i ia folosul, dar din cauza secetei s-a uscat totul. În ce privește altoii, pe aceia i-am protejat și îi protejez pentru a nu se ivi nici o pagubă între ei. În această grădină și menajera lui a umblat liber. La al 7-lea. Multe dificultăți având domnul pârâș, când procesul privea provizoratul (administrația), i s-a servit procedură judecătorească,

când însă privea pe nobilul comitat, atunci s-a transpus comitatului. Fiind într-o zi în locul de fiert rachiu (rachierie) am auzit strigăte de ajutor „tolvaj” după care, ieșind afară, am văzut că domnul pârâș se ceartă cu compactorul Fazakas Andrei și s-au prins unul pe altul. Văzând acest lucru, pe compactor l-am trimis în închisoare la Curte și apoi l-am eliberat pe garanție, iar acea scrisoare de garanție și acum se află la domnul prefect. La al 8-lea nimic.

Al 49-lea martor reverendul domn *Gheorghe Tatu*, de 38 ani, director interimar și protopopul Lăpușului Românesc fiind interogată, declară: La 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea; Am auzit că ar fi nobil și-ar avea avere zălogită; mai știu că domnul pârâș a înaintat cerere veneratului cler pentru obținerea nobilității, dar nu știu dacă a primit sau nu rezoluție pe ea. La al 3-lea, al 4-lea și al 5-lea: Nimic. La al 6-lea, de asemenea nimic. La al 7-lea; Știu că a avut diferend cu compactorul Fazakas Andrei dar că a cerut sau a câștigat executarea legii, nu știu. La al 8-lea: Am auzit de la alții că domnul pârâș ar fi zis că nu pentru el construiește casa, ci pentru alții.

Al 50-lea martor reverendul domn *Mihail Timar*, de 50 ani, vicarul Hațegului fiind investigat onorific, răspunde în acest mod; La 1-ul: Pe domnul pârâș Gheorghe Șincai îl cunosc bine. La celelalte puncte de întrebări nimic.

În anul scris mai înainte, în aceeași zi, în comitatul Alba de Jos și în orașul amintit și în casa amintită mai sus a lui Dumitru Sârb, judele orașului, am continuat investigarea noastră.

Al 51-lea martor *Todea Mogade* 40 ani, iobagul Excelenței Sale domnului Ioan Bob, episcopul uniților de rit grecesc, a declarat la 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit că este nobil. La al 4-lea, la al 5-lea, al 6-lea nimic. La al 7-lea: Știu precis și sigur, deoarece atunci fiind lângă măcelăria lui Foszto, am auzit strigăte mari de ajutor, după care am pornit spre casa domnului pârâș, când am văzut pe domnul pârâș care apucând de palton pe compactorul Fazakas Andrei îl împingea, cămașa domnului pârâș fiind ruptă la gât. Domnul pârâș ne-a spus să-l ducem pe acel compactor, sub pedeapsă de 500 florini, la judele satului, la închisoare și unul din noi l-a prins de palton, dar sosind acolo administratorul, l-a luat de la săteni și l-a condus cu noi la Curte. Nu știu după aceea în ce mod s-a eliberat compactorul. La al 8-lea: Nimic.

Al 52-lea martor *Man Crișan*, din satul Ciufud, de 43 ani, jeler al episcopului uniților de rit grecesc, declară la 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Nimic. La al 3-lea: Nu știu din a cui poruncă a venit sau a fost chemat domnul pârâș, dar atunci fiind haiduc (om de serviciu) în curte, am văzut cu ochii mei când domnul vicecomite l-a palmuit de două ori pe domnul pârâș și atunci, din porunca domnului vicecomite, stăteam în ușă cu alții ca domnul pârâș să nu fugă. În acea zi, domnul vicecomite și domnul prefect, vrând să-i aduc pe menajera domnului pârâș, am mers din porunca domnului prefect împreună cu câțiva oameni, până când domnul pârâș era la biserica, și când o aduceam deja la domnul prefect, întâlnindu-ne cu domnul pârâș, a chemat-o înapoi pe menajeră

domnul pârâș și atunci ne-a spus domnul pârâș: „Și eu sunt așa domn ca domnul prefect?”. Cu aceasta am mers la Curte și i-am spus soției prefectului că pârâșul a luat de la noi pe menajera sa, la care domnul prefect a zis: „De ce nu ați executat porunca mea?”, la care noi am răspuns că nu ne putem împotrivi domnului pârâș. La al 5-lea: Nimic. La al 6-lea: Din porunca Excelenței Sale domnului episcop i-au fost închise toate ale domnului pârâș. Despre rest, nimic sigur.

Al 53-lea martor *Pușcaș Marian*, de 62 ani, jeler al Excelenței Sale domnului episcop al uniților de rit grecesc. La 1-ul: Îl cunosc pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Nimic. La al 3-lea tot nimic. La al 4-lea: Știu că a fost în arest la casa sa. La al 5-lea: Nimic. La al 6-lea: Știu că după arestarea domnului pârâș, casa domnului pârâș a fost în posesia ilustrei Curți. Mai știu că acest loc l-a dat Excelența Sa domnul episcop și l-a și îngădit. La al 7-lea: Fiind în șură, am auzit strigăte mari, am mers la locul de unde a venit strigătul de ajutor (tolvaj) și aici am văzut că domnul pârâș a apucat paltonul compactorului, iar cămașa domnului pârâș era ruptă și, sub pedeapsă de 500 florini, l-a predat sătenilor pe compactorul Fazakas Andrei, dar administratorul l-a luat de la noi și l-a trimis în închisoare la Curte; după aceea ce au făcut cu el, nu știu. La al 8-lea: Nimic.

Al 54-lea martor *Bucșa Vasilie*, de 56 ani, jeler și jude domenal al Excelenței Sale domnului episcop al uniților de rit grecesc. La 1-ul: Cunosc bine pe domnul Gheorghe Șincai. La al 2-lea: Am auzit de la alții că domnul pârâș ar fi nobil. La al 3-lea: Am văzut când domnul pârâș a fost chemat la Curte și am auzit că domnul vicecomite l-ar fi pălmuit, dar nu știu pentru ce. La al 4-lea: Știu că a fost în arest la casa sa, deoarece și eu l-am păzit și, ca mai mare peste străji, răspundem și peste celelalte străji pentru a-l păzi pe domnul pârâș ca nu cumva să fugă; apoi a fost dus la Aiud. La al 5-lea: Nimic. La al 6-lea: Știu că din porunca Excelenței Sale domnului episcop a fost păzită casa domnului pârâș și că acest loc i-a fost dat de Excelența Sa domnul episcop. Din porunca domnului prefect i-a fost îngădită averea și eu am fost de față, ca primar, la împrejmuirea ei. La al 7-lea și 8-lea: Nimic.

Al 55-lea martor chibzuitul *Popa Todea*, de 40 de ani, iobag al Excelenței Sale domnului episcop al uniților de rit grecesc, răspunde la 1-ul: Îl cunosc bine pe domnul pârâș Gheorghe Șincai. La al 2-lea, al 3-lea, al 4-lea, al 5-lea, și al 6-lea: Nimic. La al 7-lea: Știu precis și sigur, întrucât în acel timp, fiind la măcelăria lui Francisc Foszto, am auzit un mare strigăt de ajutor (tolvaj), după care am pornit spre casa domnului pârâș, unde am văzut pe domnul pârâș că prindea paltonul compactorului Fazakas Andrei și îl trăgea după sine, domnului pârâș fiindu-i ruptă cămașa la gât. Domnul pârâș ne-a spus să-l ducem, pe lângă pedeapsa de 500 florini, în închisoare la judele satului, pe acel compactor, și unul dintre noi l-a și prins de manta, dar ajungând acolo, contabilul l-a luat de la săteni și l-a condus cu ajutorul nostru la Curte și după aceea, în ce fel s-a eliberat domnul Fazakas Andrei, nu știu. La al 8-lea: Nimic.

Acești 55 martori de mai sus sunt de starea și condiția arătată, locuind și trăind în locurile și comitatele amintite și au fost, pe baza scrisorii menționate a Maiestății Voastre, o parte citați legal, o parte însă au fost ascultați onorific, pe rând fiecare, au fost jurați, interogați și ascultați în modul de mai sus.

Textul cărei cercetări și adevăruri de mai sus, după cum a fost întocmită de noi, va fi trimisă Maiestății Voastre, cu sigiliile noastre uzuale și cu semnăturile propriilor mâini, după credința noastră, am scris-o din nou și am dat-o pârâșului amintit fiind necesară pentru apărarea mai bună în viitor a drepturilor sale. Dorim în rest Maiestății Voastre să trăiască fericit cât mai mult, să fie sănătos și să guverneze glorios. Dată în orașul fiscal episcopesc Blaj, în ziua ultimă a cercetării noastre, în anul Domnului, o mie șapte nouăzeci și șase.

Ai Maiestății Voastre prea sacre,

Umili și de-a pururi credincioși supuși și servitori,

Iosif Almási și Ioan Sántos, ai Tablei Regești Judiciare din Transilvania, a Maiestății voastre preasacre, scribi și notari-jurați, care am fost trimiși special pentru cercetarea de mai sus spre a o executa fidel.

Aici se încheie audierea martorilor în una din cele mai tulburătoare secvențe ale procesului Șincai – pagină sumbră, cutremurătoare prin dramatismul ei, a istoriei culturii românești. Noi am oferit documentul într-o traducere fidelă, nesofisticată, în limbajul lui frust, cu stângăcii, autentic. O viitoare „viață romanțată” ori o viitoare dramă având în centru existența acestui martir al culturii noastre, au aici materie bogată, care-și așteaptă doar pana inspirată. Nu ar fi rău, de asemenea, dacă și una din editurile noastre și-ar îndrepta atenția asupra lui. În orice caz, interesul manifestat de cititorii revistei noastre față de aceste pagini a fost extrem de mare, reviste literare și de cultură (Transilvania, Cronica, Săptămâna, ș.a.) i-au semnalat prezența și însemnătatea. Adresând mulțumiri tuturor celor ce și-au manifestat acest interes, rămânem cu convingerea că gestul nostru a adus un pic de lumină și din viața atât de chinuită a lui Gheorghe Șincai. Aducem mulțumirile noastre cercetătorului Gheorghe Hosu, traducătorului Liviu Moldovan și Arhivelor Statului din Târgu-Mureș pentru contribuția deosebită la realizarea prezentării acestui material. (Vatra).

Vatra, An VI, 1976, nr. 1 (58), p. 7; nr. 2 (59), p. 6; nr. 3 (60), p. 6; nr. 4 (61), p. 6; nr. 5 (62), p. 6; nr. 6 (63), p. 6; nr. 7 (64), p. 6; nr. 8 (65), p. 6; nr. 9 (66), p. 6; nr. 10 (67), p. 6; nr. 11 (68), p. 6; nr. 12 (69), p. 5, 6

Prin actul emis la 23 iunie 1795 din Aiud, care cuprinde sentința de eliberare din închisoare a lui Gheorghe Șincai, unde a stat 10 luni și 2 zile, se încheie prima parte a documentelor inedite privitoare la procesul lui Gheorghe Șincai. Menționăm că „Vatra” a publicat până acum următoarele documente privitoare la Procesul Șincai:

1. Alba Iulia – 2 mai 1795: *Contestația lui Gheorghe Șincai trimisă din închisoarea de la Aiud Capitulului din Alba-Iulia prin care protestează împotriva împrăcșuării sale de către vicecomitele Alexandru Gyujto, la scaunul filial de judecată, unde se judecau numai iobagii, Gheorghe Șincai considerându-se nobil. (Vatra, nr. 2/1979).*

2. Aiud – 5 iunie 1795: *Dezbaterea procesului lui Gheorghe Șincai la scaunul filial care putea da și sentințe de condamnări la moarte pentru îndemn la răscoală, de care era acuzat Gheorghe Șincai, și decizia scaunului general de judecată al comitatului Alba care a declinat competența scaunului filial în acest proces. (Vatra, nr. 9/1980).*

3. Aiud – 11 septembrie 1795: *Actul cercetării, adică al audierii de martor, privitor la vina adusă lui Gheorghe Șincai, întocmit la Aiud, după întemnițarea sa din 24 august 1794 (Vatra, nr. 6 și 7/1981).*

4. Aiud – 23 iunie 1795: *Sentința scaunului general de judecată al comitatului Alba privitor la eliberarea din închisoare a lui Gheorghe Șincai, cu obligația însă de a plăti cheltuielile de judecată (Vatra, nr. 11/1981).*

După eliberarea sa din închisoare, sărăcit și amărât, Gheorghe Șincai i-a dat din nou în judecată pe detractorii săi spre a-și recupera pagubele și pierderile pe care a fost nevoit să le sufere – nevinovat – de la aceia care i le-au cauzat: prefectul episcopal al Blajului, Iosif Benyei, vicecomitele Alexandru Gyujto și, mai ales, episcopul Ioan Bob. În acest scop, Gheorghe Șincai a obținut din partea guvernului aprobarea pentru ascultarea de martori, care a avut loc la Blaj în zilele de 7–13 ianuarie 1976³, când au fost ascultați 55 de martori, toți depunând declarații în favoarea sa. Această audiere de martori cerută de Gheorghe Șincai a fost publicată în „Vatra” în numerele 1–12/1976.

La 10 octombrie 1795, Gheorghe Șincai a arătat pe larg guvernului împrejurările întemnițării sale, pagubele și suferințele îndurate. Tot printr-un alt document cere un avocat din oficiu pentru procesul pe care îl va începe împotriva episcopului Ioan Bob și a celorlalți dușmani ai săi.

La 17 ianuarie 1796, Gheorghe Șincai și-a mai procurat în acest scop o adeverință din care reieșea că din cauza palmilor primite de la vicecomitele A. Gyujto a trebuit să i se scoată un dinte. Procesul acesta s-a târăgănat însă mult timp din lipsă de bani, căci constatăm dintr-un act de garanție semnat de Cupcea Ilie, Cupcea Onuș, Cupcea David și alții din Nicula, comitatul Solnoc Dobâca, probabil nepoți de ai lui, că ei se obligă a plăti pentru Gheorghe Șincai toate cheltuielile care se vor ivi în decursul procesului. Într-un alt act din 1802, august 25, oficialitatea scaunului Mureș confirmă că Gheorghe Șincai, care cheltuisese toată averea rămasă de la părinți și de la fratele său mai mare, nu mai are nici o avere la Șamșud (azi comuna Șincai). Aceste documente inedite privitoare la Procesul Șincai, urmează să le publicăm [în] numerele viitoare.

---

³ Anul corect, 1796.

De altfel, Gheorghe Șincai, care a așteptat doi ani să fie repus în funcția avută de director al școalelor, pe care a deținut-o 12 ani (1782–1794) nu va mai aștepta rezultatul procesului care nu putea fi decât defavorabil lui, ci pleacă în 1797 ca administrator al moșiilor contelui Vas din Țaga (originar din Moldova) și ca preceptor al celor trei fii ai săi. Între anii 1804–1808, se află la Buda în calitate de corector la tipografia universității. Aici își completează opera capitală, „Cronica”. Între anii 1808–1816, s-a adăpostit la fiii contelui Vas, foștii lui elevi, la Sinea, fără a-și mai fi recuperat marile pagube pricinuite de împrăștierea și întemnițarea sa nedreaptă. Se stinge din viață în ziua de 2 noiembrie 1816, în vârstă de 62 de ani. (L. M.)

Aiud, 23 iunie 1795, Sentința scaunului general de judecată
pentru eliberarea din închisoare a lui Gheorghe Șincai

În procesul intentat din oficiu de domnul vicecomite Gilyén János ca pârâș împotriva domnului Gheorghe Șincai, nobil, ca pârât, pentru cuvintele sale care ținteau la răscolirea patriei și pentru alte abateri, scaunul general de judecată (congregația – n.n.) al comitatului Alba de Jos întrunit la Aiud, în ziua de 23 iunie 1795 a adus următoarea Sentință:

„Ego sum dux conjuratorum et auctor futurae rebellionis” (eu sunt capul conjurațiilor și autorul viitoareii rebeliuni). Aceste cuvinte care pot fi tălmăcite ca fiind îndreptate pentru tulburarea liniștii patriei pronunțându-le pârâtul cu gura sa, a fost tras la răspundere în toamna trecută de unul dintre vicecomiții noștri și a recunoscut că sunt cuvintele sale. Pentru aceasta el a fost arestat și ca aceste cuvinte să nu se prefacă în fapte, din ordinul emis în conformitate cu oficiul său de amintitul vicecomite, a fost pus sub pază la casa sa, până când dezbătându-se aceasta chestiune în adunarea generală a nobilului comitat, a fost adus pentru cuvintele sale în închisoarea comitatului. S-a dat ordin domnului vicecomite să-l dea în judecată, care dare în judecată și înalțul guvernii a binevoit a o confirma și a o dispune. Pârâtul neavând nobilitate personală evidentă, procesul lui s-a început mai întâi la scaunul filial (unde se judecau iobagii – n.n.), aici însă, dovedindu-și nobilitatea, acest proces a fost preluat de scaunul nostru general de acum și a fost transpus aici și în urma replicilor clare pe care le-a dat pârâtul în cursul procesului.

Pârâtul s-a străduit ca prin contestația sa împotriva acțiunii pârâșului să facă fără valabilitate acțiunea, iar de altă parte s-a silit ca privind esența chestiunii să dea alt sens cuvintelor amintite pe care le-a rostit. Conform actului de cercetare de sub litera B, cu toate că pârâtul a declarat că acele cuvinte erau îndreptate împotriva ilustrului domn episcop (Ioan Bob – n.n.), nu li s-a dat crezare acestor declarații. Martorii care puteau să dovedească adevărul, după ce au depus jurământul, conform actului de audiere de martori de sub litera C au declarat de

asemenea că amintitele cuvinte ale pârâtului au fost îndreptate împotriva episcopului. În consecință, având în vedere acțiunea pârâșului, pârâtul nu poate fi pedepsit cu moartea, totuși deoarece aceste cuvinte sunt atât de răzvrătitoare încât doritorii de tulburări s-ar putea răscula, pârâtul pentru aceste cuvinte a și fost pedepsit. În anul 1791, fiind implicat într-un proces public n-a învățat nimic din el, ci și după aceea s-a înjosit prin faptele și vorbele sale necugetate. Având în vedere întemnițarea sa de până acum pe care el însuși și-a cauzat-o, se condamnă la pedeapsa răscumpărării limbii (amendă grea în bani – n.n.) și se decide eliberarea sa, după ce va plăti pârâșului cheltuielile procesului și oboseala sa.

Pârâșul apelează acest proces împreună cu toate anexele lui și, întrucât în unele puncte nu s-a dat sentință, cere conform Decretului Tripartit, partea III. titlurile 3, 6, 7, 35 și a Constituțiilor Aprobate, partea IV., titlul 1, articolul 25 a se transpune acest proces la un scaun mai înalt de judecată (la Tabla Regească judiciară – n.n.) spre a se aduce mai multe probe.

Pârâtul protestează împotriva apelării, deoarece acțiunea pârâșului nefiind dovedită n-are cum să aducă noi probe. Întrucât pârâtul se află în închisoare, în cazul că procesul se va transpune mai departe, cere în calitatea sa de nobil să fie pus până atunci în libertate. Pârâșul opunându-se și acum și susținând că despre multe puncte și fapte nu s-a dat sentință cere a se transpune procesul la un alt for unde acestea să fie judecate și să se dea sentință în sensul acesta. Pârâtul se opune replicii, întrucât ceea ce nu este dovedit nu poate fi judecat de for mai înalt și solicită a se emite sentința.

Sentință

Nu se transmite la for mai înalt de judecată și se decide eliberarea din închisoare a pârâtului.

Pârâșul protestează printr-o cerere de a i se admite apelul. Pârâtul reprotestează împotriva cheltuielilor, a oboselii și a unui mandat judecătoresc care s-ar emite ilegal.

Din registrul de procese-verbale al scaunului general din comitatul Alba de Jos. Aiud, în ziua de 10 a lunii iulie 1795.

L. s.

Eliberat de Beniamin Paal. m.p.

Vicenotar

Arh. Stat Tg. Mureș, Fond Primăria orașului Tg. Mureș, Acte juridice, dosar 768/1796, file 16–17.

Vatra, XI, nr. 11 (128), 20 noi. 1981, Supl. p. A

Despre neplăcerile îndurate de Gheorghe Șincai din partea episcopului de Blaj, Ioan Bob, care au culminat cu acuzația gravă că Șincai pregătește o răscoală împotriva conducătorilor țării, revista „Vatra” a mai publicat un document în 1976 (numerele 1–12), sub titlul „Ancheta în contra lui Gheorghe Șincai acuzat de rebeliune”.

Acel material reda audierea cerută de Gheorghe Șincai la Blaj, după eliberarea lui din închisoare, a 55 de martori, între 7–13 ianuarie 1796, cu scopul de a da în judecată pe dușmanii lui și a le cere despăgubiri pentru pagubele și suferințele îndurate pe nedrept.

Pentru a lămuri mai pe larg acest moment crucial din viața lui Gheorghe Șincai, revista „Vatra” publică aici noi documente inedite din care se poate vedea atmosfera nefavorabilă care îl înconjură pe Gheorghe Șincai în mediul de la Blaj, unde dușmanii lui și ai neamului românesc i-au cerut chiar condamnarea la moarte.

Totuși, la urmă a învins rațiunea, iar scaunul general de judecată al comitatului Alba a hotărât la 23 iunie 1795 eliberarea sa din închisoare, după o deținere de 10 luni și 2 zile. Gheorghe Șincai, având încredere într-o justiție dreaptă, va da apoi în judecată pe dușmanii săi, fără a reuși însă a obține despăgubiri pentru suferințele sale. (Liviu MOLDOVAN)

1795, mai 2 Alba-Iulia

Contestația lui Gheorghe Șincai împotriva arestării sale și a scaunului filial de judecată, la care a fost înprocesat în mod ilegal de vicecomitele Alexandru Gyujto.

Noi, Capitlul catedralei din Alba (Alba Iulia – n.n.) din Transilvania dăm de știre și facem cunoscut prin această scrisoare tuturor căroră se cuvine, că nobilul Gheorghe Șincai de același loc (de Șinca – n.n.), deținut în prezent în închisoarea din Aiud ne-a trimis nouă din acea închisoare și a făcut să ne fie prezentată, contestația în scris cuprinsă în aceste cuvinte:

Contestația, opunerea și plângerea solemnă în fața veneratului Capitlu din Alba Transilvaniei a nobilului Gheorghe Șincai de același loc, director al școlii greco-catolice naționale (elementare – n.n.) din marele principat al Transilvaniei, contra și împotriva stimatului domn Alexandru Gyujto de Șepsi-Mártonos, unul din vicecomiții cinstitului comitat al Albei de Jos (și a instigatorilor și complicilor care eventual după aceea se vor descoperi și adeveri) ca parte reclamantă care a intentat proces împotriva sa.

După ce în ziua de 24 august a anului trecut 1794 am fost invitat în mod pașnic și sub pretext amical, de către prea-onoratul domn procuror al comitatului (Gyujto – n.n.) la locuința din Blaj a domnului Iosif-Papp Benyei de Magyar Benye, prefectul onoratului domeniu din Blaj, aici în contradicere cu legile patriei anume a Decretului Tripartit, partea I, titlul 9, a Constituțiilor Aprobate, partea III, titlul 6, articolul 3 și a celorlalte legi, încărcându-mă cu înjurături grozave împotriva lui D-zeu și adăugând amenințări că îmi va smulge părul și îmi va scoate ochii, am fost mai întâi astfel palmuit, încât din durerea aceea în timpul care s-a scurs mi-am pierdut și dinții.

După aceea am fost dus la palatul episcopal, iar apoi în prezența și cu încuviințarea aceluiași, ba încă și prin cuvintele de confirmare ale prea-ilustrului și reverendului domn Ioan Bob, episcopul Făgărașului, am fost arestat și în sfârșit am fost condamnat să fiu legat în lanțuri. În ziua următoare, adică în 19 a aceleiași luni septembrie, am cerut onoratei Adunări Generale a comitatului, că întrucât sunt nobil, cu proprietăți în satele Șamșud (azi Șincai – n.n.) și Țiptelnic din cinstitul scaun Mureș și în Perșani, Șinca și Veneția de Jos cuprinse în cinstitul district al Făgărașului, să fiu eliberat sub chezașie, măcar până la emiterea sentinței. Pentru a nu-mi satisface însă dorința, nobilitatea mea a fost pusă la îndoială și mi s-a refuzat cererea. Domnul procuror nu-și amintește deci că de trei ori am fost citat mai înainte la judecată în calitate de nobil, de asemenea că eu însumi m-am prezentat în puterea nobilității mele necontestate, pentru a depune mărturie, atât mai înainte cât și în prezent de când dânsul își exercită slujba de vicecomite. Fără de a ține seamă de acestea, acum tot dânsul, împotriva adevărului recunoscut, numai la o cerere a nu știu cui, de a mă aresta și de a mă preda sau a mă strămuta, nu s-a îngrozit nu numai a mă declara pe față ca nenobil, dar încă dimpotrivă, în ziua de 3 decembrie din anul prezent 1794 m-a dat în judecată și m-a urmărit la scaunul filial, ca nenobil.

De aici, după ce a fost dovedită de mine adevărata mea nobilitate, la recursul meu împotriva forului (filial – n.n.), forul, după cum s-a convenit, a casat hotărârea și eu trebuia să fiu eliberat, iar el, conform Decretului Tripartit, partea 2 titlul 36, trebuia să fie condamnat la pedeapsa răscumpărării vinii sale. Totuși, întrucât el este puternic, iar eu slab, ușor i-a fost a obține ca eu să nu fiu lăsat înăuntru pentru a-mi asculta personal sentința, ci numai după ce s-a sfârșit ședința să-mi fie dat verbal răspunsul că nu poate încuviința eliberarea mea fără consimțământul și aprobarea Adunării generale (a comitatului – n.n.).

Astfel, contrar atât legilor divine, cât și legilor patriei, eu sunt silit acum a suferi ca deținut în închisoarea murdară, necitat și necondamnat și în realitate nici vinovat. În acest proces sunt împiedicat de a mă putea îngriji personal de drepturile mele juste, nepermițându-se nici să am pe altul, care conform Constituțiilor Aprobate, partea 3, titlul 1 să binevoiască a se îndura de mine nevinovatul și oprimatul, ca, bazat atât pe uniunea credinței cât și a condițiilor uniunii regnicolare, să înainteze acest proces la instanța înaltelor Staturi și Ordine. Deoarece eu nu pot ieși din închisoare spre a fi prezent în persoană, nici nu mi se permite să am un om pe care să-l pot împuternici pentru aceasta, prin această declarație scrisă de mine și întărită cu sigiliul meu uzual, protestez solemn în fața veneratului Capitlu, pentru nedreptatea, dezonoarea și oprimarea care mi-a făcut. Fac contestație, și reclamație acum pentru atunci, cu cea mai mare amărăciune, spre a nu fi târziu de a cere oricând dreptate și despăgubire, după legile patriei și decretul regești, protestând din nou și din nou. Cer umilit ca această contestație, opunere și reclamație, transcrisă cu adevărata veneratului Capitlu, să-mi fie predată în mână, pentru sprijinirea în viitor a drepturilor mele.

Și era subscrisă în stânga: eu Gheorghe Șincai de același loc, ca mai sus, director, și era întărită și confirmată cu sigilul obișnuit întipărit pe ceară roșie. În dreapta era scris: Semnat în Aiud la închisoare, în ziua de 30 aprilie 1795. Asupra cărei contestații prezentate în chipul obișnuit în fața noastră în numele lui, transcrisă aici cuvânt de cuvânt fără de vreo omisiune, adăugire sau schimbare, am hotărât să-i fie emisă și predată scrisoarea aceasta de adevărită, întărită cu puterea sigiliului nostru capitular și autentic, spre a-i servi de cea mai mare cheazășie în viitor, așa cum cere drept obișnuit.

Dat în sâmbăta proximă dinaintea duminicii a patra de după Paști, care cade în ziua a doua a lunii mai, în anul Domnului o mie șapte sute nouăzeci și cinci.

Sigil timbrat

Întocmită, corectată și înmănată de aceiași membri ai Capitlului.

Arh. Stat. Târgu-Mureș Fond Primăria orașului Târgu-Mureș, Acte Juridice, dosar nr. 768/796, filele 5–6.

Vatra, IX, nr. 2 (95), 20 febr. 1979, p. 9

Procesul lui Gheorghe Șincai împotriva lui Lajos Pfennigsdorf și a soției sale Maria Hantzi din Târgu-Mureș pentru dispariția unor galbeni

La 2 decembrie 1795, Gheorghe Șincai, în trecere prin Târgu-Mureș, însoțit, într-o căruță cu doi cai, de cumnații săi Teodor Graur și Ioan Călian, trage la hanul lui Pfennigsdorf Ludovic din strada Sâncraului. Înnoptând aici, Șincai semnalează a doua zi dimineața hangiului dispariția a 16 galbeni, de unde incidentul ce va face obiectul procesului dintre Șincai și hangiul amintit. Șincai solicita Tablei Regești de Justiție din Târgu-Mureș să aprobe o audiere de martori, în care scop întocmește o listă de întrebări. Prin ordinul emis la 2 ianuarie 1789, în numele împăratului Francisc II, acest for de justiție a delegat pe notarii jurați Iosif Almási și Ioan Santos, să procedeze la audierea martorilor. Acestora li s-a pus în vedere că dacă nu se vor prezenta când vor fi citați, la locul și data fixată, spre a depune mărturie, vor fi pedepsiți fiecare cu câte 16 mărci de pondere grea. Ordinul mai prevedea ca din procesul-verbal întocmit despre audierea de martori să se predea un exemplar și pârâșului Gheorghe Șincai pentru a-i servi în viitor la apărarea drepturilor sale.

Procesul acesta, care a durat trei ani și în care Șincai a fost învinuit iarăși de a fi fost partizan al lui Horea, a început prin audierea de martori, care a avut loc la 27 ianuarie 1796, în casa lui Francisc Ilyes din Târgu-Mureș, strada Sângeorzului, fiind efectuată de notarii jurați de mai sus, care au întocmit cu această ocazie un proces-verbal legal, din care reproducem mai jos întrebările formulate de Gh. Șincai și răspunsurile date de martori, omițând a mai reda și ordinul respectiv întocmit după un șablon prolix, comun pentru toate forurile de justiție din Transilvania.

Întrebările care ne-au fost puse au fost următoarele:

1. Pe domnul Gheorghe Șincai, fost multă vreme director laudabil al școlilor naționale greco-catolice, îl cunoaște martorul? și dacă îl cunoaște, a fost prezent când stimatul domn pârâș, călătorind în ziua de 2 decembrie a anului trecut 1795, prin acest oraș liber regesc (municipiu – n.n.) a înnoptat aici în strada Sâncraului și a tras la un han, unde? la a cui casă? și în ce fel de han a tras? Dar

2. Cu ocazia când a tras la han, a văzut martorul cu ochii proprii ce sumă de galbeni a fost la domnul pârâș? Dacă a văzut, să spună martorul numărul galbenilor.

3. Când domnul pârâș a tras la acel han pentru odihna de noapte și acolo a cinat, unde i-a așternut hangița patul, iar acolo unde a pus domnul pârâș punga în care îi erau galbenii? Aceasta s-a făcut cu știrea și știința hangiului și a soției lui? Dimineața, când s-a sculat, acolo și-a aflat punga sau în alt loc, și unde a aflat-o? Mai departe

4. Dimineața cam pe la ora cinci, încă înainte de a se fi sculat din pat domnul pârâș, până când nu s-a constatat încă dispariția galbenilor și nici nu se știa încă despre acest lucru, cine i-a adus aminte de galbeni? și în ce formă? cu ce fel de cuvinte? Dar persoana aceea unde era culcată și ce motiv a adus ea că a dormit acolo?

5. Când domnul pârâș s-a sculat dimineața din patul său unde și-a găsit punga?, în fața cui și-a numărat banii și ce lipsă în galbeni a avut și a constatat domnul pârâș și pe cine bănuiește în mod sigur că i-ar fi sustras galbenii aceia? și deci

6. Când domnul pârâș s-a sculat dimineața și s-a interesat în mod frumos de la hangiu și hangiță, cine l-a arestat pe domnul pârâș?, cine a pus lacăt și zăvor pe uși și porți și cât timp l-au ținut închis sub zăvor pe domnul pârâș? și în ce formă a fost eliberat? Au avut motive aceia care l-au închis pe domnul pârâș să-l oprească din drum?, a rămas el dator cu ceva? și în fine

7. Persoanele acelea care l-au arestat, cu ce cuvinte l-au defăimat pe pârâș? Să declare martorul cu toate circumstanțele corespunzătoare.

Urmează numele martorilor și declarațiile lor:

Întâiul martor: Nobilul Teodor Graur de la Săbed, de 41 ani, după ce a depus jurământul a fost întrebat și a răspuns în acest fel:

1. Îl cunosc pe domnul pârâș și am fost împreună cu el și cu nobilul român Ion Călian, în luna decembrie din anul trecut, ziua însă n-o știu, când pârâșul a vrut să călătorească prin acest oraș și înnoptând aici a tras la un han din strada Sâncraului, la un șelar neamț, dar nu-i știu numele.

2. Înainte de a pleca din Râciu împreună cu noi, domnul pârâș, numărându-și banii la casa și pe masa mea, s-au găsit 85 de galbeni.

3. În hanul numit mai sus, după cină, hangița a așternut patul pentru domnul pârâș, în camera sa din partea interioară, unde conducându-l cu lumânarea pe domnul pârâș, acesta și-a pus galbenii într-o pungă de piele, pe care legând-o bine a vârat-o, în văzul nostru, în buzunarul vestei sale, ceea ce a văzut și un armean cu numele Lukats, care era de față împreună cu hangiul și hangița. Noi, Ioan Călian și cu mine, am spus: „Uite, domnul pârâș se culcă împreună cu banii numărați, nu cumva cineva să-i facă vreo pagubă și să-i fure banii”, la care hangiul și hangița au răspuns să nu se teamă, căci acolo nimeni nu intră fără știrea lor.

Dis de dimineață, sculându-ne, am mers la hangiu împreună cu Ioan Călian (deoarece noi am dormit afară, în grajd, la cai), iar hangiul și armeanul Lukats au jucat cărți pe bani la masa din casa de afară. Întrebându-i că de ce nu s-au culcat încă, deoarece îndată se face ziua, timpul fiind aproximativ cinci ore dimineața, au

răspuns amândoi, hangiuul și armeanul: „Nu ne-am culcat încă, deoarece am jucat cărți toată noaptea”. Armeanul Lukáts ne-a cerut atunci un florin renan spunându-ne că dacă îi dăm acum, când se va revărsa de ziuă ne va da o căciulă de galbeni. După aceasta, împreună cu hangiuța, am intrat cu lumânarea la domnul pârâș, unde dormea. Pârâșul, trezindu-se, a găsit punga în pat lângă el.

La punctul 4: Dimineața, când am intrat în casa numitului hangiu, am văzut că hangiuța sta culcată îmbrăcată în casa de afară, pe niște paie. Când ne-a văzut a sărit de pe paie, apoi fără de a fi întrebată și înainte de a veni vorba despre galbenii dispăruți, ne-a vorbit astfel: „Vedeți, oameni buni, de aceea m-am culcat aici ca nu cumva domnul pârâș să mă învinovățească pe mine că i-am furat galbenii”, pentru că aseară i-am spus să se păzească să nu i se întâmple vreo pagubă, și de aceea a vorbit astfel hangiuța, fiindcă patul ei se afla în aceeași casă cu al domnului pârâș.

5. După ce domnul pârâș, precum am spus, s-a sculat dimineața din patul lui și a găsit punga sa în pat lângă el, bănuind furtul banilor din pungă, a numărat banii înaintea noastră și în văzul hangiuului a constatat o lipsă de 16 galbeni. A bănuț că hangiuța i-a produs paguba aceasta de 16 galbeni, întrucât a fost găsită nu acolo unde obișnuia să doarmă, ci în casa de afară, pe paie.

6. Domnul pârâș, terminând numărarea banilor și văzându-și paguba, i-a spus frumos numitului armean Lukáts că poate a vrut să facă o glumă cu el și l-a întrebat cu blândețe pe hangiu și pe hangiuța, spunând: „Eu aici am suferit o pagubă de 16 florini”, la care cuvinte ale domnului pârâș, hangiuul și armeanul aprinzându-se de mânie, au făcut zarvă mare și închizând asupra domnului pârâș ușile și porțile l-au arestat și l-au ținut în arest șase ore întregi, cu toate că el cu nimic nu i-a rămas dator, căci i-a plătit totul. Au adus și doi juzi orășenești, ale căror nume nu le știm, ca să-l țină mai strâns în arest pe domnul pârâș. Acești juzi, văzând indignarea Domnului pârâș, au plecat exprimându-și protestul. Domnul pârâș de asemenea a protestat și de douăzeci de ori zicând: pe mine să nu mă arestați fiindcă eu sunt nobil.

7. Hangiuul și armeanul Lukáts l-au ocărât în mod voit pe domnul pârâș și l-au încărcat cu cuvinte grele, înjurându-l de Horea.

Al doilea martor: Nobilul Ioan Călian din Râciu, de 42 de ani. Fiind citat, întrebat și depunând jurământul, a răspuns la toate punctele ca martorul precedent, Teodor Graur, în afară de aceea că pârâșul și-a numărat banii la casa și pe masa lui Teodor Graur.

Al treilea martor: Prudentul și circumspectul orășean Mihail Barta, de 23 de ani, vicejude al orașului liber regesc Târgu-Mureș, fiind întrebat în mod onorific, a declarat următoarele: „Pe stimatul domn Gheorghe Șincai mai înainte de a se fi petrecut faptul acesta, l-am cunoscut numai din auzite. În timpul menționat însă, care a fost cu câteva zile înainte de Crăciun, în 1795, Pfennigsdorf Ludovic, hangiuul nobilei parohii reformate, venind aproximativ înainte de ora 10 în localul magistratului (primăriei – n.n.) m-a rugat pe mine și pe colegul meu Josef Szabo să mergem la casa lui, întrucât Gheorghe Șincai, care a petrecut noaptea în casă cu

Abraham Lukáts după ce s-a culcat pretinde că i s-au furat niște galbeni și îl bănuiește pe bietul Abraham Lukáts și pe el; să vadă deci dacă domnul Șincai este și acum de aceeași părere sau are alta. După aceea noi am mers amândoi la cererea domniei sale, iar domnul Pfennigsdorf l-a anunțat pe domnul Gheorghe Șincai că sunt aici domnii juzi, la care domnul Gheorghe Șincai, fiind în stare de ebrietate, ne-a spus: „Să vadă domnii că eu aici am fost arestat, pe poartă au pus lacăt, de aceea protestez căci sunt om nobil”. După ce le-a repetat acestea de mai multe ori, Abraham Lukáts și Ludovic Pfennigsdorf au zis: „Noi nu l-am arestat, dar domnul pâraș ne consideră pe noi de tâlhari”. Și a mai zis Lukáts: „Și azi, când m-am întâlnit cu comerciantul Gergely Petrasko, el mi-a spus că pe tine te bănuiește Șincai de dispariția banilor și te consideră de tâlhar”, ceea ce Șincai a negat că ar fi spus. Dar atunci Lukáts l-a chemat acolo pe Gergely Petrasko, iar acesta i-a spus în față că pe Lukáts l-a considerat de tâlhar. Atunci Gheorghe Șincai a început a întoarce vorba și a spune că de aceea l-a suspectat pe Lukáts, fiindcă acesta, cumpărându-i ieftin cojocul de piele de lup, a crezut că poate Lukáts l-a păcălit și i-a jucat o festă. După aceea și domnul Pfennigsdorf Ludovic a spus că domnul învinovățește de hoție casa mea, la care domnul Șincai a spus: „Eu n-o învinovățesc, dar banii mei aici mi s-au pierdut”. Răspunzând, Pfennigsdorf Ludovic a spus: „Dacă domnul mi-ar fi predat în mână banii, eu aș fi răspuns pentru ei, dar nu mi i-a dat mie, ci cumnatu-său a umblat cu domnul”. Gheorghe Șincai ne-a relatat apoi că atunci când s-a culcat, punga i-a fost în buzunarul vestei. Când s-a trezit însă n-a mai găsit-o în buzunar, ci în pat lângă el, iar dimineața când și-a numărat banii, a găsit o lipsă de 16 galbeni. Mai știu că după ce noi doi am mers acolo, s-a deschis poarta lui Ludovic Pfennigsdorf și ne-a lăsat să plecăm. Că a fost arestat nu știu altă cauză, decât că pârașul l-a considerat pe el tâlhar și până când n-ar fi dovedit sau nu i-ar fi restituit numele și onoarea, n-a voit să-l elibereze. Lukáts i-a spus într-adevăr atunci: „Tu ești de fapt nobil, dar ai fost în închisoare, pentru că ai vrut să readuci lumea lui Horea”.

Martorul nr. 4. Nobilul Paul Miske de M. Cseszve, de 21 de ani, secretar și notar jurat al înaltei Table Regești, întrebat fiind la locuința sa, a declarat: La punctul 1: Îl cunosc bine pe domnul pâraș Gheorghe Șincai și mai știu că domnul pâraș a tras la hanul numit Ludvig (Pfennigsdorf – n.n.) din strada Sâncraului, în luna decembrie 1795, ziua n-o știu.

La punctele 3, 4 și 5: nimic.

La punctul 6: Știu sigur, auzind cu urechile mele, că domnul pâraș a întrebat de banii lui dispăruți, dar nu i-a pretins ca de la un hoț, ci l-a întrebat și pe armeanul cu numele Lukáts, care a jucat acolo cărți în noaptea aceea, la care hangiul, hangița și acest armean s-au aprins de furie din cauza că domnul pâraș a pretins de la ei banii ca și cum ar fi hoți (cu toate că domnul pâraș, ca păgubaș, s-a interesat numai în mod onest de banii săi pierduți). L-au arestat apoi și au pus lacăt pe poartă, pe care însă n-am văzut-o cu ochii. Profanarea casei sale și înjosirea persoanei armeanului, stăpânul a vrut să le restabilească prin abuz de putere și cu

ceartă. Am mai auzit că nu-l va elibera pe domnul pârâș până când nu va plăti pătarea onoarei sale. Nu pot spune în mod sigur cât timp a fost ținut în arest, căci n-am fost de față nici la începutul, nici la sfârșitul faptului, ci doar judecând din discuția ambelor părți, îl consider pe pârâș ca nevinovat.

În fine, mai știu că după arestare pârâșul a fost eliberat în mod onorabil, ceea ce am auzit chiar din gura pârâșului. Că ar fi rămas cu ceva dator nu știu, dar știu că atunci nimeni n-a pomenit de acest lucru. La punctul 7, nu-mi amintesc nimic în mod sigur.

Al 5-lea martor: Prudentul și circumspectul Iosif Szabo, de 43 de ani, vicejude al orașului liber regesc Târgu-Mureș, fiind citat, jurat și întrebat, a declarat în modul următor:

La punctul 3: Pe domnul Gheorghe Șincai, menționat în punctele de întrebări, îl cunosc încă de când era cu serviciul pe lângă domeniul din Blaj, și știu că în timpul menționat, cu ocazia trecerii sale pe aici, a poposit la Pfennigsdorf Ludovic, în casa arendată a nobilei parohii reformate. Acest lucru îl știu deoarece chiar el, numitul hangiu, m-a chemat de la primărie pe mine și pe colegul meu judecător, spunând că numitul domn pârâș, care a poposit la dânsul, l-ar fi învinuit pe nedrept pe el și pe numitul armean Lukáts pentru niște bani dispăruți, rugându-ne ca această chestiune, pe cât va fi posibil, să o îndreptăm. La această cerere, am mers la locul unde erau prezenți atât domnul pârâș, cât și armeanul Lukáts, pomenit mai sus, de asemenea și hangiuul cu soția sa. Cu domnul Șincai au mai fost, după cum îmi amintesc, doi sau trei oameni onești de lege românească.

Hangiuul și Lukáts au început să ne spună apoi că domnul, dormind aici peste noapte, după ce s-a culcat și apoi s-a trezit din somn, a constatat o lipsă în banii pe care îi avea la dânsul. Stăpânul amintit a spus că: „Întrucât, după cum spune dânsul, la casa mea i-au dispărut banii domnului Șincai, aceasta eu o consider ca o mare înjosire și rușine”. La toate acestea domnul pârâș ne-a declarat din partea sa următoarele: „Este adevărat că la culcare am pus de fapt vesta cu punga sub cap, dar noaptea, când m-am trezit, am găsit-o lângă pat, pe pământ, împreună cu punga mea, după care m-am și speriat și am început să-mi număr cu de amănuntul toți banii, constatând o lipsă de 16 galbeni. Recunosc că acestui Lukáts, om bun al meu, i-am spus din glumă că nu cumva el s-a ațins de banii mei, dar în adevăr că aș fi învinuit pe stăpân sau pe stăpână, aceasta n-am spus-o, cu toate că paguba declarată și acum o recunosc”. Acolo apoi, printre lungi discuții verbale, a spus atât stăpânul cât și Lukáts că aseară domnul, fiind amețit de vin, poate nici el nu știe bine câți bani a avut la el când s-a culcat, dar oricâți să fi avut, ei nu știu unde au dispărut, pentru care pot să și jure. Și aici, în fața noastră, aceste persoane au confirmat cele spuse prin jurământ. Atunci domnul pârâș s-a legat de faptul că dacă n-ar avea pagubă nici n-ar pomeni-o, fiindcă bine știe că în ziua dinainte, din banii pe care îi avea la dânsul, după cum îmi amintesc de cuvintele lui, din 80 de galbeni știe bine că a cheltuit pentru confecționarea unei haine, de asemenea cât a plătit avocatului și totuși rezultă în mod vădit lipsa celor 16 galbeni, în fața noastră nu și-

a numărat de fapt atunci banii și nici nu ni i-a arătat, ci numai a amintit despre dispariția lor.

Stăpânul și Lukáts însă i-au cerut să spună că din a cui cauză i-au dispărut banii și pe cine bănuiește în mod sigur. Pârâșul însă, cu toate că din cauza vinului și atunci era cam amețit, a declarat mereu la fel cu cuvintele sale de mai înainte că „dintre dv., nici pe unul nu-l învinuiesc de furtul banilor mei, dar dacă s-a întâmplat aceasta, acum s-a sfârșit, să fie pace”. După aceasta pârâșul a comandat vin și a băut cu persoanele amintite și cu oamenii care erau cu el, două-trei pahare de vin, în așa măsură, că mai la urmă, simțindu-se rău, l-a dat afară pe gură, domnul pârâș vrând atunci să plece.

La punctele 6 și 7 declar că stăpânul hanului a vrut să-l oprească pe domnul pârâș să plece și pentru ca să nu poată ieși cu caii a pus lacăt la poartă. Eu personal n-am văzut însă dacă a pus lacăt sau nu. După aceste cuvinte, pe cât îmi amintesc, domnul pârâș a protestat pentru motivul că îl ține arestat, la care hangiuul a spus că n-a încuiat poarta cu scopul de a-l aresta, ci fiindcă n-a achitat încă prețul sălașului și al vinului. Domnul pârâș, dezlegându-și atunci punga, a plătit atât sălașul cât și vinul și, ciocnind paharele, eu așa știu că s-a împăcat cu cele două persoane în privința acestui lucru. De acolo el a ieșit în fața noastră. Ce s-a mai întâmplat după aceea, nu știu altceva decât că am văzut, cu ocazia plecării noastre, pe domnul pârâș pornind pe jos, dar dacă era singur sau cu altcineva, nu pot să spun în mod sigur. El a plecat pe strada Poclos, iar în fața casei excelenței sale contele Samuel Teleki a coborât la vale, eu însă, cu colegul meu amintit, am mers înapoi la casa magistratului (primărie – n.n.).

Acești 5 martori specificați mai înainte sunt de starea și condiția amintită și în puterea ordinului de ascultare de martori ai Majestății Sale au fost citați legal, au depus jurământul în modul prescris și au fost audiați. Ordinea acestei audieri și adevăriri am transcris-o în modul cum a decurs și am întărit-o cu sigilul Maiestății Voastre și cu subscrierile mâinilor noastre după credința noastră și am predat-o pârâșului susnumit pentru apărarea în viitor a drepturilor sale. În rest, dorim ca Maiestatea Voastră să trăiască fericit și să domnească glorios cât mai mult. Dat în orașul liber regesc Târgu-Mureș, în ziua de 28 a lunii ianuarie, o mie șaptesute nouăzeci și șase.

Ai Maiestății Voastre umili și perpetuu fideli și supuși servitori.

Iosif Almási m.p. și Ioan Sántos m.p.

În anul 1796, în ziua de 14 septembrie, stimatul domn Gheorghe Șincai a citat prin mine la proces în ședința cea mai apropiată a cinstului și nobilului consiliu (al orașului Târgu-Mureș – n.n.) pe domnia sa cetățeanul jurat Pfennigsdorf Ludovic și pe soția sa, care au răspuns astfel: „Am înțeleș”.

Că această citație s-a făcut astfel, o certific prin prezenta.

Târgu-Mureș, în ziua și anul menționat.

(ss) Bartha Mihai jude.

1796, sept. 21, la Târgu-Mureș în ședința obișnuită a cinstiului magistratului (consiliul orașului – n.n.)

Procesul pe rol al domnului Gheorghe Șincai, ca pârâș, împotriva cinstiului domn hangiu Pfennigsdorf Ludovic, care locuiește în casa ecleziei reformate din Târgu-Mureș, și a soției sale Hanzi Maria, ca pârâți.

Avocatul domnului pârâș, Imre David, după ce a predat sub litera A citația sa la proces și sub litera B o audiere de martori, care a avut loc la 27 ianuarie 1796, își expune acțiunea procesuală în felul următor:

În ziua de 2 decembrie a anului trecut, 1795, domnul pârâș, călătorind prin acest oraș liber regesc și înnoptând aici, a tras la domnul pârât, împreună cu două persoane și anume cu nemeșul Graur Teodor și Călian Ioan, amândoi din Râciu. Aici, după cum declară martorii nr. 1 și nr. 2 din depoziția de la anexa B, seara, s-a culcat într-o cameră laterală, după ce și-a pus în buzunar 75 (șaptezeci și cinci) de galbeni împărătești efectivi și i-a așezat sub cap împreună cu vesta în fața pârâților, cu recomandarea și rugămintea ca pârâții să aibă grijă de galbenii săi numărați, ca nu cumva să-i fure cineva. Pârâții de asemenea l-ar fi îmbărbătat să nu se teamă căci în camera aceea laterală n-ar putea intra nimeni fără știrea lor. Dimineața, înainte de a se crăpa de ziuă, domnul pârâș, fiind trezit de tovarășii săi de drum încă înainte ca domnul pârâș să fi știut ceva despre dispariția banilor săi, unul dintre pârâți, și anume hangița, care era culcată îmbrăcată pe niște paie în casa de afară, sărind sus de pe paie și fără de a fi întrebată, a zis tovarășilor domnului; „Vedeți, oamenilor, eu de aceea m-am culcat aici ca domnul să nu mă învinuiască pe mine că i-am furat banii”. La aceste cuvinte ale hangiței, pârâșul a început a avea bănuială pe ea în privința pagubei suferite în galbenii săi, mai ales că nu și-a găsit punga acolo unde a pus-o seara. Când și-a numărat galbenii înaintea hangiiilor pârâți și a martorilor menționați, a găsit o lipsă de 16 (șasesprezece) galbeni efectivi. Declarându-și pârâților paguba, aceștia nu numai că nu i-au restituit galbenii furați, ci dimpotrivă l-au arestat pe pârâș, l-au ocărât urât, l-au defăimat prin cuvinte și l-au înjurat de Horea, după cum rezultă în mod evident toate acestea din audierea de martori prezentată.

Față de cele de mai sus, domnul pârâș pretinde prin lege că întrucât: 1) Cei 16 galbeni efectivi au fost furați cu știința pârâților și anume chiar de hangiță, una dintre pârâți, să fie judecați la plata celor 16 galbeni; 2) Pentru că pe pârâș l-au împiedicat din drum și l-au arestat, conform Constituțiilor Compilate (colecție de legi valabile pentru Transilvania – n.n.), partea IV, titlul 10, articolul 1, să fie pedepsiți amândoi pentru violență minoră; 3) Pentru că l-au defăimat, l-au înjurat de Horea și l-au ocărât prin cuvinte murdare, să fie pedepsiți amândoi conform decretului, cu „răscumpărarea limbii” (pentru această infracțiune pedeapsa era de la 1 florin în sus –n.n.); 4) Să plătească toate cheltuielile și oboseala pricinuită. Toate

acestea să fie incluse în sentință de către domnii executori care vor fi delegați, neținându-se seamă de protest, opunere sau interdicție⁴.

Avocatul pârâților, N. Vajdaházi Marosi Mihai, cere o copie. Pârâșul nu se opune acordării copiei, însă fiindcă pentru aceasta pârâții sunt persoane fără garanție, cere a se emite hotărârea ca ei să depună cauțiune.

1796, noiembrie 16

Sentință:

Pârâților li se va acorda copia în termen de opt zile fără cauțiune.

●

Pârâșul, în acest an curent 1796, la 25 noiembrie, continuând acest proces, cere din nou, conform acțiunii sale, să i se facă dreptate.

Pretinșii pârâți, eliminând tot ce se poate elimina, conform legii, cer mai întâi de la pârâș ca de la unul care nu este proprietar în acest nobil oraș, să depună, conform paragrafului 1 din constituția orașului, cauțiunea suficientă și anume, în raport cu penalitățile acumulate în acțiunea procesului său, aceasta ei o pretind în mod legal ca de la un străin. Pârâșul, la această cerere, răspunde că este nemaipomenit ca pârâții, care ușor își pot schimba locuința fără a da de știre nimănui și care nu posedă nici o bucățică de pământ să ceară garanții de la un om nobil care are reședință și este cunoscut de toți, mai ales când nu este nici o îndoială în această chestiune și acțiunea este dovedită de mai înainte. Pârâșul cere prin urmare ca această pretenție să fie respinsă sub pedeapsa „răscumpărării limbii”, iar pârâții să fie siliți a răspunde mai cu dreptate la această chestiune și supune cu respect judecării acțiunea sa.

Pretinșii pârâți spun la acestea: „Se poate că domnul pârâș pe de o parte este om nobil cu reședință undeva prin Ardeal, dar cu toată siguranța nu este nobil cu reședința în Târgu-Mureș, ba chiar el nu-i nici cetățean simplu, care să aibă domiciliul aici. De aceea, cu toate că ei ușor și-au putut schimba locuința și nicăieri în lume nu sunt proprietari (după cum a binevoit a-i numi domnul pârâș), totuși el dă în judecată un cetățean și o cetățeană din Târgu-Mureș. În privința aceasta presupușii pârâți cer din nou, conform constituției municipale a orașului, ca domnul pârâș să-și pună chezași (garanți – n.n.) și anume, sub pedeapsa răscumpărării limbii și deci să se dea sentința.

1797, martie 31

Sentință

Pârâșul nu este obligat a-și aduce chezași.

●

---

⁴Despre Constituțiile Compilate și „răscumpărarea limbii”, vezi Liviu Moldovan, „Tabla Regescă din Transilvania”, în Revista Arhivelor, nr. 3–4/1975.

La 12 mai 1797 pârâșul, continuându-și mai departe acest proces, cere din nou, conform acțiunii sale, să i se facă dreptate.

1797 iulie 30

Presupușii pârâți, contestând iar cu totul întreaga acțiune, cer amânare, conform paragrafului 77 din instrucțiunile Tablei Regești și insistă să li se aprobe. Pârâșul se opune cererii de amânare, întrucât pârâții încă la 12 mai au primit în mâna lor actele acestui proces și până în ziua de azi și anume în ultima zi a lunii iulie, le-au ținut la ei; au avut deci destul timp pentru apărarea lor. El cere a nu li se aproba amânarea, ci să se emită sentință.

Sentință:

Pârâților li se acordă amânare până la octava (a opta zi după o sărbătoare sau după un soroc – n.n.) zilei de 21 august (3 septembrie 1797 – n.n.).

Înainte de a continua cu dezbaterea procesului redăm aici alte trei documente prezentate de pârâți împotriva lui Gheorghe Șincai, dintre care două și le-au procurat până la data de mai sus, iar unul chiar mai târziu, la 15 septembrie 1797:

1.

1796 octombrie 25 – Târgu-Mureș.

Declarația lui Thalaba Iosif jun. din Făgăraș, ca martor ocular, despre diferendul dintre Gheorghe Șincai și hangiuul Pfennigsdorf Ludovic din Târgu-Mureș.

Subsemnații, adevărim ca martori prin această scrisoare că în acest an curent, în ziua de 25 octombrie, domnul Thalaba Iosif jun., nobil domiciliat în orașul Făgăraș, a făcut în fața noastră, pe conștiința sa dreaptă, această declarație:

„În anul trecut, în săptămâna duminicii adventului (a 4-a duminică înainte de Crăciun – n.n.), poposind eu aici în Târgu-Mureș, în casa nobilei ecleejii reformate, la domnul Pfennigsdorf Ludovic, acolo era și domnia sa domnul Gheorghe Șincai, care îmbătându-se, cei doi români l-au dezbrăcat și l-au culcat în patul așternut din camera mică interioară. Nimeni n-a intrat acolo, eu am dormit în noaptea aceea la ușa acelei camere, iar stăpâna de asemenea a dormit în altă parte, stăpânul însă (după cum se spune) și-a petrecut timpul la masă cu armeanul numit Lukáts Abraham jucând cărți până dimineața.

Dimineața însă, sculându-se, Șincai a început a face tărăboi spunând că Lukáts ar fi făcut cu el vreo glumă, deoarece seara, schimbând între ei o bundă de piele de lup, i-a dat cu cincii galbeni peste ceea ce i se cuvenea. Șincai a început apoi să se certe spunând că îi lipsesc niște galbeni din banii săi, pomenind când mai mulți când mai puțini. Stăpânului casei, căzându-i greu astfel de certuri, a spus că nu-i place aceasta ci să arate Șincai dacă în casa aceasta i s-a produs paguba. După

aceea Șincai a mers de acolo la niște treburi de ale sale, iar cei doi români (care după cum am auzit de la ei se considerau a-i fi rude), pregătindu-i trăsura pentru drum, au vrut să plece, dar poarta era încuiată. Neputând pleca și deoarece Șincai s-a întors înapoi, ei i-au spus faptul acesta, la care Șincai s-a mâniat ca și cum l-ar fi arestat și a zis: «Eu sunt ținut aici ca un rob?» Eu însumi însă de multe ori am poposit acolo și așa știu că acolo poarta este încuiată ziua-noaptea.

Tot atunci, continuându-și Șincai discuția de mai înainte, stăpânul hanului i-a spus că a chemat doi slujitori orășenești și înaintea lor să îndrepte acel lucru. Îndată acei doi juzi orășenești au și venit iar Șincai înaintea lor și-a retras de bună voie toate acele cuvinte pe care le-a rostit împotriva onoarei casei și a mai spus că n-ar fi suferit pagubă, iar stăpânul și stăpâna să nu se supere pe el. A comandat apoi vin și a băut cu ei aldămaș; fiind dator apoi stăpânului pentru niște lucruri, le-a plătit. Șincai a plecat apoi de acolo ca un om care nu mai are nici o pretenție față de acea casă.

Dar nici eu nu cred că Șincai să fi suferit vreo pagubă cât de mică în noaptea aceea, despre care s-a plâns dimineața, fiind încă amețit de băutură. În ziua premergătoare a umblat mult ici-colo, cine știe pe unde, fiind beat s-a împotmolit. Acei doi români, rudele lui, despre care am vorbit mai sus, l-au dezbrăcat și l-au culcat în acea cameră mică. A dormit singur, n-a intrat nimeni acolo până dimineața când s-a trezit și a ieșit afară din cameră. De aceea eu cred neclintit că Șincai n-a suferit pagubă în acea noapte, fiindcă dacă cineva s-ar fi atins de punga lui, desigur că n-ar fi luat din ea numai câțiva galbeni, ci ar fi dus-o cu tot ce era în ea. Că acestea le-am observat, văzut și auzit sunt gata a le declara și după depunerea jurământului, acum însă le spun pe conștiința sufletului meu”.

Despre declarația sa, făcută în acest chip, îi dăm domnului Thalaba Iosif scrisoarea aceasta, întărită cu semnăturile noastre proprii și cu peceteile noastre obișnuite, după credința noastră dreaptă, spre chezășie viitoare.

Târgu-Mureș, în ziua și anul notat mai sus.

L.S. Bartha Mihai

L.S. Szentkirályi Iosif

amândoi membri jurați ai consiliului orășenesc de 50

2.

1797 august 27 – Târgu-Mureș

Raportul către primăria orașului Târgu-Mureș asupra audierii de martori propuși de Pfennigsdorf Ludovic, referitor la acuzația adusă de Gheorghe Șincai despre furtul unor galbeni.

Cinstiți, de neam nobil și preamăriți domni, venerați și prearespectați.

Vă facem cunoscut domniilor voastre, cu supunere, că la cinstita cerere a prudentului și circumspectului orășean și centumpater (membru al consiliului de o sută – n.n.) al acestui oraș liber regesc Târgu-Mureș, Pfennigsdorf Ludovic, și a soției sale Hanzi Maria, am mers în acest an prezent 1797, în ziua de 26 a lunii august, în orașul acesta liber regesc Târgu-Mureș, la casa cu vecinii mai jos notați.

Aici, în puterea scrisorii cu pecete a numitului oraș Târgu-Mureș, emisă de veneratul domn Samuel Filep, jude primar, am chemat în chip legiuit în fața noastră pe martorii propuși și după ce am luat de la ei puternica taină a jurământului, i-am chestionat amănunțit despre și asupra punctelor de întrebări prezentate nouă în scris mai înainte de pârâșii numiți. Aflând de la ei încredințarea adevărului cercetat l-am scris în cuprinsul următor.

Scrisoarea orașului este alăturată aici în original.

Punctele de întrebări sunt următoarele:

1) Îl cunoaște martorul pe locuitorul din Târgu-Mureș Pfennigsdorf Ludovic și pe soția sa Hanzi Maria, precum și pe fostul director al școlilor naționale române, pe domnia sa domnul Gheorghe Șincăi? Dacă îl cunoaște: 2) Știe precis și sigur, a văzut sau a auzit că în anul trecut (1795 – n.n.), în ziua de 2 decembrie, când domnia sa domnul Șincăi a poposit la casa lui Pfennigsdorf Ludovic, și acolo a dormit, cu câți oameni a călătorit împreună, aceia care erau împreună cu el, de ce stare au fost, erau neamuri de-ale lui sau străini, iar cu această ocazie, Gheorghe Șincăi a fost treaz sau beat? După aceea: 3) Seara, culcându-se în stare de ebrietate iar dimineața sculându-se buimac, pe cine a învinovățit de furtul unui număr de galbeni de sub capul său? Cu aceia în ce chip și cum s-a împăcat pentru cuvintele sale de ocară? Pentru împăcare câte cupe de vin a cerut să aducă și dacă și până atunci a spus la fel numărul banilor săi pierduți sau dacă de câte ori și la câți a spus, totdeauna a spus mai mult sau mai puțin? 4) Acei doi oameni pe care Gheorghe Șincăi i-a numit hoți și despre care a bănuit că i-au furat banii, ce fel de violență sau altă fărădelege au săvârșit asupra lui Gheorghe Șincăi, l-au împiedicat în drumul său, sau dimpotrivă plătindu-și Gheorghe Șincăi suma datorată pentru sălaș, a putut să-și continue în mod pașnic drumul său?

Toate acestea să le declare martorul pe credința sa dreaptă, împreună cu toate împrejurările respective.

Urmează numele martorilor și declarațiile lor.

Întâiul martor: Prudentul și circumspectul orășean *Bartha Mihai* jun., vicejude orășenesc, de 24 ani, fiind cercetat, jurat și chestionat de noi în locuința sa de acum din casa civilă construită și situată în strada Sâncraiuului, a moștenitorilor decedatului Mészáros Andrei, învecinată de o parte cu casele ilustrei contese Bethlen Clara, văduva ilustrului conte Bethlen Alexandru, iar de altă parte cu a locuitorului Szilágyi Alexandru, cojocar, declară:

La 1-ul punct: Cunosc pe pârâșii numiți și de asemenea pe domnul Gheorghe Șincăi. La al 2-lea și celelalte puncte: Declarației mele dată pentru Gheorghe Șincăi mai adaug că domnul Șincăi după multe și lungi bănuieli l-a descărcat pe armeanul Lukáts, cât și pe stăpân, pârâșul actual, de bănuiala prin care i-au învinuit mai înainte pentru banii săi pierduți. Cu vorbe liniștite și prietenoase a cerut să aducă vin și împreună cu persoanele numite ne-a dat să bem, mie și colegului meu, câte 1–2 pahare, apoi și-a scos punga și pe pârâșul de acum l-a plătit pentru sălaș, iar mie și colegului meu ne-a plătit ceva pentru că am mers acolo, dar nu-mi amintesc

cât. Din toate acestea am dedus că acum nu mai bănuiește nici pe Lukáts, nici pe stăpânul casei, ci pe un om al său cu care a călătorit împreună (după cum povestea), dar n-a îndrăznit a-l face de toate răspunzător, totuși la urmă a început pe acesta să-l bănuiască. După aceasta el a plecat, iar eu cu colegul meu l-am însoțit o bucată de drum, după care eu și colegul meu ne-am întors înapoi la primărie.

Al 2-lea martor: Sârguinciosul orășean, comerciantul *Petrasko Grigore*, de 34 ani, fiind cercetat, jurat și chestionat de noi în casa sa civilă din strada Pocloș și anume în partea numită în limba locuitorilor Kurta Seer, situată în vecinătatea caselor ilustrei contese Toldalagi Cristina, căs. cu contele Haller Sigismund, de o parte, iar de altă parte, cu a locuitorului Görög Mihai, declară:

La punctul 1: Îl cunosc pe domnul pârâș Pfenningdorf Ludovic și pe soția lui; pe Gheorghe Șincai însă până atunci nu l-am cunoscut, l-am văzut numai, la toamnă vor fi doi ani, când am căutat acolo pe un oarecare negustor.

La punctul 2 și celelalte în genere: Când în timpul amintit am mers acolo, nu l-am găsit pe numitul negustor, căci a plecat deja, dar acolo, în casa ecleziei reformate, l-am găsit pe pârâș și pe soția lui, pe negustorul Lukáts Ábrahám și pe numitul Gheorghe Șincai și încă pe un om îmbrăcat în haină neagră, al cărui nume nu-l știu. Văzând că acolo este ceartă, am întrebat ce este? la care soția pârâșului (așa îmi amintesc) a zis că aici a fost joc de cărți până la miezul nopții cu Lukáts. Șincai, dormind aici, spune că noaptea i-ar fi dispărut șase galbeni în această casă, asupra cărora l-a bănuț pe Lukáts, dar și pe alții. La auzul acestora, pârâșul a spus lui Șincai: „Dv. ați plătit și aici și acolo, numărați-vă banii, căci banii numărați sunt bani” și aceasta i-am propus-o și eu. După acestea Șincai a ieșit afară, că și-a numărat banii sau ce a făcut, el știe, dar cum a intrat a spus: „Totuși nu sunt șase galbeni”. După aceea eu am plecat de acolo dar m-au chemat iar înapoi pentru ca să văd și eu că s-au împăcat deja. Când am intrat înăuntru ei mâncau și beau la masă, m-au îmbrăcat și pe mine, dar eu, neobișnuind a bea înainte de masă, nici n-am mâncat, nici n-am beut. În acel moment (bine îmi amintesc) am auzit când Șincai a spus: „Acum nu mai am nici o pagubă”, și au plecat apoi de acolo în liniște.

În același an, în ziua de 28 a lunii indicate august, s-a continuat cercetarea aceasta a noastră.

Al 3-lea martor: Prudentul și circumspectul domn *Szász Iosif*, vicejude al orașului, de 44 ani, fiind cercetat, jurat și chestionat în casa lui situată în strada Olarilor, în vecinătatea caselor lui Finna Gábrriel, de o parte, și a văduvei lui Szabo Martin, de altă parte, declară:

La punctul 1: Pe orășeanul jurat Pfenningdorf Ludovic, pe soția sa și pe domnul Șincai îi cunosc; pe domnul Șincai încă de când era în oficiu pe lângă domeniul din Blaj.

La punctele 2, 3, și 4 în genere: În timpul arătat în lista de întrebări, când a poposit și dormit acolo, am fost chemați de la primărie a doua zi dimineața, eu și colegul meu jude, pentru niște lipsuri de bani. L-am văzut acolo pe Gheorghe

Șincai cu niște români care erau cu el, dar că i-au fost rude sau numai prieteni buni, nu pot s-o spun sigur. Acolo, îndată după sosirea noastră în casa ecleziei reformate, atât Pfenningsdorf Ludovic cât și numitul armean Lukáts Ábrahám, au început să ne spună că acest domn (arătând pe domnul Gheorghe Șincai) a dormit aici azi noapte și spune că a avut pagubă în banii săi. Pentru pagubă ne bănuiește pe unul dintre noi, pe Lukáts, iar pârâșul ne-a spus că „întrucât în casa mea s-au pierdut banii, după cum spune domnul Șincai, aceasta eu o consider ca o mare înjosire și rușine”. La aceste cuvinte ale pârâșului, domnul Șincai a spus despre sine următoarele: „Este adevărat că atunci când m-am culcat mi-am pus sub cap punga în buzunarul de la vestă, iar noaptea, când m-am trezit, am găsit-o în fața patului. După ce am început a-mi face socoteala banilor am observat o lipsă de 16 galbeni și recunosc că i-am spus acestui Lukáts, om bun de al meu, că oare nu din glumă s-ar fi atins el de banii mei, dar că în adevăr l-aș fi bănuit pe el sau pe pârâș, aceasta n-am spus-o și n-o spun nici acum cu toate că paguba suferită și acum o recunosc”. Atunci pârâșul și Lukáts au declarat că domnul Șincai fiind aseară beat, poate nici el nu știe câți bani a avut la dânsul când s-a culcat, dar oricâți au fost, ei nu știu că ce s-a întâmplat cu ei, despre care au depus și jurământ în fața noastră. Când Șincai a afirmat că ar avea pagubă de 16 galbeni, pârâșul și Lukáts l-au întrebat pe domnul Șincai să le spună prin cine i s-au predat banii și în mod sigur pe cine îl bănuiește. Domnul Șincai însă, cu toate că din cauza băuturii vinului și atunci era buimac, a spus ca și mai înainte că nici pe Lukáts nici pe pârâș nu-i bănuiește de furtul banilor, dar oricum a fost (așa a spus Șincai) să fie acum pace, iar în contul păcii a cerut îndată să aducă vin și a beut prieteneste câteva pahare de vin cu persoanele amintite și cu oamenii care erau cu el; după aceea, simțindu-se însă rău, a ieșit afară, a dat afară pe gură vinul și s-a pregătit de plecare. Că Lukáts sau pârâșul ar fi comis vreo violență asupra domnului Șincai sau că l-ar fi împiedicat din drumul său, n-am observat nimic din toate acestea. Șincai a spus că pârâșul a pus lacăt pe poartă pentru a nu putea ieși afară cu caii și a protestat, după cum îmi amintesc, că vreau să-l aresteze; noi însă n-am ieșit afară din casă și n-am văzut dacă era pus lacăt pe poartă. Pârâșul, la cuvintele lui Șincai însă, a spus că nu pentru altceva a încuiat poarta și nici n-a voit să-l aresteze, ci pentru că vinul și sălașul nu erau încă plătite. Atunci Șincai dezlegându-și punga, i-a plătit atât prețul sălașului cât și al vinului, și după ce apoi, în timpul ciocnirii paharelor, s-a împăcat cu Lukáts și cu pârâșul, a mers pe strada Poklos spre casa excelenței sale Teleki Sámuel, iar eu cu colegul meu ne-am întors înapoi la primăria orașului.

Cei trei martori notați mai sus, de stările arătate mai înainte, sunt toți orașeni și locuitori ai acestui oraș liber regesc Târgu-Mureș și domiciliază aici. Ei au fost cercetați, jurați și chestionați de noi în puterea scrisorii prevăzute cu pecetea orașului, în modul de mai sus.

Cuprinsul cărei cercetări și adevăriri, după cum a fost efectuată de noi, l-am scris pentru domniile voastre pe credința noastră, l-am întărit cu pecetea obișnuite și subscrierile mâinilor noastre proprii și l-am predat pârâșilor mai sus însemnați

pentru mai mare chezășie în viitor a drepturilor lor. În rest dorim înălțimilor voastre viață fericită și sănătate.

Dat în orașul liber-regesc Târgu-Mureș, în anul, luna și zilele mai sus notate.
Ai înălțimilor voastre
preaplecați servi

Hegedüs Samuil, jude al orașului susnumit, notar al Consiliului de cincizeci
Szentkirály Iosif, jurat în consiliul de cincizeci al orașului susamintit.

1797, septembrie 15, Târgu-Mureș

Raportul către primăria orașului Târgu-Mureș asupra audierii de martori cerută de Pfenningsdorf Ludovic, privitor la legătura de rudenie a lui Gheorghe Șincai cu cei doi însoțitori ai săi.

Stimate domnule jude primar,
Onorat și nobil consiliu,

Raportăm cu supunere stimatului jude primar și onoratului și nobilului consiliu, că la cererea stimatului domn Pfenningsdorf Ludovic, locuitor din Târgu-Mureș, cercetând persoanele mai jos numite în locurile arătate mai jos, în acest an, în zilele de 14 și 15 septembrie, în puterea scrisorii prevăzută cu pecete a orașului Târgu-Mureș, pe întâia persoană am pus-o să jure după obișnuitul mod de jurământ, pe celelalte două le-am întrebat însă pe adevărata lor credință preoțească, după întrebările scrise mai jos, iar declarațiile lor le-am notat în modul următor:

Scrisoarea prevăzută cu pecete se anexează aici.

Întrebările sunt acestea:

1. Îl cunoaște martorul pe domnul Gheorghe Șincai? Dar pe oamenii de lege românească Graur Teodor și Călian Ioan?
2. Dacă îi cunoaște să declare martorul ce fel de legătură de rudenie știe că există între acești oameni, unul față de celălalt.

Urmează numele martorilor și declarațiile lor.

Întâiul martor: Petrișor Fogarasi Ioan, orășean, negustor în Târgu-Mureș, de 66 ani, fiind întâlnit de noi în șatra sa de târg din piață, după ce a depus jurământul în fața noastră, fiind întrebat a răspuns astfel?

La 1-a întrebare: Pe domnul Gheorghe Șincai și pe Graur Teodor din Râciu îi cunosc bine, dar de Călian Ioan nu-mi amintesc, poate că dacă l-aș vedea l-aș cunoaște. La a 2-a întrebare: Aceasta o știu fiindcă chiar Graur Teodor mi-a spus că după soție este cumnat cu Gheorghe Șincai.

Al 2-lea martor: onoratul domn Nicolae Pannovits, preot român neunit (ortodox – n.n.) din Târgu-Mureș, de 30 ani: Întâlnindu-l pe domnia sa în șatra din piață a numitului negustor Fogarasi Petrișor Ioan și întrebându-l pe credința sa preoțească adevărată, a făcut următoarele declarații:

La 1-a întrebare: Pe domnul cercetat Gheorghe Șincai și pe Graur Teodor din Râciu îi cunosc, pe Călian Ioan nu-l cunosc.

La a 2-a întrebare: Știu că domnul Gheorghe Șincai și Graur Teodor din Râciu sunt cumnați, după cum am auzit că și Călian Ioan ar fi cumnat cu domnul Șincai, despre care cumnație dintre Călian Ioan și Gheorghe Șincai, protopopul român din Reghin (Petru Maior – n.n.) ar putea să vă spună mai precis.

În anul notat mai sus, ziua de 15 septembrie, s-a continuat de către noi această cercetare aici în orașul liber regesc Târgu-Mureș, când

Al 3-lea martor, onoratul domn Iovian Grigore, preot român unit (gr.-cat. – n.n.) de aici din Târgu-Mureș, de 27 ani, fiind întrebat de noi în casa sa parohială, în mod onorific, declară următoarele pe credința sa preotească adevărată:

La I-a întrebare: Pe domnul Gheorghe Șincai, pe Graur Teodor și pe Călian Ioan din Râciu îi cunosc, cu Călian Ioan am învățat împreună, iar cu Graur Teodor domnul Gheorghe Șincai a venit de multe ori la mine în acest an. La a 2-a întrebare: Despre Graur Teodor așa știu că după soția sa de acum este cumnat cu domnul Șincai, despre Călian Ioan dacă ar fi sau nu cumnat cu domnul Șincai, sigur nu știu; chiar dacă ar fi, este în afara științei mele.

Acești 3 martori de stările amintite, făcând întru toate declarațiile înaintea noastră, după modul indicat, am raportat și noi lucrul domnului jude primar și stimatului consiliu după credința noastră dreaptă iar scrisoarea noastră, întărind-o cu subscrierile noastre proprii, am emis-o prevăzută cu pecetile noastre, pentru a servi de cheazășie în viitor. Târgu-Mureș, în anul notat mai sus, în ziua de 15 septembrie.

Ai onoratului domn jude primar și ai onoratului și nobilului consiliu, plecați servi

Hegedűs Sámuel, notar jurat al consiliului de 50

Szentkirály Iosif, membru jurat al numitului consiliu de 50

NT. Numele hangiului este notat în acte când *Pfenigsdorf*, când *Pfenningsdorf*, considerăm că ultima formă este cea exactă.

Continuându-se acest proces (nu se arată data – n.n.), pârâșul cere din nou, prin avocatul său de mai sus, ca în acțiunea pe care a înaintat-o să i se facă dreptate.

Prețișii pârâți prezintă înaintea forului de judecată, sub nr. 2, un certificat autentic al domnului Thalaba Iosif și în consecință cer a nu se lua în seamă declarațiile de sub B ale celor doi martori de mai înainte, ci de a le respinge, pârâșul fiind o rudă pe lângă două rude. Cere respectuos a se emite sentința de plată a cheltuielilor și a oboselii, pârâții fiind purtați pe drum fără rost, deoarece acțiunea nici așa nu se poate dovedi.

Pârâșul se opune în ce privește documentul prezentat sub nr. 1 și cere a se respinge, pentru că cei doi martori arătați în scrisoarea de audiere de martori

(despre care fără dovadă se scrie că i-ar fi rude), nefiind de fapt rudele sale, au declarat toată chestiunea, cere deci condamnarea pârâților conform acțiunii sale și darea sentinței.

Pârâții ripostează și declară că pârâșul afirmă cu tot înadinsul și fără nici o dovadă că martorii de sub B n-ar fi rudele sale, dar pârâții atestază legătura lor de rudenie și atâta timp până când nu se va dovedi contrariul, pârâții trebuie să se reazime pe aceste declarații, pe care ei le susțin și acum. Mai prezintă sub 2 o certificare autentică care întărește toate spusele declarației prezentate sub nr. 1, anulând pretențiile cuprinse în acțiunea aceea, și cer ca pe baza actelor de mai sus să li se facă dreptate, iar dacă pârâșul nu mai ripostează, le supun sentinței. Ei mai adaugă că însuși pârâșul a recunoscut că n-are nici o pagubă, ba dimpotrivă a cerut și iertare de la pârâți.

La acestea, pârâșul dă răspuns afirmând că pârâșul nu este obligat a purta spada pârâtului, ci deoarece affirmandi incumbit proba (celui care afirmă i se cere să dovedească – n.n.), să poftască pârâții a dovedi că primii doi martori de la B ar fi rudele sale. În ceea ce privește scrisoarea de audiere de martori prezentată ulterior, pârâșul protestează împotriva ei și cere a fi respinsă: 1) Pentru că punctele de întrebări au fost atât de sugerate, încât nimeni n-a putut să vadă și să audă întrebări mai sugerate. Față de asemenea întrebări, martorul nici n-are nevoie de a fi confruntat cu faptele, ci îndată va da declarația ad nutum et gustum exponentis (după voia și gustul pârâșului – n.n.). 2) De aici a urmat apoi faptul că martorii au declarat diform (cu anomalii – n.n.), pentru că domnii juzi fiind solicitați să depună mărturii atât de către pârâș cât și de către pârâți, declarațiile lor diferă între ele. De aceea cere în mod legal conform articolului 87 din Instrucțiunile Tablei Regești, ca audierea de martori a pârâșilor să nu fie acceptată fără autentificare, ci declarațiile ambelor părți să fie autentificate în fața judecătoriei și astfel va ieși la iveală dreptatea, iar pârâșul pentru toate completările aduse oferă să depună jurământul său, cere din nou să se dea sentință.

Pârâții nu doresc ca pârâșul să poarte spada lor, deoarece ei văd că nici spada sa proprie nu și-o poate purta. Nici până acum n-au dorit aceasta fără motiv, ci numai în cursul acestui proces, de aceea renunțând la asemenea procedee, la dorința pârâșului, pentru dovedirea rudeniei care există între pârâș și între cei doi martori, fapt pentru care s-a ridicat obiecție, ei prezintă sub nr. 3 o audiere de martori. Din declarațiile de la nr. 1 din această audiere, rezultă că Graur Teodor și Călian Ioan îi sunt cumnați, adică rudele sale, de aceea afirmațiile lor, dacă ar cuprinde ceva, care ar adevăra această acțiune, nu se pot accepta. Să judece de altfel chiar domnul jude, dacă pe baza unor asemenea declarații un om cinstit și soția sa

pot fi numiți hoți și pot fi purtați fără rost. În ce privește obiecția și străduințele depuse sub nr. 2 împotriva audierii de martori, acestea sunt ca fumul și ceața, care se mistuie de la sine, deoarece: 2) Punctele de întrebări din acea audiere nu sunt sugestii, și cel care ar îndrăzni să afirme aceasta este sigur că de mult a învățat definiția întrebărilor făcute prin sugestie. 2) Nu rezultă nici că domnii juzi au făcut declarații neconcordanțe, deoarece dacă se observă declarațiile juzilor incluse în audierile de martori ale ambelor părți, cel care privește bine, nu poate vedea nici cu microscopul vreo neconcordanță. Chiar dacă cinstitul scaun de judecată ar observa ceva, autentificarea nu stânjenește acțiunea aceasta. Mai departe cererea venită pe neașteptate și neconformă legii asupra depunerii jurământului pe completările prezentate ulterior, nu merită a fi luată în seamă și nici nu este nevoie de alt jurământ pe lângă asemenea probe. Despre aceasta, conform legii, pârâșul nici nu poate să viseze deoarece martorii au afirmat că: 1) Pârâșul a declarat odată în număr mai mare, altă dată în număr mai mic galbenii săi dispăruți. 2) Că el a bănuț când pe unul când pe altul, când conform cuvintelor martorului nr. 1 din scrisoarea de audiere de martori nr. 2, pe înșiși oamenii săi care au fost cu dânsul. 3) La urmă n-a mai avut bănuț asupra pârâșilor și a declarat chiar că n-a avut nici o pagubă și nu numai că n-a acuzat pe pârâși, dar s-a împăcat cu ei pentru cuvintele spuse, iar împăcarea au pecetluit-o cu vin. 4) Că pe pârâș nu l-au defăimat după cum susține, nu l-au înjurat de Horea și nu l-au împiedicat nici din drum. Conform celor de mai sus, actore nihil probante (pârâșul nedovedind nimic – n.n.), pârâșii cer foarte simplu să fie absolviți de sub acțiune și să se dea sentința de plata cheltuielilor și a suferințelor produse.

Pârâșul, la aceste afirmații mai noi menționează următoarele: Conform articolului 43 al Instrucțiunii Tablei Regești nu este permis a se prezenta documente noi în a patra dezbateră, prin urmare pârâșii trebuie să-și rezerve argumentul pentru ultima dezbateră sub pedeapsa prevaricațiunii. Totuși pârâșii au îndrăznit a proceda în mod temerar împotriva acestui paragraf, când sub nr. 3 din a patra înfățișare, au prezentat o nouă scrisoare de audiere de martori, de aceea înainte de a merge mai departe, pârâșul cere conform legii ca actul pe care l-au prezentat ulterior prin revenire, să fie respins fără întârziere, cu pedeapsa prevaricațiunii. Aceasta o cere cu atât mai mult pentru că: 1) În punctele de întrebări incluse în audierea de martori, pârâșul a fost expus cu numele, ceea ce sub pedeapsă de amendă, nu-i permis. 2) Nu se poate ști nici aceea că oamenii oficiali însărcinați cu ascultarea martorilor, de unde și din ce fel de lege și-au luat libertatea ca pe preoții români să nu-i jure, ci ca declarațiile lor să le ia de bune numai pe cinstea și credința lor preoțească, de aceea, și din această cauză audierea de martori

prezentată este mai prejos decât un simplu certificat. 3) Unul declară în acea audiere de martori despre nemeșul Graur Teodor și despre Călian Ioan, că știu fără îndoială că sunt cumnații pârâșului, după cum desigur că nu-i cunoaște pe nici unul din ei. Dar și dacă ar fi, *affinitas ultra personas conjunctas non extenditur, nec est consanguinitas* (afinitatea nu se extinde peste persoanele căsătorite, nici nu este rudenie de sânge – n.n.) și nicăieri în lege nu-i interzis ca cumnații să nu poată fi martori și ca declarațiile lor să nu poată fi acceptate, de aceea această observație nu merită atenție. Prin urmare toată acțiunea judiciară fiind dovedită, pârâșul cere a condamna pe pârâți conform situației, iar în cazul că în contra paragrafului citat nu se va face din nou contestație să se emită sentință.

Pârâții dau replica asupra observațiilor: La punctul 1. Pârâșul este neatent în citirea declarațiilor și de aceea spune că pârâții au adus la a patra dezbateri documente. Aceasta nu este însă așa, fiindcă pentru pârâți, aceasta este a patra dezbateri, aici însă ei nu aduc documente noi, dar chiar dacă le-ar aduce, le pot aduce după cum părțile împincinate obișnuiesc a-și anexa actele și la o jumătate de an de la reclamație, înainte de pronunțarea sentinței, pârâții pretind a i se aplica pedeapsa pentru prevaricațiune. La 2 și 3. Nu-și poate închipui ce motive îl îndeamnă pe pârâș să vrea să schimbe modurile și obiceiurile vechi și noi de a depune mărturie ale preoților. De altfel, se poate totuși observa că pârâșul nu de multe ori a fost *homo regius* (om regesc, cu atribuțiuni juridice – n.n.) iar pe lângă aceasta el tăinuiește rudenia care la români a fost strânsă, spre lauda lor, și fără cumetrie, atât mai înainte, cât și acum și este cu atât mai strânsă dacă este cumetrie. Aceasta de altfel chiar pe baza spuselor pârâșului fiind adevărat, ei cer și acum ca declarațiile lui Graur Teodor și Călian Ioan, cu toate că pentru judecarea acțiunii nu cuprind probe în sine, să nu fie primite, fiind ale cumnaților săi, iar pârâții pe baza actelor de mai sus să fie absolviți de sub reclamația pârâșului cu pedeapsa plății de către pârâș a suferințelor îndurate pe nedrept, a cheltuielilor și a oboselii pricinuite.

Sentința

În procesul pornit de domnul Gheorghe Șincai împotriva lui Pfenningsdorf Ludovic și a soției sale Hantzi Maria pentru paguba suferită în niște galbeni.

Târgu-Mureș, la 4 septembrie 1799.

Judecătoria examinând documentele și discuțiile ambelor părți și confruntându-le unele cu altele, a considerat că declarația certificată de sub nr. 1, chiar dacă după obiecția pârâșului ar fi simplă, totuși dacă se compară cu procesele-verbale autentice de audierea martorilor, atât ale pârâșului, cât și ale pârâtului, reiese că acțiunea corespunde cu această declarație. De asemenea, reiese din scrisoarea de audiere a martorilor, de sub nr. 2: 1) că după cuprinsul declarației

menționate, în timpul respectiv pârâșul a fost foarte beat. 2) în scrisoarea de audiere de martori a pârâșului, de sub litera B, asupra căreia pârâșul își construiește toată acțiunea sa, reiese de asemenea că în seara aceea, pârâșul când s-a culcat în camera interioară, acei doi oameni care au depus mărturie și anume Călian Ioan și Graur Teodor au fost cu el. Ei l-au culcat pe pârâș cu cuvintele „Uite, domnul se culcă împreună cu banii săi numărați, dar nu cumva cineva să-i facă pagubă și să-i fure banii”.

După spusele martorului din adeverința de sub nr. 1 nu poate fi îndoială că pe pârâș l-au dezbrăcat acei doi români, care erau cu el, și că până dimineața când iarăși cei doi români au intrat cu lumânarea aprinsă în acea cameră împreună cu stăpâna casei, să fi intrat cineva în acea casă. În această privință pârâșul nu aduce nici cea mai mică dovadă. Reiese mai departe din declarația martorului al doilea din scrisoarea de audiere de martori de sub nr. 2, că pârâșul a fost într-o asemenea stare încât n-a știut sigur că oare are lipsă în bani sau nu. Când acest declarant a mers acolo în acea dimineață și în timpul gălcevei a propus numărarea banilor, pârâșul a ieșit din casă, iar apoi reîntorcându-se a zis: „Totuși îmi lipsesc șase galbeni”. A spus deci când mai mulți, când mai puțini și a învinuit când pe pârâți, când pe un armean cu numele Lukats.

Pârâții au dovedit mai departe că la urmă pârâșul s-a împăcat cu pârâții și în contul împăcării au băut aldămaș și a spus că acum n-are nici o pagubă. Plătind apoi prețul sălașului și al vinului a plecat în liniște de la pârâți. Toate acestea reies și din declarațiile martorului al 3-lea de sub nr. 2, cât și din adeverința certificată de sub nr. 1.

În ce privește reclamația pârâșului cu privire la arestarea și defăimarea sa, nici aceasta nu este dovedită de pârâș, deoarece aceea că au încuiat poarta asupra pârâșului și l-au ponegriat cu numele de Horea, o declară martorul pârâșului, Graur Teodor. Împotriva acestei declarații pârâții au arătat însă că poarta numai de aceea a fost încuiată, pentru că pârâșul nu le-a plătit încă pârâților pretențiile lor, iar despre defăimare, nicăieri nu este nici o urmă despre vreo asemenea declarație. Declarația acestui martor n-are deci nici o valoare înaintea judecătoriei, mai ales că pârâții au dovedit că acel martor este cumnatul pârâșului.

Deoarece pârâșul nici o parte a acțiunii sale n-a dovedit-o înaintea judecătoriei în mod suficient, pârâții se absolvă prin aceasta de sub acțiunea pârâșului, cheltuielile și oboseala plătindu-le în mod egal ambele părți.

Pârâșul protestează cerând o nouă judecată.

Pârâții se opun provocării de noi cheltuieli și oboseli.

Cercetând de aproape acest proces care a durat mai mulți ani, constatăm veracitatea spuselor martorilor lui Șincai, despre furtul banilor săi. Hangiul Pfenningsdorf văzând că n-au șanse de a câștiga procesul au cerut și ei o audiere de martori, la 27 august 1797, deci aproape la un an de la îndeplinirea faptului, de astă dată dând ei în judecată pe Gheorghe Șincai pentru defăimare. Martorilor propuși de ei li s-au dat întrebări „sugerate”, pentru a rezulta că la data aceea Șincai ar fi declarat că nu mai are nici o pagubă. Netemeinicia acestor afirmații rezultă și din faptul că Șincai va persista până la sfârșitul procesului în acuzațiile sale împotriva hangiiilor Pfenningsdorf și va menționa mereu aceeași sumă dispărută de 16 florini, destul de mare pe acea vreme, căci reprezenta, de exemplu, prețul unui cal de cavalerie.

Din dezbaterile procesului și ripostele date de Șincai și avocatul său rezultă de asemenea procedeele contrar legilor, chiar acelor vremi, folosite împotriva lui.

Totuși, în sentința care s-a dat abia la 4 septembrie 1799, deci aproape la doi ani de la ultima înfățișare, judecătorii orașului au luat în considerare numai declarațiile unilaterale și tendențioase făcute de martorii lui Șincai, date imediat după îndeplinirea faptului. Ludovic Pfenningsdorf era însă membru în consiliul de o sută, al conducerii orașului Târgu-Mureș, iar Șincai nu era considerat decât un străin în acest oraș, deci sentința nici nu putea fi dată altfel. O slabă satisfacție i s-a dat doar prin hotărârea ca cheltuielile de judecată să fie suportate de ambele părți.

Șincai nu va aștepta însă darea sentinței, căci în 1797 va pleca la Sinea, ca preceptor al fiilor contelui Vas înrudit cu neamul Bogdăneștilor și Drăculeștilor din Moldova și Țara Românească, unde își va continua în liniște opera sa istorică. La Târgu-Mureș nu se va mai întoarce; aici a pierdut tot în acest timp printr-o judecată unilaterală, un alt proces și anume cu Ioan Szatmary, arendașul averii sale părintești, care l-a frustrat de plata arendei cuvenite pe mai mulți ani. (L. M.)

APRECIERI PRIVIND
VIAȚA ȘI OPERA

Viața și opera lui Gheorghe Șincai

de Alexandru PAPIU-ILARIAN

Epoca în care a trăit Șincai și românii cei mai
însemnați de pe atunci

Domnii mei!

I. Mai înainte de a vorbi de G. Șincai, viața, operele și ideile lui, dați-mi voie a zice puține cuvinte despre epoca în care a trăit el.

În ultimii ani ai secolului trecut se împlinește evoluțiunea cea mai însemnătoare în viața oamenimei. Instituțiunile învechite ale trecutului se răstoarnă și o nouă eră se inaugurează: se proclamă drepturile omului și ale poporului.

Această operă măreață era rezervată, ca tot ce e mare, gintei latine, pentru că ei Jupiter a destinat imperiul lumii: *Imperium sine fine*¹.

Pre când pământul se cutremura sub pașii gigantici ai latinilor de la Apus, ce făcea să vedem colonia romană așezată de Traian în Dacia spre a reprezenta și apăra civilizațiunea latină în Orient?

În Dacia Superioară, ea era îngenuncheată și strivită de goți și huni; în cea Inferioară, umilită și dezonorată sub turci și greci. Dincoala și dincolo de Carpați, clasa inteligentă părăsise de mult uzul limbei Romei. Poporul mai că pierduse conștiința de sine.

Însă germele vieții nu era ațins.

Popoarele presimt instinctiv cutremurul revoluțiunilor mari ce le așteaptă. Aceștia-și au precursorii lor.

Din culmea ce desparte seclul XIX de al XVIII vedem ivindu-se, în toate părțile Daciilor, un număr de bărbați cari, atinși de suflarea epocii, striga cu un vers potinte: Deșteptați-vă români de la Răsărit, fii ai Romei, frați ai latinilor de la Apus! De atunci mai cu seamă începură românii a reveni la conștiința de sine; ideea românismului de atunci reînvia în Orient.

---

¹ Virg. Aeneid, I, 278–9.

II. Cari sunt acei bărbați predestinați cari, cu finea seclului trecut și începutul seclului prezinte, insuflați de geniul Romei și al Daciei, ne rechemară, după o amorțeală de secol, la conștiința de noi înșine?

Primii apostoli ai românismului se arată în centrul Daciei lui Traian.

Pe la mediul seclului XVIII, nemuritoriul român, *episcopul Ioan Inncentiu Micul*, începe a trimite tineri la Roma², cari veneau apoi acasă inspirați nu de Roma papei, ci de Roma imperiului sempitern. Unul din aceștia, *Gregorie Maior*, fu cel dintâi profesor de limbi și științe în școalele române în Blaj, la anul 1754³.

Atât românii erau însetați de învățătură, încât, pre lângă toate piedicile ce li se puneau încă de pre la 1754, preste 300 de învățăcei erau la școalele din Blaj, pre cari episcopul Aron îi ținea cu pâine, la sărbători, și cu fiertură, pre unii încă și cu haine și cu cărți. Limba latină foarte bine se propunea, pentru aceea curând se și vestiră⁴.

Aceste școale române, apoi institutele de la Roma, de la Viena și de aiurea și, mai adaug eu, presimțul suflărei epocii cei nouă, produsera o seamă de bărbați căroră, asemenea, românii, cutez a zice, de-abia au până astăzi.

Iată cei mai iluștri din acești apostoli ai românismului:

Samuil Clain sau *Micul*, nepotul episcopului *Inochentie*;

Georgiu Șincai și

Petru Maior,

trei luceferi pe firmamentul literaturii române, carii, ei cei întâi, au deschis cartea limbei și adevărata carte a istoriei române.

Episcopii de la Oradea Mare, *Darabant* și *Vulcan*, patroni și amici ai celor de sus, mecenați ai literelor române, contimporani ai mitropolitului *Iacob* din Iași, toți trei transilvani.

Molnar, oculistul, care tracta cu Horea și Crișan la 1784, care pre la 1788 scrisese gramatica, pre la 1799 retorica română s.a.

Tempea, coleg al lui Șincai în direcțiunea școalelor române, admirator al lui *Micul* și *Molnar* și cunoscător profund al limbei și istoriei române⁵.

Iorgovici din Banat, lingvist și filosof adânc, jurist și mare român, care, convins că „limba și națiunea cu același pas pășesc” înainte de aceasta cu 70 de ani, pre la 1799 are curagiul nu numai de a curăți limba de străinismi dar, spre uimirea cunoscătorilor de astăzi, de a o înavuți, aplicând principiul etimologiei și al analogiei, întocmai precum le aplicăm noi astăzi, zicând că: „De nu va plăcea românilor de atunci, se vor afla între următorii la care va plăcea ce e al națiunii noastre”⁶.

---

² S. Clain sau *Micul*, la Cipariu, în *Acte și fragmente istorice-besericești*, p. 96. Cei de întâi trimiși la Roma fură: Aron, apoi Gr. Maior, Clain s.a.

³ *Acte și fragmente*, p. 217–224. Pe la 1759. Gr. Maior se ocupa cu lucrarea unui dicționar.

⁴ S. Clain la Cipariu, în *Acte și fragmente*, p. 106.

⁵ Vezi *Cuvântarea înainte* a Gramaticii lui *Tempea* de la 1797, în Anexa 1.

⁶ Vezi *Observații de limba românească prin Paul Iorgovici făcute*, Buda, 1799, în 8°.

Țichindeal care, prin *Fabulele* sale, pre la 1814, învăța: „Să fim noi toți românii una: nu e aicea grec sau latin, unit sau neunit... una trebe să fie nația românească. Mîntea (exclama el) mărita nație daco-românească în Moldavia, în Ardeal, în Țara Ungurească; Mîntea! când te vei lumina cu învățătura, cu luminatele fapte bune te vei uni; mai aleasă nație pre pămînt nu va fi înaintea ta”.

Mehesi, consilier de curte, autorul principal al suplicei națiunei române din Transilvania de la 1791⁷.

Consilierul *Ștefan Costa*, de la care Șincai primi documente istorice, precum diploma lui Mihai Viteazul prin care acesta întărea articolii dietei din Alba Iulia de la 1599⁸ s.a.

Însuși episcopul *Bob*, care se ocupa, pe lângă cărți beserecești, și cu dicționarul limbei.

*Coloși*⁹

*Körösi*¹⁰

*Budai-Deleanul*¹¹

*I. Corneli*¹²

ale căror studii de limbă storc mirarea și gratitudinea cunoscătorilor până astăzi. *Vaida*, juristul și profesorul.

Apoi *Lazăr* cari, precum *Negru* cu spada, de asemenea el, cu cartea a mână, trecu munții să spună românilor de sub domnia fanariotă că erau români.

Doctorul *Romanțiai*, cu ale cărui fondațiuni se luminează până astăzi junimea română de preste Carpați.

Apoi poetul și avocatul *Vasile Aaron*.

Prea învățatul doctor *Vasile Pop*.

Și alți mulți¹³, cari, persecutați de moarte de inamicii numelui român, muriră mai toți înainte de timp.

Ațâți români, ațâți învățați produse mai cu seamă direcțiunea națională a învățaturii din *Blaj*, precum și spiritul și puterea epocii, în mijlocul celei mai revoltătoare apăsări, sub care gemeau bieții români de preste Carpați, când pe copii îi târau cu putere de la școală și-i puneau la bivoli domnești¹⁴ și pre popi îi

⁷ Șincai, *Hronica* la a. 1653.

⁸ Șincai, *Hronica* la a. 1599.

⁹ Prefațiunea *Dicționarului* de la Buda și *Istoria pentru începutul românilor* de P. Maior, 2 edit, p. 190.

¹⁰ Cipariu, *Principie de limbă*, p. 317.

¹¹ *Idem*, p. 322.

¹² Prefațiunea *Dicționarului* de Buda – Elegia lui Șincai, nota 25 –Vezi și o corespondință a acestuia în Arhivul Cipariu.

¹³ Ar fi lung a-i număra pre toți, precum pre *Constantin Loga*, fost cel întâi învățător al școalei românești din Pesta, apoi la cea normală din Arad, împreună cu doctorul *Iosif Iorgovici*, *Ioan Mihuș* s.a. Vezi P. Maior, *Istoria pentru început, român.*, 2 edit., p. 260.

¹⁴ *Istoria rom. din Dac. Super.*, I, 196.

smulgeau din beserecă spre a-i trimite la lucru iobăgesc¹⁵. Geamătul apăsărei se resimte în toate lucrările acestor bărbați și răsunetul vocii lor pătrunde până astăzi în toată inima de român. „Ei, prin lucrările lor, ca prin un toiag al lui Moise, au despicat (zice d. *Heliade*) o mare de întunerec ce ținea pre români de cindea pământului făgăduinței și făcură să treacă dincolo de Egiptul minciunilor și să-și cunoască adevăratul și măritul lor început... Cetiți, tinerilor, pe *Paul Iorgovici*, *P. Maior*, *Țichindeal*, *Șincai*... și veți învăța într-înșii și limba voastră, și ceea ce au fost moșii voștri, și ceea ce veți putea fi de veți urma învățăturilor lor. Aceștia toți au fost jertfa închinării lor întru slujba nației și moartea lor poate fi o vecinică dovadă a înaltei lor solii și a împlinirii ei cu desăvârșire”.

III. Să vedem acum ce oameni produsese aceeași epocă în Dacia Inferioară, în România și în Moldavia.

La un scriitor roman, anume *Fonteius*, se află însemnat un vechi oraciu în carmeni, care se trăgea încă de la Romul și în care se zicea că atunci Fortuna cea bună va părăsi pre romani când își vor uita de limba părintească¹⁶.

În adevăr, în Imperiul roman-oriental, în secolul VI, sub împăratul Foca, limba romană fu înlocuită prin cea grecească și Imperiul roman-oriental deveni grec-bizantin și merse apoi cu pași repezi spre cădere.

Dacia încă de atunci se desfăcu de imperiu și, în legătură cu slavii, era pre aci să-și uite originea și limba.

De-abia către finea secolului XVI, mai întâi în Transilvania, apoi și dincoala de Carpați începuse a se introduce cu încetul limba națională în beserecă, apoi și în administrațiunea română, când, cu începutul secolului XVIII, domnia grecilor, „ginte purure fatală românilor”, cum zice *Del Chiaro*¹⁷, exila limba română, introduce limba greacă și, în decurs de un secol, era pre aici să tâmpească de tot sentimentul național.

Sub astă rușinoasă domnie, școale sau nu erau deloc, sau erau grecești.

„Nefiind școale, era multă prostie”, zice Grigore vodă Ghica al Moldaviei, pre la 1743¹⁸, Dumnezeu! multă, dacă frunțași de atunci ai României nu se îndoiau de a adresa domnului lor Constantin Mavrocordat o dorință și propunere ca aceasta: „Oricare fecior de boiar care nu se va ști să meargă la învățătură și să învețe carte elinească să nu fie vrednic a se înălța la stăpânia boieriei”¹⁹. Domnii greci, adecă, se apucaseră a întemeia școale grecești în Țările Române. Aceste școale purtau nume de Academie. Erau câte doi-trei dascăli de limbă grecească

---

¹⁵ Vezi în *Anexa II*, documentul de la 1767.

¹⁶ *Lydu*, I, II, 12 la Cipariu, Principia, p. 86.

¹⁷ I. Graeci, spezialmente Constantinopolitani, sono stati sempre fatali per la Valachia, ogni qual voita ne hanno avuto il commando. *Del Chiaro*, Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, Venezia, 1718, p. 208.

¹⁸ *Uricariul*, I, p. 58.

¹⁹ Vezi anaforoa boierilor din 9 mai 1746. în Arhivul Statului, ziarul Traian 1869 nr. 29.

foarte bine plătiți. Unul dintr-înșii se chema „dascălul cel mare”. Era și câte un dascălaș român, plătit ca în bătaie de joc, pentru carte beserecească, moldovenească sau românească, pentru a scoate popi, scriitori și cântăreți. Și aceasta pre la 1748, 1793, 1803 și următorii²⁰. Mulțime de greci din toate părțile lumii venea în țară cu droaia și se așeza aici ca acasă. Bucureștii, cu drept cuvânt, se privea de urbe grecească²¹.

Partea cea mai mare a elevilor din școalele publice erau greci și aceștia, iar nu fiii românilor, se întrețineau în școală cu spesele societății române²².

Până și prin casele private erau călugări greci, cari fugeau de urâtul monastirii sau cercau ocaziune de a scăpa de acolo²³. Wolf, ca și Raicevich, asigurau că acești dascăli erau tot ce se poate mai ignorant și mai depravant²⁴.

De asemenea, și în școalele publice, deși erau aduși de dascăli grecii cei mai instruiți, progresul era prea neînsemnat, precum încredințază toți contimpuranii, străini și indigeni.

Anume *Raicevich*, pre la 1788, zice că se învață gramatică grecească și logica lui Aristotel. Cel mai celebru din acești dascăli greci avu, zice el, talentul de a scrie un volum în 4° asupra părții a patra din gramatica lui Gasi. Acolo era vorba de astronomia, ce niciodată nu învățase, și de descoperirea Americii; se maltratau deștii franci și se tratau de ignoranți toți scriitorii moderni, pre care nu-i cetise vreodată. E un fapt, mai adaugă Raicevich, că acești doctori greci erau, în general, foarte ignoranți; ei nu se ocupau toată viața decât de minuție gramaticali, rară vreo spoială măcar de științe, au de litere și fără de nici un gust²⁵.

Wolf nu se poate indigna de ajuns de tautologiile și pleonasmii acestor dascăli grecești. Se învață, zice el, cu deosebire limba elenă. Și, cu toate acestea, nu găsești unul la sută care, departe să știe comenta, să poată ceti cu folos vechii scriptori ai Greciei. Pre la 1796 nici între profesorii din Iași nu se găsea unul măcar care să fie coprins geniul limbei grecești, Metodul lor e pedant și șarlataneria lor literară se plătește foarte scump²⁶.

²⁰ *Uricariul*, I, 58 și 117; II, 53.

²¹ Leukothea, *Eine Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur und Diehtkunst des neueren Griechenlands, herausgegeben von D. Karl Iken*, Leipzig, 1825, I, 256.

²² *Uricariul*, I, 58, 64 și 71; *Leukothea*, I, 57, 248.

²³ Raicevich, *Osservazioni intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 255; Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1782, III, 8; „Von einem ausgehungerten, verdrüsslichen Mönche oder Kaluger... kann man nichts besseres erwarten.”

²⁴ Raicevich. I. c. Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung der Moldau*, Hermannstadt 1805, I, 174.

²⁵ Raicevich, p. 243.

²⁶ Wolf, I, 176, 177.

Sulzer, în România, e mai aspru decât Wolf în Moldavia. Vorbind de gramatica în patru volumeni în 4° a lui Neofit, călugărul grec de la Slătari, originar din Moreea, el zice: „O gramatică în patru volumeni acum mă dumiresc eu pentru ce grecii și românii învață la această limbă în curgere de câte 20 ani. Dar ce să zicem despre învățători și școală, cari, cu asemenea metod, n-au știut produce un singur poet sau orator, cu atât mai puțin vreun învățat”²⁷.

Aceasta era opiniunea străinilor despre școalele grecești din Țările Române.

Nu altmintea judecau românii cei cu minte.

Mitropolitul din Iași, *Iacob Stamate*, contimpuran cu cei de sus, condamna în mod oficial metoda dascălilor din școalele de atunci din Iași, în cari, zice, se „învăța cu întunecare din cele neștiute la cele neștiute, cu numiri și cu canoane și cu mulțime de cuvinte, însărcinând mintea ucenicilor și poruncindu-le acele numai date lor să cetească și, ca papagalii, să le învețe de rost, nimica cu totul știind sau înțelegând din cele ce învăța, din care pricină mai și 10 și 12 ani îmbătrânesc în gramatică ucenicii”... vorbește apoi despre „tehnologiceștile lor bârfeli, care tâmpesc mintea ucenicilor, prefac și strică judecata ei!”²⁸.

Aveau însă aceste școli un merit, dar nu pentru români. Ele erau școale naționale grecești. Dascălii erau cei mai înflăcărați patrioți eleni. Bucureștii mai ales și școalele de aici erau vatra agitațiunii grecești, vatra elenismului preste tot. Dascălii vorbeau grecește către greci. Spuneau junimei, că Zefs, de ar fi venit să vorbească numai elinește ar fi vorbit; că natura de va grăi vreodată, numai elinește are să grăiască; că izvorul și muma a toate este limba și învățătura elenă. Le descriau apoi pre eroii anticei Elade și apăsarea nesuferită sub care zăceau grecii de acum. Ațâțau patriotismul și invitau la sacrificii. Și sacrificau românii, alături de grecii, pentru greci. Pe la 1810–11 se formă în București o societate literară *grecodacică* sau *eteria filologică* și în Viena se fonda *Logios Hermes*²⁹ cu bani românești, până ce apoi, pre acest al nostru românesc pământ, izbucni ca acasă *eteria grecească*.

În școala grecească românul învăța a admira tot ce era grecesc, iar pre sine se simțea umilit ca român și, în umilința sa, disprețuia tot ce era românesc. Caracterul român se altera. Sub influența domniei și școalei grecești și prin amestecul sângelui, românul deveni sceptic și indiferent. Inamici naturali ca *Raicevich*, *Wolj*, *Sulzer* și alții ne compătimesc.

Vorbind noi astfel de domnia seculară a grecilor în Țările Române, găsim cu cale a însemna ceea ce a zis Șincai vorbind de Despot Vodă. El zice: „Scriind eu așa aspru despre Despot, n-am vrut nici vreau să vatăm vreun neam, că neamurile toate au preț înaintea mea, numai să nu fie de năravul lui Despot”³⁰.

---

²⁷ Sulzer, III, 7–11.

²⁸ Uricariul, III, 12–22.

²⁹ Leukothea, I, 247–256; cf. 126.

³⁰ Șincai, *Hron.* a. 1563.

În asemenea împregiurări, mulți români însemnați prin patriotism și învățatură în deșert am căuta pre aceste timpuri în Țările Române.

Cu toate acestea, geniul Daciei nu părăsi de tot pre români nici în această epocă de urgie, de umilire și de deznaționalizare. Găsim și pre atunci mai multe nobile suflete, mai multe înalte inteligențe, care lucrau cu ardoare și se luptau cu curaj pentru binele națiunii, ca: *Iacov I*, mitropolitul Moldaviei, care, pre la 1752, împreună cu tot clerul moldovenesc, fac carte de legătură și de mare blestem asupra tuturor acelor, pământeni sau străini, cari, în vreun chip, s-ar ispiti de a pune vreodată, în vreo eparhie a Moldaviei, cât va trăi această de Dumnezeu păzită țară, episcopi sau mitropoliți străini, greci, iar nu pământene³¹; ca acei venerabili bătrâni boiari, despre cari scrie Raicevich, că, cu atâta religiune se purtau către vechile datine ale țarei, încât, sub toată domnia grecească, nu voiră a vorbi măcar vreodată grecește³²; ca alți mulți apostoli ai naționalității, care, spre a putea lucra mai în voie în sensul dorințelor lor, îmbrăcară haina, pre atunci mai venerată, a călugăriei și, înțelegând prin instinct de ce însemnătate este limba pentru o națiune strivită în respect politic, lucrau cu stăruință spre a traduce cărțile beserecei în limba română, ca nu doar să se strecoare greceasca și acolo de unde în seclul precedent românii începuseră a lepăda cărțile slavone. Ar fi lung a înșira pre toți acei prelați și preoți români cari, în tot acel seclu cât au fost ocupate tronurile române de precupeții greci, umplură țara cu mii de cărți de acele ce sunau românește la urechea poporului întreg, de la nașterea pruncului, cum zice d. Odobescu, până la astrucarea moșneagului; români ca: mitropoliții *Daniil* și *Grigorie*, ca virtuosul, instruitul și mândrul prelat român *Filaret*, cari nu a putut ține mai mult de doi ani scaunul mitropoliei din multă ură și invidie ce purtau domnii greci asupră-i; ca *Cesarie*, episcopul de Râmnic, demn succesori al lui *Damaschin*, *Inocențiu* și *Clemente* și amic al lui I. Văcărescu; ca *Iosif*, întâiul episcop de Argeș, originar din Transilvania; numai doi români cunosc, zice Șincai, pre la 1804, știind scrie românește cum se cade: pre *Samuil Clain* și pre episcopul de Argeș³³.

În fruntea literațiilor profani stau *Văcăreștii*³⁴, îndeosebi să admirăm pre *Ianache Văcărescul*, care, „după 1681 de ani de la Traian”, la 1787 după Christ, în acest întunec fanariotic, prezenta compatrioților o gramatică română, una din cele dintâi, și lăsa urmașilor cel mai nobil legat ce putea lăsa un român de geniu posterității sale:

Urmașilor mei Văcărești,
Las vouă moștenire:
Creșterea limbei românești
Și-a patriei iubire.

³¹ Uricariul II, 236.

³² Raicevich, p. 255.

³³ Șincai, *Epistola ad Lipszky*.

³⁴ Despre mișcarea literară a românilor din Țara Românească sub fanarioți, vezi scrisoarea ce-mi trimise d. Al. Odobescu, în Anexa III.

IV. În Moldavia să însemnăm pre mitropolitul *Jacob Stamate* (1792–1803), ardelean de naștere, care, împreună cu logofătul *Gligoraș*, se ocupa cu cronologia domnilor și a mitropoliților Moldaviei³⁵, combătea, precum vedem, sistema cea tâmpitoare a grecilor din școalele de la Iași și stăruia pentru învățarea limbei latine „trebuitoare și spre îndreptarea și împodobirea limbei moldovinești”³⁶.

Amfilochie, episcopul de Hotin, scria, pe la 1795, despre originea romană a palmei domnești din Moldavia³⁷. Mitropolitul *Veniamin*, următorul lui Iacob, contimpuranul lui Vulcan, mecenat, ca și acesta, al literelor române. Mulțime de cărți beserecești se tipăriră sub dânsul.

Neputându-i număra pe toți, să încheiem cu vornicul *Beldiman*, biciuitorul grecilor, care în *Tragedia* sa rezuma geamătul înăbușit de un secol al românilor din Moldavia³⁸.

Bărbați cari să se ocupe mai cu de-adinsul cu originile și istoria românilor, școala grecească nu putea produce. De aci vine că cartea de legi de sub Matei Basarab era mai cunoscută ardelenilor decât muntenilor³⁹ și că, pre când blăjenii posedau mai înainte de mijlocul seclului trecut, afară de Miron Costin și alți cronicari, până și cronicul lui Cantemir, ieșenii, pre acest din urmă, abia îl cunoscuseră pe la 1835, când apoi îl și tipăriră după manuscriptul din Petroburg⁴⁰.

Dintre grecii stabiliți în țară încă abia aflăm vreo trei-patru inși, ca frații *Tunusli*⁴¹, *Philippid*⁴², *Fotino*⁴³, ocupându-se cu istoria țarei.

---

³⁵ Wolf, I, 141, 284. Vezi și *Psaltirea* tipărită în Iași, la 1794, cu însemnarea domnilor Moldovei. Despre *Gligoraș*, vezi Wolf, I. c., precum și II, 19, nota m.; Sulzer, III, 506; Hajdeu, în *Analize literare* (Raicevich).

³⁶ Uricariul III, 19.

³⁷ Hajdeu, *Lumina*, III, 58. Amfilohie traduse, la 1795, *Geografia* lui Boufier din italienește în românește, adăugând la fine și însemnarea domnilor Moldaviei. Wolf, I, 6. 284. D. Hajdeu ne mai arată o aritmetică de dânsul, tot de la 1795, care însă nu e prima aritmetică română. Tot Domnia sa spune că Amfilohie lăsase în manuscript și o istorie a Moldaviei, care se păstră o dată la protoiereul Rodostat, în ținutul Hotinului, unde o văzuse părintele său.

³⁸ Iată cum scrie Beldiman despre greci:

Toți din marginile lumii în Moldova adunați,
Veniți goli în straie proaste, în abale îmbrăcați.
După ce au făcut stare și toți s-au îmbogățit,
În sânul patriei noastre ei întâi au pus cuțit.

³⁹ Sulzer, III, 72.

⁴⁰ *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, publicat în Iași, la 1835. Engel îl văzuse în manuscript, la 1800, în Blaj, în biblioteca monastirei. Samuil Clain spune că unchiu-său, episcopul Inocentie, îl cumpărase în Viena pre la 1730 de la un neguțător care fusese în Petroburg. Engel, *Litteratur der Walach. und Mold.*, Geschichte, p. 26.

⁴¹ Cartea e tipărită grecește, la 1806, în Viena. Frații Tunusli sunt numai editori ai manuscriptului familiei Cantacuzino. Tot după manuscriptul familiei Canatcuzino își făcu și Raicevich *Breviario chronologico delii principi di Valachia*. Vezi Engel.

Astfel, istoria și statistica română ajunseseră pre mâinile unor nemți, sași, unguri, ca *Sulzer, Raicevich, Gebhardi, Engel* s.a.

Terminând despre starea intelectuală a românilor sub fanarioți, să nu uităm că, pre la capătul seclului trecut, se introduce în Țările Române studiul limbei franceze⁴⁴, eveniment în adevăr providențial și de mare importanță pentru români, în privire atât literară, cât și politică și națională.

V. Să amintim și doi-trei meso-români din această epocă, patrioți și erudiți distinși.

Theodor Cavalliotti, învățat protopop român din Moscopoli, în Macedonia, publică în 1770, în Veneția, *Protopeiria*, care cuprinde un registru de 1 170 cuvinte în grecește, românește și albanește⁴⁵. Tot pre atunci se publicară în Moscopoli mai multe cărți macedo-române⁴⁶.

Const Hagi Cehani din Moscopoli, român cu întinse cunoștințe, care comunică lui Thunman multe științe despre originea, limba, întinderea, numărul populației și ale împrejurări ale macedo-românilor și albanilor⁴⁷.

Daniel, autorul unui dicționar grec modern, meso-român, bulgar și albanez, tipărit la Viena la 1802⁴⁸.

Dr. *G C. Rosa* publică, la 1807, o scriere intitulată *Cercetări despre românii de dincolo de Dunăre*⁴⁹.

Litteratur der Wal. etc., p. 49. Manuscrisul cantacuzin era cunoscut blăjanilor și anume lui Clain și Șincai, cel puțin partea istorică, precum se vede din extractele ce trimite Clain lui Engel, la 1802 (Engel, l. c, p. 94) și în *Anonymus Valachicus* citat de Șincai în Hronică. Manuscriptul P. Cantacuzin publicat de Tunusli numai în traducere grecească se află în ms. complet atât grecește, cât și românește în Blaj la d. Cipariu. Vezi *Arhivul pentru filologia și istoria*, nr. XXVII. D. Gr. Manu, din București, încă posedă ms. P. Cantacuzin. Edițiunea Tunusli e tradusă de d. Sion.

⁴² Philippid era profesor în Iași, om cu cunoștințe variate, dar fără de nici un metod în școală. Vezi *Leukothea*, II, 79. *Istoria Rumuniei* făcută de dânsul și publicată în Lipsca, la 1816.

⁴³ Publicată în Viena, la 1819; tradusă de Sion.

⁴⁴ Raicevich pre la 1788 scrie: „la Franceze e molto in voga, e vi sono anche delle Dame che la parlano”.

⁴⁵ Thunman, p. 177.

⁴⁶ Rosa, *Cercetări despre românii de dincolo de Dunăre*, în traducere română p. 59.

⁴⁷ Thunman, p. 179. not. k.

⁴⁸ Sergiu Hagiadi, în traducerea cercetărilor lui Rosa despre *Românii de dincolo de Dunăre*, p. 59 în notă. Vezi și Leake, *Researches*, p. 381 seq.

⁴⁹ Încă o carte de la Rosa despre scriere și lectură românească cu litere latine, Buda, 1809, cunoaștem însă numai din recenziunea lui Kopitar, *Kleinere Schriften*, Wien, 1857, 1, 182. Vezi Cipariu, *Principiam*, 89; Cercetările lui Rosa sunt traduse în românește de Sergiu Hagiade, Craiova, 1867.

M. G. Boiadgi publică, la 1813, în Viena, gramatica macedoromână, cu text grec și german⁵⁰.

Iată, dar, în această mare epocă români eminenti în toate părțile Daciei lui Traian și a lui Aurelian. Lucru demn de însemnat, românii cei mai asupriți, cei de sub jugul unguresc în Transilvania și Banat și acei de sub urgisitul despotism al ierarhiei grecești în Macedonia, produseseză literații cei mai iluștri.

VI. Acești români luminați au așins toate ideile românismului. Pre la 1795 se formase în Transilvania până și planul întemeierii unei *societăți filosofești a neamului românesc*. Această societate avea să se ocupe cu toate științele și îndeosebi cu istoria românilor; ea se puse în relațiune directă cu Bucureștii⁵¹.

Așadar, nici onoarea ideii unei societăți literare a toți românii nu ne-o lăsară nouă acești mari literați și departe văzători români de pre la finea seclului trecut. Ideea a fost mare, dar inimicii progresului român destul de tari spre a o sugruma îndată în nașterea sa. Să fim noi mai ferici!

A face biografia atâtor români nemuritori ar fi o lucrare demnă de dumneavoastră, dar prea dificilă pentru mine și prea întinsă pentru solemnitatea de astăzi.

Am ales unul din toți, a cărui viață mi s-a părut mai instructivă și ale cărui lucrări rezum ideile nu numai ale celorlalți români de pre atunci, dar pot zice ale românismului pentru totdeauna.

Dați-mi voie a vorbi de viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai.

---

⁵⁰ Noua edițiune de Maxim în București. Boiadgi muri în Luca. Cipariu, 1. c. în *Leukothea*, II, 198 și 203 vedem însemnate încă următoarele două opere de Boiadgi: a) *Orbispictus de Arnos Comenius*, tradus în 10 limbi: latină, franceză, italiană, daco și macedo-română, neogreacă, rus., serb., ungur, și germ. în 4°, anunțat în Viena, la 1819. b) *Scurtă gramatică neogreacă pentru junimea greacă și pentru germani*, Viena, 1821 la Dim. Davidoviki.

⁵¹ Vezi programa acestei societăți în Anexa IV.

Viața și operele lui Șincai

I. Gheorghe Șincai s-a născut în Șamșud, sau la 28 februarie 1754⁵², anul întemeierii școlilor din Blaj, sau la 1753⁵³, chiar cu o sută de ani înaintea publicării Cronicii sale.

Șamșudul e un sat mare în scaunul Mureșului în Transilvania, locuit de români și secui. În acest sat se aflau așezați părinții săi, Ioan și Ana, născută *Gereg* (*Grecul*), având în posesiune o parte de moșie nobilitară străină⁵⁴. Tată-său fusese poslușnic (slujitor mănăstiresc, scutit de dări) pe lângă vlădica Patachi⁵⁵.

De altmintea, familia Șincai, vechi nobili, *exornat quorum certa vetusta lares*, a se trăgea din *Șinca-veche*, în țara Oltului (ținutul Făgărașului). Odinioară partea cea mai mare a satului era moșie avitică a familiei Șincai. Tot pe moșia familiei a fost întemeiată *Șinca-nouă*, precum pe larg a probat aceasta Șincai la dieta țării din 1792.

Pe când Șincai al nostru era încă copil, ambele sate fură militarizate, adică conscrise în primul regiment român de margine, împreună cu posesiunile lui Șincai și ale altor nobili de acolo⁵⁶.

Tată-său Ioan și mamă-sa Ana și frate-său Pantilimon sunt îngropați în Șamșud⁵⁷. Un alt frate, Ioan fiind căpitan în al doilea regiment român de margine, căzu luptându-se vitejește la Lorch lângă Rin la anul 1795⁵⁸.

Moșul său despre tată se chema Andrei. Frate cu acesta era raționalistul de la Turnu Roșu, Ștefan Șincai, care la 1705, năvălind curuții asupra Turnului-roșu,

---

⁵² Lad. Nagy, Orodias, *Elegia* XXV, not. 1 et 3.

⁵³ *Chronica lui Șincai* a. 1354: „La anul acesta mi-au venit înainte un chrisov al prea luminatei familiei comiților Vass carele astăzi în 23 februarie al anului 1809, când tocmai am plinit 56 de ani de când m-am născut pe lume, îl scriu în Șinca, satul comitatului Abauivar din Ungaria, în curtea măririlor sale, ca să le arăt mulțumită care li se cuvine nu numai de la mine carele scriu, ci și de la aceia, pentru al căroră folos scriu acestea”. – De altmintea, totu Șincai zice la a. 1514 al *Chroniceii*, ca la 1774 plinise 19 ani ai vârstei sale; iar în nota a *Elegiei* spune că era de 20 ani când fu însărcinat cu propunerea retoriceii și a poeziei în Blaj, adecă la 1773.

⁵⁴ *Elegia*, not. 3. „Hic residens pater meus non aviticam, sed pignoratiam duntaxat quandam portionem Nobilitarem possedit.”

⁵⁵ Șincai, *Chronica* a. 1721, zice: „(pe)tatălui meu Ioan Șincai l'au fost dat moșului meu Andreiu lângă (vlădica Ioan Patachi) poslușnicu, și numai pentru aceea l-au dus acasă, pentru că l-au aflat odinioară măturând paița vladicească”.

⁵⁶ *Elegia*, not. 1.

⁵⁷ Șincai, *Chronica*, a. 1470.

⁵⁸ *Elegia*, not. 5.

pieri și dânsul acolo. La anul 1738 al Cronicei menționează pe „Ștefan Șincai de Șinca, care fusese deregător de cameră crăiască la Blaj”⁵⁹.

Moșul său despre mamă, *Nicolae Gereg (Grecul)*, pe cum povestea el, pe la 1708 trecu de la curuți la lobonți, și fu între aceștea căpitan până la pacea de la Satmari, când se lasă de oaste și, întorcându-se acasă la *Râciu*, se căsătorii cu *Ruxandra Török* (Turcu) din *Sacal*, care sate sunt în câmpia din comitatul Turdei⁶⁰.

Numai atât știm despre familia lui Șincai. El n-apucă presemne a-și plini promisiunea ce face la a. 1711 al Cronicei, unde zice despre o scrisoare a boiarilor din țara Oltului, că o va aduce mai pe larg când va scrie despre familia sa.

II. Tatăl lui Șincai nu era om învățat, dar iubitor de învățătură. El se adoperă (hotări) a da fiului său o creștere deplină, îl trimise de mic la școala din Săbed, tot în scaunul Mureșului, ca să învețe ungurește, fiind acest sat locuit numai de secui unitari sau ariani. Dar lui Șincai nu-i plăcu aici. Deci tată-său îl aduse peste puțin acasă la Șamșud, unde urmă apoi mai mult timp la școală sătească sub preveghearea și îngrijirea părintească⁶¹.

Pe la 1766, așa dar în etate cam de 12 ani, fu trimis la *Oșorhei*. Aici, la reformați, începu să învețe cu mult progres primele elemente ale limbei latine și ungurești, sub direcțiunea prea învățatului profesor Al. Kovasznai. Doi ani învăță în colegiul reformaților din *Oșorhei*⁶².

Pe la a. 1768 Șincai, în etate de 14 ani, prin stăruința fratelui său mai mare, căpitanul Ioan, trecu la Cluj, unde fu primit la iezuiți, ca intern, în seminarul iosefin. Aici învăță gramatica și poetica în curs de patru ani de zile, cu atâta silință și atât succes, încât nici unul din numeroșii elevi ai seminarului nu-i putu disputa vreodată locul întâi în studiu⁶³.

Iar la 1772 lasă pe iezuiții din Cluj „pentru oarece năsărâmba”, precum spune el însuși, și, pentru ca să învețe și limba nemțească, trecu pentru retorică la Bistrița săsească, în gimnaziul piariștilor e de acolo⁶⁴.

Terminând retorică, în anul următor 1773 fu primit în mănăstirea de la Blaj și însărcinat cu predarea retoricii și a poeticii în școlile române de aici. Era atunci Șincai în etate numai de 20 ani. Atât de timpuriu îl judecă superiorii demn de a-l înălța de pe bancă în catedră⁶⁵.

După un an de probă ca profesor, la 1743, mitropolitul Gregoriu Maior, după opiniunea unanimă a tuturor, iar mai ales prin stăruința și autoritatea lui Ignațiu

---

⁵⁹ Șincai, *Chron.*, a 1705 și 1738.

⁶⁰ *Idem*, a. 1708. – Din Râciu se trage și tatăl meu.

⁶¹ *Elegia*, not. 3.

⁶² *Elegia*, not. 4.

⁶³ *Elegia*, not. 5.

⁶⁴ Șincai, *Chron.* A. 1604 – *Elegia*, not. 6.

⁶⁵ Șincai, *Chron.* A. 1604 – *Elegia*, not. 7.

Dorobanț, pe atunci prepozit în Blaj, în urmă episcop la Oradea Mare, îl trâmise la Roma împreună cu Petru Maior⁶⁶.

Cinci ani stete Șincai în Roma, doi pentru filosofie, trei pentru teologie, în colegiul *de propaganda*. La 28 ianuarie 1779 primi luarea de doctor în filosofie și în teologie. În Roma puse fundamentul studiilor sale istorice. El ajunsese a fi numit custode al bibliotecii colegiului *de propaganda*. Mulțumită cu deosebire cardinalului *Ștefan Borgia*, secretarul colegiului, toate bibliotecile Romei erau deschise lui Șincai, și anume: biblioteca *vaticană*, biblioteca *sopra la Minerva*, biblioteca *benedictină*, afară de biblioteca colegiului; al cărui custode era, precum zisei, el însuși. Culegea zi și noapte cu o ardoare fără de exemplu din cărți și manuscrise. Borgia îi câștigase de la papa Piu VI, voia formală de a ceti toate cărțile, și cele oprite și damnate, și de a cerceta și consulta toate bibliotecile. Ce e mai mult, acest cardinal merse cu buna voință până acolo de-i tocmi, cu banii săi proprii, un preot învățat care să-l ducă, oricând ar cere, prin bibliotecile publice și să-l poarte și introducă în societățile erudiților Romei. De multe ori Borgia singur îi căuta și-i arăta diferite cărți, până aici necunoscute, ce cuprindea ceva despre români. Ades îl poftea la masa sa, înconjurată de a pururea de erudiți ai Romei și străini, din ale căror convorbiri profita în toate privirile⁶⁷.

III. După terminarea studiilor sale în Roma, Șincai, întorcându-se la 1779, se opri, din porunca împărătesei Mariei Teresa, în Viena Austriei pe un an, intrând în seminariul S-ta Barbara, unde se afla ca prefect al studiilor Samuel Klein, amic și compatriotul său. Colegul său Petru Maior se întoarse la Blaj⁶⁸.

În cursul acestui an el a învățat la Viena catechetica și metodică în școala normală de la S-ta Anna. De asemenea și dreptul naturii, dreptul public, al ginților, și dreptul eclesiastic⁶⁹.

În același timp publică în Viena, *Elementa linguae Daco-romanae*, compuse de Klein, dar înavuțite și întocmite de dânsul. Era să tipărească pe lângă această gramatică și un dialog despre originea românilor, dar nu-l îngădui cenzura curței împărătești din Viena⁷⁰.

Noctuke diuque studia Șincai în Viena, cercetând bibliotecile și făcându-și însemnări din cărți și manuscrise pentru istoria dacică. În Viena făcu cunoștință cu cei mai însemnați istorici. Celeberrimul *Daniil Cornides*, „de cât care mai învățat, zice Șincai, n-a avut coroana ungurească pe timpul său”, el cel întâi merse să vază pe tânărul istoric român și rămase uimit de mulțimea documentelor ce văzu la dânsul. *Benkő* ca și *Cornides*, îl încuragea și-l împrumuta cu cărți rare și cu

⁶⁶ Șincai, *Chron.* A. 1604. – Elegia, not. 8. 18.

⁶⁷ *Eleg.* Not. 8, 9, 10, 11. – *Chron.* A. 1604 – *Elementa linguae Daco-romanae*, Viennae, 1780, în Praefatione.

⁶⁸ *Chron.* A. 1448 – 1599 – *Epistola ad Lipszky*. – Elegia, not. 12.;

⁶⁹ *Elegia*, not. 13.

⁷⁰ *Chron.* A., 824.

manuscripte. *Garampi*, nunțiul apostolic, îi deschise biblioteca nunțiatului, căutând-și arătându-i el însuși cărți și manuscripte de cari putea avea nevoie⁷¹. În Viena făcu cunoștință și cu învățatul *Hadik*, președintele cancelariei belice⁷². De asemenea, cu Sulzeri, care-i comunică cronică lui Miron Costin⁷³. De la consiliarul de curte din Viena, Ștefan *Costa*, primi, între altele, diploma lui Mihai Viteazul de la 1599, prin care acesta întărește articoliile dietei din Alba-Iulia⁷⁴.

Astfel lucra Șincai în Viena, în etate de 27 ani, pe întrecute, cu Klein⁷⁵, la gramatică, la istorie, afară de studiile normale și juridice la cari urma.

Metodica și catichetica se vede a fi primit ordine de a le învăța, anume cu scop de a fi apoi numit director al școlilor române din Transilvania.

IV. Șincai trebuie a se fi întors în patrie și anume la Blaj, între anii 1780–82. În care anume an se întoarse și începu a funcționa ca director, n-am putut afla. Dar de oarece el afirmă că a purtat această dregătorie în curs de 12 ani⁷⁶, iar din documentele ce de curând primirăm din Blaj, rezultă că el fu scos din directorat în anul 1794, apoi funcțiunea lui trebuie a fi început în anul 1782.

Ca director, neostenitul Șincai (publică, din ordinea împăratului Josif II⁷⁷ la 1783, în Blaj, Gramatica latină-română. Regulele latinești și românești cu litere străbune. Din astă gramatică învățară și contemporanii domnului Cipariu pe la 1814–1815. O altă edițiune de această gramatică are și text german și unguresc pe lângă cel latin și român⁷⁸.

---

⁷¹ *Elegia*, not. 15, 16, 17 – *Chron. A.* 1223. 1510.

⁷² *Chron.* a. 1448. „În cât se atinge de învățătura comitului Andrei Hadik, adevărat este că au fost nu numai foarte învățat (precum însumi am priceput în anul 1779, când m-am înturnat din Roma în Beciu și am avut noroc de a vorbi cu dânsul ca cu un president al cancelariei cei de oaste), ci au fost și foarte iubitor de oameni procopsiți, și de cărți, mai ales de cărțile cele netipărite; pentru aceea ocărnuind Ardealul a cercat toate scrisorile autorilor celor încă netipăriți și a făcut, de i le-au scris unii și alții. Care cărți după moartea comitului Andrei au venit în mâinile fiului său comitului Ioan Hadik, sfetnicul, de la carele le-au dobândit lăudatul Martin Georgie Kovachich din Senkwitz. Eu însumi am făcut estraturi din toate cărțile acelea, mai narate de mă face diortositoriu în tipografia crăească în anul 1804”.

⁷³ *Elemente linguae Daco-romanae* în Praefatione.

⁷⁴ *Chron.* a. 1599.

⁷⁵ Pre acest timp publica Klein în Viena două disertațiuni de mare importanță: una, de *Matrimonio juxta disciplinam Graecae Orientalis Ecclesiae*, 1781; alta, de *Ieiuniis Graecae Orientalis Ecclesiae*, 1782.

⁷⁶ *Elegia*, not. 24.

⁷⁷ *Altissimo jussu immortalis memoriae Augustissimi quondam Imperatoris Iosephi II Libros pro Scholis Valachicis partim verti, partim proprio Marte composul. Șincai în Epistola ad Lipszky, p. IV.*

⁷⁸ *Eleg.* not. 19. – Cipariu, *Principia*, p. 316.

Tot la 1783 publică și un catechism, însă cu litere ciriliane⁷⁹ care și până acum a rămas în școale, după cum arată d. Cipariu.

De asemenea, două abecedare: unul pentru școala primară din Blaj, altul pentru școalele sătești din Transilvania. Cel dintâi în patru limbi: latină, ungară, germană și română; al doilea numai cu litere române⁸⁰.

La 1785, aritmetică foarte bună⁸¹.

Șincai fusese călugăr și canonic, „cel mai de jos în sântire, dar al doilea în deregătorie”, în curs de 10 ani, adică de la 1774 până la 1784. El învățase teologia ca puțini alți; dar, om luminat, ca epoca în care trăia și ca cel ce „știa năravurile popești”, el nu era amic al călugăriei și al călugărilor⁸². Drept aceea la 1784 se lăsa de călugărie, împreună cu *Klein, Peterlachi și P. Maior*, zicând că numai pentru a putea merge la Roma intrase în mănăstire. Călugării încă nu iubeau pe acest bărbat luminat dar puțin tratabil: deci fără greutate îl admiseră *în nomine Domini*⁸³.

Doisprezece ani lucra Șincai ca director al școalelor naționale în toată țara Ardealului. Trei sute școli înființă. În arhivul mitropolitan din Blaj se păstrează un exemplar de decret pentru docențele școlii române-naționale din *Feneșu-săsesc*, subscris de Șincai la 25 decembrie 1787. Ca director, Șincai avea leafă de 300 fl pe an. Dar când ieșea să cerceteze școalele, primea diurnă. În asemenea vizitațiuni, de trei ori parcurse, din ordinea împăratului Iosif, toată Transilvania, făcând apoi relațiuni despre starea școalelor. Cunoaștem două documente despre zelul înflăcărat și neobosit cu care lucra Șincai pentru înmulțirea școlilor și înaintarea culturii române, – pro linguae et gentis honorej. Anume, sinodul ținut la Blaj la 18 decembrie 1792, atestă că nici osteneala, nici însăși sănătatea nu și-o cruța Șincai în purtarea dregătoriei sale⁸⁴.

V. Într-aceea, la 28 ianuarie 1870, Iosif II e constrâns a revoca reformele mari ce introdusese.

La 20 februarie același an moare marele împărat, qui pod. perpetue vivere dicnus erat; l imperatorul iubitor de omenire „sub care au răsuflețit românii și eu atunci înflorind mult puteam” zice Șincai⁸⁵ cu adâncă durere.

⁷⁹ *Eleg.*, not. 22. – Pop, despre Tipografia, p. 48. – Cipariu, l c.

⁸⁰ *Eleg.*, not. 21.

⁸¹ *Eleg.*, not. 23. – Precum *Elementele aritmetice*, publicate în Iassi la 1795, de Amfilochie de la Chotinu, nu e cea dintâi aritmetică română, de asemenea nu e cea dintâi nici a lui Șincai căci în *Dissertațiunea* lui Pop, p. 98 se aduce alta mai veche sub titlul: *Aritmetica românească și nemțească*, în Beciu, 1777, cu litere ciriliane.

⁸² *Chron.* a. 1514; cf. a. 1739.

⁸³ Vezi în *Annessa VI*, raportul secret al lui Kalnoki din 19 iunie 1784 către episcopul Bob, prin care se dimit din mănăstire Klein, Petelaki, Șincai și Maior.

⁸⁴ *Elegia*, not. 2. – Vezi în *Annessa VII*. Decretul de docente – de la 1787.

⁸⁵ *Elegia*, – *Chron.* a. 1708.

Pe când revoluțiunea cea mare, la Apus răsturna sistema milenară a trecutului și proclama principiile libertății și egalității omenești, în Austria și mai ales în Ungaria și Transilvania, după moartea lui Iosif, reformele cele căzute ale acestuia provocaseră o reacțiune încordată, aristocratică și feodală. Ungurii națiune aristocratică care în nici un caz nu putea simpatiza cu o revoluțiune democratică, cereau cu înverșunare restabilirea constituțiunii lor feudale ce era să o sfarme de tot Iosif împărat. În toată Ungaria și Transilvania nu se ivi între unguri un singur apostol al dreptului egal, zice ungurul *Kövári*. Revoluțiunea franceză, constată acest ungur, nu găsi simpatii decât la românii Transilvaniei⁸⁶. Aceștea, pătrunși de principiile lui Iosif și ale revoluțiunii, se prezintă la a. 1791 înaintea împăratului și a dietei din Cluj cu acel faimos și pururea neuitat act al națiunii române, prin care pretind restabilirea românilor, vechilor coloni ai lui Traian, în uzul tuturor drepturilor naționale, deopotrivă cu celelalte națiuni ale țării, invocând, ei singuri în răsăritul Europei, drepturile omului și ale cetățeanului: *pura et simplicia tum hominis, tum civis jura*⁸⁷.

Ungurii și nemții, cu puteri unite și cu violență, respinseră aceste pretențiuni. Ederp, istoricul sas, se însărcină a le critica și combate.

Șincai răspunde prin anticritică energetică, care însă nu o putu tipări⁸⁸.

Să însemnăm că la dieta țării din 1792, Șincai încă așternu o petițiune în cauza posesiunilor familiei sale⁸⁹.

Într-aceea, reacțiunea ungurească ce urmă după moartea lui Iosif, nu putea să nu lovească și pe Șincai.

Inimiciei școlilor naționale și ai lui deveniră din ce în ce mai cutezători. Mai întâi i se trimise ordine de a nu se mai propune limba germană: *audacter dura minando mihir*. Puțin după aceea născociră asupra-i lucruri grave ce puteau să-l peardă, *qui me perdere possint*⁹⁰, acuzându-l de principii germanice⁹¹ răsturnătoare și de tulburător al ordinii publice.

---

⁸⁶ Kovári, *Erdély történelme*, VI, 164, 166, 167.

⁸⁷ *Supplex Lebellus Valachorum Transilvaniae*, cum notis historico-criticis I.C.E. Claudiopoli, 1791, p. 46. – Suplica română se edita atunci și în Iași.

⁸⁸ Șincai la a. 1291 al *Chroniceii*, după ce aduce chrisovul regelui Andrei III, dat lui Ugrinu, zice: „Tocma bine că Eder, colega mea, când și eu eram director preste școale, ’mi veni aci înainte, pentru că el este acela carele încă au cutezat a scrie în chrisul instanței românilor din Ardeal, că aceștea pururea au fost numai suferiți în numita țară, iar nu primiți. Eu în antichrisul meu am fost răspuns la toate bârfelele lui, și dacă nu s-au putut tipări pentru telegă, îl întreb acum din căruță: au nu e primit un neam în țara aceea în care ședea și judeca împreună cu craiul său?”

⁸⁹ *Elegia*, not. 1.

⁹⁰ „Primum Theutonice mandant primordia lingue.

Ne doceam: audacter dura minando mihi.

Turn fictas Causaa, et qui me perdere possunt,

Era pe atunci episcop în Blaj *Ioan Bob*. Șincai, ca și Klein și, Maior, bărbați superiori, cu atât mai puțin puteau să stea bine cu Bob, că, pe când acesta cerca a vâri în biserica română inovațiuni latine, ei apărau cu însuflețire vechile datine ale bisericii orientale. Însă de pe la 1792, dacă nu de mai înainte, începuse a se forma în cler o opozițiune serioasă asupra administrațiunii episcopului. Pe la 1794, opozițiunea era să erumpă (izbucnească). Pe atunci se lăudase Bob asupra lui Maior: *Dabo operam ut destruam illum*⁹².

Acțiunea intentată asupra lui Șincai nu e bine cunoscută. Dar, dintr-o cercetare făcută asupra-i la 11 septembrie 1794, rezultă că el era arestat pentru că ar fi rostit oarecari cuvinte ținătoare la turbtirarea păcei publice⁹³. Interogat el răspunde între altele: „Fiind denunțat la guvern pentru nescari cauze, se ordinase cercetare asupra-mi. Cu această ocaziune, mergând eu la mănăstire, călugării-mi ziseră între pahare: Hei, Șincai, dar bine ce o dreseră asupra-ți. Eu zisei: dacă astfel se poartă episcopul cu mine, apoi *ego etiam ero dux et author rebellionis atque conjuratorum* (adică: eu încă voi fi autorul și capul rebeliunii și al conjuraților). Profesorul de filosofie îmi observă zicând: mare vorbă ai grăit, Șincai; tu-ți pui capul în joc. Iar eu răspunsei: n-am grăit nimic contra țarei, nici contra împăratului; am vorbit contra episcopului”⁹⁴. Vorbele lui Șincai fură interpretate într-un sens ce n-a putut fi în cugetul lui. El fu arestat sub inculpare de tendințe de rebeliune.

La 13 septembrie 1794, așadar sub cursul cercetării lui Șincai, guvernul invita pe episcop să propună alt director în locu-i.

La 15 octombrie, episcopul propune de director *interimar* pe Georgiu Tatu care terminase studiile mai înalte la S-ta Barbara în Viena.

La 18 octobrie, guvernul confirmă pe Tatu în postul de director interimar și catechet școalei primare naționale din Blaj⁹⁵.

La 10 august 1795 Șincai se afla în Blaj, pe picior liber, dar *afflictus ultra modum*, precum se subscrie însuși într-o epistolă prea caracteristică adresată episcopului Bob. În astă epistolă el își da încă titlul de *actualis director*, pe semne după modul său: cel ironic, fiindcă Tatu era numai *interimar*⁹⁶.

Quaerunt! – propitii sed vetuere Poli” cânta Șincai în *Elegia* sa. Așa se înțelege și ceea ce zice el în epistola sa către Bob din 10 august 1795: „Infrascriptus scio me quondam prohibitum fuisse secus quam hungarice loqui et valachice.”

⁹¹ ... „ceu pemiciosorum quorundam effictorum Germanicorum principiorum falso actum...” zice Șincai în *Elegia* not. 24. Aci înseamnă că principiile și reformele lui Iosif II, ungurii le numeau germanice.

⁹² P. Maior, *Istoria Bisericei Românilor*, p. 342.

⁹³ „Holmi illetlen és közönséges tsendesség felázasztására tzéllozo szavaiért bévádolt Sinkai György ö kegyelme” se zice în actul cercetării.

⁹⁴ Vezi actul cercetării în Annessa VIII.

⁹⁵ Vezi propunerea episcopului și confirmațiunea guvernului în Annessa IX.

⁹⁶ Vezi Epistola lui Șincai, în Annessa X.

E bine a însemna că, chiar pe când Șincai era acuzat pentru principiile sale și arestat ca turburător al ordinii publice, în Viena și în Pesta se arestau toți cei în prepus de a simpatiza cu revoluțiunea franceză.

La 16 august 1794 se puse mâna pe Martinovici și alți complici, și în anul următor se decapitară.

VI. Scos cu nedreptate din postul său, de director după ce suferise și alte mai grele injurii și calamități, numai pentru că lucrase atât și cu atât zel pentru binele public, la anul 1796 Șincai merse la Viena, pentru ca să aștearnă înaintea împărăției dreptele sale plângeri. El trecu atunci pe la Oradea Mare, unde vechiul său patron, episcopul Darabant, îl ajutoră, fără să-l roage, cu douăzeci galbeni, bani de călătorie⁹⁷.

Dar mergerea la Viena nimic îi folosi.

Părăsit de steaua sa – a *Fortuna fere derelictus* – Șincai, cel ce adunase atâte cunoștințe spre a fi folositor românilor, se văzu deodată constrâns de a părăsi pe ai săi și a cultiva pe străini cu mintea sa. *Colere ingenio rura aliena meo*, cum zice el însuși. El se retrase la comițele Danil *Vass de Țaga*⁹⁸ și soția sa *Clara Szerentsi*. Șase ani de zile petrecu Șincai în curtea acestor magnați, crescând în arte și în științe pe fiii lor, Toma, Ioan și George, îngrijind tot; deodată de economie ca inspector în moșiile lor.

Cu asemenea ocupațiuni, el se văzu nevoit a neglija puțin studiile și cultura sa literară⁹⁹.

Cu toate acestea, Istoria Românească, ce începuse a culege cu atâta zel și cu atâte privigheri, niciodată nu putea să o dea uitărei, fie ca director de școale, fie ca instructor de copii, au inspector de bunuri. El aduna neîncetat și cu toată ocaziunea, din biblioteci și arhive, publice și private, cerceta până și documentele particularilor, nobili și țărani¹⁰⁰. Încă pe la anul 1800, către finea lui mai, văzuse Engelț în Oșorhei, în bibliotecă societății pentru limba ungurească, un manuscris

---

⁹⁷ *Elegia*, not. 18. – Se zice ca, trecând Șincai prin Cluj, intră într-un casinu unde aveau datina de a se aduna bojarii unguri, Șincai cu obișnuita sa îndrăzneală, s-ar fi adresat către dâșii zicând: „Iată m-ați ruinat; ajutați-mă acum.” Și boiarii ar fi făcut o colectă pentru dâșul.

⁹⁸ Despre familia Vass scrie Șincai la a. 1230 al *Chroniceii*: „Între familiile cele mari din Ardeal, cea mai de frunte și mai veche este familia comiților Vass din Suntul Egidie, iar acum numita a grofilor Vass de Czege (Țaga). Familia aceasta au venit cu întâia intrare a ungarilor în Ardeal în a. 904 din Moldova; și pecetea o arăta ca nu numai au fost de frunte între moldoveni, ci tocmai din casa ce oblăduia Moldova; căci până în ziua de acum ține chimirul (țimir = emblemă, blazon) sau stema Moldovei în pecetnicul său. După aceea s-au amestecat și cu familia lui Dracula, a oblăduitorului țarei muntenești, prin căsătorie.”

⁹⁹ *Elegia*, not. 24.

¹⁰⁰ Șincai, *Chronica*, a 1643.

de trei volume în folio cuprinzând date cronologice de *rebus Valachorum*, culese din varii autori de George Șincai¹⁰¹.

VII. Pe la 1803, Șincai terminând creșterea fiilor comitelui Vass își luă ziua bună de la această familie și plecă pe la Oradea Marea la Buda, spre a se consacra de aici înainte numai studiului istoriei române. El se opri în Oradea Mare, unde se afla episcop vechiul său patron *Ignatiu Dorobanț* și canonici, învățații săi amici și cunoscuți *Vulcan* (care se făcu apoi episcop), *I. Szilagi*, *S. Branu*, *I. Corneli*, *Nic. Vitez*, *George Farcaș*; acolo se afla și eruditul profesor și director *M. Tertina*. Toți cu bucurie și cu inima deschisă îmbrățișară pe celeberrimul Șincai. El descăleca în tusculanul suburban al episcopului și în toate zilele era la masa acestuia¹⁰².

Pe atunci lucra Engel la istoria principatelor române și învățații români din Blaj, din Oradea Mare și aiurea, îi trimeteau tot felul de documente¹⁰³. Chiar pe când Șincai se afla în Oradea Mare, se traducea, sub privigherea lui *Vulcan*, cronica lui *Miron Costin* pe sema lui Engel¹⁰⁴.

Trei luni de zile petrecu Șincai în sânul erudiților săi amici de la Oradea. Atunci scrise și *Elegia* sa¹⁰⁵.

În fine, găsind ocaziunea oportună, plecă la Pesta și Buda anume spre a-și îndeplini istoria din *Grammato-philaciul* lui *Kovachich* și din biblioteca lui *Széchenyi*. La plecarea, învățații și generoșii săi amici din Oradea, îl ajutară cu bani de drum¹⁰⁶.

Către finea anului 1803, Șincai era în Buda¹⁰⁷.

Cum ajunsese aici se puse în relațiune cu celebrii istorici ai Ungariei de atunci, și anume cu *Kovachich*, pe care-l ajuta în lucrările sale literare, apoi cu *Katona*¹⁰⁸ și alții. Pe la martie 1804, Engel numește pe Șincai ajutorul abil și activ al lui *Kovachich*¹⁰⁹. Șincai încă vorbește despre prea învățatul său amic (*vir eruditissimus mihique amicissimus*), atât în *Elegia* sa de la 1803¹¹⁰ cât și în *Cronica*¹¹¹ unde spune că, în anul 1804, înainte de a se face *diortositoriu în tipografia crăească*, el

¹⁰¹ Engel, *Literatur der Valach und Mold. Geschichte*, Pf. 67. Pare ca de aceste trei volumeni e vorba și în nota 25 a *Elegiei*.

¹⁰² *Elegia*, not. 25, 24, 25.

¹⁰³ Engel, Vorrede, p. IV; *Literatur*, No. LV, p. 67; LXXXIV, p. 90; C, CI, CII, p. 105, 119. – *Neuere Geschichte der Wal.* p. 84–92.

¹⁰⁴ Șincai, *Chronica*, a. 1449.

¹⁰⁵ Vezi *Elegia*, împreună cu notele, Annessa XI.

¹⁰⁶ *Elegia*, not. 25.

¹⁰⁷ *Cron.* a. 1449.

¹⁰⁸ *Chron.* a. 905. „*Katona* trăia încă (zice Șincai) în a 1808 în luna mai, când am vorbit cu ei în Buda, ca fiind canonic de *Colocea*.”

¹⁰⁹ Engel, *Neuer Gesch.*, d. Wal. p. 92.

¹¹⁰ *Elegia*, not. 25–26.

¹¹¹ *Chron.* a. 1448.

însuși a făcut extrase din toate cărțile, mai ales cele netipărite care le dobândise Martin George Kovachich de la comițele Hadik.

Astfel Șincai, în Buda, se ocupă, îndată de la început, ajutând pe Kovachich, consultând Biblioteca szechenyană, precum și colecțiunile altor învățați și completând neîncetat cronica sa.

La 25 februarie 1804 el scrie lui Egel: „Mi-am propus să scriu analele națiunii române întregi, prin urmare și ale Cuțo-valachilor sau Țințarilor (cum îi numesc), ceea ce am și făcut, începând de la Traian sau mai bine zicând, de la cel de întâi resbel al lui Decebal în contra romanilor până la 1660. Continui această lucrare din zi în zi, o înavuțesc și o netezesc, nici cuget a o tipări înainte de ce voi aduna și strânge tot ce voi putea spre completarea și continuarea anilor”. El comunică lui Engel date, documente, manuscripte și anume cronica *bălăcenească*, gata pe atunci, era al 20-lea volum în colecțiunea manuscriptelor sale, iar Miron al 25-lea¹¹².

La 20 septembrie 1804, Șincai scrie căpitanului Lipszky care se ocupa cu facerea unei carte geografice a provinciilor coroanei ungurești, o epistolă despre modul scrierei limbei române cu litere latine¹¹³. În astă epistolă Șincai se semnează: actualis corrector Typi Valachici penes R Typographiam Universitatis

---

¹¹² Engel, *Neuere Gesch. d. Wal. p.* 84–92. — Meum quippe est (zice Șincai în scrisoarea către Engel) *Annales universae nationis Valachicae*, proinde etiam Kuzzo-Valachorum, quos Czenczaros vocant conscribere, quod et feci inchoando a Traiano, vel potius primo Decebali contra Romanos bello, usque ad a. 1660. Opus în dios continui, locupletio et polio, neque prius de editione cogito, quam quicquid potero ad annos congersero.” – Vezi și *Chron.* a. 1530.

¹¹³ *Epistola Georgii Sinkai de Eadem ad Ioannem de Lipszky*, G. Budae. 1804. – Vezi și *Tesauru de monumente istorice pentru România*, I, 87. – *Epistola către Lipszky* e anunțată și în Schedius, *Zeitschrift von und für Ungarn*, 1804, Pest. VI, 327, cu următoarele cuvinte: „Diese Schrift enthält einen sehr beyfallswerthen Vorschlag des als gründlichen Kenners seiner Muttersprache, der walachischen, bekaraiten Literators, Hrn. Georg Sinkai, wie mân die walachischen Worter mit lateinischen Buchstaben am zweckmässigsten schreiben soli. Diesen Vorschlag fuhr nun auch Hr. Rittmeister Lipszky în seiner grossen Landkarte zur Bezeichnung der walachischen Oertcr benennungen aus”. – Tot la Schedius I. c. p. 385 cetim: „Ein siebenbürgischer Gelehiter, der sich eben mit der Ausarbeitung einer Geschichte der walachischen Nation beschäftigt, Hr. Georg Gabriel Sinkay de Eadem hat ein Original MS în walachischer Sprache geschenkt (für die grafî. Szechenysche ungrische Reichsibibliothek), welches die griechisch-Uniten Bischofe în Siebenbürgen enthält”. Despre acest Diptich vezi și *Chronica* a. 1660 și 1680. Nu e de mirare că Șincai a donat bibliotecei Szechenyane acest document al Blajului; arhivul din Blaj se afla pe atunci în cea mai mare neregulă; documentele se luau de cine apuca și se perdeau. Vezi profațiunea lui Maior la *Istoria beser*. Maior credea că documentele Blajului erau mai sigure la sine decât în Blaj, iar Șincai le credea mai sigure în biblioteca pestană decât oriunde.

Pestanaez. Pe atunci el spera că peste doi ani va putea scoate la lumină *Cronica națiunii române*¹¹⁴.

La 1805 Șincai publică o altă edițiune mai îndreptată a *Elementelor limbei Daco-Române*¹¹⁵. Avea de gând să scoată și o gramatică *ilirică-română*, adică cu litere ciriliane¹¹⁶. El se semnează tot *Typi Corrector*.

Samuil Klein, persecutat de Bob, încă se așezase în Buda ca revizor de cărți¹¹⁷.

Lucrau amândoi pe întrecute și se ajutau împrumutat ca frații. Colecțiunile lor de documente¹¹⁸ și chiar lucrările lor erau comune, ca între amici și oameni în adevăr erudiți.

Într-aceea, la 13 mai 1806, Klein moare în Buda în brațele lui Șincai¹¹⁹.

Cu un an mai înainte murise episcopul Dorobanț, patronul lui Șincai.

În locul lui Dorobanț se numi episcop la 1806, Samuil Vulcan, prea învățatul amic al lui Șincai și nemuritor mecenat al literelor române.

La 1807, Șincai tipărește *Istoria Românilor* la finea calendarului de Buda pe acest an¹²⁰.

În fine la 1808, încurajat de episcopul Vulcan¹²¹, se apucă a-și tipări *Chronica*, tot ca appendice la calendarul de Buda de pe acest an¹²². Tipărirea cronice se continuă și în calendarul anului 1809¹²³, și era să urmeze tot așa înainte

¹¹⁴ „Quos (*Annales universae națio Valachicae*) intra biennium Orbi litterato spectandos daturum me spero”. Șincai în *Epistola ad Lipszky*.

¹¹⁵ *Elementa Linguae Daco-Romanæ sive Valachicae*, Emendata facilitata et în meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay de Eadem etc. Budae, 1804. J – Vezi și *Tezauru de monumente istorice*. I, 87.

¹¹⁶ Vezi prefațiunea *Gramaticiei* lui Șincai de la 1805.

¹¹⁷ Prefațiunea *Gramaticiei* lui Șincai.

¹¹⁸ Pre la 1804, Klein avea de gând să publice *Dictionariu român-latin-ungar-german și latin-român-ungar -german*. Cu deosebire se ocupa cu *Annalile principilor munteni și moldoveni*; încă în martie 1802 ajunsese cu cei dințai pîn la a. 1720, cu cei din urmă pîn la 1600. El scria lui Engel: „Vix est aliquis scriptor, quiusque ad a. 1714 floruit, et de Valachis aliquid scripsit ex quo collectionem seu excerpta historiam concertantia non haberem.” El prelucra aceste anale atât românește cât și latinește. Engel, *Literatur* etc. 91. – Despre celelalte lucrări ale lui Klein, vezi *Elegia*, not. 12. – Despre Klein promisese Șincai (*Chron.* a. 1714) a cuvânta mai multe la locul său. – Vezi și Cipariu, *Principia*, 312.

¹¹⁹ *Chron.* a. 1660.

¹²⁰ *Chron.* a. 105, cf. 103, 117, 167.

¹²¹ Laurianu în *Biografia lui Șincai*.

¹²² Posedăm noi un exemplar din acest calendariu. El cuprinde o părțică din *Chronica*, adică de la a. 86 pîn la a. 169, în 40 pagine în 8°. Vezi *Tezauru de monumente istorice*, I, 98.

¹²³ Se afla un exemplar în posesia d-lui Cipariu și cuprindea pag. 41–80, anii 174–284 ai *Chroniceii*. Vezi Cipariu, *Archivu*, a. 1868, p. 277.

în calendarele anilor viitori. Dar împrejurările nu-i fură favorabile. Cauza principală se vede a fi fost cenzura¹²⁴. Destul că, fără a ști cu deamănuntul cum și în ce chip, nu numai tipărirea croniciei se întrerupe de aici înainte, dar Șincai însuși cu începutul anului 1809 nu se mai află în Buda¹²⁵.

VIII. Pe acest timp Maior, prigonit de Bob, se așează în Buda, ca revizor de cărți.

Iar pe Șincai, în anul 1809, îl găsim în *Sinea*, satul comitatului *Abaui* în Ungaria, la iubiții săi *elevi Vass*, lucrând cu asiduitate la *Cronica* sa. Iată cu ce inimă duioasă și plină de grațitudine spune aceasta el însuși. „La anul acesta (1354 al *Croniceii*) mi-au venit înainte un hrisov al prea luminatei familiei comiților *Vass*, care astăzi în 28 februarie al anului 1809, când tocmai am plinit 56 ani de când m-am născut pe lume, îl scriu în *Sinea*, satul comitatului *Abauivár* în Ungaria, în curtea măririlor sale, ca să le arăt mulțămăta care li se cuvine nu numai de la mine, care scriu, ci și de la aceia pentru al căroră folos scriu acestea”¹²⁶.

Doi ani de zile lucră Șincai la *Cronică* în curtea comiților *Vass*, unde avea de gând să petreacă pân ce-și va termina opera. El scrie cu multă amărăciune asupra oarecărui român „care mai vrea-l-ar mort decât să scrie unele ca acestea?”. El scurtează ades lucrarea sa cea românească că în astă din urmă limbă mai ușor va scăpa de cenzură. Iată propriile sale cuvinte: „Mă ocrotesc la feciorii comitelui *Daniil Vass* cel mai bătrân, ca la niște ucenici ai mei până voi săvârși munca aceasta pentru folosul românilor, dintre care unii mai vrea-m-ar mort decât să scriu unele ea acestea”¹²⁷. Și iarăși: „mai aduc aici un hrisov ce se ține de prea luminata familia comiților *Vass* de *Țaga*, ca să arăt că de nu mi-ar fi stat familia aceasta întru ajutor, eu cu ajutorul românilor mei în veci n-aș fi scris *cronica* aceasta, ba doară o aș fi pârjolit de mult, atât m-au necăjit românii de la care am așteptat ajutor”¹²⁸. Acestea le zicea în anul 1809. Într-alt loc mai zice: „alți mai mulți (autori) pentru aceea nu-i pomenesc aici, pentru ca să nu-mi lungesc munca, ci să o isprăvesc mai repede, spre descoperirea ochilor celor ce... și să o întorc pe latinie, de unde și nume și folos mai mare voi avea, nici voi avea op să-mi cerceteze munca românii mei, – pentru că, tipărindu-se odată munca aceasta pe latinie, slobodu-mi va fi a o tipări și pe românie, fără de cenzura acelora cari nu știu de acestea”¹²⁹. Așa scria pe la 1810.

---

¹²⁴ Laurianu în Bibliografia lui Șincai.

¹²⁵ *Chronica*, a. 1854.

¹²⁶ *Chronica*, a. 1354.

¹²⁷ *Chron.* a. 1365.

¹²⁸ *Chron.* a. 1510.

¹²⁹ *Chron.* a. 1595.

La 18 februarie 1811, aflăm pe Șincai lucrând la Cronică în curtea episcopului Vulcan¹³⁰, vechi amicului său. Tot anul acesta se vede a-l fi petrecut la Vulcan, ajungând cu lucrarea Croniceii până la anul 1739 unde pare a fi încetat. La acest din urmă an al Croniceii se plânde în următorul chip: „de mine, dușmani neamului nostru, cari numai pentru aceea au vrut să ne stăpânească ca să-și [...] au ascuns toate din care puteam scrie pentru folosul neamului, și eu din mâini străine am căpătat și acelea din care am scris până aici și voi scrie și mai înainte despre episcopia Făgărașului și mitropolia Belgradului”¹³¹.

IX. În anul următor 1812, pe când Petru Maior, care urmăse lui Șincai în revizorat, publică istoria sa pentru începutul românilor în Dacia, în care citează la un loc¹³² pe „prea învățatul, ci nenorocit George Șincai”, și nici îl mai pomenește vreodată, întâlnim pe Șincai în Transilvania, venind din Ungaria, de la Vulcan, pe jos, cu toiagul în mână și cu desagi în spate-i în cari purta Cronica sa, tezaurul neperitor al gintei române.

¹³⁰ *Chron.* a. 1614. – La anul 1679 al Chnoniceii ne da următoarea genealogie a familiei Vulcanu: „Aci cititorule, înseamnă că vornicul Vulcanu, despre carele scrisai, au avut frate sau fecior, nu știu, pe Mihai Vulcanu, carele de groaza lui Șerban Cantacuziniu ca să nu piară și el ca vornicul, au fugit în Ardeal și s-au așezat în satul Vezea din comitatul Belgradului cel de jos; și Mihail acesta au avut cinci feciori (precum arată genealogia Vulcăneștilor) dintre cari unul s-au numit Petru, și acesta au povestit celor ce mi-au spus mie, că tatăl său Mihail au venit din Valachia în Ardeal. Iar Petru Vulcanu au avut trei feciori, pe Georgie, Ioan și Petru; Georgie isprăvind șooalele în Cluj, au învățat grammaticea în Blaj; din Ioan s-au născut Samuil archiereul cel românesc al Oradiei-mari, Georgie care locuște în Blaj și Micimica muma a doi galbori Samuil și Alexandru, apoi din Petru s-au născut Viulcăneții din Șinca-vechiă.”

¹³¹ *Chron.* a. 1739. – însemna că la a. 1808 Șincai lucra în Buda la a. 915 al *Chroniceii*. Cf. a. 1453 al *Chroniceii*. La 28 i februarie 1929, scrie în Sinea la a. 1345 al *Chroniceii*. În cursul acestui an lucrează în Sinea cu mare diligență și cu multă grațitudine către comiții Vass, precum se vede la anii 1365, 1510, 1520 și 1541 ai *Chroniceii*. La 13 decembrie 1809 scria la a. 1526 al *Chroniceii*. Iar în seara cea mai de pe urmă a anului 1809 ajunsese cu *Chronica* la a. 1541 unde zice despre Ștefan Mailatu: „că el au fost diaosiu român din sâmbânța celui ce au domnit în Valachia la a. 1300, precum nu tăgăduște sâmbânța lui cea de acuma, care în destul de luminata treaptă înflorește în timpul în care scriu acestea, tocmai în seara cea mai de pe urma a anului 1809”. În anul 1810, tot în Sinea ajunse la a. 1595 al *Chroniceii*, unde, între altele, mai zice: „Aroneștii din Bistra dintre cari mulți bărbați sdraveni au fost și sunt acuma în anul 1810, când scriu acestea, nu fără fundament să zic a fi din sâmbânța lui Aron vodă.” La 18 februarie 1811, scria în curtea episcopului Vulcan în Oradea Mare la a. 1614 al *Chroniceii*. – La 29 martie 1811, lucra la a. *Chron.* 1653. – La 4 august, tot în curtea episcopului Vulcanu, lucra la a. 1713 al *Chroniceii*. – La Sânta-Măria mare din acest an 1811, ajunse la a. *Chroiniceii* 1721, și preste puțin la a. 1739 unde, precum zisei, pare a se fi oprit cu lucrarea *Chroniceii*.

¹³² P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor...*, edit. 2, p. 112.

De aici înainte încep adevăratele fatalități ale marelui bărbat. Nici el nici alții nu le mai descriseră. Numai tradițiunea contemporanilor, vagă și tristă, ni le mai păstra. Unul din acești contemporani îl văzu în vara anului 1812 în Blaj, unde în două zile în două rânduri vorbi cu dânsul.

El venea, zice, de la Alba Iulia unde își dusesese Cronica la cenzură și se abătu pe la Blaj, unde servise atâta timp în fruntea școalelor române și unde de vreo 17 ani nu mai fusese. Fiind poftit la masă la Bob, Șincai cu obișnuita sa îndrăzneală multe spuse episcopului plăcute și multe neplăcute. Seara pe la cină merse în refectoriul seminarului. Aci, (spune mai încolo martorul nostru, pe atunci cleric și dânsul), un canonic care cunoștea pe Șincai de mai înainte, în ființa de față a mai multor canonici, cari de asemenea toți îl cunoșteau, când intră Șincai în salon cu niște pași măreți, îl întâmpină cu această întrebare: *Unde habemus fortunam?* (De unde avem norocire?). Iar el, socotind pe semne că aceștia se fățureau a nu-l cunoaște, zâmbind, îi răspunse scurt dar apăsător: *De terra* (de pe pământ); și cu aceasta, îndrăzneț cum era, începu a intra în vorbă, cu fieși care. Clericii erau așezați cu toții în jurul meselor la cină, dar uitând că mâncarea zăcea înaintele, privirile lor ale tuturor erau ațintite asupra bărbatului – acum străin între ai săi! – care deși se osebea prin sărăcia îmbrăcămintei de cei împodobiți cu brie roșii, cu atât strălucea mai mult prin discursurile sale pline de știință; atențiunea tuturor era atrasă asupra-i și toți se umplură de respect către dânsul. La toate unghiurile, între preoți și clerici, n-auzeai decât: *Acesta e Șincai!* Oh, ce bărbat! Toți doreau a-l vedea și auzi mai de aproape. El îi preveni pe toți, întorcându-se către clerici, zise: *Cu bătrânii vorbii, acum să vorbesc cu odraslele românilor*, îi luă în șir pe toți și unul nu rămase cu care să nu fi grăit. În fine îi lăsă cu aceste cuvinte: *Pui de români, purtați-vă bine și nu uitați și pe Șincai.*

În altă zi, mergând clericii după datină, la plimbare, întâmpinară pe Șincai afară de orașul Blajului, înaintea ospătăriei episcopoești de lângă Târnava, șezând afară la umbră, ca să-și împrutească corpul pentru călătorie. Aci clericii îl înconjurară ca oile pe păcurar. Aici, zice martorul nostru, văzui la picioarele lui niște desagi plini de hârtii; era averea neamului românesc, Cronica lui, înghesuită în acei desagi de lână, cam învechiți, la un loc cu toată sărăcia autorului român celui mai avut în știință. Cu acea ocaziune multe ne spuse Șincai. Eu îl întrebai: „Pentru ce porți atâtea scrisori, atâtea sarcină în spate?” – „Acesta e făcutul meu (răspunse) în care voi fi glorificet după moarte; dacă nu mi-a fost rușine a-l face, pentru ce să-mi fie rușine a-l purta?”¹³³

Scopul pentru care venise Șincai în Transilvania nu și-l ajunse. Se zice că, supuind cenzurei compunerea latină a Cronicei, cenzorul ungar își dete părerea cu

---

¹³³ Quare portat vestra. Spectabilitas volumen illud, tantam sarcinam in dorso? – Hic fetus meus est, in quo post fata glorificabor; si non pudet fecisse, nec portasse pudebit. Vezi corespondențele lui Gavra publicat în fruntea edițiunei Chronic. Șincaiane, de la 1844, în Buda.

următoarele cuvinte: „Cartea e demnă de foc, autorul de furci”. (Opus igne, author patibulo dignus)¹³⁴. Plin de mâhnire plecă Șincai după datina sa pe jos, cu toiagul în mână, cu desăgii în spate la Oradea Mare, la episcopul Vulcan. După cum spunea însuși Vulcan într-o scrisoare a sa către un român, când intră Șincai în curte la dânsul, îi zise: „Samuile! (erau cunoscuți din copilărie) să mă primești iar în curte-ți, nu pe nimic dar voi să-ți fac o copie din Cronică, pentru că mă vei ține.” Vulcan îl primi cu bucurie și mai petrecu Șincai câțva timp la dânsul, decopiându-i o mare parte a Cronicei. Dar iar se depărta apoi și de aici¹³⁵.

Bătrânul protopop din Bistrița, Ioan Maior, spunea că l-ar fi văzut odată pe la 1814, în luna mai, venind cu protopopul de la Dej-Ocna, Iosif Sandor, la Blaj; atunci vorbea *contra fata*¹³⁶.

De aici înainte Șincai se face nevăzut. Contemporanii îi pierd urma de tot.

Până sunt acum de abia trei ani nu se știa nici locul nici timpul moartei marelui român.

În fine, la 1866 se descoperi că Șincai, părăsit de ai săi, se retrăsese către apusul vieții sale la generoșii și iubiții săi elevi comiții Vass, în satul Sinea din comitatul Abaujvár lângă Casoviax, unde, apăsător de atâtea suferințe, expiră în 2 noiembrie 1816, în etate aproape de 62 sau 63 de ani¹³⁷.

X. Iată cum descriu pe Șincai toți câți îl văzură. Unul din acestea zice, că la întâia vedere și vorbire cu dânsul, la 1812, în Blaj, astfel îi atrase toată atențiunea și mirarea, în cât chipul lui i-a rămas întipărit în oglinda minții ca și cum ar sta și acum înaintea ochilor săi, căci cine vedea odată pe Șincai, nu putea să-l mai peardă din minte:

Era Șincai om de stat de mijloc, plin la trup, dar mai mult osos cu umeri largi, cu peptul lat și eșit în afară, purta mâna cu bastonul înainte, pășind cu mare gravitate și puțin legănându-se; capul mare, acoperit cu păr rar și cărunț; fruntea largă, proeminentă și desnodată de laturi; sprâncene stufoase negre, nud îmbinate; ochii mari și plini de foc, coperiți cu niște gene cu peri rari înțepoate; fața cam lungăreață, fuscă, rumenă puțin cam ciupită de vărsat; nas roman prelung; mustățile încărunțite, pe cari le neteza cu foarfeci; Gura, buzele, proporționate; barba rasă, rotundă. Căutătura-i era îndrăzneată și însuflătoare de respect dar în trăsăturile feței puteai cunoaște adâncimea gândurilor și necazurile cu cari toată viața avuse a se

¹³⁴ A.T. Laurian, *Biografia lui Șincai*.

¹³⁵ A. Papiu Ilarianu, *Ist. DAC. Super.* tom I, edit. 2, p. 140.

¹³⁶ A.T. Laurian. l. c. – D. Cipariu în *Foaia pentru minte inimă și literatură de la 1841*, No. 42, zice ca: „pe la 1814 s-a mai întors iarăși la Blaj, ea să-l primească a doua oară la mănăstire”. A.T. Laurian zice: „Episcopul Ioan Bobu, deși vedea pe Șincai cel plin de merite, că a ajuns la extrema mizerie, totuși nu se putu împăca cu dânsul. Șincai plecă pe jos din Blaj plin de mâhnire.”

¹³⁷ *Concordia* No. 51–514 din 1866 publică matricula morții lui Șincai. Vezi Cipariu în *Archivu*, a. 1868, p. 297.

oști. Avea voce sonoră, bărbătească, vorbea apăsător, bine articulat, liber și cu îndrăzneală, ca bărbatul care are de unde și știe ce să vorbească, sigur fiind în mintea și abilitatea sa. Din vorbele lui vedea îndată, că omul mult simte în sine și mult îndrăznește. Gesticula când vorbea; era vesel, glumeț, sarcastic chiar, dar foarte plăcut în societate, fără a pierde câtuși de puțin, prin glumele și sarcasmii săi, din gravitatea purtării și din respectul ce inspira. Se zice că cum vedea omul îi făcea versuri. Mersul, starea și toată purtarea sa era măreață; simțea îndată spiritul înalt ce locuia într-însul, nu mai puțin omul plin de încredere și sigur în lucrarea sa. Pași avea îndrăzneți și sprinteni pe lângă toată etatea cea înaintată. Când intra în vreo adunare, căutarea tuturor o trăgea asupra-și și nu putea rămâne necunoscut. În toată purtarea sa avea o mândrie latină și o îndrăzneală care nu-i ședea rău.

Îmbrăcămintea în care văzură pe Șincai în Blaj, pe la 1812, era săracă, dar nu zdrențoasă. Un căput de pănură, culoarea tabacului, care prin port pierduse mult din culoarea sa primitivă (inițială); un peptar de altă panură, care-i acoperea tot pieptul și pantecele până din jos de cingătoare, cu nasturi galbeni și gătiri simple la găurele nasturilor; cioareci ungurești de panură vânăta închisă; pălăria înaltă, lată în margini, cam veche și niște cisme ordinare în picioare, era toată îmbrăcămintea bărbatului demn de o mai bună soartă. Iar îmbrăcămintea lui oficială era, nădragi vineți și norăți, spențel sau scurteică și dulamă pe umăr, mijlocul încins cu sabia, fiind nobil de Șinca.

Iată cum era Șincai!

Asemeni calități, atâta superioritate și conștiință de sine, apoi curaj și inflexibilitatea principiilor sale, într-o epocă; și într-un cerc inferior și creșterii și științei și ideilor sale, nu puteau să nu-i creeze o mulțime de inimi puternici care îl goniră toată viața.

NOTE:

a. *Ai căror lauri împodobesc cele vechi și sigure.*

b. *Mișcarea patriotică maghiară a curuților și-a luat numele de la cruciații lui Doja. Conducă de Emeric Tököli și, mai târziu, de Rákoczi Francisc II, ea a cuprins Ungaria, Banatul și Transilvania, obținând multe biruinți asupra austriecilor. La aceasta a contribuit sprijinul moral al lui Petru cel Mare, țarul Rusiei, și a altor monarhi, ca și ajutorul financiar al lui Ludovic al XIV-lea, regele Franței. După ce principele Rákoczi a fost silit să părăsească Transilvania și să pribegască prin Franța, Polonia, Rusia și Turcia, unde a și murit, mișcarea curuților a fost zdrobită și lichidată de imperiali.*

c. *Lobonții erau luptătorii maghiari care făceau parte din tabăra potrivnică curuților.*

d. *Kovácsnai Tóth Sándor (1730–1792), istoric și scriitor de comedii, traducător de opere latine, a funcționat ca profesor la colegiul reformat din Târgu-Mureș.*

e. *Ordinul piariștilor a fost înființat în anul 1595 în Italia și a fost recunoscut de papa Paul V în anul 1610. Membrii ordinului se dedicau educării tineretului în școli. Alesandru Papiu Ilarian și Avram Iancu, ca de altfel numeroși fii de români, au fost, în deceniile III-V ale secolului al XIX-lea, elevi ai colegiului piariștilor din Cluj.*

f. *Zi și noapte.*

g. *Daniil Cornides (1732–1787), istoric maghiar, fost profesor la colegiul romano-catolic din Cluj, apoi profesor la universitatea din Pesta, e autorul a două lucrări care l-au făcut celebru: „Conditio de religione veterum Hungarorum (Religia maghiarilor pe când erau păgâni)”, Viena, 1791 și 2 „Vindiciae Anonymi Belae regis notario” (Din incertitudinile lui Anonymus, notarul regelui Bela), Buda, 1802.*

h. *Benkő Jozsef (1740–1811), istoric maghiar. În baza unei bogate colecții de documente a scris remarcabila lucrare „Transilvania”, tipărită la Viena în 1778.*

i. *Sulzer Franz Ioseph, istoriograf austriac care a trăit multă vreme în Țara Românească unde fusese chemat, în 1776, de Alexandru Ipsilante pentru a întemeia o școală de drept.*

j. *Pentru ocrotirea limbii și a patriei.*

l. *Cu adevărat era vrednic să domnească în veci.*

m. *Kövári László (1820–1907), istoriograf maghiar și publicist; A înființat și condus ziarul „Ellenör” care a apărut la Cluj în anii revoluției de la 1848. E autorul a două lucrări de mare interes pentru noi: „Erdély története” (Istoria Transilvaniei), vol. I-VI, anii 1859–1867 și 2, Erdély története 1848–1849” (Istoria Transilvaniei 1848–1849) Apărută în 1861 care este o istorie a revoluției transilvane.*

n. *Memorandul din 1791 este cunoscut în istorie sub titlul de „Supplex Libellus Valachorum”.*

o. *Curatele și elementarele drepturi ale omului și ale cetățeanului.*

p. *Eder Ioseph Karl (1760–1810) istoric sas, calomniator al lui Șincai. A comentat, la cererea și uzul stăpânirii, în termenii dușmănoși „Supplex Libellus Valachorum” pe care episcopii Ioan Bob din Blaj și Gherasim Adamovici din Sibiu l-au înaintat împăratului Leopold II și dietei din Cluj cerând egalitate de drepturi pentru români cu naționalitățile conlocuitoare în Marele Principat al Transilvaniei (unguri, secui și sași).*

r. *Amenințându-mă cu îndrăzneală de lucruri grave*

s. *Îmi voi da silința să-l distrug,*

ș. *Lovit peste măsură.*

t. *Ignac Martinovici (1755–1795), călugăr franciscan, preot militar, filosof și iacobin maghiar. Concepuse o federalizare a naționalităților din imperiul austriac, prevăzând și o Valachie pentru românii din Transilvania. Iscusit*

organizator de rețele revoluționare secrete. Arestat a fost executat împreună cu șapte dintre principalii lui colaboratori.

ț. Enghel Johann Christian (1770–1814), istoric german care a avut bune legături cu S.M. Klein, Șincai și P. Maior. O lucrare a lui înfățișează expedițiile împăratului Traian în Dacia, iar în alta se ocupă de istoria Moldovei și a Valachiei.

u. Kovachich Márton; György Szenkievici (1744–1821), renumit istoric maghiar de la care au rămas, tipărite sau în manuscris, peste trei sute de lucrări.

v. Bărbat foarte învățat și foarte bun prieten cu mine.

z. Actual corector al cărților valachice în regeasca tipografie a universității din Pesta.

x. Cașovia (Kassa), oraș situat la 200 km N-V de Budapesta.

A. Acest tată al meu, care a rezidat acolo, a posedat pământ nobiliar...

B. Din preainaltul ordin al prea augustului odinioară împărat, Iosif al II-lea, nemuritoare fie-i memoria, am tradus, în parte, cărțile pentru școlile românești, în parte am compus din propria mea inițiativă.

C. Mi-au poruncit mai întâi să nu predau limba germană Amenințindu-mă aspru stăpânii semeți; după-aceea

Și născociră-mpotriva-mi pricini ce puteau să mă piardă

Le născociră, dar cerul prielnic opri mișelia!

Elegia, scrisă de Șincai în 1803, a fost inclusă de Nagy László în „ORODIAS”, o antologie de elegii în care sunt înfățișați numeroși bărbați remarcabili, tipărită în 1804, la p. 189–251.

Timotei Cipariu, folosindu-se de un exemplar original, a atras atenția asupra ei în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” nr. 42 din 1841, mai apoi în „Acte și Fragmente”, unde alături de elegie, reproduce și notele. În „Arhivă pentru filologie și istorie” din 1868, Cipariu traduce notele elegiei lui Șincai.

În 1939, la cererea scriitorului Elie Dăianu, fost protopop al Clujului, animator remarcabil al scrisului românesc, atât prin revista-i proprie, „Răvașul”, cât și în presa transilvăneană până la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial, elegia lui Șincai, alcătuită din 180 versuri, a fost tradusă de prof. univ. T. Naum și tipărită, prima dată în românește, în revista clujeană „Gând Românesc”, an VIII, nr. 1–4 din 1940.

Versurile 61–64 pe care le-am reprodus se găsesc la p. 56. În „ORODIAS”, autorul a semnat: „Nobilul transilvan George Șincai din Sinea, doctor de la Roma în artele liberale ale filosofiei și științei teologice, emerit director al școlilor naționale din marele principat al Transilvaniei, trimisă autorului Orodiei din Oradia Mare..., 1803, de la moșia episcopului Darabant,...

Subsemnatul știe că am fost împiedecat cândva de a vorbi altfel decât ungurește și românește.

D. Urmărit pe nedrept sub pretextul ideilor periculoase ale unor anumiți făptuitori germani (Aluzie la Ignac Martinovici și colaboratorii săi).'

E. Excelența Sa l-a acuzat pe Gheorghe Șincai (în actul de acuzare se vorbește și de Gabriel Șincai, Gabriel fiind numele de călugăr al lui Șincai) de oarecari expresii necuvincioase și vorbire îndemnătoare la răsvrătire.

F. Literatura istoriei valachilor și Moldovenilor.

G. Epistola lui Gheorghe Șincai din Șinca către Ioan Lipszky.

H. Această scriere conține o foarte plauzibilă propunere a dlui Gheorghe Șincai cu privire la deplina cunoaștere a literaturii valache care ne arată cum trebuie scrise mai temeinic cuvintele valahe cu litere latine. Această propunere este relevantă și de d. căpitan Lipszky în marele său atlas pentru denumirea expresiilor românești.

Un învățat din Transilvania care se ocupă de asemenea de istoria națiunii valache, Gheorghe Gavril Șincai din Șinca a dăruit un manuscris în limba valahă pentru Biblioteca Regală Ungară Szecheny care cuprinde numele episcopilor greco-catolici uniți din Transilvania.

I. Pe acestea (Analele întregii națiuni române) sper să le pun sub ochii lumii civilizate în cuprinsul a doi ani.

J. Elementele limbii daco-române, îndreptate, explicate și redactate într-o ordine mai bună, de Gheorghe Șincai din Șinca, Buda, 1804.

L. Abia există vre-un scriitor care a strălucit până la 1714, să nu fi scris câte ceva despre români, din care eu să nu am colecții sau extrase privitoare la acea istorie.

Ideile lui Șincai

A) Idei religioase-bisericești

I. Șincai se ținea de biserica română unită cu biserica Romei.

El începuse a învăța, precum văzurăm, la unitari (ariani) și la părinți, (călugări n.n.), de aici la reformații din Oșiorheia, apoi la iezuiții din Cluj și la piariștii din Bistrița-săsească. În urmă, spre a putea fi trimis la Roma, intră în mănăstirea din Blaj. În Roma, învăță teologia ca puțini alții, dar îl interesa mai mult columna lui Traian și alte monumente ale străbunilor noștri. De acolo se întoarse, nu spre a propaga unirea cu Roma papei, ci spre a reînvia ideea Daciei lui Traian. Om luminat al epocii lui Iosif II, la 1784 renunță călugăriei. Popă nu se făcu niciodată, ca cel ce „cunoștea năravurile popești”¹³⁸.

---

¹³⁸ Chron. a. 1514.

Întemeiat pe zisele lui Tertulian și Origene, autori din secolul II, Șincai „nu fără temeii gândește că între strămoșii noștri cei de Traian purtați în Dacia, atunci încă au fost mulți creștini”, începutul creștinării românilor îl probează la anii 174, 319 și următori ai Cronicei, susținând că „nu românii au luat credința lui Christos de la goți sau de la slavi, ci goții și slovenii s-au luminat prin români”¹³⁹.

Când vine a nara certele și luptele bisericești între apuseni și răsăriteni, iată cum Șincai, cel ce învățase în Roma, știe a le judeca, cu deosebire din punct de vedere românesc. „Focad (zice) după ce a apucat împărăția, ca să și-o întărească, prea mulți au omorât, și temându-se ca nu cumva să-l afurisească patriarhul Țarigradului pentru uciderea împăratului Maurichiee, au scris la patriarhul Romei, în care epistola da patriarhului român titlul de ecumenic, adică peste toți patriarhii și arhireii; oare titlul după aceea l-au și ținut toți patriarhii Romei până în ziua în care scriu acestea. Batăr de nu l-ar fi ținut! pentru că titlul acesta au stricat dragostea între răsăriteni și apuseni”¹⁴⁰.

Despre Ciril și Methodiu de la cari primiră bulgarii creștinătatea și cari lăsând apoi pe bulgari, după cari se bătea Fotie, trecură să învețe pe Moravi, Șincai zice: „Nici e de a te mira că sfinții Ciril și Metodiu nu s-au supus patriarhului Fotie: pentru că acesta era grec, iar ei diaosi români, dintre colonii lui Traian, care fiind uniți cu bulgarii, pe greci mai întâiu nu-i putea suferi stăpâni. Pentru aceasta au început și Bogore, acum Mihail, a trâmite soli, acuși în Germania, acuși la Roma veche, pentru învățători”¹⁴¹.

Despre Fotie zice: „În al optulea sobor ecumenic în Țarigrad, Fotie s-a afurisit, pentru că răpise scaunul patriarhicesc până când trăia sfântul Ignațiu, iar nu pentru altceva; căci Fotie altmintrelea era bun creștin și mare pravoslavnic, numai cât era și prea învățat și pricepea toate mai mult și mai bine decât toți cari au trăit pe vremea lui: drept aceea s-a și pornit a apăra credința răsăritenilor împotriva apusenilor cari toată ocârmuirea bisericei lui Christos o trăgea la sine, care nu au putut dobândi vreodată, precum toată teologia cea curată, încă și cea din Roma veche, unde am învățat această artă”¹⁴².

Vorbind despre unirea ce făcuse cu biserica Romei, Ioniță, domnul și împăratul românilor și al bulgarilor, pe la 1202, Șincai se grăbește a însemna că prin această unire „românii și bulgarii nu și-au lăsat legea și obiceiurile cele mai dinainte, ci numai așa s-au supus bisericei Romei, ca să ție pe papa cel mai întâi între patriarhi și să nu hulească pe latini și obiceiurile lor cum au făcut și românii din Ardeal când s-au unit”. Adaogă apoi: „Iarăși rușii din Polonia și Ungaria nu bine au lucrat când au adăugat în simbolul credinței cuvintele și din fiul (filioque), căci legea și obiceiul cel vechi au trebuit ținute. Așa ar fi fost unirea adevărată, că

---

¹³⁹ *Chron.* a. 174–319, 325–370–404.

¹⁴⁰ *Chron.* a. 602.

¹⁴¹ *Chron.* a. 861. cf. 845–866–867.

¹⁴² *Chron.* a. 869.

apusenii să țină obiceiurile sale și răsăritenii iarăși ale sale; și unii și alții să nu se hulească”¹⁴³.

Această unire a românilor de peste Dunăre, Șincai ar fi dorit să fie ținută drept scut al naționalității române contra slavonismului și mai cu seamă a grecismului. Pentru aceea el își exprimă părerea de rău că prin actele conciliului al optulea ecomenic din Constantinopol, Bulgaria, în contra voinței bulgarilor și a românilor de acolo, se lua de sub patriarhia Romei și se dete patriarhiei de Constantinopole. „Barem de nu s-ar fi întâmplat aceasta (zice Șincai) ca românii mai fericiți ar fi fost de s-ar fi supus patriarhiei din Roma”¹⁴⁴.

Să ascultăm acum pe Șincai când vine a vorbi, în secolul XIII și următoarele, despre încercările violente ale scaunului Romei de a supune pe românii din toate provinciile Daciei. Iată cum grăește la a. 1236 al Cronicei: „Creștinii în timpurile de acum se mânca unul pe altul și aceasta o făceau din îndemnul archiereilor celor mai mari, cari numai întru aceea se sârguiau, ca să-și lătească domniele, iar nu adevărul, nici credința și dragostea creștinească. De aici au urmat de latinii vărsau șingele grecilor și grecii al latinilor; românii cei de a stânga și de a dreapta Dunării dimpreună cu bulgarii aveau grije de la cari vor putea mai mult răpi, de la greci sau de la latini; iar ungurii, îndemnați de Grigorie al IX, papa de la Roma, numai de aceea se grijea, cum ar putea supune sieși pe români și pe bulgari; drept-aceea Bela IV încă din a. 1233 și-au dat sie titlul acesta: Bela din mila lui Dumnezeu întâiul născut al craiului Ungariei, Dalmației, Croației, Romei, Serviei, Galiției, Lodomeriei, Bulgariei și Comaniei, ne gândim despre aceea ce i s-au întâmplat după aceea mai de multe ori prin tătari, despre cari zic analele bisericii Brașovului: a. 1236, tătarii de nou au prădat Ungaria și în Ardeal au zăbovit șapte ani”¹⁴⁵.

Tantum religio potuit suadere malorum! „Așa ne urgisesc apusenii pe răsăritenii!” după profunda și admirabila traducere a lui Șincai¹⁴⁶.

Aceste păcătoase încercări ale Romei le are Șincai în vedere când venind la introducerea protestantismului în Transilvania zice: „Dumnezeu cel de sus prin Isavela și prin fiul ei au început a bate pe românii din Ardeal, pe care [îi] mâncase papa de la Roma mai nainte, căci nu s-au plecat lui să-i fie dobitoc, nu oi sufletești. Care lucru l-am arătat la anii trecuți, și tocmai s-au adevărit în timpul în care scriu acestea, că fiește care episcop numai atâta putere are, cât i-au dat Domnul nostru Is. Chr., nu cât i-au dat împăratul Foca, Carol cel Mare, Mahomet II, sau Bonaparte de acum. Aceasta este credința cea adevărată. Care are drept dintre împărații aici numiți, judece alții, că eu cred ca biserica lui Chr. va rămâne până la sfârșitul

¹⁴³ Chron. a. 1202.

¹⁴⁴ Chron. a. 869. – Vezi și A. Papiu-Ilarian, *Istoria Dac. Super. I.* edit. 2. p. 2, nota 2.

¹⁴⁵ Chron. a. 1236.

¹⁴⁶ Chron. a. 1599.

veacului și a doua venire a lui”. Așa scrie Șincai pe la 1810 în Sinea la comiții Vass¹⁴⁷.

Într-alt loc¹⁴⁸ iarăși: „Iar după ce s-au milostivit a tot puternicul Dumnezeu a certa mândria Suntei Biserice Romei prin mădularele ei, adică prin protestanți... aceasta zic nu doar ca însumi m-aș abate de la acelea care le-au descoperit Dumnezeu, le-au învățat Domnul nostru Is. Chr., le-au propovăduit SS. lui apostoli și ucenici, și Sunta Biserica lui mi le da să le cred, căci acestea toate le mărturisesc, și cu ajutorul lui Dumnezeu sunt gata a le apăra și cu punerea vieții mele; ci pentru că știu năravurile poești, ca unul care am fost între dâșșii și în cinul lor cel mai de jos în sintire, dar al doilea înderegătorie, ca un canonic în zece ani, de la anul 1774 când plinise ai vârstei mele 19 ani (până la anul 1784), neamul nostru cel românesc întreg, adică nu numai proștii, ci și nobilii din Ardeal și părțile țării ungurești, pentru că n-am primit rătăcirile protestanților, precum nu primisem obiceiurile biserice Romei mai înainte, la atâta au ajuns, cât numai suferiți s-au ținut în Ardeal și părțile țării ungurești” scl.

Bine cunoscând năravurile poești, el chiamă cu voce înaltă¹⁴⁹ luarea aminte a neamului românesc asupra „vicleșugului neamurilor străine, cari cu frumoase pretesturi, mai ales ale legerii creștinești, în care eu vreau să mor (zice Șincai), înșeală pe bieții români de-i stăpânesc și în ziua de acum... Ce vreau arhiresii aceștia? (întreabă el n. a.) să te învețe să-ți prindă partea pe lumea aceasta, au să te ducă la ceruri? Nu crede, o române!, pentru că numai punga ta o voiește, ca să-și umple pungile lor, și tu să rămâni rob acelor pe care mai marii tăi i-au stăpânit oarecând. Deșteaptă-te drept aceea, o iubite neamul meu, și ai minte!”¹⁵⁰

La a. 1584 Șincai spune cum „Grigorie XIII, papa de la Roma (nu vreau să scriu pentru ce) pe vremea aceasta au înnoit calendariul și vrea ca toți creștinii să primească înnoirea aceea. Iară George Mogilă, mitropolitul Moldovei, i-a scris, precum arată Okolski, să dea pace românilor, să rămână pe lângă calendariul cel vechi; și l-a ascultat papa în anul de acum”¹⁵¹.

Multu-l supăra pe Șincai amestecul papilor în trebile Moldaviei și ale României (Țara Românească). Așa la anul 1595 al Croniceii, vorbind despre Răsvan Vodă, zice „Cine vrea să știe mai multe citească pe Istvánfi... „și arhivul

---

¹⁴⁷ *Chron.* a. 1571.

¹⁴⁸ *Chron.* a. 1514.

¹⁴⁹ *Chron.* a. 1563.

¹⁵⁰ Auziți pe Șincai, voi ieziți români de la Oradea Mare, de la Gherla și de... și de aiurea, voi carii în aceste zile ale luminei și ale libertății, cutezați a îndemna pe români să meargă la sinodul catolicilor ungurești de la Pesta; voi carii mergeți cu cutezanță până a da românilor uniți numele straniu și urât de catolici, ca și cum a fi unit în patru puncte cu catolicii, ar însemna a fi catolic adică ungur, papist adică ieziuit; voi cari prin aceasta și alte asemenea criminale apucături cercați a rupe de tot o parte însemnată a românilor din corpul cel mare al națiunii, – auziți pe profetul Șincai, și pân mai e timp, convertiți-vă!

¹⁵¹ *Chron.* a. 1584.

din Vatican. Dară eu mă mir și mă ciudesc, ce au avut Clement VIII, papa de la Roma, de a se amesteca și în lucrurile Moldovei, când n-au avut gând să ajute pe bieții moldoveni, fără numai să-i supună sie”¹⁵².

La a. 1603 din Cronica încă înseamnă cu o fină ironie, că „Suntul părinte de la Roma, Clement VIII, ca un bun păstor sufletesc, nu și-a uitat de deregătoria păstorească, ci a scris împăratului Rudolf II, ca Ieremia Mogilă, domnul Moldovei, are porunca de la Poarta turcească” scl.¹⁵³

Despre iezuiți scrie în următorul mod¹⁵⁴: „Pentru ca cei ce se vor naște și voi- trăi întru avenire să știe cine au fost iezuiții. Iată tâlcul: Aceștia au fost un cin călugăresc urzit de Suntul Ignatie Loyola, spaniolul, cu puțin după ce au încetat Martin Luther în anul 1517 a-și semăna crezul, în care cin nu se primeau alții, fără numai aceia cari era foarte de mare viță, bogați de neam, au prea frumoși; cu care trei lucruri avea între sine pe cei mai sdraveni oameni, pentru că cei cu mintea mare străbăteau toate, cei de neam mare plineau toate prin rudenile sale, cei frumoși erau văzuți la toți și mai ales la femei, prin care apoi lucrau cum vreau. Nici e minciună aceasta, căci o am cetit aceasta în regulile lor cele ascunse și numai cu mâna scrise, care eu însumi le-am dat, din porunca cardinalului Ștefan Borgia, să le lege în cordovan roșu într-aurit, când eram bibliotecar în colegiul de Propaganda Fide din Roma.”

Într-alt loc ¹⁵⁵ arăta rău obiceiul iezuiților de a fura acte publice, zicând: „Scrisoarea aceasta” (e vorba de o scrisoare a mai multor boiari din Făgărașiu n. a.) „care trebuia să rămână în original în arhivul vlădicesc din Blaj, după rău obiceiul lor o au furat iezuiții și o au trimis provincialului lor lui Hevenessi, care o a legat între scrisorile cele multe care tot cu răpirea și cu furțișagul le-a adunat, spre mare paguba multora, dar mai vârtos a ardelenilor, de la care donații încă au răpit iezuiții și pe mulți au stricat cu totul, mai ales dintre românii noștri cari erau mai zăluzi între ceilalți ardeleni.”

Șincai bate pe față credința deseartă. El taxează, în treacăt, într-o paranteză scurtă dar cuprinzătoare, de minciună, credința că la Sfetagorah nu poate trăi vreo parte muerească, încă nici dintre păsări¹⁵⁶.

La anul 1701 al Cronicei¹⁵⁷ spune: „Dositei patriarhul Ierusalimului, venise în Ardeal la Brașov, cât să ceară mila de la creștini, cât să-și vândă indulgențele sau iertările de păcate, de care și tatăl meu, Ioan Șincai, își cumpărase una cu 40 de lei, că să i se pună pe piept când se va astruca, dară eu n-am lăsat să i se pună, bine știind că darul lui dumnezeu nu se poate vinde pe bani”.

¹⁵² Chron. a. 1595.

¹⁵³ Chron. a. 1603.

¹⁵⁴ Chron. a. 1604.

¹⁵⁵ Chron. a. 1711.

¹⁵⁶ Chron. a. 1691.

¹⁵⁷ Chron. a. 1701.

Vorbind despre Pachomie care pe la a. 1512 venise în România și în Moldavia și strânsese mare sumă de bani de la boiari și de la popor, Șincai observa: „din care poți învăța, cum trebuie tunse oile cele cuvântătoare”¹⁵⁸.

II. Să vedem acum pe Șincai, unitul, care studiasse în colegiul de propaganda, cum judeca el Unirea românilor cu biserica Romei.

Om luminat ce era, bine știind că cele patru puncte, „necum neînvățații, dar nici cărturarii le înțeleg, ci numai pleavă vorbesc”¹⁵⁹, el judeca unirea din punctul de vedere al folosului național. Nimeni nu știa mai bine, și nimeni mai mult decât dânsul n-avu curagiul de a arăta fraudă, trădarea și violența prin care se făcuse această unire. El, ca și Klein¹⁶⁰, arăta că scopul era de a înmulți prin uniți, în folosul ungarilor, numărul scăzut al catolicilor și a desbina, a slăbi și a arunca pe români, sub pretext de religione, în noua servitute ungurească. El arată¹⁶¹, după Bethlen, cum la sinodul din 1701, în care se subscrise acea fatală unire, mulțimea cea mare a preoților românești ca niște berbeci negri unii mergeau înainte, alții pe de lături, alții din drept; mulți mergeau plângând, și unii dintre dânșii ziceau: Acum seceră orzul, dar după orz vom secera și grâul; cum împăratul, pe de o parte, publica patente, că liber este românul a trece la ori care religione, iar de alta scria, în secret să nu gândească ca patentă, ci din toată puterea: să se nevoiască a lăți unirea; cum se trimeteau cătane nemțești asupra celor ce rămâneau credincioși bisericii străbune¹⁶² cum, la început, preoții români, după promisiunile ce li se dedese, se înșelaseră a crede că ei, prin unire, fără de știrea lor, toți s-au boierit; ci după ce văzură cu timpul, că tot întru același stat rămaseră, începură oamenii a se lapeda de unire și a pofți preoți neuniți cari să le servească pentru care apoi multe baiuri și nevoi au avut, pentru ca acelora nici pruncii li se botează „nici morții li se îngropa”¹⁶³. Arăta, în fine, goanele, întemnițările și toate suferințele credincioșilor¹⁶⁴ cari nici episcop aveau.

Se întreabă Șincai, nu o dată, ce folos au avut românii din această unire la care iată cum răspunde¹⁶⁵: „Latinii prea mult s-au ajutat prin uniți, pentru ca proporția lor (a catolicilor unguri), numărându-și pe uniți, cu mult mai mare era, numai de le-ar fi mulțămit uniților, sau de le-ar mulțămi și în timpul de acum. Ci noi românii, de vom lua afara clerului cel unit, care încă mai numai atâta se socotește cât a cincea roată la car, ce folos am avut sau avem din toate acestea. De vrei a înțelege și mai apriat lucrurile acestea, citește pe Cserei! Care Cserei iată

---

¹⁵⁸ *Chron.* a. 1512.

¹⁵⁹ *Chron.* a. 1514.

¹⁶⁰ *Chron.* a. 1696.

¹⁶¹ *Chron.* a. 1701.

¹⁶² *Chron.* a. 1700.

¹⁶³ *Chron.* a. 1698.

¹⁶⁴ *Chron.* a. 1702–1703 etc.

¹⁶⁵ *Chron.* a. 1699.

apoi cum vorbește, la Șincai¹⁶⁶, „despre vlădica Atanasie care făcuse unirea, că mergând el la Viena, de cardinalul Colonich cu foarte mare cinste s-au primit. și i-au aruncat un lanț de aur în grumaz: aceasta i-au fost toată mergerea înainte, ca tocmai precum lucra dracul „până când l-au apucat în cursă: pentru ca papistii apoi-l poartă pe unde vre, așa au făcut și cu vlădicul, până când l-au apucat în cursă: pentru că papistii cu toată sfieala-l cinsteau pân atunci, iar după aceea i-au luat toată ocârmuirea din mână. Și este un iezuit lângă dânsul; pururea fără de a căruia știre și voie nicio carte nu poate scrie cuiva. Bucuros s-ar lăsa de unire ca aceasta, dar noi-l lasă. De au mâncat sărat, bea, cu adevărat i-or umple paharul”. La care Șincai adaugă: „Ce scrie aici Cserei, numai despre iezuiți trebuie înțeles, măcar ca și acum se afla nebuni ca aceia cari gândesc că greco-catolicii, pentru că se numesc uniți, trebuie să fie supuși romano-catolicilor; ci înțelepciunea arată că a fi unit cuiva atâta însemnează, cât a fi lui asemenea, și nu supus. Barem de s-ar arăta și cu fapta, ce arăta înțelepciunea”.

La anul 1721 din Cronica, Șincai arăta cum românii unindu-se cu Roma, pierdură dreptul de mitropolie ce aveau mai înainte. El spune că episcopul Patachi „care și latin se făcuse, își băgase în cap, încă de tânăr, că nu poate fi vreo episcopie adevărată pe lume de nu va fi întărită de patriarhul Romei”; că acest Patachi ceru canonizarea episcopiei Făgărașului de la papa de la Roma. Însă „biserica românilor din Ardeal (zice Șincai), al căreia arhiepiscop S. Teofil a șezut în soborul cel de întâi a toată lumea și de întâi de la Nicea, unul fiind din cei 300 Sf. părinți, ce lipsa a avut de întărirea patriarhului Romei? Au nu pentru aceea s-au făcut episcopia Făgărașului, ca să se îngroape mitropolia Belgradului? Dară pentru ce să se îngroape mitropolia? Au nu pentru aceea că românii să fie supuși neamurilor acelora pe care ei le-au întors la creștinătate”? Venind apoi a vorbi despre bula papii Clement XI, prin care se întărește episcopia Făgărașului sub chemarea sau hramul S. Nicolae, bula în care se vorbește de greci, ruteni, români, rasciani și alții, Șincai constata înainte de toate că românii, ținând hramul cel Vechi al arhieriei sale [lor], hramul Prea-Sfintei Treimi, n-au primit bula patriarhului Clemente; zice apoi despre această bulă: „multe bule patriarhicești am cetit în viața mea, dar bulă încâlcită și fără de înțeles ca aceasta n-am cetit; doar dumnezeu a tulburat mintea celui ce o a scris, pentru că n-a fost spre binele și folosul, ci spre răul și stricarea românilor din Ardeal”. Iar după ce dă extractul ei, zice: „despre bula aceasta eu adevărat mai mult aș putea grăi, câți greci, ca ruteni, ca rasciani sau șerbi au fost pe vremea aceasta în Ardeal, cari să se fi unit? au nu și-au arătat curtea Romei prin numirea neamurilor ce nici au locuit în Ardeal, necum să se fie unit cu miile, toată neștiința și necunoștința neamurilor pe care vrea să le pască? Zisei că aș putea mai multe cuvânta, dară mă tem de limbile cele clevetitoare și de creerii cei goli, care lesne ar putea stârni despre mine ce nici gândesc când scriu acestea. O întrebare: totuși îndrăsnesc a face; care este aceasta. Dintre doi arhirei românești

¹⁶⁶ Chron. a. 1701.

din Ardeal, adică Ioan Bobu și Vasile Moga, cari și astăzi în ziua de Sunta Măria mare din anul 1811 trăesc, care s-ar putea zice cel adevărat următor al Suntului Teofil”, Șincai găsește de prisos a răspunde că Moga¹⁶⁷.

Vorbind despre acest Teofil, Șincai zice: „fiindcă Teofil se iscălește pe sine, numai al mitropoliei Goției, mare întrebare este, a căreia cetății mitropolit a fost? Mie mi se vede că ar fi fost al Belgradului din Ardeal, pentru că începutul mitropoliei cei românești din Belgrad aiurirea nu-l aflu; târziu, sfârșitul ei s-a făcut în anul 1721, când s-au milostivit Inocenție papa de la Roma (mai întâi Clement n. a.) a ne dăruit cu episcopia Făgărașului în locul mitropoliei Belgradului, pentru aceea pentru că ne-am unit cu biserica Romei”¹⁶⁸. Ce satiră amară!

Să mai cetim următoarele cuvinte ale lui Șincai despre Unire¹⁶⁹: „Unirea n-au stat nici stă din alta, fără numai să nu clevetim pe cei ce țin de biserica Romei, pentru obiceiurile lor, iar noi românii să ținem obiceiurile bisericii răsăritului și latinii încă să nu ne clevească pe noi, căci cele patru puncturi, care sunt între uniți și neuniți (cu iertare să fie zis de mine n. a.) necum să le știe românii cei proști și neînvățați, dară dintre cărturarii românești încă mulți nu le înțelegeau, ci numai pleve vorbesc, neînțelegând unul pe altul. Unirea aceasta mai pe urmă numai popilor au folosit, că aceștia au dobândit puțină scutiță cam anevoie, dară nobilii au rămas și rămân cu buzele drâmboiate până astăzi, căci latinilor destul le este ca, înșelând pe Români în partea lor, au putut învinge cu numărul pe calvini, cari în sine erau cei mai tari în timpul acela”.

Câte era să ne mai spună Șincai despre unire dacă mergea el cu Cronica mai nainte de anul 1739, chiar de unde istoria unirei devenea mai interesantă!

Din care toate se vede că el, Șincai, ca și Klein episcopul, Klein călugărul, Petru Maior și toți blajinii luminați din secolul XVIII, cunoșteau tot răul fatal produs prin unire, nici vedeau alt leac, deocamdată, spre a micșora sau alina răul, de cât stricta mărginire în cele patru puncte de nimeni înțelese;

Să trecem la ideele politice-sociale ale lui Șincai.

B) Idei politice-sociale

I. Șincai era nobil, vechi nobil. El ținea la aceasta și o spunea adesea¹⁷⁰. El avea cuvânt pentru că Iosif II, iubitorul de omenire împărat, murise și principiele

---

¹⁶⁷ *Chron.* a. 1721. cf. a. 1697 unde zice: „Dintre acestea poți culege cât s-au nevoit dușmanii spre stricarea neamului românesc. Iezuiții încă așa lucrau pentru folosul românilor, că ei apoi se oblăduiască preste români. Dreptul acela n-au și numitul Pater Barani pe Teofil mitropolit, cume era, ci numai episcop.”

¹⁶⁸ *Chron.* a. 325.

¹⁶⁹ *Chron.* a. 1514.

¹⁷⁰ Epistola către Bobu. – *Elegia.* – *Chron.* a. 1222 etc.

revoluțiunei celei mari, în Ungaria și în Transilvania nu aveau sens. Românii, numai ca nobili puteau aspira la drepturi. Era pe atunci de interes național român ca nobilii români să nu-și renege originea, să-și pretindă drepturile ca români, totodată să se arate numărul lor cel mare.

De aici, Șincai da pe față, biciuindu-i, pe toți dezromâniții și renegații. (...) Chemenesci, strănepoții Miculei¹⁷¹, Betlenesci, strănepoții Geubului¹⁷², Mailatesci¹⁷³ apoi Iosicesci, strănepoții lui Ștefan Ioșica „frătușul din Caransebeș”,¹⁷⁴; Barciaești¹⁷⁵, Telechesci „seminția cea românească” de pe la Oradea Mare¹⁷⁶, Nalatiesci, „Români bătrâni și ploați”¹⁷⁷, s.a. s.a. Multu-l supăra acești renegați, cari, ca Chemănesti și alții „lăpedându-se de neamul, legea și credința românilor din cari erau prăsiți” și făcându-se calvini și catolici ei se aleseră apoi cei mai mari asupritori ai „românilor, „numai ca să-și poată tăgădui neamul, și să se arate a fi de neamul unguresc”. „Mulți domni de aceștia ți-as putea număra aici, ci-i las pentru cenzura prin care va merge cronica aceasta mai nainte de a se tipări de se va tipări sub sfânta coroană a Ungariei precum mi-ar fi voia. Ție, cetitorule bun!, fie-ți destul că ți-am arătat cari domni sunt de viția și porodiția, niaoși români, măcar că și-au strămutat legea, și prin aceea și neamul”¹⁷⁸. Ci așa este firea românilor acelor cari din nimica apuc la ceva” zice Șincai¹⁷⁹ despre renegați (...). Pilde vii ți-as putea aduce aici, dară acelea se vor tipări după repozarea mea, ca nu cumva să mă gonească iarăși taurii cei grași din cucuruz, și să mă străpungă iarăși țapii cu coarnele sale cele ascuțite”¹⁸⁰.

Șincai arăta că nobilimea ungurescă mai toată e de origine străină, „în țara ungurescă zice el¹⁸¹ puțini unguri niaoși se aflau, în Ardeal de abia două sau trei familii (zic de cei mai luminați și puternici) ei stăpânesc acum în Ungaria mai cu seamă Chorvații, Toții și nemții: în Ardeal, românii cei corciți și secuii, cari așa s-au lățit cât în multe comitatouri, mai ales în Ardeal, nu se aflau; boiari unguri de viță, fără numai români și secui prăsiți într-însele prin căsătoriile lor cu românele și unguoaicele. Anume ți-aș putea aici spune toate familiile și cele din Ungaria și

¹⁷¹ *Chron.* a. 1276.

¹⁷² *Chron.* a. 1311.

¹⁷³ *Chron.* a. 1541.

¹⁷⁴ *Chron.* a. 1598, despre Ștefan Iosica zice „Vezi frătușul din Caransebeș născut, și în curtea lui Christof Bathori crescut, la cât au ajuns.”

¹⁷⁵ *Chron.* a. 1660 la fine: „Barcia încă era viță de român, precum mi-au mărturisit și arătat prea luminatul Paul Barciai în anul 1791, când se întorcea de la seimul cel din Cluj, în care s-au cetit instanția românilor din Ardeal.”

¹⁷⁶ *Chron.* a. 1677.

¹⁷⁷ *Chron.* a. 1674.

¹⁷⁸ *Chron.* a. 1514. cf. 1224–1653.

¹⁷⁹ *Chron.* a. 1458.

¹⁸⁰ *Chron.* a. 1490.

¹⁸¹ *Chron.* a. 1440.

cele din Ardeal, care nu sunt, ci numai se numesc pe sine unguri, dară încongiur perirea care mi s-ar putea întâmpla din spunerea adevărului”.

Cu toată aceste perdere națională, Șincai¹⁸² constata „că, în Ardeal mai mulți nemeși sau boiari de români sunt, decât de unguri, cum s-au văzut la insurecția din a. 1809”.

Iată cum Șincai era nobil, în interesul naționalității române.

II. Dar deși nobil, el scrie cu inima sângerândă de câte ori vine la soarta țaranilor români; fiindcă e omul epocii lui Iosif II, el văzuse cu ochii răscoala lui Horea, urmărise tot cursul revoluțiunii celei mari, conlucrase la petițiunea cea națională de la 1791 și, mai presus de toate, Șincai era român crescut în ideile românești ale Blajului: în ideile lui Inocențiu Micul care, pe la 1743, în mijlocul dietei ungurești, suspină și plânse pentru dreptate, zicând că, de câte ori e vorba de români, nimeni nu-și ridică vocea pentru ușurarea ci tot pentru apăsarea lor, de era pe aici să-l arunce pe fereastră magnații turbați¹⁸³ și care, în fine, se puse în pericol pentru cauza țaranilor¹⁸⁴ în ideile lui Gregoriu Maior episcopul care, văzând pe credincioși fără loc de biserică, ridică mânele la ceruri și exclama: „Doamne dumnezeule, așa-ți trebuie ție, dacă ai dat tot locul domnilor, de n-ai acum nici atât ca să-ți ridice oamenii casa”¹⁸⁵.

Iată în ce idei crescuse Șincai, și iată dar cum vorbește el despre țărani¹⁸⁶: „proștii (țărani) la atâta ajunsese pe vremea mea de se vindeau ca dobitoacele fără de loc, nu cu locul pe care locuiau împreună; afară de slujbele care le făceau domnilor pământești, începând de luni până sâmbătă seara în toată săptămâna peste tot anul, duminica fiindcă alta nu se putea lucra, domnii cei pământești pe iobagii săi îi trimeteau cu cărți (scrisori) pe la alți domni. Preoții românești trebuiau să dea dăjdi (biruri) domnilor pe an și să le crească câini; pe feciorii lor îi răpeau de la învățături și făcându-i curterii (slujitori la curte) îi sileau să-și mute legea și credința, și altele mai multe făceau domnii cei pământești cu bieții români mai vârtos domnii aceia cari se lepădase de neamul, legea și credința românilor din cari erau prăsiți... românii cei proști au gemut sub tirania până la a. 1785, când s-au milostivit augustul împărat Iosif II a strica iobăgia... Barem de ar fi

---

¹⁸² *Chron.* a. 1653.

¹⁸³ *Tezaur de monumente istorice*, III, 302.

¹⁸⁴ P. Maior. *Istor. Beser.* p. 350.

¹⁸⁵ *Tezaur de monumente istorice*, III, 302. – însemnăm aci că Gr. Maior fiind nevoit a se lăsa de vlădkie în a. 1782, se retrase în mănăstirea din Alba Iulia. Către apusul vieții sale, multe îi fu dat a vedea în aceasta cetate. El trăia încă pe când Horea și Cloșca fură prinși (27 decembrie 1784) și apoi aduși în ferră la cetatea Albei. La 29 decembrie bătrânul episcop își făcuse testamentul și muri apoi pe la începutul luni februarie 1785, cu vreo două-trei săptămâni mai înainte de neomenoasa executare (28 februarie) a martirilor poporului român. Vezi despre Gr. Maior, P. Maior, *Ist. Beser.* p. 210 seq. Cipariu, *Acte și Fragmente*, p. 28–29, 39–55 lit. b), cf. 144, lit. s) etc.

¹⁸⁶ *Chron.* a. 1514.

trăit împăratul Iosif până când ar fi ușurat și jugul bieților proști cari nu mult s-au ușurat prin stricarea iobăgiei”. Asuprirea cea mare „a bieților români din Ardeal, cari și acum (13 decembrie 1809) gem sub jugul cel greu al domnilor pământesti (măcar că s-au stricat iobăgia), căci nu au vreo ruptoare de slujbe, cum au proștii din Ungaria”, – Șincai o datează mai cu seamă de la epoca despărțirii Ardealului de Ungaria¹⁸⁷.

Păcat că Șincai nu ajunsese și la anul 1784 al Cronicei sale.

C) Idei politice-naționale

I. Șincai, în Cronica sa, e departe de a fi numai ardelean; el e român din toate părțile ambelor Dacii. Cronica sa e pentru toți românii. La Miron Costin, cu retragerea legiunilor și invaziunea barbarilor; la Cantemir, cu a doua descălecare, din Făgăraș și din Maramureș, de o dată cu fatala despărțire, se întrerupe firul ideii unității române. Șincai, mai fericit, începând de la Traian, nu scăpa din mâini acest fir al legăturii comune, până în zilele sale.

Ideea fundamentală ce domina în toată opera, ce scăpară pe fiecare pagină a Cronicei, e că suntem latini, romani, fii ai lui Traian și că Dacia e a românilor.

Idea cea mai mare, demnă de Mihai Viteazul, o găsim la a. 1453 al Cronicei, unde astfel vorbește despre luarea Constantinopole: „Dlugos scrie: Marți, înainte de sărbătoarea Sf. Margareta, intrând craiul (Poloniei) în Cracovia... slaba veste s-au adus prin cărțile și solii lui Alexandru, voevodul Moldovei, că Țarigradul, metropola grecilor, s-au luat prin împăratul turcilor. Și eu încă zic (adaugă Șincai) slaba veste! pentru ca prin luarea Țarigradului de Turci, s-au stins cu totul împărăția strămoșilor noștri care ei cu multă vărsare de sânge, dară cu mai multă dreptate, o câștigase pe seama noastră a românilor, că pe seama unor nepoți, nu pe seama grecilor, cari fără vreo cădiniță și numai cu viclesug au răpit împărăția, ba încă și numele de la noi: căci grecii nu sunt romani de viță, precum și românii, pe cari acum încă i-ar batjocori grecii, numai de i-ar putea, după cum am văzut cu ochii și am auzit cu urechile” scl.¹⁸⁸

Oh! câți români nu sunt și astăzi, cari, departe de a se putea urca, nu pot să privească măcar, fără a ameți, la înălțimea acestei idei!

În tot, cursul cronicei imperiului bizantin face atent pe lectorul român, că rău și fără (fără îndreptățire) cale, grecii își deteră numele de romani. „Eu însemn aici

¹⁸⁷ *Chron.* a. 1526.

¹⁸⁸ „Mie totuși rău îmi pare (continua Șincai) că bombardarul care au făcut armele pe seama turcilor când au luat Țarigradul, de neam era dac, adică român, Urban numit, și mai nainte slugise la greci, apoi pentru sărăcia lui lăsând pe greci trecuse la Poarta turcească. Acesta, bine plătindu-se de Mahomet II, făcea arme și unelte de stricat ziduri”, *Chron.* a. 1453.

(zice Șincai)¹⁸⁹ că, după ce au cuprins romanii Daciele și Mesia de jos, pe împărații din Țarigrad mulți autori nu i-au mai numit ai romanilor, ci ai Romaikilor, precum se numesc pe sine grecii de acum, căci grecii fără ajutorul romanilor, n-au putut moșteni gloria strămoșilor noștri”. – „Grecii pe sine până astăzi se numesc romani, pentru ca împărăția răsăritului au fost a romanilor, iar nu a grecilor.”¹⁹⁰: – „Prin romani (la scriptorii bizantini) tu înțelege pretutindeni greci, pentru că aceștia și-au apropiat sie, fără de vreo cădintă, numele cel prea mărit al strămoșilor românilor de acum.”¹⁹¹ – Citând din Niceta Choniata care pe greci îi numește romani, „grecii trebuiau scrie (observa Șincai în paranteze)¹⁹² de i-ar fi lăsat mândria pe greci să-și țină numele și să nu-și schimbe neamul.” – „Grecii cari n-au știut alte, sau n-au vrut să știe, fără să poreclească neamurile, cele de-a stânga Dunării scyte, iară cele de către apus latini, ca să-și facă propriu numele romanilor, ai căroră numai supuși au fost grecii, iar nu de sîngele lor prășiți, precum sunt prășiți românii și italienii, de la cari împărăția încă numai cu vicleșug o au fost luat”¹⁹³. La anul 1205 al Cronicei, arătând cum împăratul Ioniță, după ce strică din fundament și jefui cetățile grecești cu locuitorii împreună, cât se nu mai poată reînsufleți Romei, se numea pe sine Romeokton; „tocmai bine (înseamnă Șincai)¹⁹⁴, căci, Romanokton nu se puteu numi, ne fiind grecii romani”.

Vorbește de Valahia din Tesalia¹⁹⁵.

Cu deosebită predilecțiune culege monumentele istoriei româno-bulgare, deșteptând neîncetat simțul naționalității române asupra cotropitorului grecism, și demonstrând că adevărat legitimi erezi ai Constantinopolului și ai imperiului oriental, sunt români, iar nu greci.

II. Ideile mărețe ale viitorului nu împiedica pe Șincai de a vedea și a învăța exigențele momentului pentru fiecare provincie romană.

Românilor din Principate le arăta pericolul ce vine de la domnii străini din Fanar, pe al căror timp scria. Cu învederat necaz face istoria unor domni ca Despot „grecul”, ca Inacul „sasul”, Răzvan „șiganul”, Gaspar „neamțul” și alți străini. Anume, vorbind de Despot, zice¹⁹⁶: „Cu minciuna pe mulți a înșelat, de l-au crezut, precum se înșeală și astăzi mulți din neamul românesc, de mai mult cred celor ce nici le fuge, nici le merge de dânsii, decât celor ce sunt de neamul lor și mai se sfarmă pentru binele lor. Căci sîngele nu se face apă, precum este zicala.” După ce-i face istoria și arată cum muri apoi „ca un blastemat” adaugă: „Aci numai atâta mai zic, ca eu așa aspru scriind despre Despot, n-am vrut nici vreau să vatem vreun

---

¹⁸⁹ *Chron.* a. 708.

¹⁹⁰ *Chron.* a. 916–917.

¹⁹¹ *Chron.* a. 1187.

¹⁹² *Chron.* a. 1205.

¹⁹³ *Chron.* a. 1206.

¹⁹⁴ *Chron.* a. 1206.

¹⁹⁵ *Chron.* a. 1231–1343.

¹⁹⁶ *Chron.* a. 1563.

neam, că neamurile toate au preț înaintea mea... numai să nu fie de năravul lui Despot.”

Probează și constată la tot pasul continuitatea și maiestatea domniilor române. Combate, cu învederată machiavism, absurdele și neputincioasele pretențiuni ale ungarilor și ale polonilor asupra țărilor române. Arăta de unde România se numi Ungro-Vlachia¹⁹⁷. Spune cum Bela, regele Ungariei, în loc să se gândească cum să-și apere regatul asupra tătarilor, își însuși, fără vreo condiție titlul de rege al Comaniei și al celorlalte țări vecine¹⁹⁸. Îl supăra mult „fala goală a polonilor și nebuneasca și deșearta mândrie a ungarilor¹⁹⁹. Arăta de unde născură pretențiunile Poloniei și Ungariei asupra țărilor române, și uneltirile, mai ales ale Ungariei, cum să surpe pe Români, și cum totuși nu izbutiră²⁰⁰. Indignându-se de fala Polonilor „se mira ce aveau ei cu atâtea jurăminte ce cereau de la Domnii Moldovei, când bine știau că nu se țin?”²⁰¹ „Vezi (zice) mândria, să nu zic nebunia amândorora neamurilor acestora (a polonilor și a ungarilor) care credeau că cu multe stoarceri de jurământuri și cu apărările unora asupra altora vor supune și pe toți românii!” într-aceea Ștefan Vodă, de exemplu, apropiindu-se, zice Șincai, când de polon, când de ungar, „nici asculta de unul, nici de altul, ca un domn și singur oblăduitor, căruia nu-i era frică de ei, precum cu faptele au arătat”²⁰². Se mira de papii de la Roma, „se ciudesc”, și-i satirizează că se amestecau și ei în trebile țărilor noastre²⁰³.

Dar să ascultăm pe însuși Șincai, cum judeca el raporturile românilor cu ungurii, polonii și turcii; cum probează, conform principiilor moderne ale dreptului ginților, maiestatea, cum zise dânsul, a principatelor române, și aceasta, pe când Pray, Gebhardi, Engel și alții, vâra istoria țărilor noastre, ca ale unor părți integrante ale coroanei Sântului Ștefan, în istoria generală a Ungariei; să-l auzim în fine, cum proclama el, cu începutul secolului, necesitatea unirii principatelor române.

Pretenția polonilor la Moldova (zice Șincai)²⁰⁴ și a ungarilor, și la Moldova și la Valachia, dintr-aceea s-au stârnit, că românii din amândouă țările acestea adeseori nu s-au năvălit între sine în punerea domnilor: drept-aceea partea cea mai slabă totdeauna au netezit sau la poloni sau la unguri, și au făgăduit toată supunerea și ascultarea numai să se ajute împotriva părții cele mai tari; de unde au urmat, de partea cea mai tare încă toate le-au făgăduit numai să nu se ajute partea cea mai slabă. Așa au lucrat după aceea moldovenii și muntenii și la turci, până când au

---

¹⁹⁷ *Chron.* a. 1343.

¹⁹⁸ *Chron.* a. 1236.

¹⁹⁹ *Chron.* a. 1487.

²⁰⁰ *Chron.* a. 1467.

²⁰¹ *Chron.* a. 1470.

²⁰² *Chron.* a. 1475.

²⁰³ *Chron.* a. 1595, 1603.

²⁰⁴ *Chron.* a. 1467.

căzut sub jugul lor. Iară polonii, ungurii și turcii s-au bucurat de sfedile românilor, și pururea au căutat prilejiul de a putea surpa pe bieții români, cum pot culege din epistola craiului Mathias, cea către fiscul sau voevodul din Ardeal în a. 1467 trimisă, care suna: Între celelalte care cu înțelepciune și folos s-au înnoit și orânduie că de aici încolo întru avenire nici noi, nici craii nu vor urma, să putem, sau să poată oricum înstrăina ținuturile Făgărașului, Omlășului și Rodnei cu pertinentele, ci numitele ținuturi pururea să fie gata în mâniele crailor ca de cumva va fi op, să se poată da oricărui voevod, muntenesc sau moldovenesc, de locaș, spre îngrozirea și câștigarea părților acelora... „Vezi (zice Șincai) cu ce meșteșuguri se sileau neamurile de prin prejur să surpe pe români! adică țineau domenii și bunuri întregi spre sama acelora care se nevoiau să-și mănec neamul. (...)

Vorbind despre tratatele aduse de Dogiel, Șincai²⁰⁵ zice: „Alianța nu e supunere, așadară se dovedește că polonii numai din fala deșertă amestecau alianța cu supunerea; precum dintru aceeași fală amestecau și titlul domnilor românești cu palatinii lor; pentru ca de voi întreba eu, avut-au vreun palatin leșesc atâta putere, cât au avut măcar care vodă din Moldova sau din Valachia, ce-mi vor răspunde?”

Venind la legătura cea faimoasă ce încheiaseră între sine Vladislav II regele Ungariei, cu frate-său, Sigismund regele Poloniei, asupra țării române, Șincai²⁰⁶ observa: „Cine ar închide din legătura aceasta, că Moldova și Valachia n-au avut maiestatea sa, adică că n-au fost oblăduitoare numai de sine, acela mult ar greși, pentru ca Vladislav II, craiul Ungariei, numai cât au râvnit să aibă Moldova și Valachia sub sine, dară nu le-au avut vreodată, de au și dat bunuri în Ardeal, voevozilor sau domnilor amândoror țării. De se va împotrivi cineva zisei mele, arată-mi pe cine au pus Vladislav II sau alt crai unguresc Vodă, măcar în Moldova, măcar în Valachia, fără de voia țării acestora, căci că au ajutat unii crai ungurești, ba și poloni, pe vreo câțiva, pe care i-au voit țările acestea, de nu întregi, încai o parte dintr-însele, de au apucat la domnie, însumi nu tăgăduesc; dar de aici nu urmează că țările acestea au fost supuse lor; pentru că atunci ar fi fost supuse craiilor ungurești, sau celor leșești, când ar fi putut acestea a-și pune domni în Moldova și în țara muntenească, precum au pus craii leșești pe palatinii lor și craii ungurești pe voevozii Ardealului, care punere când s-au întâmplat?”

Aducând înainte un hrisov al lui Vlad Vodă, în care acesta zice că vrea pururea să servească sfintei coroane și regelui Vladislav cu toată credința, Șincai²⁰⁷ observa contra lui Engel: Din cuvintele acestea eu nu știu ce supunere a lui Vlad Vodă aș putea culege, căci nu zic că este domn din mila craiului Vladislav II, cum era voevodul Ardealului, Ioan Zapolia, ci din mila lui Dumnezeu²⁰⁸ ...

---

²⁰⁵ *Chron.* a. 1387; cf. a. 1432 unde arăta lui Engel că „a plăti pagubele făcute și a se împăca”, nu va să zică a se supune. Vezi și a. 1487.

²⁰⁶ *Chron.* a. 1507.

²⁰⁷ *Chron.* a. 1511.

²⁰⁸ *Chron.* a. 1412.

Iacă justificațiunea testamentului lui Ștefan cel Mare!

III. Să vedem acum învățăturile lui Șincai pentru Transilvania.

Românii de aici, călcați de o potrivă în cele bisericești, politice și sociale, după căderea Transilvaniei sub casa habsburgică fură amăgiți, prin promisiunea, de drepturi egale cu ungurii, a se uni cu biserica Romei.

De aici înainte începu românii a pretinde drepturi egale. Episcopul Inocențiu luase, în serios promisiunile făcute românilor. El ceru recunoașterea naționalității române, independența de catolici, și ușurarea soartei țăranilor. Persecutat, el muri în exil. Dar astă politică românească trăi în succesorii săi, în Gregor Maior și în toți românii cei mari ai epocii lui Iosif II. Murind Iosif, cu el împreună amorți și dreptul firei în Ungaria și în Transilvania; principiile revoluțiunii franceze de abea românii le înțelegeau; dreptul pumnului reînvia mai potinte decât altă dată: reacțiune naturală după reformele ce încercase Iosif la unguri.

Românii se văzură nevoiți a se apăra pe terenul dreptului istoric.

La 1791 ei așternură împărăției, precum mai așinsem (amintisem), acea neperitoare petițiune națională, în care, cu istoria a mâna, probează că, românii, (...) sunt cei mai vechi locuitori ai țării, sunt adevărați erezi ai Transilvaniei, că în secolii trecuți ei se bucurau de drepturile politice și naționale alături cu ungurii și celelalte națiuni, ale țării; că numai ura națională și religioasă și injuria timpurilor îi desbrăcau de drepturi. Ceru deci a fi restabiliți în toate aceste drepturi, în deplină egalitate ou celelalte națiuni ale țării. Nimic nu lipsește acestui mare act național: nici știința și conștiința dreptului, nici concepțiunea profundă a politicii naționale, nici curajul civic.

Această petițiune națională e până astăzi evangeliul politic, cartea credinței politice a românilor de peste Carpați: egalitate perfectă de drepturi naționale.. Autorul principal e Iosif Mehessi consiliarul²⁰⁹ dar conlucrară la acest act toți bărbații mai de frunte ai românilor de pe atunci, și negreșit bărbați ca Klein, Șincai, ș.a.

Când se ceti în dieta petițiunea română, ungurii se turburără peste toată măsura²¹⁰. Cele trei națiuni se uniră și mai strâns în fața pericolului ce le amenința recunoașterea naționalității române.

---

²⁰⁹ *Chron.* a. 1653.

²¹⁰ În manuscrisele ce ne dăruise fericitul mitropolit A.St. Șuluțiu, cetim: „În propositione de data 2 Iulii 1791 sub Nr. 822 1791 substrata de transpositio per Commissarium regiuni Rescripto regio intuitu supplicis libelli Vallachorum exarata sequentia leguntur: „În der Sitzung von 21 Iuni wäre solches (Rescript) verlesen worden, und habe auf die praeoccupirten Gemüther der Stände bei ihrem schon angewohnten Misträuen einen widrigen Eindruck gemacht. Bei der in der Bittschrift gedachter Nation vorkommenden Behauptung: dass Mathias Corvinus aus der Walachischen Nation entsprossen wäre, sei ein höhnisches Lachen zu vernehmen gewesen; die weiter vorkommende Behauptung aber, dass die Familien *Iosika*, *Kendeffi*, *Nalatz* und *Huszar* walachischen Ursprungs seien, hätte diese Familien zum Zorn gereitzt, und den in der

Șincai care se apucase, chiar atunci îndată, precum arătarăm mai sus, a apăra suplica română asupra criticei dușmănoase a lui Eder, sasul, în Cronica, sa apoi arăta, la toată ocaziunea, că românii Transilvaniei sunt romani, cei mai vechi locuitori ai țării și că ei trebuie să se lupte pentru recunoașterea naționalității lor. Prin drepturi naționale el înțelege cu deosebire autonomia administrativă, politică și bisericească, pe picior egal cu ungurii și sașii, adică, românii să se administre prin români, precum ungurii și sașii se administrau prin unguri și sași. Dregători și arhieri români vrea Șincai pentru „românii cei ticăloși, cari până astăzi nu-și cunosc binele și folosul său, ca să fie povățuiți de bărbați născuți din sîngele lor, pe cari îi doare neamul nostru, nu ca pe neamurile cele străine, cari numai pentru aceea cîrtesc asupra povățuitorilor celor din neamul nostru, ca să poată suge sîngele românilor; că altmintre nu ar putea trăi, sau de ar și trăi, ar fi mai ticăloși decât românii! Vai neamului românesc, de nu-i va da Dumnezeu înțelepciune!”²¹¹ – „Vai neamului românesc și iarăși vai! care uitându-și vița și sămânța geme sub jugul altor neamuri – nu vreu eu să numesc neamurile acestea, ci numai atîta zic: Ce păstor ai, ale căror cuvinte nu le înțelegi? Vezi, socotește și judecă ce vreau... aceștia?” etc.²¹²

Românii dar prin români să se guverneze în Transilvania, iar nu prin străini, în cele politice, ca și în cele bisericești.

Însă asemenea drepturi se puteau oare susține cu istoria în mână?

Șincai urmărește drepturile naționale istorice ale românilor față cu ungurii, începând de la Tuhutum, învingătorul lui Gelu²¹³. El publica interesantul act al regelui Andrei III, de la 1291, din care rezulta cum că românii pe atunci „ședeau și judecau dimpreună cu craiul” despre trebile țării²¹⁴. Arăta, precum văzurăm și aiurea, cum nobilii români cei mai de frunte făcându-se calvini și catolici se prefăcură în unguri, persecutând apoi ei mai vîrtos pe români²¹⁵, constata numărul cel mare al nobililor români „cari s-au boerit și se boeresc pînă astăzi, că după legile

---

Sitzung gegenwärtig gewesenenen griechisch-kiatholischen Bischof Bab hätte man heftig angegriffen und gefragt: ob er von dieser Schrift der Walachen keine Keuntniss habe? Worauf er ohne Gemüthsbewegung, jedoch mit einer männlichen Standhaftigkeit erwiedert habe: dass er selbst nicht der Verfasser dieser Schrift sei, dieselbe jedoch mit seinem Vorwissen wäre aufgesetzt worden” etc.

²¹¹ *Chron.* a. 1698.

²¹² *Chron.* a. 1563.

²¹³ *Chron.* a. 904. „Din cuvintele anonimului Belii (zice Șincai) poți culege: că pe românii din Ardeal nu i-au supus ungurii cu armele sale, ci ei din buna voință a lor s-au supus și unit cu ungurii, ca să fie asemenea lor, precum au și fost, până când s-au jidănit, Aprobata Ardealului, căci unirea care o-au făcut nobilii (boierii) cu sașii și cu secui în anul 1437, nu e împotriva atot neamul românesc, precum nu este nici împotriva neamului unguresc, care așîderea nu se numește în unirea aceea, ci numai împotriva proștilor (țăranilor) este.

²¹⁴ *Chron.* a. 1291.

²¹⁵ *Chron.* a. 1514, 1490 etc.

țarei nu s-ar fi putut, nici s-ar putea face, de ar fi românii numai suferiți în Ardeal”²¹⁶ demonstra, în fine, că numai ura papistașilor și a calvinilor a făcut de neamul nostru întreg, nu numai țăranii, dar și nobilii, se considerară de suferiți (tolerați) în țară²¹⁷; în adevăr, „I. Chemeni, desromânitul, fiul Miculei, care au scornit aceasta, numai ca să-și ascundă neamul nu arăta vreo lege a țarei, prin care să se fi hotărât ca românii să fie numai suferiți în Ardeal, ci aceasta o au adăugat numai ei, iscoditorii Aprobătorilor”²¹⁸. Românii, așa dar, nu sunt suferiți de drept, „ci ei sunt vatra Ardealului”²¹⁹.

Se întoarce apoi Șincai către unguri și le spune că slăbiciunea și nenorocirea lor de atunci datează de când s-au despărțit de Români, adică de când nu vor a-i mai recunoaște ca români și răsăriteni, ci numai ca unguri și calvini sau catolici. „Ungurii cei vestiți mai înainte în toată lumea, de atunci au început a merge înapoi ca racii, de când s-au despărțit de români, și s-au însoțit cu alte neamuri; căci nu mai sunt corvini, nu dragfi.”²²⁰. Aceasta o repetă adesea Șincai unguilor²²¹.

De când scriea Șincai acestea, până astăzi, nici pretențiunile nici politica românilor din Transilvania nu s-au schimbat. Încă tot Șincai e profetul nostru și cartea sa evangelul nostru.

IV. Încât pentru românii din Banat și din Ungaria, Șincai cel dintâi și mai bine decât toți, puse în vedere drepturile lor de Autonomia națională și bisericească și anume, independența Banatului de unguri în cele politice; independența de sârbi în cele bisericești.

El publica²²² vechiul privilegiu de autonomia națională a bănățenilor, de mult dat uitărei, și apoi se întreba: „Frumos privilegiu este acesta, dară ține-se au ba, spună românii cei din Banat? Eu știu că domniile din Banat, care mai înainte au fost numai ale românilor, pe vremea mea le-au cumpărat cu bani gata ungurii, cari au și avut cădința, nemții, talienii, armenii, grecii și alte neamuri străine, cari apoi n-au domnit, ci au tiranit peste sărmanii români.”

Publicând privilegiile pe care-și întemeiau sârbii supremația asupra bisericii române din Banat și Ungaria, Șincai se grăbește observa²²³: „Tu, cetitorule! aici bine înseamnă, că arhiepiscopului și episcopilor sârbești, în diplomațiul acesta nici o putere se da peste neamul românesc.” – Publicând încă un chrisov în care e vorba de episcopul Efrem Veniamin, Șincai zice²²⁴: „Eu las (eu sunt de acord) ca Efrem Veniamin a fost episcop în Oradea Mare, în Agria dară numai peste sârbii cei din și

²¹⁶ *Chron.* a. 1653.

²¹⁷ *Chron.* a. 1514.

²¹⁸ *Chron.* a. 1653 cf. a. 1224, 1437, 1490, 1514.

²¹⁹ *Chron.* a. 1224.

²²⁰ *Chron.* a. 1440.

²²¹ *Chron.* a. 1467.1526.

²²² *Chron.* a. 1457. – Acest privilegiu e întărit de principele Transilvaniei Gabr. Bathori la a. 1609; iar Rákóczi II, la 1655 scutește pe țăranii de iobăgia, pentru ca să se poată mai bine purta armele asupra turcilor; Vezi A. Papiu-Ilarian, *Istoria Dac. Super. I*, 141, 164.

²²³ *Chron.* a. 1690; 1691.

²²⁴ *Chron.* a. 1695 cf. 1696.

de lângă Cetate, nu și peste români, pentru că peste românii din comitatul Biharei atungi porunca Teofil, Mitropolitul Belgradului din Ardeal. Afară de acestea în tot diplomatul acesta numai despre sârbii cei veniți se vorbește; nu pot, drept aceea, episcopii cei sârbești pofti vreo cădință peste românii cei din Banat și din țara ungurească care cu mult mai înainte au moștenit locurile acestea decât sârbii”

Pe acești arhiresi sârbești încă, și cu deosebire pe ei îi are Șincai în vedere în cuvintele sale mai sus citate, cari nu strica a le repeți și aici: „Ce vreau arhireii aceștia? să te învețe să-ți prindă partea pe lumea aceasta, au să te ducă la ceruri? Nu crede, o române!, pentru că numai puna ta voește, ca să-și umple pungele lor, și tu să rămâi rob aceloră pe care mai marii tăi i-au stăpânit oarecând”²²⁵.

Idea cea mare lui Șincai, de a se despărți biserica română de cea sârbească, de abia se realizează numai acum de curând.

Venind Banatul sub domnia casei austriace, iacă ce scrie Șincai despre coloniile șvăbești²²⁶: „La anul acesta (1725) atâta am de scris, ca cum au început împăratul Carol VI a aduce șvabi cu droaia în Țara ungurească și mai ales în Banatul Timișoarei, unde nu mulți locuitori rămăsese, după ce ș-au izgonit turcii din Timișoara în anul 1716, că romanii, vatra locuitorilor din Banat până când au stăpânit turcii, Timișoara, s-au tras mai în lături, și cum și-au pierdut după aceea cadentele, se va arăta la locul său.” Șincai, durere, nu știm să fie ajuns a scrie despre aceasta.

Atât și din învățăturile lui Șincai ce ating pe bănățeni.

---

²²⁵ *Chron.* a. 1563. – Vezi și a. 1723, că românii din ținuturile Berecheului, Bistriței și Lunceii nu ar fi datori să dea dijma episcopului celui latinesc din Oradea Mare.

²²⁶ *Chron.* a. 1725.

D) Idee literară

Îndată ce Șincai se întoarse de la Roma se apucă a îndeplini și a pune în ordine *Elementa linguae Daco-Romanae*, compusă de Klein, și la 1780 le și publică în Viena în limba latină. Aceasta e prima gramatică a limbei române și încă cu ortografia latină.

În prefațiune, Șincai arăta originea românilor din colonii aduși de Traian în Dacia, precum și întinderea lor în (Țara Românească) România, Moldavia, Transilvania, Maramureș, Ungaria până în Tisa, Silvania, Banat, Cuțo-Valachia, Basarabia și până în însuși Crimeea arăta că limba daco-romană e fiica limbei latine, sora limbei italo-române²²⁷. Șincai era să adauge un dialog la această gramatică, despre începutul românilor, dar nu-l erta (nu-l admise) cenzura curței împărătești de la Viena²²⁸. Neputând publica dialogul, iacă ce exemple aduce în gramatică: Se au dus la Roma. Purcede la Italia. Am fost în Roma. Șiede în București. Am venit din Iași. Quate milluri sent de aici până în București. Trezeci și siepte. Nu s-ar putea găsi un cărauși să ne ducă până la Arghiși? Un varaâr se dica aceasta unui roman²²⁹ etc.

În prefațiune, Șincai crede lui Cantemir, cum că limba și literele slavo-ilirice s-ar fi introdus la români mai întâiu sub Alexandru, Domnul Moldaviei, pe timpul conciliului florentin și că, mai înainte de aceasta, românii scriau cu litere latine²³⁰.

---

²²⁷ Văcărescu în *Gramatica* sa de la 1737, edițiunea de Viena, pag. 50 zice: „limba rumânească... urmează limbii talienești și celorlalte ce sunt asemenea aceștia, carele au început din limba latinească și izvorul din limba grecească”. – p. 53: „Limbile italienești și latinești din care se trage limba noastră.” – p. 97: „limbile... italienească, franțuzească, latinească și muma tuturor: cea grecească”. – p. 166: „Italianii, francezii, spaniolii și alții ce li se trage limba din limba latinească că niște pârae, precum și aceasta a noastră rumânească”.

²²⁸ *Chron.* a. 824. – Șincai menționează de acest Dialog și în prefațiunea gramaticii sale de la 1805.

²²⁹ *Elementa linguae daco-romanae*, 1780 p. 61, 68, 95 etc.

²³⁰ La anul 1439 al *Chroniceii* încă admite cele ce spune Ignațiu de Luca, dar nu tocmai așa fără de nici o rezervă ca Petru Maior spunerea lui Cantemir, pentru că Șincai observa că Ignațiu de Luca „nu însemna de unde are acestea”. Zice apoi: „eu am arătat la anii trecuți, cum că românii mai nainte s-au făcut creștini decât bulgarii și ceilalți slavoni, și că episcopii românilor în soboarele cele dintâi numai latinește s-au iscălit: așa dară adevărat scrie Ignație de Luca”. – Iară Tâmpa în prefațiunea *Gramaticii* sale, zice: „după Constantin Copronim, la 800 de ani creștinându-se la Țarigrad împăratul Mihail, fiul împăratului Teofil, s-au tălmăcit și cărțile bisericești de pe limba grecească în limba slovenească și având noi în limba noastră lipsa de cărți bisericești am căutat a primi cele slavonești: de unde lămurit se vede că din pricina aceasta ne-au căutat a primi și lovele slovenești. Și așa limba noastră stricându-se, ba mai de tot înțelenindu-se, am

Îndată la începutul gramaticii²³¹ zice: „Vechile litere ale daco-românilor sunt literele latinilor sau romanilor celor vechi, de la cari se trage originea”.

Cunoscător al originii și naturei limbei sale, Șincai nu înțelege cum poporul din Dacia lui Traian poate să scrie cu alte litere decât cu cele latine.

În scrierile sale la toată ocaziunea își exprimă părerea de rău că românii au părăsit literele străbune. Așa la a. 325 al Croniciei, după ce arăta că, încă pe timpul lui Galien fiind preoți creștini în Dacia, nu românii au luat credința lui Christ de la goți sau de la sloveni, ci goții și slovenii s-au luminat prin români, apoi adaugă: „Batăr și-ar fi ținut și literele! pentru ca atunci cu slovele cirilești nu s-au putut folosi, fiind că nici erau pe lume.” Iar la anul 1652 din Cronica, arătând cum ungurii calvini cercau a vâri erezurile lor între români prin traducerea cărților bisericești în limba română, Șincai zice: „Ci prin aceea numai atâta au făcut de românii au lepădat limba cea slovenească din mijlocul lor și iarăși s-au întors la limba cea părintească; barem de s-ar fi întors sau de s-ar întoarce și la literele cele părintești.

Ortografia din gramatica de la 1780, prima ortografie română cu litere latine, e etimologică foarte înaintată; ea păstrează nu numai pe e și o, dar până și pe l radicale, în fond, de atunci pân astăzi de abia s-a făcut vreun progres.

Din cărțile școlastice ce tipări Șincai, gramatica latină-română și abecedarul sunt cu litere latine.

La 1804, în Epistola către Lipszky, el simplifică ortografia de la 1780. În astă epistolă zice între altele: „Dacă aceste litere ciriliane ar fi să se păstreze cu cerbia și mai departe, apoi, dieu, nici cu ajutorul lui însuși Apolline, nu va fi cineva în stare de a scrie gramatica română, căci câte cuvinte, atâtea reguli i-ar fi necesar. Ce ușor scapi de aceasta necuviință, primind iarăși literele latine!”²³²

La 1805 Șincai scoate în Buda o altă edițiune a gramaticii de la 1780, cu ortografia de la 1804. El promite în prefațiune și o gramatică ilirico-română, precum în prefațiunea gramaticii de la 1780 zicea că avea de cuget a culege un dicționar daco-roman.

Astfel ghița se rupse.

---

pierdut și măestria grăirei, care neavând părinții noștri grija de a o iscusi, toată neștiința și varvaria au cuprins pe neamul nostru și au căzut în mare prostie”.

²³¹ Veteres Daco-Romanorum Litterae eadem sunt, quae et Latinorum, seu antiquorum Romanorum, a quibus originem ducunt suam. *Elementa linguae Daco-Romanae*, p. 1.

²³² Si hi Characteres (cyrilliani) diutius et mordiciter retinendi sunt, Me Hercle, si Apollo concurrat, Grammaticam Valachicam nemo scribet, deberet quippe ferme tot regulas figere, quot voces reperiuntur. Quod, si Latinas reduxerimus literas, quam facile evitatu est!

Acum era mai ușor să iasă lucrările de limbă: a lui Văcărescu la 1787²³³ a lui Molnar la 1788, a lui Tempea la 1897, a lui Iorgovici la 1799, a lui Körössi la 1805, a lui Budai-Deleanu la 1805²³⁴ ale lui P. Maior, apoi ale lui Loga și altora.

Urmă apoi Lessiconul de Buda de la 1825, la care lucrară S. Klein; după moartea acestuia, protopopul Vasile, V. Colossi: murind și acesta, continua lucrarea, din ordinea și cu spesele episcopului Vulcanu, canonicul I. Corneli, apoi protopopul P. Maior, iar după ce muri și acesta, terminară lucrarea popa din Pesta, Ioan Teodorovici și doctorul Alexandru Teodorovici²³⁵.

Acesta fu rezultatul potinței impulsivii date de Klein și Șincai la anul 1780.

De atunci până astăzi tot principiile lui Klein și Șincai au rămas în ortografie; alt dicționar încă n-a mai eșit până astăzi ca și cum grelele lucrări ale celor de întâi mari și neosteniți bărbați ar fi ostenit pe mai toți cei ce le-au urmat până acum.

Cu câte dificultăți și prejudiții aveau ei a se lupta se vede din cele ce zice Șincai către Lipszky: „Cine nu vede că în cele bisericești caută a păstra literele ciriliane!”²³⁶. Petru Maior încă zice²³⁷: „Nici eu nu zic să se schimbe slovele din cărțile bisericești, ci... afară de biserică să scriem cu slove latinești²³⁸ ca să ne curățăm odată limba de varvarie. Toți ereticii și Europa întrebuințează slovele românilor, apoi fii împărăției, români, din buna voia lor să rămână lipsiți de vistierul (vestmântul) lor cel strămoșesc”.

Norocirea era că la Sibiu se aflau bărbați ca Molnar și Tempea. Tempea în gramatica sa zice: „Slovele românilor de demult au fost cele latinești. Muma limbei noastre latinească²³⁹. Aduce și el exemple ca acestea: ardeleanu, munteanu, moldoveanu, romanu²⁴⁰. Unu varvaru să dica acestea unui romanu”²⁴¹. Cât era el lipsit de prejudiție, se vede din laudele ce face, în prefațiunea gramaticii sale, lui Klein, unitul, precum și din exemple ca acesta: „Klein cu Molnar se străduesc pentru binele de obște”²⁴².

²³³ Două edițiuni în același an: una în Râmnic, cu o frumoasă precuvântare sau dedicațiune către episcopul de atunci al Râmnicului, Filaret, iar alta în Viena. Vezi *Poezii Văcărești* de A. Odobescu în „Revista Română”, 1861.

²³⁴ Cipariu, *Principia*, p. 322. – Despre lucrările lui Budai-Deleanu am să vorbesc cu altă ocazie mai multe.

²³⁵ Vezi prefațiunea *Lexiconului*, – însemnărăm la început ca încă pe la 1759 se însărcinase Gr. Maior cu lucrarea unui dicționar. Cipariu, „, p. 224.

²³⁶ Nam în *Ecclesiasticis retinendas esse Cyrillianus, quis non videt?* Șincai, *Epistola ad Lipszky*, t p, V.– Cf. *Grammatica*, 1805, p. 1.

²³⁷ *Istoria pentru începutul românilor*, p. 257.

²³⁸ Tempea, *Grammatica*, p. 2.

²³⁹ *Idem*, p. 7.

²⁴⁰ *Idem*, p. 18.

²⁴¹ *Idem*, p. 173.

²⁴² *Idem*, p. 178.

Preste puțin se introduse ortografia latină în diecesa Blajului. Se întinse apoi, cu încetul, în zilele noastre în toate țările române. Dar nici astăzi nu e stabilită.

Șincai făcea și versuri, latine și române. Se zice că știa și improviza²⁴³.

Dintre toți scriitorii timpului, Șincai e, fără îndoială, cel mai curat și mai corect în limba, mai precis și mai neted în stil. Limba și stilul, variază și rău, a atâtor documente și cronice, latine și grece, germane, polone și ungare, franceze, italiene etc., vechi și noi, cu cari se ocupase toată viața, nu aținseră câtuși de puțin puritatea, limpiditatea și chiar eleganța limbei sale. El cunoaște limba română din toate părțile, și știe întrebuița de minune proverbele poporului. Sarcasmul apare în toate scrierile sale, pentru că necazurile și suferințele ce îndură, indignațiunea și adesea disperarea ce-l cuprindea, îi ascundea tot mai mult spiritul sarcastic, în scriere ca și în vorbire.

Întrebuițează cuvinte latine, dar cu multă moderațiune. În Gramatica stabilise foarte bine legile formării cuvintelor dar nu găsește cu cale de a le urma totdeauna cu rigoare. El zice: votu, sufragiu, tribut, capitolu, apedusu, securu, securitate, magisteriu, pretestu, tutela, statura, terme, flagel, predecator, subsistență etc., dar de alta parte, donație, visitație, informație, confederație, direcție, condiție etc., o singură dată, încoronaciune; zice adesea, a patra: reuțățile cale le-au patratu. – Are câteva cuvinte italiene, precum: sbocatura, guerra, tregua, scarmuccie, d. Qgana, avenire: precum voi arăta întru avenire și mai pe; larg. Formează câteva cuvinte noi, precum a erasiui (repeți); vederosul, vederitul (spectabile, ilustru) și măritul voevodu; nechiămăciosu îndereptu (irevocabil); parteni (partidiani); a impururi, adică a aședia pe cineva de veci într-o moșia. – Reinviedia cuvinte vechi române, precum: sclav, sierbu, șierbire, stremuru, stremurare (stimulare). Cunoscând limba din toate țările române are până și cuvinte străine din principate, precum: siugubina, haraciu, belea etc. Zice: nu voi avea opu (trebuița, nevoia). Are vorbe și fraze ardelenesti: a se ostioia; a se suruclui; a se viji; a țipa, în loc de a arunca, a da afară: a intiri (goni); a umbla razna (vagabond); a izidi (risipi); o țiră; a da binețe; Radu au tunat (a intrat, a pătruns) în țara Bârsei; tramindându-se nunta etc. – Frazele latine la Șincai sunt românite, adesea cu multă eleganță, precum: cuvintele lui Eusebie, apoi ale Augustului Iulian, de cât care mai bine a sci lucrurile Marelui Constantin au putut nimene²⁴⁴. Atâta frică au cuprins pe nemici, cât nici puteau fugi, nici a se apăra, ci, căzuți la pământ, nici a se mișca puteau²⁴⁵. Pe vremile mele care neam a fost mai învățat decât francii și anglii. Totuși nici pe aceștia pe apa, nici pe aceia pe pământ, i-au biruit cineva încă până acum²⁴⁶. Adverbul bine îl întrebuițează ca italienii și

---

²⁴³ Cunoaștem *Elegia* sa la 1813. – Vezi și un vers latin la adresa Anonymului din Alba Iulia, care prin epitaful său insulta pe Mihai V. și căruia Sincai nu-i rărnâne dator, la a. 1601 al *Cronicei*. Iar la a. 1603 din *Cronica cetim*: un distich român destul de palid.

²⁴⁴ *Chron.* a. 331.

²⁴⁵ *Chron.* a. 846.

²⁴⁶ *Chron.* a. 269.

francezii, adesea prea elegant, precum: nu poți crede că Mihai Vodă ar fi vrut să omoare pe toți nobilii, ci bine pe aceia despre cari avea prepus²⁴⁷.

În Gramatica regulat, în Cronica numai de vreo două ori pune infinitivul întreg, precum: n-am alta de a scriere²⁴⁸. Are diceri ca acestea: și-au pitulat mânia. Are multe proverbe și idiotisme populare: s-au inturnat cu budiele drâmboiate²⁴⁹. Străinii cărora nici le fuge nici le muge de români. Oamenii se leagă cu cuvântul, dobitoacele cu funea²⁵⁰. Bonfinie care sub bou încă cerca vitielu, numai ca să poată înălța pe patronul său²⁵¹. Apoi: tot de o viță și porodiție sunt, adică români de sînge²⁵². Ironic, sarcastic de a pururea, câteodată se îndignează și nu cruță nici în cuvinte pe inimizii și detractorii națiunei sale. Se știe că ungerii nu vor cu nici un preț ca Iancul Huniade să fie român; Șincai vorbind de minciuna iscodită de Heltai, se supăra și zice: rușinea le mănțe obrazul acelora care pe viteazul cel mai mare-l răpesc de la cel legiuit al lui părinte etc.²⁵³ Pe anonimul din Alba Iulia încă-l plătește cu moneda egală pentru insulta adusă lui Mihai Viteazul²⁵⁴.

Klein scrie curat dar nu așa concis ca Șincai. Limba și stilul lui Petru Maior e mai cercat, dar pentru aceea mai puțin natural; Maior ca și Cantemir, cearcă a români, și adesea cu succes, perioadele admirabile ale lui Cicerone²⁵⁵.

E) Idei istorice

La 1774 intra Șincai în cetatea eternă. Văzu columna lui Traian²⁵⁶ și se inspira de Geniul Daciei și al Romei. El fusese trămis în Roma papilor și se întoarse răpit de Roma lui Romulus și a lui Traian.

Încă de atunci, june abea de 20 ani, Șincai își propuse a face un drum imens, care pân la dânsul nici un român nu-l făcuse, nici de atunci pin astăzi nu s-a mai încumetat cineva a-l face.

El își propuse a pleca de la un punct fix și cert, de la colonizarea Daciei prin Traian, și a urmări apoi colonia romană, pas în pas, din an în an, prin toată

---

²⁴⁷ *Chron.* a. 1599.

²⁴⁸ *Chron.* a. 1246.

²⁴⁹ *Chron.* a. 1323.

²⁵⁰ *Chron.* a. 1332.

²⁵¹ *Chron.* a. 1475.

²⁵² *Chron.* a. 274.

²⁵³ *Chron.* a. 1392.

²⁵⁴ *Chron.* a. 1601.

²⁵⁵ Șincai era apărător nu numai al învățăturilor, ci și al tuturor măestriilor între români. „Aceasta de se face, crede-mă, (zice el) românii vor fi dintre cei mai fericiți.” *Chron.* a. 110.

²⁵⁶ *Chron.* a. 101–102, 111, 113.

întunericea timpurilor, prin tot labirintul barbarilor, prin toate adversitățile seclelor, pân în zilele sale.

Nimeni nu călcase acest drum, nimeni nu răsbătuse în acest labirint. Cine era să-i fie conducători? Unde era să găsească finul Ariadnei?

Mai ori cine și ori unde, afară de români, cari de mult îl scăpaseră din mâini.

Din Tisa până în Marea-Neagră, din Carpați pân în Balcani și în Pindu, românii-și uitaseră (...) ce fuseseră odinioară, și cum de ajunseră în starea în care se aflau. Purtunele timpurilor risipiseră toate monumentele origini și vieții lor (...).

Și cu toate acestea, la asemenea mantori, la asemenea conducători, era nevoit a recurge (...).

Șincai îi descopere pe toți²⁵⁷ și plecă la drum, dar bine întrarmat. El își cunoștea conducătorii, le învățase limbele și le studiaseră toate pasiunile, toate măestriile, toate tendințele și toată perfidia înconjurat de asemenea conducători, el urmărește vicisitudinile coloniei lui Traian din ambe Daciile, în tot cursul secolilor din an în an. Întreba neîncetat pe martori; îi lăsa a vorbi pe toți în toată libertatea, pe poloni, unguri, turci, ruși și alții, îndeplinește pe unul prin altul și-i face, și fără voia lor, a înapoia adevărul ascuns și risipit al istoriei române. De multe ori martorii, conducătorii, se contrazic, adesea vorbesc orbiți de pasiune, de interes au neștiință; atunci călătorul nostru cercetător confundă sau împacă contradicțiunile, pasiunea face să amuțească și neștiința să cedeze prin câte o observațiune scurtă, clară, judicioasă, gravă.

În imensul și întunecosul labirint al evului mediu, de câte ori nu pare a fi în pericol de a-i scăpa finul, de a perde urma coloniei ce căuta. Migratorii prădători nu lăsaseră nici ruine în urma lor. Iar conducătorii, ignoranți sau perfizi, asigurau cu tărie că colonia, că ginta ce căuta, peri de mult, valurile invaziunilor barbare o înghițiră și toată căutarea e în deșert. Atunci, neobositul nostru cercetător, îngrijat, dar plin de credință, privește cu atențiune în dreapta și în stânga, și la vederea unui martir la Dunăre în secolul III și IV²⁵⁸; la privirea unei epistole din Mesia scrisă latinește în secolul V și VI²⁵⁹; la răsunetul unui grai român prin pădurile și văile Traciei în secolul VI²⁶⁰; cu fața radioasă exclama ca un alt Columb: Iacă uscatul, iacă Dacia lui Traian! De câte ori, aproape perdată, nu o reafila ascunsă sub alte și alte străine și barbare numiri: când sub nume de daci, de goți²⁶¹ și alți barbari, când sub nume de abotriți²⁶², apoi de bulgari și sciți²⁶³, până și numele pacinaților și al comanilor²⁶⁴, încă se dete locuitorilor acelei țări precum mai târziu ungurii și nemții

---

²⁵⁷ Vezi lista autorilor citați în *Chronica* lui Șincai, Annessa XII.

²⁵⁸ *Chron.* a. 370–1-2.

²⁵⁹ *Chron.* a. 458, 518.

²⁶⁰ *Chron.* a. 587, cf. a. 1015. Vezi și P. Maior, *Ist. pentru început, român.*, edit. 2, p. 187, despre Serbii lui Const. Porfirogenitul.

²⁶¹ *Chron.* a. 319.

²⁶² *Chron.* a. 824.

²⁶³ *Chron.* a. 1152, 1186, 1206.

²⁶⁴ *Chron.* a. 834, 915, 1085, 1122, 1172, 1186, 1232, 1233, 1236, 1239, 1284 etc.

se mândreau cu faptele românilor al căror nume îl ascundeau. Când îi reafă și privește amarele suferințe ale „neamului celui obidat al românilor, al bieților noștri strămoși”, el suferă împreună cu dânșii și plânge împreună²⁶⁵.

Conducătorii, în tot lungul drum, nu încetează de a fi dușmani, nedrepti, insultători chiar. Șincai-i observa mereu, când glumind și luându-i în răs, când îndreptând și chemându-i la ordine. Aceasta o face adese cu bizantinii, mai adese cu polonii și mai ales cu ungurii și nemții. Iar când neadevărul și nedreptatea trece toată măsura, Șincai se îndignează și el și pierzând câte odată răbdarea, deși singur în mijlocul atâtor inimi, nu se îndoiește a adresa acestor martori incorigibili câte o apostrofă homeriană: Rușinea vă mănca obrazul. El arăta pentru ce Walther se lingusește polonilor²⁶⁶. Mult are de lucru cu „prea-vestitul” Engel, „contimporanul și cunoscutul său; îndrepta toate erorile lui, comise cu voia și fără de voia; spune cum se lingusește ungurilor, lucru care nu se cuvine istoricilor”²⁶⁷; se mira că spune el câteodată adevărul²⁶⁸ și cauzele reticențelor lui încă nu le lăsa în tăcere²⁶⁹.

De teamă nu cumva să se peară firul vieții naționale, au să se rumpă în mijlocul atâtor tempeste, Șincai nu-și uita a-l lega din când în când²⁷⁰.

Șincai își propusese a fi un simplu cronicar; dar el e un adevărat istoric pragmatic și critic.

Quinet²⁷¹, care de două ori asemăna pe Șincai cu Muratori, nu poate admira de ajuns într-însul, maturitatea critice, spiritul de regulă, de metod, de investigațiune științifică, discernământul admirabil în lucrurile mari ca și în cele mici, arta de a pune ordine, de a aduce lumina în haosul cel mai încălțit ce a fost vreodată; cum, fără a căuta efect, el, nu simte decât trebuința excesivă de a vedea adevărul demonstrat; și, toate acestea, într-un limbaj ingenuu, brusc, viu, popular, plin de verdoare și de o simplitate quai rustică. Metoda lui Șincai de a produce documente, diplome, tractate de a lăsa pe inamici să vorbească, de a aduna din toate părțile toate elementele de certitudine și a lăsa apoi pe lector să judece; acest metod (zice Quinet) așeza pe autor în rangul creatorilor mării școale istorice din secolul XIX. El a izbutit a face pentru România ceea ce au făcut Muratori pentru Italia, benedictinii pentru Franca, ceea ce lipsește astăzi încă mai multor națiuni orgolioase de trecutul și viitorul lor. Și dacă vom considera că el a fost condus la acest metod învățat între anii 1790–1818, adică într-un timp pe când operele critice contemporane nu apăruseră încă, și pe când în istorie domnia un spirit cu totul diferent, uimirea ne va coprinde și mirarea, și ni se va părea poate că asemenea lucrări nu s-au putut îndeplini fără un plan oarecare al providenței în privirea poporului pentru care s-au întreprins.

²⁶⁵ *Chron.* a. 248, 319, 351, 373, 476, 559, 564, 574, 602, 619, 683 etc.

²⁶⁶ *Chron.* a. 1596.

²⁶⁷ *Chron.* a. 1503, 529 etc.

²⁶⁸ *Chron.* a. 1494.

²⁶⁹ *Chron.* a. 1683.

²⁷⁰ *Chron.* a. 1215, 1390, 1420 etc.

²⁷¹ *Vezi Les Roumains, Années XIII.*

Domnii mei!

Cunoaștem epoca în care apăru Șincai, mărimea întreprinderii junelui, lucrările, ce executa bărbatul, ideile ce propaga, persecuțiunile ce încerca și amarele suferințe ale bătrânului Șincai, pururea lovit, dar niciodată înfrânt.

Până la dânsul lumea se întreba cu mirare, din când în când, ce și de unde e această gintă trunchiată și totuși mândră, desfăcută, dar de aceeași limbă, de aceleași datine, asediată ca o sentinelă la marginile Europei, de la Tisa pân la Nistru și pân la Dunăre, pe un teritoriu întins ca acel al Italiei? Și nimeni, nici chiar românii nu știau da răspuns.

În mijlocul întinericului în care ne aflam cu toții, iaca vine acest om extraordinar, trimis, nu mai încapă îndoială, de însuși Geniul Romei, și arăta românilor și lumii, că aici e *Dacia* cea veche, care o cucerise Traian împărat și o colonizase cu o nemărginită mulțime de *Romani*.

Se știe acum, că din câte colonii așediaseră vreodată romanii, niciuna nu se poate asemăna cu marea colonia adusă de Traian în Dacia, pentru că Traian a voit a fonda aici, la extremitatea lumii romane, o adevărată nouă Italia în fața lumii barbare, cu scopul de a forma un mur potinte contra invaziunilor de la Nord, cu scop de a apăra civilizațiunea latină contra barbariei amenințătoare. Iaca marea misiune a Daciei lui Traian!

Nimeni mai mult decât Șincai nu era încredințat că misiunea poporului daco-roman, în cursu de ațâți secolii nu se schimbase pân 'astăzi. Convins că astăzi, ca și odinioară, tot noi suntem poporul cel mai însemnat în Orientele Europei, mai însemnat prin originea, prin numărul, prin cultura, prin pozițiunea noastră, că noi reprezentăm și astăzi în aceste margini ale Europei civilizate, cultura occidentală, cultura latină, el nu se îndoia un singur minut, că nu va trece mult și Europa latină se va pătrunde și dânsa de necesitatea urginte în care se afla de a reînvia și susține cu tărie, în interesul cel mare al latinismului și al civilizațiunei, colonia lui Traian din Dacia.

Cuprins și împins de asemenea idei, el nu se ocupă toată viața de cât a dezgropa și a aduna din toate părțile lumii elementele Istoriei Daco-Romane.

În fine, după mai bine de 34 ani de osteneală, post tot discrimina rerum, la anul 1808 Șincai a putut să exclame: *Tantae molis erat Romanam condere Gentem!* El se apucă să facă cunoscut românilor și lumii rezultatul laborios al lungelor sale veghiări: *Cronica românilor*.

Dar dușmanii neîmpăcați ai numelui român se opun, și publicațiunea se întrerumpe.

La 1812 cearcă din nou și iar nu isbutește; barbarii și răspund: *Opus igne, author patibulo dignus*.

El avea presimțitul că n-avea să-și vadă Cronică tipărită „sub Sunta Coroană a Ungariei”²⁷² nici latinește, necum românește.

Dar toate persecuțiunile lumei nu-l abătu de la cugetarea vieții sale, de a ridica acest monument neperitoriu gintei daco-romane.

Neputându-l scoate la lumină, el ascunde în desagi și părăsit de lume și soartă poartă în spate-i, nedeslipit de sine, tezaurul său și al națiunii, polindu-l inter dolores et aerumnas și îndeplinindu-l neîncetat până în momentul ce părăsi această viață ingrată.

Însăși moartea, nemulțumită a-l răpi, ascunse, pân mai deunăzi, mormântul bărbatului care desmormintase un popor întreg.

Moartea însăși nu împlânzi furia soartei și a inamicilor și ai ginte române: el fu prigonit în Cronică sa și după eșirea din viață.

Murind Vulcan, căruia lăsase Șincai un exemplar din Cronică sa, scaunul episcopesc de la Oradea Mare rămase văduvit pân astăzi de succesori cu inima și simț de român și tezaurul lui Șincai și al națiunii se ținu și se ține îngropat pân astăzi în Oradea Mare.

O copie a Croniceii, scoasă pe la a. 1821–2 de pe originalul rămas la Vulcan, căzu în mâinile unor librari de la Viena, de la care o cumpără, într-o licitațiune, archimandritul German Vida din Maramureș, pe la 1833; iar la 1843 cerca să o publice în tipografia mitropoliei din Iași, dar nu eși decât până la a. 1800 al Croniceii²⁷³.

La anul 1844, Alexandru Gavra de la Arad, posedând o altă copie, începu a lumina operele șincaio-kleiniane, în tipografia universității ungurești din Buda; dar

---

²⁷² *Chron.* a. 1514.

²⁷³ În titlul acestei edițiuni se zice: *Chronica românilor și a mai multor neamuri...* de Georgi Șincai din Șinca... în zilele prea-înaltului Domn al Moldaviei Mihail. Grigore Sturza voevod. În tipografia S. Mitropoliei a Iașului la anul 1813, de unde se vede cum era să easă această edițiune. – Copia ce posedă Vida, era făcută de Petru Mărcuțiu, în satul Roctu al comitatului Biharei, pe la 1821–2, precum arăta D. Laurian în *Biografia lui Sincai*; dar anevoie cred să se fi făcut pentru P. Maior, pentru că acesta murise la 15 februarie 1821, precum se vede din „Elenchus Librorum Valachicorum” die 15 Februarii 1821, Budae demortui. Acest Elench, făcut și scris atunci, îl posed eu, avându primit în dar de la Ioan Maior din Căpușiu, nepotul lui Petru Maior. Mai însemnam aci că în scrisoarea din 15 februarie 1821 a lui Matthia Marcovici, directorului de atunci al tipografiei din Buda, publicată în *Archivul pentru filologia și istoria*, 1869, XXVI, se zice: „Petro Maior... die 14 febr. a.c. summo mane opinione citus e vivis erepto. – Petru Marcuțiu, afară de copia ce posedă Vida, mai făcuse încă una pe la 1824. Tomul I din aceasta a doua copie ajungând în mâinile lui Loga, acesta l-a vândut în București pe seama bibliotecii, iar celealte tomuri le încredința însuși Marcuțiu lui Alexandru Gavra pe la 1842. La acest an, Petru Marcuțiu, om demn de tot respectul, se afla într-o deregătorie în satul Bicaciu aproape de Oradea Mare, precum se vede din urâta ceartă ce avu Gavra cu Loga pe la 1842. Vezi „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, 1842. No. 40.

cu toate strigările presei române, cu tot sprijinul iubitorilor de istorie, el încă (deasemenea) nu tipări *Cronica* de cât până la anul 1383.

În fine, la 1852, principele Gregoriu Ghica al Moldovei, cumpără manuscriptul ce posedă Vida și la 1853, anul seculariu al lui Șincai ieși la lumină, sub privegherea domnului Laurian, unul din membrii comisiunii însărcinate cu publicarea²⁷⁴, cartea oare „aceasta era întâiu de a se face pentru români” și despre care cu drept cuvânt se zise ca „în cât timp nu va fi publicată, românii nu vor avea istoria”.

Cronica lui Șincai, așa precum e publicată în Iași, nu merge de cât până la anul 1739, și aceasta încă nu e decât o prescurtare din *Culegerea* sa cea mare, din *Anali* Românilor²⁷⁵, din *Scrisorile* sale cele mari²⁷⁶, asediate după ani; o prescurtare românească, precum spune însuși când zice că nu-și lungește munca, ca să o isprăvească mai repede, și să o întoarcă pe latina, ca „să n-aibă op să i-o cerceteze românii săi cari nu știu de acestea”²⁷⁷, „dintre care unii mai vrea l-ar mort decât să scrie de acestea”²⁷⁸ și „cari atâta l-au necăjit de era să-și pârjolească lucrarea”²⁷⁹. Apoi de câte ori nu scurtează de frica cenzurei²⁸⁰; altă dată tace „ca să încongiure peirea ce i s-ar putea întâmpla din spunerea adevărului”²⁸¹ și iarăși altă dată, de frica „taurilor celor grași din cucuruz și de coarnele cele ascuțite ale țapilor”²⁸². Apoi când vorbește de popi, de papi, de unire, de câte ori nu e nevoit, de frica „creerilor goli și a limbelor clevetitoare” a tace oarecare lucruri și a asigura totdeauna, că „e bun creștin și că vrea să moară în legea sa”²⁸³.

Asia dar nu *Cronica* cea tipărită e lucrarea grandioasă la care a ostenit Șincai, zi și noapte, mai bine de 40 de ani, o jumătate de seclă al vieții sale.

Unde e această culegere mare de mai multe zeci de volumeni, aceste scrisori mari cum le numește dânsul, acești adevărați anali ai românilor?

Nimeni nu știe unde pot să zacă ascunși. Cine a cercetat, fie măcar biblioteca lui Vulcan?, cine biblioteca și arhivele familiei Vass?

---

²⁷⁴ Comisiunea numită de domn pentru publicarea *Chronice* lui Șincai, se compunea din Donici, Kogălniceanu și Panu. Venind apoi în Moldavia D. Laurian, se numi și domnia sa membru al Comisiunii. Raportul către domn zice: „rezultatul grabnicei publicări este a se datori în deosebi D-sale. A. Treb. Laurianu, carele a priveghiat corectura ediției și a îndreptat greșelile manuscriptului”, în fruntea acestei edițiuni se afla Biografia lui George Șincai de D. Laurian.

²⁷⁵ *Chron.* a. 1467.1711.

²⁷⁶ *Chron.* a. 1599, 1600 etc.

²⁷⁷ *Chron.* a. 1595.

²⁷⁸ *Chron.* a. 1363.

²⁷⁹ *Chron.* a. 1510.

²⁸⁰ *Chron.* a. 1514, 1529.

²⁸¹ *Chron.* a. 1440.

²⁸² *Chron.* a. 1490.

²⁸³ *Chron.* a. 1514, 1563, 1721.

Apoi continuarea Cronicei de la 1739 înainte; apoi manuscriptul latin care-l văzuse Engel în Oșiorhei pe la 1800.

Apoi cronica latină la care lucra Șincai pe la 1810; – unde sunt toate acestea?

Unde e dialogul care cenzura de la Viena la 1780 nu-i dete voia a-l tipări?²⁸⁴

Unde Istoria familiei sale?²⁸⁵

Unde alte multe despre cari zice că numai după repausarea sa vor vedea lumina?²⁸⁶

Unde? – căci nu este de crezut că Șincai să fie pârjolit, precum necăjit de ai săi, îi venea să facă cu rezultatul atâtor osteneți?²⁸⁷

Atât material nu mai adunase nimeni; astăzi chiar, necum să aibă bibliotecile Statului, dar și particularii sunt foarte departe de a avea măcar o bună parte din cât adunase Șincai.

Oh, Geniu nemuritor al lui Șincai! Tu care încă înainte de începutul acestui secol ai strigat cu o voce potinte ce răsună în etern în Carpați și la Dunăre „în Balcani și în Pind: Fii ai lui Traian!, aceasta e Dacia; din naufragiul secolilor ea pentru voi a scăpat; lumina, puterea răsăritului, voi sunteți; iacă documentele originii, titlul nobileții voastre; iaca temeiul dreptului și al viitorului vostru! – Mulțămită sempiternă, ție. Tu ne-ai redat conștiința de noi înșine; sămânța nepieritoare a latinității în noi tu o ai reînviat; tu ai făcut a se recunoaște frații din depărtare ce de mult își uitaseră unii de alții; pentru că a limbii carte tu, cel de; întâi, o ai deschis; istoria dacilor tu o ai smuls din ascunzătoarele inamicilor sempiterni ai numelui român.

Spiritul tău fie în mijlocul nostru!

Niciodată nu vom uita că această carte ce tu ai început, aceasta era și este mai întâi de a se face pentru români. Când românii se vor cunoaște, când frații de un sînge ne vor recunoaște, planul cel mare al Divului Traian se va realiza în Oriente, și atunci... atunci „Gintă mai aleasă nu va fi pe pământ înaintea noastră.”

Urmând exemplul unor instituții similare din străinătate, Societatea Academică Română a pus problema „discursului de recepție” pe care fiecare nou membru urma să-l rostească în sesiunea anului în care a fost primit în sinul ei. Dintre cei trei membri, cooptați încă în 1868, s-a decis ca primul discurs de acest fel să fie rostit de Papiu-Ilarian care avea în pregătire „Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai” și dispunea de un vast material documentar.

²⁸⁴ Despre acest Dialog memorează Șincai atât în prefațiunea *Gramaticii* sale de la 1805 vorbind de diferitele numiri ale românilor, cât și în *Chronica* la a. 824 vorbind de Abotritii; de unde se vede că ideea unui dialog despre originea românilor este a lui Șincai.

²⁸⁵ *Chron.* a. 1711.

²⁸⁶ *Chron.* a. 1490.

²⁸⁷ *Chron.* a. 1510.

Discursul lui Papiu, ca și răspunsul lui Barițiu, au fost citite, în prealabil, numai pentru membrii Societății Academice Române. În protocolul ședinței s-a menționat că „lucrarea lui Papiu s-a ascultat cu mare plăcere și cu cel mai viu interes” (Analele Societății Academice Române, tom. II, 1868, pag. 69).

Pentru ședința publică s-au făcut pregătiri speciale și s-a stabilit data: 14 septembrie 1869. Au fost invitați: miniștri și autoritățile publice, părintele mitropolit și episcopii, profesorii universitari și ai liceelor, Consiliul permanent al instrucțiunii publice, Curtea de Casație și Curtea de Apel etc.

Sesiunea festivă a fost prezidată de Ion Eliade Rădulescu. Ea a echivalat cu o sărbătoare a națiunii, Șincai fiind invocat în toată măreția lui sufletească, în întreaga-i postură de martir.

I. Eliade Rădulescu a luat și el cuvântul spunând: „Azi e ziua cea mare în care se eternizează memoria lui Gheorghe Șincai, unul din cei mai mari români, martir al neamului. Să trăiască România!”

În răspunsul său, G. Barițiu a evidențiat valoarea documentară a „măduvosului, elocintelui discurs”, apoi adresându-se lui Papiu i-a spus: „Începând încă din anii juniei și până în timpul de față ai sacrificat zile și nopți, bani și sănătate, spre a străbate pe locurile unde credeai că poate să stea ascuns adevărul istoric pentru națiunea noastră. La fel ca Șincai, *Tezaurul de Monumente* în trei tomuri și alte publicații istorice, ieșite până acum din condeiul d-tale, au dat ocazie publicului nostru, ca și celui străin, să prevadă ceea ce mai are să aștepte de la d-ta, iar membrii acestei Societăți Academice au fost convinși, îndată, de la începutul activității tale, cum că d-ta trebuie să ocupi loc în mijlocul nostru”. Și a încheiat: „Să fii, domnule Papiu, bine venit în sânul acestei societăți! Să ai parte de anii lui Nestor și de succesele lui Livius în câmpul istoriei noastre.”

În presă, discursul de recepție al lui Papiu-Ilarian a avut larg ecou. „Fără teamă că vom fi acuzați de exage-rațiune susținem că d. Papiu ne-a dat un adevărat cap d-operă de artă și știință. Pentru prima oară publicul a auzit un discurs academic atât de izbutit. Oratorul a dovedit în discursul său o profundă cunoaștere a legilor mersului umanității și, în același timp, imparțialitatea senină a spiritului care plutește peste pulberea prejudecăților și a egoismului național” (Monitorul Oficial, nr. 203/1869)! „Traian”, revista lui B. P. Hașdeu, a considerat că Papiu vorbind despre Șincai, sublim Prometeu al neamului românesc, a dat dovadă de calitate excepționale. A-i descrie inspirata-i elocință ar fi a cântări, cu o mână grosolană, nemărginitul entuziasm al ascultătorilor; peste poate”! („Traian”, nr. 57/1869). Aceeași revistă, în numărul viitor, adaugă, sub semnătura lui G. Missail: „o voce simpatică, curată ca cristalul cel mai limpede, un limbaj curat românesc, o dicțiune elegantă au ținut publicul, inteligent și bine dispus, spânzurat de buzele autorului două ore în șir”. Ziarul lui C. A. Rosetti a considerat că discursul lui Al. Papiu-Ilarian este o nouă armă de luptă în afirmarea cauzei naționale”. Nici nu putem, nici este locul aici să dăm seamă de acest discurs care ne face să vedem din nou istoria românilor în fazele ei glorioase și dureroase, care

știe să ne facă să gustăm și fericirea și durerile neamului nostru și ne-a arătat tot odată și mijloacele prin care putem cu siguranță să învingem pe oricare vor pierirea neamului nostru” („Românul” din 18 septembrie 1869). Discursul de recepție al lui Al. Papiu-Ilarian la Societatea Academică Română a rămas până astăzi lucrarea fundamentală cu privire la cunoașterea vieții și activității marelui istoric al românilor.

Ediția din 1886 a cronicii lui Șincai, tom. I, anii 84 – 1439, este prefată de Gr. Tocilescu, după care urmează o poezie ocazională a lui G. Sion:

Cronica lui Șincai este un tezaur
Scump la tot românul cel adevărat;
A sa reparință n-are preț de aur,
Are preț de viață, merit nestemat!

Tot acolo e tipărită, în originalul latin „Elegia” (în românește a fost tradusă abia acum patru decenii de Teodor Naum și a apărut în revista clujeană „Gând Românesc”, an VIII, nr. 1–4 din aprilie 1940, p. 53). În loc de studiu introductiv, ediția din 1886 reproduce discursul de recepție al lui Al. Papiu-Ilarian (fără anexe).

NOTE

a. Oșorhei = Agropolis = Tg.-Mureș, oraș liber regal. Aici funcționa Tabla Regească (Curtea de Apel) a Transilvaniei și „Erudita Hungaria Societas”, înființată de istoricul și filologul Aranka György (1737–1817).

b. Tertulianus Quintus Septimius Florens (150–226), părinte al bisericii și filosof. Influențat de stoici, el a aderat la materialism și a susținut că tot ce există, chiar și sufletul, este corporal. Lui i se atribuie formula „credo quia absurdum est”.

c. Origene (185–254), filosof și teolog, împăratul Justinian i-a afurisit operele și l-a alungat din Alexandria. Scrierile lui, din care nu s-a păstrat nici una, au avut mare răsunet în Orient.

d. Phocas (Foca), centurion, organizând o răscoală militară a devenit împărat al Imperiului Roman de răsărit (602–610). A fost detronat și ucis de Heracles, exarhul Africei.

e. Mauricius Tiberius, împărat al Imperiului Roman de răsărit (582–602), a purtat războaie cu perșii și avarii, împreună cu întreaga lui familie a fost ucis de centurionul Phocas. De la împăratul Mauricius au rămas douăsprezece cărți remarcabile cu privire la arta militară.

f. Isabela, fiica regelui polon Sigismund III (August) din ramura Jagellonilor (1548–1575) a fost soția lui Ioan Zapolya, voevodul Transilvaniei (1510–1526) (care a înăbușit războiul țărănesc al lui Doja) și rege al Ungariei (1526–1540), precum și mama lui Ioan Sigismund Zapolya, rege al Ungariei (1540–1559), apoi principe al Transilvaniei.

g. Istvánfy Miklós (1538–1615) istoric maghiar și versificator. Tinerețea și-a petrecut-o sub îndrumarea lui Nicolaus Olahus (Nicolaie Românul) care l-a trimis să studieze în Italia la universitatea din Padova. La revenirea în țară, N. Olahus, pe

atunci, episcop de Agria, l-a numit secretar al său iar mai târziu l-a utilizat în cadrul cancelariatului regatului. Ca o apreciere a operelor istorice ce-a scris a fost considerat „Titus Livius al Ungariei”.

h. Sfetagora (Sfântul Munte), colonie de călugări într-un golf al peninsulei Chalcidica. Pe o suprafață de 300 kmp locuiesc câteva mii de călugări care dispun de peste 1100 biserici și capele unde sunt adăpostite documente și odoare bisericesti de mare valoare, multe dintre ele fiind românești, fie dăruite de voievozii munteni și moldoveni de-a lungul secolelor, fie dăruite de călugării greci cu ocazia secularizării averilor mănăstirești.

i. Cserei Mihaly (1668–1756), istoric și filolog, nobil secui, aderent al mișcării curuților. În lucrările lui care se ocupă, de stările de lucruri din Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea găsim numeroase informații cu privire la români.

j. Alesandru Papiu-IIarian. Reprezentant remarcabil al curentului latinist, obsedat de originea noastră latină, exagerează sus-ținând originea poporului român exclusiv din coloni, romani.

l. Ariadna a fost fiica regelui Minos din Creta. Când Theseu a pătruns în Labirint pentru a ucide Minotaurul, Ariadna, îndrăgostită de el, i-a dat un ghem de lână pe care desfășurându-l a reușit să revină la lumina zilei. „Firul Ariadnei” e sinonim cu „idee călăuzitoare”, ceva care te poate scoate dintr-o mare încurcătură.

m. După atâta vreme.

n. Cu atât de mare putere s-a constituit ginta română!

o. Opera e vrednică de foc, autorul de spânzurătoare.

p. Între dureri și chinuri.

r. Urban (Șincai știe că e român din Transilvania, după toate probabilitățile muncitor fierar, luat prizonier cu ocazia năvălirilor turcești din prima jumătate a secolului al XV-lea), a viețuit la Drinapoli. Fiind mare meșter în turnarea metalelor, la cererea sultanului Mahomet al II-lea (1451–1481), ajutat de arhitectul Serdidze și de inginerul Musahedin a turnat un tun uriaș care, în ultima fază a asediului Constantinopolului, la 1453, a fost adus în fața orașului imperial, tras de 100 perechi de boi. Tunul lui Urban cântărea 300 măji, (30 000 kg = 30 tone) iar lungimea țevii era de 2 stinjeni (3,78 m), Cu ajutorul acestui tun a fost zdrobită poarta principală a Constantinopolului și distruse bastioanele principale, ceea ce a dus la cucerirea orașului. În anul 1867, sultanul Abdul Azis (1861–1876), la cererea ambasadorului Angliei la Constantinopol i-a cedat tunul lui Urban primind în schimb, din partea amiralității britanice, două tunuri Armstrong moderne.

s. O astfel de scrisoare (document) a fost citită în ședința din 21 iunie. Ea a produs asupra spiritelor preocupate, stăpânite deja de obicinuita neîncredere, o impresie profundă. Afirmăția expresă din memoriu (Supplex Libellus Valachorum) că și Matei Corvin se trage din neamul valahilor, a stârnit râs batjocoritor. A doua afirmație însă, cum că familiile Jozsika, Kemeny, Nalatz și Husar ar fi de origine română, a stârnit mânia acestor familii care l-au atacat violent pe episcopul greco-

catolic Bob, prezent la ședință, întrebându-l dacă are cunoștință de această scriere a românilor. La care acesta a răspuns imperturbabil cu fermitate verbală că nu el este redactorul acestui document dar că acesta a fost întocmit cu cunoștința sa.

t. „Dacă aceste litere chiriliane ar fi să se păstreze cu cerbicie și mai departe, apoi, zău, nici cu ajutorul lui însuși Apoline, nu va fi cineva în stare a scrie Gramatica Română; căci câte cuvinte atâtea reguli i-ar fi necesare. Ce ușor scapi de această necuviință, primind iarăși literile latine” – Șincai.

Alexandru PAPIU-ILARIAN.

*Antologia. Ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Corneliu Albu.
București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 373–433*

Răspunsul domnului Georgiu Barițiu

Domnule,

În istoria popoarelor vine adesea câte o perioadă de timp din care, cunoscând cineva pe deplin viața unui sau unor bărbați care au condus afacerile și destinele unei țări sau națiuni, cunoaște totodată aproape și istoria acesteia.

Acel bărbat român care va fi în stare de a compune biografiile cunoscuților triumviri: Samuil Micul, Georgiu Șincai și Petru Maior, pe perioadă rotundă de ani 50, începând de la anul 1770–1820 acela ne va da chiar în aceste biografii istoria poporului român din patria în care s-a născut și în sinea căreia au lucrat ei în aceeași perioadă de ani 50.

Dacă presa, pe timpul acelor triumviri ar fi fost permis suferită a se mișca cel puțin în cercul în care îi era admis a se mișca cu 20 de ani mai târziu în acele țări, atunci dezlegarea sus-amintitei probleme ar fi ușurată în mare măsură, pentru că în acest caz ne-am afla în posesia unui număr considerabil de documente, care după ce nu se păstrară prin presă, au și dispărut cu totul din arhivele private, altele tocmai și din arhivele publice.

Această împrejurare luată în considerație îmi dă mie criteriul după care am se apreciez cuprinsul meduvosului și elocintului discurs pe care l-am audiat din graiul d-tale, d-le Papiu.

De unde acea abundență de date istorice culese cu atâta grijă și critică?

De unde acea pătrundere ageră în natura evenimentelor din secolul trecut petrecute în acele țări în care istoria din acel secol și din acesta al nostru încă nu este scrisă, ci abia adumbrită în câteva liniamente destul de ușoare. Răspunsul ce mi pot da la întrebări de natura acesta este, ca un bărbat încălzit și condus de același spirit sacru, de care fuse condus și cel prezentat de dânsul, nu afla repaus, până nu străbate în fundul adevărului. Această voință de fer te-a condus și pe d-ta, pentru că începând din anii juniei și până în timpul de față să sacrifici zile și nopți,

spre a străbate prin locurile pe unde credeai că poate să stea ascuns adevărul istoric pentru națiunea noastră. După ce în anul 1852, fiind în Viena, prin lucrările istorice publicate atunci, ai dat prima probă că ești determinat a călca pe urmele bărbatului, al cărui panegiric ai făcutu astăzi, curgându după aceea ai trecut în Italia adică în acea țară pe al cărei pământ luase și Georgiu Șincai aspirațiunile și – de nu mă înșel – chiar primele informații autentice atât despre originea națiunii cât și despre originile cele mai bogate, din care s-ar putea scrie cândva istoria Românilor și a pământului locuit de acest popor. Cu atât încă nu te-ai îndestulat ci precum Georgiu Șincai în cursul anului 34 cercetase mai multe biblioteci și arhive din imperiu, precum el umpluse zeci de tomuri cu documente istorice culese din toate unghiurile, întocmai d-ta convins că o viață de om nu poate fi de ajuns necum a compune acea istorie, or nici măcar a culege materialul necesar la ridicarea unui monument național atât de măreț, ai mers tot pe urmele lui Georgiu Șincai și ale contemporanilor săi pentru ca să aduni la un loc tot ce vor fi scăpat ei din vedere, și cele pe care lor nu le-a fost dat a le cunoaște. Tesaurul de monumente în trei tomuri și alte publicațiuni istorice, ieșite până acum din condeiul d-tale au dat ocazie publicului nostru ca și celui străin pentru ca să prevadă ceea ce mai are să aștepte de la d-ta, iar membri acestei societăți academice au fost convinși îndată de la începutul activității sale, cum că d-ta trebuie să ocupi loc în mijlocul nostru. Tot din aceste cauze era un lucru firesc, ca și compunerea biografiei lui Georgiu Șincai să o așteptăm de la d-ta. Ai corespuns și acestei misiuni într-un mod încât avem dinaintea ochilor noștri spirituali imaginea autentică a istoricului, literatului și totodată martirului Georgiu Șincai. O singură îndoială s-ar mai putea deștepta în spiritele noastre, o îndoială în fața căreia trebuie să se oprească fiecare om însetat de adevăr; iar aceea este, ca nu cumva biograful ori istoriograful preocupat și el într-un mod sau altul, să fi fost prea părtinitor pentru persoana singuratică și prea severă cu societatea, în mijlocul căreia trăise acea persoană. Cu această reflexiune a mea voiesc a-ți rechema în memorie unele opinii care s-au susținut într-un timp despre bărbatul glorificat de d-ta, că adică acela ar fi fost un român prea înfocat, că prea ar fi voit să întoarcă lumea cu degetul; că se încerca să înlătore mai multe instituții asupritoare și foarte funeste, el singur cu umerii ca un Titan, și așa mai departe.

Fiindcă inculpări de natura acestora se auziră și mai târziu, aruncându-se nu numai asupra istoricului Georgiu Șincai, ci și asupra unor succesori și dacă voiți adepți de-ai lui; fiindcă de altă parte, în zilele noastre a început a se forma o școală numită a cosmopoliților, care și-au bătut joc de ideea naționalității, care nici că o pricep deloc; eu cred, domnul meu, că este bine a constata cum că precât Georgiu Șincai ca român a știut a se înălța în toată viața sa mai presus de orice provincialism îngust, mărginit, miop, egoist, precât ce și-a propus a proba, că națiunea română este una, că una e limba, unul și al ei destin, tocmai pe atât el se silise a demonstra după istoria, cum că coloniile lui Traian nu le-ar fi fost iertat

niciodată, nu le-ar fi iertat nici în viitor a fi cosmopoliți mai înainte de a fi și a rămâne Români în toată puterea cuvântului.

D-ta, domnul meu, ai premis îndată în începerea discursului d-tale ca pe când către sfârșitul secolului expirat în unul din straturile de latina de la apus se proclamau drepturile omului și ale poporului pe atunci colonii ale lui Traian erau îngenuncheate, călcate și umilite; iar eu mai adaug că acea stare a lucrurilor s-a păstrat deși nu tocmai în cumplita sa intensitate de mai înainte până la a doua proclamare a drepturilor omenești.

Însă care era cauza principală a acelei condițiuni deplorabile?

După Georgiu Șincai, cea mai mare parte a suferințelor seculare la care a fost supus și sub care a gemut poporul românesc în decursul atâtor secole se putea deduce și explica mai vârtos din numele de Roman, Român, ce purta acest popor numit de străini Black, Vlach, Walach, Walsch. Această opțiune sau dacă mai voim conviețuire se întinde ca și un fir roșu în unele pânze de corabie prin toate scriptele lui Georgiu Șincai și ale contemporanilor săi. După acei scriitori ai noștri, Românii au fost persecutați și uneori condamnați la exterminare totală, nu ca locuitori ai cutărei țări, nu ca oameni de vreuna sau altă castă ori clasă, ci de-a dreptul ca Romani, Valachi. De aici a urmat, firește ca străbunii noștri loviți ca Români, tot ca Români erau constrânși a se și apăra: era când ei au părăsit acest teren, și a fost vai de zilele lor. Încetând interesul național, solidaritatea dintre dânșii a dispărut: adormind simțul și ambițiunea de origine, brațele s-au dezarmat, umilirea și cu ea servitutea i-au încălecat.

Într-aceea, Georgiu Șincai, care propagă o doctrină ca aceasta, credea totodată în reînviere, în redesteptare, el și toți contemporanii săi erau enumerați de d-ta. Așa este, ei credeau, lucrau, semănau, plantau, nu pentru folosul propriu ci numai pentru al posterității și așa se împlini într-înșii sentința unuia dintre înțelepții Romei antice: *Arbores serit agricola quarum fructus ibse aspiciet nun cuam.*

Trăsăturile mai de frunte din decursul vieții lui Georgiu Șincai, așa precum ni le-ai împărtășit d-ta cu destulă precizie, explică și mai limpede pentru ce istoricul și literatul Georgiu Șincai din ideea naționalității române făcuse oarecum ca un simbol al credinței sale ca om, și apoi pretindea că în acest punct să fie toți de o credință cu el. Oare însă putea el să aibă altă credință în respectul naționalității? A petrece în vigoarea juneții 5 ani printre ruinele lui Romulus, a Scipionilor, a lui Caesar și Pompeius; a descoperi acolo, la origine, începând cu Columna lui Traian toată originea înaltă și glorioasă a limbii și a numelui; apoi a se reîntoarce în patrie și a trage paralele între odinioară și timpul său; mai era oare cu puțință, ca el și soții săi să nu se inspire și să nu rămână dominați de unica idee sublimă și salvatoare, a cărei concepțiune fusese ajutată cu atâta succes de celelalte idei ale timpului său propagate din Franța la toate popoarele?

D-ta n-ai ezitat a ne comunica un număr considerabil de date istorice din care se cunoaște în câte moduri se intentase în trecut dezmembrarea, paralizarea și desființarea totală a națiunii românești. Dă-mi voie să reflectez și eu la locul acesta

încă numai la cunoscutele acte publice, care și-au dat lor din timpul împăratului Sigismund și care ținu: delendam esse estirpe totam Valachorum progeniem.

După ce Șincai dete peste câteva sute de asemenea documente; după ce el într-aceea se văzu spoliat prin moarte de cel mai puternic al său patron, adică de acel monarh sub ale cărui auspicii putea face multe pentru regenerarea națiunii, precum el însuși ne spune în elegia sa; după ce în fine, dânsul se văzu paralizat în toate acțiunile sale atât ca cultivator al literaturii și al științelor, cât și mai ales ca organizator și director al școlilor, atunci era prea natural ca spiritul său cel puternic să voiască a ține cu ambele brațe ceea ce apucase odată, și prin urmare să-și apere în tot timpul și în tot locul ideea de predilecție: naționalitatea. Un Șincai nu mai era în stare și nici că era lui iertat a cocheta cu reacțiunea feudalismului și a obscurantismului, care ambele de la 1795 înainte iarăși apucară în capul mesei. Dacă ademenea stare a lucrurilor îl aduse în conflicte diverse, aceasta nu se mai poate imputa unui amic al națiunii sale și al libertății, ci cu totul altora. Superioritatea spiritului și conștiința de sine, pasiunile, curajul și inflexibilitatea principiilor pe care domnia ta le-a relevat cu multă justețe ca tot atâtea virtuți, nicidecum nu putea să aibă alt rezultat decât sacrificarea fără nici o cruțare a omului înzestrat cu asemenea virtuți și calități.

Nici Șincai, nici consortii săi în suferință n-au făcut un singur pas pe calea unui Cola Rienzo și nici măcar pe al unui Savonarola, nici n-au lovit în vreo religie pozitivă pentru ca să ajungă în urma lui Huss, pe rugul de foc; nimic din toate acestea, și totuși Georgiu Șincai a trebuit să ia pe fața sa insulta cunoscută, citată și de domnia ta: Liber igne, auctor patibulo dignus; iar aceasta i se întâmpla lui în secolul XIX, nu în XV.

De aceea, eu sunt convins domnul meu, că oricine va voi a medita serios asupra vieții lui George Șincai, așa precum o auzirăm de la domnia ta, va ajunge ușor la convingerea că, atât el cât și contemporanii săi au trebuit să porceadă pe calea emancipării naționale numai așa precum au purces dânsii; sau dacă era să se abată de la aceea, atunci în acel timp de reacțiune întunecoasă, nu le rămânea altă alegere, decât a părăsi cauza pentru tot restul vieții lor; sub această condițiune, ei ar fi fost lăsați în liniște și pace, care însă pentru națiune era să fie pacea și tăcerea morții! Ferice de națiunea noastră că a rămas apărată de un pericol atât de înfricoșat; de trei ori ferice de noi, că avurăm câțiva antecesori în toate țările locuite de români, care înarmați cu anticele virtuți cetățenești, luminați de sublimă și dumnezeiască morală evanghelică, nu numai au putut rezista negrelor tentațiuni, ci totodată lăsând posterității ca ereditate credința neclătită în nemurirea națiunii românești, prin aceasta ne impuseră și nouă strânsa îndatorire ca să ne cultivăm limba națională și științele, pentru că în știință este puterea, iar fără limbă, naționalitatea nici că poate cugeta.

Încât pentru ideile religioase ale lui Georgiu Șincai așa precum le-ai dedus domnia ta din descrierile lui, apoi se înțelege de la sine că acelea erau să displacă foarte mult la toți aceia care țin morțiș la cunoscuta maximă: divide et impera. Ele

mai displac încă și la toți acei nefericiți care nu sunt în stare de a se emancipa de rugina vechiului scolasticism, care face ca confuziunea ideilor confesionale cu cele naționale, politice și sociale să nu mai înceteze niciodată.

„Iosif, iubitorul de omenire, împărat murise, și principiile revoluției celei mari în Ungaria și Transilvania nu aveau sens.”

Nu știu dacă am înțeles eu bine această sentință a domniei tale explicată în partea discursului, în care desfășori ideile politice-sociale ale lui Șincai. Eu adică cred asta, că acele idei apucaseră a fi cunoscute în straturile superioare ale locuitorilor și presimțite prin instinct de masele poporului, ceea ce se poate proba de o parte cu tot ce s-a scris și publicat în această materie în cei 10 ani ai domniei lui Iosif II, precât presa se bucura de libertate aproape absolută, iar pe de altă parte, luptele din anul 1784 ce au fost ele? Dacă nu cel mai solemn protest pus în favoarea drepturilor omenești și ale poporului, un protest care a precedat cu 5 ani proclamarea drepturilor omenești în Franța. Noi însă știm bine ce a costat chiar și pe Franța realizarea acelor drepturi, precum și că, cu toată solidaritatea poporului francez și în mâna giganticelor sacrificii aduse pe altarul patriei ea căzu mai întâi sub despotismul unui soldat, iar după aceea suferi încă și umilirea invaziei străine. În răsăritul Europei a lipsit orice solidaritate prin urmare, dreptului istoric feudal înfruntat într-un timp relativ scurt prin mâna tare și brațul înalt al lui Iosif, s-a putut reculege și consolida din nou, ceea ce într-adevăr s-a și întâmplat. După aceea, înțeleg și eu că Șincai nemaivăzând altă cale de scăpare se aruncă și el cu ai săi pe terenul dreptului istoric, unde adversarii săi se credeau mai tari și de unde el voind a-l scoate caută un punct ca al lui Archimedes prin labirintele istoriei, pe atunci încă puțin cunoscute.

Eram pregătit, domnul meu, ca să te văd trăgând cu predilecție ideile naționale, istorice și literare ale lui Georgiu Șincai și ale consortilor săi, întocmai precum ai și urmat în ultimele trei părți ale discursului domniei tale. Era în adevăr timpul, în care generațiilor prezente să li se dea ocaziune de a compara gradul culturii științifice, pe care se aflau bărbații de știință în sus atingând perioada de ani 50, cu acela pe care se află în zilele noastre aleșii națiunii românești. Într-aceea se cuvine ca noi la asemenea ocazii să nu pierdem din vedere neauzitele dificultăți cu care aveau a se lupta părinții noștri pentru câștigarea de științe și cunoștințe, în comparație cu abundentele mijloace care stau în zilele noastre la dispoziția junimei. Cum se putea oare ca oameni care aveau câte un salariu anual de 300 fr sau 60 galbeni, să-și câștige biblioteca copioasă, să adune mulțime considerabilă de documente foarte prețioase, în fine, să întreprindă dese călătorii științifice, pe un timp când în tot cuprinsul patriei lor lipsea orice drum așternut și orice mesagerie de poștă. Acei bărbați însă iubeau cu devotament absolut națiunea, limba, patria, știința; apoi sfânta scriptură zice cu mare drept, că caritatea împlinește toate și învinge toate. De aici și numai de aici se și explică extraordinarul devotament al acelor bărbați.

Cu adevărată duiosie am ascultat apoteoza ce faci domnia ta lui Georgiu Șincai, și cu care îți închei discursul de data asta. Domnia ta voita-ai, ca spiritul său să fie în mijlocul nostru. Când vom observa cum că Românii caută și cultivă istoria patriei și a națiunii cu același zel, care se vede la celelalte popoare de rasă latină, atunci se va simți și la noi, că spiritul tuturor bărbaților, pe care i-ai rechemat astfel în memoria noastră arătându-i de model posterității, se află în mijlocul nostru.

Una din problemele societății academice, de al cărei membru ales te salutăm noi astăzi pe domnia ta, este a recomanda națiunii studiul istoriei, era mai ales a face din toate puterile sale pentru cultivarea istoriei naționale. Acesta este și studiul domniei tale de predilecțiune. Acest câmp, pe cât de frumos și atrăgător, tocmai pe atât e și întins, sau mai bine, vast, întretăiat de munți și râuri mari, ca și în lumea fizică. De aceea, noi vom pune umăr la umăr și vom lucra, deși nu cu atâtea succese câte se vor fi așteptând de la noi, desigur, însă cu devotamentul rămas nouă de clironomia de la venerabilii noștri antecesori.

Să fii, domnule Papiu, binevenit în sânul acestei societăți academice. Să ai parte de anii lui Nestor și de succesele lui Livius pe câmpul istoriei noastre.

*Papiu-Ilarian. Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca.
Discursul de recepțiune și răspunsul de Georgiu Barițiu... București, Tipografia
Națională, 1869, p. 63–69*

Elementa linguae – la 200 de ani –

Mircea ZDRENGHEA

În anul 1780 a apărut la Viena cunoscuta lucrare a lui Samuil Micu, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, la care a colaborat și Gheorghe Șincai, revizuiind-o și completând-o.

Lucrarea se înscrie în activitatea revendicativă a reprezentanților Școlii Ardelene în vederea obținerii pentru români de drepturi sociale și politice egale cu ale celor trei națiuni politice recunoscute, din Transilvania¹.

Constituția Transilvaniei „exclusea din cadrele ei un întreg *popor*, în termenii timpului, o întreagă națiune și o religie: poporul român și religia lui ortodoxă, socotite doar «tolerate»², pe motiv că românii ar fi venit mai târziu pe aceste locuri decât celelalte populații ce locuiau aici. În această situație, reprezentanții Școlii Ardelene – „mișcare culturală progresistă de mare însemnătate”³ – spre a obține drepturi pentru poporul român au întocmit lucrări istorice și de limbă în care susțineau, pe bună dreptate, că românii vorbesc o limbă ce continuă latina și că sunt urmașii populației romanice din aceste ținuturi cucerite de romani, pe care nu le-au părăsit niciodată. Prin urmare, românii sunt cei mai vechi pe aceste locuri, deci și lor li se cuvin drepturi egale cu ale celorlalte națiuni politice⁴.

Lucrarea de care ne ocupăm este una dintre acestea și credem că nu greșim când o socotim nu numai o gramatică, ci chiar un mic studiu de ansamblu (primul de acest fel) asupra limbii române⁵, pe baza căruia Fr. Diez, părintele filologiei romanice, a acordat limbii noastre locul cuvenit între limbile romanice⁶.

---

¹ Cf. *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, București, 1963, p. 290.

² *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 237; cf. și J. Livescu, *Die rumänische Kultur und Josefianismus*, în „Analele Universității București”, Filologie, An. XXIV, 1975, p. 62.

³ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a p. 288.

⁴ „Ideea romanității românilor” este transformată astfel „într-un instrument politic, mănuit în mod conștient în lupta lor [a românilor] națională pentru drepturi politice și emancipare socială”. Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 244.

⁵ Cf. Mircea Zdrenghea, *Prentiers essais de phonétique et de morphologie historiques roumaines à la fin du XVIII-e siècle*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. II, București, 1971, p. 1391 – 1394; cf. și *Istoria literaturii romane*, vol. II, București, 1968, p. 36: „... cu oricâte scăderi, este

Ea a apărut în două ediții, prima în 1780, întocmită de Samuil Micu și, așa cum am mai spus, revizuită și completată de Gheorghe Șincai; a doua ediție a apărut în 1805 și are ca autor numai pe Gh. Șincai.

Samuil Micu s-a născut în 1745 la Sadu, lângă Sibiu, localitate cu populație liberă, „cu veche organizare administrativă și judecătorească și care din vechime avea obligația să străjuiască plaiurile și trecătorile”⁷. Este fiul protopopului Stoia și nepot al episcopului Inochentie Micu. A învățat să scrie și să citească, probabil, în familie. Ajunge apoi elev la Blaj. Aici învață limba și literatura latină și citește în bibliotecii vechile opere istorice, în 1766 a fost trimis la Colegiul Pazmanian din Viena, unde a urmat filosofia și teologia, obținând rezultate foarte bune. Tot aici a învățat fizică, mecanică, aritmetică și limba germană. Se interesează de cursurile de istorie de la Universitate și citește *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir.

În acest timp, „Viena devenise un loc unde își dădeau întâlnire cele mai diverse influențe culturale, literatura iluministă și alături de ea curentul galican se bucurau de o largă circulație. La multe din acest noi manifestări culturale care pătrunseseră și în universitate, de pildă la lecțiile antiscolasticului Gervasius, care predă în spirit iluminist, asistă și Micu. [...] în 12 mai 1769, conducerii Colegiului Pazmanian i se pune în vedere că studenții sunt obligați să asculte prelegerile lui Sonnenfels, lecțiile de științe camerale, prin care se încerca o fundamentare a principiilor de bază ale politicii de stat. [...] Poate cu acest prilej S. Micu a auzit pentru prima dată de Christian Wolff care, alături de juristul raționalist Thomasius, prelucrează sistemul constituțional al „absolutismului luminat”. Probabil că tot în acest timp a ajuns în contact și cu elementele dreptului natural, mai ales cu „opera juristului Martini, critic al feudalismului și dușman al iezuiților”.

Se întoarce la Blaj în 1772 și este numit profesor de matematică și etică, iar mai târziu de filosofie și teologie dogmatică, în 1777 se duce din nou la Viena. Acolo lucrează între 1777–1782/83 în cadrul Colegiului „Sfânta Barbara” și tipărește primele sale lucrări cu litere latine. Se întoarce în Transilvania în 1783, intră în conflict cu episcopul Bob și rămâne fără slujbă. Se consacră luptelor politice legate de Supplex, la redactarea căruia a luat și el parte. După 1791, activitatea sa este îndreptată mai ales spre luminarea poporului, în 1804 este numit cenzor al cărților românești la tipografia Universității din Buda. A murit în 13 mai 1806.

Gheorghe Șincai s-a născut în 1754 la Râciul de Câmpie⁸, iar pe la 8–10 ani se stabilește la Șamșud (azi Șincai). Învățătura o începe sub supravegherea tatălui

---

totuși întâia lucrare cu adevărat științifică, asupra limbii române, introducând problema în sine în circuit european”.

⁶ Cf. Dimitrie Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii filologiei românești*, Buc., 1978, p. 17–18; Iorgu Iordan, *Limba români contemporani*, bac., 1956, p. 751.

⁷ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 23.

⁸ Cf. Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 118; Al. Firu, *Literatura română premodernă*, București, 1964, p. 51 și Iosif Fervain, *Studii de literatură română*, Cluj,

său, iar școala primară o face în Șamșud. A trecut la Colegiul reformat din Târgu-Mureș, unde a învățat latina și maghiara. După doi ani (1768), se înscrie la seminarul iezuiților din Cluj, urmând gramatica și poetica, în 1772 trece la gimnaziul piariștilor din Bistrița, învățând limba germană.

În 1773 este profesor de poetică și retorică la Blaj iar anul următor a fost trimis, împreună cu alți colegi ai săi, la Colegiul „De Propaganda Fide” din Roma, unde rămâne cinci ani, obținând doctoratul în filosofie și teologie, în acest timp a strâns și un bogat material privitor la istoria românilor. La întoarcerea în țară, este oprit la Viena un an, timp în care studiază metodică predării în școlile de limbă națională și a conducerii lor. Aici îl cunoaște pe Samuil Micu, director de studii la Colegiul „Sfânta Barbara”. Șincai revizuieste și completează lucrarea lui S. Micu, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Dar și la Viena, atenția sa se îndreaptă îndeosebi spre istorie, cercetând cu pasiune materialele ce se găseau în bibliotecile și arhivele de acolo.

Se întoarce la Blaj în 1780 și este numit în 1782 director al școlilor naționale, funcție pe care o deține 12 ani, depunând în tot acest timp muncă asiduă de luminare a maselor. În vara anului 1794, ca urmare a reclamațiilor episcopului Bob, că ar pregăti o conspirație, Șincai este anchetat și închis. Este eliberat în 1795, dar nu i se mai încredințează postul ce l-a avut. Între 1797 și 1803, obține funcția de administrator al moșiilor contelui Daniel Vass de Țaga, ocupându-se și cu instruirea copiilor acestuia. Din 1803 până în 1808 este la Buda. Aici a deținut câțva timp funcția de corector al cărților românești apărute în tipografia Universității din Buda.

După această dată se găsește când la fiii contelui Vass, când la Oradea. În 1811, la Oradea, termină „Cronica” și o înaintează cenzurii locale, obținând aprobarea pentru tipar. I se cere însă și aprobarea cenzurii ardeleni, care consideră opera ca periculoasă și confiscă manuscrisul. Ultimii ani i-a trăit la una din moșiile conților Vass, unde a și murit în 1816.

„În lupta pentru revendicările politice și pentru dezvoltarea în sens burghez a economiei, intelectualitatea română [din care fac parte, situându-se la loc de frunte, și S. Micu și Gh. Șincai] apelează la istorie și filologie, cu ajutorul cărora se puteau furniza dovezile latinității limbii noastre, ale romanității și continuității poporului român în Dacia. Pentru „aceleași scopuri, cărturarii ardeleni au criticat, într-o mai mare sau mai mică măsură, instituțiile și orânduirea feudală.”⁹

1971, p. 73; *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1968. p. 46–50 și Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai, Viața și opera*, București, 1965, în care se găsesc și alte date privitoare la Șincai.

⁹ D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 109.

„Trăind în mijlocul unei populații în care elementul majoritar îl formau românii analfabeți, cufundați în superstiții și misticism, era firesc ca reprezentanții Școlii Ardelene să facă din problema culturalizării maselor o cerință de prim ordin”¹⁰. Pentru aceasta au scris manuale și cărți în limba română, prin care încercau să combată prejudecățile și superstițiile, și au depus mari eforturi pentru înființarea unui număr cât mai mare de școli românești¹¹.

În cuvântul „Cătră cetitori”, destinat să prefăteze *Legile firei...* (Sibiu, 1800), Samuil Micu spune; „Iară ca mai bine să poți înțelege [lucrările filosofice], te rog ca mai bine și cu luare aminte să procitești *Gramatica și Loghica* românește, tot de mine făcute, că acelea sunt temeiul și cheia tuturor învățăturilor.”¹²

Reiese din cele de mai sus că prin lucrarea de care ne ocupăm, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, se urmărea un dublu scop: 1) dovedirea originii latine a limbii române și, deci, vechimea poporului român pe aceste locuri și 2) folosirea ei în opera de culturalizare a unui număr cât mai mare de români.

Atât ediția I, din 1780, cât și a II-a, din 1805, conțin câte o prefață, ambele scrise de Șincai¹³. Urmează apoi gramatica propriu-zisă, cu următoarele părți: *Despre ortografie*, *Despre etimologie* (= morfologie), *Despre sintaxă*. La acestea se adaugă un „Appendix”, care cuprinde capitolul: *Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești* (în ediția a II-a, acest capitol este încadrat în prima parte a lucrării, *Despre ortografie*, iar ca anexă este *Despre prozodie*), urmat de un *Vocavulariu românesc și latinesc și de Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*¹⁴.

---

¹⁰ Romul Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962, p. 54.

¹¹ Cf. *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, București, 1963, p. 292; Cf. și J. Livescu, *op. cit.*, p. 63 și 64.

¹² Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, Studiu introductiv și ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, București, 1966, p. 187.

¹³ O prezentare amănunțită a conținutului celor două prefete, precum și a lucrării în general, se găsește la Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbei române de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914, p. 16–25, iar o prezentare, mai succintă, dar bine făcută, la D. Popovici, *La literature roumaine a l'epoque des lumieres*, Sibiu, 1945, p. 246–247; cf. și versiunea românească, Studii literare, I. *Literatura română în epoca „luminilor”*, Cluj, 1972, p. 248–249; Iorgu Jordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 749–751; D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 14–45, unde este prezentată și comentată întreaga activitate a lui S. Micu și G. Șincai; Al. Rosseti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, ed. II, vol. I, Buc., 1971, p. 450–456.

¹⁴ Pentru diferențele dintre cele două ediții, vezi Klaus Steinke, *Sinkais Korrekturen an den „Elementa linguae daco-romanae...” bei der Neuauflage von 1805*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, (Serie nouă). Secțiunea III (Științe sociale), e. Lingvistică, Tomul XVII, finul 1971, p. 109–119.

Dintre cele două prefețe, mai importantă ni se pare cea din prima ediție (1780), deoarece în ea este exprimat crezul Școlii Ardelene cu privire la originea limbii și a poporului român. „Sunt șaptesprezece secole¹⁵ de când Traian, învingându-l pe Decebal, a colonizat Dacia pustie de locuitori.” Urmașii coloniștilor au fost subjuogați de diferite popoare migratoare, în aceste condiții, limba coloniștilor a suferit transformări¹⁶ mai ales sub influența limbii slave, ajunsă, la dorința mitropolitului din Ohrida, limbă de cult și pentru români, care au împrumutat și alfabetul chirilic. Se constată, cu bucurie, că, începând cu secolul al XVII-lea, românii au renunțat la folosirea limbii slave în biserică și își exprimă speranța că, după ce se vor înființa școli românești, se va renunța și la alfabetul chirilic.

Din cele spuse, reiese că Șincai considera limba română de origine latină, dar că recunoștea (cu părere de rău, este adevărat) că limba română a fost influențată de alte limbi, mai ales de limba slavă¹⁷ și că a ajuns să fie scrisă cu chirilice.

Dorința lui este ca în scris să se folosească din nou alfabetul latinesc, fără a cere eliminarea din limbă a elementelor străine și înlocuirea lor cu elemente latinești¹⁸. De altfel, în continuare, se precizează că ei, autorii, nu au avut de gând să îndrepte limba: „De aceea am socotit că trebuie să amintesc aici aceasta, ca nu cumva să creadă cineva că noi în întreagă această lucrare nu am avut altceva înaintea ochilor decât să perfecționăm limba noastră. Căci nu ne-am trudit să o perfecționăm, ci numai să arătăm că nu avem alt scop decât să dovedim râvna și iubirea noastră spre folosul obștesc...” Șincai își exprimă convingerea că lucrarea

---

¹⁵ În traducere fidelă: „Este al șaptesprezecelea secol...”

¹⁶ În textul latin este folosit termenul *coruptă*. Că acest termen trebuie tradus prin „schimbată, transformată”, cf. și cele spuse de T. Cipariu în *Archivu pentru filologia și istoria*, 1869, nr. XXIX, 20 oct, p. 570: „prin corupțiunea limbei romanesci nu se pare a fi înțeles alta decât diferența formelor limbii noastre de ale limbii latine, din care cauză formarea cuvintelor românești din cele latine încă o numește corupere”.

¹⁷ Deci nu ignora acest fapt, cum se afirmă în prefața la *Școala Ardeleană – Antologie*. Ediție îngrijită, note și prefață de Emil Boldan, București, 1959, p. 7–8 Dealtfel,.

¹⁸ Așa cum se afirmă în prefața aceleiași *Antologii*, la p. 12 Atitudinea lui S. Micu față de cuvintele străine este precizată în „loghică”: „Iară de sunt acum în vorbă de obște unele cuvinte din limbă străină să cade a le ținea și a nu pune în locul lor altele nouă, de nu cumva acele nouă de obște vor fi iarăși cunoscute” (p, 57). Iată ce spune despre acest fapt și Lucian Blaga (în *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966): „Samoil Clain ar fi avut suficiente prilejuri de a lua cu duimul cuvinte din limba latină și de a le anexa limbii noastre. Nici un moment însă Samoil Clain nu s-a lăsat ispitit de o asemenea încercare” (p. 166). Aceasta s-ar fi putut face mai ușor în *Vocabulariu românesc și latinesc*, precum și în *Textele de conversație* de la sfârșitul lucrării, în care însă se întâlnesc destul de numeroase cuvinte nelatine. Mai degrabă am putea afirma că sunt tratate ca latinești cuvinte de altă origine (trimbiță, vârf ș.a.).

lor va fi folositoare pentru oameni „de diferite stări și condiții”¹⁹, căci îi va ajuta să-și însușească limba română, limba cea mai folosită din Ungaria până în Cuțu-Vlahia, Moldova și Crimeea.

Termină prin a cere cititorului să nu uite că această lucrare este întâia gramatică tipărită a limbii române, din care cauză unele lucruri sunt – poate – omise sau greșite, și-și exprimă dorința ca lucrarea să fie îmbunătățită și să apară într-o nouă ediție, împreună cu un dicționar.

În *Prefața* la ediția din 1805 se arată sub ce nume au fost și sunt cunoscuți românii și teritoriul întins în care locuiesc. De asemenea, se subliniază importanța studierii și cunoașterii limbii române mai ales de către cei ce călătoresc în părțile răsăritene ale Europei, precum și de către aceia care au relații comerciale cu locuitorii din aceste părți.

Referindu-se la regulile de scriere folosite în ediția din 1780, Șincai spune că, dacă ar fi continuat să le folosească, ar fi ajuns la un sistem ortografic greoi, ca al limbii franceze. Aceasta l-a determinat să simplifice sistemul de scriere, orientându-l spre fonetism. Regulile simplificate au fost expuse mai întâi în *Epistola către Ioan de Lipszky*, unde se vorbea despre scrierea limbii române atât cu caractere chirilice, cât și latine. De aceea, în gramatica pe care o prefățează se va mărgini numai la scrierea cu litere latine.

În final se insistă din nou asupra legăturii dintre limba română și limba latină; arătându-se că cei care cunosc bine limba latină, dacă vor ține seama de regulile date în gramatică, mai ales de cele în care se tratează despre transformarea cuvintelor latine în cuvinte românești, vor putea învăța ușor limba română.

Pentru ca latinitatea limbii române să poată fi mai ușor recunoscută, autorii au folosit și în scrierea cuvintelor românești alfabetul latin. Dar limba română are foneme inexistente în limba latină, pentru care, în mod firesc, nu existau litere în alfabetul latin, în această situație, sau se creau semne noi pentru aceste foneme, au cuvintele românești erau scrise într-o formă cât mai apropiată de prototipurile lor latinești, potrivit sistemului etimologic elaborat de S. Micu în *Carte de rogacioni...* din 1779.

În ediția primă a lucrării s-a optat pentru a doua soluție (deși au fost create și unele litere, ca â de ex.). „Prin ortografia etimologică ce o propunea – spune L. Blaga – Clain vrea să salveze substanța eclipsată a cuvântului românesc. Pasiunea «originalului», ghicit ca substanță prin străveziul cuvântului rostit, și tendința de a adapta cel puțin formal limba românească la acel «original» se mențin încă la Clain

---

¹⁹ Se gândește la oameni de alte naționalități decât română.

și la contemporanii săi în limitele bunului-simț [...]. La Clain nevoia de întoarcere la «original» are o semnificație pur teoretică.²⁰

Acceptând ortografia etimologică, era însă nevoie de reguli de scriere și de citire. Ele au fost fixate, în ambele ediții, în prima parte a lucrării, *Despre ortografie* (p. 1–9 în ediția I și p. 9–17 în ediția a II-a). Aceste reguli reprezintă, de fapt, principalele legi de evoluție a sunetelor din limba latină în limba română, constatare făcută de Romulus Ionașcu²¹, preluată și demonstrată de Sextil Pușcariu, care „spune: „... prea puțini vor fi știind astăzi, că cele mai multe transformări de sunete din limba noastră au fost recunoscute de Samuil Clain și arătate în *Gramatica sa*”²², în continuare, în nota I de la p. 19–20, S. Pușcariu, reformulând mai bine regulile date de R. Ionașcu, la care, de altfel, trimite, arată care sunt aceste transformări²³: „Astfel, în cea dințai *Gramatică a limbii române* se vorbește despre:

a și *o* neaccentuați trecuți în *ă* și *u* (capră, bumbac)²⁴, despre

a, *e*, *i* (recte: lat. *i* = lat. vulg. *e*) și *o* trecuți în *î* și *u* înaintea de *n* și *mb*, *mp* (*pîne*, *câmp*, *îmblu*, *coperemânt*, *împărat*, *munte*), despre

e și *o* accentuați trecuți în *ea* și *oa* înaintea unui *a*²⁵ și *e* a [sic!] silabei următoare (*poartă*, *soarte*), despre

en accentuat [după labiale] trecut în *i* înaintea unui *e* din silaba următoare (*cuvinte*), despre

c, *g* schimbați în *c*, *g* înaintea de *e* și *i* (*cruce*, *gema*), despre

t, *d*, *s* urmați de *i* [lung] și modificați în *ț*, *z* și *ș* (*ție*, *zău*, *rășină*), despre

l intervocalic trecut în *r* (*moară*), despre

l urmat de *i* plus vocală trecut în *i* (*iepure*, *muiere*, *fiu*), despre

²⁰ Lucian Blaga, *op. cit.*, București, 1966, p. 138. În continuare se spune: „Samoil Clain și Șincai, mai apoi, se găsesc în căutarea fenomenului original al limbii române, cum, spre a da un exemplu, un Goethe s-a străduit spre «fenomenele originare» în cele mai diverse domenii ale științelor naturale” (p. 138).

²¹ Romulus Ionașcu, *op. cit.*, p. 17, unde se spune: „În partea I a gramaticii Micul tractează despre ortografie (pag. 1–8), dând regulile de scriere și citire (pag. 2), cu care ocazie *el descopere pentru întâia dată unele legi fonetice ale limbii române* (subl. n. – M.Z.), voind să arate cum s-a stricat sau, după cum zicem astăzi, cum s-a format limba română din limba latină, adică prin ce transformări fonetice a trebuit să treacă un cuvânt [...]” De fapt, R. Ionașcu a făcut constatarea aceasta pentru prima dată într-o altă lucrare a sa, *Sistemele ortografice cu litere cirilice și latine în scrierea limbii române*, Ed. II, București, 1894, p. 98 – 99, unde dă câteva din legile fonetice.

²² Sextil Pușcariu, *Despre legile fonologice*, în „Dacoromania”, II, 1921–1922, p. 20.

²³ Id *ibid.*, p. 20. Liste cu principalele legi fonetice stabilite în *Elementa...* sunt date și de D. Macrea, *op. cit.*, București, 1959, p. 28 și G. Istrate, *Limba română literară*, București, 1970, p. 48–49.

²⁴ Pentru a se vedea mai clar transformările, noi am făcut câte un alineat pentru fiecare; la S. Pușcariu, (*op. cit.*) ele sunt date în continuare.

²⁵ De fapt este vorba de *ă*, căci, la S. Micu, un *a* fără accent îl marchează pe *ă*. Greșeala se întâlnește și la alți lingviști, care au dat regula după R. Ionașcu, *Gramaticii români*.

c urmat de *i* plus vocală schimbat în / (*ghiață, față*), despre trecerea lui *b* intervocalic în *v*, pentru ca să dispară mai târziu (*cal, lăudam, cântai, excepție avea*), despre

t urmat de *i* plus *o* accentuat, modificat în *c* (*rugăciune, închinăciune*), despre

ct trecut în *pt* (*lapte*), despre

cl și *gl* trecuți în *k'* și *g'* (*cheie, ghiață*), despre

gn devenit *mn* (*pumn*) și despre *x* prefăcut în *s* (*ieși, țese*) (cf. R. Ionașcu, *Gramaticii români*, Iași, 1914, p. 17–19)”.²⁶

Evident că în *Elementa* regulile au altă formulare, prin ele indicându-se lectorului cum trebuie să citească semnele grafice prin care cuvântul scris era latinizat²⁶.

Întrebarea pe care în mod firesc trebuie să ne-o punem este dacă autorii erau conștienți că limba se schimbă după anumite reguli și că ei au reușit sau nu să formuleze asemenea reguli. La aceasta credem că se poate răspunde afirmativ²⁷. Iată câteva citate din lucrare, menite să demonstreze aceasta:

„Regula aceasta a doua [în care se arată că *l* intervocalic din cuvintele latinești a trecut în cuvintele românești la *r*] s-a dat pentru ca să derivăm mai ușor cuvintele [românești] din cele latinești” (p. 5, ed. I).

În capitolul *Despre formarea cuvintelor românești din cele latinești* (din aceeași ediție, p. 71–75) se spune: „În partea întâi a acestui opuscul am spus atâtea despre ortografia limbii daco-romane, câte ar fi de ajuns ca apoi să poți înțelege nu numai regula cum trebuie să se pronunțe corect și să se scrie corect, ci și regula de a forma bine cuvintele [românești din cele latinești]. Cu toate acestea credem că e în firea lucrurilor ca cele ce acolo le-am prezentat pe scurt, aici să le explicăm mai pe larg și, pe cât se poate, să dăm regula sigură de formare a cuvintelor românești din cele latinești” (p. 71).

În altă parte adaugă: „Acestea sunt regulile [de ordin morfologic] care trebuie observate ca să poți forma din cuvinte latinești cuvinte românești. Toate acestea însă nu sunt de ajuns, ci mai e necesar să schimbi și câteva litere în altele înainte ca, potrivit regulilor date, să faci din cuvinte latinești cuvinte românești” (p. 74). Ideea o întâlnim și în ediția a doua: „... cei ce cunosc bine [...] limba latină pot să învețe cât se poate de ușor și în scurt timp limba română, observând [regulile] cu atenție, mai ales pe acelea unde voi trata despre transformarea cuvintelor latinești

---

²⁶ Cf. S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 20.

²⁷ Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, București, 1959, care la p. 287, spune: „Cel dintâi cercetător științific al limbii române, călugărul Samuil Clain, știa acum o sută optzeci și mai bine de ani, că unui *l* în cuvinte latine, când el se găsea după *c*, *g* sau înainte de *e*, *i*, îi corespunde, în cuvinte românești, un *i*. El recunoscuse deci atât transformarea de rostire cât și condițiile în care ea se întâmplă”. Cf. și M. Zdrenghea, *loc. cit.*, p. 1392–1394.

în românești” (Prefața, p. 8), sau „Respectați întocmai regulile de transformare din latină în limba română” (p. 52, § 3, I).

Reiese din fragmentele citate că Samuil Micu și Gheorghe Șincai erau conștienți că limba se schimbă după anumite reguli și că ei ne-au dat primele elemente de fonetică și de morfologie istorică²⁸.

Fără îndoială că unele reguli nu au fost suficient de bine formulate. Spre exemplificare ne vom referi la trecerea lui *l* intervocalic în *r*: „În mijlocul cuvântului, între două vocale, și la sfârșitul oricărui cuvânt, dacă [*rl*] e simplu se citește ca *r* latinesc; de ex. *molca* „mola”, *angel* „angelus”. Citește: *moară*, *înger*” (p. 5). În acest caz *l* din *angelus* nu era la sfârșit de cuvânt, ci se afla între *e* și *u* și de aceea a trecut în *r*; sau, între excepțiile la regula de mai sus, se dă *umilit* și *tatăl*, în care *l* nu e trecut la *r*. Dar *umilit* nu este un cuvânt moștenit din latină, iar *l* din *tatăl* provine din *ille* (*illu*), deci nu este un *l* simplu cum se prevedea în regulă. Vorbind de trecerea lui *o* în *u*, între exemple este dat și *bumbac* „bombacum”, dar acest cuvânt nu e de origine latină.

Având în vedere că regulile de evoluție a sunetelor din latină în română au fost fixate cu 70 de ani înaintea lui Pott și Schleicher, care au stabilit că limbile se schimbă după anumite legi, nu trebuie să ne surprindă unele formulări incomplete, altele poate chiar greșite, căci erau primele reguli privitoare la dezvoltarea limbii române din latină. De altfel, chiar autorii spun, așa cum am văzut, că s-au străduit *pe cât se poate* (p. 71, ed. I) să dea reguli sigure de formare a cuvintelor românești din cele latinești.

La regulile date în cele două ediții, s-ar mai putea adăuga câteva care se desprind din felul cum sunt scrise cuvintele. Noi vom da numai două: *e* precedat de labiale sau de *s*, *z*, se citește *ă* (*împărat* – scris *imperat*, *umăr* – scris *humer*, *mă văd* – scris *me ved*, *să fiu* – scris *se fiu*, *rază* – scris *radie*), iar *i* precedat de *ț* se citește *î* (*țâțână* – scris *çiçinia*).

Trebuie să mai adăugăm că în lucrare se confundă literele cu sunetele. Astfel, la p. 8, ed. I, se spune că literele se împart în vocale și consoane, iar la p. 74 (ed. I) găsim următoarele: „Toate [regulile] acestea nu sunt de ajuns, ci mai e necesar să schimbi și câteva litere în altele, înainte ca, potrivit regulilor date, să faci din cuvinte latinești cuvinte românești”.

O altă confuzie, de aceeași natură, este făcută și când se vorbește despre apostrof, pe care-l confundă cu abrevierea (datorată eliziunii sau aferezei).

Există totuși cazuri din care reiese că se face distincție între sunet și literă.

Autorii și-au dat seama că s-ar putea ca unii dintre cei care vor folosi gramatica să citească cuvintele așa cum sunt scrise (greșeală care se mai face și astăzi, uneori), și de aceea ei, după ce scriu cuvintele potrivit regulilor fixate, indică, prin *citește*, cum trebuie pronunțate. Am ținut să subliniem aceasta, căci

²⁸ Cf. M. Zdrenghea, *loc. cit.*, p. 1394 și Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 35.

astfel se vede clar că ei numai în scris apropiau cuvintele românești de origine latină de cele latinești, dar că doreau ca ele să fie pronunțate potrivit uzului²⁹. Elocvent este, în această privință, următorul fragment din Acatistul publicat de S. Micu în 1801, în întregime cu litere latine, și de aceea sunt date cam aceleași reguli de scriere și citire: „Am zis că a fără de accentul cel ascuțit la mijlocul cuvântului se zice ca ъ (= ă). Ci ori cu accent însemnat, ori fără de accent, cel ce este bun român știe când a se zice ca a, sau ca ъ (= ă), sau ca ж (=î).

Așa se știe și *ti* când se zice ти (=ti) și când ци (=ți)” (p. XVII).

În ediția a II-a, Șincal simplifică sistemul de scriere, făcând evidente concesii fonetismului³⁰.

Pentru a se putea urmări mai ușor diferențele de scriere dintre cele două ediții, vom da în paralel câteva dintre ele:

Ed. 1780	Ed. 1805
a: á, aa, aua	á
î: a+mp, mb, n	â ³¹
e+mp, mb, n	e
i+mp, mb, n	î
oa: ó	oa
ea: é	ea
z: d+i	z
s: ss	s
ș: s+i	S sau sh
ț: t+i	t+i
r: r și l ^c (dacă e provenit din l inter-vocalic)	r
i: i și l+i	i
mn: gn	mn
pt: ct	pt
chi: cl	chi
ghi: gl	ghi

---

²⁹ Cf. și D. Macrea, *op. cit.*, p. 28, unde se spune: scriind etimologic, el [S. Micu] n-a înțeles să schimbe și pronunțarea limbii române”.

³⁰ Cf. Romulus Ionașcu, *op. cit.*, p. 57; D. Popovici, *Studii literare, I. Literatura română în epoca „luminilor”*, p. 249–251; D. Macrea, *op. cit.*, p. 35 și Klaus Steinke, *op. cit.*, p. 109–119.

³¹ Se întâlnește totuși și în ediția I uneori semnul *î* (iquat, tardiu, încâlcit).

Nu mai este folosit *h*; se scrie *om*, *oră*, *oaste*, nu *hom*³², *hora*, *hoste*; nu se mai scrie *u* la imperfect: *cântai* (nu *cantauai*); etc.

În *Partea a II-a* (ed. I p. 10–60; ed. a II-a p. 18–74), *Despre etimologie* (adică *despre morfologie*)³³, sunt tratate cele zece clase de cuvinte ale limbii române, fără a fi definite și fără a se arăta funcția sintactică a formelor flexionare.

Din felul cum este prezentată morfologia, se vede că autorii au avut ca model gramatica limbii latine³⁴ și că s-au străduit să găsească în limba română forme corespunzătoare fiecărei categorii latinești. Astfel, între cazurile românești este trecut și ablativul (de ex.: *de la vecinul*), iar la verbe, condiționalul este încadrat la conjunctiv (ca în gramaticile limbii latine), sau sunt create forme neexistențe în limba română pentru modurile nepersonale (de ex.: fiitor „care va fi” = participiu viitor).

Există însă și observații foarte valoroase, iar clasificările făcute sunt, în general, bune.

În capitolul I, *Despre articol*, se spune în ed. I că în limba română „terminația numelor rămâne aceeași la toate cazurile³⁵ atât la masculine, cât și la feminine³⁶, iar în ediția a II-a că „în limba română numele se declină numai la numere, nu și la cazuri³⁷. Din această cauză este nevoie ca articolul să fie întrebuițat întotdeauna spre a arăta genul și cazul³⁸”.

Articolul este *hotărât*, care determină obiectul, și *nehotărât*, care nu determină obiectul.

Cel nehotărât este pentru masculin *un*, iar pentru feminin *o*³⁹.

Urmează declinarea lui. La plural se dau formele *unii*, *une* (le) (scrise *uni* și *une*), iar în nota III, care urmează, se spune că în locul lor pot li folosite pronumele *niște* și *niscai* (ed. I; *niscari*, ed. a II-a)⁴⁰.

³² În câteva cazuri se scrie totuși *homn* (cf. p. 47, 79). Credem că aceasta se datorește faptului că paragraful întreg este ca în ed. I și deci a fost copiat exact ca acolo.

³³ Termenul „etimologie” pentru morfologie este folosit până târziu în secolul al XIX-lea.

³⁴ N. A. Ursu, în *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai* (L, R, XX, 1971, nr. 3, p. 259–272), susține că S. Micu și G. Șincai au avut ca model lucrarea lui Georgio Nagy, *Elementa linguae germanicae... ex optimis autoribus collecta* a Viena, 1775, scrisă din ordinul Mariei Tereza, pentru însușirea limbii germane de către elevii și studenții din Ungaria și Transilvania.

³⁵ Pag. 10, 1.

³⁶ Se neglijează faptul că substantivele feminine au la singular două desinențe, una pentru N și A, iar alta pentru G și D.

³⁷ Pag. 181. În capitolul al treilea al acestei ediții, se face totuși de două ori precizarea că substantivele feminine schimbă pe *ă* de la N în *e* la G și D.

³⁸ I se atribuie deci articolului rol de morfem.

³⁹ Se face precizarea că în limba română nu există genul neutru, în ediția a II-a se spune că în locul neutrului se folosește femininul.

⁴⁰ Astăzi, *unii* și *unele* sunt considerate pronume nehotărâte, iar *niște* articol nehotărât.

În notele I și II se precizează că articolele nehotărâte folosite singure primesc articolul hotărât: un-ul, uni-i, ună-a. Autorii nu-și dau seama că în această situație ele sunt pronume nehotărâte⁴¹.

Articolul hotărât masculin este *l, le* sau *-ul*⁴². Se precizează la ce substantive se adaugă fiecare. Cel feminin este *a*⁴³, care se adaugă la substantivele feminine, oricum s-ar termina acestea: *lână-a, masă-a*⁴⁴, *floare-a*.

Urmează declinarea articolelor. La acuzativ: pe *l*, pe *a*, iar la ablativ de la *l*, de la *a*, ceea ce este greșit, deoarece articolele hotărâte și nehotărâte nu pot primi morfemul pe sau altă prepoziție.

În capitolul al II-lea, *Despre, nume*⁴⁵, se repetă că numele rămân neschimbate la cazuri și că numai articolul se declină. Urmează declinarea substantivelor *tatăl, cânele, domnul* în ambele ediții; *doamna* (ed. I) și *mama, floarea, turturea* (ed. a II-a).

Pentru a se vedea mai clar că articolul se adaugă la substantiv și că el este cel care se declină, este despărțit de substantiv prin linioară⁴⁶.

Între cazuri este trecut și ablativul (*de la tatăl, de la mama*).

Articolul posesiv-genitival apare în forma invariabilă *a*⁴⁷. Se arată că e mai corect să se spună *calul domnului* decât *calul a (l) domnului*. În ed. a II-a, când genitivul este înaintea substantivului determinat, articolul genitival variază: *Al domnului cal, A domnului vacă*.

La numele proprii, articolul hotărât, la dativ, este proclitic: **lui** *Antonie, lui* Dumnezeu. La feminine, chiar când se poate pune și înainte: **ei** *Marie* (ed. I), **ei** *Ană* (ed. a II-a), este mai corect dacă articolul este enclitic: *Mariei, Anei*.

În ed. a II-a, la vocativ plural, alături de forma fără articol se dă și forma articulată: *taților, cânilor, domnilor, mamelor, florilor, turturelelor*.

---

⁴¹ Asemenea confuzii între articolul nehotărât și pronume se mai fac în cursul lucrării, deși la capitolul despre pronumele nehotărâte sunt date, printre acestea, și *un, o*, pentru declinarea lor trimițându-se la capitolul I.

⁴² În ed. I sunt date corespondentele lor în germană și italiană, substantivele fiind și ele traduse în aceste limbi, În ediția a doua se dă și articolul din maghiară, iar substantivele sunt traduse și în această limbă.

⁴³ În ed. a II-a este dat ca articol hotărât feminin și *oa* (*irundinea*).

⁴⁴ Au dreptate, cel puțin istoric, când susțin că articolul feminin a se adaugă la substantivele cu desinență *-ă*, la forma de nominativ și acuzativ în *-ă*: *lână-a, masă-a*, iar *ă* și *a* se contopesc ca în **mă a** văzut (m-a *văzut*), **vă a** spus (v-a *spus*). De altfel, în ed. a II-a (p. 23, nota II), se și precizează că *ă* din *mămă-a* nu se citește.

⁴⁵ Prin nume se înțelege atât substantivul, cât și adjectivul.

⁴⁶ De ex. la genitiv: *a-tată-lui, a-câne-lui, a-domnu-lui. a-doamnă-ei, a-mam-ei, a-floare-i, a-turturea-lei*. Și la verbe sunt separate morfemele de temă. Aceasta dovedește că autorii își dădeau seama de elementele componente ale cuvintelor.

⁴⁷ Este numit particulă, ca și *pre* și *de la*, și toate aceste particule se așază înaintea substantivului.

În capitolul al III-lea se prezintă declinarea substantivelor însoțite de adjective și de pronume (adjective pronominale) și se face constatarea bună că determinantele pot sta înaintea sau în urma substantivelor. Se greșește însă când se spune că se declină cuvântul care este așezat înainte, iar cel care este pus în urmă rămâne neschimbat. De declinat se declină numai substantivul, indiferent că e înaintea adjectivului sau după el, iar adjectivul, datorită legii acordului, își modifică și el forma, indiferent de locul pe care-l ocupă față de substantiv. Greșeala provine din faptul că sunt luate în considerare numai substantivele masculine și adjectivele ce le însoțesc, la care forma rămâne într-adevăr neschimbată, precum și din faptul că se confundă declinarea cu articularea. De articulat, se articulează, într-adevăr, întotdeauna cuvântul care stă înainte.

În ediția a II-a, deși regula generală este cea de care ne-am ocupat, se face precizarea că în cazul substantivelor feminine însoțite de adjective, cel care e în urmă schimbă la G, și D, în *-e* pe *-ă* de la N.

La vocativ sunt date, în această ediție, mai multe forme, unele greșite: *o oame, bunule oame*. La plural, formele sunt corecte.

Dacă substantivul este urmat de pronumele demonstrativ (de fapt este vorba de articolul demonstrativ), se declină amândouă: *omul cel bun* (ed. I), *fratele cel dulce*; sora cea dulce (ed. a II-a). în cazul că pronumele (articolul) demonstrativ precede substantivul, acesta rămâne neschimbat (: a *celui om mare, a celui cucernic prunc*), în ediția a II-a se face din nou precizarea că substantivele feminine schimbă la G, și D, pe *ă* de la N în *-e* și pe *-e* de la N în *-i*.

Despre *tot* și *toată* se spune în ed. I că la singular, indiferent de poziția față de substantiv, nu se declină, dar la plural, când este înaintea substantivului, se declină, în ed. a II-a, Șincai precizează că în ediția I s-a greșit „foarte mult”, dar că S. Micu nu a observat greșeala făcută, iar Molnar⁴⁸ a lăsat-o tot așa, însă ea trebuie îndreptată astfel: *tot* dacă e așezat înainte sau după substantiv, la singular, rămâne neschimbat, la plural însă, precum și femininul *toată* la ambele numere, se declină la fel cu adjectivele.

Regula ni se pare mai bine formulată de către S. Micu.

În ediția I se dau în §6 și §7 reguli cu privire la formarea vocativului (V egal cu N, V în *-e*, V în *-ule*; la plural V egal cu N: și V în *-lor*).

În capitolul al IV-lea se vorbește despre *genurile numelor* și se repetă afirmația anterioară, că în limba română sunt numai două genuri: masculin și feminin⁴⁹. De aceea, când vrem să arătăm ceva neutru vom folosi femininul.

⁴⁸ Este vorba de gramatica lui I. Molnar, *Deutsch Walachische Sprachlehre*, Viena, 1788, care o urmează fidel pe a lui S. Micu, de care ne ocupăm.

⁴⁹ Tot în acest capitol, în ed. I, p. 19, la regula a II-a, iar în ed. a II-a la p. 32, despre adjectivele cu desinența *-e* se spune ca sunt de gen comun, adică stau și pe lângă masculine (*om mare*), și pe lângă feminine (*femeie mare*).

Se dau apoi câteva reguli destul de bune cu privire la repartizarea substantivelor la genul masculin sau feminin, după terminație. Regulele din ediția a II-a sunt mai bine formulate și susținute cu mai multe exemple.

Capitolul al V-lea se ocupă de *formarea nominativului plural* al adjectivelor și substantivelor *de la nominativul singular*, de care – se spune în ediția I – se deosebește întotdeauna⁵⁰. Se arată mai întâi cum se formează pluralul adjectivelor, apoi al substantivelor. Pentru aceasta se dau mai multe reguli, plecându-se de la terminația de singular a adjectivelor și a substantivelor. Unele din aceste reguli sunt foarte bine formulate, altele însă sunt prea analitice, avându-se în vedere cutare sau cutare consoană de la singular, în mod firesc nu s-a putut ajunge la regulile mai generale de astăzi, care se bazează tocmai pe constatările înaintașilor.

În ediția a II-a se găsesc adeseori alte exemple decât în prima și mai numeroase. Sunt apoi formulate mai multe reguli, unele dintre ele referindu-se la cuvintele date ca excepții în ediția I.

În capitolul al VI-lea se arată cum se formează substantivele feminine de la cele masculine, adică este vorba de ceea ce numim astăzi substantive mobile. Tot aici se prezintă formarea femininului adjectivelor de la masculine.

Și la acest capitol ediția a II-a are mai multe reguli, mai bine precizate și cu mai multe exemple.

Despre formarea unor nume cu sufixe *augmentative și diminutive* se vorbește în capitolul al VII-lea, care în ediția a II-a este mai bogat în exemple și mai sistematic întocmit.

Comparația este bine tratată în capitolul al VIII-lea, dar nu se vorbește decât de comparativul de superioritate și de superlativul absolut.

Pronumele sunt personale, posesive, demonstrative, relative și improprie (adică nehotărâte).

Se declină apoi bine fiecare din aceste categorii de pronume.

Pronumelui personal i se dau la D și A numai formele lungi. Genitivul la pers. I și a II-a este *a-meu, a-tău, a-nostr[u], a-vostr[u]*. La persoana a doua lipsește vocativul.

Pronumele *reflexiv*, numit reciproc, este tratat în cadrul celui personal, după exemplul altor gramatici, se precizează în lucrare. Despre el se spune că se folosește în aceleași situații ca și în limba latină și că la plural formele sunt ca și cele de la singular. Se declină numai la persoana a III-a, singular, care are forme proprii. Este dată o formă și pentru genitiv: *a-său*, fiindcă în limba latină reflexivul avea genitiv.

---

⁵⁰ Sunt totuși câteva substantive feminine, ca cele terminate în *-toare, -oaie* (muncitoare, căsoaie) sau neutre în *-e* (nume) care fac pluralul la fel cu singularul. Astăzi și unele masculine ca *pui, tei, ochi* au pluralul la fel cu singularul. Regional, în Transilvania, acestea la singular au un *u* final, șoptit, *pui^u, trei^u, ochi^u*.

Pronumele posesive sunt bine înregistrate. Autorii consideră că articolul posesiv-genitival (numit particulă) face parte din pronumele posesiv⁵¹. În ediția a II-a se precizează că atunci când pronumele posesive se află înaintea unui substantiv „după a care este inițial, cu regularitate primesc articolul numelui la care se referă; de ex.: *al meu părinte* [...], *ai mei părinți* [...], *a ta soră* [...], *ale tale surori*” (p. 43). În felul acesta se recunosc formele corecte ale articolului posesiv-genitival.

În ediția I se spune că atunci când însoțesc un substantiv rămân indeclinabile și că doar se acordă cu substantivul în număr și gen⁵².

Despre pronumele *demonstrative* nu se arată că sunt de apropiere și de depărtare, dar sunt bine date și declinate. Se dă și forma întărită a acestor pronume: *acest-ași*, cu mențiunea că *-ași* rămâne neschimbat în cursul declinării.

În cadrul pronumelor *demonstrative* este tratat și pronumele de întărire: *eu îns[umi]*, *tu însuși*, *el însuși*, cu observația că se declină numai pronumele personal⁵³.

Pronumele *interogative*. Se spune că unele-s simple, iar altele compuse. Cele din urmă sunt, de fapt, pronume nehotărâte. Pronumele interogative propriu-zise sunt bine declinate, în ediția a II-a apare o formă și pentru feminin, la singular *care*, iar la plural *care* (în opoziție cu masculinul *carii*), între cele compuse (adică de fapt între cele nehotărâte) se găsesc unele pronume neexistente în limba română, create de autori după modelul celor latinești: *totcine*, *totcare*⁵⁴.

Dintre pronumele interogative lipsește *ce*. Pronumele relative sunt *care* și *ce*. În ediția a doua se dă și o formă pentru feminin *care*. Dintre relative lipsește *cine*.

Despre *ce* se spune că rămâne invariabil. Se declină numai demonstrativul cel, care trebuie așezat întotdeauna înaintea lui *ce*: *cel ce au făcut*, *acelui ce au făcut*.

Capitolul cu pronumele *nehotărâte*, deși nu le cuprinde pe toate, este bine întocmit.

La *numerale* se dau în ambele ediții numai cele cardinale și ordinale, despre celelalte spunându-se că se pot învăța ușor din uz.

⁵¹ Când [pronumele posesive] sunt puse în urma numelor, pierd litera inițială a și fac ca numele la care se referă să aibă articol hotărât; de ex.: în loc de *a meu câine* „sunt: *cânele meu* «canis meus» etc.”, ed. I, p. 28; ed. II, p. 43.

⁵² De fapt se acordă și în caz: *cartea mea*, *cărții mele*, fapt consemnat în ediția a II-a pentru feminine care „la genitiv și dativ singular primesc (forma de) nominativ plural; de ex.: *sora ta*, *a surorii tale*” (p. 44).

⁵³ Autorii nu au avut în vedere și formele feminine (neglijate aproape peste tot în ediția I), care se acordă cu pronumele personal sau cu substantivul pe lângă care stau în gen, număr și caz.

⁵⁴ Procedul îl întâlnim și la adverbe, unde se găsește o formă: *unde fie* (ed. I, p. 54; ed. II, p. 68).

Observațiile cu privire la declinarea celor cardinale sunt bune (de ex.: dativul se formează cu prepoziția *la*: **la** *doi am dat pine*).

La fel de bune sunt și observațiile cu privire la formarea ordinalelor din cardinale, în ediția a II-a se precizează chiar că la masculine se adaugă înainte *al* (*al treilea*), pe când în prima ediție se spune că se adaugă *a* (*atreilea*).

Capitolul al XI-lea, din ambele ediții, este consacrat *verbelor auxiliare*, care în limba română sunt două: *sunt* și *am*. Conjugarea verbului *a fi* este bine dată și în întregime, pe când a verbului *a avea* numai parțial, fiindcă, se spune în lucrare, acesta „se conjugă ca și *tac* «taceo», de care ne vom ocupa la conjugarea a doua”.

Conjugarea *verbelor regulate* este prezentată în capitolul al XII-lea. Se spune că în limba română sunt, ca și în latină, patru conjugări și se dau sufixele acestora la infinitiv.

În ediția a doua urmează, în paragraful 3, șase reguli referitoare la felul cum să fie transformate verbele din latină în română: prima persoană să fie formată din cuvintele latinești după regulile de transformare date. Celelalte persoane să fie formate de la prima, potrivit cu paradigma fiecărei conjugări. Se mai precizează că la imperfect trebuie omis *b*, iar la perfectul simplu, la conjugarea întâi și a patra, să fie omis *v*.

Este conjugat apoi câte un verb din fiecare conjugare (*a lăuda*, *a tăcea*, *a bate*, *a dormi*). Formele verbale sunt foarte bine înregistrate și clasificate.

Pentru a apropia cât mai mult paradigma verbului românesc de cea a verbului din limba latină, au fost păstrate modurile și timpurile din gramatica limbii latine, cu terminologia respectivă. Astfel, pentru trecut se folosește termenul de *practeritum*, însoțit de diferite determinante: *practeritum imperfectum* (= imperfect), ~ *perfectum* (= perfectul compus), ~ *absolutum* (= perfectul simplu), ~ *plusquamperfectum* (= mai mult ca perfectul analitic: „eu am fost lăudat”), ~ *plusquamperfectum absolutum* (= mai mult ca perfectul suntetic).

Optativul (prezent și perfect) este încadrat la conjunctiv (imperfect și mai mult ca perfect).

Sunt create chiar unele forme neexistente în limba română. De ex., se dă un infinitiv și un participiu viitor (*a fi lăudător*). Chiar și la participiul prezent, alături de *lăudând* apare și *lăudător*. Pentru infinitiv perfect este dată și forma *a fi fost lăudat* (*tăcut*, *băltit*, *dormit*), care la verbele tranzitive este infinitiv perfect pasiv.

Gerunziul, în care se încadrează și supinul, este grupat după terminațiile latinești: gerunziu în **di** și **dum**: de *lăud a (re)*, *de lăudat* „ad laudandum” sau „laudandi” și gerunziu în **do**: *lăudând* „laudando”.

Este dat și un imperativ viitor: *să lauzi tu*.

Perfectul conjunctiv apare în forma lui veche: *să fiu (să fii, să fie) lăudat*.

La viitor, se dă numai viitorul I: *eu oi (iu ci, ci a) lăuda*, cu mențiunea că „înaintea auxiliarului la viitor se poate pune *v*”.

Și la verb morfemul dependent este separat de temă, când separarea nu este prea dificilă.

La conjugarea a treia, încercându-se să se dea reguli de formare a perfectului simplu, se spune, în mod greșit, că „la verbele al căror supin se termină în *s*”, perfectul simplu se formează „adăugind la supin pe *sei*” (de ex.: *pun-pusei*; *duc-dusei*), căci *s* (ei) aparține supinului, respectiv participiului.

În capitolul al XIII-lea se tratează verbele pasive, reciproce și cele ce prezintă o formă neregulată. Sunt numite pasive verbele la diateza reflexivă: *mă văd*, *te vezi*. Despre verbele „reciproce” (ca *mă tem*, *mă mir*) se spune că chiar dacă au înaintea lor *mă* sau *te* nu sunt pasive, ci neutre.

La verbele neregulate sunt încadrate cele iotacizate (*pun*, *vin*, *țin*, *rămân*), făcându-se precizarea la ce timpuri și persoane acestea îl schimbă pe *n* în *i*. Tot neregulat este și *pot*, care la pers. I sg. indicativ se poate rosti și *poci*. Se arată apoi formele în care se rostește *o* sau *u* (*pot-putem*).

Adverbele (capitolul al XIV-lea) sunt împărțite în *primare* și *derivate*, care se formează de la nume. Adjectivele când nu se folosesc pe lângă un substantiv (ci pe lângă un verb) sunt adverbe: *Frumos om* (adjectiv); *frumos șade* (adverb).

Pentru a obține adverbe de la substantive, trebuie să se formeze mai întâi un adjectiv, adăugind substantivului „silaba” (sufixul) *esc* (domnesc), apoi să se adauge acestei „silabe” un *e* (domn+esc+e, citit „domnește”). Noi credem că este vorba de două sufixe diferite (*-esc*, adjectival; *-ește*, adverbial).

Urmează apoi liste cu adverbe de loc, de timp, de ordine, interogative, dubitative (de îndoială) și altele.

Între adverbe sunt date și prepoziții, conjuncții și forme neexistente în limba română, ca: *după* „post” (deoarece *post* în limba latină era adverb și prepoziție), *căci* „cur, quare”, *că* „quod, quia”, *ci* „atqui”, *tam* „tamen”, *ia* „ița, omnino”, *de nou* „de nou” (pentru din nou), *pristen* „praesto”.

Prepoziția (capitolul al XV-lea). Despre unele prepoziții se spune că cer dativul (: *asupra*, *deasupra*, *înaintea*). Este vorba, de fapt, de prepoziții care cer genitivul, între ele sunt date și *dedesupt*, *înlăuntru*, *îndărăpt*. Nefiind articulate, acestea sunt adverbe, nu prepoziții.

Prepozițiile *la*, *lângă*, *după*, *între*, *către*, *subt*, *pe*, *spre* cer acuzativul, iar *de la*, *de*, *cu*, *din*, *în* cer ablativul.

Despre „prepozițiile” *afară*, *departe*, *aproape*, *dincolo*, *făr-[ă]* se spune că cer după ele prepoziția *de*. Numai așa, cu *de* după ele, sunt prepoziții, de fapt locuțiuni prepoziționale, altfel sunt adverbe.

Despre *conjuncții* (capitolul al XVI-lea) se spune numai că leagă părți de vorbire, fără a fi împărțite în coordonatoare și subordonatoare. Se dă apoi o listă cu conjuncțiile considerate ca cele mai obișnuite, trecând între ele și adverbe ca *amintrilea*, *altădată* ș.a. Conjuncția *ime* „imo” (= ba nu) nu există în românește.

Interjecțiile (capitolul al XVII-lea) exprimă stări sufletești și pasiuni, între ele este dată și ode! „o și, utinam”, care nu există în limba română, în loc de *odată cu capul!* se dă *odată cu inima!* traducându-se latinescul „macte animo!”.

Partea a III-a cuprinde sintaxa. Ca și în gramaticile limbii latine, este făcută sintaxa părților de vorbire, mai bine zis se fixează reguli cu privire la întrebuințarea părților de vorbire în context, mai ales când aceste reguli diferă de cele din limba latină. Multe dintre ele sunt bine formulate și pot fi considerate ca reguli stabilite pe bază de distribuție.

În cele ce urmează, vom da numai câteva constatări mai generale.

În capitolul I, *Despre sintaxa articolelor*, se arată când se folosește articolul nehotărât și cel hotărât, comparând situațiile cu cele din italiană, germană și maghiară.

Fără articol se folosesc cuvintele când vrem să arătăm ceva cu totul nedeterminat: *țâpă* (= aruncă) *lemn, nu piatră*.

Sintaxa numelui și a prenumelor este cuprinsă în capitolul al II-lea. Vom da, în rezumat, câteva reguli formulate în acest capitol:

În limba română, ablativul instrumental se formează cu prepoziția *cu* (: *punge cu cuțitul, taie cu săcurea*).

La lucrurile neînsuflețite nu se pune *pe* la acuzativ: *du parul de aici*, dar la însuflețite se pune: *leul au învins pe urs*. În nota ce urmează, se precizează că *urs* este nearticulat, fiindcă nu este determinat.

În locul unui substantiv care a fost deja amintit, se pune articolul hotărât *l*, dacă substantivul este masculin, iar dacă substantivul este feminin, se pune articolul nehotărât *o*. De fapt, este vorba de pronumele personal de persoana a treia, forma neaccentuată, singular.

Urmează apoi câteva reguli privitoare la folosirea acestor pronume pe lângă un verb sau pe lângă formele scurte ale pronumelui personal sau reflexiv.

Se repetă regula privitoare la articularea substantivelor, dar acum se referă la cele proprii, făcându-se constatarea că la G și D acestea primesc articolul înainte.

Numeralele de la unu la nouăsprezece cer nominativul⁵⁵, iar de la douăzeci în sus cer ablativul cu prepoziția *de*⁵⁶.

În legătură cu pronumele personale se dau reguli privitoare la folosirea formelor lungi și scurte ale acestora la acuzativ. Despre *eu* și *tu* se spune că la acuzativ sunt folosite în formă scurtă, dar *el* (pl. *ei*) în formă lungă, *fără a primi particula pe*. În ambele ediții este însă vorba de *îl* și *îi* ortografiati *el* și *ei* (*mă, te, el, ne, vă, ei vede cu ochi răi*). Dar când se folosește pronumele personal de două ori, atunci forma a doua este lungă și primește particula *pe*: *te judecă pe tine rău*.

Sintaxei verbelor (capitolul al III-lea) i se consacră spațiul cel mai întins din această parte și ni se spune că sintaxa verbelor românești „aproape coincide cu sintaxa verbelor latinești”. De aceea se ocupă de verbele care cer nominativ⁵⁷,

---

⁵⁵ Afirmația este greșită, deoarece numeralul se acordă cu numele, deci numele este termen regent.

⁵⁶ Nu se are în vedere că, dacă alături de *sute și mii* apare un număr de la 1 la 19 (105, 118), numele care urmează, nu este precedat de *de*.

⁵⁷ Constatare greșită, credem noi, căci verbul este guvernat de substantiv.

acuzativ, dativ, genitiv, ablativ sau de cele care cer *im* infinitiv și se indică prepozițiile cu care se construiesc cazurile, precum și întrebările la care răspund.

Se arată *din nou* când se folosește forma accentuată a pronumelor personale la D și A.

De asemenea, se precizează când primesc articol hotărât substantivele care denumesc părți ale timpului (*ziua, vara, luna* etc.), deci când se adverbializează, și când nu primesc articol.

În întrebări, verbul auxiliar se pune după verbul de conjugat: *făcut-au?*, *duce-se-va?* Tot aici sunt date și formele: *fost-au făcut?*, *făcut-au fost*, care însă nu sunt folosite în românește.

Despre *sintaxa adverbelor, prepozițiilor, conjuncțiilor și a interjecțiilor* (capitolul al IV-lea) ni se spune că se potrivește cu cea latinească a acelorași părți de vorbire. Se face numai precizarea că, dacă substantivul este precedat de prepoziție, el trebuie să stea înaintea adjectivului care-l determină: *Au venit de la împăratul turcesc*.

În ediția din 1780, sintaxa este urmată de un *Apendice* („Adaos”) intitulat *Despre formarea cuvintelor daco-române din cele latinești*. Capitolul acesta este o încercare de morfologie istorică, cu indicații interesante și bine formulate uneori, greșit alteori, bazate întotdeauna pe transformări de ordin fonetic. Dintre aceste indicații noi am amintit unele când am prezentat capitolul despre ortografie, încercând să demonstrăm că autorii au fost conștienți că limba se schimbă după anumite reguli.

În ediția din 1805, acest capitol a fost contopit, în întregime, în capitolul despre ortografie.

În locul lui apare un capitol *Despre prozodie*. Șincai spune că a introdus acest capitol „nu ca să vă învăț poezie românească, căci pentru învățarea ei ar fi nevoie de o carte întreagă, ci ca să fixez câteva reguli despre cantitatea silabelor” (p. 85). De fapt, este vorba despre accentuarea silabelor. Pentru aceasta se dau câteva reguli, destul de bine formulate, cu privire la locul accentului în cuvânt.

Lucrarea se termină, în ambele ediții, cu un *vocabular românesc* și latinesc și cu cinci *forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*.

În vocabular, cuvintele nu sunt date în ordine alfabetică, ci sunt grupate pe categorii semantice: despre cele spirituale, despre lume și elementele ei, despre pământ, timp etc.

Formele de vorbit cuprind dialoguri despre sănătate, despre oaspeți, despre timp etc.

Ambele capitole au un pronunțat caracter practic, de a oferi celor ce ar fi dorit să învețe limba română cuvintele cele mai uzuale, precum și cele mai obișnuite modele de propoziții folosite în vorbirea curentă, în felul acesta, lucrarea devine și un prim manual pentru învățarea limbii române de către străini.

În prezentarea ce am făcut-o „Prefeței” la ediția I, am spus că autorii constată, cu părere de rău – este drept –, că limba română a fost influențată de alte limbi, dar că ei nu au cerut îndepărtarea elementelor străine din limbă.

Credem că, dacă ar fi urmărit „purificarea limbii”, aceasta s-ar fi putut face cel mai ușor tocmai în „Vocabular” și în „Dialoguri”.

Este adevărat că în ambele capitole cuvintele moștenite din limba latină sunt foarte numeroase, fiindcă se vorbește despre lucrurile cele mai uzuale. Or, în cursul vorbirii, așa cum s-a demonstrat pe baza teoriei circulației cuvintelor, elementul latinesc este foarte ridicat⁵⁸, în „Vocabular” sunt 486 cuvinte, din care 336 sunt moștenite din limba latină. Dar alături de acestea se găsesc și cuvinte de alte origini. Iată care sunt acestea (inclusiv cele din titluri, în ordinea în care se găsesc acolo): I. *duh* (sl.), *troiță* (sl.), *mântui-re*, *mântuitor* (mântui – magh.), *rai* (sl.), *diavol* (sl.), *nălucă* (bg.), *idol* (sl.), *idolatră*⁵⁹, *ipocrită* (gr.), *eretic* (sl.), *evlavie* (ngr.), *icoană* (sl.); II. *bură* (comp.: și. bura), *nădușeală* (<năduș, – comp. bg. noduham), *trăsnet* (<trăsni – sl.); III. *deal* (sl.), *luncă* (sl.), *rât* (sl.), *pârâu* (comp. alb. perrua); V. *trup* (sl.), *ceafă* (comp. alb. cafe), *obraz* (sl.), *grumaz* (comp. alb. gru-mas), *fluier* (comp. alb. floere), *talpă* (comp. magh. taip), *splină* (ngr.), *stomac* (ngr.), *scopit* (<scopi – sl.), *mirosit* (<mirosi – sl.), *pipăit* (<pipai – sl.), *voie* (sl.); VI. *ceur* (srb. – D.A.), *ciung* (comp. it. cionco), *gârbov* (bg.), *gângav* (sl.), *balamut* (rus.), *pleșuv* (sl.); VII. *bumbuscă* (magh., ucr. – 13. A.), *căpeneag* (magh.), *haină* (bg., sb.), *dulmană* (<dulamă – te.), *bumb* (comp. magh. gomb), *colțuni* (ngr.), *suman* (bg.), *mintel* (te.), *guler* (magh.), *izmene* (bg.), *năframă* (maramă – te.), *sabie* (bg.), *pălărie* (comp. alb.); VIII. *lipsă* (ngr.), *pat* (ngr.), *plapumă* (ngr.), *pernă* (sl.), *lepedeu* (magh.), *glajă* (germ.), *sfredel* (bg.), *călimară* (ngr.), *cerneală* (sl.), *tadă* (germ.), *oțet* (sl.), *ulei* (sl.), *candelă* (sl.), *tigaie* (bg., sb.), *prag* (sl.), *clopoțel* (<clopot – sl.), *horn* (ucr.), *grindă* (sl.), *cremene* (bg.), *bătă* (sl. D.A.), *baston* (ital.), *pungă* (sl. – CADE), *ban* (sl.); IX. *grajd* (sl.), *bici* (sl.), *pinten* (sl.), *ham* (magh.), *pohilă* (sl.), *gunoi* (sl.), *mânz* (comp. alb. mez); X. *grădină* (bg., sb.), *rujă* (bg., sb.), *tulpă* (sl., germ.), *crin* (sl.), *lileie* (germ. – D.A.), *majeran* (comp. ital. maggiorana), *mintă* (sl.), *sfeclă* (sl.), *hamei* (sl.); XI. *tulpină* (ser.), *coajă* (sl.), *mandule* (= migdale – sl.), *castan(ă)* (ngr.), *ciupercă* (bg., sb.); XII. *cămilă* (sl.), *țap* (comp. alb. thap), *mâță* (onomat.), *cocoș* (sl.), *prepețiță* (bg., sb.), *cioară* (comp. alb. sorre); XIII. *șopârlă* (comp. alb. shapi), *păianjen* (sl.), *trântor* (sl.); XIV. *baie* (= carieră, mină – magh.) *cositor* (sl.), *(a)cioaie* (ital.), *adamânt* (ed. I – si.), *diamant* (ed. II – fr.), *rubin* (ital.), *smaragd* (ital.), *mărgăritar* (ngr.); XV. *mohorât* (<mohor – magh., sb.), *sur* (bg.); XVI. *moș* (comp. alb. moshe), *mașteră* (sl.), *mire* (comp. alb. mire).

---

⁵⁸ Cf. D. Macrea, *Compoziția istorică și tendințele actuale de dezvoltare ale vocabularului*, în CL/, V, 1960, nr. 1 – 2, p. 39–55.

⁵⁹ Noi credem că este un cuvânt format de la idol (<sl.) în DLRM, după care am dat etimologiile, *idolatra* este dat ca provenit din franceză.

În total sunt 117 cuvinte împrumutate, reprezentând aproape 25% din totalul cuvintelor (486) cuprinse în vocabular. La cuvintele împrumutate se adaugă 4 a căror etimologie este necunoscută: *cioareci*, *pinză*, *prunc* și *sein*.

În vocabular se găsesc și următoarele 18 cuvinte provenite din latina literară: *amărânt*, *candelabru*, *cometă*, *culori*, *dogmă*, *eclipsă*, *element*, *leu*, *metal*, *penitență*, *planetă*, *profund*, *rosmarin* (pe care DEX îl dă din germ.), *selbă*, *spirit*, *tigradă*, *unicorn*, *zefir*.

Cele mai multe dintre ele au devenit cuvinte cunoscute de toți vorbitorii, ceea ce dovedește că introducerea lor în limbă a fost o necesitate și nu a fost făcută forțat. Ele reprezintă 3,7%.

Tot de origine latină literară sunt, considerăm noi, și următoarele 6 cuvinte, care nu se găsesc în dicționarele noastre: *conciune* „concio”, *crisoret* „chrysolitus” (în „Palia de la Orăștie”, ed. V. Pamfil, *criijolită*), *eur* „Eurus”, *gal*⁶⁰ (cocoș) „gallus”, *stirie* „stiria”, *vult* (= obraz, față) „vultus”, „facies” (ultimele două se găsesc în Dicționarul lui Laurian și Massim). Pe acestea le credem introduse de S. Micu și G. Șincai, dar ele reprezintă numai 1,23%.

În unele cazuri au tradus cuvintele latinești, creând cuvinte noi din materialul existent al limbii: *fărdezeu*, „atheus”, *filiastru*, -ă „privignus”, *maimari* „majores”, necăsătorință „celibatus”, *zioară* „aurora”. Nici aceste cuvinte nu figurează în dicționarele noastre și reprezintă 1,05%.

Prin urmare, considerăm exagerată afirmația că autorii au încercat să demonstreze originea latină a limbii române, eliminând cuvintele străine și înlocuindu-le cu cuvinte latinești⁶¹, și credem că ea se datorește mai mult ortografiei etimologice, folosită în scrierea cuvintelor românești. În „Dialoguri” cuvintele străine sunt cam aceleași cu cele din „Vocabular”, de aceea nu le mai dăm.

În prezentarea făcută, am arătat părțile bune ale lucrării, unele valabile și astăzi, dar am semnalat și greșelile, uneori chiar stăruind asupra lor. Am făcut aceasta pentru a se vedea ce muncă grea au avut înaintașii noștri de efectuat, ca astfel să le putem aprecia strădaniile și mai bine.

Pentru întocmirea unei asemenea lucrări ca aceea de care ne ocupăm nu este însă suficient un model după care să se fi orientat autorii, chiar dacă acesta ar fi fost foarte bun, ci este nevoie de o temeinică fundamentare teoretică. Dar despre aceasta nu s-a scris aproape nimic. Oricât de bine ar fi fost întocmită lucrarea lui

⁶⁰ Dar *gal* se folosește, regional, în jocul de arșice, indicându-l pe cel mai mare, care în alte regiuni se numește *cocoș*.

⁶¹ Cf. J. Livescu, *op. cit.*, p. 67, care spune că „Exercițiile de limbă română în *Elementa...* sunt concepute în așa fel, încât prin omiterea altor elemente de limbă (de ex. a celor slave) și prin refolosirea formelor etimologice, care erau foarte apropiate de cele din limba latină, să dovedească oricărui străin cu cultură umanistă originea latină a limbii române.” O constatare asemănătoare cu a noastră vezi la Al. Rossetti, B. Cazacu, I. Onu, *op. cit.*, p. 456.

Georgio Nagy, *Elementa linguae germanicae...*, apărută la Viena în 1775, despre care N. A. Ursu crede că a fost modelul pentru gramatica lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai⁶², aceștia, dacă nu ar fi fost bine orientați într-o serie de probleme teoretice de limbă, nu ar fi putut întocmi o operă așa de valoroasă ca *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*.

Întrucât la data respectivă nu erau studii teoretice speciale privitoare la limbă, lingvistica încă nu apăruse ca știință, problemele de limbă erau discutate mai ales în lucrări filosofice, ca și în antichitate la greci, și îndeosebi în cele de logică.

Aceasta ne-a făcut să urmărim, în *Loghica*⁶³ tipărită de S. Micu în 1799, problemele referitoare la limbă⁶⁴. Ele sunt numeroase și aproape toate sunt preluate din lucrarea lui Baumeister⁶⁵, din care S. Micu a transpus în românește cea mai mare parte, dar cu anumite infidelități „determinate de trebuința de a da o expresie clară textului românesc, trebuință care a impus anumite definiții inexistente în textul original”⁶⁶.

---

⁶² Cf. N. A. Ursu, *op. cit.*; cf. și supra, nota 34.

⁶³ *Loghica, adecă: partea cea cuvântătoare a filozofiei*, Buda, 1799, 205 p., considerată pe bună dreptate nu „numai o logică, ci și o introducere generală în studiul filozofiei” (D. Popovici, *Studii literare, I. Literatura română în epoca „Luminilor”*, p. 201).

⁶⁴ Despre unele probleme de limbă întâlnite în *Loghica* lui Samuil Micu au scris: D. Popovici, *La litterature roumaine à l'epoque des lumieres*, Sibiu, 1945, p. 191 (cf. și versiunea românească: D. Popovici, *Studii literare, I. Literatura română în epoca „Luminilor”*, Cluj, 1972, p. 199); D. Macrea, *op. cit.*, București, 1959, p. 31–32; Ion Lungu, *Gîndirea social-politică și filozofică a lui Samuil Micu, în Din istoria filozofiei în România*, vol. II, București, 1957, p. 146; Lucian Blaga, *op. cit.*, București, 1966, p. 143; Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971, p. 36; Dumitru Ghișe – Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 55, 98. O atenție mai mare este acordată acestor probleme de Adrian Marino în *Iluminiștii români și problema cultivării limbii*, în ILR, XIII, 1964, nr. 5, p. 467 – 482; nr. 6, p. 571–586. În acest studiu se arată că preocupările pentru limbă în perioada respectivă se datoresc dorinței de cultivare a limbii, caracteristică atât iluminiștilor francezi, cât și celor germani, esențial principiu iluminist. „dacă «nația» și «limba» sunt realități substanțial identice și dacă supremul imperativ al epocii este «lumina», «cultura», se înțelege că «nația» va participa la «cultură», la opera de «cultivare» și «luminare», în primul rând prin «cultivarea» limbii. Limba devine cel dintâi obiect în ordinea preocupărilor iluministe, supremul ideal al «regenerării» naționale...” (p. 471); M. Zdrenghia, *Probleme de limbă în Loghica lui Samuil Micu* (Contribuții), în Clv, XXI, 1976, nr. 2, p. 175 – 181.

⁶⁵ Fr. Chr. Baumeister, *Elementa philosophiae recentioris usibus iuventutis scholasticae accomodata et pluribus sententiis exemplisque ex veterum scriptorum Romanorum monumentis illustrata*, Claudiopoli, 1771. (Cuprinde: *Logica, Metafizica, Dreptul natural, Etica și Politica*.)

⁶⁶ D. Popovici, *Studii literare I*, p. 202. Cu privire la această transpunere, I. Blaga (*op. cit.*, p. 140) spunea: „Traducerea de față este o adevărată «facere», echivalentul unei nașteri spirituale după o gestație plină de osteneli [...]. Logica lui Samoil Micu este o «facere»

Este adevărat că *Loghica* apare mai târziu decât *Elementa...*, dar S. Micu o avea pregătită în manuscris încă din 1781⁶⁷, deci tocmai din perioada în care apar *Elementele limbii...* Problemele de logică și, deci, implicit și cele de limbă de care ne ocupăm îi erau cunoscute de pe când își făcea studiile la Viena.

În cele ce urmează le vom prezenta în ordinea în care sunt ele în *Loghica*.

În Cap. I se vorbește despre stilul filosofic, legile gramaticii și despre cuvânt ca semn.

Definindu-se stilul filosofic, se definește, de fapt, stilul științific. Iată care sunt trăsăturile („îndreptările”) caracteristice ale acestuia:

a) Nimica să nu se zică cu cuvinte întunecate, ci mai înainte de toate filosoful să aibă grijă ca cât poate mai luminat și mai clar [= clar] așa să vorbească și să scrie, că nu se cade ca filosoful să zică vreun cuvânt de nu-l va tâlcui și hotărî mai înainte cum se cade și va lumina cele ce zice.

b) Oricărui cuvânt și grai înțelegere statornică trebuie a-i da, adică: *care întotdeauna să rămâie și să se înțeleagă prin cuvântul acela, nu acum un lucru, apoi alt lucru, prin același cuvânt a însemna*⁶⁸.

Toată podoaba care cu sila oarecum este băgată în vorbă, *nu firește, după cum e firea vorbeii, și care întunecă vorba*, din vorba filozofului trebuie a o scoate⁶⁹ (p. 15).

Referindu-se la necesitatea cunoașterii legilor logicii, pentru o exprimare clară, vorbește și despre legile gramaticii (de fapt legile limbii).

„23. Această logică firească cu oarece legi trebuie să se îndrepteze, că mintea omului în cercarea și cunoașterea adevărului de multe ori rătăcește, iară când sunt legi și îndreptări nu poate să greșească, fără numai de se va abate de la legi și nu va face după cum poruncesc ele.

24. Aceste legi, după care se cade a judeca și a cuvânta, cei ce numai cu logica cea firească se îndreptează nu le cunosc dezvolt [at] și chiar [=clar].

Adecă: Tocma așa se întâmplă cu ei ca și cu cei ce numai din vorbă au învățat vreo limbă. Aceștia vorbesc după legile gramaticii, iară legile ei tocmai nu le știu, ci precum cei ce numai din vorbă au învățat vreo limbă mai curând și mai lezne pot să greșească decât cei ce din gramatică după legile ei au învățat și cunosc toată rânduiala vorbirii limbii aceea...” (p. 20–21).

De aceea nu e de mirare că cei ce nu au învățat legile logicii se abat „de la legile cuvântării cei adevărate” (p. 21).

în primul rând datorită eforturilor singulare, ce le presupune, întru crearea unui grai filozofic românesc, de un autohtonism, pentru meritele și calitățile căruia nu s-au găsit din nefericire niciodată aprecierile cuvenite”; cf. și J. Livescu, *op. cit.*, p. 66.

⁶⁷ Cf. D. Popovici, *Studii literare*, I, p. 199.

⁶⁸ Explicația nu se găsește la Baumeister, ci este adăugată de Samuil Micu.

⁶⁹ Asupra obligației filosofilor de a folosi un stil clar se revine, chiar cu precizări proprii, în capitolul despre *cuvânt*, spunându-se că filosoful trebuie să folosească cuvintele în așa fel încât cel ce le aude „să nu să învăluiască în îndoială” (p. 52).

Tot în acest capitol, în paragraful 38, se spune despre cuvinte că sunt „semnele cugetului minții, *prin care arătăm ce cugetăm*”, dar se precizează că sunt și alte semne ale cugetului minții care nu sunt cuvinte. De exemplu „lacrămile sunt semnul întristării, că ideea lacrămilor ne stârnește nouă idea întristării” (p. 50).

Cuvântului îi este rezervat însă un capitol întreg, al II-lea.

După ce se repetă constatarea făcută mai înainte, că cuvintele sunt semnele ideilor, „care semne cu sunet încheiat le spunem”, înțelegând prin sunet încheiat „toată vorba care omul o vorbește și se poate scrie” (p. 50), se spun apoi câteva lucruri deosebit de importante despre cuvânt.

În primul rând se vorbește despre caracterul arbitrar al cuvântului (cf. § 55; p. 50):

1) în puterea noastră este orice lucru cu [ori]ce cuvânt să-l însemnăm și să-l spunem⁷⁰ sau precum zic filosofii cuvintele sunt semnele lucrului care-l ai în minte⁷¹, cu ce cuvinte voim să le spunem.

Că de nu ar fi din voia noastră cuvintele, ci din lucruri ar curge numele lor, atunci la toate neamurile cu același nume s-ar chiea lucrurile.

2) Pentru aceea zicem cuvintele ca alții către care vorbim să ne înțeleagă⁷².

3) În vorbă nici un cuvânt nu să cade a zice care nu are cunoscută însemnare. Că așa va fi numai sunet deșert dacă acela cu care vorbești nu înțelege ce însemnează cuvântul care-l spui tu lui și nu te poate înțelege ce vrei că cuvântul este ca să arate altora voia și gândul celui ce grăiește.

4) Ca mai lesne să ne înțelegem să cade foarte bine să luăm aminte și să ne ferim ca să nu vorbim cuvinte cu îndoială, care și așa și într-alt chip să pot înțelege, adică: cu un cuvânt mai multe idei însemnând” (p. 51–52).

Se revine asupra necesității ca în vorbire să fie folosite cuvinte cunoscute și cu sensul lor obișnuit.

Se vorbește apoi de sinonime: „Cuvintele care același lucru însemnează să zic (*cu cuvânt grecesc*) SINONIMA, (*noi le putem zice DE UN NUME sau mai bine DE UN LUCRU*)⁷³, adică: cuvânt, graiu, vorbă, acestea fiindcă tot un lucru însemnează sunt cuvinte de *un nume*” (p. 53).

Sensul propriu al unui cuvânt este numit „însemnarea cea dintâi”, iar *sensul figurat* „însemnare mutată”, fiindcă „cuvântul din însemnarea sa cea dintâi să mută ca să însemneze alt lucru care are alt nume și numai pentru ceva asemănare care

---

⁷⁰ Același lucru se spune și la p. 56.

⁷¹ În lucrarea lui Baumeister se folosește chiar termenul de arbitrar: „voces sunt signa conceptum arbitraria” (p. 31). În studiul citat (p. 472 și 473), A. Marino semnalează folosirea de către S. Micu a termenului „semn”, precum și că termenul a fost folosit și de Paul Iorgovici în *Observații de limba românească*, Buda, 1799: „Din logică se știe că vorbele sunt semnele percepțiunii minții...” în ediția din 1979, p. 127.

⁷² Ideea este repetată aproape exact la p. 54: „... pentru aceea este vorba ca să ne înțelegem când vorbim unii cu alții”.

⁷³ Explicațiile din paranteză îi aparțin lui S. Micu.

este între amândouă lucrurile”, „pentru că de la un lucru să mută să însemneze alt lucru” (p. 53). Pentru exemplificare se dă cuvântul *ochi*, care e folosit cu sens propriu când e vorba de organul vederii, dar când Cicero „cetatea Corintului o numește ochiul țării grecești” cuvântul este folosit în sens figurat.

Datoria omului de știință, a înțeleptului, este să se ferească, pe cât se poate, de folosirea sensurilor figurate și să întrebuițeze cuvintele cu sensul pe care de obște îl înțelege norodul.

În paragraful 63 se definește propoziția (enunțul): „Dacă împreună mai multe cuvinte unul după altul se face cuvântare, care se zice că este legătura, împletitura și țesătura sau închiiarea (=încheierea) a mai multor cuvinte” (p. 55).

În continuare se dau unele „îndreptări pentru folosul gramaticilor”, adică sfaturi cum să se vorbească în vorbe „de obște”, obișnuite, cu poporul și în vorbe „învățate” cu cei învățați.

În două dintre reguli se arată că uneori poți înțelege fiecare cuvânt în parte, fără să înțelegi sensul enunțului format din ele sau că alteori unele cuvinte nu se pot combina împreună.

Se întrebuițează aici, de fapt, distribuția în plan semantic.

O altă regulă de care trebuie să țină seamă gramaticii se referă la *folosirea de cuvinte străine*.

Deși putem numi lucrurile cu orice cuvânt, nu e bine totuși să fie folosite, fără a fi nevoie, cuvinte noi în vorbirea obișnuită, „dacă voim ca să nu ne răză oamenii” (p. 57).

Și se continuă:

„Cuvintele sunt ca și banii, că banii cu care se face negoțitorie la perși, la turci⁷⁴, la ruși, într-alte părți afară de stăpânirea lor nu umblă, așa și cuvintele când ori nouă, ori dintr-altă limbă ia omul cuvinte și pune în vorbă, de nu sunt aceste cuvinte cunoscute celor cu care vorbești ești ca un varvar și te faci de râs; *iară de sunt acum în vorbă de obște unele cuvinte din limbă străină să cade a le ținea și a nu pune în locul lor altele nouă* [sublinierea noastră M.Z.] de nu cumva acele nouă de obște vor fi iarăși cunoscute.

Fiindcă pentru aceea vorbim cu alții să ne înțeleagă, nu se cade să amestecăm cuvintele străine în vorba românească, adică: nemțești sau ungurești au turcești sau slavonești⁷⁵ sau dintr-alte limbi, mai ales când vorbim cu de cei mai prosti [=simpli, fără cultură].

Pentru aceea, de râs sunt aceia care mai tot după al patrulea sau al cincilea cuvânt amestecă cuvinte străine când fac învățatură la norod întregi cuvântări spun

⁷⁴ La turci este adăugat de S. Micu.

⁷⁵ Aici S. Micu a adaptat textul lui Baumeister la realitățile limbii române. La Baumeister se spune că nu se cuvina să fie amestecate „cuvinte latinești, galice, italice în limba teutonică”.

grecește sau latinește sau cu altă limbă străină numai ca să se arate că ei știu acele limbi” (p. 57–58).

Am citat fragmentul de mai sus din două motive:

a) întâlnim aici compararea cuvintelor cu banii, comparație făcută și în *Predoslovia* către cititori a *Noului Testament* tipărit la Alba Iulia în 1648, de către Simion Ștefan.

Nu credem că ea a fost luată de Baumeister sau de vreun predecesor al său din prefața *Noului Testament*, ci mai degrabă credem că această comparație circula în Europa în sec. al XVII-lea. Autorul predosloviei, preluând-o, dovedește că era la curent cu problemele ce se discutau la acea dată pe plan european⁷⁶ și nu se rezuma la cele pur religioase.

b) Se precizează atitudinea față de cuvintele străine existente în limbă, pe care „se cade a le ținea”. Ideea se mai întâlnește și în *Elementa*, unde se spune că ei (autorii lucrării) nu vreau să schimbe limba – așa cum am arătat mai sus. Ni se pare că s-a trecut prea ușor peste această poziție față de cuvintele străine împrumutate mai demult în limbă, cunoscute și folosite de popor.

În alineatul ultim al paragrafului din care am citat, alineat ce îi aparține în întregime lui S. Micu⁷⁷, se precizează când se pot face împrumuturi:

„Iară unde lipsește limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales întru învățături și în științe, atunci cu socoteală și numai cât este lipsa putem să ne întindem să luăm cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică⁷⁸, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească” (p. 58).

În *cap. III* se vorbește despre *hotărâri* (– definiții), arătându-se că trebuie să fie clare.

Interesant ni se pare § 67/14, în care se spune că un lucru trebuie definit prin ce este, nu prin ce nu este, fiindcă „amintirea nu e bună hotărârea” (p. 66). O astfel de definiție este numită *ființască*. Nu neagă însă nici posibilitatea ca un lucru să fie definit prin ce „se osibește și se cunoaște dintr-alte lucruri” (p. 67). În acest caz definiția este numită *numitoare*.

---

⁷⁶ Gh. Ivănescu, în *Despre delimitarea fondului lexical principal* (în „Studii și cercetări științifice”. Seria III, Științe sociale, VI, 1955, nr. 3 – 4, Iași), vorbind despre comparația cuvintelor cu banii, după ce face o trimitere (nota 2, p. 186) la Baumeister, adaugă: „Probabil că ea [comparația] se transmite de secole dintr-un tratat de logică în altul și nu este exclus ca și Simion Ștefan s-o fi luat dintr-un asemenea tratat al vremii sale.”

⁷⁷ Cf. și A. Marino, *op. cit.*, p. 578.

⁷⁸ Ideea a fost preluată de Eliade Rădulescu în *Prefața la Gramatica românească*, Sibiu 1828: „Noi nu ne împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la *maica noastră* [subl.n. – M.Z.] moștenire și de la surorile noastre partea ce ni se cuvine” (p. XXVII).

În continuare se spune că există și alte „hotărâri” (definiții) și anume: *etimologia* „cu care [filosofii] cearcă începutul și rădăcina de unde răsare cuvântul (p. 67); *sinonimia* „cu care alte cuvinte care același lucru însemnează să aduc și să numără” (p. 67) și *ononimia* polisemantismul și omonimia) „cu care să aduce și să numără multe feluri de însemnări ale aceluiași cuvânt, adică: câte lucruri poate însemna același cuvânt” (p. 67–68).

Cunoscând atâtea posibilități de a defini și trata cuvântul, înțelegem de ce Samuil Micu a îndrăznit și a reușit să întocmească un bun dicționar al limbii române⁷⁹.

Pentru probleme referitoare la gramatică, mai bine zis la sintaxă, foarte important este capitolul 5: *De judecăți și spuneri*.

Propoziția este definită astfel: „Judecata zisă cu cuvinte se zice spunere” (§ 74). (La Baumeister: „Judicium, verbis expressum, dicitur *propositio* sive *enunciatio*” – p. 45, § 75.)

Este deci definiția ce s-a dat propoziției până nu demult în gramaticile noastre (mai ales în cele școlare), puternic influențată de logicism. De altfel, părțile de propoziție sau diferitele feluri de propoziții sunt definite ca părți ale judecății, întrucât propoziția, așa cum am văzut, este identificată cu judecata. Astfel, *subiectul* (cărui i se poate spune românește **temei**, adică: **lucrul de care se zice**) este definit ca „lucrul acela despre care judeci sau zici ceva” (p. 74).

Predicatul, despre care spune că românește poate fi numit **zis** „este lucrul care se zice de ceva” (p. 75), iar *copula* este numită **împreunare**, fiindcă – explică S. Micu – „împreună lucrul de care se zice, adică: temeiul, cu lucrul care se zice, adică cu zisul” (p. 75). În continuare, S. Micu dă întrebările ce trebuie puse pentru subiect și predicat (De cine se zice? și Ce se zice?). Foarte interesantă și valoroasă ni se pare și constatarea următoare ce-i aparține tot cărturarului român: „... să știi că de se pune vreun nume fără de articolul hotărâtoriu, ori înainte, ori pe urmă, acela totdeauna este „zis” [=predicat, adică nume predicativ]⁸⁰, nu „temei” [=subiect]” (p. 76).

În continuare se vorbește despre diferite feluri de propoziții, spunându-se că acestea sunt alcătuite (=dezvoltate, compuse) sau *ne-alcătuite* (=simple)⁸¹.

Spunerea (= propoziția) cea ne-alcătuită – numită grecește categorica – este formată numai din subiect și predicat, pe când cea alcătuită (=dezvoltată) are subiect multiplu.

Din spunerile alcătuite⁸² fac, parte:

⁷⁹ Dicționarul, care a stat la baza *Lexiconului* de la Buda, 1825, a fost publicat abia în 1944: Samuelis Klein, *Dictionarium i valachico-latinum*, cu un studiu introductiv de Gáldi László, Budapesta, 1944.

⁸⁰ În ultimul timp, la această constatare a ajuns și G. Beldescu, *Contribuții la cunoașterea numelui predicativ*, București, 1957, fără a fi cunoscut cele spuse în *Loghică*.

⁸¹ La Baumeister ele sunt numite „simplex vel composita” (p. 46).

a) Spunerea *ipoheticească* (cum zic grecii, iară latinii o zic)⁸³ sau *condiționată*, cea *despreunătoare* (—disjunctivă); cea *împreunătoare* (=copulativă).

Se dau cuvintele cu care se leagă aceste propoziții, precum și exemple cu astfel de propoziții.

Se vorbește apoi de propozițiile modale („modești”) și sunt date următoarele verbe modale cu care se realizează aceste propoziții: *se cade, trebuie, se întâmplă, poate fi, nu poate fi*.

Este vorba apoi de „spuneri”, adică de propoziții (dar în exemplele date sunt amestecate părți de propoziție cu propoziții de un anumit fel), care au nevoie de o lămurire, numite *tâlcuitoare*. Între acestea se află: cele *scoțitoare* („exclusivae”), care se cunosc dintr-altele prin cuvintele: *singur, numai, unul, unișor* [sic!] (p. 79);

b) *afară-luătoare* („exceptivae”, de excepție), „care prin aceste cuvinte se cunosc: *afară de, fără de, de, de nu, dacă, dacă nu, fără numai*” (p. 80);

c) *restrângătoare* („restrictivae”, de relație) „când se pun aceste cuvinte: *cât, încît, cât e despre, într-atâta* etc.” (p. 80);

d) *asemănătoare* („comparativae”), „care se zic cu cuvintele: *mai, mai mult, mai mare, mai tare, mai ales, mai vârtos, mai puțin*” (p. 80–81).

Pentru toate aceste propoziții sau părți de propoziții se dau exemple, unele bune, altele greșite. Aproape toate exemplele sunt create de S. Micu și se referă fie la fapte din textele religioase, fie la fapte din istoria românilor, vădindu-se astfel dorința ca și pe această cale să se facă cunoscut trecutul poporului nostru.

Se vorbește apoi despre propoziții *întăritoare* (=afirmative) și tăgăduitoare (=negative), arătându-se când și cum trebuie folosit adverbul de negație *nu* pentru ca propozițiile să fie considerate negative.

În cele spuse în continuare, deși se afirmă că e vorba de propoziții, în realitate sunt prezentate de fapt diferite „judecăți” (ca generale și particulare sau cu caracter teoretic sau practic).

Credem că problemele referitoare la limbă întâlnite în *Logică*, prin felul cum sunt discutate și prin felul cum le comentează S. Micu, ne îndreptătesc să afirmăm că reprezentanții Școlii Ardelenne au câștigat cunoștințe teoretice privitoare la limbă din studiile filosofice ale vremii care circulau în Europa și erau puternic influențate de raționalism.

Samuil Micu – Gheorghe Șincai.

Elementa linguae daco-romanae sive valachicae.

Studiu introductiv. Traducerea textelor și note Mircea Zdrenghea.

Cluj-Napoca, Editura Dacia 1980, p. II-27

---

⁸² Din cele ce urmează, reiese că prin spunere alcătuită se înțelege nu numai propoziția dezvoltată, ci și fraza.

⁸³ Precizarea din paranteze îi aparține lui S. Micu.

STUDII

Din lucrările Simpozionului Național
„Gheorghe Șincai – sub semnul istoriei”
Prilejuit de împlinirea a 250 de ani de la
Nașterea cărturarului.

Publicate în *Libraria*, Studii și cercetări de bibliologie, Anuar, vol. III,
Târgu-Mureș, 2004

Gheorghe Șincai în contextul vieții sociale, naționale și culturale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea

Mircea REGNEALĂ

Comunicarea de față s-ar fi putut la fel de bine intitula „Gheorghe Șincai și epoca sa.” Având o anumită experiență în ale scrisului, pot afirma cu certitudine că nimeni nu poate judeca cu obiectivitate o personalitate ruptă de contextul social-politic sau cultural în care și-a desfășurat activitatea și, cu atât mai mult, acest lucru s-ar putea face în cazul lui Gheorghe Șincai.

Ca să scriu aceste pagini și să-mi justific prezența la simpozionul prietenului meu, domnul Poptămaș, am parcurs mai multe lucrări – vechi și noi – dedicate marelui învățat umanist. În final, iată aceste pagini de reflecție mai mult decât de analiză istorică riguroasă.

Istoricii afirmă că Gheorghe Șincai este exponentul strălucit al burgheziei românești din Transilvania din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sub latura sa națională. Este perioada în care conștiința de clasă și cea națională izbucnesc brusc, la categoriile sociale formate din negustori, meseriași, funcționari, preoți și învățători care dobândesc o putere economică suficientă spre a le da sentimentul demnității și mândriei. Această nouă clasă socială care invidia privilegiile nobilimii aspira spre libertate și noi poziții sociale.

Cum acest lucru nu era posibil prin mijloace licite – limitate de dogmele feudale osificate, burghezia și-a început lupta pe alte căi care puteau atrage o bună parte din populația românească din Transilvania. Poziția umilitoare a românilor din Transilvania, de națiune tolerată, o dezavantaja net și îi interzice, pur și simplu, orice posibilitate de ascensiune spre dregătoriile politice. Aspirațiile burgheziei românești din acea vreme sunt, de altfel, admirabil sintetizate în *Supplex libellus Valachorum*, document de o mare luciditate politică, echilibrat și măsurat – o nouă dovadă, dacă mai era nevoie, a spiritului înțelept și a atitudinii diplomatice a poporului român. Acest memoriu se întemeia pe principiul determinării stricte a drepturilor politice, pe ideile egalității în drepturi a națiunilor, pe cerința reprezentării lor proporționale în viața politică.

Se cunoaște ostilitatea cu care acest document a fost primit și sunt cunoscute consecințele sale. În aceste condiții, intelectualii vremii s-au orientat spre o altă cale de luptă, culturală, ca fiind mijlocul cel mai sigur pentru ridicarea oamenilor

simpli, care să sporească gruparea mișcării de rezeșteptare națională. Așa se explică numeroasele misiuni de răspândire a culturii și științei de carte în masă, dezvoltarea învățământului în limba română, creșterea numărului lucrărilor de istorie, lingvistică, ca suport teoretic al drepturilor națiunii.

Această mișcare culturală largă, de o intensitate deosebită este cunoscută în istoria Transilvaniei sub numele de Școala Ardeleană, de fapt, materializarea transilvană a iluminismului.

Gheorghe Șincai este unul din reprezentanții de frunte ai acestei mișcări ideologice. Prestația lui Șincai în cadrul acestei mișcări este deosebit de importantă, este aceea a unei personalități situate pe o poziție ideologică fermă, un om cu un vast orizont cultural și științific, sincronizat cu cultura europeană a timpului. Spiritul său s-a format în contact cu spiritele cele mai progresiste ale vremii, un spirit călit în lupta cu viața, de o verticalitate surprinzătoare. Biografia sa, atât cât izvoarele scrise și orale au ajutat, a fost cercetată de numeroșii exegeți. Știm momentele dramatice prin care a trecut, în lupta națională și morală pe care și-a asumat-o și care îl așază cu cinste în panteonul eroilor neamului.

Nu știm însă dacă cineva a făcut un studiu antropologic asupra lui Gheorghe Șincai prin analiza neamului de oameni din care el provenea. Probabil că nu. Nu-l voi face nici eu. Îmi declin orice competență în această direcție. Ceea ce voi spune sunt doar câteva observații generale în acest sens.

Familia sa, în ascendență paternă, era originară din Șinca Veche, comună din ținutul Făgărașului. Oamenii din această parte a țării – zonă pe care întâmplător o cunosc, fiind și eu născut în Țara Făgărașului – au fost oameni liberi, drept revenit ca urmare a datoriei de a apăra granița imperială. Locuitorii din așa-numită Țară a Oltului, oltenii, cum li se spune în regiune, sunt renumiți pentru hărnicia și dârzenia lor. (Personal am aflat târziu, în anii de liceu, că ar exista și alți olteni). Ei sunt alt fel de oameni decât cei de peste Olt, din Ardeal. Aceștia sunt mai molcomi, mai așezați, mai înceți, deși doar Oltul îi separă. Făcând o statistică simplă, se constată cu surprindere câți mari oameni de știință și cultură sunt originari din Țara Oltului, mai exact din ținutul cuprins între Olt și munte, dincolo de Brașov și până aproape de Sibiu. Oare este aceasta o simplă întâmplare? Cine știe?

Șincai are, așadar, în sânge simțul libertății, al adevărului și al mândriei de om independent. Nu trebuie uitată însă și o anumită demnitate nobiliară pe care Șincai, în contextul de atunci, nu uita să o evoce ori de câte ori situația o permitea.

Mai târziu, blazonul de noblețe a fost dat și de școlile prin care el a umblat, puternic motiv de mândrie, mai ales în situația grea în care ajunsese, fără avere și fără slujbă. Într-adevăr, școlile pe care le-a frecventat Șincai nu au fost puține la număr: Colegiul Reformat din Târgu-Mureș, Colegiul Iezuit din Cluj, unde sunt puse bazele formației sale umaniste, Bistrița, unde studiază limba germană, Colegiul „De Propaganda Fide” din Roma, loc în care personalitatea sa se desăvârșește după parcurgerea succesivă a claselor de humanioare, retorică,

poetică, apoi a studiilor de filosofie și teologie. Ardentă sa pasiune pentru studiul istoriei și-a găsit împlinire în bogăția documentară a bibliotecilor Romei.

Demn de reținut, pentru unii dintre noi care suntem bibliotecari, este faptul că în perioada studiilor la Colegiul „De Propaganda Fide”, grație încrederii acordate de cardinalul Ștefan Borgia, Gheorghe Șincai devine bibliotecarul colegiului, loc în care pasiunea sa pentru cercetarea izvoarelor în legătură cu istoria și viața românilor și-a găsit împlinire. Asemenea lui Saint-Beuve, un secol mai târziu, care, grație perioadei de bibliotecar la Biblioteca Arsenalului, a devenit celebru și Gheorghe Șincai la biblioteca colegiului s-a format ca istoric imbatabil, însușindu-și o metodă de lucru riguros științifică pentru acele vremuri – cercetarea directă a documentului original, a manuscrisului pe care îl adnota.

Iată ce mărturisește în *Elegia*, nota 10, în acest sens „*Am notat mai ales acele lucruri din codicele manuscrise care-mi ajută la pregătirea Istoriei daco-romane sau Valahice, căreia atunci i-am pus temelii foarte solide.*”

Adevărul e că nimeni până atunci nu a studiat cu atâta frenezie izvoarele europene ale istoriei noastre și, bazat pe ele, să refacă pentru istoriografia românească timpul pierdut datorită unei dezvoltări lente, îngreunată de condițiile social-istorice specifice. Șincai face pentru Transilvania cu un secol mai devreme ceea ce a făcut pentru celelalte țări române Academia Română. De pe atunci se pare că Șincai era angajat unei cauze politice și naționale căreia i-a dedicat întreaga viață. În spiritul luptei pentru drepturile românilor, latinitatea și continuitatea poporului român erau poate argumentele cele mai savante. Fără îndoială, putem recunoaște aici una din formele prime de manifestare a ideilor iluministe în gândirea lui Șincai.

Întors în țară, mândru de cultura sa, dornic probabil să se afirme între ai săi, să arate ce poate face pentru neamul său, Șincai și-a pus întreaga sa competență de muncă în organizarea învățământului românesc din Transilvania.

Pentru a putea înțelege activitatea și meritele lui Șincai în progresul învățământului din Transilvania ar fi poate necesar să facem, pe scurt, o trecere în revistă a situației de până atunci. Cine putea învăța copiii dacă nu dascălul și preotul din sat – dar nici aceștia nu știau toți să scrie. În orice caz, existența unei asemenea instituții depindea direct de legăturile cu biserica, al cărei rol în păstrarea unității de neam este în afara oricărei discuții.

Blajul a avut o importanță deosebită în dezvoltarea învățământului transilvan.

Școala normală, înființată aici în 1779 și organizată conform ideilor iozefiniste, urmărea pregătirea de dascăli de biserică, care să fie în stare să-i învețe pe elevi cititul și scrisul. Deși politica iozefinistă era pentru promovarea elementului laic în viața publică, cu deosebire în învățământ, Șincai, date fiind condițiile din Transilvania, în acel moment istoric a trebuit să se sprijine pe biserică – deși n-a dorit-o – numai așa putând face ceva pentru învățământul în limba română.

Cum putea înfrunta altfel reacțiunea transilvană, pe ascuns în timpul împăratului reformator, și deschis după moartea acestuia, după apariția lui *Revocatio ordinationum*. Iată unul din aparentele paradoxuri ale lui Șincai: pe de o parte renunță la straietele monahale, conform politicii reformatoare a împăratului anticatolic și conform convingerilor sale, credem, iar pe de altă parte, numai prin biserică putea să-și ducă la bun sfârșit misiunea de organizator al învățământului național. Putea el oare fără sprijinul clerului greco-catolic să asigure funcționarea celor 300 de școli românești create de el în cei 12 ani cât s-a aflat la conducerea școlilor normale unite din Transilvania? Iată un aspect pe care nu-mi amintesc să-l fi găsit undeva limpezit.

Un alt aspect pe care istoricii încearcă să-l evite privește umilirea sa în fața vindicativului episcop Bob.

Scrisori în care găsim formulări de tipul „*Mă rog cu umilință de Măria-voastră să binevoiți a-mi ierta greșelile și păcatele și reprimindu-mă în grația sa părintească...*” (19 oct. 1794) sau „*Cu mare umilință mă rog de Măria-ta să binevoiască a se îndura de mine ca părinte sufletesc și a vă gândi că suntem oameni și putem greși*” (29 iunie 1795) sunt trecute cu vederea de mulți admiratori al lui Șincai. Dar există oare oameni formați numai din lumină? Doar în literatura copilăriei găsim asemenea personaje. E ușor să condamni pe cineva, dar încearcă să te așezi în locul lui. În vremea pe care o trăim, nu puține sunt vocile care condamnă compromisurile marilor oameni de cultură români cu comunismul. Și aceste critici vin îndeosebi fie de la cei din afara țării, fie cei care au stat ascunși în unghere nevăzute de nimeni.

E foarte greu să supraviețuiești încolțit din toate părțile, poate doar dacă ai suficientă nebunie, ceea ce nu e cazul cu cei mai mulți dintre noi.

Câtă nebunie și câtă dăruire autentică în folosul oamenilor a avut Șincai? În orice caz, după 1800, sensul transformărilor sale sufletești pare să meargă în direcția eliminării violenței în judecarea dușmanilor săi.

Scopul unic al vieții sale este acum slujirea istoriei poporului român devenind apostolul său umil. Noua mască a învățatului a fișa acum smerenie și umilință, aproape fără alegere. Ne întrebăm: noua ipostază cât conține realism și cât donquijotism? Iată aserțiunea finală a unui filolog târșit prin lumea ficțiunii...

BIBLIOGRAFIE

- Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*. București: Sport-Turism, 1983.
- Radu Jacob, *Doi luceferi rătăcitori: contribuțiuni la viața și oprele lui Gheorghe Șincai și Samuil Micu Clain*. București: Cultura Națională, 1924.
- Dionis Popa, *Gheorghe Șincai*. Blaj, 1944.
- Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*. București: Editura Minerva, 1994.

Aspecte ale receptării personalității și a operei lui Gheorghe Șincai (până la 1918)

Grigore PLOEȘTEANU

Istoric și filolog, om al școalelor și popularizator de cunoștințe științifice, cărturar iluminist multilateral, Gheorghe Șincai (1754–1816) a fost o personalitate proeminentă a Școlii Ardelene, un deschizător de drumuri în știința și cultura românească, cu o contribuție remarcabilă la fundamentarea ideologiei naționale românești moderne¹.

Adept fervent al politicii iosefiniste, Gh. Șincai s-a remarcat mai întâi prin activitatea sa pe tărâmul învățământului, ca director și ctitor a peste 300 de școli, autor și traducător de manuale, între primele din literatura didactică românească. Aufklärerul transilvănean a tradus, de asemenea, și a prelucrat lucrări de popularizare a cunoștințelor științifice, cea mai reprezentativă scriere a gânditorului iluminist și una din cele mai caracteristice pentru iluminismul românesc constituind-o *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, rămasă în manuscris². A dobândit notorietate, în rândul învățaților români și străini, ca și (co)autor al lucrării *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780, 1805), prima gramatică tipărită a limbii române, manifestul filologic și istoric al Școlii Ardelene, în care era exprimat crezul privind latinitatea limbii române, romanitatea

---

¹ Vezi referitor la biografia, activitatea, ideile și posteritatea învățatului transilvănean, Mircea Tomuș, Gheorghe Șincai, *Viața și opera*, Ed. pentru Literatură, 1965; Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, (ediție îngrij. de George Ivașcu), Ed. Științifică, București, 1966; Iosif Pervain, *Gheorghe Șincai*, în *Studii de literatură română*, Ed. Dacia, Cluj, 1971, p. 73–112; D. Popovici, *Studii literare I*, Literatura română în epoca „luminilor”, (ediție îngrij. de I. Em. Petrescu), Ed. Dacia, Cluj, 1972; Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, p. 100–178; Constantin Teodorovici, *Șincai Gheorghe*, în *Dicționarul Literaturii Române de la origini până la 1900*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1979, p. 829–832; Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, Ed. Sport-Turism, București, 1983; David Prodan, *Gheorghe Șincai*, în *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, Ed. Enciclopedică, București, 1991, p. 314–325; Daniel Dumitran, *Atitudini laicizante în mediul ecleziastic greco-catolic. Raporturile lui Gheorghe Șincai cu episcopul Ioan Bob*, în *Anuarul Institut. de Cercet. Socio-Umane „Gh. Șincai”*, V-VI, Târgu-Mureș, 2002–2003, p. 131–148, etc. Alte studii vor fi citate în lucrarea noastră.

² Publicată de D. Ghișe și P. Teodor, în 1964, la Editura Științifică. Vezi și Keith Hitchins, *Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700–1868)*, (ediție îngrij. de Pompiliu Teodor), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 67.

și continuitatea poporului român în Dacia. Lucrarea, cu toate erorile ei, a avut o influență hotărâtoare, timp de un secol, în studiul gramaticii la noi. Pe plan european, a oferit argumente părintelui filologiei romanice Friedrich Diez, pentru includerea limbii române între limbile romanice³.

În conștiința contemporanilor și a posterității Gheorghe Șincai s-a impus mai ales ca istoric, autorul *Hronicii românilor și a mai multor neamuri*, ce acoperea anii 86 – 1739 și întreg spațiul românesc, o expunere analitică și savantă, cea mai monumentală construcție de până atunci din istoriografia noastră⁴. Publicarea ei a fost interzisă, fiind considerată subversivă, textul integral al lucrării devenind cunoscut public abia la jumătatea secolului al XIX-lea.

Autor al unei opere profund angajate, militante, Gh. Șincai a fost și un luptător politic, oferind prin ideile care-i străbat scrierile temeiurile susținerii drepturilor poporului român și contribuind la elaborarea memoriului *Supplex Libellus Valachorum* (1791), numărându-se și între îndărjiții apărători ai acestuia⁵.

„Lucașfărușul rădăcitor” al Școlii Ardelene, s-a bucurat încă din timpul vieții sale, atât de zburciurnă, de elogiul unor spirite luminate și distinși cărturari, chiar și din partea unor persoane cu funcții oficiale, care ne-au lăsat mărturie elocvente ale aprecierii zelului său pentru luminarea poporului și la adresa operei sale capitale, *Hronica românilor*. Astfel, translatorul gubernial Dimitrie Iercovici, elogiind activitatea pe tărâm școlar a celor doi directori ai școlilor confesionale românești, scria în cuvântul adresat cititorului la *Istoria a Alexandrului celui Mare* (Sibiu, 1794): „Destul și peste fire să ostenește și Domnul Dimitrie Estatovici și d. Șincai, ca niște orânduși peste aceste șicoale directori, și să nevoiesc despre deșteptarea și buna creșterea copiilor celor rumânești; [...] acești de laudă vrednici domni, multe cărți rumânești, cu vătămarea sănătății și scurtarea vieții sale, pentru treaba copiilor celor rumânești au făcut și în tipariu lumii le-au dat [...]”⁶.

Samuil Micu se referă deosebit de elogios la bunul său prieten și colaborator în *Scurtă cunoștință a istorii românilor* (1792–1796), în care, după ce menționează manuale elaborate de „directorul școalelor normalicești din Ardeal”, „Principia, latinește, și românește aritmetica și catihism”, arată că: „Iară au scris latinește Istoria rumânilor, lucru foarte mare și pentru care mare laudă în neamul său s-ar cădea să aibă, numai de o ar pune în rând și o ar sfârși cum o au început. Întru această istorie pe toți scriitorii ori din ce neam, care au scris ceva de români, îi

---

³ Dimitrie Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 17–18; Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, (studiu introd., trad. texte și note de Mircea Zdrengea), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980 și *Istoria lingvisticii românești*, (coord. acad. Iorgu Iordan), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 19.

⁴ Mircea Tomuș, *op. cit.*, p. 201; Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Ed. Dacia, Cluj, 1970, p. 63–65.

⁵ David Prodan, *op. cit.*, p. 317.

⁶ Școala Ardeleană, I, (ediție critică de Florea Fugariu), Ed. Minerva, București, 1983, p. 190.

aduce și-i luminează”, caracterizând-o, în același compendiu istoric, ca „preastrălucita operă manuscrisă”⁷.

La rândul său, Petru Maior, de altfel parcimonios în referirile și aprecierile la adresa fostului său coleg de studii la Roma și Viena, apelând în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (1812) la *Elementele limbei daco-românești* (Buda, 1805), trimite cititorul la *Prefația* „prea învățatului, ci nenorocit (nefericit – n.n.) Gheorghe Șincai, fostului oare când scoalelor normalești director, în Ardeal [...]”⁸.

Un alt cărturar iluminist, cronicarul bănățean Nicolae Stoica de Hațeg, referindu-se într-o lucrare în manuscris la românii „foarte învățiați” și enumerând cei mai importanți reprezentanți ai Școlii Ardelene, „care toți ca patrioți, cu cărțile și învățăturile sale pentru cultivarea neamului românesc lucrară”, pentru care „îi laudăm și mulțămim”, îl amintește pe corectorul Tipografiei Universității din Buda, „Jincai revizoru, învățat istoric”⁹. Iar pentru C. Diaconovici-Loga, profesor al Școlii românești din Pesta, în vremea în care istoricul îndeplinea, provizoriu, funcția de cenzor al cărților românești, autorul *Hronicii* era un „prea vrednic bărbat”¹⁰.

După cum afirma N. Iorga, cineva nu vorbește „numai prin cărțile lui, ci și prin graiul și viața lui”¹¹, și este cazul prin excelență al lui Gheorghe Șincai. După moartea cărturarului, a cărei biografie a rămas ani de-a rândul „în memoria proaspătă la contemporani”, amintirea i-a fost perpetuată de cei care l-au cunoscut, la Blaj, Oradea sau Pesta, dar și în localități în care îl purtaseră pașii ca director școlar. Destinul nefericit al lui Gh. Șincai, care cunoscuse atâtea suferințe și peregrinări, conferea biografiei sale o valoare morală și valențe simbolice, oferind modelul cărturarului dedicat națiunii sale, intransigent în convingeri, căruia oportunismul i-a fost străin, neînțeleș nu numai de reprezentanți ai autorităților, de privilegiați care îi mențineau pe români într-o stare de inferioritate, dar și de unii dintre conaționali săi. În această privință, G. Barițiu, care s-a simțit de timpuriu

⁷ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, (îngrijirea ediției de Cornel Câmpeanu), Ed. Științifică, București, 1963, p. 76 și p. 196, n. 192.

⁸ Petru Maior, *Istoria pentru începuturile românilor în Dacia*, (ediție critică de Florea Fugariu), vol. I, Ed. Albatros, 1970, p. 199. Vezi și relatarea relațiilor cu episcopul greco-catolic Ioan Bob și cum a fost batjocorit „nenorocitul” de Șincai, în Petru Maior, *Scripta minora*, (ediție îngrij. de I. Chindriș), Ed. Viitorul Românesc, București, p. 238; vezi și p. 389.

⁹ D. Mioc, *O lucrare inedită a cronicarului bănățean Nicolae Stoica de Hațeg: Povești moșăști școlărilor românești*, în *Mitropolia Banatului*, nr. 7–9, 1980, p. 563. Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat, 1700–1830*, Ed. Banatica, Reșița, 1996, p. 189.

¹⁰ Prof. Ion Nicola, *Bibliotecile școlii și bisericii Ionașcu, din Slatina, la jumătatea secolului al XIX-lea*, în *Târgoviște, cetate a culturii românești*, Ed. Litera, București, 1974, p. 481.

¹¹ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, (ediție îngrij. de G. Penelea), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 356.

atras de personalitatea lui, relatează că fiind „copilandru și ca junișor” auzea adesea pe mulți dintre contemporani conversând despre triumvirii Școlii Ardelene, „cu care ocazie unii, susținea că Gheorghe Șincai ar fi fost român prea peste măsură înfocat, că prea voia să întoarcă lumea cu degetul, că se încerca să răstoarne legile barbare ale țării el singur cu umeri ca de un titan, că mai în scurt semăna adesea unui om, care s-ar încerca să spargă păreții cu capul propriu, fără ca să stea un moment la îndoială despre rezultat”¹².

Prima biografie, succintă, a polihistorului iluminist despre care avem cunoștință, însoțită de informații despre *Hronică*, îi aparține episcopului greco-catolic de la Oradea Samuil Vulcan, la curtea căruia învățatul fusese găzduit un timp, și era inclusă într-o scrisoare adresată lui Ioan Maiorescu, discipol al Școlii Ardelene, pe când acesta studia teologia la Pesta (1830–1835)¹³.

Cea dintâi biografie cunoscută a lui Gh. Șincai, de fapt o evocare ce cuprindea și câteva date despre viața acestuia, îi aparține moldoveanului Mihail Kogălniceanu, căruia dascălul său particular, maramureșeanul Gherman Vida îi transmisese desigur și admirația pentru opera istorică a marelui pribeag¹⁴. Publicată în *Arhiva românească* și în *Dacia literară* de la Iași (1840–1841)¹⁵, ea remarcă

---

¹² *Gheorghe Șincai și numele de român*, în *Viața și ideile lui George Barițiu*. Studiu și antologie, (de Radu Pantazi), Ed. Științifică, București, 1964, p. 231.

¹³ N. Bănescu, și V. Mihăilescu, Ioan Maiorescu, *Scrisoare comemorativă cu prilejul centenarului nașterii lui 1811–1911*, București, 1912, p. 486 și 491. Scrisoarea a ajuns în posesia lui Olteanu din Veza. I. Maiorescu se referă la această scurtă biografie în epistolele adresate lui G. Barițiu, din Iași, la 15 iulie 1843 și din Craiova, la 29 octombrie 1843, într-un moment în care părintele Gherman Vida, editorul unui volum al *Hronicii*, îi solicitase să alcătuiască „o biografie a lui Șincai”, *Ibidem*, p. 486.

¹⁴ Vezi Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Ed. Junimea, Iași, 1974, p. 41–42.

¹⁵ *Dacia literară*, supt redacția lui Michail Kogălniceanu, (ediție de Maria Platon), București Ed. Minerva, 1972, p. 217–221. M. Kogălniceanu s-a referit la Șincai și la scrierile sale cu conținut istoric și filologic de numeroase ori. *Urme de Catichis et de Singelul Neofit*, în *Alăuta românească, 1837–1838*, (ediție de C. Oprișanu), 1970, Ed. Minerva, p. 168. *Moldau und Wallachei, Romäniche oder Wallachische Sprache und Literatur*, Berlin, ian. 1837. Tânărului aflat atunci la studii în Germania îi „scapă din memorie” numele istoricului, dar se referă la *Hronică*, al cărei text încă nu-l cunoștea, afirmând că „se zice a fi un cap de operă de scriere istorică”, Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Ed. Politică, București, 1967, p. 87. Și în [*Cronica unui discurs despre istoria culturii și a literaturii române*] din 1839, menționează *Hronica* la care Șincai a lucrat „timp de treizeci de ani”, care „cuprinde toate faptele și gesticile națiunii române”, o lucrare „imensă de erudiție”. *Documente și manuscrise literare*, vol. II, (editori Paul Cornea și Elena Piru), Ed. Acad. R.S.R., 1969, p. 218; vezi și p. 223. Peste câțiva ani, în Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit în 24 noiembrie 1843, M. Kogălniceanu, referindu-se la Samuil Clain și Gheorghe Șincai, aprecia că viața acestora „n-au fost decât o lungă luptă și o întregă jertfă pentru patrie”. Cornelia Bodea, *1848 la Români*, vol. I. O istorie în date și mărturii, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 213.

strădania nemuritorului Șincai, în întreaga sa existență, de a aduce națiunea română într-o stare mai fericită, și insista asupra operei sale de istoric: „Șincai adună cea mai mare colecție de documenturi românești care putu fi vreodată, alcătuită din mai mult de 30 de tomuri în folio” și aprecia *Hronica* în termenii cei mai elogiși, așezând-o la temelia unei istorii naționale.

Elogioasa evocare a cărturarului i-a produs o puternică impresie lui G. Barițiu, care încă din 1839 îndemna în *Foaie pentru minte, inimă și literatură* la alcătuirea biografiei corifeilor Școlii Ardelene, „Petru Maior, Șincai, Clain”¹⁶. Apelul a avut ecou, la redacția periodicului brașovean fiind trimise *Trei manuscrise pentru G.Șincai*, de la T.Cipariu, dr. Vasile Popp și un anonim din jurul Orăzii-Mari¹⁷. Barițiu a publicat integral biografia scrisă de învățatul blăjean, pe baza informațiilor oferite chiar de Șincai în *Elegia XXV* din antologia *Orodias*, alcătuită de Ladislau Nagy de Peretsen.¹⁸

Dr. Vasile Popp, medicul polihistor din Zlatna, cunoștea și el biografia „acestui nemuritoriu literatoriu și patriot”, care „scripsit inter dolores et aerumnas” (a scris în dureri și chinuri), și regreta că prin textul trimis *Foii pentru minte, inimă și literatură* nu-i putea înălța „un monument mai strălucit”, dar avea convingerea că „Cel mai mare și mai strălucit monument pentru răposatul va fi acela care i-l va rădica, prin tipărirea *Hronicei românilor*”, părintele Gherman de la Iași, „Un monument care, în nația românească, în veci, a amândurora dulcea aducere de aminte va păstra”.¹⁹

Tot pe atunci, un anume S.B. din Seghedin cântă *Lauda divului hronic român Gheorghe Șincai de Șinca și tânguirea româniei după dansul*²⁰, iar avocatul I.G. Moldovan remarcă în *Gazeta de Transilvania* zelul național care a însuflețit truda Școlii Ardelene, care a relevat poporului român originile sale, trezindu-i demnitatea și mândria națională: „Petru Maior, Clain, Șincai [...], învăpăiați fiind de râvna națională, ne-au dus până la tulpina și izvorul de unde ne tragem, adică ne-au pus în stare de a ne cunoaște pe noi înșine și a ne prețui naționalitatea”²¹.

După câțiva ani, Al. Papiu-Ilarian, student la Blaj, copia un volum de acte originale privind biografia istoricului, îndeosebi referitoare la relațiile cu episcopul

¹⁶ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, II, nr. 13, 26 martie 1839, p. 97, n.

¹⁷ *Ibidem*, IV, nr. 47, 23 noiembrie 1841, p. 370–374. Vezi și Iosif Pervain, *op. cit.*, p. 91.

¹⁸ [Timotei Cipariu], *Domnule redactor!*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, IV, nr. 42, 19 octombrie 1841, p. 329–336.

¹⁹ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V, (coord. Ștefan Pascu), Ed. Minerva, București, 1981, p. 54–55.

²⁰ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1987, p. 191.

²¹ *Gazeta de Transilvania*, V, nr. 34, 1842, p. 134. I. Pervain, *op.cit.*, p. 91.

gr.cat. Ioan Bob, pus la dispoziția sa de arhivarul Ioan Turcu²². Tot pe atunci, dacă e să-i dăm crezare lui Iosif Vulcan, Papiu a învățat de la tatăl său *Hronica* lui Șincai²³ și a ajuns la cunoștința gramaticii *Elementa...*, din care se va inspira în disertația *Limba românească*, publicată în revista manuscrisă *Diorile pentru minte și inimă* (1846)²⁴.

Începuse, între timp, după cum s-a putut constata, și o evaluare a activității și a meritelor învățaților iluminați transilvăneni. În această privință, aprecieri definitive au formulat personalități de peste Carpați, unde memoria, ideile și spiritul național și patriotic al Școlii Ardelene au fost transmise și perpetuate de Gheorghe Lazăr, dascălul transilvănean ajuns profesor la Colegiul „Sf. Sava”. Un elev al său, Ion Heliade Rădulescu, la formarea personalității căruia a contribuit și studiul timpuriu al operelor corifeilor Școlii Ardelene, între care Gh. Șincai²⁵, în *Precuvântare la Filosofice și politice prin fabule învățături morale* de Dimitrie Țichindeal, se referă la aceștia, ca la niște bărbați „ce au slujit nației române și s-au jertfit pe sineși folosului obștesc”. În același timp, el îndeamnă tânăra generație să le citească operele pentru a-și cunoaște limba și tradiția istorică, care, urmată, îi deschidea un viitor strălucit: „Citiți, tinerilor, pe Paul Iorgovici, Petru Maior, Țichindeal, Șincai... și veți învăța într-înșii și limba voastră și ceea ce au fost moșii voștri și ceea ce veți putea fi de veți urma învățăturile lor. Aceștia toți au fost jertfa închinării lor întru slujba nației. Și moartea lor poate fi o vecinică dovadă a înaltei lor solii și a împlinirii ei cu desăvârșire.”²⁶

Aprecierea lui I. Heliade-Rădulescu, era confirmată de Ion Ghica, în articolul *Ochire asupra științelor*, în care, după ce arăta că Gh. Lazăr „era din școala lui Petru Maior, Șincai, Samuil Klain și altor bărbați”, reafirma aportul acestora la renașterea națională și rolul lor de pionierat în știința și cultura românească: „Noi, românii, le suntem datori cu deșteptarea noastră. Ei ne-au dat cea dintâi impulsie și de la ei avem lucrările cele mai însemnate asupra limbii naționale și cele mai anevoie cercetări asupra istoriei neamului, în sfârșit de la ei începutul luminilor noastre, care este totdeauna pasul cel mai greu de făcut”²⁷.

---

²² Timotei Cipariu, *Corespondență primită*, (ediție îngrij. de Liviu Botezan, Ioana Botezan și Ileana Cuibuș), Ed. Academiei Române, București, 1992, p. 489–490.

²³ A. Papiu-Ilarian, în Iosif Vulcan, *Publicistică*, II (ediție de L. Drâmba), Ed. Minerva, București, 1989, p. 86.

²⁴ Vezi și Victor V. Grecu, *Studii de istorie a lingvisticii românești*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 52.

²⁵ Radu Tomoiogă, *Personalități și tendințe în perioada pașoptistă*, (ediție îngrij. de Vasile Vetișanu), Ed. Minerva, București, 1978, p. 84.

²⁶ Dimitrie Țichindeal, *Filosofice și politice prin fabule învățături morale*, ed. a II-a, București, 1838, p. XII.

²⁷ Foaie științifică și literară, I, nr. 26, 9 iulie 1844, p. 202. Vezi și afirmațiile lui Petrache Poenaru, că Gh. Lazăr, care „a deschis românilor cartea științei și prețuirii de limba și naționalitatea lor”, în prelegerile sale evoca „avântul ce au dat limbei române în cultura

Un indiciu cert al valorii și prețuirii lucrărilor lui Gheorghe Șincai îl constituie răspândirea acestora. Deși nu dispunem deocamdată decât de date incomplete, este evident că opera tipărită a învățatului iluminist a cunoscut o largă diseminare, în toate provinciile locuite de români, începând cu *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Viena, 1780), semnată alături de Samuil Micu și publicată în ediția de la Buda, din 1805, doar sub numele său, „ale cărei exemplare au fost așa de mult vândute – după cum afirmă însuși Șincai – încât nu se mai află nici unul de vânzare”²⁸. Numai directorul școlar de la Oradea și prietenul său Ioan Corneli, a primit de la autor din această ediție și a difuzat 100 de exemplare, în zona Oradiei²⁹.

---

ei” „Văcăreștii, Petru Maior, Șincai și alți apostoli ai regenerării românilor”. P. Poenaru, *Gheorghe Lazăr și școala română* (1871), în Discursuri de recepție la Academia Română, (ediție îngrij. de Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu), Ed. Albatros, București, p. 12.

²⁸ *Prefață către cititor*, la ediția din 1805. Vezi Samuil Micu – Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, (Studiu introd., traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 117; Exemplare ale Elementelor... s-au aflat în posesia lui Samuil Vulcan, Iacob Mureșanu de la Brașov, Chiril Țopa, vicarul Hațegului, I.E. Buczy, profesor gimnazial din Alba-Iulia, familiei Ștefănică din Beiuș, cu înaintași în corpul profesoral al Liceului „Samuil Vulcan”, care a intrat în posesia Bibliotecii Județene „Gh. Șincai” din Oradea. A. Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui George Șincai din Șinca*, București, 1869, p. 86; Grigore Ploeșteanu, Vasile Dobrescu, *Personalitatea și opera lui Samuil Micu în conștiința posterității (până la unirea din 1918)*, în Studia Univ. Babeș-Bolyai, Historia, 1983, p. 48–49; Constantin Mălinaș, *Catalog de carte românească veche, 1643–1830*, Ed. „Mihai Eminescu”, Oradea, 1993, p. 72.

²⁹ Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania*, Ioan Corneli 1772–1848, Oradea, 2003, p. 56. Samuil Vulcan, Petru Maior, dr. Vasile Pop, V.A. Urechea, Simion Manguica, un învățător necunoscut din Bara de lângă Lugoj, Biblioteca Națională de la Colegiul Sf. Sava din București, dar și bibliotecile Teleki din Târgu-Mureș și Brukenthal de la Sibiu, sunt doar câțiva dintre posesorii celebrii gramatici; Florian Dudaș, *Cărțile românești din Biblioteca lui Samuil Vulcan* (Catalogul din 1829–1830), în Crisia, IX, Oradea, 1979, p. 401; Petru Maior, *Scripta minora*, p. 355; Eva Mârza, Iacob Mârza, *Iluminism și romantism la Vasile Popp* (O listă de cărți din 1842), în Cultură și societate în epoca modernă, (vol. îngrijit de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 226; G. Hâncu, *Cartea românească veche în Biblioteca V.A.Urechea*, Galați, 1965, p. 74; Consignațiune despre cărțile aflătoare în Biblioteca S. Manguica donată Asociațiunii Transilvane pentru literatura și cultura poporului român, la Arhivele Naționale. Direcția Județeană Sibiu, Fond Astra, nr.290/891, f. 13–16; Augustin Z.N. Pop, *Bibliografia românească veche, operă de colaborare națională*, în Studii și cercetări de bibliologie, III, 1960, p. 241; dr. Iacob Radu, *Pagini de istorie. Episcopul Samoil Vulcan și biserica neunită (II)*, în Cultura creștină, X, nr. 12, dec. 1921, p. 342; *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék, Pars Quinta* (curam gerebat Anikó Deé Nagy), Budapestini-Novi

Manualele elaborate de învățatul iluminist „pentru folosul și procopseala” școlilor românești, au avut, de asemenea, o largă răspândire și au fost utilizate decenii de-a rândul. Din manualul de gramatică latină *Prima principia latinae grammatices ad usum scholarum valachico-nationalium* (Blaj, 1783), important și pentru încercarea autorului de a pune bazele terminologiei gramaticale românești, „și io am învățat”, mărturisește Timotei Cipariu, referindu-se la anii 1814–1815³⁰. Despre *Catehismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri* (Blaj, 1783), tipărit cu litere chirilice, profesorul blăjean afirma în 1866 că și „până acum a rămas în școale;³¹ precum și una *Arithmetică* tot asemenea”, referindu-se la *Îndreptare către arithmetică*³² (Blaj, 1785), una din primele cărți privind acest domeniu din literatura didactică românească. O largă întrebuițare au avut abecedarele *A.B.C. sau Alphavit pentru folosul și procopseala școalelor celor normălești a neamului românesc* (Blaj, 1783) și *A.B.C. sau Bucavnă spre folosul școalelor niamului*

Fori Sicularum, MMII, p. 77; Constantin Pascu, *Cartea românească veche în Biblioteca Brukenthal*, Sibiu, 1976, p. 69.

³⁰T. Cipariu, *Principia de limba și de scriptura*, ed. II-a, revăzută și înmulțită, Blaj, 1866, p. 316, n. 2. Exemplare ale acestei lucrări s-au aflat în posesia episcopului Samuil Vulcan, a canonicului Ioan Corneli, a unui anume Michael Dants (în anul 1820), (sau cel puțin l-a citit), ulterior trecând în proprietatea lui Onisfor Ghibu, a lui Ioan Micu-Moldovan, având semnătura posesorului în anul 1848, pentru că în 1797 aparținuse lui Körösi, a Bibliotecii Colegiului Unitarian din Cluj, etc. Florian Dudaș, *st.cit.*, p. 401; Constantin Mălinaș, *op.cit.*, p. 307; Milda Burcin, *Cărți pedagogice de patrimoniu din fondul Onisfor Ghibu al Bibliotecii Centrale Pedagogice*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, București, 1983, p. 118; T. Furdui, *Tipărituri românești vechi, blăjene, aflate în fondul colecțiilor speciale ale Bibliotecii Academiei, Filiala Cluj Napoca*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 378–380. Nu știm cum a ajuns *Prima principia...* la cunoștința lui Ianache Văcărescu, constituind unul din izvoarele gramaticii lui din 1787. Vezi Cornel Cîrstoiu, *Ianache Văcărescu, Viața și opera*, Ed. Minerva, 1974.

³¹ Manualul i-a fost cunoscut lui dr. Vasile Popp, care îl menționează, împreună cu *Îndreptare către arithmetică*, în *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și în vecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838, p. 132. Exemplare ale cărții au posedat Timotei Cipariu (două), unul procurat de la Dumitru Păcurariu din Chețani (jud. Mureș), al doilea de la canonicul Ștefan Boer, Ioan Vancea, Biblioteca Centrală Arhidiecezană de la Blaj, de unde a ajuns în Biblioteca Academiei, Filiala Cluj-Napoca ș.a. T. Furdui, *st.cit.*, p. 378–380.

³² T. Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 316, 317, n. 3. Pe o *Îndreptare...* se află semnăturile lui Hermann Ioan de pe Someș și Santa Gyorgye. T. Furdui, *st.cit.*, p. 377. Manualul de aritmetică s-a aflat în bibliotecile lui Ioan Corneli, Grigore Crețu, în Biblioteca Colegiului „Sf. Sava” etc. Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc...*, p. 307. Exemplarul din Biblioteca „Grigore Crețu” a ajuns la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj. Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile BCU „Lucian Blaga” Cluj*, 1561–1830, 1991, p. 110.

românesc (Sibiu, 1783), care vor fi reeditate³³. Iar *Povățuire către economia de câmp* (Buda, 1806), tradusă pentru folosul „tuturor românilor”, a răspuns unor reale necesități, legate de o exploatare agricolă modernă³⁴. Între timp, Șincai publicase o altă lucrare de interes, în care erau abordate probleme de limbă, *Epistola Giorgii Șinkai de eadem ad. spectabilem et clarissimum virum ad. Ioannem de Lipszky* (Buda, 1804)³⁵. Și volumul *Orodias* (Oradea Mare, 1804), scos de Ladislau Nagy de Peretsen, care cuprinde *Elegia XXV*, a ajuns în posesia unor cărturari români³⁶. Prin intermediul *Calendarului de la Buda* (1808 și 1809) au devenit cunoscute și fragmente din opera capitală a lui Șincai, *Hronica românilor*³⁷, atrăgând neîntârziat atenția, după cum constatăm din cuvântul lui Ioan Barac, dascălul ortodox din Brașov, ce precede *Istoria prea frumosului Arghir și a prea frumoasei Elena* (Brașov, 1809), care s-a folosit de informația istorică oferită de autorul ei.³⁸

Publicată doar fragmentar, *Hronica românilor* a fost studiată după manuscrisul aflat în posesia episcopului Samuil Vulcan. Bihoreanul Petru Mărcuț o copiază, în anii 1821–1822 și prin 1824³⁹, iar teologul Mihai Nagy din Sătmar

³³ Vezi despre acestea, Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, (ediție îngrij. de Octav Păun), Ed. didactică și pedagogică, București, 1975, p. 60–62; vezi și Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 263.

³⁴ Un exemplar deținea Samuil Vulcan și a fost împrumutat cititorilor din oraș și din ținut. Din mărturia de pe foaia de titlu a cărții, aflată în Biblioteca Episcopiei Ort. Române din Oradea, rezultă că aceasta a fost „Dăruită de Episcopul Samoil pe sama pruncilor din Văłani” (Bihor). Florian Dudaș, *st.cit.*, p. 414–415.

³⁵ *Epistola... ad Ioannem de Lipszky* se găsea în bibliotecă din Beiuș, la Seminarul din Blaj, la Bara, în posesia lui Tadeus Hașdeu și de la acesta la B.P. Hașdeu, V.A. Urechia, Sever Dan și a. Augustin Z.N. Pop, *st.cit.*, p. 241; T.Cipariu, *op.cit.*, p. 316, n. 5. Exemplarul lui B.P.Hașdeu a fost donat Bibliotecii din Iași. M. Bodinger, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*, Catalog adnotat, vol. II, Iași, 1976, p. 228. Lucrarea lui V.A. Urechia a fost donată Bibliotecii din Galați care-i poartă numele. G. Hâncu, *Cartea românească veche în Biblioteca „V.A.Urechia”*, Galați, 1965, p. 74. Sever Dan și-a oferit exemplarul Bibliotecii „Astra” din Sibiu. Elena Dunăreanu, *Cartea cu autograf în colecțiile Bibliotecii „Astra” din Sibiu*, în *Târgoviște cetate a culturii românești*, p. 390.

³⁶ Isidor Alpini și Nifon Bălășescu. Un exemplar al antologiei se afla și într-o bibliotecă din Oradea. *Archiv pentru istorie și filologie*, nr. XIII, 15 martie 1868, p. 247; A. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p. 106; Constantin Mălinaș, *Catalog de carte românească veche, 1643–1830*, Ed. „Mihai Eminescu”, Oradea, 1993, p. 84.

³⁷ Un exemplar din *Calendarul de la Buda pe 1808* s-a aflat în posesia lui Al. Papiu-Ilarian, iar cel pe 1809 în proprietatea lui T. Cipariu. A. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p. 23, n. 8 și 9 și p. 120.

³⁸ *Școala Ardeleană*, I, (ediție critică de Florea Fugariu), Ed. Minerva, București, 1973, p. 758, n.a., p. 758.

³⁹ A. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p. 58, n. 2; Iosif Pervain, *op.cit.*, p. 87.

viitor profesor, canonic și inspector școlar, o cercetează și el cu atenție⁴⁰. În timpul studiilor la Oradea, citește copia manuscrisă a *Hronicii*, „fruct cu aromă așa delicată”, viitorul ei editor, Al. Gavra⁴¹. Părți dintr-o copie foarte îngrijită a operei lui Șincai au fost găsite între hârtiile boierului muntean Nicolae Glogoveanu, care a avut legături cu Tudor Vladimirescu⁴².

Având în vedere valoarea ei, încă din timpul vieții învățatului s-au manifestat preocupări pentru publicarea acestui tezaur de informații privind istoria românilor, înfățișată în strânsă legătură cu „a altor neamuri”. În anul 1808, boierul Ștefan Marcella din Moldova l-a asigurat pe Șincai că vrea să o tipărească pe spesele sale⁴³. Și Damaschin Bojincă intenționa să achiziționeze și să publice *Hronica*, cerându-i în această privință sfaturi episcopului Samuil Vulcan⁴⁴. Au urmat alte inițiative care nu s-au realizat însă decât parțial⁴⁵.

Încă mai înainte, în 1817, Moise Nicoară îl rugase pe Samuil Vulcan, posesorul manuscrisului *Hronicii*, să-i descrie și să-i trimită locurile mai însemnate și „de folos” în „lucrul nostru”, în acest caz fiind vorba de revendicarea unui episcop român în eparhia ortodoxă a Aradului, mai târziu îndemnându-l pe Al. Gavra să dea prioritate în planul său editorial de tipărire de cărți românești lucrărilor de istorie ale lui Șincai și Maior⁴⁶.

Despre importanța operei s-a pronunțat în termeni elogioși, exprimându-și regretul că ea n-a fost încă editată, Florian Aaron, transilvăneanul ajuns profesor la Colegiul „Sf. Sava”, în *Idee repede de Istoria prințipatului Țării Rumânești*, afirmând că Gh. Șincai „alcătui hronica tuturor românilor din toate părțile Daciei și veni cu întocmirea ei până în zilele sale. Lucrul acesta este un ce colosal pe care numai o răbdare eroică a putut fi în stare de-al săvârși; pagubă însă nesocotită este că și acest monument neprețuit al nației rumânești întregi nu s-a tipărit încă; este însă nădejde că râvna națională a tuturor rumânilor nu-l va lăsa să se prăpădească”⁴⁷. La Iași, M. Kogălniceanu scria că: „Hronica lui Șincai este un lucru atât de mare, atât de prețios, încât cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea [...]

---

⁴⁰ Vezi și Timotei Cipariu, *Corespondență primită*, (ediție îngrij. de Liviu Botezan, Ioana Botezan și Ileana Cuibuș), Ed. Academiei Române, București, 1992, p. 489, n. 2.

⁴¹ G. Potra, V. Curticăpeanu, *Istoricul tipăririi și difuzării Cronicii lui George Șincai*, în Anuarul Inst. Ist. Arheol., Cluj, XVI, 1973, p. 87.

⁴² N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, (ediție îngrij. de Georgeta Penelea), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 382.

⁴³ Nic. Densușianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*, București, 1880, p. 109.

⁴⁴ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timișoara, 1986, p. 283.

⁴⁵ Vezi Iosif Pervain, *op., cit.*

⁴⁶ Cornelia Bodea, Moise Nicoară, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 172.

⁴⁷ F. Aaron, *Idee repede de Istoria prințipatului Țării Rumânești*, tom I, București, 1835, p. XVI.

și nu stau la îndoială de a zice că, cât hronica aceasta nu va fi publicată, românii nu vor avea Istorie⁴⁸. Și tot profesorul moldovean, constatând – în *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională* rostit în 24 noiembrie 1843 la Academia Mihăileană – lipsa unei istorii complete și sistematice despre români, afirma că aceasta „ni s-ar putea îndeplini prin neprețuitele uvrajuri a lui Samuil Klein și a lui Gheorghe Șincai [...]”⁴⁹. Ulterior, revenind cu o apreciere judicioasă, susține, în *Fragments tirés des chroniques Moldaves et Valaques* (1845), că *Hronica* este o „operă remarcabilă de erudiție și răbdare”, ce nu putea fi socotită o simplă cronică întrucât trata materia „metodic și colectiv”⁵⁰. De altfel, intenționa să includă o parte din lucrarea lui Șincai în proiectata colecție de cronici *Scriptores, rerum rumanicarum sive valachicarum*⁵¹.

În consens cu opinia exprimată de Kogălniceanu, G.Barițiu afirma că fără Șincai „românii n-ar avea istorie”⁵².

Interesul deosebit cu care era așteptată tipărirea integrală a *Hronicii*, destinată să-i lumineze pe români în privința trecutului lor și să le revigoreze astfel conștiința națională și patriotismul, este reflectat concludent și în scrisoarea adresată de Mihail Ghica, banul Țării Românești, episcopului Samuil Vulcan, în 1836: „Așteptăm cu mare bucurie eșirea din tipar a Istoriei lui Șincai, și ca să o vedem mai curând săvârșită și citită de mai mulți români, spre a lor lumina”, omul politic muntean fiind dornic „ca să vadă [...] fieșcare rumân nobila sa origină și înaltele fapte ale strămoșilor”⁵³.

Dintre proiectele de publicare a *Hronicii*, se realizează tipărirea ei parțială, la Iași, în anul 1843, de către Gherman Vida, și ediția, apărută la Buda, în anul 1844, tot incompletă, a profesorului arădean Al. Gavra. La aceasta s-au înscris, cu sprijinul ministrului de Interne al Țării Românești, Barbu Știrbei, 1100 de prenumerați, încă câteva sute de abonați fiind făcuți de către pitarul Hristache Ioanid, și a fost tipărită în cel puțin 3000 de exemplare⁵⁴. Dintre acestea, 700 au fost trimise numai lui G.Barițiu, pentru cititorii *Gazetei*, și tot atâtea lui Hristache Ioanid la București, altele răspândindu-se la Iași și Cernăuți. Al. Papiu-Ilarian afirmă că, de când sunt românii, „atâția nu s-au prenumerat la o carte și cu atâta sete”, ca la „renumitele opere ale lui Șincai e Klain”, *Hronica* fiind un „op gigantic – cea dintâi istorie a toată românimea”⁵⁵.

⁴⁸ Dacia literară, (ediție de Maria Platon), București, Ed. Minerva, 1972, p. 217–221.

⁴⁹ Cornelia Bodea, *1848 la Români*, p. 218.

⁵⁰ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Ed. Junimea, Iași, p. 460.

⁵¹ *Ibidem*, p. 454.

⁵² *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, IV, nr. 47, 23 noiembrie 1841, p. 370–371.

⁵³ Dr. Iacob Radu, *Pagini de istorie. Episcopul Samuil Vulcan și biserica neunită* (II), în *Cultura creștină*, X, nr. 12, dec. 1921, p. 341.

⁵⁴ G. Potra, V. Curticăpeanu, *st.cit.*, p. 90–91.

⁵⁵ Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom I, ed. II-a, Viena, 1852, p. 219.

Opera istorică a lui Șincai, după cum a afirmat Pompiliu Teodor, „a stat la baza definirii istoriografiei romantice românești”⁵⁶, înrăurirea ei regăsindu-se în scrierile principalilor reprezentanți ai acestui curent. Apariția *Hronicii*, chiar și parțială, a stimulat inițiativa editării unor reviste destinate publicării de surse, cât și elaborarea de lucrări, cărora le oferea o bază documentară.

M.Kogălniceanu, tipărise la Iași, în 1841, *Arhiva românească*, în care apărea și evocarea lui Gheorghe Șincai. Din 1845, același istoric începea să publice *Letopisețele Țării Moldovii*, arătând preferință surselor narrative⁵⁷. La București, *Hronica românilor* i-a oferit lui Nicolae Bălcescu argumentul de a sublinia – în *Cuvânt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, cu care se deschide *Magazin istoric pentru Dacia*, editat împreună cu August Tr. Laurian, din 1845 – importanța aceluiași surse, îndeosebi a cronicilor străine, ca izvoare ale istoriei noastre, indicând cititorului „să vadă citațiile vestitei cronici a lui Gheorghe Șincai”⁵⁸. De altfel, propunându-și să valorifice critic referințele privitoare la Dacia și la istoria poporului român din scrierile unor autori străini, noua publicație se înscria în direcția de cercetare ilustrată strălucit de Șincai⁵⁹. Continuator al Școlii Ardelene, A.Tr. Laurian, coeditorul revistei, va avea o importantă contribuție la prima publicare integrală a *Hronicii* și va alcătui și o biografie a autorului ei. În Transilvania, deja mai înainte, dr. Vasile Popp alcătuisese, în prelungirea colecției de izvoare a lui Șincai, un *Diplomatariu românesc*, ce cuprindea documente medievale românești și latinești din țările române⁶⁰.

În aceiași ani, au apărut scrieri care au utilizat *Hronica românilor* ca sursă de informații istorice. Gheorghe Săulescu, fostul profesor de istorie și filologie al Academiei Mihăilene, publicând o primă parte a proiectatei sale lucrări *Privire asupra stărei politice, religioasă, literară și legislativă a țărilor cuprinsă în Dacia den învechime până astăzi*, alcătuieste „hronologia celor mai interesante date de la descălecarea coloniilor romane”, pentru primul mileniu al e.n. după opera lui Șincai, din care preia uneori, selectiv, fraze întregi⁶¹. Iar elevul său, Ioan Albineț, profesor la aceeași instituție de învățământ din capitala Moldovei, s-a folosit de *Hronică* în *Manual de Istoria Principatului Moldavei*⁶². În epoca Vormărului românesc, și încă multă vreme după aceasta, nu se înregistrează însă nicio operă de amploarea celei alcătuite de iluministul transilvănean.

---

⁵⁶ Pompiliu Teodor, *op.cit.*, p. 65.

⁵⁷ Al. Zub, *op.cit.*, p. 455.

⁵⁸ *Magazin istoric pentru Dacia*, tom. I, București, 1845, p. 5.

⁵⁹ Vezi și Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea sa*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 57–58.

⁶⁰ Eva Mârza, Iacob Mârza, *st.cit.*, p. 50; vezi și Mircea Popa, *Contribuții la cunoașterea operei manuscrise a doctorului Vasile Popp*, în *Biblioteca și cercetarea*, VIII, 1984, p. 172–174.

⁶¹ Vasile Cristian, *Istoriografia pașoptistă*, Ed. Univ. „Al.I. Cuza”, Iași, 1996, p. 135.

⁶² *Ibidem*, p. 148.

Gh. Șincai, ca și ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene, au exercitat o înrâurire asupra generației pașoptiste și prin preocupările lor, esențialmente de factură iluministă, de ridicare prin știință și cultură a poporului român. La 1848 reveneau astfel în memorie cele 300 de școli „fundate de Șincai”, la care se referă Ioan Axente Sever, într-o scrisoare adresată din București, la 28 martie (9 aprilie) 1848, lui G. Barițiu⁶³. Pașoptiștii vor da o expresie pregnantă unor asemenea preocupări, prin revendicarea instituțiilor de învățământ, indispensabile progresului cultural-științific. După cum, cererea de utilizare a literelor (a alfabetului latin), provenind din aceeași moștenire, se regăsea în *Proclamația de la Islaz*⁶⁴.

Se confirmă așadar, aprecierea de ansamblu că scrierile lui Șincai și ale celorlalți corifei ai Școlii Ardelene au constituit unul din izvoarele ideologice ale Revoluției de la 1848, care a încorporat în programul ei idei promovate de aceasta⁶⁵.

Simbolic, aportul său la ridicarea poporului român este reflectat de faptul că, potrivit celei mai noi ipoteze, *Hronica „divinului”* istoric a fost sursa de inspirație a lui Andrei Mureșanu pentru poezia *Un răsunset*, cunoscută sub numele *Deșteaptă-te, române!*, publicată în vara anului 1848 și considerată *Marseilleza* românilor⁶⁶.

Nicolae Bălcescu, privind retrospectiv originile evenimentelor care au cuprins Țările Române, în *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848* (1851), atribuia Școlii Ardelene un rol capital în deșteptarea națională, afirmând: „Știm toți cine fură cei dintâi apostoli ai românismului. Cine nu cunoaște numele glorioase ale lui Iorgovici, Șincai, Chichindel, Clain, Lazăr, Petru Maior, care prin școli, prin cultivarea limbei și a istoriei, puseră stâlpii de temelie ai naționalității române și propagarea ideii unității sale?”⁶⁷.

Viața, activitatea și opera lui Gheorghe Șincai continuă să se bucure de interes și prețuire în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Publicarea integrală a *Hronicii*, elaborarea primului studiu monografic dedicat iluministului, identificarea manuscriselor șincaiene, stimulează exegeza operei sale, făcând posibilă și dimensionarea reală a valorii acesteia și a meritelor lui Șincai. Personalitatea cărturarului, ca și a celorlalți corifei ai Școlii Ardelene, se „istoricizează”, devenind o parte componentă a memoriei istorico-culturale a poporului român.

În contextul instaurării regimului neoabsolutist habsburgic în Transilvania, potrivit studiului istoriei și manifestării aspirațiilor libertare, Al. Papiu-Ilarian,

⁶³ Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania, vol. I, (sub red. acad. Șt. Pascu, V. Cheresteșiu), Ed. Acad. R.S.R., București, 1977, p. 375.

⁶⁴ Textul acesteia, la Cornelia Bodea, *op.cit.*, p. 536.

⁶⁵ Vezi și Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Ed. Minerva, București, 1972, p. 494.

⁶⁶ Ion Buzași, *Andrei Mureșanu, monografie*, Ed. Eminescu, București, 1988, p. 96–97.

⁶⁷ N. Bălcescu, *Opere*, II, (ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane), Ed. Acad. R.S.R., București, 1982, p. 114.

care ca istoric a pornit îndeosebi de la opera lui Gh. Șincai⁶⁸, publică, pe temeiul cercetărilor pe care le-a început încă din anii anteriori revoluției, *Istoria românilor din Dacia Superioară* (Viena, tom I-II, 1851–1852), relevând contribuția corifeilor Școlii Ardelene, între care a autorului *Hronicii*, și a urmașilor acestora în redeschimbarea spiritului și a demnității naționale, în dezvoltarea ideii naționale la români, pe care o făcea cunoscută contemporanilor, printr-o operă de largă răspândire. Lucrarea lui Papiu era și o istorie a țărănimii din Transilvania scrisă, ca și de Șincai, autorul primei încercări de istorie socială a românilor transilvăneni, „cu inima sângerândă”, în măsură să explice o problematică fundamentală a Revoluției române de la 1848⁶⁹.

Elita culturală și politică aștepta cu deosebit interes publicarea integrală a lucrării capitale a lui Șincai, acest „Muratori al românilor”. Câteva mărturii sunt relevante. Astfel, dr. Atanasie Șandor, medicul arădean, îi scria lui G. Barițiu la 27 martie/8 aprilie 1850: „În timpul de față foarte mare folos ne-ar aduce acele cronice dacă ar fi edate (opurile Șincai – Klain)”,⁷⁰ iar Timotei Cipariu, într-o Cuvântare rostită la 11 octombrie 1854, cu prilejul aniversării unui secol de la deschiderea școlilor din Blaj, adresa retoric întrebarea „Cine nu așteaptă cu sete ca opurile nemuritoare ale lui Samuil Clain și Georgiu Șincai, oarecând deplin să iasă la lumină?”⁷¹

Evenimentul, decisiv pentru receptarea operei istorice șincaiene, a avut loc din inițiativa și sub patronajul lui Grigore Al. Ghica, domnitorul Moldovei, care cumpărase manuscrisul lucrării de la Gherman Vida (o copie achiziționată de călugăr la Viena) și a dispus ca acest „odor național” să fie tipărit „în cel mai înmulțit prin puțință număr [...] spre a se putea răspândi în mâinile tuturor, și mai ales a junimei, pentru care istoria țării este cea mai neapărată”⁷². Din comisia însărcinată să supravegheze și să grăbească editarea ei, au făcut parte Alecu Donici, Anastasie Panu, M. Kogălniceanu și A.Tr. Laurian, numit între timp inspector școlar general în Moldova. Tipărită prin truda acestuia din urmă, într-o mie de exemplare⁷³, *Hronica românilor și a mai multor neamuri* (tom I-III, Iași, 1853–1854) s-a răspândit, încă din anii premergători Unirii Principatelor, în toate provinciile românești.

---

⁶⁸ Pompiliu Teodor, *op.cit.*, p. 174.

⁶⁹ Vezi Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p. 40–42, 94.

⁷⁰ G. Bariț și contemporanii săi, vol. II, (coord. de Ștefan Pascu, Iosif Pervain), Ed. Minerva, București, 1975, p. 366.

⁷¹ Timotei Cipariu, *Discursuri*, (ediție de Ștefan Manciulea și Ion Buzăși), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 22.

⁷² Vezi dispoziția adresată de domn vornicului Grigore Cuza, șeful Departamentului averilor bisericești și al învățăturilor publice, din 4 iunie 1853, în Gheorghe Șincai din Șinca, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, tom. I, Iași, 1853.

⁷³ G. Potra, V. Curticăpeanu, *st. cit.*, p. 94.

În pofida timpurilor „furtunoase”, după cum le caracteriza Andrei Mureșanu, poetul avea convingerea – exprimată într-o scrisoare adresată de la Sibiu lui G.Barițiu, la 23 noiembrie 1854, că librării din localitate vor aduce „câteva exemplare” și vor putea fi mulțumiți acei „bărbați puțini” care doreau să-și procure opere „literare” românești⁷⁴. De la Vârșeț, Nicolae Tincu Velia îi scria aceluiași, la 8/20 martie 1855, că „Cronica lui Șincai se întrebă pe aici că pe ce cale s-ar putea căpăta”⁷⁵, revenind la 12 octombrie 1856, cu o întrebare ce privea mai multe cărți, inclusiv a lui Șincai: „Oare putem noi bănațenii spera a le căpăta cândva și pe ce cale?”⁷⁶ La Brașov, s-au vândut mai multe exemplare, după cum îi scria Bartolomeu Baiulescu, la 12/24 august 1861, lui T.Cipariu⁷⁷. Dar larga diseminare a *Hronicii* dincoace și dincolo de Carpați, rezultă îndeosebi din frecvența ei citare de către diferiți autori. A fost solicitată și de personalități străine, ca Vegezzi-Ruscalla⁷⁸ și Emil Picot⁷⁹.

Primele aprecieri la adresa operei istorice, apărută acum integral, au fost deosebit de elogioase, ca aceea a lui Ioan Maiorescu, continuator al Școlii Ardelene, pe care în anii premergători revoluției o apăraseră de denigrare, care îi scria lui G.Barițiu în 1855: „Înainte mea, toți istoricii români vechi și cei de acum sunt traducători, copiatori, compilatori, custure, afară de Șincai”⁸⁰. Iar C. Hurmuzaki, care a studiat-o și a intervenit pentru tipărirea ei, o considera un „tezaur național”⁸¹.

T. Cipariu reproduce pagini din *Hronică*, ca sursă istorică, în *Acte și fragmente latine românești*⁸², G.Barițiu, motivând pe considerente de limbă, sub titlul *Probă de stil și limbă din cronica lui Gheorghe Șincai*, în *Călimdariul pentru poporul românesc*⁸³, alte fragmente fiind retipărite în diverse antologii și manuale, semnate de Aron Pumnul, A. Lambrior ș.a.

⁷⁴ George Bariț și contemporanii săi, vol IX, (coord. Ștefan Pascu), Ed. Minerva, București, 1993, p. 23.

⁷⁵ I.D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia (1816–1867). Viața și opera lui*, București, 1945, p. 290.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 297; vezi și p. 299.

⁷⁷ Arhiva personală Timotei Cipariu. *Catalog*, (întocmit de Ioana Botezan și Alexandru Matei), București, 1982, p. 144.

⁷⁸ Biblioteca Academiei Române, Ms. rom 1005, p. 31. Receptării operei lui Șincai de către străini îi dedicăm un studiu aparte.

⁷⁹ Arhiva personală Timotei Cipariu. *Catalog*, p. 302.

⁸⁰ George Bariț și contemporanii săi, I, (coord. Ștefan Pascu și Iosif Pervain), Ed. Minerva, București, 1973, p. 390.

⁸¹ N. Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Bariț*, Vălenii de Munte, 1911, p. 111. Vezi și Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki între ideal și realizare*, (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea), Ed. Alexandru cel Bun, Cernăuți, Ed. Augusta, Timișoara, p. 139, 186, 211.

⁸² T. Cipariu, *Acte și fragmente latine românești*, Blaj, 1855, p. 192–217.

⁸³ Vezi și George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenice din secolul al XIX-lea*, vol II, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 56.

Totodată, apariția unor noi publicații specializate pe editarea de surse istorice, prilejuiește, prin plasarea lor în prelungirea colecției de izvoare adunate de Șincai, care a stat la baza alcătuirii *Hronicii*, menționarea meritelor sale de pionierat. Astfel, în rândurile ce prefătau valorosul *Tezaur de monumente istorice pentru România*, Papiu arăta că: „Necesitatea unei asemenea colecțiuni, o cunoscu îndată nemuritorul nostru Șincai. Colecțiunea lui de 30 și mai bine volume manuscrise se pierdu. Importanța ei se poate judeca după cronică ce ne lăasă”⁸⁴.

Se acordă atenție și scrierilor sale cu conținut lingvistic. T.Cipariu, în continuitatea preocupărilor sale manifestate încă în *Organul luminării*, analizează sistemul ortografic al lui S.Micu și Gh. Șincai, precizând contribuția acestuia la *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* și remarcând că în ediția din 1805 el se apropie de ortografia fonetică. În *Archiv pentru filologie și istorie* sunt reproduse și prefețele celor două gramatici.⁸⁵ Al. Papiu-Ilarian stăruie de asemenea asupra gramaticii și a *Epistolei lui Șincai către Lipszky*, republicată în *Tezaur de monumente istorice pentru România*⁸⁶. Alecu Russo, în *Cugetări*, apărute în *România literară* (1855), critic la adresa latinismului și a etimologismului purist, îl apreciază pe Șincai, pentru apropierea sa de limbajul poporului, între „oamenii vrednici ai românimii”, care „au scris în limba obștească; de aceea și sunt mari, nemuritori și vrednici pentru că toți îi înțeleg, mici și mari, neștiutori și învățați”⁸⁷.

Ideile istorice ale Școlii Ardelene s-au impus în conștiința publică, mai ales în Transilvania, ca o dogmă, devenind o componentă intangibilă a conștiinței istorico-naționale românești, contestarea lor stârnind reacții vehemente. Ca urmare, când B.P. Hașdeu a publicat în *Foiță de istorie și literatură* faimosul studiu *Pierit-au dacii?* (1860), atenționând asupra substratului etnic dacic și combătând exagerările latinștilor, susținători ai purității etnice romane a poporului român, punându-le la îndoială competența, a fost acuzat de V.A. Urechia, de sacrilegiu și caracterizat ca un „Ierostrat”, „care cearcă a da foc templului ridicat în inimile oricărui adevărat român, pentru Șincai, pentru Maior și atâția bărbați români de peste munți”⁸⁸. De altfel, Hașdeu însuși, a recurs la opera șincaiană, îndeosebi în *Istoria critică a românilor*, cu îndreptățite remarci critice⁸⁹, și se va referi la Șincai

---

⁸⁴ *Tezaur de monumente istorice pentru România*, tom. I, București, 1862, p. 6.

⁸⁵ *Archiv pentru filologie și istorie*, nr. XXIX, 20 octombrie 1869, p. 561–569; *ibidem*, nr. XXX, 25 noiembrie 1869, p. 587–592.

⁸⁶ *Tezaur de monumente istorice pentru România*, tom. I, p. 88–105.

⁸⁷ Alecu Russo, *Scrieri alese*, (ediție îngrij. de Sanda Radian), Ed. Tineretului, 1959, p. 72.

⁸⁸ Vistian Goia, V.A. Urechia, Ed. Minerva, București, 1979, p. 172–173. Între cei care vor lua apărarea lui Șincai se va afla și publicistul Ilarie Chendi, care într-un articol intitulat *D-l Hașdeu despre noi*, apărut în *Tribuna poporului*, (nr. 14, din 22 ianuarie/3 februarie 1909), afirma că „Al nostru al tuturor românilor este un Șincai”, Ilarie Chendi, *Scrieri* (ediție îngrij. de Dumitru Bălăeț), Ed. Minerva, București, 1989, p. 154.

⁸⁹ B.P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, Ed. Minerva, București, 1984, p. 15, p. 52, 53, 75, 103, 107, 108, 111, 156, 237, 240, 245, 247, 260, 265. Vezi și Arhiva istorică a

ca la „sublimul Prometeu al neamului românesc”, care a suferit „de bunăvoie toată furia unui martiriu de o viață întreagă, fiindcă îndrăznise nenorocitul a răpi pentru frații săi [...] fulgerul lui Joe: istoria românismului”⁹⁰.

Spiritul critic se afirmă însă mai ales cu apariția societății „Junimea”, care a inaugurat o nouă epocă în cultura românească. Mentorul ei, Titu Maiorescu publica, în 1868, celebrul studiu *În contra direcției de astăzi în cultura română*, distingând între jertfa personală și meritele învățaților Școlii Ardelene, care și-au pus viața în slujba unei cauze înalte, exemplu pentru contemporanii săi, și opera lor, căreia îi contestă valoarea științifică. Despre *Hronică*, el afirma că este o compilație „fără nici o critică”.⁹¹ Negarea valorii operelor iluminiștilor transilvăneni, i-a atras riposta lui Ioan Micu-Moldovan, care remarcă eroarea de ordin științific a autorului, critica sa fiind anistorică, dar și greșeala sa de ordin moral.⁹²

În apărarea lui Șincai, atacat și de bucovineanul D. Petrino, a intervenit și Mihai Eminescu, care excerptase din *Hronică* pentru articolele sale cu conținut istoric, apreciind că acest „adevărat martir” a fost la înălțimea misiunii sale, a scris „știință adevărată” și că, în general, prin „scrierile istorice și filologice ale unui Șincai și Petru Maior” s-a inaugurat „redeșteptarea națională” la români⁹³.

În aceeași perioadă, s-au manifestat preocupări pentru cunoașterea vieții eruditului transilvănean. Teologul Ioan Olteanu, viitor episcop al Oradiei, a publicat o succintă biografie în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*⁹⁴. G.Barițiu, oferă câteva informații despre Șincai, referindu-se la „geniul aceluia bărbat

---

României, tom. II, București, 1865, p. 28, n(1); B. Petriceicu-Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor, tom. IV, București, 1898, p. XVI-XVII.

⁹⁰ Idem, *Publicistica politică*, 1869–1902, vol I, (ediție de I. Oprișan), Ed. Saeculum I.O., București, 2001, p. 210–211.

⁹¹ Titu Maiorescu, *Critice*, I, (ediție de Domnica Filimon Stoicescu), Ed. pentru Literatură, București, 1967, p. 149. Vezi și Al. Zub, *Junimea – implicații istoriografice. 1864–1885*, Junimea, Iași, 1976.

⁹² Critica dlui Maiorescu, în *Arhivul pentru filologie și istorie*, nr. XXIII, 15 martie 1869, p. 458. Vezi și Sara Iercoșan, *Junimismul în Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 130.

⁹³ M. Eminescu, *Opere IX*, (coord. Petru Creția), Ed. Acad. RSR, 1980, p. 82–83; idem, *Opere XII*, (coord. Al. Oprea), p. 151 și 277. Într-un articol din 1879, M. Eminescu interpretează viziunea învățaților Școlii Ardelene asupra unității naționale, afirmând că „Șincai, Petru Maior și ceilalți (luptători blăjeni – n.n) nu și-au închipuit niciodată „Daco-România (într-alt chip decât ca o unire a tuturor provinciilor române sub sceptrul Casei de Austria”. M.Eminescu, *Opere X*, (coord. Dimitrie Vatamaniuc), Ed. Acad. RSR, 1989, p. 171.

⁹⁴ Oravița munteană, 11 masalariu (august) 1858, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XXI, nr. 21, 17 septembrie 1858, p. 121–123 și nr. 22, 24 septembrie 1858, p. 125–126.

nefericit”, care se născuse „prea curând” pentru secolul său⁹⁵. A urmat importanta contribuție a lui T. Cipariu, care tipărește *Biografia lui G. Georgiu Șincai de Șinca, scrisă de el însuși*, (*Elegia XXV* cu comentarii sau note)⁹⁶.

Odată cu discursul de recepție al lui Al. Papiu-Ilarian, intitulat *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca*, susținut în ședința publică a Societății Academice de la București, din 14 septembrie 1869, apărea prima monografie amplă consacrată ilustrului său predecesor.

Papiu înfățișa, în contextul epocii, biografia unui cărturar a cărui viață i s-a părut „mai instructivă” și ale cărui lucrări rezumau ideile „românismului pentru totdeauna”⁹⁷. Studiul monografic era rezultatul unei cercetări riguroase, întreprinsă de un istoric care s-a apropiat încă din tinerețe de personalitatea lui Șincai și îi înfățișa acum cu multă înțelegere, dar și cu entuziasmul propriu istoricului romantic, viața, opera și ideile sale pe tărâm religios, politic, social și național. În viziunea exegetului său, Șincai a fost cel dintâi istoric și luptător pentru drepturile naționale și sociale ale românilor, care s-a servit de dreptul istoric⁹⁸. Pe plan religios, omul epocii împăratului Iosif al II-lea a împărtășit idei anticlericale și a apărât tradițiile răsăritene ale bisericii române. Ca și coautor al primei gramatici a limbii române tipărită cu litere latine a pledat pentru ortografia latină și a elaborat reguli de scriere cu litere latine ce-și păstrează valabilitatea. Pledoaria lui, întemeiată pe ideea intercondiționării dintre limba română de origine latină și scrisul cu litere latine, a stat la baza oficializării alfabetului latin, în timpul lui Al. I. Cuza (1860).⁹⁹

În împrejurările instaurării regimului dualist austro-ungar și ale înglobării Transilvaniei la Ungaria, Papiu oferea o interpretare a operei istorice șincaiene în context cu năzuințele de autonomie și autoguvernare ale românilor transilvăneni, desprinzând din aceasta, ca idee „fundamentală”, „că Dacia e a românilor” și își încheia discursul academic invocând geniul „nemuritor” al celui care a pus „temeiul dreptului și al viitorului”, de unitate, al românilor¹⁰⁰. Monografia, larg răspândită, a contribuit la popularizarea biografiei eruditului cărturar și a oferit totodată o bază temeinică cercetătorilor viitoare.

În Transilvania a luat naștere de-a lungul deceniilor un adevărat cult pentru Șincai, și, în general, pentru învățații Școlii Ardelene, mai ales în rândurile tineretului, cultivat de profesori ca T. Cipariu, Ioan Micu-Moldovan, Alexandru

---

⁹⁵ G. B(arițiu), *Samuil Micu. Gheorghe Șincai. Petru Maior. George Lazăr*, în *Gazeta Transilvaniei*, XXIV, nr. 1, 1 ianuarie 1861, p. 1.

⁹⁶ *Archiv pentru filologie și istorie*, nr. XIII, 15 martie 1868, p. 247–256, nr. XIV, 20 aprilie 1868, p. 274–278, nr. XV, 25 mai, 1868, p. 290–297. Textul Elegiei a fost publicat anterior în *Acte și fragmente...*, fără comentarii, p. 273–277.

⁹⁷ Al. Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca*, p. 11.

⁹⁸ Vezi Ioan Chindriș, *Alexandru Papiu-Ilarian și Academia Română*, 1793, p. 27.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 30–31.

¹⁰⁰ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p. 60.

Roman, care i-a închinat o amplă monografie¹⁰¹. Acestei venerații i-au dat expresie și repetatele solicitări de ridicare a unui monument al acestora.

Pentru exegeza operei iluministului și, în general, pentru cunoașterea biografiei și a activității sale, o deosebită însemnătate au avut-o, după repetatele solicitări, eșuate, ale manuscriselor șincaiene, ca și ale lui Samuil Micu¹⁰², cercetările întreprinse, din însărcinarea Academiei Române, în arhive și biblioteci din Transilvania și Ungaria, în anii 1877–1879, de către Nicolae Densușianu. El a identificat „manuscrisele neobositului cronicar”, cuprinse în „colecțiunea istorică a lui Gheorghe Șincai”, aflată în biblioteca Episcopiei greco-catolice din Oradea, între care, cele 27 de volume ale caietelor de lucru intitulate *Notata ex variis autoribus* și cele 3 volume purtând titlul *Rerum Spectantium ad Universam Gentem Daco-Romanam seu Valachicam summaria Collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Gabriele Sincaj de Eadem secundam ordinem chronologicum* (cunoscut și sub numele de *Memoriile daco-românilor* sau *Magazinul Analelor dacice* sau ale

¹⁰¹ Vezi M. Popa, V. Tașcu, *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, passim; Gelu Neamțu, *Alesandru Roman marele fiu al Bihorului* (1826–1897), Oradea, 1995, p. 70; Mircea Popa, *Două istorii ale literaturii române în manuscris*, în *Revista de istorie și teorie literară*, tom. XXIV, nr. 3, 1975, p. 424–426; vezi și Kесе Katalin, *Kultúra és filológia a román tanszék történetének tükrében*, Budapeșt, 1999.

¹⁰² Prima solicitare a fost adresată ministerului de la Viena cu prilejul adunării de constituire a Aștrei (1861). Vezi Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, Sibiu, 1862. În același an, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii de la București, prin directorul Ioan Maioreșcu, apela la Episcopia greco-catolică de la Oradea pentru remiterea manuscriselor mai importante ale S. Micu și Gh. Șincai, spre a fi tipărite pe spesele statului, guvernul român urmând să ofere gratuit 200 de exemplare pentru a fi împărțite între românii transilvăneni, cererea fiind reinnoită în 1864 de Nicolae Crețulescu, ministrul Instrucțiunii publice. Ca urmare, episcopul Szilagyi a numit o comisie, prezidată de canonicul Vancea, care să inventarieze manuscrisele ce se aflau în Biblioteca episcopiei și să precizeze în ce condiții ar putea fi date. Potrivit opiniei, consemnată într-un proces verbal, lucrările, având în vedere conținutul lor, „de prezent nici de cum nu pot fi date la lumină, cuprinzând opurile respective materii, în care pot fi, ma trebuie să fie atinse principii atât politice, cât și bisericești și chiar internaționale, și acelea nu pot fi trecute cu vederea, fiindcă ar putea fi spre stricare” (!), și că ar fi neapărat necesară revizuirea lor din punct de vedere lingvistic și al conținutului; comisia lăsa însă la latitudinea episcopului remiterea manuscriselor. În 1865, acesta răspundea Guvernului de la București că nu le poate „transpune” și dacă dorește, să le tipărească la Oradea, costul ridicându-se la peste 35.000 de fl. Nic. Densușianu, *op.cit.*, p. 114. Ulterior, s-a aprobat ca toate manuscrisele aflate să fie transferate la Blaj și tipărite acolo, sub îngrijirea Ordinariatului mitropolitan. Ion C. Bianu, *Viața și activitatea lui Maniu Samuil Micul, alias Clein de Sad*, în *Analele Societății Academice Române*. Sesiunea anului 1876, tom. IX, București, 1876, p. 108.

romanilor)¹⁰³, scrierile inedite *Istoria naturii sau firei*¹⁰⁴, considerată prima lucrare de istorie naturală românească¹⁰⁵, și *Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae*, vocabular de termeni din domeniul științelor naturii (latin-român, maghiar-german și român-latin, maghiar-german), *Responsum ad crism Josephi Caroli Eder in Supplicem libellum Valachorum Transylvaniae juxta numeros ab ipso positos*, răspuns la notele critice („bârfele”) ale istoricului sas la adresa *Supplexului* din 1791, corespondența directorului școlar cu autoritățile transilvănene, celebra recenzie a lui Mártonffy la *Hronică* ș.a.

În anul 1886, Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice a tipărit o nouă ediție a operei istorice a lui Șincai, cu titlul *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, cu litere latine, sub îngrijirea lui Grigore Tocilescu. Corecturile au fost efectuate de profesorul universitar transilvănean Grigore Silași, care publicase anterior o *Apologie* (Cluj, 1879), în apărarea lui Șincai de criticile lui Hunfalvy Pál¹⁰⁶.

Hronica românilor, opera de o viață a lui Șincai, a dezvăluit, pe temeiul unei documentații copleșitoare și dintr-o perspectivă unitară, istoria românilor de la începuturile ei și până spre jumătatea secolului al XVIII-lea, trecutul unui popor, socotit a fi de origine pur romană, rămas statornic pe vatra de formare, și care a înscris pagini strălucite în istoria Evului Mediu sud-est european, în timp ce în Transilvania a ajuns într-o stare de oprimare.

Bogăția informației, dar și ideile și sugestiile autorului, au făcut din *Hronică* o lucrare care a pătruns masiv în istoriografia și cultura noastră¹⁰⁷. A fost o sursă la care au recurs toți istoricii români importanți din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX, atât reprezentanții direcției romantice, ce se prelungește în epocă, cât și cei ai istoriografiei critice, primii receptându-l fără discernământ. Astfel, au apelat la ea I.Heliade Rădulescu¹⁰⁸, Al. Papiu-Ilarian¹⁰⁹,

---

¹⁰³ Nic. Densușianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei. Raport înaintat Academiei Române*, București, 1880, p. 58, 106–109. Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 146.

¹⁰⁴ N. Densușianu nu a găsit însă în biblioteca Episcopiei greco-catolice din Oradea manuscrisul lucrării lui Șincai, *Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*, semnalat abia de Iacob Radu. Manuscrisele bibliotecii episcopiei greco-catolice din Oradea Mare, studiu bibliografic, București, 1923, p. 9. D. Ghișe și P. Teodor, în *Gheorghe Șincai. Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*, Ed. Științifică, București, 1964, p. 32.

¹⁰⁵ Al. Borza, *Prima istorie naturală românească. Istoria naturii sau a firei de Gh. Șincai*, în Transilvania, LII, nr. 9–12, octombrie–decembrie 1921, p. 825–836.

¹⁰⁶ Prima ediție științifică a *Hronicii* a apărut însă abia în 1967. Gheorghe Șincai, *Opere I–III*, (ediție îngrij. de Florea Fugariu, prefața și note de Manole Neagoe), Ed. pentru Literatură, 1967, 1969.

¹⁰⁷ Mircea Tomuș, *op.cit.*, p. 237.

¹⁰⁸ Prescurtare de istoria românilor sau Dacia și România, București, 1861, p. 92, 94, 136, 163, 172, 173.

Vasile Maniu¹¹⁰, Ioan V. Rusu¹¹¹, A.Tr. Laurian¹¹², dar și Dimitrie Onciul¹¹³, A.D. Xenopol¹¹⁴, Ion Sârbu¹¹⁵, N. Iorga¹¹⁶, V. Pârvan¹¹⁷ ș.a.

Opera lui Șincai a exercitat o durabilă influență și asupra istoriografiei ecleziastice românești. După cum a remarcat încă G. Barițiu, la începutul secolului al XIX-lea, învățații transilvăneni au învațat „și istoria noastră bisericească”, prin cercetările întreprinse în arhive și biblioteci străine și din țară, oferind un „exemplu și îndemn salutar”, urmașilor¹¹⁸.

Hronica a constituit, prin prețioasele mărturii pe care le cuprindea, privind începuturile creștinismului la români, statutul clerului românesc din Transilvania, unirea cu Roma, reacțiile pe care aceasta le-a provocat ș.a., o sursă a scrisului ecleziastic românesc, îndeosebi a celui din Transilvania, înseși începuturile sale aflându-se sub semnul moștenirii iluministe¹¹⁹. De la autori și epigoni ca Teodor Aron¹²⁰ și Gavril Pop, la A.Tr. Laurian, N.Tincu Velia¹²¹, Al. Papiu-Ilarian, Andrei Șaguna, Timotei Cipariu¹²², G.Barițiu, Augustin Bunea ș.a, o întreagă istoriografie

¹⁰⁹ *Tezaur de monumente istorice pentru România*, tom. I, p. 58, n. 4, p. 68, n. 3; *Ibidem*, tom. III, București, 1864, p. 105, 204.

¹¹⁰ *Dizertațiune istorico-critică și literară tractând despre originea românilor din Dacia-traiană*, Timișoara, 1857; vezi și V. Neumann, *Vasile Maniu, Monografie istorică*, Ed. Facla, Timișoara, 1984, p. 25, 66, 70, 147, 175.

¹¹¹ *Compendiu de istoria Transilvaniei, cu distincție privire la români*, Sibiu, 1864 p. 37 ș.a.

¹¹² *Istoria românilor din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre*, București, 1869, p. 600, 173.

¹¹³ *Originile Principatelor Române*, București, 1899, în Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, (ediție îngrij. de Aurelian Sacerdoțeanu), 2, București, Ed. Științifică, 1968, p. 710, ș.a.

¹¹⁴ *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I-IV, Iași, 1888–1891, passim.

¹¹⁵ *Relațiile externe ale lui Matei Vodă Basarab 1632–1654*, (cu privire la istoria Orientului European), (trad. și ediție îngrij. de Rudolf Gräf), Ed. de Vest, Timișoara, 1992, p. 173, n. 38, p. 218, n. 183, p. 249.

¹¹⁶ *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 134, 161, 163, 175, 184, 195, 225, 262.

¹¹⁷ *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă - șapte ani din istoria Moldovei*, București, Ed. Minerva, 1904; *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905. Vezi Vasile Pârvan, *Studii de istorie medievală și modernă*, (ediție îngrij. de L. Nastasă), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1990, p. 70, 71, n. 32, p. 89, n. 124, p. 100, n. 41, p. 106, n. 81, p. 139, n. 69.

¹¹⁸ George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 121.

¹¹⁹ Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850–1920*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 458.

¹²⁰ *Adnotări din istoria ecleziastică, despre urzirea și lățirea credinței creștine între români*, Pesta, 1850, p. 110.

¹²¹ *Istoria bisericească politico-națională*, Sibiu, 1865. Vezi I.D. Suci, *op.cit.*, p. 142.

¹²² *Episcopii Alba Iuliei până la Athanasiu I*, în *Acte și fragmente latine românești*, 1865, passim.

a beneficiat de aportul pe acest tărâm al lui Șincai¹²³. Ideile sale „religioase” acceptate de unii, contestate de alții, au fost interpretate diferit și invocate și în contextul disputelor confesionale¹²⁴.

Dintre scriitorii, Alexandru Odobescu publicând nuvelele *Mihnea-Vodă cel Rău* și *Doamna Chiajna*, în *Scene istorice din cronicile românești*, a preluat informații din opera șincaiană, pe care, de altfel, o avea în biblioteca sa¹²⁵. Dar a recurs la aceasta și în încercarea sa de pionerat de a scrie o istorie completă a aromânilor. La fel, Dimitrie Bolintineanu, evocând în *Biografii istorice* trecutul glorios al poporului român, viața și faptele de vitejie ale lui Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare s-a bazat și pe *Hronica* lui Șincai¹²⁶. Iar Alexandru Pelimon, în poemul epic *Traian în Dacia*, a îmbrățișat perspectiva latinistă, lucrarea sa, după cum însuși o mărturisește în prefață, ilustrând „o filă din Șincai” și fiind „o versificare prozaică a datelor cronicii”¹²⁷. Au mai apelat la aceasta și istorici literari¹²⁸, lingviști¹²⁹, istorici ai dreptului¹³⁰, numeroși publiciști etc.

Exegeza operei istorice a lui Gh. Șincai consemnează spre sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea noi interpretări, aparținând unor reprezentanți ai orientării critice din istoriografia românească. Mai întâi reține însă atenția considerațiile elogioase ale lui Alexandru D.Xenopol, pentru care autorul

---

¹²³ Vezi Corina Teodor, *op.cit.*, passim și Remus Câmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, passim.

¹²⁴ *Vezi scrisoarea lui A. Bunea către N. Iorga*, Blaj, 17 iunie 1901, în *Scrisori către N. Iorga*, 2 (1902–1912), (ediție îngrij. de Barbu Theodorescu), Ed. Minerva, București, 1979, p. 363; P. Oalld, *Interesul bănățenilor pentru opera lui Petru Maior*, în *Studii de limbă, literatură și folclor*, 3, Reșița, 1976, p. 104–105.

¹²⁵ Alexandru Odobescu, *Opere I*, (text critic de G.Pienescu), Ed. Acad. R.S.R., 1965, p. 72, 82, 85, 95, 99, 289, ș.a; Idem, *Opere II*, (ediție de Marta Anineanu și Virgil Căndea), Ed. Acad. R.S.R., 1967, p. 462, n. 24, p. 587.

¹²⁶ Dimitrie Bolintineanu, *Opere IX*, (ediție îngrij. de Teodor Vărgolici), Ed. Minerva, București, 1987, p. 72, n. 4, p. 204, n. 2, p. 236, n. 4.

¹²⁷ Ovidia Babu Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri - Schiță la o istorie a dacismului*, Ed. Minerva, București, 1979, p. 136.

¹²⁸ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. II, București, 1901, p. 134, 161, 163, 175, 184, 195, 225, 262. Vezi și Marin Bucur, *Istoriografia literară românească*, Ed. Minerva, București, 1973, passim.

¹²⁹ *Vezi Scrisori către Ioan Bianu* (ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu), vol III, Ed. Minerva, București, 1976, p. 298, 321, 338.

¹³⁰ Simion Bărnuțiu vedea în Dreptul public al românilor o continuare a celui roman și oferea în opera sa o istorie a poporului român din perspectiva dreptului, izvorul său principal constituindu-l *Hronica* și alături de ea, scrierile lui S. Micu și P. Maior. Vasile Netea, *Pe drumul unității naționale. Studii și evocări*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 78–80.

Hronicii este „nemuritorul întemeietor al istoriografiei române”¹³¹. Apreciind-o în contextul epocii și al nivelului cultural-științific al românilor, relevând concepția autorului, „tot atât de vastă pe cât de temeinică”, abordarea trecutului românilor dintr-o perspectivă unitară, ocupându-se cu „istoria întregului popor român, nu cu aceea a unei provincii”, pe care o expune cronologic, „nu ca o simplă povestire ci pe baza izvoarelor, pe care le citează întotdeauna supunându-le adeseori unei judecoase critici”, el afirmă că lucrarea acestui om considerat „fenomenal” „este o adevărată minune”¹³². În viziunea profesorului universitar de la Iași, ea reprezintă „un pas înainte făcut către întrolocarea (reunirea – n.n.) poporului român într-un singur trup”. De altfel, autorul primei sinteze unitare moderne a istoriei naționale, în care a recurs adeseori la sursele *Hronicii*, s-a considerat ca și unicul continuator, din această perspectivă, al operei transilvăneanului: „Eu sunt cel dintâi și singurul până acum, de la Șincai încoace, care am întreprins a scrie o istorie deplină a poporului român de la primele începuturi până la 1866 [...]”¹³³.

Gheorghe Panu a prețuit bogăția de surse a *Hronicii românilor*, operă „colosală ca adunare de material, de documente, de autori etc.”, „un imens dicționar de toate faptele în ordinea cronologică”, în care a găsit „lucruri minunate de bune, izvoare prețioase”, dar, în spiritul direcției istoriografice căreia îi aparținea, afirma că atunci „când e vorba de a critica și coordona faptele, este complet neputincios, căci spiritul de critică îi lipsește cu totul”¹³⁴.

Nicolae Iorga s-a oprit adeseori asupra personalității, activității și a scrierilor lui Gh. Șincai, strădaniile și realizările iluministului constituind o parte componentă a ceea ce marele istoric a caracterizat ca „activitatea revoluționară în domeniul spiritual a celor trei fruntași ai «Școlii Ardelene»”¹³⁵. El l-a descris pe învățat ca un „apostol zelos”, „luptător”, „profet prin sabie”, un „muncitor pentru dezvoltarea gloriei poporului său”, fiind în același timp un „temperament înfocat, îndărătnic, aspru”, un om „veșnic fără noroc”¹³⁶.

Cu prilejul călătoriei sale prin țara Oltului, N. Iorga revenind asupra personalității lui Gh. Șincai, cel „care o viață întreagă săpă din greu pentru a pune temelile istoriei neamului său”, cu talentul său evocator îi creionează acestui „mucenic al credinței sale în idee” un portret memorabil: „De aici, din această boerime îndrăzneată și înstărită, a plecat unul dintre cei mai mari cercetători ai trecutului românesc, omul cu puteri neînfrânte și cu principii neclintite, care a vrut să dea neamului „hronicul” bogat al tuturor faptelor și suferințelor lui și a trecut

¹³¹ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, IV, ediția a IV-a, (edit. Maria Simionescu și Nicolae Stoicesu), Ed. Enciclopedică, București, 1993, p. 199, n. 148.

¹³² *Ibidem*, vol X, Iași, 1896, p. 237–238.

¹³³ *Analele Academiei Române. Dezbateri*, s.n., t XXVII, 1904/1905, p. 231.

¹³⁴ George Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, 2, Ed. Minerva, București, 1971, p. 18.

¹³⁵ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, (ediție îngrij. de G. Penelea), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 358.

¹³⁶ Idem, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1921)*, vol. II, p. 162–191.

prin viață, cufundat în acest gând mare, aspru și neiertător față de alții, până ce a căzut frânt pe o margine de drum care era însuși locul răzleț menit a-i fi mormântul”¹³⁷.

Aprecierile sale privind scrierea istorică șincaiană, sunt însoțite de aspre considerații critice, amintind de cele ale întemeietorului „Junimii”. *Hronica* este o „operă din cele mai bogate, din cele mai muncite, din cele mai cinstite ce se pot închipui”, „așa de bine concepută, nu e nici o operă seacă”, iar „adâncă iubire de neam ce se simte pretutindeni” îi conferă „un caracter original acestei înșiruiți cronologice de izvoare cu comentarii”, remarcând și meritul autorului de a fi încadrat istoria românilor „în mijlocul întâmplărilor de istorie universală de care a fost influențată”¹³⁸. În opinia lui Iorga, Șincai este „un scriitor din secolul al XVIII-lea”, iar *Hronica* „E un admirabil repertoriu, o culegere de izvoare din cele mai îmbelșugate, la cari se recurge încă astăzi și se va recurge încă multă vreme”, reproșându-i însă transilvăneanului inconsecvența spiritului critic în utilizarea acestora, ca și lipsa de talent literar, afirmând că „marele monument a rămas pentru cât va dura încă, o zidire moartă și pustie”, că e o „compilație, rece, o carte învățată, o carte folositoare, dar moartă”¹³⁹.

Șincai este menționat de Ion Bogdan, în sinteza sa privitoare la istoriografia română, prezentată în ședința solemnă a Academiei Române din 8/21 aprilie 1905. Socotindu-l „cel mai erudit” dintre învățații Școlii Ardelene, cunoscutul slavist aprecia bogăția de surse a *Hronicii*, rămasă „un monument vrednic de admirația și recunoștința noastră”, dar considera că de pe urma operei entuziaste a lui Șincai și a tovarășilor săi de luptă, mai mult decât știința istoriei a profitat cultura națională¹⁴⁰.

În acest context, credem că e de interes să menționăm opinia mai recentă a lui Al. Zub, privind modernitatea *Hronicii* lui Șincai, „prin grija de a etala probe, câte existau ale mișcării neamului său în durată, prin accentul pe care știa să-l pună pe înțelegere și cunoaștere, ceea ce presupune în același timp demers critic și reconstrucție”¹⁴¹.

În perioada la care ne-am referit, bibliografia șincaiană s-a îmbogățit cu noi titluri, fiind publicate contribuții la cunoașterea vieții, activității și operei sale,

---

¹³⁷ N. Iorga, *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*, (ed. de Lucian Cursaru), Ed. Minerva, București, 1977, p. 56.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 185, 187, 188.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 191. Într-o altă sinteză, Iorga afirmă că *Hronica* românilor „se razimă pe mult material inedit”, dar este „o operă analitică”. Vezi *Istoria poporului românesc*, (ediție îngrij. de Georgeta Penelea), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 16.

¹⁴⁰ I. Bogdan, *Discurs de recepție rostit la 8 (21) aprilie 1905 în ședința solemnă a Academiei Române*, în *Scrieri alese*, (ediție îngrij. de G. Mihăilă), Ed. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 98.

¹⁴¹ Al. Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*. Ed. Acad. R.S.R., București, 1985, p. 87.

găsindu-și locul în istorii literare, manuale, ca și în *Enciclopedia Română*¹⁴², scoasă de C. Diaconovich, consacrandu-i-se evocări biografice, articole comemorative etc.

Prin opera sa, Gh. Șincai a pus în lumină unitatea de origine, („tot de o viță și porodiță”), și de limbă, străvechea unitate teritorială, continuitatea pe teritoriul de etnogeneză și patrimoniul istoric comun al poporului român. „Conștiința națională”, constata Lucian Blaga, a palpitat puternic în sufletul istoricului, fiind pretutindeni prezentă în *Hronică*¹⁴³. El a ajuns să susțină, ca nici unul din contemporanii săi, necesitatea unității românești, referindu-se direct la frații munteni și moldoveni, a căror istorie era altfel dacă, afirmă Șincai, „ar fi fost toți sub un cap, ținând laolaltă”¹⁴⁴. Eruditul învățat transilvănean a fost astfel perceput de către posteritate, ca un precursor al unității naționale. Transpunerea acesteia pe plan politic apărea ca și consecința firească, logică, a întregului său demers historiografic, ca ideea și mesajul suprem al operei și întregii sale existențe.

Deja Ion Heliade Rădulescu văzuse în G. Șincai pe unul din „profeții sau aspiratorii (cei care au aspirat – n.n.) unei Români”¹⁴⁵. Ion C.Brătianu se referă, în ziarul *Românul*, în preajma Unirii Principatelor, în sens mobilizator și simbolic la „inima” lui Șincai, și a tuturor celor „ce deschiseră din nou izvoarele vieții naționale, din cari noi sorbim astăzi cu atâta sete”, îndemnând națiunea română „să pășească înainte pe calea ce se deschide [...]”¹⁴⁶. G. Barițiu afirma că autorul *Hronicii* „a știut a se înălța în toată viața sa mai presus de orice provincialism îngust, mărginit, miopic, egoist, precât el și-a propus a proba, că națiunea română este una, că una i e limba, unul și a ei destin”¹⁴⁷. Iar Ioan Slavici, directorul *Tribunei*, orientată spre capitala României, îl enumera între „capetele cele mai luminate” care au dat „îndrumări fundamentale și în politică”, conducătorul cotidianului sibian mărturisind că „are conștiința că lucrează pe linia indicată de acești înaintași”¹⁴⁸. Societatea iredentă „Carpați” se revendică drept continuatoare a „școlii naționale” reprezentată de Gh. Șincai, corifeii Școlii Ardelene și urmașii lor,

¹⁴² Tom. III, Sibiu, 1904, p. 963–964.

¹⁴³ Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, (ediție îngrij. de George Ivașcu), Ed. Științifică, București, 1966, p. 179.

¹⁴⁴ Ion Lungu, *Școala Ardeleană mișcare ideologică națională iluministă*, Ed. Minerva, București, 1978, p. 169.

¹⁴⁵ *Biblicile. Prolegomene*, în Ion Heliade Rădulescu, *Opere II* (ediție îngrij. de Mircea Angheliescu), Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 120.

¹⁴⁶ *Bilanțul situațiunii*, în Lui Ion C. Brătianu, 1821–1921. Din scrierile și cuvântările lui Ion C. Brătianu. *Lupta pentru redeșteptare națională*, București, 1921, p. 301.

¹⁴⁷ Al. Papiu-Ilarian, *op.cit.*, p. 65.

¹⁴⁸ *Tribuna*, II, 1885, nr. 163, p. 649. Vezi și Elena Stan, *Momentul „Tribunei” sibiene*, Ed. Minerva, București, 1985, p. 139.

și declara prin președintele ei C.C. Dobrescu că are drept țel desăvârșirea unității naționale a poporului român¹⁴⁹.

Este semnificativă apoi invocarea numelui lui Șincai, de către oamenii politici transilvăneni Vasile Lucaciu, Aurel Lazăr și mai ales Vasile Goldiș, care a considerat existența și activitatea cronicarului „suferințelor și nădejdelor noastre” ca un „moment epocal”¹⁵⁰. În România, Nicolae Filipescu, unul din susținătorii cei mai fervenți ai intrării în războiul de întregire statală, afirma în 1915 că Ardealul e „Acropola”, „centrul” și „inima românismului”, de unde „Șincai și Petru Maior ne-au trimis mărturiile obârșiei noastre latine” și justifică dorința de unire, îndemnând la eliberarea Transilvaniei¹⁵¹. Calendarul *Ligii culturale*, devenită *Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor*, care propovăduia același ideal, oferea cititorilor săi evocările „predicatorilor unității naționale”, S.Micu, Gh. Șincai și Petru Maior¹⁵². În același an, la sfârșitul lui 1915, într-un manifest al comitetului secțiunii din Câmpulung-Muscel al Ligii adresat populației din județ era exprimată „Nădejdea în împlinirea visului pentru care a murit Mihai și a pribegit Șincai [...]”¹⁵³.

Erau toate acestea mărturii ale rolului pe care Gheorghe Șincai l-a avut în renașterea cultural-națională a poporului român, care-și va găsi împlinirea pe plan politic în 1918 prin realizarea unității sale de stat.

---

¹⁴⁹ Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1878–1895)*, Ed. Facla, Timișoara, 1979, p. 207–209.

¹⁵⁰ Gheorghe Șora, Eugen Gagea, *Vasile Goldiș despre cultura română și europeană*, Ed. Gutenberg, Univers, Arad, 2004, p. 147 și 172. Vezi și V. Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, (ediție îngrij. de Mircea Popa și Gheorghe Șora), Ed. Facla, 1976, p. 234–236.

¹⁵¹ N. Filipescu, *Pentru România – Mare. Cuvântări din războiul 1914–1916*, 1925, p. 39–40.

¹⁵² V. Netea, C.Gh. Marinescu, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Ed. Junimea, Iași, 1978, p. 265–266.

¹⁵³ *Ibidem*.

Gheorghe Șincai și problemele limbii române literare

Iulian BOLDEA

După cum se știe, corifeii Școlii Ardelene au căutat să legitimizeze drepturile și idealurile națiunii române din Transilvania prin intermediul unor argumente de ordin istoric și filologic. Chiar dacă unele dintre ideile latiniste ale reprezentanților Școlii Ardelene au fost, nu de puține ori, din rațiuni polemice, exagerate, supralicitându-se unele date sau argumente, rolul decisiv al Școlii Ardelene în formularea sistematică, riguroasă și argumentată a latinității limbii române reprezintă, fără îndoială, un element pozitiv în istoria culturii românești.

Nicolae Iorga remarcă, subliniind importanța Școlii Ardelene, că „într-un timp când nu are o literatură românească însuflețită de amintiri și de aspirații, într-un timp când nu se iviseră forme de stat cari să se întrupeze în vederea tuturor aceleiași mari amintiri și aceleiași aspirații potrivite cu ele, într-un timp când orice frunte românească era aplecată spre pământ de stăpâniri străine, când sufletul românesc nu vorbea încă în nepieritoare forme literare, era nevoie de exagerarea ca puritate a aceluși singur element de legătură a tuturor românilor, de reabilitare morală a lor, cari era limba. În ea s-a văzut curcubeul vremurilor mai bune, în numele ei s-au dat luptele de redeșteptare; în acel semn am învins.”

Activitatea corifeilor Școlii Ardelene pe plan politic, social și ideologic a continuat și a dezvoltat liniile directe ale acțiunii lui Inochentie Micu (Klein). În anul 1791, cum se știe, reprezentanți de frunte ai Școlii Ardelene au redactat *Supplex Libellus Valachorum*, un memoriu care, prin conținutul său, prin ideile și principiile formulate, este cel mai important document politic al românilor transilvăneni. Operă colectivă, întocmită de mai mulți intelectuali cu o pregătire solidă și riguroasă, *Supplex*-ul a constituit, în fapt, o pledoarie pentru drepturile politice și sociale ale românilor din Transilvania.

Pentru a-și fundamenta aceste revendicări, reprezentanții Școlii Ardelene au formulat, în tratatele și lucrările lor de istorie și filologie, argumente de ordin istoric, lingvistic și demografic. În studiul evoluției preocupărilor cu privire la unitatea limbii române literare, în conexiune strânsă cu procesul evoluției istorice, al luptelor politice și al frământărilor sociale, Școala Ardeleană a constituit un moment de referință, de neîndoielnică importanță. Ea marchează piatra de fundament pe care se vor clădi amplele eforturi viitoare, începutul unor preocupări care își vor lărgi în mod treptat dimensiunile, intensificându-se și amplificându-și semnificația, până la triumful final al aspirațiilor care i-au dat naștere și au alimentat-o de-a lungul timpului.

Receptând și valorificând în mod creator ideile iluminismului, Școala Ardeleană va orienta în mod eficient direcțiile principale ale preocupărilor care vor urma, definind soluțiile și modalitățile adecvate pentru împlinirea dezideratelor de ordin social, politic și cultural. Fenomen specific românesc, Școala Ardeleană este, cum s-a afirmat, un produs al stadiului în care a ajuns procesul istoric unitar de dezvoltare a țărilor române și reprezintă, în același timp, o sinteză superioară și, în același timp, extrem de rodnică a întregii gândiri sociale și politice românești până în secolul al XVIII-lea.

Analiza pertinentă a modului în care a fost dezbătută problema unității limbii de către reprezentanții Școlii Ardelene ne permite, nu în ultimul rând, definirea și interpretarea raporturilor acesteia cu unitatea națională, precum și circumscrierea rolului și a finalității ei în lupta pentru unitate politică, reprezentarea și ilustrarea convingerilor și a principiilor avansate, care circulau în epoca respectivă. Se dovedește, astfel, în modul cel mai elocvent, că preocupările complexe, aprofundate de mai târziu, legate de cultivarea și unificarea limbii române literare au un punct de plecare hotărâtor, pregnant, în ideologia, gândirea și acțiunea prodigioasă a Școlii Ardelene.

Preocupările corifeilor Școlii Ardelene privitoare la unitatea limbii române literare poartă, de altfel, amprenta trăsăturilor distinctive ale realităților sociale și politice din Transilvania. Ele sunt în raport direct cu eforturile și acțiunile românilor din Ardeal de a se afirma în plan politic, social și cultural, cu aspirațiile lor la unitatea tuturor românilor într-un stat național. De altfel, în Transilvania, procesul dezvoltării sociale se armonizează cu procesul evoluției naționale, pentru că, așa cum afirmă, cu deplin teamei, istoricul David Prodan, „*aici asupra sa lupta socială se împletește mereu și cu o asupra sa sau o luptă națională.*” Se poate afirma, în acest fel, că ideile, dezbaterile și preocupările cu privire la unitatea limbii române literare au ca fundament indiscutabil conștiința unității naționale. Aceasta a constituit, de-a lungul timpului, resortul primordial care a declanșat și animat marile înfăptuiri politice, ideologice și culturale ale neamului românesc.

În Transilvania, conștiința unității naționale cunoaște consacrarea cea mai bine definită și, în același timp, definitivă prin *Supplex Libellus Valachorum* din 1791. Fără îndoială că *Supplex*-ul nu constituie un început, ci doar un moment de amplă rezonanță într-o organică și istorică luptă politică. El întrupează forma cea mai desăvârșită, mai avansată, mai bine articulată și mai coerentă în care s-au condensat ideile și aspirațiile românilor ardeleni. Pe temeiul *Supplex*-ului se va fundamenta, în liniile ei esențiale, ideologia revoluționară din secolul al XIX-lea, ale cărei origini se regăsesc în acest important document politic.

În acest fel, în procesul dezvoltării conștiinței unității naționale sunt activate toate argumentele capabile să dezvolte ideea unității naționale, să o fortifice și să-i sporească forța de convingere. Iluminismul potențează și mobilizează energiile latente, declanșează sentimentul insurgenței politice, care se desfășoară ca un proces propriu, îi descoperă argumente, atitudini și perspective inedite, lărgindu-i

orizontul și nuanțându-i premisele și consecințele ideologice. Având această menire și această articulare, iluminismul profesat de cărturarii Școlii Ardelene nu poate fi limitat la aspectul cultural și științific, pentru că lui nu îi lipsea deloc finalitatea de ordin politic și social. De altfel, tocmai factorii social-politici au impus și stimulat dezvoltarea culturii și științei. Finalitatea acestor scrieri era aceea de a demonstra legitimitatea revendicărilor românilor, de a ridica nivelul de cunoștințe al maselor la înălțimea comprehensiunii propriilor interese și idealuri. Necesitățile polemice impuneau și imprimau de cele mai multe ori calitatea argumentelor și profunzimea investigației științifice.

Exprimată în mod plener și concretizată prin eforturile lui Inochentie Micu (Klein) și prin *Supplex Libellus Valachorum*, conștiința unității naționale este prezentă la toți promotorii Școlii Ardelene, fundamentând acțiunile întreprinse și legitimându-le ideatic textele. Ea este pusă în evidență, mai întâi, prin opera lor istorică, în care, spre deosebire de cronicari, unde circumscrierea faptelor este oarecum regională, scrutarea trecutului cuprinde pe toți românii.

În discursul său de recepție la Academia Română, Al. Papiu-Ilarian relevă și apreciază această concepție, care l-a călăuzit pe Șincai: „*Șincai, în Cronica sa, e departe de a fi numai ardelean, el e român din toate părțile ambelor Dacii. Cronica sa e pentru toți românii... Șincai, mai fericit, începând de la Traian, nu scapă din mâini acest fir al legăturii comune, ... al unității române... până în zilele noastre.*”

Corifeii Școlii Ardelene percep, cu o fină intuiție, însemnătatea copleșitoare a limbii în viața unei națiuni. Limba era considerată de ei ca fiind expresia ființei naționale, semnul distinctiv al existenței și identității sale. Pe de altă parte, cărturarii Școlii Ardelene au sesizat în mod corect și au definit cu obiectivitate intercondiționarea care există între dezvoltarea social-istorică a națiunii și dezvoltarea limbii.

Comuniunea dintre limbă și istorie își are originea în gândirea Școlii Ardelene. Tot de aici derivă și ideea interrelației dintre limbă și națiune, în gândirea corifeilor Școlii Ardelene, două elemente inseparabile, aflate într-o relație de interdeterminare deplină. Aceste imperative și exigențe se confundau, de altfel, în procesul acțiunii de emancipare național-socială, deoarece lupta pentru eliberarea națiunii semnifica, în fond, lupta pentru apărarea, ilustrarea și dezvoltarea limbii. În gândirea Școlii Ardelene, legătura esențială dintre starea limbii și existența națională se concretiza și se modula prin diverse aspecte particulare, cunoștea diverse forme de manifestare ce defineau cu pregnanță importanța și complexitatea limbii în ansamblul contextului social-istoric. Cărturarii ardeleni sesizează, în acest mod, în primul rând, raportul dintre limbă și cultură, în cadrul căruia limba era socotită drept modalitate fundamentală pentru cultivarea națiunii. Toți reprezentanții Școlii Ardelene au fost conștienți de faptul că cea mai importantă problemă a timpului lor o reprezintă instruirea, cultivarea

maselor, fapt ce se poate realiza în mare măsură prin cultivarea și progresul limbii române.

Rolul coplesitor al cultivării limbii pentru prosperitatea națională este afirmat cu hotărâre de reprezentanții acestei generații de cărturari. Theodor Aaron, în *Scurt apendice la istoria lui Petru Maior* (1828) observă că „*cel dintâi... mijloc... spre cultivarea și procopsirea nații este cultivarea limbii.*” Aceeași idee este exprimată și de Emanoil Gojdu în *Cuvântarea sa* din anul 1829, către boierii din Principate.

Autorii *Lexiconului de la Buda*, Samuil Micu, V. Coloși, Petru Maior, I. Cornelli, I. Theodorovici și A. Teodori, în opera lor impunătoare au fost călăuziți de aceeași convingere că limba reprezintă o modalitate de cultivare a spiritului național. Petru Maior formulează, de altfel, o idee asemănătoare: „*Au sosit acel timp bine primit ca românii, smulgându-se din grosul întuneric al urâtei neștiințe, să se deștepte a-și lămuri limba sa cea română și, lucrând cu bunul său talent, să se procopsească întru științe din care se naște întregirea minții.*” Pe de altă parte, în scrisoarea sa (din 14 octombrie 1815) către episcopul Samuil Vulcan, I. Cornelli îl înștiințează despre nevoia de a completa *Lexiconul* și, în acest fel, de „*a îmbogăți limba și a lumina nația noastră, care întru exprimarea unor lucruri e săracă și lipsită de termini expresivi.*”

În viziunea corifeilor Școlii Ardelene, limba capătă o semnificație majoră și, în același timp, cu rezonanțe inedite. Ea constituia un factor al coeziunii naționale, contribuind la apropierea și unirea vorbitorilor. Gh. Constantin Ruja extinde această misiune la întregul spațiu lingvistic, cu estomparea diferențierilor regionale, accentuând că „*datoria profesorilor e să răspândească cunoștința acestei limbi literare, care să formeze legătura atotputernică între toate elementele românești.*” Ni se dezvăluie astfel o nouă relație a cultivării limbii, aceea cu unitatea națională. Cu cât o limbă era mai cultivată, mai aleasă și mai îngrijită, cu atât își va putea ea îndeplini mai bine, în condiții optime și sigure, menirea unificatoare și integratoare.

Studiile istorice și filologice ale reprezentanților Școlii Ardelene erau întreprinse, cum s-a mai observat, nu de dragul științei pure, din rațiuni pur teoretice, „*ci numai pentru a apăra cu știința poporul lor,*” cum afirmă Mario Ruffini, în studiul *La scuola latinista romena*. Gheorghe Bulgăr consideră că, în raport cu situația Transilvaniei, „*lucrările fruntașilor Școlii Ardelene erau manifeste politice și spirituale, pledoarii pentru adevăr și dreptate, cu știință precisă, practică, nu simple derivate ale unei erudiții abstracte.*”

În acest fel, istoria și limba capătă un caracter militant cu totul remarcabil. Interesul manifestat pentru cultivarea și unificarea limbii române literare își avea, în acest mod, sursa în faptul că reprezentanții Școlii Ardelene erau „*conștienți că ea este instrumentul principal de afirmare a unității noastre naționale și culturale*” (D. Macrea). Amorsată de Școala Ardeleană în aceste circumstanțe, pasiunea pentru limbă, căreia Timotei Cipariu îi va dedica întreaga sa voință și putere de

muncă, se va transmite, amplificându-se mereu și va orienta mai târziu preocupările tuturor intelectualilor din generațiile următoare.

Exprimate prin glasul celor mai diverși învățați care aparțineau, într-un fel sau altul, Școlii Ardelene, aceste convingeri, idei și principii converg către același rezultat final. Ele se constituie într-o adevărată conștiință a limbii, care se întemeia, în esență, pe recunoașterea semnificației multiple și eficiente a limbii în viața socială, națională și culturală, pe înțelegerea exigențelor firești ale dezvoltării și evoluției ei. Această conștiință a limbii însuma, în conținutul și în structurile ei, convingerile cu privire la originea limbii, la valoarea și funcțiile sociale ale acesteia, la rolul limbii în procesul renașterii naționale. G. Ibrăileanu, în lucrarea sa *Spiritul critic în cultura românească*, subliniază tocmai acest aport al conștiinței lingvistice, cristalizat prin lucrările Școlii Ardelene, la consolidarea conștiinței naționale și a unității de neam, arătând că ea „*ajunge până unde poate să ajungă – până la limită – și devine ceea ce e foarte important, o forță socială, un fenomen de progres.*”

Toate aceste principii ce alcătuiau conștiința națională și lingvistică a Școlii Ardelene au constituit suportul ideologic pe care s-au fundamentat discuțiile, dezbaterile și preocupările privind situația limbii române literare și perspectivele cultivării și unificării ei. Profilându-se pe acest fundal solid, mai amplu și mai rodnic, unitatea limbii a constituit unul dintre obiectivele majore ale preocupărilor reprezentanților Școlii Ardelene. Proporțiile și dimensiunile pe care le-a cunoscut dezbaterea acestei problematice au fost determinate de mobilul care a stimulat activitatea celor mai mulți dintre cărturari și de finalitatea urmărită prin scrierile lor. Pe de altă parte, cum se știe, ei au fost orientați și stimulați în preocupările și căutările lor de două resorturi și intenții fundamentale: acela de a demonstra și argumenta originea latină a limbii române și de a o face cunoscută străinilor, facilitând învățarea ei; preocupările legate de situația limbii române în acel moment, de satisfacerea exigențelor cultivării și a unificării ei, au fost întotdeauna subsumate unor astfel de principii.

Lucrările și eforturile cărturarilor Școlii Ardelene din acest domeniu trebuiau să satisfacă, în primul rând, un scop teoretic-polemic, reclamat de imperativele acțiunii politice, dar, în același timp, și unul didactic-utilitar, scopul intern, ca să zicem așa, propriu, legat de cultivarea și unificarea limbii române, având în raport cu celelalte finalități un raport secundar. Într-o primă etapă, prin elaborarea lucrărilor lingvistice se urmărea nu atât normarea și sistematizarea limbii în vederea perfecționării și unificării ei, cât definirea și impunerea unor instrumente necesare pentru cunoașterea ei eficientă, nuanțată și riguroasă. Generalizând aprecierea făcută *Lexiconului de la Buda*, Nicolae Iorga arăta despre acesta că era o „*demonstrație, precum demonstrații erau toate lucrările Școlii Ardelene, o demonstrație a originii romane pe care o avea poporul.*”

Învățații Școlii Ardelene se străduiesc să aducă argumente și mărturii cât mai plauzibile pentru a demonstra necesitatea menținerii unității și a coeziunii limbii.

Petru Maior, de pildă, își fixează atenția cu stăruință asupra acestei probleme, urmărind-o în evoluția și continuitatea sa. El constată și accentuează asupra ideii, de o semnificație majoră, menținere a unității limbii române în diverse etape istorice, recurgând la numeroase argumente pentru a-și ilustra teza, spre a-l convinge pe cititor și pentru a infirma supozițiile adversarilor. Unitatea și coerența internă a limbii, în structura ei originară, nu a putut fi deteriorată, cum afirmă corifeii Școlii Ardelene, nici de contactul cu popoarele slave. Petru Maior observă, cu obiectivitate și pertință, că influența limbilor străine, și mai ales a limbii slave, nu a alterat structura intimă a limbii române, care s-a menținut, în esența sa, aceeași: „Însă slovenii de țesătura limbei românești cea din lontru, nice cum nu s-au atins, ci aceasta au rămas întregă, precum era când întâiu au venit romanii, strămoșii românilor în Dacia.”

Trebuie să remarcăm că ideile cele mai importante ale gândirii lingvistice ale Școlii Ardelene vor fi preluate și vehiculate mult în perioada următoare de către cărturarii din cele trei țări române, mai ales de către Alecu Russo, Negruzzi, Heliade, Timotei Cipariu, Barițiu etc. Sesizând diferențierile existente, Petru Maior observă, în *Disertație pentru începutul limbii românești*, că aspectul scris conservă o limbă mai unitară, spre deosebire de cel vorbit: „Ba în cărți nice nu au fără o dialectă singură.” Ideea dezvoltării limbii române literare în concordanță strânsă cu ritmul progresului științific și tehnic este subliniată în modul cel mai limpede în lucrarea lui Petru Maior *Istoria besericei românilor* (1813): „Unde întru științele cele mai înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum grecilor le este slobod în lipsele sale a se împrumuta de la limba elinească și sârbilor și rușilor de la limba slovenească cea din cărți, așa și noi toată cădința avem a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și cu surorile limbei noastre, cu cea italienească, cu cea francească și cu cea spaniolească.” În acest citat, Petru Maior expune două recomandări mai importante; anume, mai întâi, recomandarea de a se îmbogăți și nuanța limba română și cu elemente din celelalte limbi romanice mai importante și, pe de altă parte, necesitatea punerii de acord a limbii literare cu stadiul cel mai avansat al științei moderne și necesitatea transformării ei într-un important factor cultural.

Samuil Micu și Gheorghe Șincai sunt conștienți, pe de altă parte, de necesitatea existenței unor norme literare de exprimare cu valoare neîndoielnică și funcționalitate certă. Samuil Micu încearcă astfel să formuleze unele principii și directive în vederea utilizării corecte a limbii române literare în *Elementa Linguae daco-romanae sive valachicae*, lucrare începută de Samuil Micu la Blaj, înainte de anul 1779 și completată și prefațată de Gheorghe Șincai la Viena, unde apare în anul 1780. Această lucrare este scrisă în limba latină, însă exemplele și dialogurile sunt redactate în limba română. Importanța acestei lucrări constă mai ales în faptul că este cea dintâi gramatică a limbii române în care pentru scrierea limbii române se folosesc caractere latine.

Utilizarea alfabetului latin a fost, de altfel, inițiată de Samuil Micu în anul 1779, prin lucrarea intitulată *Carte de rogaciuni pentru evlavia homului chrestin*, în care este prezentă și cea dintâi enunțare a principiilor de ortografie ale Școlii

Ardelene, principii ale ortografiei etimologizante. Ortografia preconizată de Samuil Micu are unele trăsături care nu s-au păstrat (*cuvente, dente, fen, pane, camp, porta, sorte, hom, hoste* etc.). Față de prima ediție, ortografia propusă în ediția a doua din *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1805) este mult mai apropiată de ortografia actuală. De altfel, se poate spune că Samuil Micu și Gheorghe Șincai au părăsit în mod gradat pozițiile inițiale ale sistemului ortografic etimologizant și s-au orientat, cu timpul, spre scrierea fonetică.

Deși gramatica lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai conține o serie de erori, totuși, unele observații și remarci din această carte își conservă valabilitatea și astăzi. Astfel de poziții și observații juste ar fi adoptarea formei populare a indicativului prezent de la verbul *a fi*, notarea unor forme populare de viitor (*eu oi fi*) sau de mai mult ca perfect (*eu am fost lăudat*) etc. Și în domeniul sintaxei, alături de unele erori, pot fi identificate și o serie de reguli gramaticale juste: folosirea articolului hotărât și nehotărât, unele construcții cu substantiv și pronume, folosirea lui *pe* la acuzativ, precizarea cazurilor cerute de diferitele verbe etc. Trebuie precizat că, în vocabularul anexat gramaticii sale, Samuil Micu include mai ales cuvinte din fondul de bază al limbii române, dovedind un latinism moderat. Astfel, din 457 de cuvinte incluse, aproximativ 350 sunt de origine latină, restul fiind format din elemente slave, maghiare, turcești, grecești sau împrumuturi din alte limbi.

De asemenea, sunt prezente unele cuvinte care se presupune că ar face parte din fondul autohton (*moș, spuză* etc.). Deși au acordat o atenție deosebită mai ales problemelor referitoare la originea latină a limbii române, preconizând, totodată, și înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin și formulând principiile de bază ale unei ortografii de nuanță etimologică, pentru a apropia în acest fel cuvintele limbii române de aportul lor latin originar, Samuil Micu și Gheorghe Șincai au manifestat interes și pentru problemele referitoare la limba română literară din epoca lor.

O contribuție deosebită la cultivarea și dezvoltarea limbii române literare a avut-o Gheorghe Șincai. Astfel, în prefața la *Catehismul cel mare* (Blaj, 1783), Gheorghe Șincai își mărturisește efortul pe care l-a întreprins pentru selectarea unor termeni adecvați în vederea exprimării noțiunilor, expunând totodată și principiul care l-a orientat în activitatea sa didactică: „În care muncă a mea m-am sârguit cât am putut ca de la cuvintele și vorbele cele tocmai românești nici cum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg, după cum pe unele locuri mai bine vorbesc românește decât pe altele.”

Se pot delimita de aici câteva idei importante. Se poate observa, mai întâi, în aceste enunțuri, tendința lui Gheorghe Șincai de a găsi un principiu de „selecțiune” a termenilor care urmează să fie asimilați în lexicul limbii române. Criteriile unei astfel de selecții sunt, în viziunea lui Șincai, originea latină a cuvintelor și expresivitatea lor în cadrul diferitelor regiuni locuite de români. Gheorghe Șincai consideră, astfel, că limba română trebuie „să se îndrepte și să se sporească,” în conformitate cu exigențele unei „norme” stabile. O idee importantă enunțată de Șincai e aceea că „norma” este strâns legată de limba „tocmai românească,” cu alte cuvinte de limba vie, de graiul poporului. În această ordine, se poate spune că

poziția lui Șincai în legătură cu problematica selecției cuvintelor este asemănătoare cu aceea a lui Samuil Micu. Cei doi cărturari realizează o delimitare foarte precisă între limba operelor destinate publicului mai larg și limba operelor destinate cercurilor de cititori străini.

Se impun, de asemenea, a fi efectuate câteva precizări în legătură cu limba literară și stilul celei mai importante lucrări istoriografice a lui Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*. Din punct de vedere lexical, există în opera lui Șincai o serie de arhaisme precum: *lăcuia*, *chiar* (cu sensul de *clar*), unele forme cu caracter popular, precum *țundră*, *droaia*, *a se înturna*, dar se întâlnesc și neologisme, fie de origine latină (*rezoluție*, *decreturi*, *fundație*, *securitate* etc.), fie de origine greacă, maghiară sau germană. Prezența neologismelor în opera lui Gheorghe Șincai se explică și prin faptul că autorul înserează în opera sa, într-o proporție de considerabilă, unele traduceri din limbile latină, maghiară, germană.

Sintaxa tratatului lui Șincai este influențată de cea a textelor religioase și a celor istorice, dar și de sintaxa limbii latine. La toate acestea se adaugă și unele ecouri ale sintaxei populare. De fapt, dintre toate domeniile limbii, sintaxa este cea care conține cele mai decise elemente arhaice, în timp ce fonetica și lexicul se caracterizează prin oscilația între vechi și nou, trăsătură specifică, după cum se știe, epocii de tranziție. Din punct de vedere al redactării lucrării lui Șincai, predomină stilul expunerii istorice, caracterizat de rigoare a demonstrației, de o tonalitate solemnă, de claritate și concizie. În unele pasaje, Gheorghe Șincai înserează și unele elemente confesive, cu caracter autobiografic, sau descrie, în culori tragice și accente critice, viața grea a iobagilor din Transilvania. Se poate aprecia cu deplin temei, că din perspectivă stilistică, lucrarea lui Șincai nu este superioară cronicilor moldovene, dar, din unghi istoriografic, ea se remarcă prin abundența izvoarelor și prin mai marea rigoare prin care sunt acestea valorificate.

Contribuția lui Gheorghe Șincai la îmbogățirea vocabularului limbii române nu se rezumă, însă, la *Hronica românilor și a mai multor neamuri*. Astfel, Șincai publică, în anul 1785, *Îndreptare către aritmetică*, un manual în care se discuta și despre necesitatea realizării unei terminologii de specialitate. Manualul lui Gheorghe Șincai caută să impună o terminologie matematică de origine latină și germană, la care se adaugă și o serie de termeni proprii. Astfel de termeni sunt: *adaogere* (adunare), *scoatere* (scădere), *summa*, *factori*, *productul*, *multipliator*, *multiplicand*, „*regula detri cea dreaptă și întoarsă*” (regula de trei simplă și compusă) etc.

În anul 1806 se tipărește, de asemenea, fără menționarea numelui lui Șincai ca autor, un manual de popularizare intitulat *Povățuire către economia de câmp*, în care autorul introduce o serie de termeni precum: *silitră*, *humă*, *chilindru* (tăvălug) etc. Efortul lui Gheorghe Șincai de a crea o terminologie științifică în diverse domenii este remarcabil mai ales în operele sale rămase în manuscris: *Învățătură firească și Istoria naturii sau a firii*, în care regăsim o serie de termeni neologici precum: *microscopuri*, *elasticitate*, *pori*, *electrică*, *orbită*, *experiență*, *magnet*, la care se adaugă unele calcuri lingvistice sau unele regionalisme.

Chiar dacă unele dintre lucrările citate mai sus nu sunt decât traduceri din limbi străine, compilații sau adaptări, totuși, pentru acea epocă, efortul traducătorului poate fi echivalat, așa cum s-a și afirmat, cu o creație, tocmai pentru că limba română nu avea o terminologie de specialitate. Acest fapt e subliniat de David Prodan, care observă că: „Traducerea la aceste începuturi nu este numai ceea ce suntem obișnuiți să credem azi, o transpunere comodă dintr-o limbă în alta, de noțiuni cunoscute într-un limbaj științific deplin format. La începuturi, traducerea pune autorului ei adeseori probleme mai grele chiar decât scrisul «original» într-un limbaj care-i este familiar.” În lucrările sale cu caracter lingvistic și istoriografic, Gheorghe Șincai, ca și ceilalți corifei ai Școlii Ardelene, a demonstrat, cu argumente științifice pertinente, latinitatea limbii române, contribuind, în același timp, la modernizarea și consolidarea limbajului științific și propunând impunerea unei norme lingvistice fundamentate pe structura limbii populare.

Ideile lingvistice puse în circulație de Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior au avut un ecou considerabil, în special în mediul transilvănean și au avut drept consecință dezvoltarea preocupărilor în domeniul studiilor de gramatică. Apar, astfel, o serie de lucrări de gramatică a limbii române, în ale căror prefețe sunt dezbătute și unele probleme care interesează într-o măsură importantă evoluția limbii române literare.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Gh. Bulgăr, G. Țepelea, *Momente din evoluția limbii române literare*, București, 1973.
- Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1962.
- Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961.
- Ovid Densușianu, *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1961.
- Elena Dragoș, *Elemente de sintaxă istorică românească*, București, 1995.
- Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală*, București, 1993.
- G. Istrate, *Limba română literară*, București, 1971.
- George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969.
- P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.
- Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968.
- Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, București, 1971.
- Al. Rosetti, *Despre unele probleme ale limbii literare*, București, 1956.
- Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, 1965.

Aniversări literare – Șincai în literatură –

Ion BUZAȘI

Se împlinesc, în luna februarie, 250 de ani de la nașterea lui Gheorghe Șincai; anul nașterii lui, 1754, coincide în mod fericit cu deschiderea Școlilor Blajului, pentru înflorirea și prosperitatea cărora s-a osârdit ca puțini alții, înnobilându-le cu prestigiul unei activități didactice de excepție. În *Elegia nobilului transilvănean George Șincai*, important document autobiografic, înșirând ce binefaceri a făcut pentru „a nației cultură și cinste,” pomenește și Blajul, unde a venit „ca să-nvețe tineretul.”

Trinitatea Școlii Ardelene (Micu, Șincai, Maior), atât de unită în idealuri și program de acțiune, este, totuși, puternic individualizată temperamental. Într-o frază energică, N. Iorga fixează aceste individualități: „... blândul călugăr Samuil Clain, asprul muncitor fanatic Șincai și cumintele alcătuitoare de teorii Petru Maior.” Dintre reprezentanții Școlii Ardelene, Șincai are toate atributele unui erou de roman: „*Suflet năpraznic, involburat de gânduri, năvalnic în simțire și vijelios în acțiunile sale*” – cum îl caracterizează unul dintre biografi săi. Documentele publicate de revistele *Vatra* (1976) și *Manuscriptum* (1978), privitoare la un episod dramatic din viața marelui cărturar, procesul intentat lui de episcopul Ioan Bob, în 1794, ar putea inspira până unui romancier.

Șincai este glorificat mai ales în poezie. Puțin cunoscută este poezia lui G. Sion închinată *Cronicii* lui Șincai, care, în ciuda unui prozaism evident, subliniază cu precizie meritele naționale ale operei majore a învățătorului ardelean. *Cronica* lui Șincai – spune Sion – „este un tezaur / Scump la tot românul cel adevărat,” pentru că „*Originea noastră e glorificată / Faptele antice lumii dovedesc / Ce au fost strămoșii noștri altădată / Și ce merit are neamul românesc.*” În prezentarea lui Șincai, poezii au fost atrași de câteva momente din biografia dramatică a istoricului. Terminându-și *cronica*, o supune, se știe, spre aprobare cenzurii. Respinsă în termeni brutali, tradiția orală a amplificat refuzul și l-a încărcat cu vorbele memorabile: „*Opus igne, autor patibulo dignus est*” (Opera este bună de foc, iar autorul de furci). Acest episod este versificat în manieră populară, de un poet obscur, Aron Boca-Velchereanul, într-o „*cântare de jale*” la moartea lui Șincai: „*Că opera-i tare bună / Și e demnă de foc mare / Iar autorul pe furci / Ar fi bun de spânzurare.*” La Ion Brad, în *Corifeul*, Șincai este apostrofat de cei „*ce-și asmut și câinii și cenzura*”: „*Unde Sisif, mai vrei să urci? E bună Cronica de foc! / Și autorul ei de furci!*” Desaga în care marele prigonit își purta, în ultimii ani ai vieții, *Cronica*, revine adeseori ca termen de comparație în poezia contemporană. La Bazil Gruia, în poezia *Țărănci bătrâne prin oraș*, într-o analogie parțială: „*Parcă povara zărilor o poartă pe umeri și desaga, / legendară nu numai*

prin *Hronica dusă-n ea de marele Șincai*"; la Ioan Alexandru, imaginea sugerează un trecut transilvan plin de suferințe și visuri neîmplinite: „Și mai departe mulțimi fără de rând / Țărani pe Câmpul Blajului departe...” Adresându-se marelui poet, Alexandru motivează întârzierea gestului prin deosebirile Transilvaniei față de Moldova: provincie a luptei pentru libertate și unitate națională, care n-a avut multă vreme răgazul creației artistice: „Moldova este sfântă îmi spuneam / Ștefan și Eminescu împreună / Eu ardelean cu suferința mea / Ce poate ea să știe și să spună.” În viziunea lui Alexandru, durerea cărturarului de a nu fi izbândit în lupta pentru dreptatea neamului său este sugerată prin aceeași imagine: „Șincai muri cu gândul în desagi!” Imaginea lui Șincai rătăcitor, purtându-și proverbiala desagă cu *Hronica* în spate, apare și în poezia lui Șt. O. Iosif, *Șincai* și în alte poezii.

La Iosif (*Șincai*), cărturarul prigonit și pribeag apare ca Dante, purtând, trudit de cale, „gigantica sa operă în spate.” *Hronica românilor...* este, în viziunea poetului, un alt Infern, mai crunt și mai plin de jale, „căci toate-n el erau adevărate!” Ion Brad, în *Corifeul*, prezintă imaginea lui „Șincai-iluminatul,” cărturarul luminist activând în două direcții, pentru libertatea și propășirea neamului – coordonate ale programului Școlii Ardelene. Astfel, Șincai este „marele iscoditor / De neamul românilor / Coborători de la Rîm, / De graiul prealimpede-al lor / Din care cu toți coborâm / Printre ginți trecătoare și neamuri / Păstorindu-ne-același tărâm.” El este, de asemenea, inimosul director al școlilor românești din Transilvania, autor a numeroase manuale, cărturarul ce s-a ostenit pentru luminarea neamului său. Imaginea este grandioasă: „Șincai-iluminatul / E risipit printr-o mie de sate, / Pe abecedarele lui povârnit / Pentru el, lumina ochilor vii / Trebuia să se nască a doua oară / Cu literele năvălind în copii / Ca licuricii în nopțe când zboară.” Balada lui Gheorghe Șincai de Teodor Murășanu, publicată postum în *Tribuna*, evocă episoadele mai dramatice din viața cărturarului, conturând imaginea unei biografii exemplare. Ioan Alexandru, în *Imnul lui Gheorghe Șincai*, dă o extraordinar de puternică descripție a portretului fizic al cărturarului, sugerând intense trăiri intelectuale: „... La față sub / Coroana frunții lui, / decât obrazul de două ori mai naltă, scoica / Urechii șlefuită blând / De atâtea zvonuri albe ce-o mănâncă / S-a subțiat în cap de diamant / Și țărna cărnii s-a uscat pe stâncă.” Emil Poenarul, în *Clopote la zidirea lumii*, și Violeta Zamfirescu, în poemul dramatic *Șincai*, evocă scenic pe autorul *Hronicii românilor*, în secvențe remarcabile, îmbibate de patriotismul ardelean al eroului.

În 1870, George Bariț, vorbind despre *Gheorghe Șincai și numele de român*, arăta răspândirea largă a ideii că „Șincai ar fi fost român prea peste măsură înfocat”; dar, după un tablou social-politic exact al epocii 1780–1840, autorul *Părților alese din Istoria Transilvaniei* ajungea, convingător, la încheierea că Șincai „n-a putut fi mai puțin român și mai puțin prompt de a sacrifica pentru un popor supus la torturi permanente...” Literatura despre Șincai constituie o luminoasă metaforă a portretului spiritual conturat de George Bariț.

Gheorghe Șincai – student la Roma și Viena

Cornel SIGMIREAN

Majoritatea studiilor dedicate procesului istoric al creării societății românești moderne au pus în evidență rolul elitei intelectuale, formate în universitățile din Europa Centrală și de Vest în procesul rapid și definitiv de europenizare pe care l-a cunoscut cultura și civilizația românească în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea¹. Trecătoare, indirecte și fără urmări esențiale până în secolul al XVIII-lea, contactele românilor cu cultura Apusului prin tinerii formați în universitățile europene devin constante odată cu săvârșirea unirii religioase a românilor transilvăneni cu Biserica Romei. Unirea religioasă a îndeplinit pentru români – potrivit istoricului Mathias Bernath – „funcția unei porți de acces a spiritului occidental... a creat premisele pentru un învățământ românesc și, în consecință, o pătură intelectuală purtătoare a «naționalizării» în veacul al XIX-lea.”² Din aceeași perspectivă, a începutului europenizării, sociologul George Em. Marica considera unirea religioasă de la 1700 ca cel mai important eveniment al secolului al XVIII-lea, care marchează primul pas spre occidentalizare³.

De fiecare dată când cercetările au surprins impactul unirii religioase asupra societății românești din Transilvania, rolul elitei intelectuale formate în universitățile din Europa Centrală și de Vest, au avut ca reper reprezentanții Școlii Ardelene. În mod firesc, pentru că ei au fost întemeietorii, prin ei se verifică în cea mai mare măsură rolul influențelor culturale apusene asupra culturii române, rolul lor de principali agenți ai transferurilor culturale, de interpreți ai spiritului epocii, „adevărați profeți ai timpurilor viitoare.”

Pornind de la aceste certitudini vom încerca să refacem traseul formării universitare a iluministului Gheorghe Șincai și a generației sale.

Sigur, Gheorghe Șincai și generația sa au fost beneficiarii deschiderii pe care alte generații le-au făcut înaintea lor. Primele contacte cu cultura Apusului, prin tinerii aflați la studii în universitățile europene, românii le-au stabilit în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în vremea Corvineștilor. La Universitatea Catolică din Cracovia, la 1445, apare înregistrat Ștefan Ciula⁴, iar după aproape cincizeci de

---

¹ Demonstrația clasică a acestui proiect îi aparține în primul rând lui Eugen Lovinescu în *Istoria civilizației române moderne* (3 volume, 1924–1926).

² Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Ed. Dacia, Cluj, 1994.

³ George Em. Marica, *Studii sociologice*, Cluj-Napoca, 1997, p. 237.

⁴ Tonk Sándor, *Erdéliek egyetemjárása a középkorban*, București, 1979, p. 330.

ani, un alt membru al familiei nobiliare românești de Ciula, Ioan⁵. La Universitatea din Cracovia a urmat în 1494 artele liberale și Gheorghe Păclizaru din Caransebeș⁶. Din familia de Ciula, Filip More, care, între anii 1520–1526, a ajuns la înalta demnitate de episcop de Pécs, a studiat la Universitatea din Bologna, fiind recunoscut astăzi ca primul umanist român⁷.

Un alt umanist de origine română, Martin Haczaki, canonic și episcop sufragan de Oradea, a studiat la universitățile din Viena și Cracovia⁸. În secolul al XVI-lea, Gheorghe Bona Sibianul, nepotul lui Nicholaus Olahus (era fiul surorii sale, Ursula) a studiat între anii 1552–1559 la celebra universitate de la Padova⁹. Nicholaus Olahus l-ar fi dorit succesor la scaunul său episcopal, dar tânărul despre care cunoscutul umanist și tipograf venețian Paolo Manuzio, într-o scrisoare către Zsámboki János, credea că ar fi putut deveni o glorie a întregului continent, s-a stins din viață în 1559, la întoarcerea de la studii, în localitatea Lánzsér de lângă Sopron¹⁰. O carieră ecleziastică, în cadrul Bisericii catolice, a cunoscut Gheorghe Buitul, originar dintr-o familie de nobili români din Caransebeș, care, între anii 1619–1623, a fost alumn al Colegiului „Germanico Hungaricum.”¹¹ În timpul studiilor la Roma a tradus în limba română *Catehismul* lui Kanizius Péter¹². După întoarcerea de la Roma a fost numit misionar în Transilvania al Colegiului din Timișoara. Între anii 1627–1635 își continuă cariera ecleziastică în Caransebeș, fiind menționat inițial drept „*concionatur walachus*,” iar din 1632, „*superior, concionatur et operarius valachicus et hungaricus*.” La 5 septembrie 1635, la o vârstă timpurie, s-a stins din viață.

Lista intelectualilor români cu studii la universitățile din Europa Centrală și de Vest îi mai cuprinde în secolul al XVII-lea pe Gabriel Ivuli, care a studiat teologia la universitățile din Graz (1640–1642) și Viena (1647–1648), membru al

---

⁵ *Ibidem*, p. 266. Vezi și Adrian Andrei Rusu, *Nobilimea românească și biserica în secolul al XV-lea* (exemplul hațegan), în vol. *Nobilimea românească din Transilvania*, coordonator Marius Diaconescu, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 137.

⁶ Costin Feneșan, *Studenți din Banat în universitățile străine până la 1552*, în *Revista de istorie*, nr. 29, 1997, an 12, p. 1952.

⁷ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440–1514*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 320.

⁸ Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, Ed. Kriterion, 1977, p. 65.

⁹ Köllő Károly, *Confluente literare. Studii de literatură comparată româno-maghiară*, Ed. Kriterion, București, 1993, p. 236.

¹⁰ *Ibidem*, p. 237.

¹¹ Szabó Miklos, Tonk Sándor, *Érdéliek egyetemjárása korai új korban 1521–1700*, Szeged, 1992, p. 72.

¹² Dr. Iacob Radu, *Foștii elevi români uniți ai școalelor din Roma*, Beiuș, 1929, p. 7–8; Ioan Chiorean, *Rolul instituțiilor de învățământ superior din Roma și formarea elitei intelectualității din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, coordonator Grigore Ploșteanu, Tg.-Mureș, 1996, p. 50.

ordinului iezuit¹³, pe Mihai Halici, rector al Colegiului reformat de la Aiud, cu studii la Basel în Elveția (1674) și Leiden (1679)¹⁴, și pe Mihai Talabă, originar dintr-o familie de nobili făgărășeni, participant la Războiul Curuților, care a studiat la Frankfurt pe Oder (1696)¹⁵.

Momentul, însă, care a deschis perioada legăturilor constante ale românilor cu Europa, cu beneficii majore asupra societății românești, a fost Unirea cu Biserica Romei. Procesul de integrare a noilor provincii și popoare în spațiul confesional și cultural al Imperiului Habsburgic a declanșat procesul de formare a primelor generații de intelectuali români din Transilvania în colegiile și universitățile din Europa Centrală și de la Roma. Prin burse acordate inițial din fundațiile catolice (Janjana și Kollonich), apoi din bursele și ajutoarele instituite de Biserica Greco-Catolică, sute de tineri români au putut urma studii superioare pe întreg parcursul secolului al XVIII-lea.

Printre primii beneficiari ai sistemului de burse, instituit după Unire, a fost Ioan Giurgiu alias Ioannes Constantinus Patachi, viitor episcop al Bisericii Greco-Catolice. După studii la Colegiul Pazmaneum din Viena, la recomandarea rectorului, arhiepiscopul de Esztergom l-a trimis la studii la Roma. Aici, în „Cetatea eternă,” Giurgiu a studiat între anii 1705–1710. La 16 august 1710, și-a susținut doctoratul la Universitatea Gregoriană în fața unei comisii prezidate de cardinalul Marescotti¹⁶.

Seria bursierilor români ai Blajului la Roma începe în timpul episcopatului lui Inochentie Micu Klein. La 31 august 1736, episcopul Inochentie Micu Klein semnează în numele Bisericii Greco-Catolice, alături de Petru Dobra, în numele fîscului ardelean, contractul de schimbare a vechilor domenii bisericești de la Gherla și Sâmbăta de Jos cu domeniul și castelul de la Blaj¹⁷. Prin contractul de schimbare a domeniului bisericesc se prevedeau și modalitățile de utilizare a veniturilor acestuia, ce se ridicau la 6000 de florini anual și anume: 3000 rămâneau la dispoziția episcopului, iar restul de 3000 de florini erau destinați pentru întreținerea gratuită a viitorilor elevi de la școlile din Blaj și pentru susținerea la Roma a trei tineri. Suma prevăzută era de 972 de florini anual, iar trimiterea la Roma se făcea cu autorizarea împăratului de la Viena. Se împlinea în felul acesta

---

¹³ Szabó Miklos, Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 60.

¹⁴ *Ibidem*, p. 198.

¹⁵ *Ibidem*, p. 175–176.

¹⁶ Dr. Veress Endre, *A Romai Collegium Germanicum et Hungaricum. Magyarországi tanulóinak anyakönyve és iaratai*, I (1559–1917), Budapesta, 1917; Ioan Chiorean, *op. cit.*, p. 54.

¹⁷ Ioan Antonelli, *Breviaru istoricu alu Scoleloru din Blasiu, Blaj*, 1877, p. 5; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, 1944, p. 174; Francisc Pall, *Știri noi despre primii studenți trimiși de la Blaj la Roma*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 470–476; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea I, 1697–1751, în *Perspective*, XVII, nr. 65–68, iulie 1994–iulie 1995, p. 269–270.

gândul episcopului Inochentie Micu Klein, care, în 1735 îl ruga pe nunțul papal de la Viena, Domenico Passionei, să intervină la împărat pentru a-i aproba admiterea a doi sau trei transilvăneni de rit grec în vreun colegiu din Roma.

Astfel începea seria bursierilor români la Roma. Primii au fost Silvestri Calliani și Grigore Maior, care au plecat la Roma în 1739. Al treilea bursier propus a fost Gherontie Cotore, care a refuzat bursa din motiv de sănătate, în locul său fiind trimis viitorul episcop Petru Pavel Aaron. Ei vor studia în Colegiul Urban „De Propaganda Fide,” înființat în anul 1627, de Papa Urban al XVIII-lea, cu menirea de a pregăti misionari catolici pentru Europa și celelalte continente, fiind considerată o adevărată „*universitate mondială a catolicismului*.”¹⁸ Era o instituție de rang universitar, dar nu conferea titluri și ranguri academice. Organizarea sa internă avea la bază vechiul sistem latinist: humanioare, retorică și poetică. Se făceau doi ani de filosofie și trei ani de teologie.

După încheierea studiilor celor trei bursieri, Episcopia urma să trimită noi studenți la Roma. Dar în 1744 Curtea de la Viena nu mai autorizează trimiterea de noi bursieri la „De Propaganda Fide.” Se revine asupra hotărârii în anul 1753 când este acceptat la studiu Francisc Laszlo. I-au urmat apoi Alexiu Mureșianu, Sabbatius Metz, Iacob Aron, Vasile Keresztesi, Ambrozie Sadi, Ieronim Kalnocki, Partenie Iacob, frații Benedict și Spiridon Farcaș¹⁹. În anul 1774, episcopul Grigore Maior trimite la Roma încă trei alumni, dintre care doi, Gheorghe Șincai și Petru Maior, vor marca pentru totdeauna rolul Romei în formarea elitei românești. Al treilea bursier era Ioachim Pop.

Studiile la Roma ale lui Gheorghe Șincai și ale colegilor săi se derulează în perioada 19 noiembrie 1774 – 4 aprilie 1779. Cinci ani de studii, pentru ei o experiență existențială unică, de care Șincai își va aminti cu mândrie întreaga viață. Înainte de a intra în contact cu programa de studii și ambianța Colegiului, Șincai a trăit momentul întâlnirii cu Roma, cu monumentele care îi aminteau de gloria romană, notându-și cu meticulozitate impresiile, faptele și întâmplările prin care trece²⁰. A putut admira Citta di Sant Angelo, edificată de împăratul Hadrian, pentru a deveni mausoleul familiei sale, transformată apoi în loc de procesiuni, fortăreață și temniță, aici fiind întemnițat Giordano Bruno. A putut admira Piazza Venezia, Piazza della Rotonda, cu splendidul Panteon al lui Agrippa, Piazza San Pietro, uimit de splendoarea ansamblului gândit de Giovanni Lorenzo Bernini, Basilica San Pietro ș.a. Îl impresionează mai ales construcțiile militare, mărturiile ale unei

¹⁸ Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini. Petru Maior (1760–1821)*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 2003, p. 114.

¹⁹ Z. Pâclișanu, *op. cit.*, partea a II-a, p. 51–52.

²⁰ Vezi Gheorghe Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, Ed. Pentru Literatură, 1965, p. 22–32; Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 25–37; Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, Ed. Sport Turism, București, 1983, p. 28–35; Laura Stanciu, *op. cit.*, p. 89–114.

inegalabile puteri²¹. I-a reținut cu deosebire atenția Columna lui Traian, pe care, cum mărturisea, „*Eu însumi mai adeseori am privit la Columna aceasta,*” „... pe a cării laturi, de jos până sus, este întâiat cu meșteșug nespus tot războiul cu dachii, adică toate oștile romanilor și ale dacilor, precum au fost când s-au bătut.”

Dar pentru Șincai, șederea la Roma însemnă cinci ani dedicați studiului. La Colegiu, organizat aidoma altor colegii teologice din epocă, se studia Teologia morală și Scolastica, Teologia, Dogmatica, Scolastica speculativă, Liturgica. Aceste discipline erau predate în timpul studiilor lui Șincai la Roma de profesorii Carol Bonomi – Teologia dogmatică, Tommaso Gabrini – Oratoria, Francesco Angelo Spaziani, Girolamo de Chiavani, lectori de filosofie și teologie, D. Dionisis, Michel Galeasi – profesori de elocință, Francesco Batistini – predă gramatica, lector de limba iliră era Giuseppe Luigi Assemani, limba arabă și siriană erau predate de Emmanuel Valdivieso, Francesco Maria di Capranola ocupa Catedra de Filosofie, limba greacă era predată de profesorii Francesco Cutiè și Raphael Vernarza, iar ebraica de profesorul Ignatio Ballarini²².

Conform regulamentelor Colegiului „De Propaganda Fide,” după șase luni de la formare, alumnii trebuiau să depună jurământul de intrare în congregația pentru răspândirea credinței. Șincai, Maior și Ioachim Pop l-au depus la 15 august 1775, prin care se legau ca, odată întorși în parohiile lor, să depună eforturi pentru răspândirea doctrinei catolice și să informeze anual congregația prin dări de seamă (*lettere di stato*) despre ceea ce au întreprins practic²³. Impresionat de solemnitatea depunerii jurământului, Șincai era mândru de aprecierile conducerii colegiului la adresa sa: „*E di ardente naturale, di ottimo ingenio, di buoni costumi*” („E de o natură pasionată, de o excelentă înzestrare de bune moravuri”)²⁴.

Asemenea calități, inteligența și cultura sa impresionantă l-au făcut remarcat pe Gheorghe Șincai în fața secretarului Congregației „De Propaganda Fide,” Ștefan Borgia, om de înaltă ținută intelectuală, ajuns în 1789, cardinal. Prin intermediul lui Borgia, Șincai își poate întregi studiile în marile biblioteci ale Romei, adunând un impresionant material în vederea alcătuirii unei mari construcții istorice²⁵. Frecventează prin mijlocirea lui Borgia, Biblioteca Vaticană, Biblioteca Sopra la Minerva, Biblioteca ad Araceli, Benedictină și Biblioteca Colegiului „De Propaganda Fide,” la care un timp a fost custode. Prin asidue lecturi și cercetări, el adună în anii petrecuți la Roma un bogat material – manuscrise și codice, tratate de istorie și geografie, colecții de acte oficiale și impresii de călătorie, cronografii și anale, autori vechi și contemporani, istorie laică și bisericească – cuprinse în 19 tomuri masive, cu extrase și referințe, ce vor sta la baza *Hronicii* de mai târziu. „*Am notat* – mărturisește Șincai în *Elegie* – *mai ales acele lucruri din codicele*

---

²¹ G. Tomuș, *op. cit.*, p. 24.

²² Laura Stanciu, *op. cit.*, p. 107.

²³ S. Duicu, *op. cit.*, p. 33.

²⁴ *Ibidem*, p. 34.

²⁵ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, p. 121.

*manuscrise care-mi ajută la pregătirea Istoriei daco-romane sau valahice, căreia atunci i-am pus temelii foarte solide.*²⁶

În același timp, atât cât programa cursurilor de la Colegiu îi permite, Șincai frecventează societatea romană, societatea erudiților, participă la disertațiile ce se susțineau în casa lui Ștefan Borgia, care adesea depășeau sfera discuțiilor teologice. Aici, în casa lui Borgia, tânărul teolog a întâlnit numeroși învățați italieni și străini, „din a căror prea învățate convorbiri și discuții – spune el – am profitat enorm în ceea ce privește istoria și știința.”²⁷

Sigur, alături de studiile propriu-zise la Colegiu și bibliotecă, atmosfera cultural-intelectuală din Roma, cu ecouri încă janseniste, a contribuit în mare măsură la conturarea profilului intelectual al viitorului iluminist. Ambianței culturale din Roma celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, în special în plan istoriografic, Șincai îi datorează predilecția pentru sursele narative, un accentuat interes pentru istoriografia barocului ilustrat de Muratori²⁸.

După cinci ani de studii asidue, la 28 ianuarie 1779, Șincai susține un strălucit doctorat în filosofie și teologie la Academia „Sf. Toma.” Astfel, la 20 martie 1779, secretarul Congregației îi comunica episcopului Grigore Maior că cei trei tineri „au terminat studiile, au dat dovadă de cucernicie și de știință” și că „se întorc în Transilvania.”²⁹

Încheia un capitol important din formarea sa intelectuală, el fiind singurul dintre cei trei bursieri care și-a încheiat studiile cu examenul de doctorat. Cu cei trei bursieri, însă, se încheie seria tinerilor trimiși în secolul al XVIII-lea la studii la Roma.

Politica iosefinistă și apoi războiul napoleonian au reprezentat principalele cauze ale încetării burselor pentru Roma. De abia după 1815, pe fondul Restaurației, are loc refacerea relațiilor speciale dintre Curtea de la Viena și Vatican, care vor favoriza trimiterea în secolul al XIX-lea de noi tineri la Roma.

Încheindu-și studiile, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioachim Pop se pregătesc să părăsească Roma în primăvara anului 1779. Dar primiseră doar 50 de scuzi fiecare pentru acoperirea cheltuielilor de drum. Gheorghe Șincai, în numele său și al colegilor săi, într-o scrisoare către cardinalul Castelli, prefectul de studii al Colegiului „De Propaganda Fide,” solicită o suplimentare a ajutorului pentru întoarcerea în țară. Cererea nu le-a fost satisfăcută³⁰.

Părăsind Roma, în primăvara anului 1777, „de îndată după ziua de Paști,” se îndreaptă spre Viena. La 27 mai 1779, Iosif Garampi, nunțul apostolic de la Viena îl informa pe cardinalul Castelli că românii au sosit în capitala imperiului între 17 și 23 mai, și că nu aveau bani să-și continue călătoria spre casă³¹. Sperau să obțină suma necesară „fie de la sfânta congregație,” fie „de la provincia lor.” Ca

²⁶ Apud Gh. Tomuș, *op. cit.*, p. 25.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 151.

²⁹ S. Duicu, *op. cit.*, p. 36.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

urmare, l-au vizitat pe Ștefan Costa, consilierul Cancelariei Aulice a Transilvaniei. Constatând că în timpul studiilor la Roma, au studiat relativ puțin dreptul canonic, Ștefan Costa a insistat ca Șincai și Maior să rămână pentru un an la Viena. Curtea de la Viena, care urma să-i subvenționeze, a aprobat ca „pentru un an, doi dintre noi să rămânem, spre a învăța cu zel dreptul canonic și spre a urma școlile normale de aici din Viena. Încât, acum, noi doi, Gabriel Șincai și Petru Maior, ne aflăm ca bursieri în colegiul Greco-Teresian de la Sfânta Barbara.”³²

Prin noua ofertă de studii – așa cum arată cercetătoarea M. Protase – Șincai și Maior se înscriau în politica iosefinistă a Vienei din domeniul bisericii și educației. Reluarea studiilor de drept canonic tindea nu atât spre sporirea cunoștințelor, ci spre însușirea noului drept canonic în Universitatea din Viena, care să-i modeleze pe cei care studiaseră la Roma, conform opticii iosefiniste asupra profilului și rolului clerului în noul stat preconizat de reformele din imperiu³³.

În timpul studiilor la Viena, Șincai avea să devină intern în Colegiul de la „Sancta Barbara.” Numit oficial „Collegium greco-catholicum ad Sanctam Barbaram” sau „Regium generale seminarium greco-catholicum Viennae ad Sancta Barbaram,” seminarul a fost fondat în 1775 prin contribuția organizatorică a lui Fioplides de Gaea, a croatului Josaphat Basstasich și a lui Vasile Bojitchkovich. S-a deschis la 15 octombrie 1775. Seminarul avea menirea de a pregăti cadre de conducere ale clerului greco-catolic din imperiu – din rândul românilor, croaților, sârbilor, slovenilor, rutenilor – în vederea asigurării coeziunii bisericii greco-catolice austriece. Alumnii Seminarului, beneficiari ai privilegiilor Kollonichiene, stipulate în actele Unirii, erau finanțați de stat prin intermediul Cancelariei Aulice a Transilvaniei. Valoarea bursei era de 300 de florini pentru întreaga perioadă a studiilor. Conform Statului de funcționare a Seminarului, alumnii urmau pe parcursul a cinci ani cursurile Universității din Viena. Seminarul era situat în centrul orașului, în apropierea catedralei „Sf. Ștefan,” fiind amenajat într-o clădire ridicată în 1573, care până în 1773 a adăpostit un convict al ordinului iezuit³⁴.

Inițial, în Seminarul-internat erau prevăzuți 11 bursieri, iar prin decretul din 7 octombrie 1775 s-au admis 20, ajungându-se în anul academic 1776/1777 la un număr de 46.

De la deschiderea lui în 1775, până în anul 1784, când alumnii au fost transferați la Eger și Lwow, la „Sancta Barbara” au studiat 116 studenți uniți, dintre care 41 au fost români. Printre ei, alături de Gheorghe Șincai și Petru Maior, s-au numărat Alexie Pócsi, Mihail Timariu, Ioan Para, Demetriu Caian, Vasile Nemeș, Ioan Halmaghi, Ioan Budai Deleanu, Basiliu Pop, Efrem Klein, Chiril Țopa, Samuil Vulcan, Ioan Cornelli ș.a., cunoscute personalități ale Bisericii

---

³² M. Protase, *op. cit.*, p. 38.

³³ *Ibidem*, p. 58.

³⁴ Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania. Ioan Corneli (1762–1848)*, Oradea, 2003, p. 15–16.

Greco-Catolice. Acest fapt era remarcat chiar de contemporani, Petru Maior notând că „*De acolo au început între români a se înmulți preoții cei învățați și iscusiți.*”³⁵

Ca intern în seminarul de la „Sancta Barbara,” unde printr-o întâmplare fericită se mai afla alături de Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu, și Samuil Micu, Gheorghe Șincai a urmat cursuri de drept natural la Facultatea de Drept a Universității din Viena.

Cu toate că Șincai nu figurează în matricolele Universității din Viena³⁶, pe baza celor relatate de el în *Elegie* se poate recompune cadrul universitar al studiilor sale în Viena.

În urma reformelor olandezului Gerhard von Swieten, medicul personal al Mariei Teresa, Universitatea din Viena a devenit avangarda reformelor și promovarea schimbării și modernizării societății habsburgice. Învățământul propriu-zis a fost reorganizat de cardinalul episcop al Vienei, Anton Graff Migazzi, care a transformat Universitatea din Viena dintr-o universitate confesională într-una academică.

În cele două semestre ale anului 1779/1780 pe care Șincai le-a urmat la Viena, a putut urma cursurile lui Karl Anton von Martini de drept natural, influențate de spiritul lui Hugo Grotius, Puffendorf și Rigger, la dreptul universal al „finților,” pe profesorul Van der Hayden. Dar, cu siguranță, a urmat cursurile de drept canonic, fundamentate pe datele istoriei ecleziastice și ale exegezei biblice, interpretate din perspectivă raționalistă – propuse de profesorul Johann Pehen.

În paralel cu cursurile de la Facultatea de Drept, Gheorghe Șincai a urmat cursurile de catihetică și metodică la Școala Normală de la „Sancta Ana.” Organizată în mod expres pentru studierea formelor didactice nou introduse în învățământul elementar din imperiu, Școala de la „Sancta Ana” i-a oferit lui Șincai posibilitatea de a-și însuși metodele de organizare a învățământului, cunoștințe pe care le va aplica mai târziu în calitate de director al școlilor greco-catolice.

Anul de studii la Viena a însemnat pentru Șincai posibilitatea, șansa largirii orizontului său intelectual, ca rezultat al unor noi experiențe culturale. A contat pentru el atmosfera cosmopolită de la „Sancta Barbara,” cunoștințele pe care le-a putut stabili acolo cu Samuil Micu, director de studiu pe timpul șederii lui Șincai la Viena, întâlnirea cu Ioan Budai-Deleanu și alți studenți români, care compuneau societatea intelectuală românească din capitala Austriei. În anul petrecut la Viena, Șincai l-a cunoscut pe contele Andrei Hadik, mare bibliofil, președinte al cancelariei de război, fost comandant al Transilvaniei, în a cărei bibliotecă a putut citi cărți mai puțin cunoscute care-i priveau pe români. În perioada vieneză, a legat o prietenie sinceră cu istoricul maghiar Daniel Cornides, istoric cu studii la

³⁵ Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria Bisericii române mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 131.

³⁶ Dintre studenții de la Seminarul „Sancta Barbara” care au frecventat Universitatea din Viena în matricole figurează doar Joannes Budai (Ioan Budai Deleanu) la filosofie, Josephus Mehessy (Iosif Meheși) la drept, Jo(annes) Para la teologie și Joseph Klein la teologie (vezi Kiss József Mihály, *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1715–1789*, Budapest, 2000).

Erlanghen, fost profesor la Colegiul Reformat din Cluj. L-a cunoscut, de asemenea, pe istoricul Iosif Benkő.

La Viena a reușit, în primul rând, să-și continue munca de cercetare, investigând sursele necesare elaborării lucrărilor de istorie națională, conform programului cristalizat la Blaj, în cercurile din jurul episcopului Grigore Maior³⁷.

Prin intermediul și la recomandarea lui Ștefan Borgia, Șincai a ajuns la Viena să se bucure de protecția episcopului Montefalisci și Cornete, nunțiul apostolic pe lângă Curtea habsburgică, Iosif Garampi. Înaltul prelat i-a oferit lui Șincai posibilitatea de a cerceta în biblioteca nunțiatului, unde a făcut extrase din lucrări care priveau istoria Moldovei până la 1775, și despre Muntenia, până la 1704. Consilierul aulic al Transilvaniei, Ștefan Costa, i-a facilitat copierea protocoalelor dietelor Transilvaniei din timpul lui Mihai Viteazul. Un anume Vasile Vlad i-a copiat cu litere latine *Historia Principilor Țării Românești*, numită de el *Historia bălăcenească*, obținută de Samuil Micu prin 1770 de la o descendentă a familiei Bălăceanu care trăia la Viena. La Viena a copiat o cronică a Moldovei, numită de el *Cronica lui Miron*³⁸. În șase ani, ca student la Roma și Viena, Șincai a adunat o colecție impresionantă de documente de o valoare inestimabilă pentru istoria românilor.

După periplul universitar european, la Roma și Viena, timp în care acumulasă o informație impresionantă, își întetise spiritul științei istorice erudite, Șincai părăsea Viena pentru a reveni la Blaj, cu gândul că știința și cultura sa le va pune la temelie luminării poporului său.

Lui Șincai, în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea i-au urmat alte sute de intelectuali, formați în universitățile, academiile și colegiile de la Roma, Viena, Hamburg, Halle, Jena, Leibach, Leiden, Tirnavia, Pesta, Eger, Bratislava, Kiev și din alte orașe, iar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului XX peste 6500 de intelectuali formați în circa 80 de universități ale Europei³⁹, intelectuali care au reprezentat principalii agenți ai transferurilor culturale dinspre Europa Centrală și de Vest în societatea românească.

---

³⁷ P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*, p. 150.

³⁸ Gh. Tomuș, *op. cit.*, p. 32–33; S. Duicu, *op. cit.*, p. 47–48.

³⁹ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

Secvențe de istoria bisericii cuprinse în „Hronica românilor...” a lui Gheorghe Șincai

Corina TEODOR

O evaluare a istoriografiei ecleziastice iluministe ardelene nu poate ocoli contribuția lui Gheorghe Șincai, istoricul profesionist a cărui copilărie este legată de meleagurile mureșene. Tributar în privința formației sale intelectuale mediului blăjean, celui italian și vienez, tânărul Șincai se va dovedi a fi un Aufklärer valoros. O importanță specială au avut-o anii petrecuți la Roma, ca bursier al Colegiului „De Propaganda Fide” (1775–1779), când în ciuda destinației aparte a studiilor (filosofie și teologie), Șincai și-a format o pregătire istorică serioasă, după cum s-a accentuat adesea în istoriografie¹. Au contribuit la aceasta zilele petrecute explorând bibliotecile Vatican, de la Santa Maria sopra la Minerva și benedictină, dialogurile purtate cu secretarul „Propagandei”, Borgia, prin intermediul căruia tânărul român descoperea mediile savante romane². Confesiunile sale sunt mai mult decât elocvente: „Însă nu numai atât, dar el însuși adesea a căutat și mi-a dat să citesc scriitori în diferite limbi, care nu erau cunoscuți de mine până atunci și care pomeneau ceva despre români. M-a invitat adeseori la masa sa, plină de prieteni (italieni) sau chiar de erudiți străini, din ale căror prea învățate discuții și dispute am profitat mult în istorie și în alte științe.”³

Încă un an la Viena, în 1779, i-a completat pregătirea, oferindu-i prilejul de a audia la Universitate cursuri de drept natural, public și ecleziastic, într-o perioadă de reformism didactic austriac, ce stătea sub semnul lui *Ratio educationis*. Acum l-a întâlnit pe Samuil Micu, dar a purtat și ample discuții cu istoricii maghiari – Daniel Cornides (considerat de el cel mai strălucit istoric maghiar al epocii) și Benkő Jozsef, după cum a investigat biblioteci particulare sau cea a Nunțiatunii⁴, ca protejat al nunțului Joseph Garampi, viitor cardinal, amic al lui Muratori⁵, prilej de a copia noi documente.

---

¹ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 122.

² Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, Ed. Didactică și pedagogică, 1969, p. 166; Dumitru Popovici, *La litterature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 203.

³ Gheorghe Șincai, *Opere*. I. Hronica românilor, ed. de Florea Fugariu, vol. I, București, Ed. pentru literatură, 1967, p. XXV.

⁴ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 122–123.

⁵ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 168.

Dedicat slujirii bisericii proprii, reîntors la Blaj, a ocupat importante funcții didactice, cea de catehet al școlii naționale, iar din anul 1784 director al școlilor naționale românești greco-catolice din Ardeal, până când violentul conflict cu episcopul Ioan Bob s-a încheiat cu demiterea sa, în anul 1794⁶.

Destinul i-a rezervat o zbuciumată serie de peregrinări prin Oradea, Viena și Buda, Șincai sperând să poată anula acuzațiile ce-l transformaseră într-un tulburător al liniștii publice, dar fără rezultat. Simultan, era măcinat de gândul de a-și finaliza *Hronica*, astfel că la Buda a dedicat mult timp bibliotecii Széchenyi și arhivei contelui Kovachich⁷. Ultimii ani i-au adus o liniște relativă, după ce la 15 mai 1804 a fost numit corector la Tipografia de la Buda, lucrând o vreme alături de Samuil Micu și concentrându-se asupra finalizării cărții sale. Dar faptul că după moartea lui Micu n-a reușit să ocupe definitiv și postul acestuia a echivalat cu noi decepții și neliniști. Între Alba Iulia, Oradea și Blaj s-a încăpățânat să caute sprijin pentru editarea *Hronicii*, până când la 2 noiembrie 1816 se stinge din viață, la Sinea⁸.

Spre deosebire de Samuil Micu și de Petru Maior, pentru care istoria ecleziastică s-a regăsit în lucrări distincte, fie traduceri, fie compoziții originale, în cazul lui Gheorghe Șincai astfel de reflecții sunt integrate în opera sa de maturitate istorică, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*. O monumentală sinteză de istorie românească, cu incursiuni și în istoria Europei centrale și de sud-est, *Hronica* este finalitatea unor cercetări de decenii. Că această lucrare este rodul unei activități îndelungate o poate sugera chiar monumentalitatea și densitatea textului⁹, dacă am face abstracție de reflecțiile personale ale autorului, care certifică faptul că se gândea deja în 1780 la o istorie a românilor, pe care o va finaliza abia în 1811, conform corespondenței sale cu Samuil Vulcan: „După ce cu multă osteneală am alcătuit *Cronica daco-românilor până la timpul împărătesei Maria Tereza, socot că înainte de toate nu am altceva de făcut decât să rog cu umilință pe ilustritatea Voastră ca pentru revizuirea ei să binevoiască a numi grațios pe cine va voi.*”¹⁰

Dacă spiritul sintezei l-a determinat ca să selecteze doar cele mai importante momente în ceea ce privește coordonatele ecleziastice de istorie românească, la fel cum s-a întâmplat și cu reconstituirile de istorie politică, în schimb apartenența sa la biserica greco-catolică a făcut ca incursiunile în istoria acesteia să fie mai substanțiale, să îmbine evaluările profesioniste cu amintirile de familie.

Înainte de a sublinia cele mai importante elemente de conținut ecleziastic din cuprinsul *Hronicii*, să remarcăm și în acest caz că la temelia lor se află o serioasă

---

⁶ Dumitru Popovici, *op. cit.*, p. 204.

⁷ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 174.

⁸ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 103–131.

⁹ Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850–1920*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 109.

¹⁰ Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, București, Ed. pentru literatură, 1965, p. 188.

documentare. O simplă lectură, ce ia în calcul și aparatul critic, poate repera aceste componente bibliografice importante. O impresionantă aglomerare de izvoare românești și străine, narative și documentare, din care nu lipsesc Eusebiu din Cezareea – părintele istoriografiei ecleziastice, cronicari și istorici bizantini, poloni, maghiari, precum Dlugosz, Okolski, Michel Lequien, Cseri Mihály, Bethlen Miklos, Bod Péter, tipărituri ardelene și moldovene din secolul al XVII-lea. Dar în mod special se detașează dialogul său și afinitățile pentru autori celebri din istoriografia occidentală, ce aparțin erudiției colective (precum Jean Bollandus, cu *Acta Sanctorum*, Caesar Baronius, primul apărător al tezelor istorice catolice în fața ofensivei protestante, cu *Analele ecleziastice* și continuatorul său Odoricus Raynaldus). Nici literatura istorică românească (Ureche, Costin, Cantemir)¹¹, nici contemporanii săi nu puteau lipsi, iluministul Samuil Micu sau istoricul vienez Johann Christian Engel, cu care, pe de o parte a purtat o corespondență amicală, științifică, ce s-a concentrat asupra schimbului de documente, dar pe de altă parte a polemizat constant în interiorul *Hronicii*.

Asupra lui Șincai, achizițiile erudiției colective, interesul pentru științele auxiliare, pentru reperarea unor noi izvoare istorice, se reflectă și în notițele fugare despre ceea ce a văzut el însuși. Totul devenise izvor istoric, de la Columna lui Traian, așa cum arăta în 1775 („eu încă de atunci le-am văzut”)¹² la documentele culese din arhivele Vatican, din Viena, din cele ale episcopiei greco-catolice. Într-un dialog continuu cu cititorii, preocupat de credibilitatea narațiunii sale istorice, Șincai nu ezită să facă o critică a izvoarelor, fie când e vorba de succesiunea cronologică („autorii, care scriu despre acești doi ani, așa au încălcat toată hronologia, cât însumi nu mă pot desbăta”)¹³, fie când apelează la introducerea în text a unor documente, de a căror autenticitate nu este convins, atâta vreme cât nu le-a avut în mână (este și cazul Diplomei a doua leopoldine a unirii: „Despre diplomatul ce se numește al doilea leopoldin, la cele ce s-au zis de Samoil Clain, eu mai adaog că de-ar fi fost acela de la împărăție eșit, tocmai atunci fiind în Viena vlădicul Athanasie, împăratul sau i l-ar fi dat lui sau l-ar fi trimis la guberniu, ci împăratul aceea n-au făcut; așadară, diplomatul acela au fost numai de iezuviți scornit spre asuprirea noastră...”)¹⁴.

Că n-a fost străin de raționalismul veacului, că *Învățătura firească spre surparea superstiției norodului* nu e doar o lucrare a sa ci și un crez, o dovedește modul în care caută să risipească nimbul legendar ce învăluie anumite evenimente. Între legendă și triumful rațiunii, Șincai alege a doua soluție. Nu ar trebui deci să fie surprinzător modul în care respinge motivul legendar al botezului lui Constantin cel Mare la Roma, deși „așa bîrfea cei ce-mi arăta și baptisteriul, în care s-ar fi

¹¹ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984, p. 152–153.

¹² Gheorghe Șincai, *op. cit.*, vol. I, p. 11.

¹³ *Ibidem*, p. 73.

¹⁴ *Idem, op. cit.*, vol. III, București, Ed. pentru literatură, 1969, p. 264.

botezat de Silvestru, cel dintâi papa de la Roma.”¹⁵ Nici practica comerțului cu indulgențe, care apare drept o metodă pentru fidelitatea în credința ortodoxă la sfârșitul secolului al XVII-lea nu-i inspiră încredere: „Și tatăl meu, Ioan Șincai își cumpărase una, cu 40 de lei, ce să i se pună pe pept când se va astruca, dară eu n-am lăsat să i se pună, bine știind că darul lui Dumnezeu nu se poate vinde pe bani.”¹⁶

Din punctul de vedere al conținutului de istorie ecleziastică din *Hronică*, în satele structurii analitice, Șincai a îmbinat mesajul educativ, cu cel pragmatic și recuperatoriu. Cu alte cuvinte, a îmbinat mai multe tipuri de analize, de la verdictele date asupra unor evenimente ce-și puteau găsi utilitatea pentru contemporani, la examinarea atentă a istoriei bisericii proprii și la apărarea identității acesteia, condamnând presiunea latinizantă, continuând de fapt linia lui Samuil Micu și a raționalismului iluminist vienez¹⁷, până la câteva divagații de natură terminologică și cronologică, menite să ușureze înțelegerea firului evenimential de către cititori.

În această lucrare de sinteză, care nu a avut ambiția unei istorii ecleziastice complete în țările române, singurele încercări ale lui Șincai de a urmări șirul ierarhilor sunt în legătură cu Transilvania de la cumpăna veacurilor XVII-XVIII. Dar istoricul nu oferă sentințe definitive, nefiind preocupat de acest subiect la fel de mult ca Samuil Micu. N-a încercat să alcătuiască o nouă listă de ierarhi români ardeleni și fiindcă ipoteza sa, chiar dacă ușor de contestat de alți istorici, era că instituția bisericii unite din Transilvania își avea începuturile în secolul al IV-lea, fiind în legătură cu acel Teofil, în realitate got, menționat la Conciliul de la Niceea¹⁸. Așadar, rădăcini instituționale seculare, precum cele ale neamului a cărui istorie o reconstitua.

Dacă în cazul Țării Românești și al Moldovei puține sunt notațiile lui Șincai despre istoria ecleziastică, doar consemnarea unor apariții instituționale noi ori decizii politice sunt aspru criticate – precum trecerea la Reformă a lui Despot Vodă¹⁹, ceea ce rămâne meritoriu este preocuparea lui Șincai de a pune în circulație documente străine, îndeosebi papale, ce fac referire la români, din secolele XIII-XVI. Cu siguranță efect al documentării italiene, ele oferă și prilejul unor transparente elogii pentru câțiva suverani pontifi: Grigore IX²⁰ și Clement VI²¹, etichetați identic, cu formula „ca un bun păstoriu.”

Reflectând asupra istoriei ecleziastice a românilor ardeleni din secolele XVII-XVIII, Șincai n-a ezitat s-o interpreteze simultan din mai multe unghiuri de

---

¹⁵ Idem, *op. cit.*, vol. I, p. 77.

¹⁶ Idem, *op. cit.*, vol. III, p. 257.

¹⁷ Corina Teodor, *op. cit.*, p. 103.

¹⁸ Gheorghe Șincai, *op. cit.*, vol. I, p. 69.

¹⁹ Idem, *op. cit.*, vol. II, București, Ed. pentru literatură, 1969, p. 285.

²⁰ Idem, *op. cit.*, vol. I, p. 396.

²¹ Ibidem, p. 489.

vedere: al implicațiilor politice, austriece, al presiunii calvine și al reacției ortodoxe de peste Carpați. Unele din efecte – divergențele confesionale – par a fi înscrise într-o eternitate sfâșietoare. Prezente în Evul Mediu la scară europeană, iar în secolul al XVIII-lea în mediul ardelean ele par a fi ușor înțelese de autor: „*Pentru că știu năravurile popești, ca unul care am fost între dânșii și în cinul lor, cel mai de jos în sfințire, dară al doilea în deregătoriu, ca un canonic în zece ani.*”²²

În dosarul unirii, în care inclusese acte sinodale ca și rescripte imperiale, elementul catalizator a fost, în opinia lui Șincai, Curtea imperială. A fost și aceasta o dovadă a atmosferei iluministe, a politicii reformiste pe care a respirat-o în anii de formație școlară. Astfel încât, comentariul său din dreptul anului 1683 începe cu o formulă admirativă: „*Minunate sunt lucrurile Dumnezeului nostru, al căruia nume să fie lăudat din veci până în veci, că din anul acesta au început fericirea care era să se verse apoi peste neamul cel obidat al românilor.*”²³ Ca toți congenerii săi ardeleni va avea cultul dinastic, astfel că cel mai important artizan extern al unirii a fost în opinia sa împăratul Leopold: „*Vezi că împăratul Leopold pe niminea au silit la unirea cu romano-catolicii, fără numai cât au vrut să ajute pe românii cei ticăloși, care până astăzi nu-și cunosc binele și folosul său, ca să fie povățuiți de bărbați născuți din sângele lor, pe cari îi doare de neamul românesc, nu ca pe neamurile cele străine, care numai pentru aceea cârtesc împotriva povățuitorilor celor din neamul nostru, ca să poată suge sângele românilor.*”²⁴

Scrupulos, dar și extrem de responsabil în fața posibililor cititori, cu o scriitură greoaie, dar pe alocuri cu niște comentarii malițioase, cu o încrâncenare aproape obsesivă pentru utilitatea documentelor în istorie, cu un mesaj ce trebuia să sensibilizeze idealurile naționale ale românilor, Șincai rămâne, chiar dacă doar prin secvențele din *Hronică*, și un istoric ecleziastic. Nefăcând din istoria bisericii un scop în sine, opera sa, mai ales după editările din secolul al XIX-lea, va fi însă în atenția generației romantice de istorici ai bisericii.

---

²² Idem, *op. cit.*, vol. II, p. 183.

²³ Idem, *op. cit.*, vol. III, p. 177.

²⁴ Ibidem, p. 237.

Procesele lui Gheorghe Șincai (în documente publicate în revista *Vatra*)

Cornel MORARU

Una din inițiativele publicistice memorabile întreprinse de revista *Vatra*, în anii '70 – '80 ai secolului abia încheiat, a fost publicarea unor documente de arhivă privind procesele lui Șincai, unele desfășurate chiar la Târgu-Mureș. Prima tentativă, de altfel cea mai amplă, datează din anul 1976, când număr de număr, din ianuarie până în decembrie, e restituit integral textul procesului-verbal rezultat în urma anchetei din 1796, desfășurate, la ordinul autorităților de la Viena, de doi funcționari ai Tablei regești din Târgu-Mureș, Iosif Almási și Ion Sántos („*secretari și notari jurați*,” cum sunt numiți în document). Titlul de pagină din primul număr e formulat însă impropriu: *1796. Ancheta în contra lui Gheorghe Șincai acuzat de rebeliune*. De fapt, ancheta nu este „în contra”, ci în favoarea lui Șincai, menționat tot timpul ca „*pârâș*”, nu ca pârât. Cercetarea este declanșată în urma plângerii depusă personal de reclamant la Cancelaria din Viena. După mai bine de zece luni de claustrare, mai întâi la Blaj, iar apoi la închisoarea din Aiud, Șincai începe să-și caute din nou dreptatea. E adevărat că el fusese în cele din urmă achitat, condamnat doar să plătească cheltuielile de judecată, dar își pierduse casa și toate bunurile, practic rămăsese fără nici un mijloc de subzistență. Ajutat de prieteni, mai exact de episcopul Oradiei, Ignație Darabant, care îl împrumută și cu bani, merge la Viena cu un memoriu în care cere schimbarea sentinței și repunerea în drepturi. Așa s-a ajuns la declanșarea anchetei, în ianuarie 1796. Prima cercetare începuse în septembrie 1794, iar din închisoare fusese eliberat în iunie 1795. Aceasta e cronologia strictă a faptelor, cu urmări atât de supărătoare pentru Șincai. Serialul din *Vatra* este precedat de un *chappeau* semnat de Gheorghe Hosu – din câte am aflat, profesor, în acea vreme, la o școală din oraș, care își susținuse lucrarea de grad cu acest subiect. E un text scurt și destul de abrupt redactat, o însăilare de aliniat, care par decupate dintr-un text mai amplu. Bănuim că a mai lucrat pe material cineva din redacție, probabil redactorul de număr, așa cum se obișnuia în cazul unor colaboratori externi mai puțin obișnuiți cu rigorile impuse unui text spre publicare. Tot în acest *chappeau* de prezentare este anunțat și numele traducătorului, cunoscutul cercetător târgumureșean Liviu Moldovan. Urmează în continuare textul propriu-zis, așa cum spuneam, număr de număr, tradus din limbile maghiară și latină, fără nici o altă precizare (lipsește, spre exemplu, numele traducătorului la sfârșitul fiecărui fragment publicat). Un număr impresionant de 55 de martori depun mărturie (între 7 și 13 ianuarie 1796) și lectura întregului material ni se pare și astăzi extrem de interesantă și captivantă. Nu ne miră că

inițiativa de atunci a revistei *Vatra* a trezit un ecou deosebit în rândul cititorilor din întreaga țară¹.

Al doilea episod restitativ în cazul Șincai are loc în anul 1978, când în patru numere consecutive, *Vatra* mai – august, se publică, tot în serial, documentul privind *Procesul lui Gheorghe Șincai împotriva lui Lajos Pfenningsdorf și a soției sale Maria Hantzi din Târgu-Mureș pentru dispariția unor galbeni* Scurta prezentare, nesemnată de nimeni, se referă la datele procesului (un proces privat, de data aceasta), cu mențiunea că documentul provine din Arhivele Statului Târgu-Mureș, la fel ca și textul anchetei publicate anterior. Traducătorul este același Liviu Moldovan, menționat de astă dată la sfârșitul fiecărui fragment. Probabil că tot el este și autorul chapeau-ului de prezentare. Procesul acesta e mai puțin important. Începe în ianuarie 1796, puțin înainte de declanșarea anchetei de reabilitare, de care am vorbit mai înainte, și va fi lungit, nefiresc, pe distanța a trei ani. Nu se va ajunge la nici un rezultat. În final, cheltuielile de judecată vor fi repartizate în mod egal pe „pârâș” și pârâți, semn că situația era extrem de încurcată, practic fără o rezolvare juridică. În decembrie 1795, Gheorghe Șincai, în trecere prin oraș, înnoptează la hanul lui Phenningsdorf. Era însoțit de cei doi cumnați ai săi, Teodor Graur și Ioan Călian. Noaptea îi dispar însă 16 galbeni din cei 85 câți avea la el. Procesul e declanșat la cererea lui Șincai, iar reprezentanții Tablei Regești, care fac cercetarea, sunt aceiași Iosif Almási și Ioan Sántos. După comunicarea sentinței, evident nefavorabilă lui Șincai, acesta cere o nouă judecată, dar pârâții „se opun provocării de noi cheltuieli și oboseli,” cum se menționează la finalul textului tradus și prezentat în paginile revistei².

În sfârșit, un ultim episod publicistic legat de procesele lui Șincai se produce în numerele 6 – 7 ale revistei, din anul 1981. E reprodus acum *Actul cercetării făcute asupra lui Gheorghe Șincai, la 11 septembrie 1794, când a fost dus la închisoarea din Aiud*. Versiunea românească aparține tot lui Liviu Moldovan, dar sursa documentului este alta – și anume, monografia lui Al. Papiu-Ilarian, *Viața operele și ideile lui Gheorghe Șincai* (București, 1869). Textul original e în limba maghiară, dar unele secvențe trebuie să fi fost în latină. Bunăoară, în confruntarea cu anchetatorii ca martor, Samuil Micu-Clain, care nu știa deloc maghiara (sau așa declară el), este interogat în limba latină, conform uzanțelor vremii. Fără îndoială este documentul cel mai interesant din tot ce s-a publicat în *Vatra* în legătură cu procesul Șincai și i s-ar fi potrivit mult mai bine titlul generic dat inițial *Ancheta în contra lui Șincai acuzat de rebeliune*. Abia acum ne informăm asupra cauzelor de fond ale acuzării. Nu e textul rechizitoriului propriu-zis. Acesta poate fi citit în revista *Manuscriptum* (IX, nr. 4, 1978), iar sentința finală (ca să parcurgem toate verigile procesului) a fost publicată de Traian Popa în *Revista Arhivelor*, versiunea

¹ Cf. *Vatra*, nr. 12, 20 decembrie 1976, p. 6 (nota de la sfârșitul serialului).

² *Vatra*, nr. 8, 20 august 1978, p. 10.

românească alături de textul în limba maghiară, cu un succint comentariu introductiv³.

Revenind la serialul din *Vatra*, din 1981, el ar trebui citit înaintea celui din 1976, pentru a intra în logica și cronologia reală a evenimentelor. Redacția a procedat corect, dar oarecum conjunctural, publicând materialele în ordinea în care le-a primit. Așa se explică și pauzele destul de mari dintre cele trei episoade publicistice menționate. Acum când punem totul cap la cap, trebuie să avem în vedere oferta reală, dar și contextul mai mult sau mai puțin permisiv/ nepermisiv pentru a publica într-o revistă de largă circulație (nu una de strictă specialitate) astfel de documente. Cuvinte precum „rebeliune”, „conjurație” – ce revin de nenumărate ori în întrebările anchetatorilor – erau de-a dreptul incendiare nu numai pe vremea lui Șincai, dar și la 1976 și mai ales la 1981. E drept că în scurtul interval 1979 – 1981 (82) nu mai funcționa în presa românească direct cenzura, ci numai postcenzura. Este și epoca de glorie, cea mai bună a revistei *Vatra* înainte de 1989 (și, probabil, și a celorlalte reviste de cultură din acea vreme).

În succinta noastră comunicare nu ne-am propus să luăm din nou în discuție procesele lui Șincai. Acestea au fost pe larg evocate și comentate de numeroși exegeți, dintre care îi amintim aici și pe mureșenii – mai la îndemână pentru noi – Traian Popa și Serafim Duicu. Primul a scos mai întâi o broșură cu titlul *Un capitol sbuciumat din viața lui Gheoghe Șincai – lucrat după documente nouă* (Tipografia, „Ardealul”, Filiala Târgu-Mureș, 1924), al cărei text îl reia ulterior, aproape fără modificări, în *Monografia orașului Târgu-Mureș* (Tipografia, „Corvin”, Târgu-Mureș, 1932). Chiar și nota de prezentare a documentului din *Revista Arhivelor* (sentința finală de la Aiud), de care am vorbit mai înainte, e un rezumat cu pasaje reproduse cuvânt de cuvânt din prima lucrare. Meritul incontestabil al lui Traian Popa e că merge direct la surse, la documentele de arhivă, pe care, în parte, primul le dezgroapă. Serafim Duicu, în bine cunoscuta sa lucrare *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, se bazează pe textele traduse și publicate în revistele *Vatra* și *Manuscriptum*. Regretatul critic și istoric literar ne oferă o reconstituire exactă și, pe alocuri, incitantă (prin vervă și stilul epic al redactării), a întregului „calvar” îndurat de Șincai în acei ani⁴. Trebuie să mai adăugăm aici că Șincai a mai avut un proces, imediat după ieșirea din închisoarea de la Aiud – un proces intentat arendașului moșiei părintești de la Șamșud. Se pare că și de astă dată a pierdut, în plus au apărut unele neînțelegeri în familie, cu frații săi. Evident, omul e păgubos, nimic nu-i iese cum trebuie. Totul se întoarce împotriva sa, chiar și atunci când are, incontestabil, dreptate.

Tocmai această observație pe care am tras-o din lectura documentelor apărute în *Vatra* ne determină să insistăm în continuare asupra unui aspect

---

³ Revista Arhivelor, vol. I, nr. 1 – 3, 1924 – 1926, pp. 404 – 406.

⁴ Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, Editura Sport-Turism, București, 1983, pp. 71–127, în special cap. Șincai intră în arena polemicii.

semnificativ al biografiei și personalității lui Șincai. Mai toți exegeții privesc episodul Aiud împreună cu celelalte procese ca pe un moment eroic din viața marelui cărturar. Lucrurile nu stau însă chiar așa. E un amestec de tragic și derizoriu în tot ce i se întâmplă lui Șincai. Scandalul în primul proces, cel mai important, pornește de la neînțelegerile cu episcopul Bob. Spirit inconformist, deși director al școlilor naționale greco-catolice aflate în subordinea directă a episcopului, Șincai lansează adeseori ironii la adresa acestuia printre cunoscuții din urbe. Ba, scrie și o poezie satirică (*pasquillus*) în care e vizată mai ales sora lui Bob, Agneta, soția prefectului (administratorului) domeniului episcopal, Iosif Pop, care-și mai zicea și Benyei. Fiindcă Șincai se amuză pe seama proastelor moravuri ale adversarilor săi, aceștia încearcă să-i răspundă exact cu aceeași monedă. Motivul pentru care vicecomitele Alexandru Gyujto vine la Blaj să-l ancheteze prima dată e acuza sau insinuarea „că Gheorghe Șincai ar duce viață imorală cu menajera sa.” O spune clar unul din martorii interogați în ancheta din ianuarie 1796⁵. Curios, niciunul din exegeții lui Șincai (consultați de noi) nu reține acest amănunt, chiar dacă e mai mult o insinuare, de bună seamă pentru a-l compromite pe incomodul prelat și director al școlilor unite. Abia așa se explică de ce este chemată mai întâi la cercetare menajera lui Șincai. Acesta, de bună credință, n-o lasă să meargă singură, mai mult o obligă să se îmbrace în cele mai bune haine „să arate ca o doamnă.” El însuși o însoțește, purtând cu ostentație la brâu sabia, probabil semn al nobleței sale. Abia ajunși la casa unde trăsesse subprefectul și când se vede sechestrat înăuntru își dă seama de capcana pe care i-o întinseseră dușmanii săi. Acum își iese cu adevărat din fire (dar asta nu e neapărat o calitate!) și spune că în total ar fi o sută de rebeli de partea sa (neprecizând împotriva cui), iar el este „capul conjurațiilor”: „*Ego sum dux conjuratorum et auctor rebellionis*” – sunt capul conjurațiilor și autorul răscoalei (confirmă unul din martori)⁶. „*Rebel*,” „*rebeliune*,” „*conjurație*” sunt cuvinte fatale în contextul incendiar al vremii, la zece ani de la răscoala lui Horea, la cinci ani de la izbucnirea Revoluției franceze și în anii în care se redactase și fusese dat publicității faimosul *Supplex Libellus Valachorum*, al cărui coautor era el însuși alături de Samuil Micu-Clain, Petru Maior, Ignație Darabant, Ioan Pora, Iosif Meheși, Ioan Molnar-Piuariu. De altfel, în plângerea sa, episcopul Bob îl numește fără ocol „*iacobin*.” Iată cum, imprudentele cuvinte fără adresă precisă, vizându-l în realitate pe episcop, constituie tot atâtea argumente pentru întemnițarea lui Șincai. În plus, e terfelit ca un infractor de rând. Vicecomitele Alexandru Gyujto Sándor îl palmuiește zdravăn, încât își va pierde apoi dinții, și îl înjură urât de Horea („*câine de Horea, de aici nu ieși până nu ne*

⁵ Vatra, nr. 11, 20 noiembrie 1976, p. 6: (Iată ce declară unul din martori, Iosif Miske de Cistei: „... am auzit că domnul prefect Iosif Benyei de Biiia l-ar fi chemat pe domnul vicecomite Alexandru Gyujto prin scrisoare, pe motivul că Gheorghe Șincai ar duce viață imorală cu menajera sa”).

⁶ Vatra, nr. 5, 20 mai 1976, p. 6.

spui cuprinsul acelei scrisori”)⁷. Chiar și sabia pe care o purta cu atâta mândrie se transformă din însemn nobiliar în corp delict: este acuzat că ar fi amenințat că ia cuiva capul dacă nu e lăsat în pace.

Urmează episodul penibil al primei cercetări de la Aiud, unde își târăște în umilitoare interogatorii pe cei mai buni prieteni. Toți retractează orice implicare, obligându-se la noi jurăminte publice de fidelitate (nedorite, firește) față de episcopul Bob. El însuși se umilește din nou și face apel către episcop să-l ia în garanție sub tutela sa cum mai încercase o dată la Blaj, în prima zi de anchetă. Bob refuză din nou, cum o făcuse și atunci⁸. În cele din urmă se constată că de fapt nu e vorba de nicio rebeliune sau de conjurație, poate o „conspirație” convine mai lucid și spășit acum Șincai (recunoscând că a mai greșit uneori „stilul”). Și, evident, e vorba de o „înțelegere împotriva episcopului,”⁹ nu „împotriva patriei” și a guvernului. În fond, „niște fleacuri,” conchide parcă dezamăgit unul dintre anchetatori. Și trebuie să recunoaștem, la fel de dezamăgit rămâne și cititorul, după atâta tevdură și suferințe, care puteau fi evitate, Șincai având și el partea lui de vină, contrazicându-se adeseori cu ingenuitate. Ba, chiar declară acum că el n-a avut nimic la început cu Bob, că altcineva, Para din Năsăud, l-a „întărâtat împotriva episcopului.” Nu ne miră că Ladislau Vitez se dezice în termeni destul de tari de cauza lui Șincai: „Tăgăduiesc din toată puterea de a mă fi înțeles oarecândva cu domnul Șincai. Dimpotrivă, din cauza purtării sale rele, totdeauna am fost împotriva sa și chiar în sinodul general am declarat că recunosc pe episcop de căpetenie, care ocupă locul de frunte, deasupra domnului Șincai.”¹⁰

Totuși aceste „fleacuri” îi puteau aduce condamnarea la moarte, dacă procesul se judeca numai în Scaunul filial (*Sedes filialis*), unde erau judecați iobagii și oamenii de rând, care nu erau de neam nobil. Șincai trebuie să-și dovedească titlul nobiliar pe care susține că-l are (și o face cu dificultate), pentru a fi judecat de o instanță superioară, în Scaunul general (*Sedes generalis*). Așa scapă de condamnarea la moarte și este achitat, fiind obligat totuși să suporte toate cheltuielile de judecată, cum am spus mai la început. Aceste „vorbe necuviincioase și josnice, rostite cu scopul de a răscoli liniștea publică” nu puteau rămâne nepedepsite. Și oricât se va strădui Șincai să obțină anularea sentinței, nu va fi niciodată repus în drepturi. Condamnarea, în fond, rămâne definitivă, cu consecințe

---

⁷ Cf. Vatra, nr. 12, 20 decembrie 1976, p. 5 (Un alt martor dă următoarea variantă: „Câine de valah puturos și de Horea, eu aș pălmuși și pe alt om mai deosebit decât tine, dacă ar greși împotriva mea ca vicecomite, și cu atât mai mult pe un valah puturos cum ești tu”).

⁸ Vatra, nr. 11, 20 noiembrie 1976, p. 6 (Unul din martori reproduce întocmai cuvintele viclene ale episcopului, prin care-l înfundă și mai rău pe Șincai: „eu, fiule, pe dumneata nu te iau sub garanție, spinul din piciorul dumitale nu-l scot pentru a-l înfige în al meu, pentru că conjurația este împotriva patriei și înseamnă un mare lucru, eu pentru dumneata însă, fiule, nu-mi voi face necaz.”).

⁹ Vatra, nr. 6, 20 iunie 1981, p. B.

¹⁰ Ibidem, p. D.

ireparabile (chiar și într-un sens moral). După episodul Aiud, Șincai rămâne efectiv pe drumuri, luând calea pribegiei. Își vinde la un preț mic, subevaluat, casa, la fel puținele lucruri rămase, scoase la licitație, inclusiv hainele și cărțile. Unul din martori surprinde exact dramatismul situației în care se afla acum Șincai: „Am auzit că domnul pârâș de aceea a fost nevoit a-și vinde ieftin lucrurile, deoarece i s-a luat pâinea.”¹¹

Vedem cum ies la suprafață, în toate etapele procesului, mai ales slăbiciunile lui Șincai, de fapt, slăbiciunile omului Gheorghe Șincai, pe care adversarii știu cum să le speculeze. La fel se va întâmpla și în procesul cu hangiul Pfenningsdorf. De astă dată i se impută faptul că fusese beat și a doua zi, când reclamă furtul, ar fi fost prea turmentat pentru a evalua exact lipsa galbenilor. Omul e într-adevăr păgubos și pierde ori de câte ori se află în dificultate. Chiar și în familie are parte de același tratament ostil. Am pomenit conflictul legat de moșia de la Șamșud, de a cărei administrare se ocupă o vreme, dar în final, cei doi copii ai unui frate mort, Pantelimon, de care Șincai se îngrijise multă vreme, ținându-i la școală pe spesele lui, sunt dați acum sub tutela unui alt frate, Andrei. Era la mijloc tot o moștenire lăsată de fratele mai mare, Ioan, căpitan în Regimentul II grăniceresc, mort în bătălia de la Lörch (1795). Testamentul acestuia, prin care jumătate din bani revenea lui Șincai și cealaltă jumătate nepoților orfani, trezește invidia celorlalți frați. De aici, numeroase intrigi și suspiciuni, amintind de intrigile și neînțelegerile pentru moștenire de mai târziu din familia Rebreanu, nici astăzi stinse în întregime.

Spirit răzvrătit și intransigent în felul lui, mereu de bună credință în relațiile cu cei apropiați, Șincai e un inadaptat superior. Locul lui nu e de fapt în administrație, deși ca director al școlilor naționale greco-catolice a avut rezultatele de excepție bine cunoscute. Mai mult ca sigur, ieșirea din rândurile clerului, unde voia să revină la un moment dat, a fost o eroare. El nu era făcut pentru treburile lumești. Se va dedica în cele din urmă scrierii operelor sale, deși *Hronica românilor și a mai multor neamuri* era să-l ducă la spânzurătoare, conform teribilului verdict al cenzurii guberniale: *opus igne, auctor patibulo dignus*. Chiar dacă această apostilă nu s-a pus niciodată pe mansucrisul *Hronicii*¹², sentința e în consonanță cu destinul de martir al lui Șincai. Acesta rămâne în conștiința neamului său ca un ascet al scrisului și erou al jertfei pentru o idee. Procesele sale ne lasă, în schimb, un gust amar, amestec de tragic și derizoriu, evidențiind o dată în plus dramatismul și complexitatea personalității marelui cărturar – poate personajul cel mai viu, cel mai omenesc dintre corifeii Școlii Ardelene¹³.

¹¹ Vatra, nr. 4, 20 aprilie 1976, p. 6.

¹² Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 186.

¹³ Impresionat de textele publicate în Vatra, Romulus Guga intenționa la un moment dat să scrie o piesă de teatru pornind de la procesele lui Gheorghe Șincai. În ultimii ani vorbea adeseori despre acest proiect, pe care n-a mai apucat să-l ducă până la capăt. Oricum, gestul său rămâne unul semnificativ. Intuise în calvarul trăit de Șincai un posibil subiect de dramă sau de roman.

Gheorghe Șincai și Târgu-Mureșul

Petre CURTICĂPEAN

Cu toate că marele istoric s-a născut și a trăit în apropierea orașului, prezența sa aici este atestată documentar doar în două momente ale vieții. Cel dintâi marca un capitol aparte al formării sale.

În 1766, copilul Gheorghe, în vârstă de 12 ani, după ce luase contact cu școala de la Săbed (în limba maghiară) și cu cea de la Șamșud (în limba română), este înscris la Colegiul Reformat (după alte surse Colegiul Calvin) din Târgu-Mureș unde, „între anii 1767–1768 a depus două examene în timpul recoltei, adică în vara anilor respectivi. Neavând din aceste perioade matricolele colegiului, după alte analogii putem presupune cu probabilitate că tânărul a frecventat clasele de sintaxă și de poetică, unde elevii au recapitulat toată gramatica latină elementară plus stilistica și poetica. În afară de acestea, ei au învățat și istoria biblică, istoria universală și cea a patriei.”¹

Concluziile acestea au la bază înseși însemnările de mai târziu ale istoricului.

În 1803, urmărit ca „iacobin” de nobilimea maghiară și cercurile bisericești, în repaus la „tusculum” în Oradea, făcând un bilanț al vieții sale, compune o celebră *Elegie* în care spune: „*Nutrit Agropolis gemina me parte messe...*” – în traducerea lui T. Naum – „*După aceea doi ani m-a hrănit Oșorheiul...*” Alături de acest vers găsim și notele autorului care consemnează „*in hac urbe apud reformatos prima elementa linguarum latinae et hungaricae non sine notabili progressu solidus excolere coepi, operam ad meam culturam plurimum tunc conferente vira doctissimo professore Alexandro Kovasznai, qui quantus humanista fuit, serae etiam posteritati non dabunt oblivioni eius Carmina...*” („În acest oraș, la reformați, am început a studia mai temeinic nu fără un remarcabil progres primele elemente ale limbii latine și ungurești. La cultivarea mea a contribuit cu cea mai mare strădanie bărbatul de înaltă erudiție, profesorul Kovásznai Sándor, a cărui umanitate nu va fi uitată de posteritatea târzie din cauza volumului său intitulat *Carmina...*”)²

Colegiul Reformat, după alții Calvinesc, cum spuneam, era vechi de la 1557, înființat de regenta Isabella prin transformarea mănăstirii și, susținut cu fonduri substanțiale, a cunoscut o perioadă de glorie pe la începutul secolului al XVIII-lea.

---

¹ Ladislau Kocziány, Kovásznai Sándor, în *Profiluri mureșene*, vol. 1, 1971, p. 37.

² *Ibidem*.

„În 1718 se contopește vechea școală a orașului (particula) cu liceul, primind numele de Colegiu care avea deci școală primară, liceu și internat. În notele Elegiei se cuprind și informații despre studiile în acest oraș. El amintește cele două instituții de învățământ din localitate: gimnaziul romano-catolic și colegiul reformat.”³

De la cele patru clase ale particulei – rudimenta etymologica, sintactica-poetica și retorică-logică, teologică – s-a trecut în cadrul colegiului la opt clase în care tânărul Șincai și-a perfecționat cunoștințele de limbă maghiară și latină frecventând clasele de sintaxă și poetică, unde elevii au recapitulat toată gramatica latină elementară, plus statistica și poetică. Așa cum menționa și Kocziány, în afară de acestea el a mai învățat și istoria biblică, istoria universală și cea a patriei.

Profesorul acestor discipline era Kovásnai Toth Sándor, cu solide studii la Târgu-Mureș și Leyden, în Olanda, om de mare erudiție, cunoscător al limbilor ebraică, latină, greacă și franceză, istoric, matematician, orator și poet.

Puține date ne-au rămas despre acesta, așa cum consemnează Ladislau Kocziány în articolul său. Kovásnai a murit în 1792 disperat și singuratic (...). În curând, memoria lui a fost dată uitării în afară de amintirile lui Gheorghe Șincai, discipolul recunoscător⁴. Deci, articolul său despre profesorul Kovásnai se transformă într-un panegiric adus lui Gheorghe Șincai. Autorul apreciind atitudinea obiectivă a profesorului maghiar, deduce: „Poate că tânărul Șincai a dat o atenție deosebită pasajelor care se ocupau cu faptele dacilor împotriva romanilor sau formarea poporului român.” Kovásnai afirma în cursul său: „*Nam ego memorabo tantum bellum ilud, quad contra Dacos, incoles huius patriae gessit (Domitianus). Nam per tempus maximus bellum fuit Romanorum cum Dacis, qui las terras, ubi nunc Transilvania et Valachia sita est, habitabant...*” („Trebuie să fac mențiune despre luptele – lui Domițian – împotriva dacilor, locuitorii acestei țări. În acest timp Romanii aveau războaie foarte grele cu Dacii, locuitorii regiunilor unde în prezent se află Transilvania și Valahia”)⁵. Iată cum primele informații despre daci și despre originea poporului, Șincai le-a aflat de la profesorul său atât de prețuit.

În articolul lui Kocziány se fac și niște pertinente aprecieri ale contactului lui Șincai cu Târgu-Mureșul, neconsemnate, dar intuite: „Nu știm cu precizie dacă ulterior ei s-au întâlnit sau nu. Lauda lui Gheorghe Șincai pe seama volumului de poezii al lui Kovásnai (care în această vreme nu se răspândea prin vânzare în librării, ci au fost distribuite sau dăruite prietenilor de către autorul lor, în semn de recunoștință), precum și amintirile lui călduroase cu un deceniu mai târziu după moartea profesorului ne permit ipoteza că profesorul și elevul și-au reînnoit

³ Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 19.

⁴ Ladislau Kocziány, *op. cit.*, p. 40.

⁵ *Ibidem*, p. 38–39.

legăturile lor. Îndeosebi în anii când Gheorghe Șincai în calitate de inspector general al școlilor românești vizita deseori Târgu-Mureșul unde, în Biblioteca Teleki, a început să adune materialul privind istoria românilor. Cu aceste ocazii el a putut să se întâlnească cu vechiul său profesor care, de altfel, era custodele bibliotecii și i-a fost dăruit un volum de Carmina... ”⁶

Profesorul Traian Popa, monograful orașului Târgu-Mureș, fost primar al municipiului în perioada interbelică, notează la rândul său: „*Când își vizita părinții și frații la Șamșud de abătea pe la Târgu-Mureș studiind în arhivele și bibliotecile de aici, în special în faimoasa bibliotecă Teleki și luând contact cu oamenii mai de seamă ai orașului.*”

Dar cât de sinuos va fi drumul său și câte piedici i se vor pune în cale nu numai de către vremelnica stăpânire maghiară sau austro-ungară ci, mai ales de către ai lui, în special de către episcopul Ioan Bob! Omul care scrisese zeci de mii de pagini de documente din bibliotecile din Roma, Viena, Târgu-Mureș și din alte orașe, cel ce ne-a lăsat *Hronicul...*, cel ce a înființat peste trei sute de școli românești sătești și a scris pentru acestea mai multe manuale, bărbatul harnic și demn, intransigent cu sine și cu ceilalți, a trebuit să plătească pentru orgoliul său, fiind târât în trei procese, unul mai murdar ca altul.

Datorită vieții sale atât de agitate, mereu pe drumuri pentru a-și sluji neamul, reîntâlnirea cu Târgu-Mureșul are loc mult peste ani, în vremea proceselor despre care vorbeam.

Se știe că, după procesul de la Blaj (1794) în urma căruia a pierdut casa și grădina „*înflorită și înfloritoare*” de care avusese atâtă grijă, Șincai acționează în judecată pe acuzatorii săi: subprefectul care îl lovise peste față de trei ori, episcopul Ion Bob și cumnatul său Ioan Pop.

În plângerea împotriva dușmanilor săi descrie toată situația critică în care a ajuns și amarul sufletului său îndurerat. „*Fiindcă nici un nevinovat nu trebuie să sufere, este echitabil și just ca pentru activitatea mea îndelungată, osânda și pagubele suferite, pe care am fost nevoit să le îndur, să mi se dea satisfacție de către aceia care mi le-au pricinuit direct. Pentru ca să pot obține acest lucru, este nevoie de sentință judecătorească, eu însă într-o închisoare atât de lungă, cu toate că mai înainte eram sărac, (acum) atât de tare am sărăcit și sunt atât de zdrobit încât nu pot să mă judec cu adversarii mei, doar la procese trebuie cheltuieli, și pe acestea nu le am, fiindcă abia-mi pot plăti datoriile făcute la închisoare.*

Adversarii mei însă, a căror tabără o conduce dl. Al. Gyuito Sepsi A. Marton care s-a unit cu Iosif Benyei, prefect episcopesc, și prin acesta cu episcopul de Făgăraș, Ion Bob, aceștia, după cum s-a constatat public, vina acuzațiunii mele,

---

⁶ Ibidem, p. 36.

sunt atât de puternici, încât nu îndrăznesc să nu-mi deschid nici gura împotriva lor.

De aceea rog on. guvern regesc să binevoiască a lua în grațioasă considerare 1. serviciile mele publice săvârșite cu credință; 2. sărăcia mea și din aceste considerații a ordona să mi se dea asistență fiscală în contra D-lui. Al. Gyutio, Iosif Benyei și ilustritatea sa Ion Bob, episcop.

Nu trebuie să se opună cererii mele faptul că s-ar părea că Dl. Al. Gyutio a lucrat împotriva mea din oficiu, căci nu se ținea de oficiul său a la nu știu ce acuzație frivolă să se îngrijească ca îndată să fiu deținut, ci trebuia să mă citeze și să mă dețină în mod ilegal; cu mult mai puțin se ținea de oficiul său să mă pălmuiască și să-mi scoată din gură dinții (același Gyutio strigând «câne de Horea, de aici nu mergi până nu spui totul» și «câne puturos de Valah și Hore, doar eu bat oameni mai de seamă decât tine, dacă greșește ceva împotriva mea ca subprefect, cu atât mai vârtos pe un Valah puturos cum ești tu»).

În urma acestei cereri, procesul lui Șincai este transferat de la Aiud la Curtea de Apel din Târgu-Mureș, de unde se trimit în anul 1796 grefierii Iosif Almași și Ioan Lanțoș la Blaj să facă ancheta și să stabilească adevărul.

Din lipsă de date nu putem ști rezultatul dezbaterii și dacă Șincai a obținut vreo despăgubire de la dușmanii săi pentru pagubele îndurate.

Subprefectul Al. Gyutio acuză pe Șincai înaintea forului judecătoresc că pe timpul Răscoalei lui Horea s-a amestecat în foarte multe ilegalități. Din acestea, se vede lămurit că Șincai a trebuit să fie amestecat într-o formă oarecare în Răscoala din 1784. Această presupunere este sprijinită și de expresia „câine de Horea” cum îl numește subprefectul și cărciumarul Pfenningsdorf din Târgu-Mureș. Aceste mărturisiri ne îndreptățesc a crede că Șincai n-a fost străin de răscoala celor trei eroi naționali.

Al doilea proces este intentat arendașului moșiilor sale din Șincai, Ion Szatmari, care nu i-a plătit arenda pentru perioada în care a gestionat averea sa. Și de aici iese extrem de dezamăgit, întrucât din cei 300 de florini preținși, reușește să obțină doar 8 florini și 84 de creițari, lăsându-l într-o grea criză financiară.

Din criza financiară îl mântuie moștenirea rămasă de la fratele său Ion, căpitan în regimentul 2 de grăniceri, mort la Lorch în anul 1795, această moștenire ducând însă la dezbinarea completă cu frații săi din Șincai.

În sfârșit, de Târgu-Mureș este legat și ultimul episod jurisdicțional: procesul cu cărciumarul Pfenningsdorf.

La 2 decembrie 1795, împreună cu cumnații săi Teodor Graur și Ioan Caliani, plecaseră cu treburi la oraș. Seara, cumnații săi rămân în grajd, lângă cai, iar Șincai primește o cameră să se culce. Peste noapte, din cei 85 de galbeni pe care îi avea, dispar 16 din buzunarul vestei.

Îl acuză pe armeanul Avram Lukats și pe soția cârciumarului, care au jucat cărți și au pierdut o sumă mare de bani.

Armeanul și cârciumăreasa, simțindu-se jigniți pentru această bănuială, închid ușa porții și trimit după pretor să vină la fața locului. Acesta, sosind, înjură din greu pe Șincai, acuzându-l că voiește să readucă iarăși în Ardeal „lumea lui Horea.”

Procesul a durat aproape patru ani, dar „din lipsă de dovezi” îl pierde, după care urmează lungul calvar al pribegiei ce se va sfârși doar la Sinea în noiembrie 1816, odată cu moartea cărturarului.

Iată, așadar, pe scurt, relațiile cărturarului Gheorghe Șincai cu orașul Târgu-Mureș, destul de sporadice și nu întotdeauna plăcute.

Orașul își revendică înaintașii dându-le rând pe rând, locul meritat în galeria nemuritorilor.

După mulți ani, un grup școlar – pe care-l reprezintă – poartă numele istoricului, părinte de neam și țară, iar în fața școlii tronează falnic bustul marelui cărturar dăltuit pentru eternitate de un alt fiu iubit al meleagurilor mureșene, maestrul Ion Vlasiu.

BIBLIOGRAFIE

- Duicu, Serafim, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, Editura Sport-Turism, 1983.
- Ladislau Kocziány, *Kovásnai Sándor*, în *Profiluri mureșene*, vol. 1, Târgu-Mureș, Întreprinderea Poligrafică Târgu-Mureș, 1971.
- Papiu-Ilarian, Alexandru, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca. Discursul de recepțiune de A. Papiu Ilarianu și respunsul de Georgiu Barițiu în ședința publică a Societății Academice Române din 14 septembrie 1869*, București, Tipografia Națională, 1869.
- Popa, Traian, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tipografia Corvin, 1932.
- Tomuș, Mircea, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, Editura pentru Literatură, 1965.

Gheorghe Șincai – ctitor al școlii românești din Transilvania

Ioana MĂRCUȘ

Pregătirea și școlile pe care le-a urmat Gheorghe Șincai au avut un scop: să ridice nivelul de învățură al țăranilor. „*Dacă masele acestea de truditari ar avea știință de carte, nu s-ar mai lăsa tot timpul umilite și obidite, nu ar mai trăi în această revoltătoare stare de nedreptate*” – spunea el.

Ca să ai de unde da altora învățură însă, trebuie să fii tu însuși învățat.

Școlile prin care trecuse Șincai îl pregătiseră pentru catedră și amvon, dar inima lui bătea exclusiv pentru catedră.

În anul școlar 1773–1774, Gheorghe Șincai a ajuns la Blaj în calitate de profesor de poetică și retorică la gimnaziul înființat în anul 1754 de episcopul Petru Pavel Aaron – Blajul fiind în această perioadă cel mai important centru politic și cultural al românilor.

Venirea lui Șincai la catedră coincide cu preocupările pentru reorganizarea învățământului din imperiu care se realizează pe baza legii lui Ignatius von Felbiger care a intrat în vigoare la 6 decembrie 1774, vizând modernizarea învățământului și racordarea lui la ideile filosofice, morale și politice ale vremii.

În jurul anilor 1780, când Gheorghe Șincai s-a hotărât să se dedice învățământului, starea acestuia în Transilvania nu era tocmai strălucită.

Numărul școlilor era foarte mic, dascălii erau slab pregătiți, iar „*domnii de pământ*” se opuneau pe toate căile posibile instrucției copiilor de iobagi români. Școlile existente nu aveau baza materială necesară.

Revenit la Blaj, Gheorghe Șincai a fost numit catihet și director al Școlii Normale, iar din 1784, a fost numit director al școlii naționale greco-catolice din întreg principatul Transilvaniei, funcție pe care a îndeplinit-o vreme de un deceniu, până în 1794, timp în care a avut în față câteva obiective generoase și de adâncă implicare patriotică.

Gheorghe Șincai a semănat școli pe întreg cuprinsul Transilvaniei în calitate de director al lor. Mergea din sat în sat, pe jos sau cu căruța, căuta casa potrivită pentru școală și omul potrivit pentru înălțimea misiunii, stătea de vorbă cu sătenii, îndemnându-i să-și dea copiii la carte. În felul acesta, a avut posibilitatea să cunoască pe viu marile probleme sociale și politice ale timpului, să vadă adevărata situație a țăranului român.

Gheorghe Șincai a deschis școli și în Sălaj, printre acestea se numără și cea de la Băsești, căreia i s-a conferit statutul de unitate școlară trivială, cu un program de studii mai amplu decât cel aplicat în școlile naționale (poporale).

Această școală dobândește un asemenea prestigiu, încât tinerii dornici să îmbrățișeze cariera preotească sau didactică nu erau înscriși la Școlile Blajului fără un atestat (testimoniu) din partea învățătorului de la Băsești, Ioan Bogdan, prin care se confirma urmarea cursurilor și însușirea disciplinelor predate aici.

Până aproape de 1830, Școala Normală din Băsești, cu toate limitele sale, rămâne un important factor de cultură în nord-vestul Transilvaniei, într-un timp în care învățământul românesc din Ardeal se afirma cu greu din cauza exploatarea sociale și naționale la care era supusă populația românească de către regimul austriac.

De aceea, în câțiva ani, Gheorghe Șincai a deschis peste 300 de școli, ridicându-le numărul total la 376, cu mult peste prevederile oficiale.

A inspectat toate cele 376 de școli de câte 3 ori, fiind foarte exigent și cu sine și cu ceilalți. Rapoartele înaintate de el sunt emoționante și unele tonalități din ele vor răzbate mai târziu în cele ale revizorului școlar Mihai Eminescu. El a luptat pentru drepturile dascălului: salariu, locuință, dar și pentru ridicarea nivelului de pregătire.

La venirea lui Gheorghe Șincai în fruntea învățământului românesc transilvan, dascălii școlilor erau recrutați din rândurile diecilor bisericesti sau ale preoților și aveau misiunea să-i învețe pe copii doar ocinașele (rugăciuni de dimineață și de seară), câteva cântări bisericesti și, unde se putea, scrisul și cititul. Spunem acestea deoarece nu toți dascălii știau să scrie și să citească. Lucrul acesta convenea oficialităților. De aceea, strădaniile directorului de a îmbunătăți condițiile de funcționare a școlilor și de ridicare a nivelului de pregătire a dascălilor prin cursuri speciale de 6 săptămâni, au început să fie privite chiorâș.

Lui Gheorghe Șincai i se plătea un salariu anual de 400 de florini din fondul de instrucție al guvernului transilvan, la care se adăugau și cheltuielile de drum pentru inspectarea școlilor. Salariul era destul de bun și fusese obținut prin luptă tenace de către director, dar nu se va mai da și directorilor care îi urmează lui Gheorghe Șincai.

Una din preocupările de seamă ale lui Gherghe Șincai în perioada lui didactică a fost redactarea câtorva manuale școlare de mare trebuință. El se mândrea cu această realizare a vieții lui și în *Elegie*:

„... Spune-voi ce binefaceri

Eu am făcut pentru-a nației mele cultură și cinstire.

Iată: scosesem Gramatica mea și-ale mele Principii

Și-Abecedarele două Normatice intitulate.

Am dezvoltat și doctrina lui Crist mai pe larg decât fuse

Cartea aceasta lăsată cândva românilor noștri.

O Aritmetică bună lipsea în școlile țării

M-am ostenit ca s-o fac și pe asta din nou... “

Într-adevăr, în 1783 Gheorghe Șincai a scos *Gramatica latino-română* cu adnotări și exemplificări în latină și română, destinate elevilor școlii de normă și ai gimnaziului blăjean.

În același an, a tipărit un abecedar bilingv, în română și germană, intitulat *A.B.C. sau Alfavit pentru folosul și procopsala școalelor normalesci a neamului românesc*.

Acest abecedar era o expresie a interesului Curții vieneze pentru culturalizarea cetățenilor din imperiu, pentru ridicarea conștiinței lor civice, indiferent de confesiune și naționalitate.

„Ratio educationis” acorda tuturor naționalităților libertatea de a se servi de limba proprie în școală, dar pretindea să se învețe totodată și limba germană ca limbă oficială în stat. Instrumentul principal pentru punerea în aplicare a acestei idei îl constituiau manualele școlare. Ele trebuia să fie manuale unice, redactate întâi în limba germană, apoi traduse în celelalte limbi și publicate în ediții bilingve.

Cel de-al doilea abecedar, nesemnlat, dar cu siguranță al său, intitulat *Alfavit sau Bucavna pentru folosul și procopsala școalelor neamului Românesc* – este tipărit în latină-germană-maghiară-română.

Acesta reflecta stadiul superior la care ajunsese școala românească și gradul de pregătire a dascălilor. Blăjenii aveau ambiția frumoasă de a-și vedea școlile ridicate la nivelul școlilor străine din imperiu, iar limba latină era obligatorie pentru fiecare cetățean.

O lucrare didactică cu care Gheorghe Șincai se mândrea ori de câte ori venea vorba de manuale și de școală era *Catehismul cel mare, cu întrebări și răspunsuri, alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc*, a apărut la Blaj, în 1783. A fost utilizat ca manual până la 1850, nu de către elevi, deoarece depășea cu mult puterea lor de înțelegere, cât mai ales de către clerul românesc, care trebuia să depună un examen riguros de doctrină înainte de hirotonire.

Aici el atinge o problemă deosebit de modernă și anume că limba trebuie îmbogățită prin eforturi unanime, de aceea a introdus elemente neologice, necunoscute cititorului de rând.

În 1785, Șincai a tipărit la Blaj o *Îndreptare către aritmetică, întâia parte, alcătuită și întocmită pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc*. Chiar dacă nu este prima aritmetică, așa cum îi place lui Șincai să creadă, este de o însemnătate incontestabilă.

Șincai introduce aici, nume de monede, unitățile de măsurare a timpului, a vinului, a grânelor, a lemnului.

Toate acestea pun în lumină interesul autorului pentru relațiile economice noi dintre românii din toate provinciile istorice românești. Este evident faptul că el se folosea de problema unităților de măsură în așa fel încât, să provoace conștiința unității de neam a românilor de pretutindeni.

El începea lucrul acesta de la nivelul tineretului școlar pentru ca lucrarea să fie mai trainică pe parcurs.

Gheorghe Șincai a dat elevilor și dascălilor ceea ce nu avuseseră până acum: un îndreptar modern în procesul complex de instruire și educare a tineretului – manualul șincaian.

Începutul a fost greu și multe din lucrările lui au fisuri. Dar zelul lui, pregătirea și competența îi sunt recunoscute de toată lumea, care înțelegea sensul strădaniilor ce le depunea. Sunt recunoscute și oficial.

Un tablou al școlarizării din anul 1795, cuprinzând școlile normale, principale și triviale totalizează un număr de 1062 de elevi români, iar în 1796, de 1604. Cifrele sunt relative, dar ele sunt ilustrative pentru avântul pe care-l luase ideea de școală în rândurile populației românești în numai 40 de ani.

Meritul cel mai mare în epocă îi revine, incontestabil, lui Gheorghe Șincai. Singurul dintre toți reprezentanții Școlii Ardelene, care și-a pus la temelie învățământului românesc din Transilvania cam 15 ani de viață și trudă.

El rămâne un deschizător de drumuri în pofida resurselor materiale precare ce-i stăteau la dispoziție și a pregătirii modeste a dascălilor ce-l ajutau în demersul său didactic.

Ideile și inițiativele sale vor rodi peste ani și se vor regăsi în ceea ce vor întreprinde mai târziu Gh. Lazăr și I.H. Rădulescu în Țara Românească și Gh. Asachi în Moldova.

La 250 de ani de la naștere, Gheorghe Șincai rămâne o personalitate de primă mărime a învățământului și spiritualității românești, cel mai cunoscut dintre reprezentanții Școlii Ardelene, deschizând drum elitelor de la 1848 și dând speranțe tuturor celor care vorbeau și simțeau românește.

BIBLIOGRAFIE

- Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*. București, 1928.
- S. Stoian, *Pedagogia modernă și contemporană*. București, 1976.
- Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800–1857*. București, 1971.
- Ioan Ciocian, *Școli și dascăli din Sălajul de altădată*, în *Școala noastră*, nr. 5/2003.
- Irineu Pop-Bistrițeanul, *Băseștii și ilustrul său bărbat Gherorghe Pop de Băsești*, Cluj-Napoca, 1995.

Istoria naturei sau a firei de Gheorghe Șincai – cel dintâi manual de istorie naturală în limba română

Sidonia PUIU

La 1781 tânărul învățat *Gheorghe Șincai*, dr. în Teologie și Filosofie la Roma – școlit în Școala sătească unitariană din Săbed (Mureș), Colegiul reformat din Târgu-Mureș, Școala călugărilor iezuiți din Cluj, Gimnaziul piariștilor din Bistrița; cu studii superioare de Teologie și Filosofie la celebrul colegiu catolic „De Propaganda Fide”; cu studii de pedagogie la Școala normală „Sf. Ana” din Viena; studii de drept natural, public și drept canonic la Universitatea din Viena – se întorcea în Transilvania, la Blaj. El mai purta în spinare povara izbăvitoare a neamului românesc: izvoarele istoriei românilor.

„Luminile Europei”, de la care tânărul Șincai abia și-a potolit setea cunoașterii, îi limpeziseră calea ce avea de urmat. De acum setea mistuitoare a faptei îi va arde puterile; ea se numea *școală, lumină, cultură* pentru popor. Numit profesor-catihet în școlile Blajului, i se adaugă prin misiune de la guvernul împărătesc, în 1782, numirea de director al școlilor naționale românești greco-catolice din Transilvania, ce se afla într-o stare de totală lipsă de cultură a poporului român, lipsit de școli, dascăli și manuale. Șincai avea misiunea să organizeze învățământul românesc, să-i asigure condițiile de desfășurare și să-l controleze, în conformitate cu noul regulament *Norma Regia* – „*Ani doisprezece mereu ostenitu-m-am fără încetare. Școlile să le sporesc și apoi să le așez mai temeinic.*”¹ spune el. Până la 1800, ridică 300 de școli sătești, pe care le-a cercetat, pe fiecare de trei ori în acest răstimp. A urmărit personal instruirea și formarea învățătorilor, activitatea lor. A scris un număr însemnat de manuale în limba română. De altfel, luminismul austriac al sfârșitului de veac XVIII, pe aria învățământului și educației, încuraja reformele cu caracter realist, cu orientare spre scopuri practice și economice, direcții întărite prin Legea învățământului din 1774² și legea *Ratio Educationis* din 1777³. Aceste legi introduc în planurile de învățământ ale școlilor populare (sătești) și triviale (elementare) obiecte noi de

---

¹ Cuvânt înainte în Catechismul cel Mare, Blaj, 1783.

² Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt-und Trivial-Schulen in samtlichen Kaiser. Königlichten Erbländern, 6 dec. 1774.

³ Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Ungariae et Provincias eidem adnexas. Vindobonae [Viena], 1777.

învățământ: economia de casă, economia de câmp, iar în gimnaziile și școli normale (de învățători) – istoria naturală.

Astfel, în afara marelui său program istoric-filologic, Șincai se dedică scrierii, adaptării, traducerii de manuale școlare. Sunt scrierile care, în bună măsură, se tipăresc încă în timpul vieții lui sau se păstrează în manuscris până azi: două abecedare, un catehism, o aritmetică, o gramatică latină, două gramatici române, o economie de câmp, o istorie naturală, o lucrare de popularizare a științei de tip manual – *Învățătura firească*.

Îată lista lor, cu precizările bibliografice convenite astăzi:

1. *A. B. C. sau Alphavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamlui românesc*. Blaj, 1783. În limba română și germană. Textul românesc cu litere latine și chirilice.

2. *A. B. C. sau Bucoavna spre folosul școalelor niamului romanesc*. Sibiu, 1783. În limba română și germană. Text românesc tipărit numai cu litere chirilice.

3. *Catehismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc de Gheorghe Gavril Șincai directorul și catehetul școalei celei normălești din Blaj și cel[e]/[alte]*. În Blaj, cu tipăriul seminariului, 1783.

4. *Prima principia Latinae grammatices quae in usum scholarum Valachico-nationalium Propter majorem incipientium Puerorum facilitatem, adjecta Valachica Lingua, in hunc ordinem redegit, ac typis edi curavit Georgius Gabriel Sinkai de Eadem AA. LL. Philosophiae et SS. Theologiae Doctor ac Primariae Scholae Nationalis Balasfalvensis Director, et Catechete*. Balasfalvae, Typis Seminarii Diocesani, 1783, 184 p.

5. *Îndreptare către Aritmetică. Întâia parte, alcătuită și întocmită pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc de Gheorghe Șincai din Șinca directorul și catehetul numitelor școale*. În Blaj, cu tipăriul seminariului, 1785.

6. *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae composita ab Samuele Klein de Szad ord. S. Basilii M. In Collegio Graeci Ritus Catholicorum Vindobonensi ad S. Barbaram Ephemerio: Locupletata vero, et in Hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sikai Ejusdem ordinis, AA. LL. Phil. et S.S. Th. D. Vindobonae, Typis Josephi Nob. de Kurzbökh, 1780.*

7. *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae Emendata, facilitata et in meliorem ordenem redacta per Georgium Sinkay de Eadem, AA. LL. Philosophiae, et SS Theologiae Doctorem Scholarum Nationalium Valachicarum in Magno Transilvaniae Principatu primum, atque emeritum Directorem nunc penes Regiam Universitatis Pestanae Typographiam Typi correctorem*. Budae, Typis Regiae Universitates Pestanae, 1805.

8. *Povățuire către Economia de Câmp, pentru folosul școalelor românești celor din Țara Ungurească și din părțile ei împreunate...* Buda, în Crăiasca

Tipografie a Universității Ungurești, 1806, [238] p. Tipărită în limba română cu litere chirilice.

9. *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*. (Manuscris autograf) a fost publicat, transcris integral, cu studiu, note, glosar și bibliografie în ediție critică de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor. București, Edit. Științifică, 1964, 218 p.

Tipărirea a patru manuale în anul 1783 (după cea dintâi Gramatică românească scrisă în colaborare cu Samuil Micu la 1780), urmate la intervale relativ scurte pentru acea vreme de altele, ne arată un Șincai febril, impetuos, un erou de epoe națională în luptă cu timpul istoric, care amenință să-i uite pe românii transilvăneni în iobăgie, analfabetism și obscurantism. De aceea, lumina cărții trebuie să pătrundă cu orice preț nu numai în școli, ci și în obștea țaranului, iar manualele de popularizare a științei, de cunoștințe agricole sau istoria naturii îi sunt adresate și lui.

Din grupa aceasta a lucrărilor cu caracter științific, doar *Povățuire către economia de câmp* apucă să fie tipărită în 1806, în versiune anonimă, la Buda. Multă vreme această lucrare îi este atribuită eronat medicului transilvănean Ioan Molnar-Piuariu⁴. Șincai va intra în paternitatea ei abia prin cercetări istoriografice în secolele XX-XXI. Tocmai studiul manuscrisului *Istoria naturei...* ne dă cheia paternității lui Șincai fără dubiu, căci el se referă explicit în paragrafele § 21, 23, 27, 31, 34, 115, 122, 146, 182 la *Economia de câmp*. Exemple:

„... ci din semânța arburilor celor blânzi iarăși se fac arbori de nu tocmai selbateci, dară mult depărtați de la firea părinților săi, care nici se pot aduce la firea părintească altmintrelea fără numai prin altoire, despre ale căriia mai multe fealuri s-au cuvântat în *Economia cea românească tipărită*” (§ 21).

„Arburii cei blânzi cum trebuie sporii prin altoire s-au zis în *Economia cea românească tipărită în Crăiasca Tipografie din Buda*” (§ 23).

Vorbind despre „gânște,” „despre ceale casnice am cuvântat în *Economia cea românească*” (§ 146).

„Iar între hymenoptere locul cel mai de frunte îl cuprind albinele, despre care am cuvântat în *Economia cea românească*” (§ 182).

Celelalte lucrări rămân în manuscris, netipărite. Astfel, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului* va vedea lumina tiparului după 158 de ani de la elaborarea ei, într-o ediție critică de D. Ghișe și Pompiliu Teodor, în 1964. *Istoria naturei sau a firei* (Ms. românesc Nr. 422) și *Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae* (Ms. românesc Nr. 482), scrise între 1806–1808, au rămas nepublicate până astăzi.

⁴ Ion Piuariu-Molnar (1749–1815) – filosof luminist transilvănean, primul medic român licențiat.

Instituțiile protectoare ale lucrărilor lui Șincai au fost: Biblioteca Episcopiei greco-catolice din Oradea⁵ până în 1954. După această dată întreg „*patrimoniul cultural al Școlii Ardelene, manuscrisele învățaților ei și ale lui Șincai însuși, prețioase relicve naționale sunt așezate la temelie Bibliotecii Academiei Române din Cluj, unde se păstrează cu sfințenie,*”⁶ valorificându-se de către cercetători și redându-se valorilor culturale fundamentale, naționale și europene.

Istoria naturei sau a firei. Manuscris românesc Nr. 422, [1806–1808], 93 p. + 50 f. albe intercalate, 25 cm × 20 cm

Legătura: legat din coli a câte 8 file; legătura externă din carton cu piele la cotor. Hârtia groasă și dură, cu filigran (dungi transversale și un blazon cu coroană).

Posesor actual: Biblioteca Academiei Române Cluj.

Observații: Scris de mâna lui Gheorghe Șincai într-o grafie curată, cu litere chirilice.

În ceea ce privește datarea manuscrisului, susținem ipoteza anilor 1806–1808, perioadă în care Șincai se afla în Buda, ca revizor încă, după moartea lui Samuil Micu (†1806). În același an iese de sub tiparul Universității Crăiești din Buda *Povățuire către economia de câmp*, care este, fără îndoială, un manual, nu de „economie” în sensul modern al înțelesului, ci unul de „*cunoștințe și sfaturi agricole*” „în folosul școalelor,” precizează autorul și al masei de viețuitori ai satelor cum ne tâlcuiește conținutul lui (I. *Despre pământ*; II. *Despre lucrul pământului – gunoie, arat, semănat, plivitul holdelor, strânsul bucatelor, secerat, căratul bucatelor, îmblătit*; III. *Despre livezi*; IV. *Despre prăsirea dobitoacelor*; V. *Despre grădini și pomi*; VI. *Despre vii*; VII. *Despre goangele cele de folos-albinărit, stupărit* etc.).

Este foarte posibil să ia cunoștință acum de lucrarea lui Johann Heinrich Helmuth⁷ *Volks Naturlehre* – un manual de istorie a naturii pentru popor, folosit și răspândit în toate țările Imperiului Habsburgic în epocă⁸, circulat și în școlile săsești și maghiare din Transilvania⁹.

---

⁵ I. Radu, *Manuscrisele Bibliotecii Episcopiei greco-catolice din Oradea Mare*. Studiu bibliografic. București, 1923.

⁶ David Prodan, *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, București, Edit. Enciclopedică, 1991, p. 324.

⁷ Helmuth, Johann Heinrich (Helmstädt 1732 – Calvörde 1813). Predicator și pastor german. Lucrări: *Descrierea stelilor* (1774); *Introducere la cunoașterea structurii lumii* (1791); *Volksnaturgeschichte* (Istoria naturii pentru popor) 9 vol. (1797–1802); o lucrare despre aurora boreală, Fizica – ce a fost modelul lui Șincai.

⁸ Între 1785–1800, lucrarea cunoaște cinci ediții apărute la Leipzig, Braunschweig, Wiena. Dintre acestea, Șincai le cunoștea pe a II-a, Braunschweig, 1788 și pe a V-a, adăugită, Wien, 1800.

⁹ În Transilvania am putut repera astăzi, în Biblioteca Episcopiei greco-catolice Oradea – ed. III-a a lui Helmuth; în Biblioteca Bathyaneum, Alba-Iulia și Biblioteca Muzeului

Lucrarea lui Helmuth este modelul¹⁰ tradus, adaptat, completat, ce stă la baza lucrărilor lui Șincai *Învățătură firească...* și *Istoria naturii...*, iar indirect și a *Vocabularului...* Că ele au urmat logic, cum s-a dovedit, după *Povățuire* și au rotunjit sfera preocupărilor pentru științe, ne-o confirmă proba banală a legăturii – identică la toate trei manuscrisele (dimensiuni, material, atelier). Astfel, din cele XV capitole ale lucrării lui Helmuth, Șincai folosește, prelucrându-le liber, primele XII (consacrate fizicii) în *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*. Ultimele trei, XIII, XIV și XV, consacrate celor 3 regnuri ale naturii (vegetal, animal, mineral), reprezintă izvorul *Istoriei naturii sau a firei*.

Lucrarea este gândită ca manual de istorie naturală elementară, ce respectă structura manualelor de științe naturale din epocă, care tratau împreună cele trei regnuri. Spre deosebire de Helmuth, care structurează materialul pe paragrafe precedate de o sumă de întrebări, la Șincai numerotarea paragrafelor se face de la 1 la 212 și nu sunt precedate de întrebări didactice. Grija lui este ca, printr-o selecție potrivită, manualul să nu depășească nivelul de înțelegere al cunoștințelor elementare.

Cap. I. Despre plante dă noțiuni sumare de morfologia și anatomia plantelor în baza observațiilor empirice. Noțiunile de fiziologia plantelor sunt vagi, confuze sau pur și simplu necunoscute. Capitolele consacrate taxonomiei vegetale sunt tratate cu atenție în sensul foloaselor economice provenite de la plante, foarte amănunțit semnalate în „însemnări.” Se relevă practici de utilizare a plantelor la români în general, sau în economia de casă a țaranului din Transilvania, în special. De pildă, la § 20, se spune:

„Din scoarța mesteacănului țeranii din Sveția își fac acoperământ cășilor, iar varvarii din America iscusite luntrițe. Din scoarța teiului se fac pe la noi funii și călcâie la încălțăminte.” „De cercuri este bun alunul, mesteacănul, drîmoxul și răchita. Mocanii din Ardeal fac cercuri și din rădăcinile brazilor...” „Lăcuiitorii din Canada ferb suculele de jugastru¹¹ până ce se îngroașă și fac zahăr dintr-însul. Pentru ce nu s-ar putea face zahăr și la noi din mustul de jugastru și de mustăreață?”

„Pentru armariu [dulap] se socotesc a fi buni pinii și chedrii, pentru că cu mirosul lor fugăresc moliile de la veșminte.”

Brukenthal, Sibiu (fond Gimnaziu săsesc) – ed. V-a. La Biblioteca Colegiului „Bethlen” Aiud și în Biblioteca Blajului (fond I. Vancea), există ediții mai târzii Helmuth – Braunschweig, 1839, 1843 – ed. a X-a, 1851.

¹⁰ Helmuth, J. H. *Volksnaturlehre*. V-te Auflage. Wien, Im Verlag bey B. Ph. Bauer, 1800, XXX + 461 [-485] p. – 1 tab. Manual adresat tineretului din școli și poporului de rând. Pentru confruntare cu manuscrisul lui Șincai am folosit această ediție.

¹¹ Jugastru, mustăreț, arțar = *Acer campestre* – arbust în pădurile de foioase. Prețuit de țărani pentru lemnul său alb, tare, folosit pentru unelte, obiecte casnice, juguri.

Între recomandările sale, remarcăm și pe cele pentru folosirea unui combustibil mai bun; în locul focului din balebă cu paie, Șincai recomandă focul cu cărbune de turbă („torf”), folosit ca atare în Olanda și Belgia (§ 68).

Cap. II. Despre mineraiuri descrie minerale, roci, săruri de pământ, metale prețioase, precum și foloasele lor pentru om. Șincai este atent să precizeze răspândirea lor pe harta Transilvaniei. De pildă:

„Sarea cu care ne folosim în comun... este ca și stani [stâncile] cei ce fac munții. Dacia cea veachie e cea mai vestită pentru sarea aceasta”. (§ 65)

[Aurul] „se culege și este de atâta preț înaintea celor mai mulți, cât mai nu se poate spune.” „La Secărâmb în Ardeal se sapă în color de cenușă și se află crescut lespioare vânjoase.” (§ 77)

[Platina] „Dintâiaș dată s-au găsit în America la anul 1736, dară acum se află și în Secărâmbul din Ardeal.” (§ 78)

Cap. III. Despre viețuitori. Aflăm puține noțiuni de morfologie animală, iar de fiziologie, deloc. În clasificarea viețuitoarelor respectă în general clasificarea lui Helmoth, în 6 clase ecologice, Șincai fiind preocupat de descrierea animalelor din fauna românească, a celor domestice în special. Despre om ca zidire (creație) a lui Dumnezeu se vorbește în încheierea lucrării, cu noțiuni elementare de anatomia omului. Este semnificativă preocuparea lui Șincai de a introduce și câteva sfaturi igienice destinate omului de rând, despre igiena pielii (§ 194), igiena dinților (§ 196).

Din punct de vedere al gândirii sale filosofice, ca și ceilalți luminiști transilvăneni, ca și modelul său german, nu depășește pozițiile deismului. Natura (plantele, viețuitorii, mineralele) sunt „zidirea” lui Dumnezeu „pentru îndestularea și desfătarea omului.” Dumnezeu dirijează ciclurile anuale de vegetație (§ 39). Ca și învățat teolog îmbrățișează idealismul creștin și crede în nemurirea sufletului (§ 212).

Ca luminist adevărat, Șincai nu va renunța nici în această lucrare la exemplele și pasajele explicative, la propriile observații asupra întrebunțării plantelor, foloaselor animale și le sugerează, le recomandă poporului (v. § 20, 68). Consecvent luptei de risipire a negurii și ceții ignoranței la sate, el combate ca și în *Învățătură firească...*, superstițiile.

Vorbind despre urși, spune: „Însă aceea nu este adevărat că ursoaica fată numai cinci dărabe de carne, pe care lingându-le apoi, așa le mută în formă de pui.” (§ 101)

„Dară aceea nu este adevărat că totdeauna moare cineva din casa aceea pe care cântă buha.” (§ 132)

„Iar cum că helciul¹² cel blând își cântă moartea mai nainte de a sosi aceasta e numai fabulă.” (§ 146)

---

¹² Credem că este vorba de lebăda albă (Cygnus) și nu de nevăstuică (Mustela nivalis).

„Broaștele timpurarie toamna, iarna și primăvara lăcuiesc în apă, iar vara pe uscat și pe seacătă se ascund în găuri, sub iarbă și sub flori, pe ploae se ivesc foarte multe și de-aici judecă cei nepricepuți că au plouat broaște.” (§ 151)

„Cum că crocodilul plânge ca pruncii ca se înșeale pe oameni, se-i prindă și se-i mînce și cum că veverița icneumon zisă, când doarme crocodilul cu gura deschisă se bagă într-însul și-i roade foalele, este numai poveste bătrână, dară cum că veverița aceea cearcă cuibul crocodilului cel în arină făcut și bea ouaăle, este adevărat, drept aceea s-au ținut veverița aceasta întru atâta cinste la egipteni.”¹³

„Cameleonul deverat îmfîindu-se își mută fața în mai mulți colori, dară cum că numai cu vazduh ar trăi, nu este adevărat.” (§ 152)

Istoric autentic, Șincai presară informații mărunte dar semnificative pentru români și istoria lor. Vorbind despre lăcuste și pagubele produse de invazia lor, ne povestește cum s-au apărat țaranii români de ele.

„Pe ardeleni mai nainte de vreo cîțiva ani i-au ajutat și passerile, adică cearele¹⁴, cioicile¹⁵, graurii, vrăbiile și altele, la strângerea locustelor¹⁶ care năpădise în secuime, iar de-acolo se alungase cu clopote, cu împușcături și cu multe plesnituri, și se așezară în comitatul Dăbâței și al Solnocului dinăuntru.”

„De inărog¹⁷ au trebuit să fie cornul cel prin Ștefan Batori dus din Ardeal, când s-au făcut craiu Poloniei, pentru care au fost după moartea craiului atâtea vorbe între ardeleni și între poloni.” (§ 99)

„În Istoria Moldovei se arată că Duca-Vodă, domnul Moldovei, cu două piei de vulpe neagră¹⁸, dintre care una o au dat împăratului, alta vizirului turcesc, ș-au rescumpărat odinioară și capul și domnia.” (§ 103)

În istoria științei românești. Însemnătatea manualului lui Șincai

1. În privința nivelului științific, *Istoria naturei*... ne oferă o informație naivă, empirică, la nivelul științei secolului al XVIII-lea, cu limitele și erorile ei. Este pe deplin explicabil nivelul de cunoaștere al lui Helmuth, care expune eronat nutriția plantelor și care nu cunoștea sensibilitatea și mișcarea la plante, sexualitatea și mecanismul fecundației, mecanismul respirației etc. Toate acestea și încă alte descoperiri epocale în microbiologie, fermentația, enzimele ș.a. vor veni

¹³ „Veverița ichneumon” este *Hespestes ichneumon*, mamifer carnivor cu blana gri-verzuie, din familia *Veveride*. Răspândită în Africa, foarte comună în Egipt unde era adorată ca animal sfânt. Se hrănește cu șerpi, șoareci și ouă de crocodil.

¹⁴ cearele = ciorile (păsări din genul *Corvus*).

¹⁵ cioicile = ceucă, specie de cioară, numită și cioră mică, cioică, stâncuță;

¹⁶ lăcuste = insecte din Ordinul *Ortoptere*; *Pachytylus migratoria* = lăcusta călătoare;

¹⁷ inărog = 1) animal fabulos, un cal cu corn în frunte, întâlnit în literatură și arta medievală; 2) rinocer;

¹⁸ vulpe neagră = vulpe agintie cu blană neagră cu luciu argintiu (*Vulpes vulpes*);

după părăsirea empirismului și a teoriilor vitaliste în favoarea experimentului în științe, ceea ce se întâmplă abia la începutul secolului al XIX-lea¹⁹.

În ceea ce privește sistemul de clasificare a plantelor și animalelor, Helmuth folosește unul empiric, eronat astăzi, preluat și de Șincai. Astfel, în *Clasa Viermi* introduce și Moluștele, Infuzorii și Polipii; în *Clasa Amfibi* tratează Batracienii și Reptilele ș.a.m.d. Predicatorul și pasorul german Helmuth (1732–1813), deși a fost contemporan cu naturalistul suedez Karl Linné (1707–1778)²⁰, nu pare să cunoască sau să accepte sistemul linnean nou, de clasificare a lumii vii și botezul animalelor și plantelor cu nomenclatura binară – o adevărată revoluție în istoria științelor naturii a veacului al-XVIII-lea.

2. Manualul lui Șincai ne oferă un valoros și bogat material lexical cules de la izvorul primar – din satul românesc. Este evident efortul cărturarului de a folosi în nomenclatura plantelor, animalelor, mineralelor, graiul popular sau un limbaj științific creat de el însuși. Evită deliberat folosirea și introducerea neologismelor în limba română și atunci este nevoit să circumscrie termenul prin sintagme. De pildă, folosește „groapa pieptului” pentru torace, „gura gâtlanului” pentru faringe, „doba care întărește auzul” pentru timpan, „unealtele sâmturilor” pentru organele de simț, „bolfă” pentru cocoasă la cămile, „mădulari” pentru membre, „acriș de vitriol” pentru SO₄H₂; inima are două camere = două auricule și două urechi = două ventricole etc.

Acolo unde este în dificultate, apelează în primul rând la latinisme (*urogelul*, *tetricea*, *dactilul* = curmalul, *lycoperzii* = bureții cerbilor etc.). Folosește puține maghiarisme (*secfiu* pentru garoafă, *mocușul* pentru veveriță, *criștăii mineraiurilor* pentru cristalele mineralelor etc.), germanisme (*țincravt* pentru *Equisetum arvense* ș.a.).

Iată că acest manual este un teren luminist pe care Șincai îl fertilizează și cu valorile limbii. Ca și ceilalți învățați ai Școlii Ardelene, el înțelege că, în afara istoriei, și limba trebuie ridicată, din graiul popular la rang de limbă științifică, limbă de cultură. Încercarea lui Șincai de a crea o terminologie științifică românească este de pionierat. Ea va fi urmată și îmbogățită cu noi contribuții în secolul al XIX-lea prin Timotei Cipariu, care se ocupă și de lexicografia botanică; de Simeon Mihali-Mihalescu, Iacob Cihac, Pavel Vasici, Daniil Popovici-Barcianu – autori de manuale școlare în limba română, iar mai târziu de Florian Porcius, Al. Borza, Emil Pop, N. Ursu ș.a.

3. Întorcându-ne la rațiunile care l-au condus pe Șincai la scrierea acestei lucrări, vom observa că însuși titlul *Istoria naturei sau a firei* pe care i l-a dat delimitează o disciplină nouă pentru învățământul din Transilvania – istoria

---

¹⁹ René Taton, *Istoria generală a științei*. Vol. II-III. București, Edit. Științifică, 1964, p. 40.

²⁰ Linné, Karl von (1707–1778). Naturalist suedez, părintele sistematicii moderne botanice. A introdus nomenclatura binară pentru desemnarea speciilor și a genurilor. Adept al teoriei fixiste și creaționiste a speciilor, a admis totuși și originea speciilor pe cale naturală prin hibridare.

naturală – pe care o desprinde ca atare, traducând-o, prelucrând-o și îmbogățind-o cu observații personale – după manualul lui Helmuth *Volks Naturlehre*. În mod evident era destinat tipăririi, având în vedere lipsa acută de manuale a școlii românești, atât în Transilvania, cât și în celelalte provincii românești.

Cel dintâi manual de *Istorie naturală* în limba română se tipărește la Iași în 1837 de către Iacob Cihac²¹, manual după care s-a predat acest obiect pentru prima oară în învățământul superior românesc, în Facultatea de Filosofie a Academiei Mihăilene (1835–1837) și în Gimnaziul Vasilian din Iași. Al doilea manual de *Istorie naturală* tipărit este al lui Iuliu Barasch²², la București, 1854; al treilea este cel al profesorului Simeon Mihali-Mihalescu²³ de la Gimnaziul din Blaj, sub directoratul lui Timotei Cipariu, în 1855 și 1856, tipărit la Blaj.

Față de aceste prime trei lucrări, *Istoria naturei...* lui Șincai este scrisă cu mai bine de trei decenii înainte. Rămasă în manuscris și necirculată, nefolosită ca sursă bibliografică, ea se impune istoriografiei științelor biologice românești drept cel dintâi manual de istorie naturală în limba română.

Concluzii

Lucrarea *Istoria naturei sau a firei* [1806–1808], întregită cu *Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae* este importantă pentru cercetătorul de azi, pentru istoria învățământului, a etnografiei și a științei la români pentru următoarele aspecte:

1) Informația științifică oferită reprezintă o pagină istoriografică de empirism în științele naturii ale secolului al XVIII-lea la români.

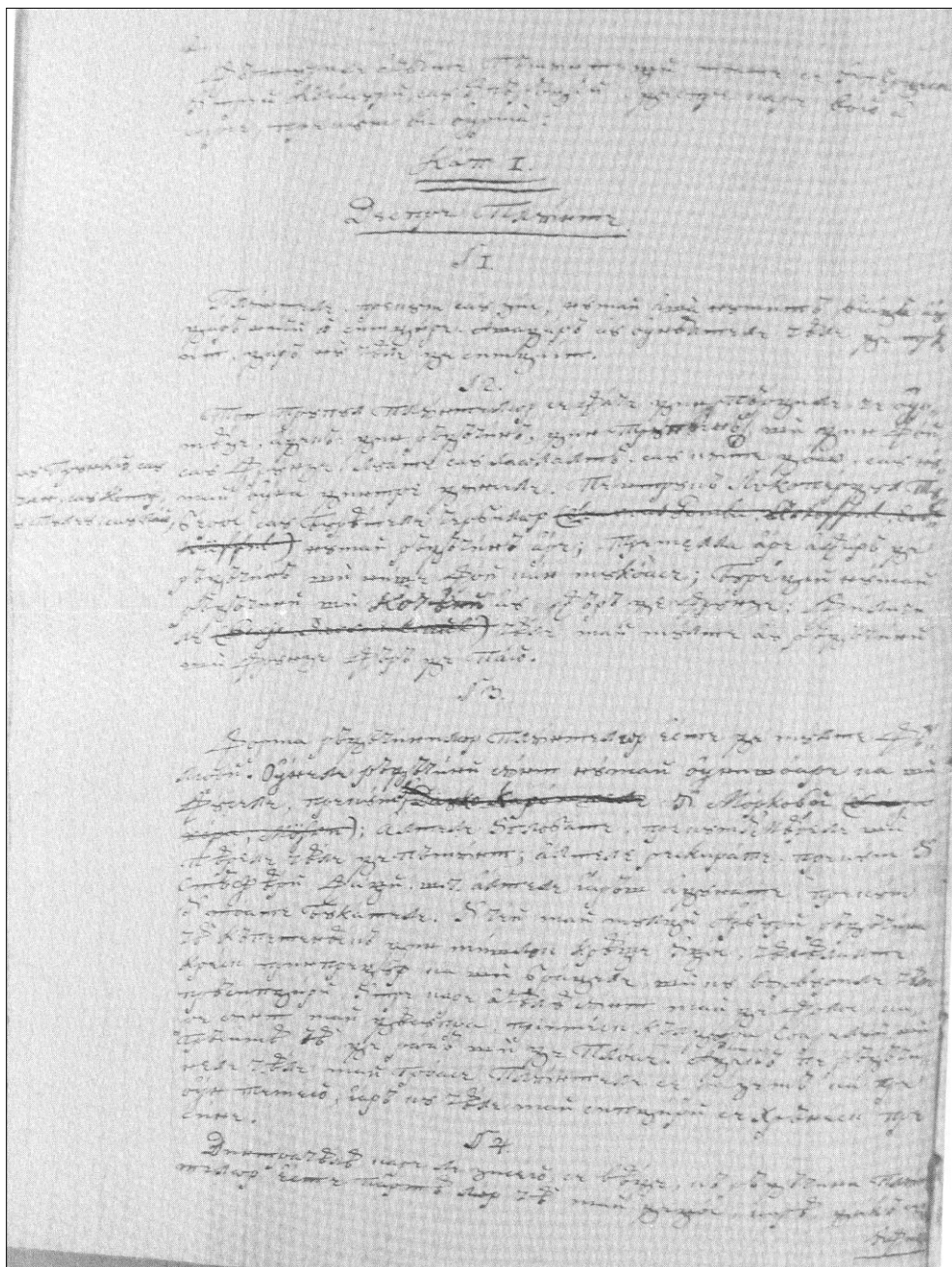
2) Materialul lexical cules/cunoscut de Șincai din graiul popular și încercarea de a-l ridica la rang de limbă științifică, limbă de cultură este de pionierat. Va deschide cercetările lexicale ale filologilor și naturaliștilor în veacul al XIX-lea (Timotei Cipariu, Simeon Mihali-Mihalescu, Iacob Cihac, Pavel Vasici, Florian Porcius, Daniil Popovici-Barcianu), urmați de cei ai secolului al XX-lea (Al. Borza, Emil Pop, N. Ursu ș.a.).

3) În istoria învățământului românesc de științele naturii, *Istoria naturei...* [1806–1808] înscrie o prioritate națională: este cel dintâi manual de științe naturale în limba română, înaintea celor tipărite de I. Cihac (Iași, 1837), Iuliu Barasch (București, 1854), S. Mihali-Mihalescu (Blaj, 1855, 1856).

²¹ J. St. Cihac, *Istoria naturală întâia oară în limba românească compusă*, Iași, 1837, 507 p.

²² Iuliu Barasch, *Istoria naturală*, București, 1854.

²³ Simeon Mihali-Mihalescu, *Compendiu de istorie naturală pentru începători*, Blaj, 1856. Pop, Emil Simeon Mihali Mihalescu. În: *Cărturari și memorandiști transilvăneni*. Arad, 1994, p. 1–59.

Cap. I. Despre Plante

Cap II

Despre mineraluri

240.

Mineralele sunt produse, unele sunt simple, unele compuse, ca
sunt și elementele chimice. După Șincai acestea sunt împărțite
în două clase, după cum sunt compuse. Unele sunt simple, ca
sunt și elementele chimice, unele sunt compuse, ca sunt și
elementele chimice. După Șincai acestea sunt împărțite
în două clase, după cum sunt compuse.

241.

Mineralele sunt produse, unele sunt simple, unele compuse, ca
sunt și elementele chimice. După Șincai acestea sunt împărțite
în două clase, după cum sunt compuse. Unele sunt simple, ca
sunt și elementele chimice, unele sunt compuse, ca sunt și
elementele chimice. După Șincai acestea sunt împărțite
în două clase, după cum sunt compuse.

242.

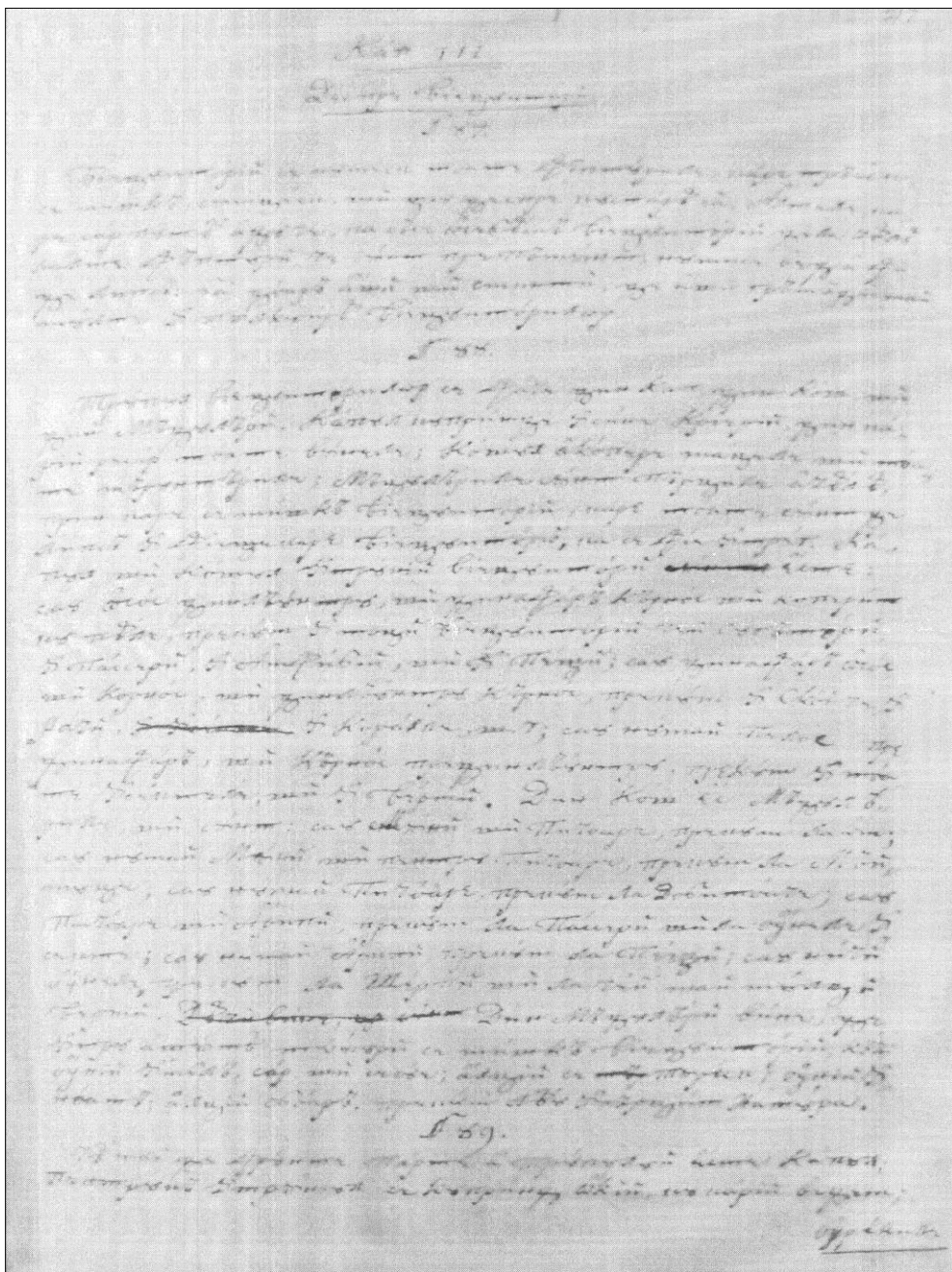
Mineralele sunt produse, unele sunt simple, unele compuse, ca
sunt și elementele chimice. După Șincai acestea sunt împărțite
în două clase, după cum sunt compuse. Unele sunt simple, ca
sunt și elementele chimice, unele sunt compuse, ca sunt și
elementele chimice. După Șincai acestea sunt împărțite
în două clase, după cum sunt compuse.

243.

Mineralele sunt produse, unele sunt simple, unele compuse, ca
sunt și elementele chimice. După Șincai acestea sunt împărțite
în două clase, după cum sunt compuse. Unele sunt simple, ca
sunt și elementele chimice, unele sunt compuse, ca sunt și
elementele chimice. După Șincai acestea sunt împărțite
în două clase, după cum sunt compuse.

244.

Cap. II. Despre mineraluri (minerale)

Cap. III. Despre vietuitori

Pui de romani... nu-l uitați pe Șincai

. Ioan MITROFAN

Cinstirea memoriei înaintașilor, mai ales a celor cu renume este un act de cultură și de recunoaștere a valorilor perene ale unei națiuni.

Acest lucru este cu atât mai necesar acum, în timpuri în care istoria se prezintă în scurtcircuit, trecându-se adeseori peste importante secvențe de mare importanță pentru a scoate în evidență câte ceva din prezent. Zicea un poet „... *Totul se rezumă la atât: Epoca noastră*” (A. Păunescu, *Rezumăm*).

În ciuda multor abuzuri făcute împotriva trecutului glorios care nu a fost doar evocat ci chiar exploatat spre a se construi o imagine favorabilă, prezentul are nevoie de înprospătarea memoriei. Se uită sau se ignoră cu bună știință o secvență importantă din istoria neamului românesc, cea căreia îi datorăm o pioasă recunoștință pentru că – prin generațiile de atunci – ne-a conștientizat asupra originii și apartenenței noastre la ginta latină.

În acest an aniversar, amintirea Școlilor Blajului este nu doar un act de prețuire a istoriei, ci și o datorie sacră de a ne lega sufletește de trecut și prin acesta de a da un nou impuls învățământului blăjean spre viitor. În acest mereu prezent trecut sunt cuprinși acei fii ai Bisericii unite cu Roma străbună, pe care i-a păstrat memoria sub denumirea generică de corifei ai Școlii Ardelene – acel curent cultural iluminist care a bătut și peste gândirea și cultura transilvăneană a secolului al XVIII-lea.

Gheorghe Șincai pe care îl sărbătorim acum – și în acest an jubiliar al Școlilor Blajului va fi reamintit mereu – face parte din numărul relativ restrâns al Corifeilor care trebuie să se bucure de nemuritoare amintire.

Dar, cine mai știe ceva despre acele vremuri trecute, despre viața și strădania, despre umilirile și triumful asupra stihțiilor răului pe care acești vajnici apărători ai ființei românești l-au purtat? Și nu numai ei; deoarece, Blajul are în memoria sa istorică sute de nume celebre la vremea lor de dascăli, vlădici sau cetățeni destoinici al căror nume se pierde în negura uitării, dar rămân în memoria colectivă a istoriei Blajului. Cine din foarte tinerele generații de acum pot înșirui nume care să însemneze ceva concret la adresa inteligenței blăjene?!? Nu ne stau în minte decât nume ale unor iluștri dascăli sau vlădici de care legăm evenimente

mai curând dramatice sau singulare, decât acea perenă inculturare și emancipare a Blajului românesc.

Șincai face parte din istoria vie a trecutului nostru și pentru meritele sale deosebite, trebuie să fie evocat în asemenea manifestări și nu oricum ci, treziți, îndemnați, ca „*pui de romani... să nu-l uităm pe Șincai.*” Acesta este și motivul pentru care am îndrăznit să intitulez astfel acest referat.

Gheorghe Șincai este reprezentant al întregii Biserici Române Unite, Greco-catolice prin însuși faptul că originea, domiciliul și șederea sa pentru o vreme la Blaj cuprind teritorial o anume întindere.

Originar din Țara Făgărașului, cu inflexiunile omului asprit de viața dură de la munte, stabilit prin familia sa în zona de câmpie de la Râciu – unde vede lumina zilei în 1754, –cu studii elementare la Șamșud și Săbed, studii liceale la seminarul iezuit din Cluj; petrece vacanțele la Nușfalău la unchiul său, Mihai Grecul, administrator de moșii, apoi face studii la Bistrița și... îl vom întâlni apoi la Blaj ca profesor (în 1773), la vestitele Școli fondate de Episcopul Petru Pavel Aron la 11 octombrie 1754, tocmai acum 250 de ani!

Nu trebuie pierdut din vedere că Blajul, deja evocat pentru importanța sa în istoria națională devenise din 1737 cel mai important centru politic și cultural al românilor, gimnaziul blăjean constituind singura instituție școlară pentru românii din Transilvania.

Vom trece mai grăbit peste itinerariul său formativ, pentru a zăbovi puțin asupra lucrărilor sale științifice și a importanței sale în pleiada Corifeilor. Din expunere vom descoperi și unele trăsături de personalitate care vor motiva acele exploatare momente de idiosincrazie cu mai marii săi și cu normele aspre ale călugăriei. Acestea nu vor putea nicidecum să știrbească valoarea științifică a lucrărilor sale și a omului Șincai, poate prea târziu prețuit.

Activitatea sa la catedră și dorința vie de a se perfecționa intelectual, se întrepătrund cum era și firesc. Dascăl de poetică și retorică la Blaj, Șincai utiliza manualele folosite și în centrele școlare mari, cum ar fi Clujul, și anume *Arta oratoriei*, a lui Masenius, *Arta versificației* a lui Bellini sau făcea aplicații pe textele marilor clasici Ovidiu, Virgiliu, Horațiu, Cicero sau Juvenal.

Șincai intră în călugărie și, din 1774, va pleca alături de Petru Maior și Ioachim Pop la Roma, la studii.

În Cetatea eternă, Șincai va fi impresionat de bogăția materialului documentar; pasionat și dornic de a cunoaște și valorifica istoria devenirii poporului român își orientează studiile spre istorie și pasionat, de studiile sale, reușește să scoată în cei cinci ani 15 tomuri de date legate de istoria poporului român.

În ultimul an al șederii la Roma, primește treptele preoției (1775) și obține două titluri de doctor. În drum spre casă, se oprește la Viena unde constată o vie preocupare și o activitate intelectuală românească. Rămâne aici pentru un an și studiază la Colegiul „Sfânta Ana”, dreptul canonic, dreptul natural și dreptul ginților, conștient fiind de necesitatea acestor cunoștințe, în conjunctura istorică de atunci.

Anul 1780 constituie anul reîntoarcerii sale la Blaj, încărcat de planuri de activitate științifică, de lămurire a problemelor legate de originea, de limba și gramatica românească. De câțiva ani (1777), intrase în vigoare *Ratio educationis* al Propagandei Fide și aceasta era spre folosul organizării învățământului gimnazial și pentru folosirea limbii naționale în școli.

Iată cum sintetizează G. Călinescu formarea intelectuală a lui Șincai: „*Șincai a trăit și s-a format într-un climat luminst, deci raționalist, și aspirația lui dintâi a fost aceea de a face știință, de a restitui documentele fundamentale despre români, de a face ordine în noianul de fapte și evenimente, cu scopul de a demonstra originea nobilă a neamului său, continuitatea lui neîntreruptă în acest spațiu carpato-danubian, unitatea lui și legitimitatea istorică a egalității lui în drepturi cu celelalte neamuri. El voia să demonstreze, nu să încânte. Cartea lui era o armă în iureșul unei lupte acerbe, nu o poveste încântătoare despre trecutul neamului. El este un istoric modern în deplinul înțeles al cuvântului...*” (Serafim Duicu, *op. cit.*, pp. 227–228).

Șincai va fi din 1780 catihet și director al școlilor normale greco-catolice din Blaj, fiind hotărât să se dedice acestei activități didactice, în ciuda opoziției statului față de înființarea școlilor românești.

O realizare considerabilă va fi strădania lui Șincai în extinderea învățământului românesc reușind, după 1782, să obțină aprobarea la proiectul de înființare a școlilor românești, având susținerea vicarului de atunci, Ignatie Darabant, și a lui Ioan Bob, proiect de lege ce va fi aprobat de Consiliul de Stat.

Proiectul său de gramatică latino-română, va vedea lumina tiparului la 1783, an în care apare și un *Abecedar bilingv – român și german* și un *Catehism*. Sunt materiale elementare necesare nu pentru elevi, ci mai curând pentru uniformizarea învățării prin instruirea ca dascăli a foștilor dieci.

Activitatea sa mai mult decât bogată va aduce la lumină și alte cărți și manuale: *Îndreptare către aritmetică*,... *Istoria naturei sau a firei*, *Povățuire către economia de câmp*,... sau o reeditare (în 1806) a lucrării sale *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*.

Zelul său apostolic pe tărâmul învățământului și, de ce să nu recunoaștem, spiritul inovator însușit în școlile Romei precum și aerul iluminist, adeseori

anticlerical promovat de împăratul de la Viena, (Iosif al II-lea), au creat discrepanțe față de gândirea tradițională susținută de episcopul Ioan Bob și, în consecință, conflicte.

Fiind numit episcop Ioan Bob, cei trei corifei, Samuil Micu, Petru Maior și Gheorghe Șincai, și împreună cu ei Gherman Peterlachi au cerut să părăsească cinul călugăresc. Nu uităm că, în politica sa anticlericală, împăratul desființase peste 750 de mănăstiri. Ieșirea din călugărie a lui Șincai, deși a fost aprobată, a creat uimirea la Propaganda Fide la Roma, unde acesta promisese că va fi un bun propovăduitor al catolicismului.

În noua postură, Șincai va primi un teren la marginea grădinii episcopiei unde-și va construi o casă și va cultiva grădina din jur spre propriile nevoi.

Panorama politică și moartea lui Iosif al II-lea au dat posibilități Dietei transilvane să revendice reîntoarcerea la vechile stări, în care valahii fuseseră marginalizați. Împăratul Leopold primește de la români proteste scrise – după metoda suplicilor practică de români în acea vreme – dar, rezultatele au fost sub așteptări. Vestitul *Supplex Libellus Valachorum* din 1791, are printre autori pe Șincai. El este un continuator dârz al obiectivelor lui Inocențiu Micu și neobosit luptător pentru emanciparea românilor în contrapondere la împotrivirea maghiară.

O insuficient de armonizată politică a românilor a degenerat conflictul lui Șincai cu Episcopul Ioan Bob și l-a împins pe Șincai să suporte 9 luni de temniță la Aiud pentru acuzația de conspirație (1794–1795).

Acest episod dureros al vieții marelui cărturar, victimă a înțelegerii insuficiente a pulsului istoriei l-a împins pe acesta pe panta degradării: nu va mai fi numit director, viața sa materială va avea de suferit și persoana sa va fi socotită indezirabilă.

Astfel, Gheroghe Șincai ajunge administratorul moșiei contelui Daniel Wass la Țaga și, în același timp, preceptor al copiilor acestuia. Tot atunci se pregătește pentru a-și înfrunța în justiție adversarii de la Blaj.

Cu toate suferințele și loviturile soartii, pe Șincai nu-l părăsește gândul de a scrie o istorie a neamului românesc.

După șase luni de activitate la Țaga, Șincai pleacă la Oradea, unde prietenul său Ignatie Darabant devenise Episcop din 1788. Cu toate prietenii ce le poate lega aici, Șincai înțelege că nu va putea duce la bun sfârșit mărețul său plan de a scrie o istorie a neamului românesc. După numai trei luni, el va părăsi – ajutat de Ignatie Darabant – Oradea spre a pleca la Buda. Avea deja 49 de ani. Fiind la Buda din 1803, Șincai se pune pe muncă la *Istoria Românilor* dar, promisiunile de ajutorare pentru publicare nu se dovedesc efectiv.

Va fi chemat de bătrânul Samuil Micu – slăbit în putere de ani și boală – să-l ajute la tipografia universității din Buda, pe funcție de corector, funcție pe care o îndeplinește pentru un an, până în 1807 iulie 7, rămânând să suplinească încă aproape un an pe această funcție în titularul numit, Petru Maior.

Lucrarea sa, visul și rezultatul efortului de documentare de o viață nu sunt privite cu bunăvoință la Buda, fiind socotită ca periculoasă și impregnată cu neadevăruri, care ar putea provoca tulburări în rândul oamenilor.

Părăsind, de nevoie, tipografia Universității din Buda, Gheorghe Șincai, îmbătrânit înainte de vreme, purtând în desagă cele 26 de volume de manuscris în versiunea română și latină, va peregrina cu acest „făt” pe drumuri până la sfârșitul vieții.

Poposind la Oradea, va termina *Hronicul* pentru tipar în 1811 și obține aprobarea pentru tipar în 1812 pentru Ungaria, în limba latină.

O nouă încercare de tipărire o face la Sibiu, dar tipograful Hochmeister, trimițând lucrarea la cenzura din Cluj a lui Iosif Martonfi, primește de la acesta, după o citire fragmentară a variantei latine, celebrul verdict în limba latină „*Opus igne auctor patibulo dignus*,” adică practic o condamnare atât a operei cât și a autorului, pe care îi vrea deopotrivă distruși: lucrarea arsă și autorul spânzurat. Mai mult, pe lângă respingerea cererii de tipărire, guvernul îi confiscă lucrarea (3 vol.) ținându-o sub sechestru.

Cu toată confiscarea manuscrisului românesc și refuzul îndârjit de a recunoaște istoria unei națiuni – în ciuda poate a unor idei iritante sau sublinieri incomode la acel moment istoric – care i-au luat lui Gheorghe Șincai dreptul și i-au anulat șansa de a-și vedea tipărită lucrarea, ea va apărea în 1853–1854 prin grija lui August Treboniu Laurean – (inspector general al școlilor în acei ani) – împuternicit de domnitorul moldovean Grigore A. Ghica să alcătuiască o comisie pentru a îngriji respectivul *Hronic*.

Cărturari de frunte (Bariț, Cipariu, Kogălniceanu...) au insistat ca valorile științifico-documentare rămase după marii înaintași ai Școlii Ardelene să fie studiate și publicate. Kogălniceanu spunea despre *Hronica* lui Șincai „*nu stau la îndoială de a zice că cât Hronica aceasta nu va fi publicată, românii nu vor avea istorie*” (Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, p. 237).

Gheorghe Șincai, la care ne întoarcem cu gândul, s-a dovedit un neînțeleș chiar de către ai săi; el va peregrina pe la foști elevi și popasul mai îndelungat îl va face la niște străini omenoși (fiii contelui Vass) la moșia de la Sinea, în Slovacia, unde îl va surprinde trecerea spre popasul definitiv – moartea, care survine în 2 noiembrie 1816. Acolo va dăinui în mormânt... până la învierea de obște sau... cine știe?... poate până când cineva din cei care-și iubesc înaintașii cu

adevărat în faptă și nu din vârful buzelor, îl vor repatria, reconstituind mereu, mereu, pleiada irepetabilă a Corifeilor, suport și îndemn extins printr-o parafrază: Pui de romani,... purtați-vă bine și,... nu-i uitați pe vrednicii voștri înaintași!

Dintr-o misterioasă congruență – după spusele cercetătorilor de mai târziu (Al. Papiu-Ilarian, George Bariț) – prețuirea tardivă a înaintașilor rămâne o caracteristică ne-nobilă a românilor. În ziarul *Traian*, nr. 57, din 1869 scria: „Astăzi, ca și în timpul lui Șincai, ideile mari, naționale, curat românești, ideile și oamenii ce le apără, le reprezintă, nu sunt mai bine văzuți, nici mai bine tratați, de cum erau în timpul lui Șincai!” (S. Duicu, *op. cit.*, p. 241).

„Grija” de a șterge însă urme ale trecutului, nu se limitează la uitare, într-un timp când „Istoria se construiește cu târnăcopul și buldozerul.” *Tribuna*, nr. 9/1979 evocă faptul că în 1978 a fost demolată casa pe care se afla o placă memorială vorbind despre Șincai, și... despre edilii Blajului care au realizat „performanța deplorabilă în avântul ei anticultural /prin care/ singurul edificiu legat de viața lui Gheorghe Șincai este dărâmat cu buldozerele... pentru ca pe acel loc să-și dureze casă cu etaj un cetățean oarecare al Blajului!” (*Ibidem*, p. 245).

Poate că această apreciere-critică nu s-ar desminți nici printr-o extrapolare peste timp, spre un azi istoric, ce (doar!) se dorește mai atent la valorile trecute și la armonizarea prezentă, ecumenică a neamului nostru.

Elogiindu-l pe Șincai, urmașii autenticului cărturar, evocau un principiu ecumenic, la modă astăzi, „să ne cunoaștem pentru a ne înțelege unii pe alții, înțelegându-ne să ne acceptăm și acceptându-ne să ne iubim”: „Când românii se vor cunoaște, când frații de un sânge se vor recunoaște, planul cel mare al divinului Traian se va realiza în Orient și atunci... atunci, Gintă mai aleasă nu va fi pe pământ înaintea noastră.” (*Ibidem*, p. 242).

Șincai „n-a putut fi mai puțin român și nici mai puțin prompt de a se sacrifica pentru un popor supus la torturi permanente”... (George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*).

Gheorghe Șincai în conștiința mureșenilor

Monica AVRAM

În mod firesc, nașterea și existența unei personalități de talia lui Gheorghe Șincai ridică numeroase semne de întrebare și determină o serie de controverse, legate fie de locurile natale sau de data nașterii, fie de diferite aspecte sau momente din viața sa particulară.

„Cazul Gheorghe Șincai” este – în opinia mea – unul fericit din acest punct de vedere, și, când afirm acest lucru, mă refer la faptul că s-a stabilit atât ziua nașterii sale, cât și locul unde a văzut lumina zilei.

Gheorghe Șincai s-a născut, deci, la 28 februarie 1754, nu în 1753, nici în 1755, deși, dacă luăm în considerare propriile sale declarații, toate cele trei repere cronologice ar trebui să fie reale. Cu toate acestea, s-a optat pentru anul 1754, fiind singura dată menționată clar, explicit, și nu prin intermediul unor calcule¹.

În ceea ce privește locul nașterii, azi e deplin cunoscut faptul că Șincai s-a născut la Râciul de Câmpie, în casa bunicului din partea mamei și abia la vârsta de 8–10 ani se mută la Șamșud / Șinca Veche, în condițiile în care au loc bine cunoscutele modificări de statut ale moșiei părintești. Aici își va petrece anii copilăriei, urmând ca instruirea școlară să o înceapă la Săbed, nu departe de locurile natale.

Chiar dacă ne-am limita doar la locul nașterii sale și ar fi suficient să-l considerăm pe Gheorghe Șincai nu numai un mare român, ci unul dintre cei mai de seamă cărturari mureșeni. Îl putem deci „revendica”, deși, dacă ar fi să luăm în considerare activitatea sa la Blaj, probabil că la fel de îndreptățit ar fi și vechiul centru al culturii românești să-l socotească printre ai săi.

Din fericire însă, contactul lui Șincai cu locurile natale, cu Mureșul și împrejurimile sale nu se limitează doar la anii copilăriei. Dimpotrivă, există mai multe momente în care el revine în aceste locuri, adus fie de dorința de a-și vizita familia și casa părintească – despre care Serafim Duicu spune că a fost transformată în școală și a funcționat până la sfârșitul secolului al XIX-lea² – fie adus de obligații profesionale, fie pentru a-și căuta liniștea în clipele grele ale vieții sale mult prea încercate.

---

¹ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj-Napoca, Dacia, 1972, p. 119; Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 13.

² Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 14.

În opinia mea, există în viața lui Șincai trei mari etape în care legăturile sale cu locurile natale și cu orașul Târgu-Mureș sunt mai strânse, mai puternice. În stabilirea acestora nu am ținut seama doar de criteriul cronologic, cât mai degrabă de natura evenimentelor care îl determină să revină. Cele trei momente sunt:

a) anii copilăriei și începutul instrucției școlare;

b) anii directoratului;

c) anii de după eliberarea din închisoarea de la Aiud și până la stabilirea la moșia contelui Wass de Tăga.

Revenind la prima etapă și la anii copilăriei, este azi bine cunoscut faptul că Șincai și-a început educația la școala de la Săbed, unde se familiarizează cu limba maghiară. Va petrece o scurtă perioadă de timp și în școala sâtească de la Șamșud / Șincai, urmând ca, la insistențele fratelui său mai mare – căpitanul Ion Șincai, un om educat, preocupat îndeaproape de pregătirea fraților săi mai mici și a cărui semnătură apare pe documentul semnat de militarii români la 1790³ – să-și completeze studiile la Oșorhei – Târgu-Mureș⁴. Va rămâne aici timp de doi ani – 1776–1769 – frecventând cursurile Gimnaziului reformat, înființat în anul 1557⁵. Matricole ale colegiului din această perioadă nu există, motiv pentru care putem doar presupune că Șincai a urmat clasele de sintaxă și poetică și, în plus, cea de stilistică. A fost, de asemenea, familiarizat cu istoria biblică, istoria universală și cea a românilor⁶. Începe totodată să studieze limbile latină, germană și maghiară, dar poate că unul dintre cele mai importante câștiguri din această perioadă este întâlnirea cu profesorul Kovásnai, un om de o cultură deosebită. De altfel, relația de prietenie și apreciere reciprocă dintre cei doi, relație care continuă și după plecarea lui Șincai de la Târgu-Mureș, reiese foarte clar din modul în care fostul elev vorbește despre această perioadă: „*La cultivarea mea a contribuit cu cea mai mare strădanie bărbatul de înaltă erudiție, profesorul Kovásnai Sándor, a cărui umanitate nu va fi uitată de posteritatea târzie din cauza volumului său intitulat Carmina...*”⁷. Cei doi s-au mai întâlnit și cu alte ocazii, când Kovásnai era custode al Bibliotecii Teleki, iar Șincai, în lungile sale inspecții școlare, profita de prezența la Târgu-Mureș pentru a studia fondurile acesteia. Mai mult, Șincai are aprecieri de laudă la adresa volumului de poezii al lui Kovásnai, ori se știe că în acele timpuri,

---

³ Căpitanul Ion Șincai semnează petiția ofițerilor români de graniță din 1790, act premergător *Supplex*-ului: *Ioannes Sinkay capitaneus ex 2-a valahica pedestris legione*. Vezi Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, București, Editura pentru literatură, 1965, p. 15.

⁴ Al. Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca. Discursul de recepțiune de A. Papiu Ilarianu și răspunsul de Georgiu Barițiu în ședința publică a Societății Academice Române din 14 septembrie 1869*, București, Tipografia Națională, 1869, p. 13.

⁵ Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 15.

⁶ Ladislau Kocziány, Kovásnai Sándor, în *Profiluri mureșene*, vol. 1, Târgu-Mureș, Întreprinderea Poligrafică Târgu-Mureș, 1971, p. 35–40.

⁷ *Ibidem*, p. 37.

astfel de cărți nu se cumpărau, ci erau dăruite de autor apropiaților săi, în semn de apreciere. În plus, după Răscoala din 1784 se observă și o schimbare în modul de gândire al profesorului, în felul său de a vedea lucrurile, care probabil se datorează discuțiilor cu Șincai⁸.

Șincai amintește în scrierile sale nu doar „Oșorheiul amical,” ci și „Oșorheiul cultural,” intenția sa fiind aceea de a scoate la lumină meritele acestui oraș, precum și posibilitățile sale de a oferi elevilor un cadru adecvat învățării. Amintește, deci, cele două instituții de învățământ – Gimnaziul romano-catolic și Colegiul reformat – dar vorbește în egală măsură și despre celelalte două instituții culturale: biblioteca și Societatea pentru cultivarea limbii maghiare, chiar dacă ultima s-a înființat după terminarea studiilor sale la Târgu-Mureș.

În ceea ce privește cea de a doua etapă, ca director al școlilor românești din Transilvania – funcție îndeplinită pe durata a 12 ani, între 1782–1794 – Șincai revine de nenumărate ori la Târgu-Mureș și în împrejurimi. De altfel, conform statisticilor „*prin silința și munca mea numărul școlilor s-a ridicat la 300...*”⁹ Dintre acestea, 27 se aflau pe teritoriul Scaunului Mureș, în Comitatul Târnavelor. O scurtă și rapidă enumerare a acestora ne demonstrează că interesul său nu s-a limitat la o anumită zonă geografică, ci s-a răsfrânt asupra întregului teritoriu mureșean¹⁰. Situația ne demonstrează, de asemenea, capacitatea lui Șincai de a acționa în mod direct și fără nici un fel de rețineri în vederea dezvoltării învățământului românesc, în condițiile în care cele 27 de școli au fost deschise pe parcursul a doar doi ani, între 1787–1789¹¹.

Că, în calitate de director al școlilor românești, a revenit de multe ori în aceste locuri, o dovedesc chiar spusele sale: „*În timpul domniei lui Iosif al II-lea am fost silit să inspectez de trei ori toate școlile naționale românești, una câte una, și să raportez oficial despre starea, progresul și funcționarea lor.*”¹² Un calcul simplu ne arată de câte ori s-a aflat Șincai în Comitatul Târnavelor, precum și faptul că vizitele sale erau de mai lungă durată!

Mai mult, într-un raport înaintat guvernului în anul 1790, Șincai supune atenției forurilor conducătoare faptul că există în Scaunul Mureșului dascăli care nu-și îndeplinesc obligațiile în limitele prevăzute. Pe baza acestuia, administrația locală a Scaunului Mureș este însărcinată să soluționeze problema. La rândul său, vicecomitele districtului afirmă în cadrul ședinței din 11 martie 1790 că „*Gheorghe*

⁸ *Ibidem*, p. 38.

⁹ Ion Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești până la 1900*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 213.

¹⁰ Traian Popa, *Activitatea școlară a lui Gheorghe Șincai*, în *Societatea de mâine*, 1/1924, p. 435–436; Idem, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tipografia Corvin, 1932, p. 255.

¹¹ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania, 1774–1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 66.

¹² Ion Gh. Stanciu, *op. cit.*, p. 213; D. Ghișe, P. Teodor, *op. cit.*, p. 125.

Șincai, directorul școlilor românești, a raportat On. Guvern că și în județul nostru sunt învățători cari numai pentru aceea au primit funcția aceasta ca să se sustragă de la sarcinile publice, dar nu instruiază tinerimea.”¹³ Cu acest prilej, a fost întocmită și lista celor 27 de școli mai sus-amintite, precum și cu numele învățătorilor desemnați de Șincai.

Se ridică în acest fel un mare semn de întrebare, o nedumerire privitoare la legalitatea unui document datat 24 iunie 1794 prin care episcopul Ioan Bob îl acuză pe Șincai de neglijență în serviciu, că nu cercetează școlile și, mai mult, că „se bate cu orașenii la Târgu-Mureș.”¹⁴ Nu putem trece cu vederea caracterul destul de violent și aprig al lui Șincai, dar nu putem ignora nici falsitatea acuzațiilor care i-au fost aduse în timpul procesului cu episcopul Ioan Bob și acoliții săi. Prin prisma celor amintite, consider totuși că documentul din 1794 nu este decât o altă încercare nereușită de a-l denigra pe Șincai; pe de altă parte, însă, poate proba prezența sa la Târgu-Mureș.

Faptul că Șincai revine la Târgu-Mureș în anii directoratului este dovedit și de întâlnirile, deja amintite, cu profesorul Kovásznai, în cadrul intim al Bibliotecii Teleki, și care trebuie să fi avut loc înainte de anul 1792 – anul morții profesorului.

În ceea ce privește cea de a treia etapă, a anilor premergători instruirii tinerilor conți Wass, prezența lui Șincai la Târgu-Mureș sau trecerea sa prin localitate sunt dovedite foarte clar de documentele studiate încă din anul 1924 de profesorul Traian Popa, documente care se aflau în arhiva orașului Târgu-Mureș și cea a județului Mureș-Turda¹⁵. Ele reprezintă actele celor trei procese în care Șincai era implicat direct și care se desfășurau la Tabla Regească din Târgu-Mureș.

Primul proces este cel care îl implica pe subprefectul din Aiud, Al. Gyutjő, acuzat de Șincai de comportament violent și mistificare a adevărului. În acest sens, aflat la Cluj, la 10 octombrie 1795, Șincai înaintează guvernului o cerere în care solicită sprijin împotriva dușmanilor săi, care l-au închis la Aiud; el solicită un avocat din oficiu pentru a demara acțiunea legală și, în acest sens, subliniază atât importanța serviciilor sale publice desfășurate până în acel moment, cât și situația materială și financiară deplorabilă. Lăsând la o parte sensibilitatea umană, cererea este un important document autobiografic, ea conținând numeroase date personale. După acest moment, procesul este transferat la Curtea de Apel din Târgu-Mureș de unde, în 1796, doi grefieri – Iosif Almasi și Ioan Lantos – sunt trimiși la Blaj pentru a verifica adevărul celor spuse de Șincai.

Cel de al doilea proces este cel deschis împotriva lui Ion Szathmáry, căruia Șincai i-a arendat moșia părintească. Neînțelegerile dintre cei doi au degenerat într-o luptă pe care se pare că Șincai a pierdut-o. Mai mult, a accentuat și neînțelegerile

---

¹³ Traian Popa, *Activitatea școlară...*, p. 435; Idem, *Monografia...*, p. 255.

¹⁴ Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944, p. 276.

¹⁵ Traian Popa, *Un capitol sbuciumat din viața lui Gheorghe Șincai*, Târgu-Mureș, Tipografia Ardealul, 1924.

dintre frații Șincai, relația lor devenind destul de încordată. Acuzat de proastă administrare, Șincai este nevoit să facă bilanțul veniturilor și cheltuielilor moșiei, rezultatul final indicându-l – o dată în plus – ca păgubit.

Evoluția relațiilor de familie ne îngăduie să înțelegem mai ușor de ce la mijlocul deceniului al nouălea își găsește adăpost nu în casa fraților, ci în cea a cumnaților Teodor Graur și Ion Caliani, doi nobili români din Râciu, căsătoriți cu surorile sale. De la Râciu, el va continua să se deplaseze de multe ori la Târgu-Mureș, să întâlnească unele persoane cunoscute, dar și pentru a studia la biblioteca telekiană.

Din nefericire, împreună cu cei doi cumnați va veni la Târgu-Mureș și în ziua de 2 decembrie 1795; și este binecunoscut episodul în care, rămânând peste noapte la o cârciumă de pe strada Călărașilor, este jefuit de 16 galbeni, motiv pentru care o va da în judecată pe soția cârciumarului. Procesul s-a desfășurat tot la Târgu-Mureș și se încheie – aproape în mod firesc – tot cu păgubirea lui Șincai.

S-ar putea crede că Târgu-Mureșul i-a purtat ghinion marelui cărturar, deși la o astfel de concluzie probabil că nu ajunge decât o persoană foarte pesimistă. Orașul a fost doar locul de desfășurare a proceselor sale, și nu cauza – o cauză care trebuie căutată în trecutul său nu prea îndepărtat, în felul în care a înțeles relația cu episcopul Ioan Bob¹⁶.

Nu putem, deci, vorbi de un fel de încercare de „răscumpărare a greșelilor” a orașului Târgu-Mureș față de Șincai. Cu toate acestea, au existat de-a lungul anilor o serie de manifestări cultural-artistice, științifice, omagiale în memoria cărturarului, sărbători la realizarea cărora și-au dat concursul instituțiile de cultură, autoritățile locale și cele județene. Astfel, Șamșudul – localitatea în care și-a petrecut anii copilăriei – a preluat numele Șincai¹⁷. Cu ajutorul sătenilor, un localnic – sculptorul Constantin Dombi – a realizat un bust din bronz al cărturarului și l-a amplasat în centrul așezării. Monumentul a fost înconjurat cu un mic parc în anii 1995–1996, după declarațiile viceprimarului din localitate. Același sculptor a dăruit și vecinilor din Râciu un bust asemănător.

În anul 1966 – la împlinirea a 150 de ani de la nașterea lui Șincai – ambele localități menționate au organizat manifestări omagiale în amintirea cărturarului, prilej cu care au fost dezvelite și două plăci memoriale.

Târgu-Mureșul poartă la rândul său semnele trecerii lui Gheorghe Șincai prin localitate. Astfel, în anul 1994, cu prilejul împlinirii a 240 de ani de la naștere, un liceu din localitate a primit numele „Gheorghe Șincai.” Momentul a prilejuit o amplă manifestare, la organizarea căreia au colaborat Inspectoratul Școlar Județean

¹⁶ Ion Chinezu, *Pagini de critică*, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 182.

¹⁷ În materialele găsite nu se precizează data exactă a schimbării numelui. Se pare însă că a avut loc după 1918, când familia nobilă Bethlen a părăsit localitatea, și anii '30 când un membru al aceleiași familii revine în aceste locuri și găsește numele schimbat. Informația a fost găsită în Mezősámsont: múlt és jelen, Marosvásárhely, Impress, 1997, p. 11.

Mureș, Grupul Școlar „Gheorghe Șincai”, Inspectoratul pentru Cultură al județului Mureș și, evident, Biblioteca Județeană Mureș. Programul manifestării a cuprins numeroase momente în care au fost antrenați – în egală măsură – elevii școlii și cadrele didactice, dar și edili județului. Totodată, a avut loc și o ceremonie religioasă prilejuită de punerea pietrei de temelie a unui bust Gheorghe Șincai.

Într-adevăr, în noiembrie 1996, în cadrul „Zilelor Gheorghe Șincai,” la împlinirea a 180 de ani de la moartea cărturarului, a avut loc festivitatea de dezvelire a unui bust, realizat de sculptorul mureșean Ion Vlasiu, un nume de marcă al culturii românești.

Mai mult, la 4 februarie 1997, Institutul de Cercetări Socio-Umane, amplasat în clădirea Teleki din Târgu-Mureș, va prelua, la rândul său, numele „Gheorghe Șincai.” Prezidiul Academiei Române a răspuns astfel cererii înaintate de conducerea institutului, și dovedește, o dată în plus, că, deși Gheorghe Șincai poate fi revendicat și de alte localități românești, el rămâne un mureșean prin excelență.

În fața unei asemenea personalități nu putem decât să ne plecăm privirea și să îi urmăm sfatul rostit la frageda vârstă de 18 ani: „*Nimic pentru mine, totul pentru neamul meu!*”¹⁸ și, de asemenea, să ne dorim precum Papiu Ilarian: „*Spiritul tău fie în mijlocul nostru!*”¹⁹

BIBLIOGRAFIE

- Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944.
- Ion Chinezu, *Pagini de critică*, București, Editura pentru Literatură, 1969.
- Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, Editura Sport-Turism, 1983.
- T. Georgescu, Emil Băldescu, *Ciitori de școală românească în secolul 19*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
- Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj-Napoca, Dacia, 1972.
- Kocziány Ladislau, *Kovásnai Sándor*, în *Profiluri mureșene*, vol. 1, Târgu-Mureș, Întreprinderea Poligrafică Târgu-Mureș, 1971.
- Vasile Netea, E. Nicoară, *Gheorghe Șincai*, în *Figuri mureșene*, Târgu-Mureș, Tipografia Ardeleana, 1933, p. 17–31.
- Al. Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca. Discursul de recepțiune de A. Papiu Ilarianu și răspunsul de Georgiu Barițiu în ședința publică a Societății Academice Române din 14 septembrie 1869*, București, Tipografia Națională, 1869.
- Traian Popa, *Activitatea școlară a lui Gheorghe Șincai*, în *Societatea de mâine*, 1 / 1924.

---

¹⁸ Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 20.

¹⁹ *Ibidem*, p. 242.

- Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, Tipografia Corvin, 1932.
- Traian Popa, *Un capitol sbuciumat din viața lui Gheorghe Șincai*, Târgu-Mureș, Tipografia Ardealul, 1924.
- Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania, 1774–1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
- Ion Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești până la 1900*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
- Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, București, Editura pentru literatură, 1965.

ANEXĂ

Tabelul școlilor greco-catolice înființate în comitatul Târnavelor în timpul directoratului lui Gheorghe Șincai

Nr. crt.	NUMELE LOCALITĂȚII	NUMELE ÎNVĂȚĂTORULUI	DATA INAUGURĂRII
1.	Adămuș	Ioan Pop	9 dec 1787
2.	Andrașfalău	Petru Toma	29 dec 1787
3.	Bodogaia	Filip Moldovan	29 dec 1787
4.	Bord	George Pop	1 ian 1788
5.	Ebesfalău	Ioan Alamori	
6.	Agrișteu	Ioan Sevestrean	2 ian 1788
7.	Erneiul-Mare	Petru Sőcs	22 dec 1789
8.	Hagymăș-Bodon	Iosif Bernați	7 noi. 1789
9.	Valea-Lungă (Hosszapatak)	Ioan Aron	29 dec 1787
10.	Iclodul Mic	Basiliu Barna	29 dec 1787
11.	Lăscud	Teodor Pop	23 ian 1788
12.	Lodroman	Ioan Trâncu Prim. Toma Moldovan	19 dec 1789 18 dec 1787
13.	Mădărașul de Câmpie	Al doilea Ion Raț	23 mart 1787
14.	Medesfalău	Aron Pop Prim. Chirion Neage	23 dec 1787 29 dec 1787

15.	Micăsasa	Al. d. Mich. Renei	29 dec 1787
16.	Nirașteu	Dimitru Pop	29 dec 1787
17.	Pănade	Vasile Cipariu	24 oct 1789
18.	Iernut	Ioan Seulian Prim. Bas. Pop	1 ian 1787
19.	Șamșudul de Câmpie	Al doilea Ioan Dubleu	1 mart 1789
20.	Șeulia	Teodor Pop	30 dec 1787
21.	Sarosul maghiar	Gheorghe Pop	15 dec 1787
22.	Șomfalău	Alex. Pop	1 apr 1788
23.	Spini	Simion Costea	2 ian 1788
24.	Sâncel	Ion Popa Pintilie	1 ian 1788
25.	Valea Sasului	Gheorghe Raț	18 dec 1787
26.	Sângeorzul de Mureș	Andre Borbos	22 dec 1789
27.	Velț	Ioan Borbos	15 dec 1787

Un destin în lumea cărții

. *Gheorghe BULUȚĂ*

În lumea contemporană, a autostrăzilor informației, în care tinerii caută cunoașterea care îi interesează de la ei de acasă folosind serviciile motoarelor de căutare, când s-a instituit „veghea documentară” și se recurge la tehnici de informare legate de bibliotecile virtuale, devine greu de înțeles spiritul cărturarului din alte veacuri, al celui din Epoca Luminilor, de exemplu. Merită, de aceea, să readucem în memoria celor de azi ceva din atmosfera unor secole în care informațiile în bibliotecile, publice sau private, de învățământ sau de pe lângă diverse instituții, erau căutate, adunate și valorificate cu trudă, dar și cu o pasiune și o bucurie a lecturii, pierdute azi pentru cei mai mulți dintre oameni. Contactul cu manuscrisul, cu cartea tipărită și biblioteca era nemijocit, de durată, personalizat – sursă de deliciu intelectual. Se îmbinau un simț al datoriei cărturarului cu un epicureism rafinat al contactului cu cuvântul scris-tipărit ce pare neobișnuit în lumea contemporană.

Un asemenea exemplu, foarte reprezentativ din toate punctele de vedere, este acela al lui *Gheorghe Șincai* (1754–1816). Format în școli confesionale din Transilvania cum erau cele din Cluj, Colegiul Reformat din Târgu-Mureș, Gimnaziul piariștilor din Bistrița, înființate în secolul al XVI-lea, înzestrate cu biblioteci în care unul-două secole se adunaseră tipărituri și manuscrise din vechile centre culturale europene, Șincai și-a petrecut viața cercetând documente spre folosul său intelectual și pentru a-și putea scrie opera. După doi ani de studiu la Târgu-Mureș, în Colegiul fondat în 1557, cu o bibliotecă bogată și bine gestionată, care acumulasă carte din toate domeniile și după alți doi ani de învățătură în limba germană și retorică, la Bistrița, este călugărit la mănăstirea Blajului și predă, pentru școala românească de acolo, cursul de retorică și poetică. Evident că și biblioteca din Blaj, așa cum o știm din primul inventar cunoscut, cel din 1747, i-a folosit lui Gheorghe Șincai ca profesor și viitor istoric. De-a lungul existenței sale avea să studieze și în alte vechi biblioteci precum cele romane – Vaticană, Sopra la Minerva, ad Aracelli, Benedictina și cea a Colegiului „De Propaganda Fide”, printre ai cărei custozi s-a numărat. Cronologic urmează Biblioteca Colegiului „Sfânta Barbara” din Viena. Mărturie a travaliului său în fondurile acestor biblioteci sunt cele 27 volume manuscrise, ce cuprind documente și știri narative referitoare la istoria poporului român, păstrate azi, legate în trei mari tomuri, în colecțiile Bibliotecii Filialei Academiei Române din Cluj-Napoca. Alte biblioteci, în care a făcut cercetări în cursul numeroaselor sale peregrinări, sunt cele de la

Blaj, în timpul directoratului școlilor naționale românești din Transilvania, Oradea – unde cunoaște pe Samuil Vulcan, Ioan Corneli, Nicolae Vitez, Ladislau Nagy și Mihail Tertina, Buda – unde lucrează în diverse fonduri publice, în colecția de documente și manuscrise a lui Martin George Kovachich și în fondul cărților din „*crăiasca tipografie a universității*”, Viena – unde a cercetat documente și cronici din biblioteca Muzeului Național, înființat de împăratul Iosif al II-lea, Sinea (sat de lângă Cașovia – Kosice, Slovacia) – unde, în biblioteca familiei contelui Vass, redactează o parte importantă a *Cronicii* sale. În anexele discursului său de recepție la Societatea Academică Română, Alexandru Papiu-Ilarian a alcătuit o listă a autorilor citați în *Cronică*; rezultă că documentarea lui Gheorghe Șincai se bazează pe informațiile culese din 458 de lucrări.

Ultima din acest șir, dar nu cea din urmă, este biblioteca personală a eruditului român, din care s-au păstrat exemplare cu însemnări în limba latină. Studiată și reconstituită parțial de Magdalena Tampa, această colecție a istoricului și profesorului legat de centrul intelectual de la Blaj, s-a îmbogățit în anii 1776–1780. Unele cărți au fost donate de proprietar bibliotecii din „Mica Romă”. Ele evidențiază pentru Gheorghe Șincai „pecetea cercului său de interes” și anume, ponderea literaturii clasice a antichității, a gramaticilor, a edițiilor din epocă. Cum bine a observat Magdalena Tampa, Șincai nu era un bibliofil atras de rarități, ci un cărturar al luminilor care căuta informația, în mare parte în scop educațional și didactic.

În 1803, invitat la o proprietate a lui Ignatie Darabant, episcop unit de Oradea (1790–1805), Gheorghe Șincai a compus o *Elegie* în limba latină, publicată în 1804 într-o culegere de versuri îngrijită de poetul Ladislau Nagy sub titlul *Orodias*. Timotei Cipariu a republicat textul cu notele însoțitoare ale lui Gheorghe Șincai, în *Arhivul* său (1868), iar Teodor A. Naum a tipărit prima traducere în limba română, în *Gând Românesc* (1940). *Elegia* este un veritabil document al mentalității cărturarului luminist, al relațiilor sale cu cartea, biblioteca și lumea intelectuală. Lectura și studiul erau pentru el o sursă de bucurie și de plăceri, descoperite întâi la Cluj „în școlile lui învățate” unde „începui să mă-nvăț cu dulceața lui Febus”. La Bistrița „cu arta lui Cicerone-mi plăcu să cultiv mai departe a mea minte”, scrie eruditul, pentru a urma cinci ani de studii apoi, la Roma, căreia îi aduce mulțumire „Căci bibliotecile ei mi-au fost totdeauna deschise. / Din o mulțime de cărți mi-am luat însemnări fără număr”.

Studiul în bibliotecile publice și private romane a fost o bucurie pentru acest învățat curios și cu mare putere de muncă. A frecventat, ca și mai târziu la Viena, fonduri secrete, grație bunăvoinței lui Stephanus Borgia, mai târziu cardinal, secretarul Congregației „De Propanda Fide” („cu învățați deprins fiind el a-și petrece tot timpul”), care a obținut pentru el aprobarea directă a Papei, pentru a-i înlesni accesul în toate aceste biblioteci și la lucrări altfel oprite. În *Cronica* sa, la anul 1604, Gheorghe Șincai notează referitor la iezuiți că a citit „regulile lor cele ascunse și numai cu mâna scrise, care eu însuși le-am dat, din porunca

cardinalului Ștefan Borgia să le lege în cordovan roșu întraurit, când eram bibliotecar în colegiul De Propaganda Fide din Roma”. Tot Ștefan Borgia îi semnala tânărului român lucrările în care apăreau mențiuni privitoare la conaționalii săi, a căror istorie urma să o scrie în urma documentării temeinice.

În *Elegia* sa, Gheorghe Șincai avea să noteze că la Roma a cercetat „mai ales lucruri din codicele manuscrise care-mi ajută la pregătirea Istoriei daco-romane sau valahice, căreia atunci i-am pus temelii foarte solide”.

A urmat o ședere de un an la Viena, unde, scrie el în *Elegie* „am răsfoit manuscrise-o mulțime; deasemeni acolo / Cărți tipărite – am citit un noian și ziua și noaptea / Ca să pot scrie frumos istoria Daciei noastre”. Ajutat și îndemnat de confrăți – istoriografii unguri Daniil Cornides, profesor și bibliotecar și Iosef Benko, victimă a invidiei profesionale, ca și eruditul român, de arhiepiscopul Garampi, nunțiu apostolic la Viena – pentru că întotdeauna a avut relații amicale în lumea intelectuală – păstrând legătura cu Ignatie Darabant, a făcut cercetări în continuare pentru marele său proiect istoriografic.

La Viena, așa cum face cunoscut în notele *Elegiei*, din 1803, și într-o scrisoare, din 1804, către Johan Cristian von Engel, Gheorghe Șincai a avut, din partea nunțului papal, permisiunea scrisă „de a ceti toate cărțile oprite de orice fel ale autorilor damnați și chiar eretici, pe care să le ție în secret și sub cheie ca să nu ajungă în mâinile altora, și acest lucru i l-a permis cât va trăi”.

Întors în țară, după alungarea de la Blaj și ani de peregrinări, s-a bucurat de prietenia profesorului și prodirektorului Gimnaziului din Oradea, Mihail Tertina, posesorul unei biblioteci la care face referiri în *Elegie*. Biblioteca acestui transilvănean este astfel descrisă: „Neprețuita comoară de cărți ale lui, el atuncea / Gata și-n grabă arătat-mi-a multe și multe volume / Rare și ne mai văzute de mine, bogat fiind dânsul / Și în monede și-n cărți și-n feluri de scrieri și chipuri, / Ce bibliotecii lui sunt o strălucitoare podoabă”.

Se poate remarca, din *Elegia* lui Gheorghe Șincai, un anumit spirit al intelectualilor, laici și clerici deopotrivă, o solidaritate, o disponibilitate pentru comunicare și schimb de informații, o cordialitate și o dorință de bine, o generozitate în a-și împărți și cunoașterea, care pare să proiecteze asupra lumii lor o lumină aparent idilică. Aparent și în mod cert uneori naivă, pentru că iată cum apare în *Elegie* impresia acestor oameni despre statutul savanților din alte țări. În micul grup de intelectuali de la Oradea se discuta despre Revoluția franceză, despre „Frumoasele studii și despre profesori, / De prețuirea pe care le-o dau străinele nații” și, mai ales, „Cât e de grasă răsplata ce-o dau învățaților Rusul / și Bavarezul, odată c-o stare ș-o soartă mai bună / Și ce mari lucruri pun, încă, la cale Prusacul cu primul / Consul al Franciei pentru ca artele să înflorească!”

Cum arăta ziua de lucru a unui cărturar român din epoca luminilor povestește Gheorghe Șincai într-o scrisoare, din 1804, adresată lui Ioan Corneli. La Buda, în locuința sa de la Poarta Vienei (Wiener Thor), deși își câștiga existența cu corectura cărților românești la tipografia universității, dedica zilnic mai puțin

timp acestei munci („dacă-i jertfesc mai mult de două ore, tot restul timpului îl consacru națiunii”). Matinal, corectează, scrie sau citește „până la opt și jumătate”, când merge la Pesta pentru studiu („la ora nouă intrând în vreo bibliotecă, acolo până la douăsprezece citesc mai ales manuscrise, la care foarte greu am avut acces”). După dejun își acordă un scurt interval de relaxare: „Isprăvind pe la ora două masa, o jumătate de oră o dau destinderii sufletești plimbându-mă cu unii și cu alții”. De la trei la șase este „din nou în bibliotecă”. Reîntors acasă se apucă „iar de lucru, până la opt”. Alteori face sau primește vizite, fiind „cunoscut la foarte mulți, mai ales învățați”. Alergătura zilei se încheie „la ora opt seara” cu masa („mănânc și beau dacă am ce”) și cu odihna binemeritată („la ora zece vin la culcare”).

Desigur, viața cărturarului nu s-a consumat numai în biblioteci și printre colecționari. A fost o existență agitată, itinerantă, cu tensiuni, cu primejdii, o viață oarecum chiar aventuroasă prin conflictele în care a fost implicată. În dimensiunea ei pur savantă, însă, a fost reprezentativă pentru ceea ce însemnau cunoașterea, studiul, biblioteca și sursele de informare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, când sistemul de valori al epocii pune la lumina cărții pe un loc privilegiat.

BIBLIOGRAFIE

- Gheorghe Buluță, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*. București: Editura Enciclopedică, 2000.
- Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania. Ioan Corneli (1762–1848)*. Oradea: Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor, 2003.
- George Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVIII. Epoca lui Clain, Șincai și Maior*. Iași: s.n., 1927.
- Magdalena Tampa, *Informația unui cărturar iluminist: cărți din biblioteca lui Gheorghe Șincai*. În *Biblioteca și cercetarea*, XIII, 1989, p. 239–246.
- Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai: viața și opera*. București: Editura Minerva, 1994
- Gheorghe Șincai, *Cronica românilor*. Ediție îngrijită de Florea Fugariu. Prefață, tabel cronologic și note de Manole Neagoe. 3 vol. București: Editura Minerva, 1978.

Istoriograful Gheorghe Șincai văzut de Lucian Blaga și David Prodan

Ionuț – Constantin ISAC

Moto:

„Dar cine să nu considere cu admirație pe acel tragic luptător pentru drepturile neamului său care este Gheorghe Șincai...!”

Nicolae Iorga

Figura istorică a lui Gheorghe Șincai (1754–1816) comemorată astăzi, la 250 de ani de la naștere, se prezintă ca impresionantă și pilduitoare, atât datorită priorităților sale științifice istorico-filologice (prima colecție de documente privind istoria românilor și prima gramatică tipărită a limbii române), cât și prin faptele sale culturale și educative practice; întemeierea a circa 300 de școli rămâne o ispravă extraordinară pentru acel timp, un veritabil record, greu de egalat chiar astăzi! Dar, ce poate fi mai emoționant decât acel obicei al lui Șincai de a-și purta cu sine permanent manuscrisele, „ca și cum și-ar fi purtat propria sa viață, material și simbolic obiectivată, pe umeri”, după o sugestivă caracterizare blagiană. Opera sa istorică a atras atenția unui număr mare de iluștri istoriografi și oameni de cultură români, dintre care i-am selectat pentru intervenția de față pe Lucian Blaga și David Prodan.

Asupra muncii și operei istoriografice a lui Șincai, exegeza contemporană s-a pronunțat în sensul valoric al *permanenței*, fiind totodată observat faptul că se impun noi cercetări și interpretări, întrucât „...istoriografia a stăruit mai cu seamă asupra aspectelor ideologice iluministe, accentuate disproporționat în raport cu aspectele erudite ale scrierilor sale istorice”, îndemnul fiind lansat spre cercetarea operei lui Șincai „din unghiul realității istoriografice erudite care a continuat să supraviețuiască în confruntare cu istoriografia filosofică”¹. Evidențierea profilului iluminist al cărturarului român face în mod necesar apel la analiza structurilor istoriografice complexe, în care genul barocului și Contrareformeii se prelungește în demersurile epistemo-metodologice ale școlii de la Göttingen. Astfel, „...o examinare a scrierilor sale istorice din unghiul spiritului erudit și, nu în ultimul

---

¹ Vezi P. Teodor, *Gheorghe Șincai: erudiție și istorie*, în Interferențe iluministe europene, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 145.

rând, din a etapelor pe care căutările lui le-au străbătut, precizează aspecte de natură să-l integreze în climatul istoric căruia i-a aparținut”².

Din perspectiva eselui istoriografic al culturii din Transilvania epocii moderne, L. Blaga remarcă mai întâi profilul spiritual al gânditorului din Râciul de Câmpie: „Formația lui Gheorghe Șincai, la fel ca a tuturor reprezentanților de frunte ai Școlii Ardelene, a fost teologică. Dar însoțită în permanență de un lucid spirit critic. La fiecare pas și de toate părțile, teologia lui Șincai, ca și a confrăților săi, apare limitată în chipul cel mai hotărât de idei luminate. Ea e lipsită de orice urme de fanatism, ea e liberă de orice exclusivism dogmatic. Mai mult în unele sectoare ale ei, ea apare măcinată de critica cea mai caustică”³. Pentru că, autorul *Cronicii*, a alcătuit, de fapt, nu numai o istorie a românilor din Transilvania, ci o istorie a tuturor românilor; el a parcurs un enorm material istoriografic, mergând mereu la textul documentului, dând dovadă de un extraordinar *spirit critic*, chiar dacă concluziile sale sunt, uneori, discutabile. În acest sens, opera sa a fost apreciată de E. Quinet, care l-a situat pe Șincai printre creatorii școlii istorice a secolului al XIX-lea⁴.

În mod particular, istoriograful Șincai îi reține atenția lui Blaga cu referințele numeroase la *istoria confesională* (papalitate, biserica Romei, „unirea” cu catolicismul, iezuiții ș.a.), urmărind prin satira cu tentă incoruptibilă la adresa abuzurilor clerului, acea „umanizare a creștinismului instituțional”, indiferent de particularitatea concretă a cultului religios (ortodoxie, catolicism, protestantism). Cu deosebire atunci când vine vorba despre ordinul iezuit, verva ironică a lui Șincai devine sarcastic-acidă, făcând cu argumentul de rigoare (documentul

---

² *Ibidem*, p. 146.

³ Vezi L. Blaga, *Gândirea românească din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura Științifică, București, 1966, p. 172–173.

⁴ L. Blaga, *op. cit.*, p. 180; P. Teodor, *op. cit.*, p. 146: „Scriind luminoase pagini despre români și istoria lor, în 1857 Quinet a evidențiat meritul lui Șincai în istoriografia română, considerat ca unul ce a produs prin opera lui capitală, *Hronica românilor* și a mai multor neamuri, o schimbare radicală, făcând ordine acolo unde a domnit haosul. Numit *Muratori* al românilor, istoricului român i se fixează locul în istoriografia națională și caracterul savant al operei sale”. Interesul particular față de istoria națională și universală își are la Șincai – asemenea generației sale iluministe – o motivație aparte: „S-ar părea...paradoxal faptul că, în calitate de bărbați puternic implicați în idealurile iluminismului, intelectualii români au acordat o atât de mare atenție trecutului. Iluministii din Occident aveau tendința de a repudia istoria... Pentru iluminismul Europei răsăritene, a cărei națiune era încă împărțită, sau supusă unei puteri străine, trecutul era deseori superior prezentului. Bulgarii au descoperit în trecut o Bulgarie puternică și independentă, iar sârbii un imperiu egal cu acela al Bizanțului, în timp ce românii descopereau în trecut nu numai egalitatea lor cu celelalte națiuni ale Transilvaniei, ci de fapt superioritatea față de ele” (K. Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700–1868)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p. 68).

cuprinzând reguli secrete pe care Ștefan Borgia i le-a încredințat la Colegiul „De Propaganda Fidae” din Roma) un portret destinat posterității, ipoteticului cercetător care se va interesa peste timp de un atare subiect: „...aceștia [iezuiții – n.ns.] au fost un cin călugăresc urzit de Sfântul Ignatie Loyola Spaniolul, cu puțin după ce au început Martin Luther în anul 1517 a-și semăna eresul, în care cin nu se primea alții, fără numai aceia, cari erau foarte de mare talant, au de mare viță și bogat neam, au prea frumoși [frumoși – n.ns.]; cu care trei lucruri avea între sine pe cei mai zdraveni oameni, pentru că cei cu mintea mare străbătea toate, cei de neam mare plinea toate prin rudeniile sale, cei frumoși era văzuți la toți și mai ales la femei, prin care apoi lucra cum vrea (sic!)”⁵.

Critica instituției religioase, cu deosebire a bisericii catolice, poate părea paradoxală din partea unui reprezentant al clerului „unit”. Prin observația că Șincai („unitul”) reușește să-și păstreze obiectivitatea fie și în chestiunile istorice delicate pentru o conștiință catolică, observând, de pildă, fenomenul unirii „cu ochi de laic”, Blaga se oprește asupra acestei situații, caracterizând-o astfel: „Atitudinea de frondă Șincai și-o manifesta... în primul rând față de biserica romană, instituție în care el vedea desigur cea mai ofensivă formă pe care poftele de dominație ale câtorva asupra oamenilor și popoarelor o îmbrăcau în numele ideii creștine... Gheorghe Șincai profesa însă un creștinism ecumenic (subl.ns.), pe care-l dorea cât mai umanizat, potrivit învățăturii nefalsificate a întemeietorului... El se distanțează lăuntric față de creștinismul instituțional, de forme concrete, care de atâtea ori s-a pretat să se transforme în mijloc de asuprire a oamenilor... Grija lui Șincai era pentru «prezentul» său, una singură și anume aceea ca românii să nu ajungă a fi asupriți tocmai cu ajutorul «unirii». De aceea el îndeamnă pe uniți să se țină de obiceiurile lor «răsăritene». În aceste obiceiuri răsăritene Șincai vedea, în condițiile istorice de atunci, o garanție a unității poporului român din Transilvania”⁶.

Perspectiva politică proiectată asupra faptului istoric îi permite lui Șincai incursiuni în „zone interzise” sau prohibite în mod obișnuit istoriografului, cum ar fi aceea cunoscută în epistemologie prin problema *enunțurilor contrafactice* (mai

⁵ Gh. Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri...*, ed. a II-a, vol. II, București, 1886, apud L. Blaga, *op. cit.*, p. 174.

⁶ L. Blaga, *op. cit.*, p. 175, 176. În literatura mai recentă, paradoxul a fost discutat de K. Hitchins, *op. cit.*, p. 68: „Clain, Șincai și Maior, ca membri ai clerului unit, lucraseră cu sârg, fiecare la timpul său pentru a sprijini unirea cu Roma... ei au rezistat tuturor strădaniilor ierarhiei clericale romano-catolice și a propriului lor episcop de a latiniza ritualul bisericesc și conducerea bisericii unite. Ei se temeau că abandonarea ritului grec îi va înstrăina irevocabil de frații lor ortodocși. Astfel, tocmai în creșterea conștiinței naționale se găsește explicația paradoxului aparent că, deși ei au încercat prin toate mijloacele posibile să demonstreze originea romană a poporului român și proveniența latină a limbii lor, în același timp s-au opus oricărei încercări de a face biserica lor mai romană și latină.”

simplu spus, „ce ar fi fost dacă lucrurile s-ar fi petrecut altfel?”). De pildă, tratând despre problema unirii românilor din sudul Dunării cu Patriarhia Romei în anul 1202, sub domnia lui Ioniță, Șincai opinează că, dacă aceștia ar fi rămas uniți cu biserica Romei, ar fi beneficiat de o mai bună apărare în fața influențelor grecești⁷. Uneori, în dorința de a trage concluzii favorabile ideilor originii latine a poporului român, respectiv emancipării românilor și recunoașterii lor ca națiune distinctă, Șincai va forța interpretările date unor celebre și cruciale evenimente istorice, cum ar fi căderea Constantinopolului (1453). Își exprimă regretul pentru prăbușirea Imperiului roman de răsărit, fapt de pe urma căruia au profitat grecii, „...care fără vreo cădintă [temei – n.ns.] și numai cu viclesug au răpștit [răpit – n.ns.] împărăția, ba încă și numele de la noi...”⁸. El „...cade victimă viziunii mărețe întru care se întărită, iar gândurile lui iau întorsături ciudate. Moștenitorii legitimi ai Imperiului roman de răsărit ar fi românii, iar nu grecii! La o asemenea interpretare a istoriei, Șincai recurge nu o singură dată în lupta ce se simțea obligat să o dea împotriva grecismului, de care el vedea amenințat poporul român, atât cel din sudul Dunării, cât și cel din Principatele Române. Cu aceasta învățatul apuca pe drumul excrescențelor vizionare, luându-și în răspăr bunul-simț istoric, de care totuși a dat atâtea dovezi în cercetările sale”⁹.

Blaga surprinde, de asemenea, contribuția lui Șincai la redactarea *Supplexului* de la 1791, precum și dialogul critic cu adversarii ideilor acestuia, pe fundalul atmosferei de restaurație a erei post-iozefiniste („intersecție între lumină și întuneric”). Îl recomandau pe Șincai, în acest sens, însemnările din *Cronică* pe marginea situației țărănimii române (și a românilor, în general) după 1437, când servituțile iobăgești s-au extins treptat, atingând proporții enorme; el scrie, de pildă, referitor la anul 1514 că „proștii [iobagii – n. L.B.] la atâta agiunsese pe vremea mea, de se vindea ca dobitoacele fără de loc, nu cu locul pe care lăcuiau, împreună; afară de slujbele, care le făceau domnilor pământești, începând de luni până sâmbătă seara, în toată săptămâna peste tot anul, duminica fiind că alta nu se putea lucra, domnii cei pământești, pe iobagii săi îi trimiteau cu cărți pe la alți domni. Preoții românești trebuiau să dea dajdie domnilor pe an și să le crească și hrănească câni; pe feciorii lor îi răpeau de la învățături și făcându-i curteni îi sileau să-și mute legea și credința”¹⁰. Or, tocmai acest an 1437 este unul de răscruce, întrucât – arătau suplicanții – până atunci națiunea română s-a aflat pe poziții de egalitate în drepturi cu națiunile regnicolare; pentru acest fapt, se cere „reintegrarea” ei în drepturi egale, întrucât ea nu a decăzut din aceste drepturi prin lege, ci datorită vicisitudinilor vremurilor.

---

⁷ L. Blaga, *op. cit.*, p. 176.

⁸ Gh. Șincai, *Cronica românilor* (ediție îngrijită de F. Fugariu), vol. II, Editura Minerva, București, 1978, p. 153.

⁹ L. Blaga, *op. cit.*, p. 179.

¹⁰ *Ibidem*, p. 236.

„Marii cercetători ai trecutului istoric, un Samoil Clain, un Gheorghe Șincai, pătrunși de pasiunea egalității, au găsit, și în calitatea lor de istoriografi, modul de a proiecta în trecut anume postulate ale sentimentului egalitar ce-i însuflețea”¹¹, scrie Blaga. Dar, cu toate că sprijinit pe principiile dreptului natural și cel al echității sociale, Supplexul reprezintă o concesie făcută circumstanțelor istorice, „un maximum, ce se putea pretinde” în vremurile când deținătorii puterii politice și economice în stat căutau reinstaurarea regimului feudal. Neputând depăși limitele reformismului iozefin și lipsită de o bază socială pentru succesul în confruntarea cu nobilimea, generația Școlii Ardelene și a Supplexului va căuta să domolească atmosfera explozivă din sânul țărănimii, prin îndemnuri la liniștire (de exemplu, în cazul răscoalei lui Horea).

Atât datorită coordonatelor generale ale abordării blagiene, cât și analizei de detaliu, figura istoriografului Gheorghe Șincai apare încadrată liniei de scriitură eseistică deosebit de rafinată, specifică marelui filosof român, confirmându-se mai vechea apreciere de ansamblu a lui G. Ivașcu, în sensul că: „Gândirea românească din Transilvania în secolul al XVIII-lea este, în primul rând, un „eseu”, nu o cercetare savantă... Ea este o carte de „talent” și nu de „erudiție”, cu meritul incontestabil de a se ridica peste amănunte, a nu face simplă factologie și documentaristică goală”¹².

Vorbind la ceas aniversar despre Gheorghe Șincai, D. Prodan îl portretizează psihologic în manieră lapidară și sugestivă: „Fire agitată, a avut o viață agitată. Temperament deschis, cu sufletul pe buze, dar și pasionat, exaltat, a putut stârni mari prietenii, dar și mari dușmăanii. În agitata-i viață a avut parte din plin și de unele și de altele. Un temperament ca al lui putea mâna la mari creații, dar și la mari decepții. Viața-i astfel e cutreierată de mari satisfacții, dar și de neliniști, de nesiguranță, de mizerii, multe mizerii. Au fost acestea pe măsura misiunii pe care și-a luat-o, de a lupta pentru ridicarea la lumină, la drepturile care i se cuveneau neamului său oropsit, de a înfrunta dușmăniile care-l copleșeau. Dar au mai fost și pe măsura dușmăniei oamenilor, stârnită de chiar temperamentul și personalitatea sa”¹³.

Formarea complexă și pe multiple planuri a tânărului istoriograf Șincai în „cetatea eternă”, ca vrednic cercetător al izvoarelor, stimulează comentariul laudativ al lui D. Prodan: „La Roma îl atrag orizontul larg al culturii europene, vraja «luminilor», știința, filosofia. Îl copleșesc cu deosebire vestigiile Romei antice, monumentele ei și, inevitabil, Columna lui Traian. Îl atrage mirajul măririi «strămoșilor». În mintea lui pasionată, locul misiunii sale religioase îl ia tot mai mult cea națională, la orizont se conturează ridicarea poporului său oropsit. De pe

¹¹ *Ibidem*, p. 121.

¹² G. Ivașcu, *prefață* la L. Blaga, *op. cit.*, p. 9.

¹³ D. Prodan, *Gheorghe Șincai* (cuvânt comemorativ ținut la Academie, la comemorarea a 150 de ani de la moarte), în *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 314.

acum e cucerit de gândul de a pune în mâinile neamului său arma puternică a istoriei sale, de a o cuprinde în toată vastitatea ei. De pe acum începe să caute, să strângă cu sârguință de albină tot ce spun cărțile, documentele despre această istorie”¹⁴. Folosind disciplinele auxiliare ale istoriei, Șincai continuă să desfășoare mari eforturi de documentare și interpretare istoriografică la Viena, unde consultă și texte de cronici românești și *Istoria domnilor Țării Românești*, „ca să pot scrie frumos istoria Daciei noastre” – va spune el.

Opera istorică a lui Șincai (în special *Cronica*) nu reprezintă un exercițiu de erudiție, ci constituie fundamentul luptei românilor pentru recunoaștere între celelalte națiuni și drepturi egale cu acestea. „*Materialele ei s-au strâns cu pasiune din toate părțile, ea s-a clădit cărămidă cu cărămidă o viață de om... Era prima încercare de a clădi istoria întregului popor român, până la cele mai îndepărtate ramuri ale lui, pe documente. Și, mai ales, de a o clădi unitar, prezentând simultan, an de an, desfășurarea ei pe întreagă aria lui. Ne impresionează și azi numărul autorilor, documentelor pe care Șincai și-a clădit opera*”¹⁵. „Istoria arhivistică” trebuie înțeleasă și judecată la nivelul științei istoriografice și a imperativelor momentului în care a fost redactată. Asemenea celorlalți corifei ai Școlii Ardelene, obligat de circumstanțele și imperativele social-istorice ale epocii, Șincai nu a atacat probleme de detaliu, monografic-analitic, ci frontal-sintetic, global. Din acest motiv, Micu, Șincai sau Maior nu scriu monografiile sau istoriile ale românilor din Transilvania, ci istorii ale întregului popor român, chiar ale centrului, sud-estului Europei și Orientului apropiat. „*Complexitatea și urgența nevoilor poporului lor, mijloacele lui reduse, condițiile lor de studiu, nu le lasă nici posibilitatea, nici timp pentru specializare. Ei trebuie să facă de toate, să răspundă cât mai prompt la toate. Ei nu sunt și nu puteau fi obsedați nici de grija «originalității». Sunt pionierii unei prime urgențe, și prima urgență nu e o cultură «originală», ci cultura pur și simplă*”¹⁶. Chiar exagerările în sensul originii pur romane a românilor ș.a. în repertoriul argumentelor (latinitatea, romanitatea, vechimea și continuitatea, drepturile istorice) sunt scuzabile pentru scopul urmărit, care nu este numai unul științific, ci și național – întărirea poporului român în conștiința de sine, a dreptului la viață proprie, el având nevoie de „*stimule cât mai puternice, de titluri cât mai înalte, de arme cât mai lucitoare*”.

Textele *Cronicii* dovedesc grija lui Șincai pentru soarta celor mulți, eforturile sale de luminare a poporului, de a-l apropia de știință și cultură, în scopul ameliorării condiției sale. Românii „*au jemuț sub tiranie*” până în anul 1785, „*când s-au milostivit augustul împărat Iosif II a strica iobăgia...*”. El avertizează: „*Vezi, socotește și judecă ce vreau arhieriei aceștia? Să te învețe să-ți prindă partea pe lumea aceasta, au să te ducă la ceruri? Nu crede, o, române! pentru că numai punga ta o voiesc ca să-și umplă pungile lor, și tu rămâi rob*

---

¹⁴ *Ibidem*, p. 315.

¹⁵ *Ibidem*, p. 324.

¹⁶ *Ibidem*, p. 322.

acelora pe care mai marii tăi i-au stăpânit oarecând. Deșteaptă-te, drept aceia, o, iubite neam al meu și ai minte”¹⁷.

Implicarea lui Șincai în *Supplex* se face de pe poziții iozefiniste apologetice, contrastante atmosferei de contestare a reformelor defunctului împărat, impregnată de „națiunile” recunoscute oficial. Deceniul iozefinist fusese, prin actele politice imperiale, unul de noi posibilități pentru români, prin desființarea parțială a serviciilor feudale (Iosif fiind împăratul „sub care au resuflețit românii și eu atunci înflorind mult puteam”), fapt pentru care Șincai, alături de alții, se va implica pe larg în apărarea și în polemicile ulterioare, declanșate de memoriu.

Printr-o analiză minuțioasă a documentelor ulterioare *Supplexului* (memoriul lui I.C. Eder, dizertația lui M. Bolla etc.), D. Prodan punctează dezbateră în contradictoriu prin cântărirea atentă a argumentelor și contraargumentelor (originile poporului român, vechimea, continuitatea, situația de drept din trecut), relevând locurile în care transpare erudiția neîndoielnică a lui Șincai (*Widerlegung... și Responsum... la lucrarea lui Eder*) – armă de temut față de tonul ironic-ridiculizant, dar nu lipsit de spirit critic, al detractorilor pretențiilor românești: „De la început o încărcătură de nume de autori vechi și mai noi, laici și bisericești, latini, bizantini, occidentali, chemați să depună mărturie pentru autohtonă, continuitatea românilor în Dacia. O erudiție de care numai Șincai era în stare, prin bogăția investigațiilor sale pentru *Cronica*”¹⁸. Chiar exagerările, dintr-un exces de bune intenții, sunt recognoscibile: românii se ascund până și sub numele cumanilor, datorită mutării lui *r* în *c*; voievodul Basarab este învingătorul lui Carol Martel (!) ș.a. Originile romane ale poporului român sunt cu atât mai înalte cu cât sunt mai „curate”.

În pofida unor exagerări și interpretări eronate (cele mai multe fiind datorate nivelului științific al momentului), contribuția lui Șincai la dezvoltarea scrisului nostru istoric este excepțională: îmbogățirea fără precedent a informației, structurarea acesteia prin spiritul critic-erudit, respectiv integrarea imaginii istoriei românești în fenomenul istoric european. El a prefigurat sinteza istorică națională, făcând ulterior posibil progresul studiilor istorice în sec. al XIX-lea¹⁹. Trecând în revistă nume de istorici celebri care au prețuit lucrările iluministului român (Kogălniceanu spusese că, până când *Cronica* nu va fi publicată, românii nu vor avea istorie), D. Prodan apreciază că „Opera lui Gheorghe Șincai, chiar supusă focului criticii moderne, nu ne-a rămas mai puțin prețioasă. În perspectiva timpului figura lui Șincai a devenit mai reală, dar a crescut mereu”²⁰.

¹⁷ *Cronica...*, II, p. 214–215, apud D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 262.

¹⁸ *Ibidem*, p. 84. Este vorba de *Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der Walachischen Nation herausgekommenen Noten*, respectiv *Responsum ad Crisim Josephi Caroli Eder in Supplicem Libellum Valachorum Transylvaniae iuxta numeros ab ipso positos* – ultimul atribuit lui Gh. Șincai de P. Teodor.

¹⁹ P. Teodor, *op. cit.*, p. 153, 155.

²⁰ *Ibidem*, p. 325.

ŞINCAIENE

Odă

G. SION

Măriei Sale Domnului Grigorie Alexandru Ghica, domnitorul Moldovei

Cronica lui Șincai este un tezaur,
Scump la tot românul cel adevărat:
A sa apariție n-are preț de aur,
Are preț de viață, merit nestimat!

Originea noastră e glorificată,
Faptele antice lumii dovedesc
Ce au fost strămoșii noștri altădată
Și ce merit are neamul românesc!

Aici tot românul gloria-și găsește:
Al său suflet fie cât de amorțit,
Citind astă carte se însuflețește
Și-n a sa cădere vede ce-a greșit.

A măriei Tale generozitate
A voit, o, Doamne! A înavuți
Cu acest tezaur o posteritate,
Care e menită a însufleți.

Dar pe când această faptă lăudată
Încunună dulce pe Măria Ta;
Când pe tronul țarei te-ntorci înc-o dată
Menit ca să mângâi suferința sa,

Acum când aurora pare că gonește
Negrul întuneric ce ne-a învelit;
Când un soare dulce ne făgăduiește
Fericirea care demult am dorit

Dă-ne, dă-ne nouă, Doamne Prea-Nălțate
Pagini frumoase pentru viitor!

Las-un nume sacru la posteritate,
Ca să-l reciteze pururi cu-amor!

Cerul se deschide, timpul se arată,
Toți înturnă ochii la Măria Ta!
Viitorul țarei, azi sau niciodată
Este timp, o, Doamne! a consolida.

(Din volumul *Al. Papiu-Ilarian – ideologul, academicianul*. Coordonator: Petru Nemeș. Târgu-Mureș, Editura Ansid, 2008, p. 232–233, Societatea Culturală „Al. Papiu-Ilarian” și Biblioteca Academiei Române, Cluj-Napoca)

Șincai

Ștefan-Octavian IOSIF

Din vechi hrisoave, din scripturi bătrâne
Strângând de-a valma note pentru Hronic,
Așa-l văd eu pe tânărul canonic,
Istoricul semeț și dârz de mâne.

Când cei puternici l-agrăiau ironic,
El nu știu mânia să-și înfrâne,
Mișei, l-au prigonit, l-au scos din pâne,
Dar n-au înfrânt curajul lui demonic.

Ca Dante, ne-nțeles, pribeag prin sate,
Îl văd apoi purtând, trudit de cale,
Gigantica sa operă în spate,

Întreg trecutul națiunii sale:
Un alt *Infern*, mai crunt, mai plin de jale.
Căci toate-n el erau adevărate!

(Din volumul „*Poezii*”. București,
Editura Librăriei SOCEC & Co. SA, 1908, p. 67)

Șincai

Geo BOGZA

Am privit îndelung, în timpul unei ședințe solemne a Academiei, portretul lui Gheorghe Șincai, memorabil prin marea noblețe a frunții, și marea amărăciune a gurii, semn al unei chemări superioare și al unui destin tragic. Se împlineau o sută cincizeci de ani de la moartea sa, acea moarte care a pus capăt, pe pământ străin, unei vieți de pribeag și martir, acea moarte de care ai săi, cei a căror cronică o scrisese cu atâta dăruire de sine, au aflat abia după jumătate de secol.

Moartea unui om poate întări sau poate schimba, de multe ori cu o forță coplesitoare, semnificația unei întregi vieți. Uciderea lui Constantin Brâncoveanu, după ce mai întâi privise uciderea fiilor săi, îl răscumpără de greșelile din timpul vieții, fiind o moarte de martir. Moartea Magdei Isanos, ca brutala cosire a unui fir de iarbă, dă vieții și operei sale poetice, mereu înfiorată de presimțirea sfârșitului, sfințenia unei lumânări de ceară din vreuna din vechile ctitorii ale Moldovei, pictată naiv și sincer cu chipuri de îngeri, și ne face să ne pară rău că nu există în adevăr o lume de îngeri. Asasinarea lui Nicolae Iorga, într-o noapte ce nu era numai a pământului, ci și a lumii, dă vieții sale un patetism absolut, încercându-l de toată lumina și de toate bibliotecile țării, într-un grav act de acuzare. Sfârșitul lui Șincai este pe potriva destinului său, care a fost tragic și plin de o imensă amărăciune.

Ce poate fi mai tragic și mai amar decât să scrii, cu abnegație de apostol și competență de erudit, istoria neamului tău, și fiindcă i se refuză lumina tiparului, care ar fi însemnat lumină pentru un întreg popor, să rătăcești până la moarte purtând atât de lipsitul de noroc manuscris, înghesuit într-o traistă. Acea traistă care, și ea, face parte din istoria noastră, acea traistă în care și-au dus bucata rece de mămăligă, în vremi cum nu se poate mai triste, atâtea mii de țărani pribegi. Din lumea lor, o lume îndelung și brutal nedreptățită, s-a ridicat acest om care a scris, nu ca pe o poveste – ci ca un învățat, istoria neamului său. Și i-a fost dat și lui, tot traista și toiagul. Și le-a purtat până la moarte, acea moarte la care, n-a bătut nici un clopot pe pământurile a căror cronică o întocmise pe o durată de un mileniu și jumătate. Cu greu îmi pot închipui destin mai tragic, dar și mai îndreptățit la dragoste și venerație.

Sunt opere ce abia răscumpără o viață – mă gândesc la acei poeți și cărturari, ce s-ar fi convenit să aibă un mai solid fond etic, care în vremea fascismului au greșit grav față de națiune și de întreaga umanitate, fiindcă nu este îngăduit să-ți imaginezi mărirea neamului tău alături de o putere ce pune la cale, cu un cinism

fără margini, aservirea altora — și sunt vieți ce răsfrâng asupra unei opere, oricât de mari și nemuritoare, frumusețea lor morală.

„Divina Comedie” este prin sine însăși o capodoperă, dar cei douăzeci de ani de surghiun ai lui Dante pun pe marmura ei pecetea unui destin tragic, în fața căroră mereu se vor înfiora generațiile.

Într-o vreme când scrisul a devenit ocupația multor oameni care pot prinde orice după ureche, și e pe cale să devină și a mașinilor cibernetice, se cade ca spiritul uman, dezorientat și dornic de orientare, să se îndrepte mai cu seamă spre acele opere în care autorii lor s-au angajat cu toată ființa, până la acceptarea unui destin tragic.

Fiindcă multe se pot învăța și multe se pot mima, dând loc unei vaste deșertăciuni a deșertăciunilor, dar nu capacitatea de sacrificiu în slujba unei idei. Ea poate fi unul din semnele, atât de necesare, care să despartă pe chemați de nechemăți.

Nu cred că pe aceste pământuri, în istoria căroră se întâlnesc atâția martiri ai sângelui și atâția ai ideii, să poată apărea vreodată o generație care să ridice din umeri, fără riscul unei grave breșe morale, în fața unei vieți și a unei morți ca a lui Gheorghe Șincai.

(*Contemporanul*, nr. 50, p. 1)

Imnul lui Gheorghe Șincai

Ioan ALEXANDRU

Ce-i de făcut înainte
De toate într-un loc, la vremea
Potrivită pentru seminția copleșită-n
Măci de puhoaipe pribege! Putere-i graiul
Și Patrie de foc pentru cel atins de mic
De cornul suferinței. Cu cât e boldu-n
Carne mai adânc cu-atât călcâiu
Aleargă mai fierbinte. Trebuie să vină
Unii-n neam trimiși buimaci, luați din așezare
Cu noaptea-n cap și năuciți pe drum. Cuvântu-n
Sânge le-a intrat și arde și nu-i cum nu
înnebuni. Vrajită-i gura și nu mai are
Stare brațul și ochiul pe pământ
Până ce nu pătrunde cămările
Istoriei, nu vede cine-I

Cuprinsul mire al sacralui ținut, cine
Izvorul și de unde cursul și semnul
Viețuirii în univers. Cum fost-am noi
Recunoscuți și cât cel care este ne-a luat
În seamă, cât s-au deschis, urechile de ac
Să le pătrundă funia cămillei, în fiecare
Seminție trebuie înnoit pe veci slăvitul
Legământ, unul să iasă din convoi și să
Rostească legile iubirii atras de o
Putere, singura ce stă credincioșie-n
Calea tuturor. Din
Anatot monahul Irmiahu
Fost-a trimis fără de voia lui cu o boccea,
În zidul casei sale, să facă o spărtură-n
Văzul tuturor când lumea stă la porți
De sărbătoare. Astfel e semn în neam lăsat
Pe veci ca mărturie că cineva e bolnav
Și nu mai pot rodi văzduhurile sfinte
În seminția noastră, într-o căruță,
Pe un dric de fân trasă de
Cai pe dealuri și pe sate
Evlaviosul tatăl tău Ioan, te duce
La învățătură în cetate. Bunicul
Tău Andrei apostoli neștiutor și Ioan
Părintele la fel fără școlire, țărani
De lege veche ortodocși citeau
Scripturile din bunul-simț din fire,
Și-apoi când erau duși din vatra lor, atrași
La sărbători de-o vatră mai fierbinte
Se luminau chitind cu toți în cor, din
Cântecele aducerii-aminte. Pe lăiți

Și în picioare în navele de lemn
În cuiburile sacre de gorun tran
Silvane pe-un deal în
Țintirimul înflorit, sub pruni smeriți de
Milă la icoane. Cădelnița vărsa în
Legănări, mireasma groasă-n ziua de
Rusali și Gheorghe tu cu șapte frați tăi
Sorbeați dulceața sfintelor cazanii.
Și Maica Ana țărancă din Carpați
Îmbrobodită c-o năframă neagră, în mână

Cu un smoc de busuioc și prescură
Priceasă în desagă, pleca degrabă-n
Posturile mari la schitul sfânt
Din marginea pădurii,
Pe-atunci Șamșudul era privegheat
De lobonți partizanii prefecturii. Fratele tău
Ioan pierit printre curuți te-a dus la Cluj
La carte luministă, pe-atunci scandau latina
Pe-aicea iezuiți veniți în propagandă
Fideistă. La Nușfalău și Bologa și Huedin
Vara cu moții gură de la gură, l-ai auzit
în buciume pe Dumnezeu că vrea să facă-n

Staure-o spărtură.
Atunci de grai te-ai prins ca de un cal
Cu mâinile-amândouă te-ai încleștat în
Coamă și te-ai pierdut în munți printre păduri
Lăsând în urmă vamă după vamă. Când te-ai
întors din Roma acasă la Șamșud, Andrei
Și Ioan și Ana se mutară, în slăvile cerești
Adăugați la neamul pravoslavnic de sub
Țară. Apoi într-o desagă din ce în ce mai
Grea în loc de prescuri Hronicul în spate,
Monahul Gheorghe Șincai scund încărunit
Pe drum spre-un nor afară din cetate. La față
Supt, coroana frunții lui, decât
Obrazul de două ori mai naltă, scoica
Urechii șlefuită blând,
De-atâtea zvonuri albe ce-o mănâncă
S-a subțiat în cap de diamant și târna
Cărnii s-a uscat pe stâncă. Buzele domoale
De păstor ușor par trase-acum din fluierul
Subțire, ca un potir de-argint răsăritean
Lovit în mers de-un clinchet fără știre.
Limba o văd de purpură-ntre dinți, ca
Lingurița de împărtașie ce duce-n
Cerul sfânt de pe pământ o lacrimă

De sânge de pe vie. De-ar fi părinte
Gheorghe să-mi îndrept ochiul
iubirii-n pulbere să vadă,
Picioarele zdrobite de-atâta jalnic drum
Aș istovi cuvântul în triadă. Destul

E că te știi plecat, ieșit pe veci din râpile
aceste, că mâna ți-e-nnodată pe-un toiag
Ce-a înflorit aronic fără veste. Că ești
Cuprins în hora fără grai, ce sângeră
Pe munți și se-nfioară, de câte ori

E-un gorun doborât, când
Se lovește trăsnetul de țară.

(Din volumul „Imnele Transilvaniei”,
București, Editura Cartea Românească, 1976, p. 25–200)

Vis cu domnul Șincai

Ion HOREA

Să dormi, cu dealurile sure
în suflet ca-ntr-o răstignire,
și drumul tău să mai îndure
atâta colb și omenire,

să nu te temi nici de târziul
și nici de vorbele nedrepte,
să-i fii lui Domnul Șincai fiul,
ca un profet urcat pe trepte,

„E mort!” –să-auzi judecătorii
strigând în limba lor ciudată,
și tu, din timpuri și istorii
să strigi cu țara: – „Niciodată!

Eu l-am văzut lăsând orașul
și apucând înspre Câmpie,
ca-ntr-o procesiune sfântă
a unui timp ce va să vie,
podarul l-a trecut cu podul,
ori pe la vaduri, mai la vale,
să ducă țării scrisă-n Carte
povestea patimilor sale!”
Și să te chinuie imperii,
și să cobori din munți cu Moții,

și de cetății să nu te sperii
și să înduri tăierea roții,

să-ți bată inima-ntr-o dungă
prin răzvrătirile din sate,
și să te-ntorci din calea lungă,
să iei desaga lui din spate.

(Din volumul „Noaptea nopților”, *Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, pag. 25, 26*)

Voevodul întru carte Gheorghe Șincai

Petre CURTICĂPEAN

Într-un geros sfârșit de februarie
A deschis către lume ochii vioi
Avid, curios, îndreptați spre tărie
Să-l cuprindă imensul de lumină puhoi

Pe-o cale de sanie urcând cu-anevoie
Mai întâi sus pe dâlmă, pe la Greco apoi
Părăsea Râciul care i-a dat viață
Spre Șamșudul atât de dispus la nevoi

Și-a crescut învățând nu doar românește
Limba sfântă-a strămoșilor făgărășeni
Ci în ungurește, ca-n părțile locului,
În primele clase, cu multe dojeni.

La Târgu-Mureș îl poartă pașii năvalnici
Întrecând la carte copiii de domn
Impunându-se greu, cu enorme eforturi
Petrecând peste carte multe nopți de nesomn
Când la Blaj a pătruns, urmându-și chemarea
Știa negreșit ce avea să-l îndrume
Motiv pentru care cei cu puterea
L-au trimis departe, la școli cu renume

La Roma a stat, multe cărți a deschide
Și-a extrage tot ce-i privea pe români

Devenind, în De Propaganda Fide
Sol înțelept a neamului străbun.

Viena apoi și Oradea și Pesta
Și iarăși la Mureș a urmat prin cetate,
Să-și sfâșie anii prin judecăți stupide
Să deschidă școli multe pentru românii din sate.

În sacrul său Hronic, cu paginile sfinte,
Ce-l purta cu mândrie în desaga cârpită
Ne regăsim curați cum am fost dinainte
Într-o curgere ce nu mai putea fi oprită.

Azi, când numele tău, doamne Gheorghe Șincai,
A devenit simbol pentru jertfa totală,
Un neam ți se-nchină, prin tinerii săi,
Oferindu-ți, postum, mărire și fală.

Domn

Două veacuri plâng zăpezi
Peste drumuri în câmpie
De când vrut-ai să te pierzi
Înzeit întru vecie

Ne-a lăsat neșterse urme
Pe câmpia ta domoală
Doar un HRONIC și un nume
Nemurit în cărți de școală

(Din volumul Ofrandă, Târgu-Mureș, Editura Nico, 2012, p. 52–54)

Un om: Gheorghe Șincai

Mircea Florin ȘANDRU

Raza craniului său străbătea viitorul
Până dincolo de marginea secolului
Până dincolo de cortina pe care o purta o pajură-n ghiare
El plutea deasupra mării de lacrimi
Vâslind încet cu arca lui lucitoare
Împingând timpul, făcând aerul să vibreze
De vocile strămoșilor morți
„Și am răsfoit manuscrise-o mulțime; de asemenea acolo
Cărți tipărite-am citit un noian, ziua și noaptea
Ca să pot scrie frumos istoria Daciei noastre”

(Din volumul „Legătura de sânge”, București, Editura Albatros, 1989, p. 45)

Gheorghe Șincai

În memoriam

Aurel HANCU

Te văd și-acuma cu desagii-n spate,
din Blaj la Cluj, pe cale-mpărătească,
umblând pe jos, cu greu, iubite frate,
ca „Hronica”-ți, ah! să se tipărească...

O viață ai lucrat la Școli înalte,
izvoarele le-ai strâns cu acribie -
de umilințe doar avut-ai parte,
abia acum – târziu, târziu – se știe...

Luminător, și ce-o să spun mai pot:
român prea verde-n ideal -
istoric, filolog și poliglot,
director Școalelor-n-al său Ardeal.

Te uită cum privește de departe
o Patrie în toate prea latină;
noroc nu i-a surâs până la moarte -
credea în vremile ce o să vină...

Îngândurat, tu ai plecat din țară,
când bănuiai sfârșitul tău aproape
și ai plecat prea amărât afară
un prieten din străini să te îngroape...

Lucrarea ce nu poate fi uitată
e „*Hronica Românilor dintru-nceput...*” -
monumentala carte ne-a fost dată,
ce nicicând până atunci nu am avut!

Te văd și-acuma cu desagii-n spate,
din Blaj la Cluj, pe cale-mpărătească,
umblând pe jos, cu greu, iubite frate,
ca „*Hronica*”-ți, ah! să se tipărească...

Târnăveni, 27–28 ianuarie

Hronicarul

Mircea Dorin ISTRATE

*Lui Gheorghe Șincai,
„corifeul cel făr' de mormânt”
al neamului românesc.*

Îmi încâlcește vântul frăguțe date-n pârgh
Cu cimbrisorul tânăr, postăți puse-n cărare,
Înmiresmând văzduhul din vale până-n crâng,
Pe Continit, la Râciu, acolo-ntre hotare.

Pustie-i vechea stână că turma-i pripășită
Sub poală de pădure, acolo-n vârful de deal,
E liniște, și-n pacea de-acuma ațipită
Din cer coboară liniști pe-ntinsul meu Ardeal.

De după Grui, din vie, un vânticel subțire
Încalcă o coastă iuținduse-n urcat,
Tot întrebând în dreapta și-n stânga în neștire:
Nu l-ați văzut pe Șincai pe-aicea preumblat?

Copilul cela care cu toate-i înfrățit,
Cu valea și cu dealul, cu Bercul vânturat,
Cu neamul ce hodină își cată-n țintirim,
Cu toate câte satul și neamul l-a-nvățat.

Demult, spune pădurea și toate întrebate,
Nu l-am văzut pe-aicea, dar noi încă-l simțim,
Cum dragostea de glie, de neamul său, de toate
De-aicea el luat-a, să-și facă dulce plin.

Am auzit, că vorba pe-aicea umblă iute,
Îmi zice-un rug de mure întins pe strâmta vale,
Că dusu-s-a copilul să-nvețe cât de multe
La școli din cele 'nalte, să-și facă lungă cale.

Și că setos de carte a vrut de-acum să știe
De unde noi ne tragem și cine ne-au fost moșii,
Ce au făcut prin vreme, ce au durat pe glie
Și când ne-au fost în fală bunicii și strămoșii.

Pe toate într-un HRONIC le-a pus ne fie-aminte
Să stăm în fala lumii în cinste și-n onoare,
Că-n vechile istorii și încă mult nainte
Noi fost-am cap de lume pe aste vechi hotare.

Că pe aici trecut-au puhoai de nevolnici
Ce ne-au rărit în vreme, dar iar ne-am înnoit,
Că vechi ne este neamul și-așa cum scrie-n cronici
Noi n-am plecat de-aicea, oricine ne-a-nrobit.

Și-apoi mai zice Șincai, ne fie-nvățătură
Că încă din credință ne vine cea putere,
Că-n Domnul ni-i nădejdea și El, dacă se-ndură,
De rele ne ferește și face ce i-om cere.

Și încă ne-nvățat-a că țara și cu neamul
Rămase-mpreunate sunt semn de veșnicie,

Că țarina străbună ce o umbrește pomul
E sfântă de străbuni căzuți la datori.

Așa ne spune Șincai, împlinitor de de carte
Ce-și doarme veșnicitul în loc fără mormânt,
Pornit de-aici, din Râciu, ajuns așa departe
Napoi îl cheamă toate, că pentru noi e-un sfânt.

L-așteaptă dar pădurea și valea înmurață
Și Coasta cu frăguțe, melinu-n țintirim,
Cărarea către dâlmă cu iarba încurcată
Și noi, ci următorii, ce încă îl mai știm.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie Gheorghe Șincai

Întocmită de Dimitrie Poptămaș

Lucrări de autor

Clain-Sinkai, Elemente linguae Daco-Romanae, Vindobonae, 1780

Elementa linguae daco-romanae sive valachicae, composita ad Samuele Klein de Szad, ord. S.Basilii M. in Collegio Graeci Ritus Catholicorum Vindobonensi ad S.Barbaram Ephemerio: Locupletata vevo, et in hunc ordinem redacta a Giorgio Gabriele Sinkai, Ejusdem ordinis, AA LL. Phil et SS. Th D Vindobonae, Typis Josephi Nob. de Kurzbökh M.D.CC.LXXX. 94 p.

Ediția a II-a

Elementa linguae daco-romanae sive valachicae Emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta per Gerogium Sinkai de Eadem, AA. LL. Philosophiae, et SS. Theologiae Doctorem Scholarum Nationalium Valachicarum in Magno Transylvaniae Principatu primum, atque emeritum Directorem nunc penes Regiam Universitatis Pestanae Typgraphiam Typi characterem, Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1805, 110 p.

Reeditarea ambelor ediții, facsimil, transcriere și traducere

Samuil Micu [și] Gheorghe Șincai. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea. Cluj-Napoca, Editua Dacia, 1980. XXX+245 p.

Referințe:

Ioan Bianu și Nerva Hodoș. *Bibliografia românească veche 1508–1830*. Tom II. București, Edițiunea Academiei Române, 1910, p. 251–253; 464–466

D.Macrea. *Activitatea lingvistică a lui Șincai*. Cercetări de lingvistică, nr. 1, ian.-iun. 1967, p. 3–9

N.A.Ursu. *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai*. Limba română, 20, nr. 3, 1971, p. 259–272

Steinke K. *Sincais Korrekturen an den „Elementa linguae daco-romanae...” bei der Neuauflage von 1805*. Câteva corecturi

introduse de Șincai în a doua ediție a gramaticii. *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Lingvistică*, 17, 1971, p. 109–119

Iosif Pervain. *O gramatică în vârstă de 200 de ani* [Elementa linguae, daco-romanae sive valachicae]. *Tribuna*, 24, nr. 26, iun. 1980, p. 7

xxx *Un important eveniment editorial*. Masă rotundă [despre Elementa linguae daco-romanae sive valachicae de Samuil Micu și Gh. Șincai]. *Tribuna*, 25, nr. 30, 23 iul. 1981, p. 1, 4–5

Nicolae Mocanu. *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*. *Steaua*, 32, nr. 9 sept. 1991, p. 41.

Abecedar, Blaj, 1873

ABC sau alfphavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalesci a neamului românesc. ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Walachischen National-Schulen. Blasendorf, Gedruckt mit den Buchstaben des Saminars, 1783. 92 p.

Abeceder, Sibiu, 1783

ABC sau bucoavna spre folosul școalelor niamului romanesc. ABC oder Namebuchlein zum Gebrauche der National-Schulen in dem Grosfürstenthum Siebenburgen. Mit ihner Röm Kaisl Konig apost. Majestät allerguädigster Freuheit. Hermannstadt. Gedruckt de Martin Hochmeister kaisl. königl. priv. Buchdrucker und Buchhändler 1783. 104 p.

Catechismul cel mare, Blaj, 1783

Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri. Alcătuit și întocmit pentru folosul, și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc de Gheorghie Gavril Șincai directorul și catehetul Școalei cei Normalești din Blaj și celeall. In Blaj cu tiparul Seminarului 1783

Prima principia latinae gramatices, Blaj, 1783

Prima principia latinae gramatices queae ad usum scholarum vlachico-nationalium. Propter majorem incipientium Puerorum facilita-tem, adjecta Valachica Lingva, in hunc ordinem redegit, ac typis edi curavit Georgius Gabriel Sinkai de Eadem AA. LL. Philosophiae & SS. Theologiae Doctor, ac Primariae Scholae Nationalis Balasfalvensis Director & Catecheta. Balasfalvae. Typis Seminari Diecesani MDCCLXXXIII. 184 p.

Îndreptare către Artimetică, Blaj, 1785

Îndreptare către artimetică întâia carte alcătuită și întocmită pentru folosul și procopseala tuturor școalelor normălești a neamului românesc de Gheorghie Șincai din Șinca, Directorul și catehetul numitelor școale & C. In Blaj, cu tipariul Seminarului, 1785. 81 p.

Elegia Nobilis Transilvani, Oradea 1803

Elegia Nobilis Transilvani, Georgii Sinkai de Eadem, AA. LL. Philos. et SS. Theol. Doctori Romani in Magno Transilvaniae Principatu Scholarum Vernacularum Valachico-Catholicorum Emeriti Directoris, data ad Auctorem Oradiadis Magno-Varadino ipso festo die S.Michaelis Archangeli A 1803, ex

Episcopali Darabanthiano Tusculano, in „Ladislai Nagy de Peresten... Oradias, M. Varadini, 1803.

Referințe:

Biografia lui G. Georgiu Șincai, scrisă de el însuși. Arhivă pentru filologia și istoria. Blaj, nr. XIII, 15 mart. 1868, p. 247–256, 274–278, 290–297.

A. Papiu Ilarian. *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai...* București, Tipografia Națională, 1864, p. 106–112

Teodor A. Nanu. *Elegia Nobilului Transilvănean George Șincai din Șinca*. Traducere în limba română. Gând Românesc, VIII, nr. 1–4, 1940, p. 54–59

Epistola ad Ioannem de Lipzky. Buda, 1804

Epistola Georgii Sinkai de Eadem ad Spectabilem et clarissimum Virum Ioannem de Lipzky. Capitanevm Cesareo-Regii Regiminis Ecvestri Hvgarici, Qvondam Vecseyani, nunc Hasso Homburgensis Mapae Geographicae Pruvinciarum ad S. Coronam Regni Hungariae pertinentium Elucubratorem. Bvdæ. Typis Regiæ Vniversitatis Pestanae 1804. VI+9 p.

[*Onomasticon*], *Pesta 1805*

Onomasticon Serenissimi Hereditarii Principis Regii Archi-Ducius Austriae et Regni Hungariae Palatini Josephi Pesthini, Auno MDCCCV, Buda, Tipis Regiæ Universitatis Pesthanae.

Referințe:

Bitay A. *O poezie românească a lui Gh. Șincai*. Dacoromania, II, 1921–1922, p. 680–681; III 1922–1923, p. 784–876

Povățuire către economia de câmp, Buda, 1806.

Povățuire către economia de câmp pentru folosul școalelor românești celor din Țara Ungurească și din părțile ei împreunate. Cu milostiva îngăduință a împărăteștei și Cezaro-Crăiești și Apostolicești Mariri. Nelegată cu 30 erei. La Buda în Craiasca tipografie a Universității ungurești, 1806, 223 p.

Hronica Românilor, Buda, 1808

Hronica Românilor și a mai multor neamuri, încât au fost ele așa de amestecate cu românii cât lucrurile întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani culeasă, și după anii de la nașterea Domnului nostru Isus Hristos alcătuită de Gheorghie Șincai din Șinca, doctorul filosofiei, și al teologiei, fostul director al școalelor naționale în toată Țara Ardealului și diortositorul cărților în Craiasca Tipografie a Universității ungurești din Pesta. În Buda. Cu cheltuiala mai susnumitei Tipografii a se tipărit au început la anul 1808. 80 p.

Tipărit ca adaos la calendarele de Buda din 1808 (p. 1–40, anii 86–169) și 1809 (p. 41–80, anii 174–264) Neterminată.

Alte ediții ale Hronicului:

Hronica românilor și a mai multor neamuri, în cât au fost iale așa de amestecate cu Românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe întăles din mai multe mii de autori în cursul de 34 de ani culesă... în zilele prea înălțatuli Domn al Moldaviei, Mihail Grigorie Sturza Voevod. Tomul 1. Iași, în Tipografia S.Mitropoliei a Iașului la anul 1843. 1 f. 454 p.

Hronica Românilor și a mai multor neamuri, încātu au fostu ele așa de amestecate cu Românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înțeles, Din mai multe mi de autori, în cursul de 34 ani culeasă și după anii de la nașterea Domnului nostru I. Hs., alcătuită de Georgie Șincai din Șinca... Tipărită de pe manuscrisul cumpărat de cătră înălțimea sa Grigore Alecsandru Ghica V. v., domnitorul Moldovei și hărăzitu bibliotecii școalelor din Iași. Tom. 1–3, Iașii, în Tipografia Româno-francesă, 1853.

Tipărită în alfabet de tranziție.

Tom. 1. De la anul 86 până la anul 1439 după nașterea Domnului Hr. XIV + 398 p.

Tom. 2. De la anul 1440 până la anul 1614 după nașterea Domnului Hr. 332 p.

Tom. 3. De la anul 1614 până la anul 1739 după nașterea Domnului Hr. 296 p.

Chronica Românilor și a mai multor nemuri în cât au fost eale așa de amestecate cu Românii cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înțeles. Din mai multe mii de autori culese și...alcătuite de Gheorghe Șincai din Șinca... [Cu date biografice de A.Papiu-Ilarian și versuri omagiale de G.Sion]. Edițiunea a 2-a. Tomul 1–3. București, Tipografia Academiei Române, 1886. (Laboratorii Români).

Tomul 1. Anii 84–1439. XXXVI, 633 p.

Tomul 2. anii 1440–1614. 524 p.

Tomul 3. Anii 1614–1739. 574 p.

Opere: [Vol.] 1–4. Ediție îngrijită și studiu asupra limbi de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe. București, Editura pentru literatură, 1967–1973.

Vol. 1. Hronica românilor. Tom. 1, 1967. CCXXX. 559 p. 1 f.portr., 20 f.pl. și facs.

Vol. 2. Idem. tom. 2, 1969, 455 p., 10 f.pl. și facs.

Vol. 3. Idem. tom. 3, 1969, 383 p., 8 f.pl.și facs.

Vol. 4. Chronicon daco-romanorum sive valochorum et plurim aliarum nationum, 1973, 335 p. Text în limba latină.

Referințe:

P. Cernăvodeanu. *Studii*. Revistă de istorie, 24, nr. 2, 1971, p. 439–441 (Vol. I) Al. Piru. Scânteia, 39, nr. 8399, 17 apr. 1970 (vol. 1–3) Mircea Popa: Ateneu, 7, nr. 5, mai 1970, p. 8, 9 (vol. 1–3)

Din cronica lui Gh. Șincai. Bucăți extrase însoțite de o prefață de P.Popovici.. București, Editura librăriei „Universala”, Alcalay, f.a., 106 p. (Biblioteca pentru toți, 697).

Cronica Românilor și a mai multor neamuri. Ediție îngrijită de D.Murărașu. București, Editura Cartea Românească, f.a.. 46 p.+1 f.

Învățătura firească spre surparea superstiției norodului. Studiu introductiv și ediție critică de D.Ghișe și P.Teodor. Prefață de D.Proan. București, Editura științifică, 1964, 219 p.+1 f.portr.

Referințe:

O.Chețan. *Revista de filosofie*, nr. 1, 1965, p. 136–141

M.Tomuș. *Steaua*, nr. 10, 1964, p. 106–107

Lucrări generale

C. Diaconovich. *Enciclopedia României*. Tom. II, Sibiu, Editura și tiparul lui N. Kraft, 1904, p. 963–964.

Mihail Kogălniceanu. *Cuvînt pentru deschiderea cursului de Istorie Națională, în Academia Mihăileană, rostit în 24 Noiembrie 1843. Din istoria Românilor: Gheorghe Șincai, Ioan Albrecht și Ștefan cel Mare.* Cu o notiță critică și bibliografică de E.Gîrleanu. Editura Librăriei Socec, 1909, 64 p. (Biblioteca românească enciclopedică Socec, 52)

V.V. Haneș. *Istoria literaturii românești*, 1924, p. 104

G. Pascu. *Istoria literaturii române din secolul XVIII*. III. Epoca lui Clain, Șincai și Maior, Iași, Tiparul Cultura Națională, 1927, 329 p.

Gheorghe Adamescu. *Contribuțiune la bibliografia românească. 1500–1920*. Fasc. 1, București, Institutul de arte grafice, 1921, p. 32; Fasc. 2. 1923, p. 38; Fasc. 3. 1928, p. 33

Eugen Nicoară și Vasile Netea. *Figuri mureșene*. Târgu-Mureș, Editura revistei „Progres și Cultură”, 1933, p. 17–31

Lucian Predescu. *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*. București, Cugetarea-Delafras (1940), p. 748.

Mario Ruffini. *La scuola latinista romana (1780–1871)*. Roma, 1942, p. 52–68; 89–115

Vasile Netea. *Figuri ardeleni*. Cu chipuri desenate de Aurel Jiquid. București, Fundația Culturală Regele Mihai I, (1943), p. 149–160 (Cartea refugiatului ardelean-6)

Nicolae Albu. *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*. Blaj, Tip. Lumina, 1944, p. 248–280.

D. Prodan. *Supplex Libellus Valachorum*. Cluj, Editura Universității Victor Babeș, 1948, VIII+304 p.

D. Macrea. *Lingviști și filologi români*. București, Editura științifică, 1959, p. 34–35.

Școala Ardeleană. Antologie. Ediție îngrijită, note și prefață de E. Boldan, București, Editura Tineretului 1959, 304 p. (Biblioteca Școlarului (5))

I. Lungu. *Școala ardeleană, mișcare ideologică iluministă*. Tribuna, 4, nr. 35, 1 sept. 1960, p. 9 și nr. 36, 8 sept. 1960, p. 6.

M. Protase. *Petru Maior polemist*. Studii și cercetări științifice. Filologie, nr. 2, 1961, p. 149–170.

Al. Rosetti și B. Cazacu. *Istoria limbii române literare*. Vol. 1, București, Ed. științifică, 1961, p. 371–389.

R. Munteanu. *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*. București, Editura de stat didactică și pedagogică, 1962, 228 p.

Dicționar Enciclopedic român. Vol. IV, Q-Z. București, Editura Politică, 1966, p. 180–581.

Din istoria Transilvaniei. Vol. 1. Ediția a 3-a. București, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 278–280, 284–296.

S. Goga. *Orientul latin și lupta pentru dezvoltarea culturii naționale în Transilvania*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Philologia, 9, nr. 1, 1964, p. 69–76.

Istoria gândirii sociale și filosofice în România. București, Editura Academiei R.P.R., 1964, p. 85–107.

Istoria României. Vol. 3. București, Editura Academiei R.P.R., 1964, p. 558–564, 730–740, 813–847.

Al. Piru. *Literatura română premodernă*. București, Editura pentru literatură, 1964, p. 51–63.

Lucian Blaga. *Gândirea românească în secolul al XVIII-lea*. București, Editura științifică, 1966, 232 p.+1 f.portr.+1 f.tab.

V. Curticăpeanu. *Die rumänische Kulturbewegung in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*. Bukarest, Verlag der Akademie der Sozialistischen Republic Rumänien, 1966, 151 p., 1 f.h. (Bibliotheca historia Romaniae. Studien, 10)

Istoria literaturii române. Vol. 2. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, p. 46–56.

G. Călinescu. *Istoria literaturii române*. Compendiu. București, Editura pentru literatură, 1968, p. 39.

George Ivașcu. *Istoria literaturii române. Epoca genezelor. (Secolele X-XVI). De la o cultură medievală spre o cultură națională*. București, Editura științifică, 1969, p. 196, 268, 299, 302, 310–312, 316, 325, 408, 463.

Iorga Nicolae. *Istoria literaturii române în secolul al XVII-lea (1688–1821)*. Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu. București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1969, p. 162–191.

Școala Ardeleană. Vol. 1–3. Ediție critică de Florea Fugariu. Studii introductiv și note finale Romul Munteanu. București, Ed. Albatros, 1970.

Pompiliu Teodor. *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, Ed. Dacia, 1970, p. 63–69.

Al. Piru. *Istoria literaturii române*. Vol. 2. Epoca premodernă. Ediția a doua revăzută. București, Editura didactică și pedagogică, 1970, p. 56–68.

Iosif Pervain. *Studii de literatură română*. Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 73–86.

Istoria României. Compendiu. Ediția a doua revăzută și adăugită. București, Editura didactică și pedagogică, 197, p. 7, 223, 230–232, 244, 347.

Dimitrie Popovici. *Studii literare*. (Vol. 1). Literatura română în epoca luminilor. Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 209–226.

Paul Cornea. *Originile romantismului românesc. Spiritul public. Mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*. București, Editura Minerva, 1972, p. 74, 321, 462, 472, 477–478, 493–494, 679. (Momente și sinteze).

Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor. *Fragmentarium iluminist*. Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 101–178.

Dumitru Micu. *Periplu*. București, Editura Cartea Românească, 1974, p. 94–101.

Jana Balacciu și Rodica Chiriacescu. *Dicționar de lingviști și filologi români*. București, Ed. Albatros, 1978, p. 238–239.

Ion Lungu. *Școala Ardeleană*. București, Ed. Minerva, 1978, p. 122–125, 252–255.

Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900. București, Editura Academiei R.S.R., 1979, p. 829–832.

Școala Ardeleană. Vol. 1–2. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu. Introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor. București, Ed. Minerva, 1983.

Vol. 1, 951 p. (p. 14–27, 32–33, 125–128, 572–579, 595–704)

Vol. 2, 989 p. (p. 132–137)

Ioan Silviu Nistor. *Cultura română modernă și idealurile naționale: năzuințe, momente, accente, impulsuri*. București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1997, p. 115–121.

Marcel Crihană. *Școala Ardeleană: structură, reprezentanți, scrieri*, Galați, Ed. Porto-Franco, 1998, p. 24–29, 244–245.

Ana Cosma. *Scriitori români mureșeni*. Dicționar bio-bibliografic. Târgu-Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, 2000. p. 154–156.

Dumitru Micu. *Istoria literaturii române*. București, Ed. Saeculum I.O., 2000, p. 53–54, 836.

Mircea Păcurariu. *Dicționarul teologilor români*. București, Univers Enciclopedic, 1996, p. 439–441.

Gh. Adamescu. *Istoria literaturii române*. Ediție critică, studiu introductiv și note de Paul Lăzărescu. București, Ed. Eminescu, 1998, p. 96–98.

Emil Pinte. *Gândirea*. Indice bibliografic. Cluj-Napoca, Echinoc, 1998, p. 39, 491, 588.

Köllö Károly. *Confluente literare*. Studii de literatură comparată româno-maghiară. București, Ed. Kriterion, 1993, p. 69–77.

Ion Lungu. *Școala Ardeleană: mișcare culturală națională iluministă*. Ediție nouă revăzută. București, Viitorul românesc, 1995.

Gheorghe Buluță. *Scurtă istorie a editurii românești*. București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 39.

Lucrări speciale

Gavra Alexandru. *Monumentul Șincai-Klainian...Preambulul hronico-istoricesc cu numele: Șincai și Samuil Klein în câmpul Elysului și înțră alți și un nemernic de la Arad. O dramă mare mitholiterală, adevărat origină, scoasă din materii și daturi interesante chiar românești*, Buda, Regeasca Tipografie a Universității Ungurești, 11 f., 152 p.

T. Cipariu. *Șincai*. Foaie pentru minte, inimă și literatură, 4, 1841, nr. 42

I. Popfiu. *Moartea lui G. Șincai*. Poezia și piesa, Oradea, 1857, p. 5

Al. Papiu-Ilarian. *Gramatica lui Șincai*. Revista Carpaților, 2, 1860, nr. 48–61.

Al. Papiu-Ilarianu. *Vieți 'a, operele și ideele lui Georgiu Șinc 'a*. Discursului de recepțiune de... și responsului de Georgie Barițiu. București, Tipografia Națională, 1869, 156 p.

T. Cipariu. *Gramatiștii și ortografiștii români*. Archivu pentru filologie și istorie, 1869, nr. 29, p. 561–570; nr. 30, p. 587–594, nr. 31, p. 603–609.

G. Barițiu. *Directorul de șcale Georgie Șincai*. Transilvania, 16, nr. 5–10, 1885.

Ioan Rațiu. *George Șincai de Șinca și școalele populare române*. Foaia Școlastică, Blaj, 1, nr. 2, p. 11–12 și urm.

Aron Densușianu. *Cauzele persecuțiilor lui S.Micul, G.Șincai și Petru Maior*. Revista Critică literară 2, nr. 4, 1884.

*** *Documente despre Șincai. Foaia bisericească și școlastică*, 1887–88, p. 48, 55, 125.

*** *Șincai despre Sfânta Unire*. Unirea, Blaj, Iv, nr. 1, 6 ian. 1894, p. 6–7, nr. 5, 3 febr. 1894, p. 38, 39.

*** *Casa lui Șincai*. Revista critică literară, 3, 1895, p. 99.

Gh. Adamescu. *Din biografia scriitorilor români. G.Șincai*. Gazeta Transilvaniei, 59, nr. 25, 29 sept. (11 oct.) 1896, p. 132.

*** *George Șincai*. Gherla, Tip. Aurora, (1909)

Enache Ionescu. *Gheorghe Șincai. Viața și însemnătatea operei sale pedagogice*. Cuvântare rostită cu prilejul celei de-a 19-a aniversări a Gimnaziului „Șincai”. Vălenii de Munte, Tipografia Soc. Neamul Românesc, 1912, 25 p.

I. Modrigan. *Soarta „Cronicii” lui Șincai*. Cultura Creștină, Blaj, nr. 1, 1916, p. 21.

I. Modrigan. *Înlăturarea lui Gheorghe Șincai din directoratul școalelor*. Omagiu lui Nicolae Iorga. Craiova, Ramuri, 1921, p. 207–215.

Al. Borza. *Prima istorie naturală românească „Istoria naturei sau a firei” de Gh. Șincai*. Transilvania, 52, nr. 9–12, 1921, p. 825–836.

Bitai Arpad. *Sprrijinul lui Șincai la Roma*. Dacoromania, Cluj, Vol. 1, 1921–1922, p. 681–682.

Bitai Arpad. *O poezie românească a lui G.Șincai*. Dacoromania, Cluj, vol. 1, 1921–1922, p. 680–681.

Zenovie Pâclișanu. *Contribuții la biografia lui Gh. Șincai*. Legăturile cu I.Bob. Transilvania, 53, nr. 4, 1922, p. 295–310.

Traian Popa. *Dezbaterea procesului lui Gh. Șincai și sentința de eliberare din închisoare*. Revista arhivelor, vol. 1, 1923, p. 404–405.

Traian Popa. *Activitatea școlară a lui Șincai*. Societatea de mâine, 1924, p. 435.

Traian Popa. *Un capitol sbuciumat din viața lui Gheorghe Șincai, lucrat după documente nouă...* Tg.-Mureș, Tipografia Ardealul, 1924. 25 p.; Mureșul, Târgu-Mureș, 3, nr. 4, 10 febr. 1924, p. 1; nr. 5, 17 febr. 1924, p. 1.

Iacob Radu. *Doi luceferi rătăcitori. Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain*. București, Cultura Națională, 1924, 121 p. (Academia Română. Memoriile secțiunii literare, Seria III. Tom. II, mem. 3)

Z. Pâclișanu. *Cenzura cronicii lui Gh. Șincai*. Revista arhivelor, 3, 1926, p. 20–30.

Gh. Cardaș. *Gheorghe Șincai*. Universul literar, București, 42, nr. 5, 31 ian. 1926, p. 8–9.

Al. Borza. *Primul dicționar de științe naturale românesc „Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae” de Gh. Șincai*. Dacoromania, Vol. V, 1927–1928.

Andrei Veres. *Note și scrisori șincaiane*. (Academia Română. Memoriile secțiunii literare. Seria III, Tom. III, mem. 10) București, Cultura Națională, 1927, 25 p.

Zenovie Pâclișanu. *Un vechi proces literar*. [Relațiile lui I.Bob cu S.Klein, Gh. Șincai și P.Maior]. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1935. 35 p. (Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice).

Ilie Dăianu. *Gheorghe Șincai de la Șinca Veche*. Conferință ținută în sala Primăriei din Oradea sub patronajul „Casei Naționale”, în ziua de 10 dec. 1938. 32 p.

Ilie Dăianu. *La aniversarea morții lui Șincai, 2 noiembrie 1916*. Tribuna, Cluj, 2, nr. 250, 30 oct. 1939, p. 2.

Ilie Dăianu. *Gheorghe Șincai de la Șinca Veche*. Oradea, Tipografia Diecezană, 1939.

Ștefan Pascu. *Influența lui Gh. Șincai asupra lui Al. Papiu Ilarian*. Societatea de mâine, 17, nr. 1, ian-mart. 1940, p. 10–12.

Dionis Popa. *Gheorghe Șincai*. Blaj, 1944 (Oamenii Blajului, 4).

Emanoil Bucuța. *Naționalismul cărturarilor latiniști*. Transilvaia, 1944, p. 379–384.

D. Macrea. *Gheorghe Șincai*. Limba română, nr. 2, 1954, p. 13.

M. Tomuș. *Șincai răzvrătit*. Fragmente dintr-o monografie. Steaua, 15, nr. 12, dec. 1964, p. 145–151.

Mircea Tomuș. *Gheorghe Șincai. Viața și opera*. București, Editura pentru literatură, 1965. 256 p.+8 f.ilustr. și facs.

Bibliografie p. 243–251

Referințe:

C.Mohanu: Luceafărul, nr. 11, 1966, p. 2

xxx Tribuna, nr. 12, 1966, p. 2

Al. Răduțiu: Steaua, 1966, nr. 7, p. 78–81

I.Popescu: Iașul literar, 1966, nr. 6, p. 99–100

Vasile Netea: Studii. Revistă de istorie, nr. 3, 1966, p. 626–629

Manole Neagoe: Familia, nr. 10, 1966, p. 14

150 de ani de la moarte (1966)

Manole Neagoe. *Gheorghe Șincai*. Familia, 2, nr. 10, oct. 1966, p. 14.

Manole Neagoe. *Ilumiști români și rolul presei*. Lumea, 4, nr. 10, 3 mart. 1966, p. 23–24.

Nicolae Manolescu. *Gheorghe Șincai (1754–1816). From the UNESCO calendar*. Romania today, nr. 11, nov. 1966, p. 14.

G. Istrate *Gheorghe Șincai și limba națională*. Cronica, 1, nr. 39, 5 nov 1966, p. 10.

Heinz Franz. *Ein Leben im Dienste seines Volkes. (Gheorghe Șincai)*. N.W., 18, Nr. 5448, 6. Nov. 1966, S. 2.

Harasztosi Eva D. *Az idő igazolta*. Ifjumunkás, 10. 44.sz., 1966 nov. 3., 1, 5.1.

Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor. *Gheorghe Șincai gânditor iluminist și mare patriot*. Lupta de clasă, 46, nr. 11, nov 1966, p. 55–63.

Ștefan Pascu. *Gh. Șincai reprezentant de seamă al luminismului*. Contemporanul, nr. 44, 4 nov. 1966, p. 8.

Pompiliu Teodor. *Gheorghe Șincai*. Familia, 2, nr. 10, oct 1966, p. 1, 21.

Ion Rotaru. *Cu jumătate de veac înaintea lui Alecsandri și Andrei Mureșanu, Șincai strigase profetic: „Deșteaptă-te... iubit neamul meu și ai minte!”* Viața studentească, 11, nr. 36, 5 noi. 1966, p. 9.

Florea Fugaru. *Câteva idei din „Cronica”*. Viața studentească, 11, nr. 36, 5 noi. 1966, p. 9.

Dorel Răduțiu. *În judecata urmașilor* (Despre lucrări referitoare la viața și activitatea lui Gh. Șincai). Familia, 2, nr. 10, oct 1966, p. 14.

Lucia Protopopescu. *Contribuții la biografia lui Gheorghe Șincai*. Limbă și literatură, 12, 1966, p. 57–72.

Emil Poenaru. *Procesul lui Șincai*. Astra 1, nr. 6, nov 1966, p. 6.

Persan Béla. *Felvilágosító jellem (Gheorghe Șincai)*. Utunk, 21., 45.sz., 1966 nov 11., 1, 2.1.

David Gyula. *Gheorghe Șincai*. Igaz Szó, 14., 11.sz., 1966 nov., 772–774.1.

Ioan Bota. *O strălucită figură a școlii românești*. Gazeta învățământului, 18, nr. 871, 4 nov 1966, p. 2 și Tanügyi Ujság, 10., 40.sz., 1966 nov 8, 2.1.

Ion Dodu Bălan. *Gheorghe Șincai - patriot și umanist*. Scânteia, 36, nr. 7150, 2 nov 1966, p. 4.

Nicolae Albu. *Gheorghe Șincai, organizator și îndrumător al învățământului românesc din Transilvania*. Revista de pedagogie, 15, nr. 11, nov 1966, p. 73–80.

Gheorghe Achiței. *Un tribun al națiunii române. (Gheorghe Șincai)*. Luceafărul, 9, nr. 46, 12 nov 1966, p. 1, 7.

M. Neagoe. *Viața și activitatea lui Gh. Șincai*. Studii, Revistă de istorie, nr. 6, 1966, p. 1167–1178.

M. Tomuș. *Gheorghe Șincai în timp*. Tomis, nr. 5, 1966, p. 13.

G. Țepelea. *Contribuția lui G. Șincai la dezvoltarea limbii literare*. Argeșul, nr. 5, 1966, p. 13.

P. Cornea. *Gheorghe Șincai*. Revista bibliotecilor, nr. 11, 1966, p. 691–693.

I. Pervain. *Gheorghe Șincai - dascăl, director de școală și autor de manuale*. Revista învățământului superior, nr. 12, 1966, p. 57–60.

David Prodan. *Gheorghe Șincai - viața și opera*. Analele Academiei RSR, 16, 1966, p. 691–702.

D. Macrea. *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai*. Analele Academiei RSR vol. 16, 1966, p. 705–711.

I. Ranca. *Gheorghe Șincai*. Tribuna, nr. 44, 1966, p. 1, 6.

Ștefan Pascu. *Gheorghe Șincai - reprezentant de seamă al luminismului*. Contemporanul, nr. 44, 1966, p. 8.

Blág István. *Az értelem úttörője*. Korunk, nr. 10, 1966, p. 1385–1390.

P. Lucaciu. *Personalitatea creatoare a lui Gheorghe Șincai*. Argeșul, nr. 5, 1966, p. 12.

*

* *

Engel Károly. *Széljegyzetek Gh. Șincai elegiájához*. Nyelv és irodalomtudományi Közlemények, nr. 2, 1968, II 293–301.

Ion Chinezu. *Gheorghe Șincai*. Familia, nr. 1, 1968, p. 10.

Niristeanu, Petre și Enăchescu, T.A. *Câteva observații asupra prozei în scrisul lui George Șincai*. Lucrări științifice. Institutul pedagogic de 3 ani, Târgu-Mureș. Vol. 1, 1969, p. 377–386.

Violeta Zamfirescu. *La poarta celor care dorm (Gheorghe Șincai; Lumea Cucului. Poeme dramatice*. București, Editura Eminescu, 1970.

155 de ani de la naștere (1971)

Marcela Corogeanu. *155 de ani de la moartea lui Gheorghe Șincai*. Athenaeum, 4, nr. 3–4, oct.-noi. 1971, p. 11.

Szabó Miklos. *Gheorghe Șincai halálának 155-ik évfordulójára*. Vörös Zászló, nr. 261, 2 noi. 1971, p. 2.

220 de ani de la naștere (1974)

Ioan Alexandru. *Imnul lui Gheorghe Șincai*. Tribuna, 18, nr. 25 apr. 1974, p. 4.

Ion Dumitru-Snagov. *Document inedit Gheorghe Șincai*. Astra, 9, nr. 2, feb 1974, p. 3.

Serafim Duicu. *Un destin tragic*. Vatra, 4, nr. 12, 20 dec 1974, p. 5.

Emil Poenaru. *Procesul lui Șincai*. Flacăra, 23, nr. 10, 2 mart 1974 p. 31.

[Oláh Tibor]. *220 éve született Gheorghe Șincai*. Új Élet, 17, nr. 5, mart. 1974, p. 11.

G. Potra, și V. Curticăpeanu. *Istoricul tipăririi și difuzării cronicii lui George Șincai*. Anuar Inst.ist.arheol. Cluj, 16, 1973, p. 77–135.

Note și bibliogr. 50 titl.

Traian Rus. *O încercare de tipărire a operelor lui Samuel Micu și Gheorghe Șincai*. Revista de istorie, 27, nr. 10, oct 1974, p. 1511–1521.

*

* *

Ancheta în contra lui Gheorghe Șincai acuzat de rebeliune. (1–10) Restituiri. [Cu o prezentare de Gheorghe Hosu]. Vatra, 6, nr. 58, 30 ian 1976, p. 7; nr. 2, 20 feb 1976, p. 6; nr. 3, 20 mar 1976, p. 6; nr. 4, 20 apr 1976, p. 6; nr. 5, 20 mai 1976, p. 6; nr. 6, 20 iun 1976, p. 6; nr. 7, 20 iul 1976, p. 6; nr. 8, aug 1976, p. 6; nr. 9, 20 sep 1976, p. 6; nr. 10, 20 oct 1976 p. 6.

160 de ani de la moarte (1976)

Emil Diaconescu. *Gheorghe Șincai (1754–1816)*. Aniversări UNESCO. Cronica, 11, nr. 27, 2 iul 1976, p. 5.

Ion Munteanu. *Gheorghe Șincai. 1754–1816*. Fișă biografică. Cărțile didactice ale lui Șincai. România literară, 9, nr. 46, 11 nov. 1976, p. 8.

Constantin Ciuchindel. *Gheorghe Șincai*. Dosarul unei înscenări. Manuscriptum, 9, nr. 4, 1978. p. 101–112.

225 de ani de la naștere (1979)

- Ioan Chindriș. *Gheorghe Șincai*. Tribuna, 23, 1979, nr. 9, p. 7.
- Albu Corneliu. *Gheorghe Șincai - „cartea lui Cronica”*. Luceafărul, 22, nr. 10, 10 mai 1979, p. 1, 7.
- Ion Lungu. *Un monument peren lui Gheorghe Șincai*. Tribuna, 23, nr. 9, p. 1.
- Constantin Mălinaș. *Gheorghe Șincai și Oradea*. Familia, 15, nr. 3 mart 1979.
- Berindei Dan. *Locul lui Gh. Șincai în istoriografia românească*. Revista Arhivelor, nr. 2 1979. p. 139–142.
- Oláh Tibor. *Egy nép fianepék barátja*. Új élet, 22, nr. 4 febr. 1979, p. 7
- Grigore Ploșteanu. *Gheorghe Șincai propovăduitor al unități naționale*. Vatra, 9, nr. 2, 20 febr. 1979, p. 9
- Ion Buzăși. *Șincai în literatură*. Transilvania 8, nr. 2, febr. 1979, p. 36–37
- Elena Gheorghe. *225 de ani de la nașterea lui Gheorghe Șincai*. Revista Arhivelor, nr. 141, 9 mart. 1979, p. 1
- Al. Piru. *Un mare cărturar iluminist, un mare gânditor patriot*. Scânteia, 48, nr. 11.359, 28 febr. 1979, p. 4
- Emanuel Valeriu. *Purtați-vă bine, pui de români și nu uitați de Șincai*. Flacăra, 28, nr. 6, 1 mart 1979, p. 1,3
- Vasile Netea. *Hronica românilor*. Săptămâna, nr. 431, 9 mart. 1979, p. 1
- Th. Tripcea. *Gheorghe Șincai 1754–1816*. Orizont, 30, nr. 15, 12 apr. 1979, p. 5.

*

* *

- Liviu Moldovan. *Procesul Șincai*. Vatra, 10, nr. 9, 20 sept. 1980, supl.p. D.
- Procesul Șincai*. Actul cercetării făcute asupra lui Gheorghe Șincai, la 11 septembrie 1794, când a fost dus la închisoarea din Aiud. Vatra, 11, nr. 6, 20 iun. 1981, supl.p. B, C, D, nr. 7, 20 iul. 1981 p. 7 nr. 11, 20 noi. 1981. 1981 supl.p. A.
- Serafim Duicu. *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*. București, Editura Sport-Turism, 1983, 253 p. Bibliografie selectivă p. 249–252.
- Ion Munteanu. *Gheorghe Șincai*. Contemporanul, nr. 35, 26 aug. 1983, p. 11.
- Ștefan S. Gorovei. *Șincai și Hronica sa*. Cronica, 18, nr. 25, 24 iun. 1983, p. 1–2.
- Vasile Netea. *George Șincai*. Contemporanul, nr. 11, 9 mai 1984, p. 5.
- Ion Lungu. *Drumurile vieții și operei lui Gheorghe Șincai*. Steaua, 35, nr. 7, iul. 1984, p. 43.
- Ion Dumitru-Snagov. *Întâlniri cu Gheorghe Șincai*. Steaua, 36, nr. 9 sept. 1985, p. 18, 21.
- Demény Ludovic. *Colaborarea lui Gheorghe Șincai cu istoricii și literații maghiari în alcătuirea „Hronicii Românilor”*. Biblioteca, nr. 3, 1985 p. 29–30.
- Radu Economu. *Procesul lui Gheorghe Șincai*. Magazin istoric, 23, nr. 3, mart. 1989, p. 15–20.

Eugen Glück. *Gheorghe Șincai și istoricul slovac Daniel Cornides*. Manuscriptum, 22, 45 2–4 (83–85), 1991 p. 265–167.

Mircea Popa. *Gheorghe Șincai (1754–1816)*. Limba și literatura română, 20, nr. 4, 1991, p. 33–36

Ion Munteanu. *Gheorghe Șincai -175*. Luceafărul, nr. 45, 6 noi. 1991, p. 7.

Vasile Geo. *Gheorghe Șincai, 28 februarie 1754–2 noiembrie 1991. Autorul de manuale școlare*. Luceafărul, nr. 45, 6 noi. 1991, p. 7.

N. A. Ursu. *Cinci manuale școlare publicate de Gheorghe Șincai în anul 1806*. Cronica, 28, nr. 14, 1993, p. 7.

Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*. București, Ed. Minerva, 1994, 208 p. (Biblioteca pentru toți -1432)

Vasile Suci. *Gheorghe Șincai: 240 de ani de la naștere*. Vreimea. 3, nr. 368, 24 febr. 1994, p. 1–2.

Ioan Chindriș. *Corifeul fără mormânt*. Memoriale-100. Cluj-Napoca, 1998. p. 139–143.

Ioan Chindriș. *Cântec de leagăn pentru Gheorghe Șincai*. Memoriale-100. Cluj-Napoca, 1998. p. 144–147.

Ioan Chindriș. *Gherman Vida și Gheorghe Șincai*. Memoriale-100. Cluj-Napoca, 1998, p. 148–151.

250 de ani de la naștere (2004)

Libraria. Studii și cercetări de bibliologie. Anuar, Vol. III. Târgu-Mureș, 2004

Număr dedicat aniversării lui Gheorghe Șincai. Din cuprins:

Dimitrie Poptămaș, *Luminătorul*, p. 7–8;

Nicolae Băciut, *La aniversară*, p. 9–10;

Emil Vasilescu: *Gheorghe Șincai – context istoric și operă de luminare*, p. 11–15;

Lazăr Lădariu, *Spiritul lui Șincai*, p. 16–20;

Florica-Elisabeta Nuțiu, *Contribuția Școlii Ardelene la dezvoltarea limbii române literare*, p. 21–35;

Carmen Munteanu, *Cărțile Școlii Ardelene în colecțiile fondului Teleki-Bolyai al Bibliotecii Județene Mureș*, p. 36–44;

Anca Cîmpian, *Restructurarea învățămîntului în Imperiul Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Dezbateri și reușite*, p. 79–88;

Mircea Gheorghe Popa, *De la „luminarea poporului” la educația permanentă*, p. 89–96;

Mircea Regneală, *Gheorghe Șincai în contextul vieții sociale, naționale și culturale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, p. 97–101;

- Petre Curticăpean, *Gheorghe Șincai și Târgu-Mureșul*, p. 102–107;
Cornel Sigmirean, *Gheorghe Șincai – student la Roma și Viena*, p. 108–118;
Ana-Maria Roman-Negoi, *Perspectiva diversității în Viena Luminilor. Popasul vienez al lui Gheorghe Șincai*, p. 119–129;
Ioana Mărcuș, *Gheorghe Șincai – ctitor de școli românești din Transilvania*, p. 130–134;
Ioan Ranca, *Șincai primul întemnitat de seamă al neamului în prinsoarea Aiudului*, p. 135–137;
Cornel Moraru, *Procesele lui Gheorghe Șincai în documente publicate în Vatra*, p. 138–145;
Constantin Malinaș, *Gheorghe Șincai și Oradea*, p. 146–156;
Mircea Trifu, „...peste locul îngropării sale”, p. 157–163;
Grigore Ploșteanu, *Receptarea operei și a personalității lui Gheorghe Șincai*, p. 167–197;
Ramona Dragomir, *Încercări de tipărire a operei lui Gheorghe Șincai*, p. 198–202;
Corina Teodor, *Secvențe de istoria bisericii cuprinse în „Hronica românilor...”*, p. 203–208;
Marian Zăloagă, *Imaginea Celuilalt în Chronica românilor. Viziunea șincaiană asupra populațiilor germanice din Transilvania*, p. 209–218;
Sidonia Puiu, *Istoria naturei sau a firei de Gh. Șincai cel dintâi manual de istorie naturală în limba română*, p. 219–232;
Iulian Boldea, *Gheorghe Șincai și problemele limbii române literare*, p. 233–243;
Ion Buzași, *Aniversări literare - Șincai în literatură*, p. 244–246;
Valer Pop, *Gheorghe Șincai – precursor al etnografiei mureșene*, p. 277–281;
Monica Avram, *Gheorghe Șincai în conștiința mureșenilor*, p. 282–290;
Mircea Tomuș, *Șincai – 250 de ani de la naștere*, p. 291–296;
Gheorghe Buluță, *Un destin în lumea cărții*, p. 297–301;
Ionuț-Constantin Isac, *Istoriograful Gheorghe Șincai văzut de Lucian Blaga*, p. 302–309;
Ioan Mitrofan, *Pui de români ... nu-l uitați pe Șincai*, p. 310–318.

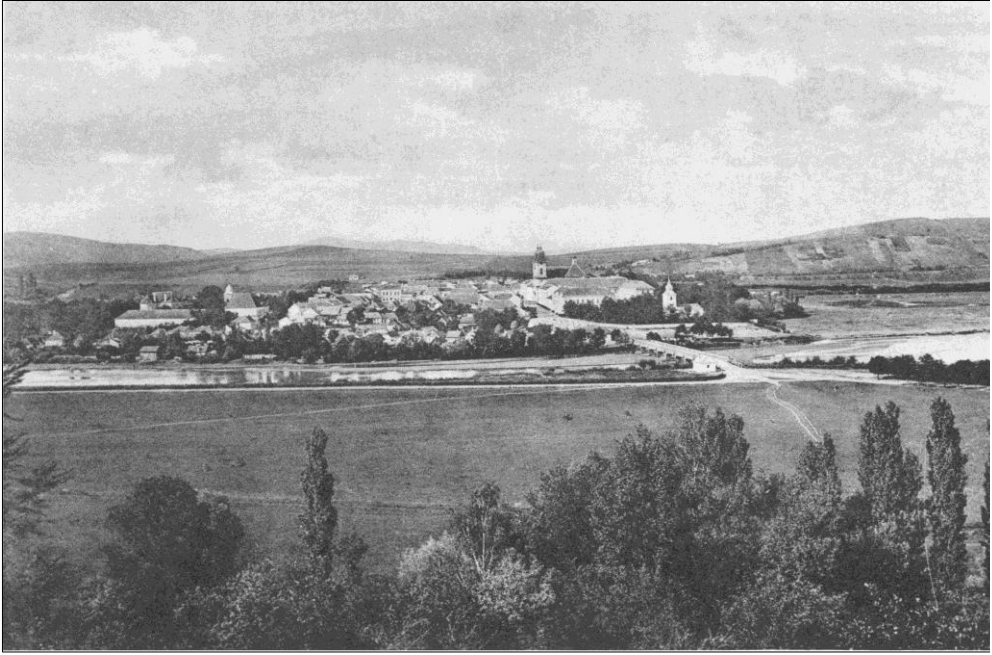
ILUSTRATII

Iconografie

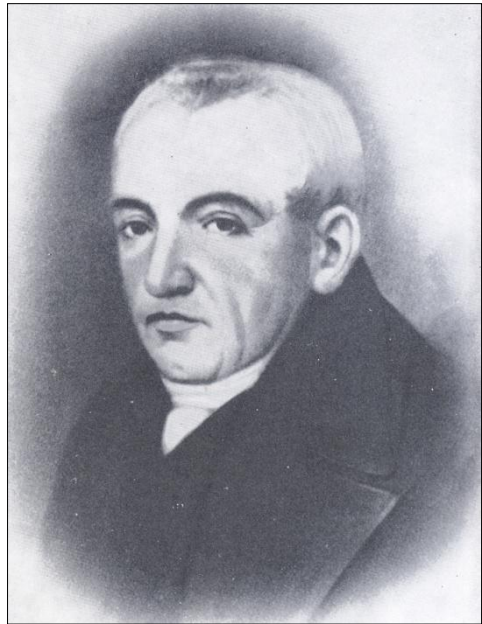
Gheorghe Șincai (după un desen de Mișu Popp)

Blajul

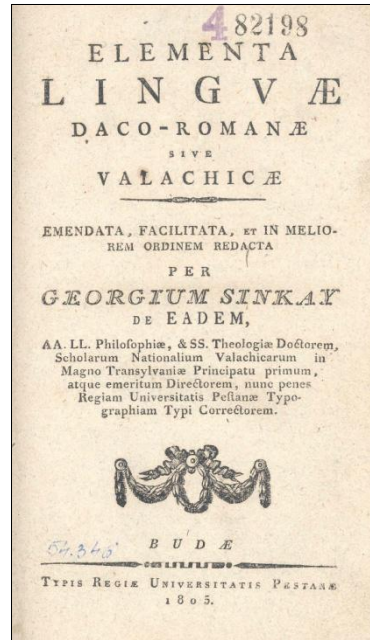
Ioan Bob

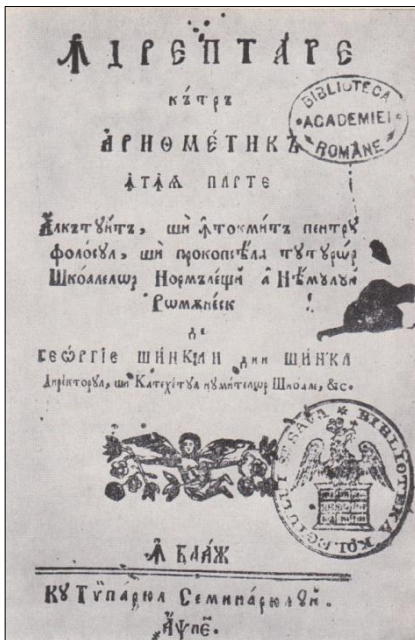
Petru Maior

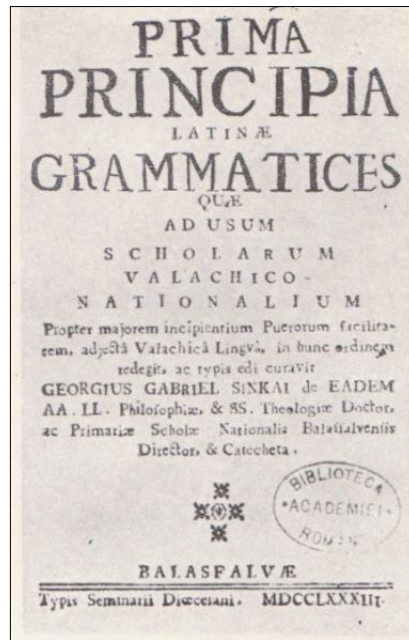
Elementa..., 1780

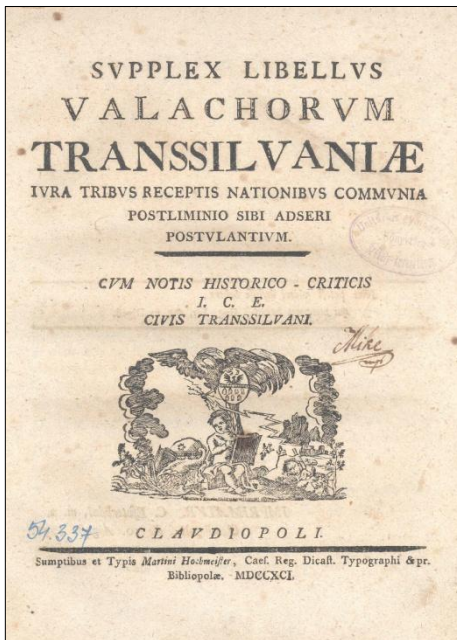

Elementa..., 1805

Îndreptare către atithmetică (pagina de titlu) Prima Principia latinae Grammatices, 1783

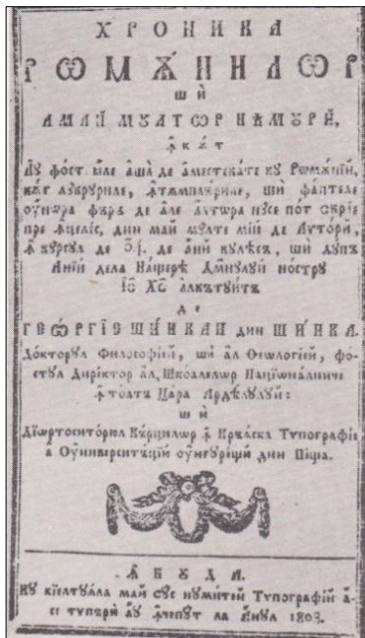

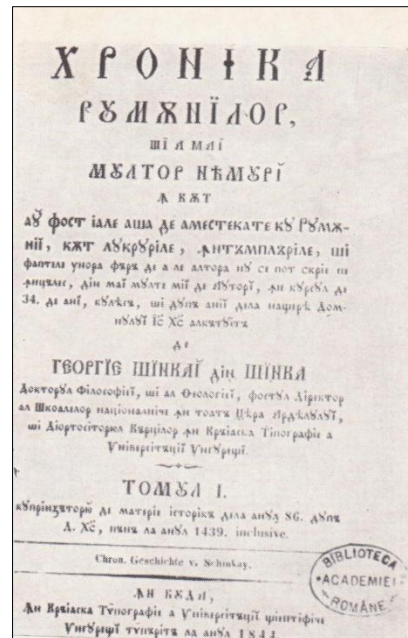
Supplex Libellus Valachorum Cluj, 1791

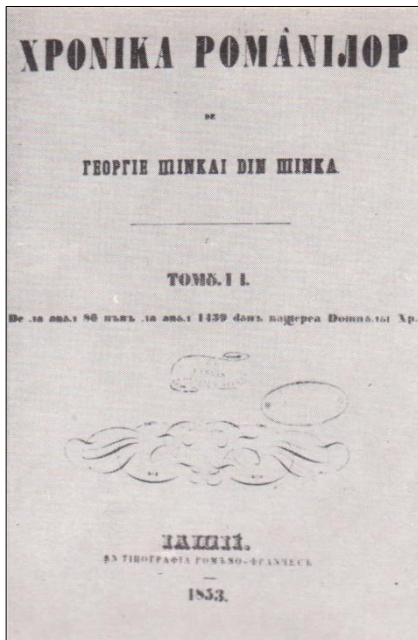
Povățuire pentru economia de câmp..., 1806

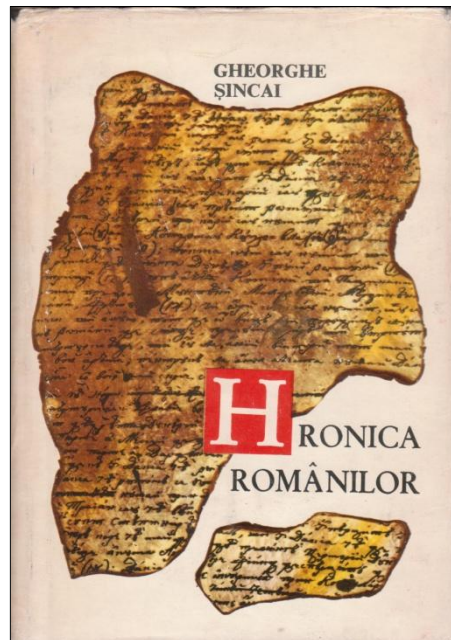
Cronica românilor..., 1808

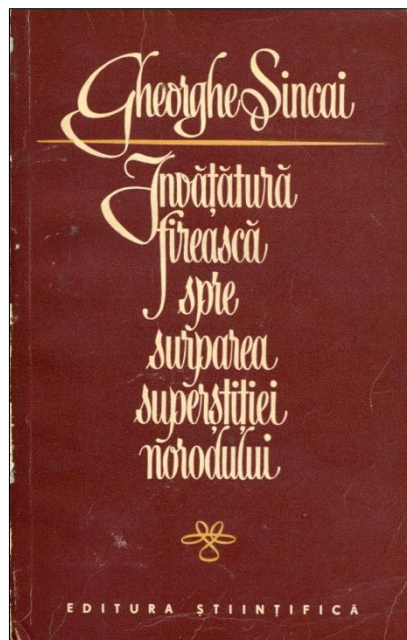
Cronica românilor..., 1844

Cronica românilor..., 1853

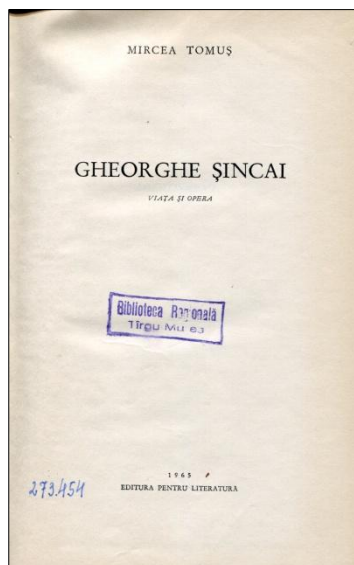

Cronica românilor...

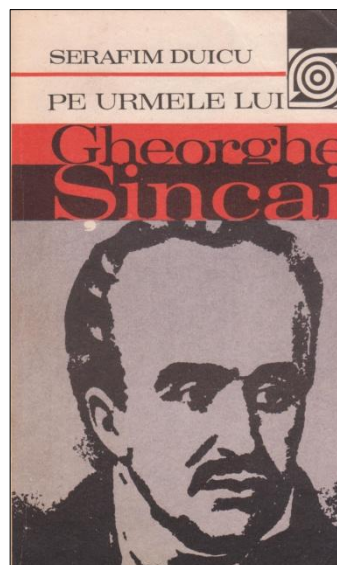

Micu-Șincai: *Elementa linguae...* ediția Zdrenghia

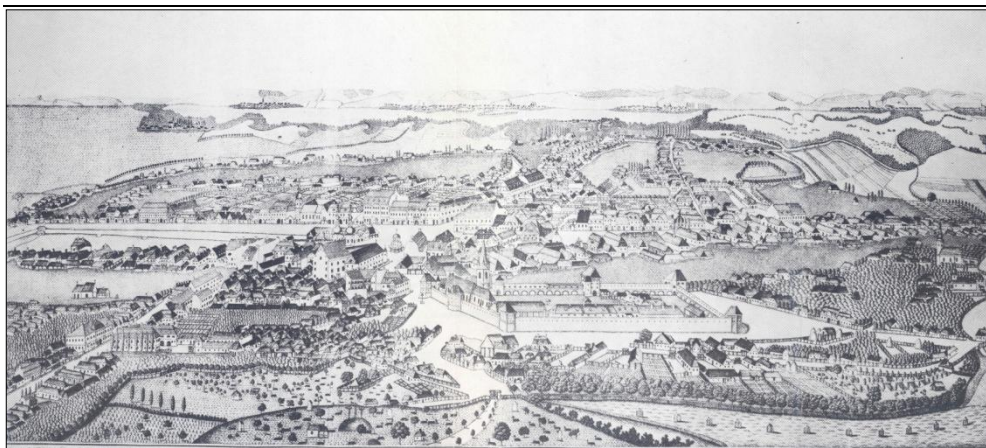

Mircea Tomuș: *Gheorghe Șincai*

Serafim Duicu: *Pe urmele lui Gh. Șincai*

Târgu-Mureș în anul 1822

Vedere asupra Șamșudului

Castelul Vass de la Țaga

Gimnaziul german din Bistrița

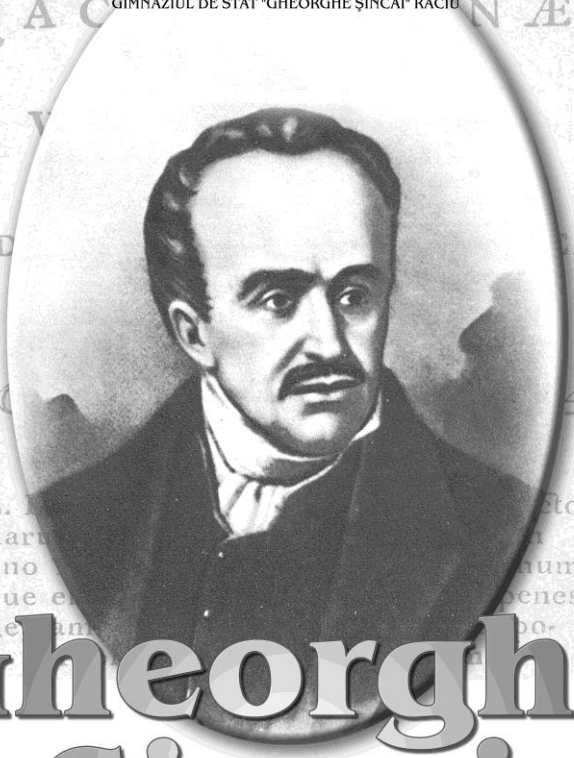

Roma - Institutul „De Propaganda Fide”

Ministerul Culturii și Cultelor

PREFECTURA JUDEȚULUI MUREȘ • CONSILIUL JUDEȚEAN MUREȘ • PRIMĂRIA MUNICIPIULUI TÂRGU-MUREȘ •
DIRECȚIA CULTURĂ, CULTE ȘI PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL • INSPECTORATUL ȘCOLAR JUDEȚEAN •
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE "GHEORGHE ȘINCAI" TÂRGU-MUREȘ • BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ MUREȘ •
MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ • ARHIVELE NAȚIONALE, DIRECȚIA JUDEȚEANĂ MUREȘ • PRIMĂRIA COMUNEI ȘINCAI •
PRIMĂRIA COMUNEI RĂCIU • GRUPUL ȘCOLAR "GHEORGHE ȘINCAI" TÂRGU-MUREȘ •
GIMNAZIUL DE STAT "GHEORGHE ȘINCAI" RĂCIU

**Gheorghe
Șincai**
- sub semnul istoriei -

TÂRGU-MUREȘ
26 – 28 februarie 2004

1805.

Grafica Alexandru Tcaciuc

Afiș aniversar 250 de ani

Statuetă

Blid aniversar

Medalia avers-vers

Deschiderea Sinpozionului aniversar

Imagini din sala Palatului Culturii la deschiderea festivă a simpozionului

Ioan Chindriș

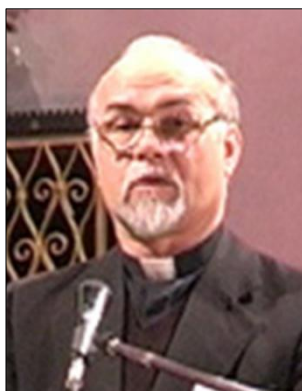
Petre Curticăpean

Valentin Marica

Constantin Mălinaș

Ioan Mitrofan

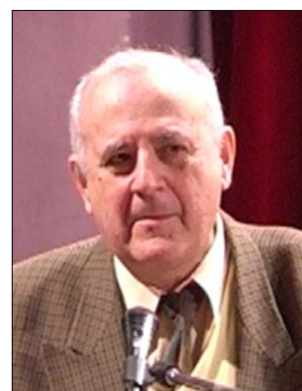
Carmen Muntean

Cornel Sigmirean

Corina Teodor

Mircea Tomuș

La Râciu

La Șincai

La Săbed-dezvelirea plăcii memoriale

Cuprins

În loc de prefață/ <i>Cornel Sigmirean</i>	5
Notă asupra ediției/ <i>Dimitrie Poptămaș</i>	11
CUVINTE DE SUFLET	13
Antologia Gheorghe Șincai, trezind spiritul/ <i>Valentin Marica</i>	15
Luminătorul/ <i>Dimitrie Poptămaș</i>	17
Gheorghe Șincai, dincolo de vremi și vremuri/ <i>Nicolae Băciuț</i>	18
Spiritul lui Șincai/ <i>Lazăr Lădăriu</i>	20
Manuscris imaginar/ <i>Petre Curticăpean</i>	22
GHEORGHE ȘINCAI – OPERA ÎN SECVENȚE	25
Hronica românilor și a mai multor neamuri	27
Elementa linguae daco-romane sive valachicae, ...	72
Catehismul cel mare	75
Elegia	77
Elementele limbii daco-romane sau valahice, ...	83
Învățătura firească spre surparea superstiției norodului	86
Istoria naturei sau a firei	95
Povățuire	111
PROCESELE LUI GHEORGHE ȘINCAI	139
Procesul Șincai, Aiud – 11 septembrie 1794	141
Procesul lui Gheorghe Șincai împotriva lui Lajos Pfennigsdorf și a soției sale Maria Hantzi din Târgu-Mureș pentru dispariția unor galbeni	196
APRECIERI PRIVIND VIAȚA ȘI OPERA	217
Viața și opera lui Gheorghe Șincai/ <i>Al. Papiu Ilarian</i>	219
Elementa linguae – la 200 de ani/ <i>Mircea Zdrenghea</i>	285
STUDII	313
Gheorghe Șincai în contextul vieții sociale, naționale și culturale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea/ <i>Mircea Regneală</i>	315
Aspecte ale receptării personalității și a operei lui Gheorghe Șincai (până la 1918)/ <i>Grigore Ploeșteanu</i>	319
Gheorghe Șincai și problemele limbii române literare/ <i>Iulian Boldea</i>	345

Aniversări literare – Șincai în literatură/ <i>Ion Buzăși</i>	354
Gheorghe Șincai – student la Roma și Viena/ <i>Cornel Sigmirean</i>	356
Secvențe de istoria bisericii cuprinse în „Hronica românilor...” a lui Gheorghe Șincai/ <i>Corina Teodor</i>	365
Procesele lui Gheorghe Șincai (în documente publicate în revista <i>Vatra</i>)/ <i>Cornel Moraru</i>	370
Gheorghe Șincai și Târgu-Mureșul/ <i>Petre Curticăpean</i>	376
Gheorghe Șincai – ctitor al școlii românești din Transilvania/ <i>Ioana Mărcuș</i>	381
<i>Istoria naturei sau a firei</i> de Gheorghe Șincai – cel dintâi manual de istorie naturală în limba română/ <i>Sidonia Puiu</i>	385
Pui de romani... nu-l uitați pe Șincai/ <i>Ioan Mitrofan</i>	397
Gheorghe Șincai în conștiința mureșenilor/ <i>Monica Avram</i>	403
Un destin în lumea cărții/ <i>Gheorghe Buluță</i>	411
Istoriograful Gheorghe Șincai văzut de Lucian Blaga și David Prodan/ <i>Ionuț C. Isac</i>	415
ȘINCAIENE	423
Odă/ <i>G. Sion</i>	425
Șincai/ <i>Ștefan O. Iosif</i>	426
Șincai/ <i>Geo Bogza</i>	427
Imnul lui Gheorghe Șincai/ <i>Ioan Alexandru</i>	428
Vis cu domnul Șincai/ <i>Ion Horea</i>	431
Voevodul întru carte Gheorghe Șincai/ <i>Petre Curticăpean</i>	432
Domn/ <i>Petre Curticăpean</i>	433
Un om: Gheorghe Șincai/ <i>Mircea Florin Șandru</i>	434
Gheorghe Șincai/ <i>Aurel Hancu</i>	434
Hronicarul/ <i>Mircea Istrate</i>	435
BIBLIOGRAFIE	439
Bibliografie Gheorghe Șincai/ <i>Dimitrie Poptămaș</i>	441
ILUSTRATII	457
Iconografie.....	459
Cuprins.....	477
Publicațiile Fundației Culturale „Vasile Netea”	479

Publicațiile Fundației Culturale „Vasile Netea”

Seria „CAIETE MUREȘENE”

1. *Vasile Netea – Evocări și bibliografie*. Ediție îngrijită de Dimitrie Poptămaș și Melinte Șerban. Târgu-Mureș, 2008, 250 p.
2. *Ion Chinezu – relief în posteritate* – Studii și comunicări prezentate la simpozionul științific prilejuit de centenarul nașterii eminentului cărturar (Târgu-Mureș, 4–5 iunie 1994), volum îngrijit de Melinte Șerban, Dimitrie Poptămaș și Mihail Art. Mircea. Tg.-Mureș, 1999, 130 p.
3. *Un om pentru Tg.-Mureș: Emil A. Dandea* – Comunicări prezentate la sesiunea comemorativă desfășurată la Târgu-Mureș, în data de 18 august 1994, la împlinirea unui sfert de veac de la moartea lui Emil Dandea. Târgu-Mureș, 1995, 166 p.
4. Vasile Pop. *Colinde*. Cu o prefață de Mihail Art. Mircea. Târgu-Mureș, 1996, 120 p.
5. *Elie Câmpeanu – omul și faptele sale*. Coordonatori: Grigore Ploșteanu și Dimitrie Poptămaș. Târgu-Mureș, 1999, 152 p.
6. Gheorghe S. Mircea. *Vis și adevăr*. Versuri. Cu un cuvânt înainte de Mihail Art. Mircea. Târgu-Mureș, 1998, 86 p.
7. *Alexandru Ceușianu*. Studii și comunicări prezentate la simpozionul științific prilejuit de centenarul nașterii vrednicului cărturar și om politic (Reghin, 2 iunie 1998), volum îngrijit de Marin Șara, Georgeta Mărgineanu și Iacob Huza, Reghin, Biblioteca Municipală „Petru Maior”, 1999, 88 p.
8. *Mărturii prin vreme. Douăzeci de ani de viață culturală pe Mureșul de Sus*. Târgu-Mureș, 1999, 216 p.
9. Traian Dragoș. *La capătul apelor*. Versuri. Selecție și cuvânt înainte de Iulian Boldea. Târgu-Mureș, 2000, 68 p.
10. Melinte Șerban. *Evocări istorice și literare*. Prefață de Dimitrie Poptămaș, Târgu-Mureș, 2001, 147 p.
11. *Cântecele lui Iancu*. Adunate de Traian Dragoș. Ediție îngrijită și Cuvânt înainte de Vasile Dragoș. Târgu-Mureș, 2001, 62 p.
12. Valeriu P. Vaida. *Mărturii dintr-un veac apus*. Ediție îngrijită de Mariana Cristescu. Târgu-Mureș, Ed. Tipomur, 2001, 171 p.
13. *Aurel Filimon-consacrare și destin*. Volum îngrijit de Mihail Art. Mircea, Dimitrie Poptămaș și Melinte Șerban. Târgu-Mureș, 2001, 288 p.
14. Dimitrie Poptămaș. *Philobiblon mureșean*. O viață printre oameni și cărți. Cuvânt înainte de Melinte Șerban. Târgu-Mureș, 2003, 346 p.

15. Iosif Pop. *Credință și apostolat*, memorii – Prefața de preot protopop Liviu Sabău, canonic mitropolitan, ediție îngrijită și postfață de Dimitrie Poptâmaș și Melinte Șerban. Târgu-Mureș, 2004, 229 p.
16. Viorel I. Borșianu. *Deda. Consemnări cultural-istorice despre obârșiile mele*. Ediție îngrijită de Mihail Art. Mircea, Târgu-Mureș, 2005, 76 p.
17. Traian Popa. *Monografia orașului Târgu-Mureș*. Ediție anastatică, Studiu introductiv de prof. Dr. Grigore Ploeșteanu, ediție îngrijită de Melinte Șerban și Dimitrie Poptâmaș, Târgu-Mureș, 2005, 323 p.
18. Melinte Șerban. *Cultura mureșeană în memoria cărților*. (vol. I). Târgu-Mureș, Editura Ardealul, 2006, 351 p.
19. Maria Dan. *Protopopul Artimon M. Popa*. Cu un cuvânt înainte de prof. univ. Cornel Sigmirean. Târgu-Mureș, 2006, 194 p.
20. Dimitrie Poptâmaș, *Prezența și circulația vechilor tipărituri românești în zona superioară a Văii Mureșului*. Târgu-Mureș, Editura Nico, 2008, 220 p.
21. Vasile Netea, *Memorii*. Ediție îngrijită, introducere și indici de Dimitrie Poptâmaș. Cuvânt înainte de dr. Florin Bengean. Târgu-Mureș, Ed. Nico, 2010, 342 p.

Alte publicații:

1. Emil A. Dandea. *Politică și administrație*. Culegere de texte, selecție, studiu introductiv, note și indice de Dimitrie Poptâmaș și Mihail Art. Mircea. Cuvânt înainte de Victor Suci. Târgu-Mureș, Casa de editură „Mureș”, 1996, 231 p.
2. *Astra reghineană – 125 de ani de la înființare*. Volum îngrijit de Marin Șara, lucrare editată de Biblioteca Municipală „Petru Maior”, 1999, 180 p.
3. Mihai Suci. *Prutul dintre noi*. Târgu-Mureș, 2004, 255 p.
4. *Cinci ani de luptă românească în Ardealul de Nord 1940–1944*. Târgu-Mureș, Editura ANSID, 2005, 350 p.
5. Dimitrie Poptâmaș. *Reflecții despre carte, bibliotecă și lectură*. Texte selectate din autori români și străini. Târgu-Mureș, Editura Nico, 2010, 186 p.
6. Vasile Nuțiu. *Istoria românilor și cultura civică*. Dicționar explicativ. Cuvânt înainte de Cornel Sigmirean. Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, 2010, 868 p.
7. Take Ionescu. *Corespondența cu Adina*. Traducere din limba franceză, îngrijire, note și indice de Mihai D. Monoranu. Prefață de Dimitrie Poptâmaș. Târgu-Mureș, Editura Ardealul, 2010, 473 p.
8. Ovidiu Palcu. *Renașterea bisericii durerii*. Cartea albă a Bisericii Române Unită cu Roma, Greco-Catolică, după 1990. Ediție îngrijită și Cuvânt înainte de Dimitrie Poptâmaș. Târgu-Mureș, 2011, 323 p.
9. Vasile Netea. *Constantin Romanu-Vivu*. Ediție îngrijită și prefață de Dimitrie Poptâmaș. Târgu-Mureș, Editura Nico, 2011, 119 p.

10. *Vasile Netea – istorie și națiune*. Studii și evocări. Coordonatori: Dimitrie Poptămaș și Cornel Sigmirean. Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2013, 274 p.
11. *Vasile Netea-Publicistică I*. Scrieri din tinerețe, 1928–1940. Ediție îngrijită, selecție și prefață Dimitrie Poptămaș, Postfață Gelu Netea. Târgu-Mureș, Fundația Culturală „Vasile Netea”, 2014, 384 p.
12. Vasile Netea. *Pentru Transilvania*, vol. 1–2. Scrisori din anii de refugiu 1940–1944. Ediție îngrijită și prefață de: Dimitrie Poptămaș. Postfață: Gelu Netea. Târgu-Mureș, Editura Veritas, 2014, 392 p. (Fundația Culturală „Vasile Netea”).
13. *Tradiție, cultură, spiritualitate în Deda și împrejurimi*, vol. 1. Ediție îngrijită de Florin Bengean. Sfântu Gheorghe, Editura Eurocar palica, 2014, 441 p.
14. *Constantin Romanu-Vivu*. Lucrările simpozionului „Precursor al unității naționale, martir al Revoluției Române din 1848–1849”, din 20 martie 2014. Ediție îngrijită de Constantin Valentin Bretfelean, Constantin Bogosel și Ilarie Gh. Opriș, Cluj-Napoca, Editura Ecou transilvan, 2015, 81 p.

***

Țara Fagilor. Almanah cultural – literar al românilor nord-bucovineni alcătuit de Dumitru Covalciuc vol. 1–23/24. Târgu-Mureș, Cernăuți, Societatea Culturală „Arboroasa”, 1992 – 2013.

Vol. 1–2 (1992–1993), apar sub îngrijirea și finanțarea Uniunii Vatra Românească.

Vol. 3–5 (1994–1996), apar sub îngrijirea Bibliotecii Județene Mureș, și finanțarea Ministerului Culturii și Cultelor.

Vol. 6–9 (1997–2000), apar sub îngrijirea Bibliotecii Județene Mureș și a Fundației Culturale „Vasile Netea”, cu finanțarea Ministerului Culturii și Cultelor.

Vol. 10–23/24 (2001–2014/2015), apar sub îngrijirea și finanțarea Fundației Culturale „Vasile Netea”.

*

Publicațiile de mai sus pot fi obținute de pe adresa:
Fundația Culturală „Vasile Netea”, Poptomas Dimitrie, 540456, Târgu-Mureș,
Str. Cutezanței, Nr 34/8
Tel. 0740–196355, E-mail: dimitrie.poptamas@yahoo.com

